
INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC 94(497.4)"18/19"
UDK
ISSN 0353-0329

Uredniški odbor:

dr. Zdenko Čepič (odgovorni urednik), dr. Damijan Guštin (glavni urednik),
dr. Aleksej Kalc, dr. Boris Mlakar, dr. Avguštin Malle, dr. Dušan Nečak,
dr. Janko Prunk, dr. Franc Rozman, dr. Mario Strecha, dr. Mojca Šorn

---

Redakcija zaključena 1. 6. 2009

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Lektor: Tine Logar

Naslovnica: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Prevodi: Borut Praper - angleščina

Bibliografska obdelava: Igor Zemljič

Izdaja:

Inštitut za novejšo zgodovino
SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija
tel. (386) 01 200 31 20, fax (386) 01 200 31 60
e-mail (odgovorni urednik) zdenko.ceplic@inz.si

Številka vpisa v razvid medijev:

720

Založil:

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Javna agencija za raziskovalno
dejavnost Republike Slovenije

Računalniški prelom:

MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk:

Grafika - M s.p.

Cena: 15,00 EUR

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v bazi Historical Abstract

---

Kazalo

Ervin Dolenc, 1960-2009 (Jurij Perovšek)	7
Bibliografija tiskanih del dr. Ervina Dolenca 1984-2009 (Igor Zemljič)	15

RAZPRAVE - ARTICLES

Marko Zajc, "Panslavizem, panslavizem, bi se kričalo od vseh strani!" K zgodovini slovanstva, slovenstva in nemškega strahu pred panslavizmom 1788-1861	31
<i>"Panslavism, Slavism, Everybody Would Yell!" On the history of Slavism, Slovenianism and the German fear of Panslavism 1788-1861</i>	
UDK 327.39(=16)(497.4)"1788/1861"	
Filip Čuček, "Slovenski" prostor na Ogrskem po obnovi ustavnega življenja. Značilnosti (ne)demokratizacije in (ne)pluralizacije na levi strani Mure (1861-1918)	43
<i>"Slovenian" Space in Hungary After the Restoration of Constitutional Life. The Characteristics of (Non)democratisation and (Non)pluralisation on the Left Bank of the River Mura (1861-1918)</i>	
UDK 323.11(497.4)"1861/1911"	
Janez Cvirn, "Želimo biti enakopravni in enakovredni državljani". Gregorčev predlog jezikovnega zakona za zaščito nacionalnih manjšin iz leta 1899	61
<i>"We Want to be Citizens with Equal Rights". Gregorčec's Proposed Language Act for the Protection of National Minorities of 1899</i>	
UDK 323.15(497.4)"1899"	
Tomaž Pavlin, "Naša naloga, smer in cilj". Idejne osnove sokolske misli in vzgoje	81
<i>"Our Task, Direction and Goal". Ideal Base of Sokol Idea and Upbringing</i>	
UDK 796.41(061.2)(497.4)"19"	
Željko Oset, Idejnopolični spori v Slovenski matici od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne	93
<i>Ideological-political Disputes in the Slovenska matica Organisation from the End of the 19th Century until World War I</i>	
UDK 061.22:323.1(497.4)"1900/1914"	
Ivan Vogrič, Polemika o De Amicisovem Srcu ob koncu 19. stoletja (primer iz kulturnega boja)	109
<i>Controversies about Cuore (Heart) by De Amicis at the Turn of the 19th Century (an example of a cultural struggle)</i>	
UDK 821.131.1:323.1(497.4)"1892/1893"	
Branko Marušič, Publicist Eugenio Vaina de'Pava, padel v pogorju Krna leta 1915	119
<i>Publicist Eugenio Vaina de' Pava, Fallen in the Krn Mountains in 1915</i>	
UDK 929Vaina E.:327(450)	

- Andrej Studen, "Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje".
Denunciacije pronemških elementov po razpadu habsburške
monarhije v dokumentih okrajnega sodišča Slovenske Konjice 129
*"The Statement of a Single Reliable Slovenian is Enough". Denunciations
of the Pro-German Elements after the Dissolution of the Habsburg Monarchy
in the Documents of the District Court in Slovenske Konjice*
UDK 343.327:323.1(497.4)"1919"
- Jurij Perovšek, Politični in idejni pogledi slovenskih strank in
državno-upravne oblasti do vzpostavitve vojske 1918-1919 143
*Political and Ideological Standpoints of the Slovenian Parties and State
Administration Authorities to the Establishment of the Army 1918-1919*
UDK 329(497.4)"1918/1919":355.3
- Jože Prinčič, Primorsko in postojnsko gospodarstvo v času
med svetovnima vojnama 171
*Economy of the Primorska Region and the Postojna County between
both World Wars*
UDK 330.34(497.4-14)
- Jure Gašparič, Poslanska imuniteta v prvi Jugoslaviji 185
Immunity of Deputies in the First Yugoslavia
UDK 342.534.2(497.1)
- Branko Šuštar, Nova usmeritev slovenskega učiteljstva leta 1926.
Celjska deklaracija o depolitizaciji učiteljske stanovske organizacije 199
*New Orientation of Slovene Teachers in 1926. The Celje Declaration
on the Depoliticisation of the Teachers' Professional Organisation*
UDK 323:371.12(497.4)"1926"
- Mateja Ratej, Anton Korošec, notranji minister leta 1928 227
Anton Korošec, Minister of Internal Affairs in 1928
UDK 328.13:92Korošec A.
- Peter Vodopivec, O Gosarjevi kritiki parlamentarne demokracije 243
On Gosar's Criticism of Parliamentary Democracy
UDK 323.172(497.1)"1918/1941"
- Bojan Godeša, Maršal Petain, "razkroj zahoda" in nacistični novi red
v očeh slovenskega katoliškega tabora v času pred napadom sil Osi
na Jugoslavijo 255
*Marshal Pétain, "Dissolution of the West" and the Nazi New Order
in the Eyes of the Catholic Camp in the Period before the Attack of the Axis
Powers on Yugoslavia*
UDK 329.11:323(44)"1940"
- Mojca Šorn, Zavod za slepe otroke v Kočevju in njegova selitev v
Ljubljano (1941-1945) 269
*Institute for Blind Children in Kočevje (1941-1944) and its Relocation
to Ljubljana*
UDK 364.694-056.262(497.4)"1941/1944"
- Žarko Lazarević, Prostor, gospodarstvo in razmerja. Jugoslovanski
ekonomski prostor in Slovenci 279
Space, Economy and Relations. Yugoslav Economic Space and Slovenians
UDK 332.14(497.1=163.6)

Aleš Gabrič, Izganjanje jazza iz slovenske glasbene scene po drugi svetovni vojni	293
<i>Banishing Jazz from the Slovenian Music Scene After World War II</i> UDK 78.063.9(497.4)"1945/1959"	
Richard Saage, Teoretske interpretacije fašizma in njihov sodobni pomen za raziskovanje in politično izobraževanje	305
<i>Theoretical Interpretations of Fascism and Their Contemporary Meaning for Research and Political Education</i> UDK 321.64(100)"19"	

 IN MEMORIAM

Vasilij Melik, 1921-2009 (Andrej Studen)	317
Marijan Britovšek, 1923-2008 (Avgust Lešnik)	319
France Filipič, 1919-2009 (Vida Deželak Barič)	325

 POSVETOVANJA - SYMPOSIUMS

Znanstvena konferenca <i>Slovenija in Jugoslavija: krize in reforme, 1968/1988</i> , Ljubljana 22. in 23. januar 2009 (Blaž Babič)	331
--	-----

 OCENE IN POROČILA - REPORTS AND REVIEWS

Filip Čuček, Uspeli spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi (Marko Zajc)	339
Anton Peterlin 1908-1993. Življenje in delo (Željko Oset)	342
Österreich. 90 Jahre Republik. Beitragsband der Ausstellung im Parlament (Avguštin Malle)	346
Barbara N. Wiesinger, Partisaninnen. Widerstand in Jugoslawien (1941-1945) (Brigitte Entner)	349
Biti direktor v času socializma (Janja Sedlaček)	352
Rado Pezdir, Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov (Aleksander Lorenčič)	357

Uredniška navodila avtorjem

---

1. *Prispevki za novejšo zgodovino* so znanstvena revija, izdaja jo Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, Kongresni trg 1. Revija objavlja izključno članke s področja novejše zgodovine.
2. V reviji so objavljeni prispevki v slovenskem jeziku, povzetki (summary) pa v angleškem ali nemškem ali italijanskem ali francoskem, izvleček (abstract) pa v angleškem.
3. Prispevek oddan uredništvu lahko obsega do 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran (43.200 znakov). Prispevek mora biti oddan na disketi (z navedbo urejevalnika) in v odtisu. Avtor mora navesti sledeče podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte (e-mail).
4. Oddani prispevek mora imeti tudi **izvleček** in **povzetek** (praviloma do 3000 znakov - 45 vrstic). **Izvleček** (do 250 besed) mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka; pri pisanju se uporabljajo celi stavki; izogibati se je treba slabše znanim kraticam in okrajšavam. **Izvleček** mora vsebovati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog zakaj je bil napisan ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela). K izvlečku mora avtor dodati **ključne besede**, ki odražajo vsebino prispevka in so primerne za indeksiranje. Oddani prispevek mora imeti navedbo ustrezne klasifikacije - kategorije uveljavljene v sistemu COBISS (izvirni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, poljudni članek, ...).
5. Besedilo prispevka mora biti pregledno in razumljivo strukturirano, tako da je mogoče razbrati metodo dela, rezultate in sklepe. Na koncu mora biti navedena **uporabljena literatura in arhivski fond**.
6. **Opombe** morajo biti pisane enotno. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene - citirane literature). Bibliografska opomba mora ob prvi navedni vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja: naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani (primer: monografija: Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana: Modrijan, str. ...; revija/zbornik : Ervin Dolenc: Slovensko zgodovinske pisane o času med obema vojnama in kulturna zgodovina. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 38, 1998, št. 1-2, str. 43-57.), nato pa se uporablja smiselna okrajšava (navajati: dalje ...). Pri navajanju arhivskih virov je treba navesti najprej arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru da ga uporabljamo večkrat navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (škafle) in arhivske enote; mogoče ja navesti tudi naslov navajanega dokumenta.
7. Prispevki so recenzirani; **recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je prispevek uvrščen v objavo.
8. Za znanstveno vsebino prispevka in točnost podatkov odgovarja avtor.
9. Uredništvo prejete prispevke lektorira, avtor **lekturo** pregleda in jo avtorizira. Uredništvo posreduje avtorju prvo **korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvu v roku treh dni. širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Drugo korekturo opravi uredništvo.
10. Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo na uredništvu (zdenko.ceplic@inz.si).

Dr. Ervin Dolenc (29. 9. 1960 - 22. 2. 2009)

In memoriam*

V nedeljo, 22. februarja 2009, zvečer se je zgodilo tisto, kar je člane Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani in zgodovinarske kolege zunaj njega kot temna in težka slutnja spremljalo od prejšnje jeseni: praznina, ki je zevala med nami v času bolniške odsotnosti našega kolega in prijatelja dr. Ervina Dolenca, je ostala za vedno. V ljubljanskem Kliničnem centru, kjer se je, kot že večkrat v zadnjih letih, znova boril z neizprosno in redko boleznijo, ki jo še medicina v glavnem pozna le iz knjig, je ugasnil Ervinovo življenje. Osebni pogum, ki ga je vodil in ki smo ga docela spoznali v zadnjih letih, je prišel do konca svoje poti. Na tej poti se Ervin ni izognil nobenemu soočenju s trdimi dejstvi. Spoprijemal se je z vsemi ovirami, ki so omejevale njegovo zdravje, proti njim pa stopal sam, ne da bi dovolil, da bi njegova bremena spremljala druge. Za njegove hude preizkušnje smo sicer vedeli in jih videli, a Ervin je dosledno vztrajal v svojem naporu, delovati in živeti samostojno ter biti vpet v človeško vezivo, ki ga je ustvaril s svojo družino, bližnjimi in prijatelji. Živel je dalje tudi v svoji stroki, obenem pa je še natančno razčlenjeval družbo in svet okoli sebe, saj človek tako iščočega duhá, kot je bil, ni mogel drugače. Trdna volja in zavezanost svojemu prepričanju ter notranjim odločitvam sta mu dajala moč in neuklonjivost. Ko se ni vedelo, ali naj se zahtevni zdravniški poseg, ki bi lahko spremenil njegov položaj, opravi ali ne, je sogovornika prepričal na svoj značilen logični način. Rekel mu je: "Če se ne bojite vi, se ne bojim jaz!"

Bal se ni, že pred 15 leti ne, ko je bilo prvič resno načeto njegovo zdravje. Spominjam se, kako je - vidno šibák, saj je vstal iz bolniške postelje - predstavil svoj referat na znanem simpoziju Slovenske akademije znanosti in umetnosti *Slovinci in država*. Naključje je hotelo, da sva skupaj odšla iz stavbe SAZU proti središču Ljubljane. Med potjo sem mu hitel pripovedovati o ljudeh, za katere sem slišal ali jih poznal, da so premagali hude bolezni in sedaj kot vsi drugi živijo med nami. Rekel ni nič, saj je verjetno v tem času sam mnogo premišljeval o svoji prihodnosti. Nato se nekaj časa nismo videli. Toda ko se je vrnil na inštitut, smo lahko opazili, da je tedaj prešel najnižjo točko. Sledila so njegova najbolj plodna leta, taka, kakršna udejanja vsakdo, ki se polno zaveže svojemu poklicnemu poslanstvu. V njih je povezal svoje dotedanje in nove zgodovinarske izzive. In teh je bilo mnogo.

Ervinova prva zgodovinarska pozornost je veljala domačim krajem in težkim preizkušnjam primorskih Slovencev. Večkrat se je posvetil zgodovini Senožeč, o svojem domačem kraju pa leta 1994 objavil tudi monografijo *Senožeče: skupnost na prepihu*. V njej je predstavil njihov geografski oris in Senožeško v geološkem, hidrološkem in etnološkem pogledu opredelil kot del Primorske.¹ V glavnem, zgodovinskem delu monografije pa je obdelal politični, družbeni, gospodarski, etnološki, kulturnodruštveni, šolski in verski razvoj senožeškega območja od njegove

---

* Za tisk prirejen govor vodje programske skupine Idejnopolitični in kulturni pluralizem in moizem na Slovenskem v 20. stoletju na žalni seji Inštituta za novejšo zgodovino 2. marca 2009 v Ljubljani.

¹ Ervin Dolenc: Senožeče : skupnost na prepihu. Koper 1994, str. 8.

naselitve do začetka devetdesetih let 20. stoletja. Z delom, ki ga je opravil, ne bi mogel bolje vpeti Senožec v zgodovinsko sliko Slovenije. Obenem je vztrajno obujal spomin na senožeškega rojaka, organizatorja odpora proti fašizmu, tigrovca Danila Zelena, in precej pisal o fašizmu, s katerim so se Primorci srečali že v času med svetovnjima vojnama. Leta 1999 je obsežnejše besedilo o fašizmu posebej objavil kot spremno besedo h knjižni izdaji znane novele primorskega pisatelja Cirila Kosmača *Gosenica*.²

Drugi ključni izziv, ki je zaznamoval Ervinovo celotno zgodovinarsko pot, pa je bila kulturna zgodovina Slovencev. Njegova kompleksna obravnava razvoja kulture in kulturne politike na Slovenskem od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne je danes eden od temeljev novega spoznavnega zagona in kakovostne ravni slovenskega zgodovinopisja, ki sežejo v konec osemdesetih in v devetdeseta leta prejšnjega stoletja. Svoja izvirna in ustaljenih mišljenjskih vzorcev razbremenjena raziskovalna spoznanja je predstavil v vrsti znanstvenih obravnav in nastopov na znanstvenih srečanjih doma in v tujini. Slovensko zgodovinsko identiteto pa je posebej učvrstil s svojo drugo monografijo, *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929*, objavljeno leta 1996, v nepogrešljivih poglavjih znane *Slovenske kronike XX. stoletja* iz leta 1995, s tehtnimi prispevki v *Enciklopediji Slovenije* in *Primorskem biografskem leksikonu* ter s svojimi besedili v veliki, dobrih 1500 strani obsegajoči inštitutski monografiji *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*, ki je izšla leta 2005. Bil je tudi eden od urednikov *Slovenske novejše zgodovine*. V svojem uredniškem delu je prav tako pokazal vse lastnosti odličnega zgodovinarja: široko poznavanje obravnavane problematike, vztrajanje pri oblikovanju vsebinsko polnega besedila in spoštovanje živega stika z zgodovinskimi viri. Brez njegovega avtorskega in uredniškega dela *Slovenska novejša zgodovina* ne bi imela takega značaja, kot ga ima. Vse njegove kvalitete se vidi tudi v knjižni objavi spominov urednika *Slovenca* Ivana Ahčina na vodilnega slovenskega politika v prvi jugoslovanski državi, dr. Antona Korošca. Knjigo s spremno študijo in znanstvenimi opombami je pod naslovom *Izgnubljeni spomin na Antona Korošca* leta 1999 pripravil skupaj s kolegom in prijateljem Bojanom Gođešo. O Korošču je pisal tudi sam, in sicer o njegovem odnosu do Judov. Ocenil je, da si lahko Korošček negativni obrat v stališčih do judovskega vprašanja leta 1940 razlagamo "v kontekstu povečanega priseljevanja Židov v takrat še nevtralnemu Jugoslavijo in v kontekstu ugajanja ter manifestativnega prilagajanja nacistični rasistični politiki po padcu nacistom ljubega premiera Stojadinovića in po padcu zadnje realne ovire nemški ekspanzionistični politiki v Evropi, Francije".³

Vrnimo se k jedru Ervinovega zgodovinarskega sporočila. Za celotno obdobje slovenske kulturne zgodovine, ki ga je zaobjel, ugotavlja, da so z oblikovanjem jugoslovanske države leta 1918, ko so odpadle vse pred tem z nemškim nacionalizmom pogojene politične ovire, za rast slovenske kulture in šolstva nastopili mnogo ugodnejši pogoji. Izpeljani sta bili slovenizacija in izpopolnitev šolstva, leta 1919 je bila ustanovljena prva slovenska univerza. Univerza je kmalu dobila simbolični pomen vseh slovenskih kulturnih pridobitev v novi državi. S tem, ko se je

² Ervin Dolenc: *Fašizem in Slovenci*. V: Ciril Kosmač: *Gosenica*. Ljubljana 1999, str. 23-45.

³ Ervin Dolenc: *Zmaga ali poraz? : marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940*. V: Stiplovškov zbornik. Ljubljana 2005, str. 200.

po letu 1918 slovenščina uporabljala kot uradni jezik v vseh uradih in ko so na Univerzi pospešeno razvijali slovensko strokovno terminologijo, je kljub narodno unitaristično zasnovani državi postala celovit kultiviran evropski jezik. Ta proces so sicer slovenski izobraženci razvijali že pol stoletja pred oblikovanjem jugoslovanske skupnosti, zaokrožen pa je bil šele po njeni ustanovitvi. H kulturnemu napredku Slovencev v jugoslovanski državi je pomembno prispevalo tudi ustanavljanje številnih novih stanovskih, strokovnih, interesnih in kulturnih organizacij ter narodnih ustanov in društev. Po dolgih letih prizadevanj je bila leta 1938 ustanovljena Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Svoje delo so nadaljevala tudi kulturno-prosvetna društva in znanstveno-kulturne ustanove, na katere se je opiral slovenski narodnoemancipacijski napor v avstrijski dobi, do tedaj tradicionalne nemške narodnokulturne ustanove oziroma "postojanke" pa so prešle v slovenske roke. Do novega poleta je prišlo tudi v kulturnoustvarjalnem delu.

Ervin Dolenc posebej opozarja, da je bil v dvajsetih letih dosežen eden od političnomobilizacijskih vrhov v razvoju slovenske kulture. K temu je prispevalo dejstvo, da so se tedaj pomena dobrih in množičnih, ne le političnoorganizacijsko, pač pa tudi strankarsko ali vsaj ideološko opredeljenih kulturnih organizacij, zavedli vsi slovenski politični dejavniki. Političnoorganizacijsko delovanje slovenske politike na kulturnem področju je zato vzpodbujalo in krepilo slovenski kulturno-prosvetni razvoj, kar je med širokim slojem prebivalstva širilo organizacijske sposobnosti, bralno kulturo in splošno razgledanost ljudi. To je Slovenijo - v nasprotju s prizadevanji beograjske vlade - kakovostno samo še bolj ločevalo od ostalih pokrajin v državi. Leto 1918 je torej pomembna prelomnica za slovenski kulturni in znanstveni razvoj.

Vzporedno z omenjenimi poudarki je Ervin Dolenc posebej razčlenil tudi značaj tedanjega kulturnega boja na Slovenskem. Kot opozarja v monografiji *Kulturni boj*, gre razumeti slovenski izraz zanj širše kot nemški "Kulturkampf". Slovenski "kulturni boj" namreč ni bil le boj liberalizma proti Katoliški cerkvi, temveč boj za vodilno vlogo v kulturi, torej "hkrati boj proti privilegirani vlogi Katoliške cerkve in boj za rekatolizacijo z gospodarskim in duhovnim liberalizmom 19. stoletja omajane trdne katoliške vere slovenskega človeka".⁴ Ervin je z razčlenitvijo opredeljevanja ideološkega značaja slovenske narodnopolitične biti na področju kulture v dvajsetih letih zapolnil eno od velikih praznin med doslej maloštevilnimi slovenskimi historiografskimi študijami o idejnopolitičnem razvoju v prvi jugoslovanski državi. Le-tega je v obsežnem delu besedila *Slovenske novejšje zgodovine* predstavil tudi prek njegovih drugih pojavnih oblik. V *Slovenski novejši zgodovini* bralca pretehtano vpelje še v politično-kulturne razmere na Slovenskem med prvo svetovno vojno, mednarodni položaj prve Jugoslavije, njene notranjepolitične preobrate in slovenska idejna ter narodnopolitična razhajanja v tridesetih letih ter seveda v kompleksen prikaz kulturne razvitosti v Jugoslaviji in kulturnega razvoja na Slovenskem med obema vojnama.

Poleg omenjenih poglobitev se je Ervin Dolenc v zadnjih letih podrobno posvetil tudi medgeneracijskim razhajanjem in odnosom v vodstvu slovenskega predvojnega komunističnega gibanja. Ugotovil je, da je "ključni označevalec teh odnosov prav beseda (NE)ZAUPANJE", ki je pač "še ena zgodba o večji nevarnosti no-

⁴ Ervin Dolenc: *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929*. Ljubljana 1996, str. 95.

tranjega kot zunanjega sovražnika, zgodba o večji ostrini ter krutosti obračunavanja znotraj neke skupnosti kot pri spopadih z zunanjim nasprotnikom".⁵ Posebno torišče njegovega zgodovinopisnega dela pa so bile še poglobitve v opredeljevanje slovenskih intelektualnih elit v vprašanju razmerja med slovenstvom in jugoslovanstvom. Opozoril je, da je v tridesetih letih zaradi zgodovinsko prevladujoče ukoreninjenosti v slovenstvu celó skupina najbolj privrženih kulturnih zagovornikov jugoslovanskega zlitja, ki je izhajala iz liberalnega tabora, "to možnost samo še pasivno prepuščala močnejšemu in dolgotrajnejšemu zgodovinskemu procesu".⁶ Zanimanje za intelektualne elite ga je živo vodilo še lansko pomlad, ko je, kljub bolniški odsotnosti, ustvarjalno sodeloval pri vsebinski pripravi izvajanja raziskovalnega programa *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju* v programskem obdobju 2009-2013. V programu je nameraval sodelovati s temo *Odzivi intelektualne elite na problem demokracije v času prve Jugoslavije*. Njene obravnave ni mogel zastaviti, kolegom pa je pokazal še eno od zgodovinarskih raziskovalnih poti.

Dr. Ervin Dolenc je v znanstvenoraziskovalnem poklicu dosegel najvišje mesto. Po diplomu iz zgodovine in filozofije na ljubljanski Filozofski fakulteti leta 1985 se je naslednje leto zaposlil na Inštitutu za novejšo zgodovino. Leta 1989 je na Filozofski fakulteti magistriral in leta 1992 doktoriral. Dve leti kasneje ga je Znanstveno-pedagoški svet Filozofske fakultete izvolil v naziv znanstveni sodelavec, Senat Filozofske fakultete leta 1999 v naziv višji znanstveni sodelavec, Senat Univerze v Ljubljani pa leta 2004 v naziv znanstvenega svetnika za področje sodobne zgodovine. Poleg tega ga je Senat Filozofske fakultete leta 2000 izvolil še v naziv docenta. Na Filozofski fakulteti so ga tudi večkrat imenovali v komisije za izvolitve v znanstvene nazive, bil pa je tudi član komisij, pred katerimi so svoja dela zagovarjali kandidati za akademski naziv.

A te navedbe še ne povedó vsega o Ervinovem zgodovinarskem bistvu. Izražali ga namreč nista le raziskovalna radovednost in prizadevnost, pač pa tudi nesebično vzpodbujanje mladih k spoznavanju zgodovine in pripravljenost predajati jim svoje znanje. Že v začetku devetdesetih let se je vključil v delovanje Komisije za delo zgodovinskih krožkov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije, od srede devetdesetih let sooblikoval vsebinske usmeritve raziskovalnih nalog, ki jih je komisija razpisovala za osnovnošolske zgodovinske krožke, v letih 2001-2003 pa vodil omenjeno komisijo. Nadalje je skupaj s kolegoma Alešem Gabričem in Marjanom Rodeštom leta 1997 pripravil učbenik *Koraki v času : 20 stoletje : zgodovina za 8. razred* (nato še *9. razred devetletke*), ki je v naslednjih letih doživel 6 ponatisov. Leta 1999 je z Bojanom Godešo, Alešem Gabričem in Božom Repetom objavil zbornik zgodovinskih virov za srednje šole *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*, leta 2002 pa je skupaj z Alešem Gabričem pripravil še učbenik *Zgodovina 4 : učbenik za 4. letnik gimnazije*, ki je bil letos ponovno natisnjen. Pedagoški dar je uresničil tudi na visokošolski ravni. V akademskih letih 1999/2000, 2000/2001 in 2001/2002 je kot asistent in nato docent sodeloval pri izvajanju predmeta *Nastanek sodobnega sveta* na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V

⁵ Ervin Dolenc: Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov? V: Med politiko in zgodovino : življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975). Ljubljana 2005, str. 128, 129.

⁶ Ervin Dolenc: Slovenska ali jugoslovanska kultura? V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992, 1. Ljubljana 2005, str. 423.

okviru predmeta *Sodobna zgodovina - zgodovina jugovzhodne Evrope* je na Filozofski fakulteti tudi večkrat predaval o slovenskem kulturnem razvoju v prvi Jugoslaviji, od akademskega leta 2007/2008 pa je bil v okviru individualnega študijskega programa za podiplomski študij na isti fakulteti nosilec predmetov *Razvoj slovenskih kulturnih (znanstvenih) institucij (1850-1941)* in *Kulturna politika v prvi Jugoslaviji*; obenem je bil na INZ mentor mlademu raziskovalcu. Sodeloval je tudi z univerzitetnimi kolegi iz tujine - z Oddelka za zgodovino jugovzhodne Evrope in Centra za študij balkanskih družbenih kultur na Univerzi v Gradcu, svoje znanje pa je v obširnih konzultacijah posredoval raziskovalcem specialnih kulturnopolitičnih tem iz Univerze Columbia v New Yorku in Fakultete za zgodovino moskovske državne univerze. Leta 2003 je postal član Society for Slovene Studies v Združenih državah Amerike, izjemno pomembno delo na mednarodnem področju pa je opravil še kot član bilateralne Slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev, ki je delovala v letih 2001-2004.

Ervin je ob vsej naštetih dejavnosti našel tudi čas za kritični premislek o slovenskem zgodovinopisju in njegovi prihodnosti. Plod te skrbi je bila Okrogla miza *Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju*, ki jo je leta 1999 organiziral ob 40-letnici inštituta.⁷ O slovenskem zgodovinopisju je spregovoril še na znanstvenih posvetih, ki jih je INZ organiziral oziroma soorganiziral leta 2004 in 2007,⁸ že leta 1998 pa je pripravil eno od redkih celostnih razčlenitev slovenske zgodovinopisne misli o političnih in kulturnih procesih v času med svetovnjima vojnama.⁹ Istega leta je tudi zaznamoval današnje delovanje vseslovenske organizacije zgodovinarjev - Zveze zgodovinskih društev Slovenije: na 29. zborovanju ZZDS v Izoli so namreč na njegovo pobudo sprejeli sklep o podeljevanju priznanja oziroma nagrade ZZDS za raziskovalno delo. Kot je zapisal v utemeljitvi svojega predloga, je namen priznanja tako "promocija zgodovinopisnega raziskovalnega dela, njegovih glavnih dosežkov med samimi zgodovinarji ter vsega slovenskega zgodovinopisja v širši javnosti" kot tudi "spodbuda k boljšemu, predvsem prodornejšemu, v metodološko in tematskem smislu pogumnejšemu raziskovalnemu delu".¹⁰ Predsednik Komisije za podeljevanje priznanja (nagrade) Klio za raziskovalno delo v zgodovinopisju je bil vse od njenega oblikovanja leta 1999; lepo bi bilo, če bi razmislili, ali naj se v poimenovanje te nagrade vključi tudi njegovo ime. V ZZDS pa je bil dejaven tudi pred tem - kot tajnik njene sekcije za sodobno zgodovino v letih 1986-1988.

Kljub temu, da zaradi svoje izrazito svobodomiselne narave in osebne kritične drža ni pretirano maral za formalizme, pa v svojem matičnem zgodovinarskem okolju - Inštitutu za novejšo zgodovino - Ervin ni deloval le kot raziskovalec, ampak tudi kot tvorni član njegovih vodstvenih organov. V letih 2002-2006 je bil član Upravnega odbora in Znanstvenega sveta inštituta, ob tem pa od leta 2004 do

⁷ Ervin Dolenc (ur.): Teze za razpravo na Okrogli mizi Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju. Ljubljana, 26. oktober 1999 : ob 40-letnici Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Ljubljana 1999.

⁸ Ervin Dolenc: Slovensko zgodovinopisje o obdobju 1918-1991 po razpadu Jugoslavije. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2004, št. 2, str. 113-129; isti: "Arhivisti" in "zgodovinarji" : metodološki problemi slovenskega zgodovinopisja. V: Nova revija, 2007, št. 307-308, str. 292-295.

⁹ Ervin Dolenc: Slovensko zgodovinopisje o času med obema svetovnjima vojnama in kulturna zgodovina. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1998, št. 1-2, str. 43-57.

¹⁰ Ervin Dolenc: Pobuda za ustanovitev priznanja (nagrade) Zveze zgodovinskih društev Slovenije za raziskovalno delo. V: Zgodovinski časopis, 1998, št. 3, str. 440.

2008 še član uredniškega odbora inštitutske knjižne zbirke *Razpoznavanja/Recognitiones*. Na INZ je v letih 2002-2006 deloval tudi kot sindikalni zaupnik Sindikata delavcev vzgoje, izobraževanja in znanosti. V tem času je vzorno skrbel, da so bili vsi na INZ seznanjeni s kulturno ponudbo in dogajanjem doma in v tujini, organiziral pa je tudi več prijetnih in poučnih strokovnih ekskurzij v Sloveniji in zamejstvu.

Zaradi nerazumljivih ali še neznanih lastnosti človeškega organizma se žal moramo posloviti. Ervinovo snovanje je bilo pretrgano, ne bomo se več videli. Ne bomo več skupaj, v resnem ali sproščenem ozračju razpravljali o vrsti zanimivih vprašanj, ne bomo uživali v njegovi bistri misli in pretanjenem humorju, ne bomo ob različnih priložnostih videli, da je bil še kako čuteč, razumevajoč in dobrosrčen človek. Prizadela nas je velika izguba. Težko nam bo brez njega, tolažimo se lahko le s tem, da je duhovni del nas. Tako bomo vedno z njim.

Ženi Lilijani, sinovoma Simonu in Filipu, bratu Darku in njegovi družini, sorodstvu ter prijateljem sodelavke in sodelavci z Inštituta za novejšo zgodovino ob Ervinovi smrti izrekamo iskreno sožalje.

Slava njegovemu spominu!

Jurij Perovšek

Igor Zemljic*

Bibliografija tiskanih del dr. Ervina Dolenca 1984-2009

ČLANKI

1.01 Izvirni znanstveni članek

1. *Prebivalci Senožec v prejšnjem stoletju*. V: Kronika 34, 1986, št. 1/2, str. 37-44.
2. *Komunistične kulturno-prosvetne organizacije v dvajsetih letih*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 29, 1989, št. 2, str. 325-348.
3. *Bratstvo : izobraževalna društva narodnih socialistov v dvajsetih letih*. V: Kronika 38, 1990, št. 3, str. 138-144.
4. *Krekova mladina*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 30, 1990, št. 1/2, str. 49-70.
5. *Kulturna zakonodaja v Sloveniji v času jugoslovanskega klasičnega parlamentarizma 1918-1929*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 32, 1992, št. 1/2, str. 35-45.
6. *Reorganiziranje slovenskih kulturnih delavcev po državnem prevratu 1918*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 33, 1993, št. 1/2, str. 27-39.
7. *Slovenski intelektualci, država, nacionalizem*. V: Nova revija 13, 1994, št. 147/148, str. 179-187.
8. *"Za menoj ne bodo farji pevali ... Za menoj bo šla muzika" : politični boji in versko življenje na kranjskem podeželju v začetku stoletja*. V: Zgodovina za vse 2, 1995, št. 1, str. 57-67.
9. *Kulturna prizadevanja slovenskih socialistov v začetku tridesetih let (1929-1935)*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 37, 1997, št. 1, str. 35-46.
10. *Slovensko zgodovinopisje o času med obema vojnama in kulturna zgodovina*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 38, 1998, št. 1/2, str. 43-57.
11. *Fra nazionalismo e socialismo : storia culturale e storiografia slovena sul periodo fra le due guerre*. V: Qualestoria 27, jun. 1999, št. 1, str. 57-93.
12. *Naši fašisti*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 40, 2000, št. 1, str. 113-122.
13. *Kocbek's "reflections on Spain" : an introduction*. V: Slovene studies 25, 2003 [izšlo 2005], št. 1/2, str. 47-56.
14. *"Arhivisti" in "zgodovinarji" : metodološki problemi slovenskega zgodovinopisja*. V: Nova revija 26, 2007, št. 307/308, str. 292-295.

1.02 Pregledni znanstveni članek

15. *Alojz Gradnik med literaturo in politiko : (1882-1941)*. V: Primorska srečanja, 18, 1994, št. 155, str. 110-112.

* bibliotekar, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana;
e-naslov: igor.zemljic@inz.si

16. *Slovenska kulturna politika v prvi Jugoslaviji*. V: Zgodovina v šoli 8, 1999, št. 1, str. 17-23.
17. *Italijanski fašizem, Slovenci, slovenski fašizem*. V: Zgodovina v šoli 10, 2001, št. 1, str. 18-26.
18. *Slovensko vprašanje : spremembe pogleda na jugoslovansko skupnost do 1941*. V: Zgodovina v šoli 10, 2001, št. 2, str. 27-29.
19. *The generation at a closed door : slovenian intellectual issues between the two world wars*. V: Slovene studies 23, 2001 [izšlo 2003], št. 1/2, str. 15-25.
20. *Kulturni boj v Sloveniji*. V: Zgodovina v šoli 14, 2005, št. 1/2, str. 14-21.

1.03 Strokovni članek

21. *Senožeče v luči arheologije*. V: 27 vasi 1984, št. 11, str. 15-16, 1985, št. 12, str. 9.
22. *Družina Garzarolli v Senožečah*. V: 27 vasi 1985, št. 12, str. 13-15.
23. *Senožeče*. V: 27 vasi 1986, št. 13, str. 13.
24. *Razvoj naselja Senožeče*. V: 27 vasi 1986, št. 13, str. 13-15.
25. *Z narodno spravo - konec državljanske vojne?*. V: Borec 42, 1990, št. 5/6/7, str. 590.
26. *Več resnic ob istem dogajanju*. V: Sodobnost 38, 1990, št. 8/9, str. 730-732.
27. *Danilo Zelen - 50 letnica smrti*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 2.
28. *Eisenponarjeva krava ali ponovno uvajanje kozjereje na Senožeško : pogovor z Dragom Grželjem-Lončarjem*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 34-35.
29. *Fevdalni gospodje Senožeč*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 25-27.
30. *Matevž Frelj iz Otošč*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 32.
31. *Otošče : (zgodovinski opis)*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 31.
32. *Potrđitev tržnih pravic Senožečam*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 27.
33. *Prispevek o kmetijstvu na Senožeškem*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 35-36.
34. *Protest ob nameravanem rušenju ostankov gradu v Senožečah*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 18.
35. *Senožeče v času Zelenove mladosti*. V: Primorska srečanja 16, 1991, št. 127, str. 937-938.
36. *Senožeška naravna in kulturna dediščina ob slovenskem kulturnem prazniku*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 15-16.
37. *Zapisi o Srebrni*. V: 27 vasi 1987/1991, št. 14, str. 38-39.
38. *Nepoznavanje dejstev je ovira za ploden dialog*. V: Razgledi 42, 4. mar. 1994, str. 12-13.
39. *Razpis raziskovalne naloge za šolsko leto 1994-95: "Iz družinskega arhiva"*. V: *Razvoj turizma v domačem kraju : zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev, (Informacije ZPMS, 1994, št. 1)*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1994, str. 40-42.
40. *Razpis raziskovalne naloge za šolsko leto 1995/96: "Priseljenci med nami"*. V: Bilten strokovnih tekstov in metodoloških napotkov za zgodovinsko raziskovalno nalogo "Priseljenci med nami" za šolsko leto 1995/96. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1995, str. 26-28. (Soavtorja Marko Štepec in Boris Golec).

41. *Razpis raziskovalne naloge za šolsko leto 1997/98 : društvena dejavnost v našem kraju.* V: Mlinček prostega časa (Informacije ZPMS), 1997, str. 37-40. (Soavtor Aleš Gabrič).
42. *Razpis raziskovalne naloge za šolsko leto 1997/98: Društvena dejavnost v našem kraju.* V: Društvena dejavnost na Slovenskem : zbornik. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 1997, str. 54-55. (Soavtor Aleš Gabrič).
43. *810 let od prve omembe Senožec.* V: Kraški koledar 1998, str. 32-37.
44. *Pobuda za ustanovitev priznanja (nagrade) Zveze zgodovinskih društev Slovenije za raziskovalno delo.* V: Zgodovinski časopis 52, 1998, št. 3, str. 440-441.
45. *Kako so stanovali naši predniki: razpis raziskovalne naloge za šolsko leto 1999/2000.* V: Kako so stanovali naši predniki : spremembe v bivalni kulturi : zbornik, (Informacije ZPMS, 1999, 5). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 1999, str. 66-69.
46. *Antiklerikalizem : element kulturnega boja v prvi Jugoslaviji.* V: Tretji dan 30, jun./jul. 2001, št. 6/7, str. 6-7.
47. *Za smelejše raziskovanje v zgodovinopisju.* V: Delo 46, 18. nov. 2004, št. 268, str. 16.
48. *Tehnološke novosti spreminjajo življenje : razpis raziskovalne naloge za šolsko leto 2002/03.* V: Tehnološke novosti spreminjajo življenje : seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana, 3. oktober 2002. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2002, str. 3-4.
49. *Telesna vzgoja in šport v preteklosti : seminar za mentorje zgodovinskih krožkov.* V: Telesna vzgoja in šport v preteklosti. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2003, str. 3-4.
50. *Zlata pravila sestavljanja elaboratov in raziskovalnih nalog.* V: Telesna vzgoja in šport v preteklosti. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2003, str. 69.
51. *Zlata pravila sestavljanja elaboratov raziskovalnih nalog.* V: Tudi to je šola : šolske in obšolske dejavnosti. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2004, str. 72.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

52. *Katoliška kulturna politika in kulturni boj v Kraljevini SHS.* V: Cerkev, kultura in politika 1890-1941 : simpozij 1992. V Ljubljani: Slovenska matica, 1993, str. 48-60.
53. *Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929.* V: Zbornik zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1994, str. [96]-104.
54. *Šolsko delo Dragotina Lončarja.* V: Glasnik Slovenske matice 18, 1994, št. 1/2, str. 71-77.
55. *Karel Verstovšek kot poverjenik za uk in bogočastje v narodni in deželni vladi v Ljubljani 1918-1920.* V: Časopis za zgodovino in narodopisje 66=31, 1995, št. 2, str. 284-291.

56. *Narodna dilema pri slovenskih intelektualcih v prvi Jugoslaviji*. V: Slovenci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), (Razprave, 17). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str.201-206.
57. *Med slovenstvom in jugoslovanstvom : Borko in slovenska kulturna politika med svetovnimima vojnama*. V: Borkov zbornik : [referati s simpozija], (Zbirka Piramida). Maribor: Slavistično društvo, 1996 [i. e. 1997], str. 372-392.
58. *Turizem v slovenskih hribih in gorah*. V: 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev : razvoj turizma v Sloveniji, Bled, 26. - 28. 9. 1996 : zbornik referatov. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 136-147.
59. *Društveno življenje v prvi Jugoslaviji*. V: Društvena dejavnost na Slovenskem : zbornik. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 1997, str. 40-44.
60. *Slovenski intelektualci in njihove delitve*. V: Slovenska trideseta leta : simpozij 1995. V Ljubljani: Slovenska matica, 1997, str. 194-201.
61. *Leto 1918 kot kulturna prelomnica*. V: Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 262-266.
62. *Senožече v času Zelenove mladosti*. V: Danilo Zelen : narodni junak. [Koper]: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, 1998, str. 17-18.
63. *Bivanjske razmere moje družine*. V: Kako so stanovali naši predniki : spremembe v bivalni kulturi : zbornik, (Informacije ZPMS, 1999, 5). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 1999, str. 53-57.
64. *Intelektualci slovenstvo in avtonomija : slovenske predstave o jugoslovanski skupnosti okrog leta 1918*. V: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918 : narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem. V Ljubljani: Slovenska matica, 2000, str. 109-120.
65. *Rožman in katoliška prosveta*. V: Rožmanov simpozij v Rimu, (Simpoziji v Rimu, 18). Celje: Mohorjeva družba, 2001, str. 183-191.
66. *Cultural Struggle in Slovenia*. V: Mogersdorf : 32. Internationales kulturhistorisches Symposium = 32nd International Historico-Cultural Symposium : Koprivnica 2002. (Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf, 32). Zagreb: FF press, 2006, str. 103-119.
67. *Cvetkova povezanost s Senožčami*. V: Rudolf Cvetko : zbornik, (Zbirka Pomembne osebnosti slovenskega športa). Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije - Združenje športnih zvez: Slovenska olimpijska akademija: Fakulteta za šport, 2002, str. 15-19.
68. *Ehrlichovi družbeni spisi*. V: Ehrlichov simpozij v Rimu, (Simpoziji v Rimu, 19). Celje: Mohorjeva družba, 2002, str. 151-156.
69. *Slovensko zgodovinopisje o obdobju 1918-1991 po razpadu Jugoslavije*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 44, 2004, št. 2, str. 113-129.
70. *Produktivnost in neproduktivnost kulturnega boja v slovenski kulturi*. V: Kultura in politika : [zbornik]. Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2007, str. 163-179.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

71. *Borko in slovenska kulturna politika med dvema svetovnima vojnama*. V: Hvala vam, knjige! : povzetki referatov : Simpozij o Borkovem življenju in delu, Ormož, 24., 25. in 26. oktobra 1996. Ormož: Slavistično društvo Maribor, 1996, fol. 15.
72. *Leto 1918 kot kulturna prelomnica*. V: Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : znanstveno posvetovanje, Maribor, 16.-17. april 1998. Maribor: Narodni dom: Pokrajinski muzej, 1998, str. [57].
73. *Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov*. V: Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja : povzetki referatov. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2003, str. 17.
74. *Slovensko zgodovinopisje o obdobju 1918-1991 po razpadu Jugoslavije*. V: Mednarodni znanstveni posvet Zgodovinopisje v državah naslednicah SFRJ 1991-2003 : Ljubljana 18. in 19. marec 2004. Ljubljana: [Inštitut za novejšo zgodovino], 2004, str. 13.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

75. *Culture, Politics, and Slovene Identity*. V: Independent Slovenia : origins, movements, prospects. London: Macmillan, 1994, str. 69-90.
76. *Obdobje 1919-1941*. V: 75 let Univerze v Ljubljani : 75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani : 1919-1994. V Ljubljani: Univerza, 1994, str. 9-11.
77. *1919-1941*. V: 75 years [of the] University of Ljubljana : 75 years of continuous work of the University of Ljubljana : 1919-1994. V Ljubljani: Univerza, 1994, str. 9-11.
78. *Dosedanje pisanje o Antonu Korošču in Ahčinovi spomini*. V: Izgubljeni spomin na Antona Korošca : iz zapuščine Ivana Ahčina, (Zbirka Korenine). Ljubljana: Nova revija, 1999, str. 21-38.
79. *Razvoj kulturnih ustanov v slovenskih mestih in Novo mesto do leta 1941*. V: Oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novega mesta v kulturno središče Dolenjske : novomeški zbornik. Novo mesto: Društvo Novo mesto, 2000, str. 21-35.
80. *Pedagoško delo Angele Vode*. V: Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev : Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa. Ljubljana: Slovenska matica, 2001, str. 29-35.
81. *Deavstrizacija v politiki, upravi in kulturi v Sloveniji*. V: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, (Historia, 8). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 81-94.
82. *Društveno življenje v času med obema svetovnima vojnama*. V: Društvena in klubska kultura v Sloveniji, (Zbirka Zbiralnik, 9). Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo - ICK, 2004, str. 65-82.
83. *Nasilje kot legitimno politično sredstvo*. V: Kolo nasilja. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2004, str. 39-49.

84. *Depolitizacija šolstva*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 289-290.*
85. *Država, cerkev in šolstvo v prvi Jugoslaviji*. V: Sto let Zavoda sv. Stanislava. Ljubljana: Družina, 2005, str. 161-176.
86. *Izobraževanje : [1918-1941]*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 423-429.*
87. *Jugoslovanski odbor in Krfska deklaracija*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 153-156.*
88. *Kultura kot politična propaganda : zborniki 1942, 1944, 1945*. V: Slovenska kultura v vojnem času : (položaj in dileme slovenske inteligence in umetniška ustvarjalnost med drugo svetovno vojno). V Ljubljani: Slovenska matica, 2005, str. 113-118.*
89. *Kulturna politika JRZ*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 384-386.*
90. *Kulturna razvitost v Jugoslaviji*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 415-418.*
91. *Kulturne ustanove in društva*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 432-436.*
92. *"Kulturni problem Slovenstva"*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 342-346.*
93. *Mednarodni položaj prve Jugoslavije*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 203-211.*
94. *Nemci v Sloveniji*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 397-399.*
95. *Nov zagon v boju za slovensko kulturo*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 165-166.*

---

* Članki označeni z * so izšli tudi v ponatisih Slovenske novejše zgodovine.

96. *Nova ideološka razhajanja na pragu vojne*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 410-412.*
97. *Od kraljevega umora do volitev*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 357-360.*
98. *Politične stranke do volitev 1923*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 253-265. (Soavtorja Vida Deželak Barič in Jurij Perovšek).*
99. *Politični odnosi do volitev 1925*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 269-281. (Soavtor Jurij Perovšek).*
100. *Politično preganjanje*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 146-148. (Soavtor Andrej Pančur).*
101. *Pristop k trojnemu paktu in državni udar*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 412-414.*
102. *Prve težave v novi državi*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 211-215. (Soavtorja Damijan Guštin in Jurij Perovšek).*
103. *Slovenska ali jugoslovanska kultura*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 420-423.*
104. *Slovenska samostojnost v Državi SHS*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 186-200. (Soavtorja Damijan Guštin in Jurij Perovšek).*
105. *SLS in slovenske kulturne ustanove*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 304-305.*
106. *Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?*. V: Med politiko in zgodovino : življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005, str. 113-130.
107. *Umetniška ustvarjalnost*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-

1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 436-440.*
108. *Ustanovitev Jugoslavije kot prelomnica za slovensko kulturo*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 418-420.*
109. *Ustavna razprava in vprašanje državne ureditve*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 240-246. (Soavtor Jurij Perovšek).*
110. *Vprašanje ljubljanske univerze*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 285-287.*
111. *Zmaga ali poraz? : marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940*. V: Stiplovškov zbornik, (Historia, 10). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, str. 199-210.
112. *Znanost: [1918-1941]*. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 429-432.*

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

113. *Zapiski o Srebrni*. V: Barvna legenda o Srebrni. Senožiče: [samozal.], 1990, str. [9-10].
114. *Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 423-424.**
115. *Avantgarda v umetnosti - konstruktivizem*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 307.**
116. *Avtonomistična izjava kulturnih delavcev*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 258.**
117. *Boj za množice - Zveza kulturnih društev*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 246.**
118. *"Ena država, en narod, eno sokolstvo!"*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 351-352.**
119. *Glasbeni konservatorij in Orkestralno društvo*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 229.**
120. *Grožnje ljubljanski univerzi*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 312.**
121. *"Kjer je volja, tam je pot." (Klement Jug)*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 254-255.**
122. *Konec slovenskega gledališča v Ljubljani*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 147.**
123. *Kultura kot politika*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 396.**

** Članki označeni z * so izšli tudi v ponatisih Slovenske kronike XX. stoletja.

124. *Kulturne dileme*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 217.**
125. *Kulturni problem slovenstva*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 376.**
126. *Ljudski oder v Trstu, Vzajemnost v Ljubljani*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 51.**
127. *Najvišja stavba v Jugoslaviji*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 384.**
128. *Narodna galerija*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 198.**
129. *Nobelova nagrada za napol Slovenca*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 300.**
130. *Obnovitev Slovenske matice*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 182.**
131. *Obuditev slovenskega gledališča*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 199.**
132. *Orli*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 61.**
133. *Planica : prvi skok čez sto metrov*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 403.**
134. *Plečnikova univerzitetna knjižnica*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 410.**
135. *Prosvetna zveza v Ljubljani in Mariboru*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 296.**
136. *Protislovanski pritisk in razpust Slovenske matice*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 160-161.**
137. *Prva olimpijska kolajna*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 128.**
138. *Razcvet založništva*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 348-349.**
139. *Slovenija dobi radio*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 333.**
140. *Slovenizacija in izpopolnjevanje šolstva*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 219-220.**
141. *Slovenska sokolska zveza*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 57.**
142. *Slovenska zemlja in Dragotin Lončar*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 99.**
143. *Socialni realizem*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 360.**
144. *Šah in elektrotehnika: Milan Vidmar*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 323.**
145. *Univerza v Ljubljani*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 235.**
146. *Zlata doba slovenske orodne telovadbe*. V: Slovenska kronika XX. stoletja. 1. izd. Ljubljana: Nova revija, 1995, knj. 1: 1900-1941, str. 303.**

147. *Glavni problemi slovenske kulture v prvi Jugoslaviji*. V: Preteklost sodobnosti : izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine. Pijava Gorica: Aristoteles Žlah-tič; Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino, 1999, str. 85-94.
148. *Izobraževalna in kulturna dejavnost političnih strank 1929-1941*. V: Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih, Obdobje med obema vojnama : poročilo o raziskavi, (Zbirka Zgodovina izobraževanja odraslih, zv. 8). Kranj: Moderna organizacija, 1999, str. 408-414.
149. *Izobraževalno in kulturno delo slovenskih političnih strank od njihovega oblikovanja do leta 1929*. V: Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih, Obdobje med obema vojnama : poročilo o raziskavi, (Zbirka Zgodovina izobraževanja odraslih, zv. 8). Kranj: Moderna organizacija, 1999, str. 352-408.
150. *Osnovna literatura*. V: Marjan Rode. Koraki v času : 20. stoletje, Gradivo za učitelje. 1. izd. Ljubljana: DZS, 1999, str. 53. (Soavtor Aleš Gabrič)
151. *The story of culture*. V: Over the hill is just like here --- : European chapters of Slovene history in the 20th century : [catalogue]. Ljubljana: National Museum of Contemporary History, 2002, str. 81-84.
152. *Zgodba o kulturi*. V: Tam za hribi je tako kot tukaj --- : evropska poglavja slovenske zgodovine v 20. stoletju : [katalog]. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2002, str. 81-84.

1.18 Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

153. *Kulturni odsek narodnega sveta*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, zv. 6: Krek-Marij, str. 69-70.
154. *Cvetko Rudolf Franc*. V: Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993, sn. 19: Dodatek B-L, str. 526.
155. *Meden Franc*. V: Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994, sn. 20: Dodatek M-Ž, str. 719.
156. *Novaković Predrag*. V: Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994, sn. 20: Dodatek M-Ž, str. 748.
157. *Orel*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, zv. 8: Nos-Pli, str. 148-149.
158. *Skrinjar Pavel*. V: Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994, sn. 20: Dodatek M-Ž, str. 820.
159. *Suša Marijan*. V: Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994, sn. 20: Dodatek M-Ž, str. 829.
160. *Štolfa Rajko*. V: Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994, sn. 20: Dodatek M-Ž, str. 841.
161. *Zelen Jože*. V: Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994, sn. 20: Dodatek M-Ž, str. 868-869.
162. *Prosvetna zveza*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, zv. 9: Plo-Ps, str. 384.
163. *Prosvetna zveza v Gorici*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, zv. 9: Plo-Ps, str. 384-385.
164. *Revija Katoliške akcije*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, zv. 10: Pt-Savn, str. 186.

165. *Senožече : zgodovina*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, zv. 11: Savs-Slovenska m, str. 49-50.
166. *Sežana : zgodovina*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, zv. 11: Savs-Slovenska m, str. 63.
167. *Slovenska socialna matica*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, zv. 12: Slovenska n - Sz, str. 12.
168. *Svoboda : (1919-20)*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, zv. 12: Slovenska n - Sz, str. 409.
169. *Svoboda : (1925-27)*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, zv. 12: Slovenska n - Sz, str. 409-410.
170. *Svoboda : (1929-1936)*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, zv. 12: Slovenska - Sz, str. 410.
171. *Svoboda*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, zv. 12: Slovenska n - Sz, str. 410.
172. *Sokolstvo*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, zv. 12: Slovenska n - Sz, str. 144-147. (Soavtorja Milan Pahor, Edi Majaron).
173. *Učiteljski tovariš*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, zv. 14: U - We, str. 11.
174. *Udruženje jugoslovanskega učiteljstva*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, zv. 14: U - We, str. 17-18.
175. *Vzajemnost*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, zv. 14: U - We, str. 407.
176. *Znanstveno društvo za humanistične vede*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001, zv. 15: Wi - Ž, str. 210.
177. *Zveza kulturnih društev*. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001, zv. 15: Wi - Ž, str. 257.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

178. *Alenka Puhar, Peticije, pisma in tihotapski časi, Znamenja 85...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 27, 1987, št. 1/2, str. 267-268.
179. *Marko Jenšterle, Skeptična levica, Znamenja 81...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 27, 1987, št. 1/2, str. 272-274.
180. *Pogledi na Sovjetsko zvezo, zbornik, KRT 29...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 27, 1987, št. 1/2, str. 274-275.
181. *Slavoj Žižek, Jezik, ideologija, Slovenci...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 28, 1988, št. 1/2, str. 247-251.
182. *Aleš Gabrič: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 32, 1992, št. 1/2, str. 256-259.
183. *Produkt intenzivnejše obdelave slovenske novejšje zgodovine : prva slovenska vlada le ni bila ajdovska*. V: Delo 35, 25. mar. 1993, št.69, str.14.
184. *Socialistično kmetijstvo ostaja nadaljnjim raziskovalcem : več kot obeta naslov*. V: Delo 36, 2. jun. 1994, št. 126, str. 14.
185. *Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 35, 1995, št. 1/2, str. 217-220.

186. *Boj za slovenske intelektualce : Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam - Slovenski intelektualci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom, Ljubljana 1995.* V: Razgledi 43, 23. junija 1995, št. 12, str. 21.
187. *Bojan Godeša: Kdor ni z nami je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom....* V: Prispevki za novejšo zgodovino 35, 1995, št. 1/2, str. 183-185.
188. *Iz recenzije dr. Ervina Dolenca.* V: Nada Morato. Ravnikova dediščina v Kortah, (Knjižnica Annales, 8). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Korte: Krajevna skupnost: Kulturno društvo: Župnija, 1995, zavihek ovoja.
189. *Liberalni in klerikalni mladci : Anka Vidovič-Miklavčič: Mladina med nacionalizmom in katolicizmom (Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941)...* V: Razgledi 4, 3. feb. 1995, št. 3 (=1034), str. 22.
190. *75. let Univerze v Ljubljani (75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani 1919-1994), uredila Mojca Repež...* V: Šolska kronika 28, 1995, 28, str. 279.
191. *Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 37, 1997, št. 1, str. 94-99.
192. *Friuli e Venezia Giulia, Storia del '900. Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli - Venezia Giulia...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 38, 1998, št. 1-2, str. 235-250. (Soavtorji Petra Svolfjšak, Bojan Godeša, Nevenka Troha).
193. *Od mature do mature - Zgodovinski razvoj mature na Slovenskem 1849/50 - 1994/95...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 38, 1998, št. 1-2, str. 225-226.
194. *Simpozij "Danilo Zelen in narodno revolucionarno gibanje na Primorskem med obema vojnama" : Senožeče, 1. junij 1991.* V: Danilo Zelen : narodni junak. [Koper]: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, 1998, str. 33-35.
195. *Skopo, vendar pregledno in berljivo o naši preteklosti : Janko Prunk, Kratka zgodovina Slovenije* V: Delo 40, 2. jul.1998, št. 150, str. 54.
196. *Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929), Viri 13...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 39, 1999, št. 2, str. 208-211.
197. *Božo Repe, Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije....* V: Kronika 50, 2002, št. 2, str. 235-237.
198. *Zbornik Janka Pleterskega (uredila Oto Luthar in Jurij Perovšek)....* V: Prispevki za novejšo zgodovino 43, 2003, št. 2, str. 159-161.
199. *Jakob Štukl, Iz mojega življenja...* V: Prispevki za novejšo zgodovino 45, 2005, št. 1, str. 181-184.
200. *Mateja Režek, Med resničnostjo in iluzijo...* V: Studia Historica Slovenica 54, 2006, št. 2, str. 235-237.

1.20 Predgovor, spremna beseda

201. *Fašizem in Slovenci*. V: Ciril Kosmač. Gosenica, (Zbirka Zgodovinsko klasje). 1. izd. Ljubljana: DZS, 1999, str. 23-45.
202. *Uvodno pojasnilo*. V: Teze za razpravo na Okrogli mizi Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju, Ljubljana, 26. oktober 1999 : ob 40-letnici Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1999, str. 5-7.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

203. *Zgodovinski učbeniki : resnicoljubni ali tendenciozni? : polemikam ob rob*. V: Svobodna misel 37, 10. nov. 1999, št. 17, str. 7-8. (Soavtorja Marko Štepec in Peter Vodopivec).

1.22 Intervju

204. *Senožeče skozi zgodovino*. Glasnik : informativni bilten občine Divača 5, apr. 1999, št. 1, str. 14.
205. *Je tam za hribi prav tako kot tukaj? : Evropa z nami in mi z njo*. V: Svobodna misel 40, 11. okt. 2002, št. 19, str. 9-10, 26. (Soavtorji Marko Štepec, Vanja Martinčič, Peter Vodopivec, Žarko Lazarević).

1.25 Drugi članki ali sestavki

206. *Simpozij "Danilo Zelen in narodno revolucionarno gibanje na Primorskem med obema vojnama" : Senožeče, 1. junij 1991*. V: Zgodovinski časopis 45, 1991, št. 4, str. 661-663.
207. *Kronologija Koroščevega življenja*. V: Izgubljeni spomin na Antona Korošca : iz zapuščine Ivana Ahčina, (Zbirka Korenine). Ljubljana: Nova revija, 1999, str. 227-229.
208. *Naloge, nagrajene s posebnimi priznanji : OŠ Pinka Tomažiča, Trebče pri Trstu: Vsak dan z mlekom v Trst - mlekarice iz tržaške okolice*. V: Kako so stanovali naši predniki : spremembe v bivalni kulturi : zbornik, (Informacije ZPMS, 1999, 5). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 1999, str. 80-81.
209. *Okrogla miza Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju. Ljubljana 26. oktobra 1999*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 40, 2000, št. 2, str. 113-121.
210. *Ideology and historiography: the making of identity in Yugoslavian historiography, Firenze, 8. in 9. maj 2000*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 40, 2000, št. 2, str. 121-123.
211. *Simpozij o življenju in delu Rudolfa Cvetka, Senožeče 14. 10. 2000*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 40, 2000, št. 2, str. 123-125.
212. *4th European social science history conference, Haag 27. 2. - 2. 3. 2002*. V: Prispevki za novejšo zgodovino 42, 2002, 42, št. 1, str. 131-133.

213. *Janko Prunk - šestdesetletnik*. V: Prispевki za novejšo zgodovino 42, 2002, št. 3, str. 91-93.
214. *Nagovor ob podelitvi nagrade Klio v Mariboru 11. oktobra 2002*. V: Zgodovinski časopis 57, 2003, št. 3/4, str. 484-485.
215. *Nagovor ob podelitvi nagrade Klio v Mariboru 11. oktobra 2002*. V: Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Maribor, 10.-12. oktober 2002. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 165-166.
216. *Nagovor ob podelitvi nagrade Klio na 32. zborovanju slovenskih zgodovinarjev*. V: Zgodovinski časopis 59, 2005, št. 1/2, str. 211-212.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.01 Znanstvena monografija

217. *Senožeče : skupnost na prepihu*, (Zbirka Življenje na Krasu, št. 2). Koper: Rubic Trade, 1994. 108 str.
218. *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929*. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1996. 405 str. ISBN 86-361-0984-1.

2.04 Srednješolski, osnovnošolski ali drugi učbenik z recenzijo

219. *Koraki v času : 20. stoletje : zgodovina za 8. razred*. 1. izd. Ljubljana: DZS, 1997. 204 str., ilustr. ISBN 86-341-1692-1. (Soavtorja Aleš Gabrič in Marjan Rode).
220. *Koraki v času : 20. stoletje : zgodovina za 8. razred*. 1. izd. Ljubljana: DZS, 1997. 204 str., ilustr. ISBN 86-341-1692-1. (Soavtorja Aleš Gabrič in Marjan Rode).
221. *Koraki v času : 20. stoletje : zgodovina za 8. razred*. 1. izd., 2. natis, Ljubljana: DZS, 1998. 204 str., ilustr. ISBN 86-341-1692-1. (Soavtorja Aleš Gabrič in Marjan Rode).
222. *Koraki v času : 20. stoletje : zgodovina za 8. razred*. 1. izd. Ljubljana: DZS, 1999. 204 str., ilustr. ISBN 86-341-1692-1. (Soavtorja Aleš Gabrič in Marjan Rode).
223. *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*, (Zbirka Zgodovinski viri za srednje šole). 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1999. 199 str. ISBN 961-6183-96-6. (Soavtorji Aleš Gabrič, Bojan Godeša in Božo Repe).
224. *Koraki v času : 20. stoletje : zgodovina za 8. razred in 9. razred devetletke*, 1. izd. Ljubljana: DZS, 2002. 168 str. ISBN 86-341-2952-7. (Soavtorja Aleš Gabrič in Marjan Rode).
225. *Zgodovina 4 : učbenik za 4. letnik gimnazije*. 1. izd. Ljubljana: DZS, 2002. 248 str. ISBN 86-341-2441-X. (Soavtor Aleš Gabrič).
226. *Koraki v času, 20. stoletje : zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke*. 1. izd. Ljubljana: DZS, 2003. 168 str., ISBN 86-341-2952-7. (Soavtorja Aleš Gabrič in Marjan Rode).

227. *Koraki v času, 20. stoletje : zgodovina za 9. razred devetletke*. 1. izd. Ljubljana: DZS, 2008. 168 str. ISBN 978-86-341-2952-6. (Soavtorja Aleš Gabrič in Marjan Rode).
228. *Zgodovina 4 : učbenik za 4. letnik gimnazije*. 1. izd. Ljubljana: DZS, 2009. 248 str. ISBN 978-86-341-2441-5. (Soavtor Aleš Gabrič).

2.08 Doktorska disertacija

229. *Kulturne zamisli slovenskih političnih strank in skupin ter njihove kulturne organizacije v letih 1918-1929 : (kulturna politika in kulturni boj) : (doktorska disertacija)*. Ljubljana: [E. Dolenc], 1992. 420 str.

2.09 Magistrsko delo

230. *Kulturno prosvetna društva slovenskih delavskih strank v letih 1918-1929 : magistrsko delo*. Ljubljana: [E. Dolenc], 1989. 247 f.

2.11 Diplomsko delo

231. *Strah, tesnoba in anksioznost v ekzistencialistični filozofiji : [diplomska naloga]*. Ljubljana: [E. Dolenc], 1983. 1 mapa (16 f.).
232. *Poskus zgodovinske topografije Senožec z okolico do prve svetovne vojne : [diplomska naloga]*. Ljubljana : [E. Dolenc], 1985, 66 f.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

233. *Nastanek in razvoj izobraževanja odraslih na Slovenskem od 1918 do 1945 : slovenski projekt : poročilo*. Kranj: Fakulteta za organizacijske vede, 1996. 461 str., [54] str. pril. (Soavtorji Jurij Jug, Aleksandra Serše, Tatjana Hojan, Majda Ana Ficko, Vlasta Jereb in Mihael Petek).
234. *Vojaško-civilni odnosi v Sloveniji med obema vojnama : zaključno poročilo o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela na projektu : v okviru Ciljnega raziskovalnega programa "Znanje za varnost in mir 2006-2010"*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007. 145 f. (Soavtorji Jurij Perovšek, Vida Deželak-Barič, Jure Gašparič, Bojan Bodeša, Damijan Guštin, Žarko Lazarevič, Mojca Šorn, Jerca Vodušek Starič, Marko Zajc, Petra Svoljšak).

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

235. *Izgubljeni spomin na Antona Korošca : iz zapuščine Ivana Ahčina*, (Zbirka Korenine). Ljubljana: Nova revija, 1999. 254 str., ilustr. ISBN 961-6017-77-2. (Sourednik in soavtor Bojan Godeša).

236. *Teze za razpravo na Okrogli mizi Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju, Ljubljana, 26. oktober 1999 : ob 40-letnici Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1999. 44 str. ISBN 961-90261-4-4.
237. *Tehnološke novosti spreminjajo življenje : seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana, 3. oktober 2002.* Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2002. 81 str., ilustr. ISBN 961-6331-08-6.
238. *Telesna vzgoja in šport v preteklosti.* Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2003. 80 str., preglednice. ISBN 961-6331-09-4.
239. *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992.* Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005. 2 zv. (1509 str.), ilustr. ISBN 86-11-16897-6. (Souredniki Zdenko Čepič, Jasna Fischer, Aleš Gabrič, Bojan Godeša, Žarko Lazarvič in Jurij Perovšek).

Pisec recenzij

240. *Tomaž Pavlin, "Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje" : (Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej).* Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005. 143 str. ISBN 961-6583-05-0.

1.01
Prejeto 25. 4. 2009

UDK 327.39(=16)(497.4)"1788/1861"

Marko Zajc*

**"Panslavizem, panslavizem, bi se kričalo
od vseh strani!"
K zgodovini slovanstva, slovenstva in nemškega
strahu pred panslavizmom 1788-1861**

IZVLEČEK

Ideja slovanstva je neločljivo povezana z razvojem slovenske nacionalne misli. Uporaba širšega, slovanskega pojma za preseganje deželnih in pokrajinskih meja je bila prisotna od prvih začetkov slovenskega nacionalizma, kar je bilo v tesni zvezi s sosednjim, nemškim elementom. Veliko vlogo imajo Herderjevi nazori o jeziku kot narodovem bistvu in njegovo hvaljenje Slovanov. V Evropi je po koncu Napoleonovih vojn zavladal splošen strah pred Rusijo. Nemško-avstrijska javnost je razlikovala tri vidike odnosa do Rusije: Rusija kot reakcionarna država (notranjepolitični vidik), Rusija kot slovanska sila (nacionalni vidik) ter Rusija kot ekspanzivna sila (zunanjepolitični vidik). V tem kontekstu je delovalo tudi slovensko narodno gibanje, ki se je moralo od začetka političnega delovanja otepati očitkov panslavizma in prorusizma.

Ključne besede: Slovani, Germani, habsburška monarhija, slovenstvo, panslavizem

ABSTRACT

"PANSLAVISM, PANSLAVISM, EVERYBODY WOULD YELL!"
ON THE HISTORY OF SLAVISM, SLOVENIANISM AND THE GERMAN FEAR
OF PANSLAVISM 1788-1861

The idea of Slavism is inseparably linked with the development of the Slovenian national thought. The use of wider, Slavic notion to surpass provincial and regional borders was present since the very beginning of the Slovenian nationalism which was closely connected with the neighbouring German element. Herders's views on language as the essence of the nation and his praise of Slavs play an important role. At the end of Napoleon's Wars a general fear of Russia overcame Europe. Three different aspects of attitude towards Russia existed in the German-Austrian public: Russia as a reactionary state (internal policy aspect), Russia as a Slavic force (national aspect) and Russia as an expansive force (foreign policy aspect). The Slovenian national movement also operated in this context and had to struggle against being accused of Pan Slavism and Pro-Russianism from the beginning of its political action.

Key words: Slavs, Germans, Habsburg Monarchy, Slovenians, Pan Slavism

---

* Dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana;
e-naslov: marko.zajc@inz.si

Ideja slovanstva je neločljivo povezana z razvojem slovenske nacionalne misli. Pa vendar je vloga slovanstva v slovenstvu zelo težko ulovljiva. Pomeni pojmov so odvisni od mnogih dejavnikov, zato se je treba, če se želimo približati vlogi tega pojma v različnih diskurzih, do analize lotiti zelo previdno. Slovanstvo je imelo pomembno vlogo, če se držimo tipologije Miroslava Hrocha, že v t. i. fazi A, ko so nekateri izobraženci pokazali željo po spoznavanju navad in jezika ljudstva, kodifikaciji jezika, spoznavanju pomembnih dogodkov iz preteklosti, kar je že vodilo v poskuse omejevanja "nacionalnega" ozemlja.¹ Fran Zwitter je v analizi znamenitega zgodovinskega dela Antona Tomaža Linharta opozoril na dejstvo, da je Linhart v uvodu 2. zvezka zatrdil, "da Slovani nimajo samo slavne zgodovine in niso samo naseljeni oz. vladajo skoraj nad polovico Evrope in Azije, ampak tvorijo tudi pretežen del prebivalstva Avstrije, tako da bi se Avstrija prav tako kakor Rusija, mogla imenovati slovanska država".² Če pogledamo na Linhartovo trditev iz perspektive različnih nazorov o slovanstvu in Slovanih v obdobju od konca 18. stoletja do konca habsburške monarhije, lahko opazimo nekatere pojmovne osi, okoli katerih so se vedno znova sukale razprave o slovanstvu: Avstrija - Rusija - Evropa - Azija. Linhart je slovanstvo uporabil za preseganje deželnih meja, kar je že napovedovalo novo dobo nacionalnega. Kljub temu sta Linhartu oznaki Slovenec - slovensko le primer "razširjenosti splošnega imena za Slovane" in mu je "še tuja misel, da bi izraz smatral za posebno ime, za Slovence".³ Uporaba širšega, slovanskega pojma za preseganje deželnih in pokrajinskih meja je bila navzoča od prvih začetkov slovenskega nacionalizma.

Nekaj je gotovo. Vloga slovanstva v nastajajočem slovenskem nacionalizmu moramo gledati v širšem kontekstu, tako časovnem kot prostorskem. Ideja povezanosti med Slovani, oziroma zanimanje za njih sta bila v tesni zvezi s sosednjim nemškimi elementom. Pravzaprav se je odnos med "germanstvom" in slovanstvom v dobi razsvetljenih filozofov 18. stoletja kazal v veliko bolj svetlih barvah, kot ga je narokovala kasnejša zgodovina. Tako opevano Herderjevo hvaljenje Slovanov kot moralnih, naravnih, poljedelskih in seveda tudi zaostalih ljudi, ki še niso podlegli zahodni dekadenci, je samo še dopolnjevalo njegove nazore o jeziku kot poglavitni lastnosti naroda.⁴ V njem naj bi, tako Herder, tičalo nič manj kot narodovo bistvo. Hans Kohn je v svojem delu o Slovanih in Evropi izpostavil, da je bilo slovansko (samo)dojemanje kljub protinemški naravnosti in vztrajanju pri slovanski izviranosti že v tem času pretežno določeno z nemškim vplivom. Tako kot je bila politična in socialna miselnost Nemcev proti Napoleonu v veliki meri določena z zahodno-evropskimi vzori. Zanimanje nemških učenjakov za Slovane je v zadnjih desetletjih 18. stoletja sledilo Herderjevemu nazorom.⁵ Izobraženo Evropo je preplavila romantična strast do čistega in nepokvarjenega podeželskega prebivalstva. Entuziasti se niso navduševali samo nad "lastnim" ljudstvom. Tako kot se je na primer švedska

¹ Miroslav Hroch: *Das Europa der Nationen : die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*. Göttingen 2005, str. 46.

² Fran Zwitter: *Prva koncepcija slovenske zgodovine. V: O slovenskem narodnem vprašanju*. Ljubljana 1990, str. 63.

³ Prav tam, str. 67.

⁴ Več o Herderju in njegovem "slovanskem poglavju" v Holm Sundhaußen: *Der Einfluß der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei der Völkern der Habsburger Monarchie*. München 1973, str. 50; o Herderju in Slovencih v istem delu Zwitter, n. d., str. 151.

⁵ Hans Kohn: *Die Slawen und der Westen : die Geschichte des Panslawismus*. Wien - München 1956 (dalje Kohn, *Die Slawen und der Westen*), str. 8, 9.

intelektualna elita zanimala za Fince, tako so se tudi nemški učenjaki zanimali za Slované.⁶ Zgodovinarji in jezikoslovci Johann Christoph Adelung, Karl Gottlieb Anton, Gerhard Friedrich Miller in še zlasti August Ludwig Schlötzer so kazali do Slovanov globoko naklonjenost.⁷ Ni nenavadno, da je slednjega visoko čislal Jernej Kopitar, ki ga je imel za "občudovanja vrednega Nemca".⁸ Samo od sebe se pojavlja vprašanje, na katerega gotovo ni preprostega odgovora: Kdaj je nastala negativna podoba Slovanov v nemškem svetu in kako? Gotovo je le, da je bila na predvečer marčne revolucije že globoko zasidrana.

Pri branju Kohnove analize slovanstva se je treba zavedati njegovih teoretskih izhodišč o naravi evropskih nacionalizmov. Kohn je v štiridesetih letih 20. stoletja razvil znano dihotomijo med "zahodnim" in "vzhodnim" evropskim nacionalizmom, se pravi med benignimi oblikami nacionalizma na Zahodu in agresivnimi variantami, ki so se razvile vzhodno od Rena. Zahodni nacionalizem naj bi temeljil na ideji, da je narod racionalna zveza državljanov, medtem ko naj bi vzhodni videl narod kot organsko povezano celoto. Večina teoretikov nacionalizma v zadnjih desetletjih obravnava njegovo dihotomijo kot preživeto, ideološko in problematično.⁹ Kljub temu je Kohnov pregled povezovalnih gibanj med Slovani in njihova recepcija pri "drugih" eno izmed redkih del, ki vsestransko in zaokroženo obravnava ta izjemno heterogen zgodovinski pojav.¹⁰

Na samem začetku zanimanja za slovanstvo stoji pestra osebnost Jerneja Kopitarja. Njegova karantansko-panonska teorija o izvoru starocerkvenoslovanščine je predpostavljala, da sta v 9. stoletju Ciril in Metod povzdignila jezik tedanjih Karantancev in Panoncev v knjižni jezik za vse Slované. "Oče slovanske filologije" Dobrovský je bil, nasprotno, prepričan, da sta slovanska apostola prinesla knjižni jezik iz okolice Soluna. Izvorno najbliže temu jeziku naj bi po Kopitarju bila ravno slovenščina, kamor je prišteval tudi hrvaško kajkavsko narečje. S tem je slovenščini pripisal tudi "historične" temelje za razvoj in jo na svoj način postavil v samo središče avstrijskega slovanstva.¹¹ Kopitar je po mnenju velikega poznavalca njegovega dela Jožeta Pogačnika "potreboval" karantansko-panonsko teorijo tudi zaradi svoje različice avstroslavizma. Ta je temeljila na kulturnem vodstvu zahodnih Slovanov, ki naj bi ga opravljala Avstrija. Dunaj, kjer bi ustanovili stolico starocerkvene slovanščine in akademijo, bi moral postati središče tistega dela slovanskih rodov, ki pišejo latinico. Ker je verjel, da so slovanski jeziki šele na stopnji narečja, se je predal viziji o njihovi združitvi "v nekakšen enoten jezik". Zato je iskal "novega slovanskega Cirila", ki bi iznašel skupen črkopis na fonetičnih načelih.¹²

Sama beseda panslavizem naj bi se prvič pojavila na literarnem področju. Slovaški jezikoslovec Jan Herkel je leta 1826 zagovarjal skupen slovanski literarni jezik,

⁶ Erik Hobsbaum [Eric Hobsbawm]: *Nacije i nacionalizam od 1780 : program, mit, stvarnost*. Beograd 1996, str. 118.

⁷ Kohn, *Die Slaven und der Westen*, str. 9.

⁸ Jože Pogačnik: *Jernej Kopitar*. Ljubljana 1977 (dalje Pogačnik, Kopitar), str. 51.

⁹ Anthony D. Smith: *Nacionalizem, teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana 2005, str. 56, 57.

¹⁰ Kohnova dihotomija je pri preučevanju razmerij med slovanstvom in nemštvom po mojem mnenju manj problematična, saj je za Kohna značilno negativno gledanje na vse "transrenske" evropske nacionalizme.

¹¹ Jože Pogačnik: *Jernej Kopitar in nastanek karantansko-panonske teorije*. V: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga XIII/I*. Novi Sad 1970, str. 426; Franz Miklosich (ur. Barth): *Kopitars Kleinere Schriften*. Wien 1857, str. 40.

¹² Jože Pogačnik: *Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva*. Ljubljana 1995, str. 179, 180.

kar je imenoval "pravi panslavizem".¹³ Istega leta je Šafárik zagovarjal romantično idejo o Slovanih kot posebni jezikovni in kulturni enoti.¹⁴ Še bolj romantičen in pesniški je bil Jan Kollár, ki je leta 1830 postavil tezo o enem slovanskem narodu z enim jezikom in štirimi narečji. Vsako narečje bi moralo ustvariti svoj knjižni jezik, med jeziki pa bi vzpostavili sistem vezi, imenovan slovanska vzajemnost. Eno izmed plemen predstavljajo (pod različnimi imeni) tudi združeni južni Slovani.¹⁵ Šafárikove in Kollárjeve teze so bile v skladu s Herderjevim učenjem o narodu kot duhovni človeški skupnosti, kolektivnem individuumu, ki razkriva svojo dušo s pomočjo jezika in kulture. Kollárjev moment je prišel v našem prostoru najbolj do izraza prek ilirskega ovinka. Ko je Ljudevit Gaj na temelju Kollárjevih premis izoblikoval ilirizem, se je nad njimi navdušilo tudi nekaj slovenskih "rodoljubov", v prvi vrsti Stanko Vraz, pa tudi najbolj vidni slovenski "kolarjevec" Matija Majar.¹⁶

Podobo Slovanov niso določali samo učenjaki. V obdobju od Linhartove dobe do "pomladi narodov" je v zavesti tedanje evropske javnosti, ki jo je zaznamoval vzpon meščanstva, pojem slovanstva zaznamovala vloga carske Rusije. Ta ni bila samo edina upoštevanja vredna slovanska legitimistična država, ampak tudi ozemeljsko največja evropska sila. Po dunajskem kongresu je vzhodna velesila obdržala vsa ozemlja, ki jih je zavzela v preteklih vojnah: velik del Poljske, Besarabijo in Finsko.¹⁷ Metternichov sistem konservativnega ravnovesja v Evropi je bil usmerjen tako proti prevladovanju posameznih sil kot tudi proti revolucionarnim in nacionalnim gibanjem. Večnacionalna habsburška država je bila najpomembnejši varuh tovrstnega evropskega ravnovesja.¹⁸ Če je uspelo avstrijskemu kanclerju sodelovati z Rusijo na podlagi konservativne intervencijske politike, pa mu je spodletelo prizadevanje, da bi krotil Rusijo pri njenih interesih v Jugovzhodni Evropi. Eden izmed aksiomov avstrijske pokongresne zunanje politike je bila ohranitev Turčije z namenom, da bi preprečili čezmerno težo Rusije v koncertu evropskih sil, vendar je po rusko-turški vojni v letih 1828/29 Rusija še utrdila svoj položaj. Na konferenci Svete alianse v Münchengrätzu avgusta 1833 se je Rusija sicer obvezala, da bo Turčijo pustila pri življenju, čeprav Avstriji na Balkanu ni dopustila aktivne vloge.¹⁹

V Evropi je po koncu Napoleonovih vojn zavladal splošen strah pred Rusijo, ki ga ni mogoče pripisati uradni propagandi evropskih držav. Pogosto je bil celo v nas-

¹³ Irena Gantar Godina: Iskanje rešitve v panslavizmu. V: Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti. Maribor 1998, str. 111.

¹⁴ Paul Joseph Schaffarik: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen [Pešta - op. M. Z.] 1826, str. 265; Jonatan Vinkler: Pavel Josef Šafárik: Slovanski narodopis. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezika in književnosti. Ljubljana 1999, str. 288, 289.

¹⁵ Jan Kollár: Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech narodu Slawenského. Budjne 1830, str. 346; Jan Kollár: Sklepní poglaví iz razprave o slovanski vzajemnosti. V: Glasnik slovenske matice, 1993, str. 60.

¹⁶ O pomembni in zapleteni vlogi Matija Majarja pri propagiranju slovanstva Iskra V. Čurkina: Matija Majar - Ziljski. V: Razprave SAZU. Ljubljana, 1974; Marko Zajc: Kje se slovensko neha in hrvaško začne : slovensko-hrvaška meja v 19. in začetku 20. stoletja. Ljubljana 2006, str. 89; Majar je svojo "kolarjevsko" vizijo enega slovanskega jezika predstavil v delu Matia Majer: Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obće slavenski jezik. Ljubljana 1848.

¹⁷ Marijan Britovšek: Ruski carizem in revolucija leta 1848. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1975-1976 (dalje Britovšek, Ruski carizem), str. 4.

¹⁸ Helmut Rumpler: Österreichische Geschichte 1804-1914, Eine Chance für Mitteleuropa : bürgerliche Emazipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Wien 1997 (dalje Rumpler, Eine Chance), str. 135.

¹⁹ Harald Heppner: Das Russlandbild in der öffentlichen Meinung Österreichs 1848-1856. Graz 1975 (dalje Heppner, Das Russlandbild), str. 1, 2.

protju z uradnimi politikami. Razlogi za ta strah po Kohnovem mnenju niso ležali v ruski agresivnosti, ampak v njeni izoliranosti, nedostopnosti in notranji politiki. Čeprav so najvidnejši svarilci pred Rusijo prihajali iz liberalnih in socialističnih krogov, pa je bil ta pojav opazen tudi v monarhističnih in konservativnih krogih. Na primer pri španskem diplomatu in političnem mislecu Donosu Cortésu (1809-1853) in francoskem protirevolucionarnem filozofu Josephu de Maistru (1754-1821).²⁰

Avstrijsko cesarstvo ni bilo nobena izjema. Harald Heppner je v analizi odnosa nemškega tiska v Avstriji do Rusije v letih 1848-1856 prikazal glavne orise predmarčne podobe Rusije. Rusko širjenje in njena religiozno-nacionalna teža v Jugovzhodni Evropi sta tedanji publicistiki narekovali občutek ogroženosti, kar je oblikovalo prve nastavke nacionalnih predsodkov. K temu naj bi prispeval tudi nacionalni "preporod" slovanskih narodov, ki so iskali kulturne vezi z Rusi. Po drugi strani pa Rusija kot zaščitnica konservativnosti med "svobodomiselci" ni povzročala le nemira, temveč pravo sovraštvo, še zlasti po letu 1830, ki sta ga zaznamovala junijska revolucija v Franciji in poljska vstaja. Poljsko vprašanje je v evropski javnosti zbuvalo veliko zanimanje, svoje pa je dodala tudi vplivna poljska emigracija. Vsemogočna navzočnost Rusije je v avstrijsko-nemški publicistiki zbuvala veliko zanimanje. Rusija je bila v teh delih označena kot reakcionarna država, ki zatira druge veroizpovedi in narode. Pisci poskušajo dokazati, da gre za "aziatsko" in barbarsko silo, ki z Evropo in njeno kulturo nima nič skupnega. Pomembno vlogo v teh predstavah ima obnovitev Poljske, ki jo pisci vidijo kot trdnjavo proti nevarnosti iz Vzhoda. Rusijo so obtoževali želje po svetovni vladavini, panslavizem pa naj bi za Evropo predstavljal pravo katastrofo. Vse to so bila gesla, ki so imela veliko vlogo leta 1848 in posledično vse do konca monarhije. Heppner razlikuje tri vidike odnosa do Rusije, ki so sicer med seboj tesno povezani, čeprav se jih da jasno ločiti: Rusija kot reakcionarna država (notranjepolitični vidik), Rusija kot slovanska sila (nacionalni vidik) ter Rusija kot ekspanzivna sila (zunanjepolitični vidik).²¹

V takšnem protiruskem ozračju je izbruhnila marčna revolucija. Avstrijsko-nemški tisk, ki je propagiral združevanje z "ostalimi" nemškimi deželami s pomočjo parlamenta v Frankfurtu, je videl v tej združitvi edino možnost, kako uiti nevarnosti preoblikovanju Avstrije v slovansko državo, kar bi koristilo le Rusiji. Svobodomiselnim nemškim časopisom je bilo povsem "jasno", da se za emancipacijo slovanskih narodov skriva carska Rusija. Zavestno so poudarjali pomen velikega slovanskega brata za slovanske narode. Prepričani so bili, da Rusija stremi za svetovnim gospostvom, in jo razglasili za smrtnega sovražnika Nemčije. Kot trdi Heppner, bolj z vidikov politike moči kot iz nacionalnih motivov. Obenem pa so izpostavljali kulturno-civilizacijsko misijo habsburške monarhije v Jugovzhodni Evropi, ki bi morala to območje zaščititi pred rusko nevarnostjo in prinesiti dobrine ustavne države.²² Lastnosti polnopravnih političnih narodov naj bi imeli v tem prostoru samo Nemci, Italijani, Poljaki in Madžari. Pripadniki različnih slovanskih "ljudstev" znotraj Nemške zveze pa naj bi imeli podoben status, kot ga imajo Bretonci in Alzačani v Franciji.²³ Velikonemška ideja je vsebovala težko di-

²⁰ Kohn, *Die Slaven und der Westen*, str. 94-98.

²¹ Heppner, *Das Russlandbild*, str. 128-132.

²² Prav tam, str. 133-139.

²³ Jiří Kořalka: *Prag - Frankfurt im Frühjahr 1848: Österreich zwischen Grossdeutschum und Austroslawismus. V: Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert.* Wien 1982, str. 126, 127.

lemo: žrtvovati skupno avstrijsko državo nemški ideji nacionalne države ali pa ovirati nemško združitev v korist Avstrije.²⁴ Nazori avstrijsko-nemškega tiska so naleteli na ostro nasprotovanje v češkem nacionalnem gibanju, ki je pred revolucijo in med njo izoblikovalo več različic avstroslavizma. Najpomembnejši predstavnik tega pogleda František Palacký, ki so ga povabili v Frankfurt, je 11. Aprila 1848 napisal znamenito pismo, v katerem je zavrnil sodelovanje in se postavil na stališče samostojnega avstrijskega cesarstva ter enakopravnosti vseh avstrijskih narodov in veroizpovedi.²⁵ Odklonil je tako ruski panslavizem kot velikonemške ideje. S temi izhodišči se je v prvih junijskih dneh 1848 strinjala večina udeležencev na znamenitem praškem slovanskem kongresu. Ti so poskušali (kljub velikim razlikam) postaviti federalizacijo habsburške monarhije kot alternativo nemški ekspanziji, madžarski revoluciji in ruski avtokraciji. Avstroslavizem je pograbil staro orožje nemških liberalcev - strah pred Rusijo in ga obrnil proti Nemcem. Nemško-avstrijsko časopisje tem namenom ni verjelo in je ponavljalo mantra o Češki kot prastari nemški deželi, zakoniti pripadnosti Češke Nemški zvezi, pomenu nemške kulture in seveda: nevarnosti panslavizma in panrusizma. Čehi po njihovem mnenju niso narod in to tudi ne morejo postati.²⁶

Če je nemško gibanje v Avstriji zanikalo narodne pravice Čehom, je bilo še toliko bolj neprizanesljivo do Slovencev. Ni presenetljivo, da se je nad tem razburjal celo pregovorno previdni Bleiweis: "Zakaj ti so naši nar večji protivniki, ki nas nesramno natolčvajo, de se hočemo od njih ločiti, de po svojolastnim južnoslovanskim kraljestvu segamo in po rusovskim raji. Gerda laž! Nam po krivici očitajo, de hočemo vse po slovansko spreobrniti; de pa oni hočejo celi svet po nemškimi kopitu napraviti, tega pa ne porajtajo."²⁷ Nemški tisk v slovenskih deželah je pogosto sledil protiruskemu sentimentu v centru države. Laibacher Zeitung se je pred volitvami v frankfurtski parlament zgražal nad slovenskimi pozivi po bojkotu teh volitev in opozarjal, da s tem koristijo Prusiji in Rusiji. Če se Avstrija umakne iz Nemčije, so trdili, se bo v nemškem svetu okrepila Prusija. Zaradi neenotnosti Nemcev pa bo s tem pridobila zatiralska Rusija. "Kdo še ne ve, da je ruska politika ravno zato tako plodna, ker razširja svoj vpliv na račun prava na vse strani?"²⁸ Slovensko gibanje so obtoževali "rusomanije" in "panslavističnega rovarjenja". Slovenski agitatorji naj bi trdili, da "je priključitev Slovanov Rusiji za njih manj neugodna kot priključitev Nemčiji, ker govorijo Rusi naš jezik, zato nam ne bi nič naredili."²⁹ Simbolika je imela velik pomen. Ko so se nemški in slovanski študenti v Gradcu sprli zaradi uporabe trobojnic v akademski legiji, so s pomočjo mesta ustanovili odbor, ki naj bi poravnal prepire. Hrvatov v odbor niso hoteli vzeti, češ da "hočejo le Ruse v deželo pritegniti". V imenu Slovanov je govoril Čeh Dragoni Křenovský: "Vi nas strašite vedno z ruskim strahom, a tresete se pred njim vi sami. Povedati vam hočem sredstvo, ki užene ta strah, zove se: mogočna Avstrija."³⁰ Primerov "ruskega strahu" v zvezi z uspehi slovenskega gibanja v letih 1848/49 je bilo ogromno. Seveda ni šlo

²⁴ Jörg Kirchoff: Die Deutschen in der österreichisch-ungarischen Monarchie. Berlin 2001, str. 26.

²⁵ Vasilij Melik: Leto 1848 v slovenski zgodovini. V: Slovenci 1848-1918. Maribor 2002, str. 36.

²⁶ Kořalka, Prag - Frankfurt im Frühjahr 1848, str. 138, 139.

²⁷ Novice, 1848, št. 25, str. 110, Dr. Bleiweis: Slovensko društvo v Ljubljani.

²⁸ Russland, Laibacher Zeitung, 29. 4. 1848.

²⁹ Ein Wort über panslavistische Umtriebe, Laibacher Zeitung, 11. 5. 1848.

³⁰ Fran Ilešič: Češko-slovenska (-jugoslovanska) vzajemnost v minulih dobah. V: Zbornik, Slovenska matica, Ljubljana 1906, str. 26, 27.

samo za uporabo public v dnevopolitične namene, svarilci pred slovenskim panslavizmom so se lahko naslonili na bogato tradicijo nemške (in evropske) obsedenosti s veslovansko hidro in požrešnim ruskim medvedom.

Ko se je na prehodu iz leta 1848 v leto 1849 z začetkom Schwarzenbergove vlade in ustoličenjem Franca Jožefa za cesarja reakcija še bolj utrdila, se je začel pripravljati obračun z "upornimi" Madžari. Diplomatski Schwarzenberg se je za pomoč obrnil na vzhodno carsko silo.³¹ Za našo temo je zanimiva predvsem reakcija nemških časopisov na pomoč ruske vojske pri premagovanju madžarskega upora. Junija 1849 je Franz Schuselka izdal brošuro z naslovom "Deutsch oder Russisch", v kateri ugotavlja, da ima Avstrija možnost politične naslonitve na Nemčijo ali na Rusijo. V primeru odločitve za Rusijo bi se okrepila reakcija, izgubili pa bi lahko celo neodvisnost države. Rusija je po tej logiki nasprotnica Avstrije že od svojega vstopa v evropsko politiko, stremi za "grško cesarsko krono", kar hoče doseči s pomočjo panslavizma in zunanje ekspanzije.³² Nemški tisk nad razvojem dogodkov ni bil navdušen, sicer pa je, kot trdi Heppner, po maju 1849 vse težje slediti javnemu mnenju o Rusiji. Oblasti so počasi zaostrovale nadzor nad tiskom.³³ To pa ne pomeni, da se je podoba Rusije kaj izboljšala. S silvestrskim patentom 1851 se je manevrski prostor tiska zelo zmanjšal, ruska tematika pa je bila potisnjena v ozadje. Rusija je pritegnila zanimanje tiska šele v času "orientalske krize" v letih 1853-1856. Avstrija se v krmsko vojno vojaško ni vmešala, čeprav je poskušala preprečiti, da bi Rusija povečala svoj vpliv na Balkanu.³⁴ Avstrijske oblasti so poskušale pridobiti javno mnenje v protiruskem stilu, zato so dopustile pisanje o "ruskem strahu" in ga tudi načrtno podpirale.³⁵ Slovenski osrednji časopis *Novice* je v tem času o krmski vojni in vlogi Rusije pisal zelo skopo. Spremljal je vojna dogajanja, citiral domača in tuja uradna poročila, v komentiranje se ni spuščal.³⁶ Slovensko nacionalno gibanje je bilo prisiljeno živeti v svetu literature in kulture. Ideja slovanske vzajemnosti se je sicer širila, z njo pa so bile povezane misli na sodelovanje s Čehi in Hrvati. "Slovanska vzajemnost je res večala slovansko samozavest, vendar pa je slovanski vidik v določeni meri kompliciral nemško-slovenska razmerja tudi zaradi strahu pred panslavizmom in Rusi, ki je krožil po Evropi."³⁷ Med angažiranimi slovanskimi patrioti je vladalo po začetku Bachovega absolutizma veliko razočaranje nad Avstrijo, zato so se nekateri začeli obračati proti Vzhodu. Slovaški narodni delavec L'udovit Štúr, utemeljitelj slovaškega knjižnega jezika, je do leta 1855 razvil svoj program, ki je predvideval osvoboditev Slovanov s pomočjo Rusije ter sprejetje pravoslavja in skupnega slovanskega jezika.³⁸

V kontekst protiruske avstrijske propagande v času krmske vojne spada (vsaj po vsebini) delo o avstrijski svetovnozgodovinski misiji, ki je leta 1854 izšlo v Hannoveru. Avtor Georg Ludwig Wilhelm Funke je zagovarjal stališče "krščansko-

³¹ Rumpler, *Eine Chance*, str. 308, 317.

³² Prav tam, str. 176.

³³ Heppner, *Das Russlandbild*, str. 157.

³⁴ Rumpler, *Eine Chance*, str. 369.

³⁵ Heppner, *Das Russlandbild*, str. 191, 192.

³⁶ *Novice*, 1855, št. 40, str. 160.

³⁷ Vasilij Melik: *Nacionalnopolitične razmere v slovenskih deželah v času neoabsolutizma. V: Slovenci 1848-1918. Maribor 2002*, str. 189. O sodelovanju s Hrvati Zajc, n. d., str. 95-121.

³⁸ Iskra Vasiljevna Čurkina: *Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja: V: Zgodovinski časopis, 1979, št. 3 (dalje Čurkina, Osnovne etape), str. 452.*

germanskega duha", ki naj bi imel v Jugovzhodni Evropi več kot pomembno vlogo. Kot trdi Funke, se na Dunaju govori, da je onstran Bratislave (Presburg) druga dežela, onstran Pešte pa druga celina. V tem pregovoru naj bi bilo veliko resnice, kajti "zunanja in notranja fizionomija velikega dela Podonavja ni toliko evropska kot azijska." Evropski (torej nemški) duh v tem prostoru še ni obvladal "azijske narave".³⁹ Ker tvori Podonavje jugovzhodni del Srednje Evrope, mora zato ostati v zvezi z Nemčijo oziroma severozahodnim delom Srednje Evrope. Razvijal je geografsko-politično teorijo o potrebi stika Srednje Evrope s Severnim morjem, Oceanom na severozahodu, Mediteranom na jugu in ne nazadnje, z območjem Črnega morja. Če se romansko-germanska Evropa ne bo usmerila proti Vzhodu, trdi Funke, potem ne bo samo vzhodna Srednja Evropa zapadla slovanskim interesom, ampak se bo slovanstvo pomaknilo navzgor ob Donavi, obvladalo madžarski element in pritegnilo nase del zahodne Srednje Evrope.⁴⁰ Navezava Nemčije na Podonavje predstavlja obrambo pred slovanskim navalom z vzhoda. "Od tega je odvisen nadaljnji historični razvoj celotne Evrope."⁴¹

Glede na Funkejevo konservativno protislovanstvo in glede na (že opisani) nemškoliberalni pogled na Slovane je zanimiv odnos tedanje revolucionarne levece do Slovanov in Rusije. V zgodovinopisju je dobro poznano dejstvo, da sta bila ena izmed najbolj gorečih nasprotnikov Rusije in slovanstva Karl Marx in Friedrich Engels. Pri tem nista nasprotovala samo carskemu despotizmu, ampak sta kot problematične in nazadnjaške obravnavala Slovane kot take: "Slovansko pleme," sta zapisala za *New York Daily* leta 1852, "dolgo razcepljeno z notranjimi združbami, ki so ga Nemci pregnali na vzhod, podjarmljeno delno po Nemcih, Turkih in Ogrski, je tiho spet združevalo veje po 1815. letu s pomočjo polagoma rastočega panslavizma: zdaj poudarja prvič svojo enotnost in napoveduje vojno na smrt rimsko-keltskim in nemškim plemenom, ki so doslej vladala v Evropi. Panslavizem je gibanje ne za nacionalno neodvisnost, marveč gibanje, ki si prizadeva storjeno spremeniti v nestorjeno, kar je zgodovina ustvarila v tisoč letih."⁴² Vidimo lahko, da je Marx-Engelsov pogled v popolnem sozvočju z nazori nemških liberalcev, v določenih pogledih pa tudi s Funkejevimi legitimističnimi in geografsko determiniranimi koncepti.

Konec petdesetih let 19. stoletja so slovanofili v Moskvi ustanovili Slovanski dobrodelni komite. Verjeli so v posebno vlogo Rusije v razvoju slovanskih narodov. Podpirali so širjenje ruščine, ki naj bi postala skupni slovanski jezik. Eden izmed najvidnejših slovanofilov slavist Vladimir Ivanovič Lamanski je menil, da morajo imeti slovanski narodi v boju z nemško in italijansko kulturo v rabi dva slovanska jezika. Svoje "narečje" za ljudsko slovstvo in domačo rabo ter ruski jezik za skupne zadeve, za odnose z drugimi slovanskimi narodi in za visoko izobraževanje. Ruski jezik tako ne bi izpodrinil lokalnih jezikov, ampak bi jih dopolnil in zasedel mesto nemščine pri medsebojni komunikaciji.⁴³ Slovanofili naj bi po mne-

³⁹ Georg Ludwig Wilhelm Funke: *Oesterreichs welthistorische Mission in seiner Herrschaft über die mittleren Donauländer und als Träger der christlich-germanischen Bildung nach dem Morgenlande*. Hannover 1854, str. 3.

⁴⁰ Prav tam, str. 8.

⁴¹ Prav tam, str. 11.

⁴² Bratko Kreft: *Razmišljanja ob stoletnici Marxove smrti*. V: *Sodobnost*, 1983, str. 583, 584.

⁴³ Čurkina, *Osnovne etape*, str. 453; Dušan Kermavner: *Politično zgodovinske opombe*. V: *Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, knjiga III. Ljubljana 1958, str. 510, 511.

nju Hansa Kohna po letu 1820 sprejeli idejo o "slabem" Zahodu, ki jo je ustoličila nemška romantična filozofija in jo še prekosili. Slovanofilstvo je bilo zaznamovano s pojmom Rusije, njihov panslavizem pa je nosil podobo panrusizma. Čeprav so bili prepričani v izvirnost in samobitnost Rusije, so bili po drugi strani v svojem boju proti "Zahodu" odvisni od zahodnih konceptov.⁴⁴ Med njimi so bili tudi odkriti politični panslavisti, kot na primer zgodovinar Mihail Petrovič Pogodin.⁴⁵ V začetku šestdesetih let 19. stoletja so dobivali vse več vpliva na rusko politiko, v rusko javnost pa so stopali tudi konservativnejši ruski panslavisti, ki so zagovarjali združitev Slovanov pod pokroviteljstvom absolutistične Rusije in pravoslavje kot slovansko cerkev.⁴⁶

Ni nenavadno, da je bilo slovensko narodno gibanje v takšnem ozračju obremenjeno s panslavističnimi očitki. Ko so novembra 1859 Nemci na Dunaju praznovali Schillerjevo slovesnost, so Novice zapisale, da je bilo v mestu "nepopisno slovesno. Naj bi Slovani obhajali kakošnega svojih pervakov le deseti del tako, kakošen hrup bi se vzdignil čez nje in 'panslavizem, panslavizem' bi se kričalo od vseh strani."⁴⁷ Z začetkom ustavne dobe in oživitvijo političnega življenja so oživel slovensko-nemška nasprotja v dnevni politiki. Leto 1861 je prineslo trajne novosti: centralistično februarško ustavo s ponovnim začetkom parlamentarizma,⁴⁸ volitve (1. maja se je odprl državni zbor) ter posledično politične boje v parlamentu med centralisti (v glavnem nemškimi liberalci) in federalisti (zagovorniki večje avtonomije dežel). V federalističnem taboru so imeli pomembno vlogo Čehi (Palacký je trdil, da je centralizem istoveten z germanizacijo). Ker deželna avtonomija Slovincem ni veliko pomagala, se je sramežljivo obudila zedinjena Slovenija, vse glasnejše so bile ideje o povezavah s slovanskim jugom.⁴⁹

Slovenski politični tabor je konec junija 1861 pretreslo odpadništvo Dragotina Dežmana, ki se je posledično transformiral v vodjo kranjskih (ustavovernih) Nemcev.⁵⁰ Panslavistični strah je bil več kot primeren za obračun z gibanjem, ki mu je Dežman pripadal še do nedavna. Decembra 1861 je v programskem spisu *Das Deutschtum in Krain* zavzel stališče, da je Kranjska nemška dežela, ki je vedno spadala k Nemčiji. Ta se Kranjski ne sme odpovedati, "da se ohrani zveza z Jadranskim morjem". Leta 1848 naj bi Kranjci prvič izvedeli, da so Slovenci. "Poprej so se - kakor trdi tudi Kopitar - imenovali Kranjci v nasprotju z drugimi Slovani v sosednjih deželah, ki so se imenovali Windi. Sama ideja slovenstva je porojena na Dunaju - 5. aprila 1848 so se zbrali na Dunaju razni panslavisti in si 'izmislili' kraljestvo Slovenijo."⁵¹ Panslavistični bavbav so nasprotniki Slovincem uporabljali leta 1861 še pred Dežmanovim "kvalitativnim preskokom" v nemško naročje. Mariborski dopisnik Novic je 26. januarja 1861 potožil, "da le po slovanstvu diši, koj se ti znajde harpija v podobi nemškutarskega časnika in ti ognjusi s smradom

⁴⁴ Kohn, *Die Slawen und der Westen*, str. 121.

⁴⁵ Prav tam, str. 128.

⁴⁶ Čurkina, *Osnovne etape*, str. 453.

⁴⁷ Novice, 1859, št. 46, str. 365.

⁴⁸ Janez Cvirn: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji : Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*. Ljubljana 2006, str. 86.

⁴⁹ Vasilij Melik: *O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja*. V: *Slovinci 1848-1918*. Maribor 2002, str. 228, 229.

⁵⁰ Peter Vodopivec: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države : slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana 2006, str. 76.

⁵¹ Dragan Matić: *Nemci v Ljubljani*. Ljubljana 2002, str. 28, 29.

natolcevanja in nevoščljivosti tvoje najpostavnejše podvzetje pred malo razbiravnim, veči del do duše sovražnim tujstvom." Dopisnika je razjezil neki "Original-Correspondent" iz bele Ljubljane, ki je svetu sopet o 'Gespenst des Panslavismus' prav debelo na lahkoverna ušesa zatrobil.⁵²

Bleiweisove Novice so morale na panslavistične obtožbe nekako odgovoriti. Že dve številki kasneje so objavile prispevek z naslovom *Kaj je panslavizem*. Avtor prispevka je v prvih stavkih zavzel stališče, da se je "slovanska narodnost" začela razvijati z jožefinskimi reformami, ko je bil "nemški jezik za vladajočega postavljen." Slovanom, ki so se zbudili zaradi nemškega pritiska, je pot olajšal plemeniti Nemec Herder, ki je Slovane "visoko štilal kot dobrega plemenitega srca in narodne pesnike velike cene". Zanimivo je, da se je pisec dobro zavedal, kdaj se je začelo oblikovati slovensko gibanje oziroma "slovenski preporod". Avtorju je jasno, da je "namen Nemcov pri nas in na Češkem, pa poslednjih deset let celo po vsi Avstrii, očitno ponemčevanje. Kdor to taji, laže nevedoma, tedaj neumno, ali pak vedoma in nalašč." Ker pa "sila silo goni, se Slovani upirajo temu početju". "Al ravno v tem leži konservatizem, da skušaš deržati, kar imaš. Samo da se to dela pošteno in tako, da je pravega možaka vredno." Vse drugače postopajo "naši netopirji, to je, nemškutarji". Zato imajo "ti poturčenjaki in za njimi sem ter tje tudi poštenejši Nemci v ustah besedo 'panslavizem', 'panslavist'. Ker so Novice nam prinesle glas, da se zopet te besede raznašajo po Sloveniji in posebno po Ljubljani, pogledjmo njim naravnost v obraz."⁵³

Panslavizem je po mnenju pisca dvojen: literarni in politični. "Književni ali literarni panslavizem ni nič drugega, kot da se druge ali še celo vse slovenske narečja učimo, iz inih slovenskih literatur presajamo in prestavljamo, kar je lepega in za slovenski narod naš veljavnega." Pridevnik "slovenski" je avtor uporabil tako v smislu "slovanski" kot v pomenu "slovenski". V zagovor svoje teze je, kar bilo takrat popularno, vzel nemški primer: "Kaj tega ne delajo vsi veči narodi sedanji in ravno največ Nemci /.../. Ako bi Nemci ne bili tako pametni in bi ne bili vsi, to je Alemani, Bavaroavstrijci, Frankosaksoni in severni Nemci ali Brandenburžci prejeli jezik M. Lutra, rojenega na sredi med temi narečji, gotovo bi Nemci namesto sedanjega enega pisali četiri razne jezike. To je tedaj panteutonizem." Pravzaprav literarni pangermanizem, ki so ga izoblikovali učeni velikani tipa Grimm. "Zakaj ne bi tudi nam Slavenom in posebno nam Slovencom to zavoljo slovanskih jezikov dopuščeno bilo?" Kot trdi Grimm, "se nemškega jezika, kadar se piše, ne moreš naučiti, če ne znaš raznih nemških in germanskih narečij, tako le neumni, slepi protivniki morejo berbljati in regljati, da nam ni treba slovenskega, ampak le kranjskega jezika, in da Štajercu ni treba znati kranjskega, Kranjcu pa ne štajerskega podnarečja znati; in ker smo danes proti volji teh netopirov že dosegli ime 'slovenski jezik' (panslovenizem), sedaj nam branijo, da po nemških izgledih slovenski jezik pilimo in nadopolnujemo učeč se staroslovenski ali štokavski (ilirski ali srbski) jezik." Vendar to ni dovolj. Po vzoru Grimma, ki je šel "čez nemško mejo" in se učil angleško in "škandinavski, holandski", se morajo tudi Slovenci učiti ruskega jezika, "ki je nam Jugoslovanom najbližji, za tem pa češki in poljski". V tem smislu je Fran Miklošič "največi in še celo službeni literarni panslavist v Avstriji".⁵⁴

⁵² Novice, 1861, št. 6, str. 48.

⁵³ Novice, 1861, št. 8, str. 60, 61, Kaj je panslavizem.

⁵⁴ Novice, 1861, št. 9, str. 69, 70, Kaj je panslavizem.

Vse drugačen je politični panslavizem, ki je "prizadevanje, da se vsi Slovani zlijo v eno državo". Podobna prizadevanja pa se najdejo tudi pri drugih narodih, še zlasti pri Nemcih. "Poglejmo le na leto 1848; vsi Nemci iz vseh žil so se napenjali da se /.../ zedine v eno in edino državo. Še posebno avstrijski Nemci: "Dobro še pomnimo, kako se je vpilo in gonilo, da naj bi še celo Slovenci Nemce v državnokolnem podjetju podpirali." Kdor je bil proti, je bil avtomatsko panslavist. Vsako "panteutonsko, pangermansko in panslavistično postopanje v zmislu političkem spada pod kazensko postavo. Nočemo prašati, koliko je panteutonov kaznovanih bilo, ker [Slovana] razun Bakunina panslavista političkega, kar nam je v pameti, ni bilo nobenega." Avstrijo so v letih 1848/49 rešili prav avstrijski Slovani, zato se jim političnega panslavizma ne more očitati - "tako očitanje gre na postavo kazensko". Književni panslavist je povsem nenevarna prikazen. "Moreš pa biti politiški panslavist, če bi ti na um padlo, združiti se z Rusi in inimi narodi na prevrat in razpad Avstrije; tako delo gre v kazensko postavo, ker je to puntarski namen."⁵⁵

Namesto sklepa - premislek

Večina raziskovalcev, še zlasti starejših, si je upravičeno zastavljala vprašanje, zakaj so se Slovenci naslanjali na druge slovanske narode. Ivan Prijatelj je ta pojav posrečeno imenoval "sangvinično zaupanje v vseslovansko naročje". Ugotovil je, da so Slovenci "kot majhen narod, živeč v neprestani skrbi za svoj nacionalni obstoj, vedno iskali pomoči in opore v stremljenju kako bi se naslonili na kak večji slovanski narod in se na ta način ubranili raznaroditve". Dušan Kermavner, ki je menil, da se "'celi' politični panslavizem" (politično naslanjanje na Rusijo) pri Slovenih sploh ni razvil, je izpostavil, da je bilo vseslovansko čustvovanje že samo po sebi naslanjanje ostali slovanski svet "in je predstavljalo silno moralno oporo narodnostnemu prebujanju malih slovanskih narodov".⁵⁶ Trditvi ni kaj oporekati. Vendar: je bila navdušenost nad slovanstvom res samo to? Mogoče pa moramo obrniti pogled: si predstavljamo v tem času slovenstvo brez slovanstva? Če pogledamo iz širše perspektive, ugotovimo, da je bilo slovanstvo tako rekoč "vgrajeno" v slovenstvo. Ugotovitev ni ravno nova, saj je že Kermavner zapisal, da je bilo slovanstvo "del narodnostne zavesti in vsega narodnostnega osveščanja malih slovanskih narodov".⁵⁷ Mogoče si moramo dovoliti še en korak dlje. Če imamo pred očmi odnos "ostale" Evrope do Slovanov, še zlasti sosednjih Nemcev, vidimo, da se je "Evropa" najprej pripravila na slovanstvo, šele potem na "posebne" slovanske narode. Slovanstvo, ki kot celota ni obstajalo niti v kulturnem, jezikovnem, političnem in še kakšnem smislu je najprej obstajalo kot koncept "drugih". Ta koncept pa so sprejeli "preporoditelji" slovanskih narodov z odprtimi rokami in ga preoblikovali sebi v prid. "Preporoditelji" posameznih slovanskih narodov so vzpostavili ideološke temelje bodočih nacionalizmov kot kombinacijo zavesti o slovanstvu in zavesti o "lokalnih" posebnostih, ki so jih dojeli kot slovanske (jezik, običaji, zgodovina, državna tradicija itd.). Šele ta povezava med ožjim in širšim je lahko predstavljala prvi naboj nacionalnega. Zakaj? Težko vprašanje. Šele na ta

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Dušan Kermavner: Politično zgodovinske opombe. V: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, knjiga III. Ljubljana 1958, str. 499, 500.

⁵⁷ Prav tam, str. 500.

način so lahko kontekstualizirali "posebnosti", jim dali nov, moderen smisel in jih postavili v širši, evropski okvir. Šele tako so lahko vzpostavljali nove povezave: npr.: med jezikom kot načinom (pisnega in ustnega) sporazumevanja in jezikom kot bistvom naroda (Herderjev moment), med fevdalno oz. deželno tradicijo in "lokalnim" slovanskim elementom (primer Čehov in Hrvatov). Tako se je ustvarjalo nekaj novega, nekaj, kar je sčasoma preraslo okvire razmišljanja "preporoditeljev" znamenite Hrochove faze A. Ti so seveda bolj kot "preporajali" in obujali konstruirali in zamišljali. Pograbili so star material, "da bi konstruirali izumljeno tradicijo novega tipa za popolnoma nove namene. Velika zaloga takega materiala je akumulirana v preteklosti vsake družbe in izdelan jezik simbolnih praks in sporočil je vedno na voljo."⁵⁸ Ni nenavadno, da je nemogoče ujeti trenutek, kdaj je slovanstvo postalo del slovenstva. Zato je še toliko bolj upravičeno naslednje vprašanje: Je bilo slovanstvo (v smislu zamišljanja) del slovenstva zato, ker je bilo prisotno že pred slovenstvom?

Marko Zajc

"PANSLAVISM, PANSLAVISM, EVERYBODY WOULD YELL!"
ON THE HISTORY OF SLAVISM, SLOVENIANISM AND THE GERMAN FEAR
OF PANSLAVISM 1788-1861

S u m m a r y

The idea of Slavism is inseparably linked with the development of the Slovenian national thought. The use of wider, Slavic notion to surpass provincial and regional borders was present since the very beginning of the Slovenian nationalism. The role of Slavism in the emerging Slovenian nationalism has to be perceived in a wider context. The idea of connectedness between Slavs or interest in them was in close relation with the neighbouring German element. Herders's views on language as the essence of the nation and his praise of Slavs play an important role. In the period from the end of the 18th century until the "spring of nations", the European public of that time, marked by the rise of the bourgeoisie, perceived the notion of Slavism in the light of the Imperial Russia's role. At the end of Napoleon's Wars a general fear of Russia overcame Europe. Three different aspects of attitude towards Russia existed in the German-Austrian public: Russia as a reactionary state (internal policy aspect), Russia as a Slavic force (national aspect) and Russia as an expansive force (foreign policy aspect). In 1848 the Austrian-German press, which argued for the integration with "other" German lands with the aid of the parliament in Frankfurt, saw this union as the only possibility to avoid the danger of Austria transforming into a Slavic state, which would only serve Russia. The Slavic leaders opposed it with the concept of Austroslavism: the federalisation of the Habsburg Monarchy as an alternative to the German expansion, Hungarian revolution and Russian autocracy. The Slovenian national movement also operated in this context and had to struggle against being accused of Panslavism and Pro-Russianism from the beginning of its political action. These reproaches persisted in the era of Bach's absolutism and became customary in the constitutional period after 1861. Slavism, which, as a whole, had not existed in a cultural, linguistic, political or any other sense, initially existed as a concept of "others". This concept was accepted by the "rebirth initiators" of the Slavic nations and reshaped in order to suit them. The ideological foundations of future nationalisms were established as a combination of the perception of Slavism and the perception of "local" particularities, comprehended as Slavic (language, customs, history, state tradition, etc.). Only this connection between the narrower and the broader could represent the first national impulse. Only in this way they could contextualise the "particularities", give them new, modern significance and place them within a wider, European context.

---

⁵⁸ Eric Hobsbawm: Introduction: Inventing Traditions, The Invention of Tradition (Edited by Eric Hobsbawm and Terence Ranger). Cambridge 2008, str. 6.

1.01
Prejeto 24. 3. 2009

UDK 323.11(497.4)"1861/1911"

Filip Čuček*

"Slovenski"¹ prostor na Ogrskem po obnovi ustavnega življenja. Značilnosti (ne)demokratizacije in (ne)pluralizacije na levi strani Mure (1861-1918)

IZVLEČEK

V prispevku avtor analizira "slovenski del" Ogrske po obnovi ustavnega življenja v habsburški monarhiji v luči demokracije in demokratizacije družbe, ko se je tudi nacionalizem vse bolj uveljavljal v političnem življenju. Avtor je pokazal, da je nacionalizem med "Slovence" na levi strani Mure prodiral mnogo počasneje kot med tiste na desni strani reke. Povezava med obema bregovoma je obstajala že od šestdesetih let 19. stoletja naprej, vez pa so "narekovali" slovenski intelektualci iz Kranjske in Štajerske, ki so pravzaprav spoznavali ljudi onstran Mure. V času demokratizacije je ta ubirala na Ogrskem drugačno pot kot tista v avstrijskem delu monarhije. Če so cislitvanski Slovenci pred prelomom stoletja pridobili to ali ono pravico in svoje slogaške politične začetke "preoblikovali" v moderno pluralno politično strankarsko življenje (na Kranjskem v začetku devetdesetih let, na Štajerskem po prelomu stoletja), pa se "Slovenci" na Ogrskem vse do propada dvojne monarhije niso politično organizirali, pač pa so bili v veliki meri prepuščeni madžarskemu nacionalnemu "valu". O jezikovni in kulturni enotnosti Prekmurcev z drugimi Slovenci lahko dejansko govorimo šele po prvi svetovni vojni.

Ključne besede: habsburška monarhija, Ogrska, Prekmurje, politična zgodovina, demokracija, nacionalizem

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: filip.cucek@inz.si

¹ Ogrske Slovence navajam v nadaljevanju v navednicah. Dejstva, da se je nacionalna komponenta izoblikovala šele v drugi polovici 19. stoletja, sprva s prizadevanjem posameznikov in krogov ljudi, ki so se začeli zavedati skupnih povezav notranjeavstrijskih dežel, po obnovi ustavnega življenja pa je močnejše prodrlo tudi med "civilno" prebivalstvo, seveda ne moremo zanikati. Na desnem bregu Mure se je nacionalna zavest širše zasidrala med prebivalstvo že kmalu po obnovi demokratičnega parlamentarizma. Na to je vplivalo mnogo dejavnikov, od dobrih prometnih povezav, vse množičnejšega izdajanja slovenskih časopisov in knjig, dobre politične organizacije, ki se je širila iz večjih deželnih mest (Ljubljana, Maribor, Celje, Gorica ipd.), do širjenja volilne pravice, ki jo je do preloma stoletja in čez pridobil relativno širok krog ljudi. Na Ogrskem pa se zdi, da se tisti del prebivalstva, ki se je po 1918 pridružil Kraljevini SHS, ni razvijal s takšnim "tempom" kot Slovenci v notranjeavstrijskih deželah. Zaradi slabe politične organizacije, slabih prometnih povezav, pomanjkanja svojega časopisja in knjižnega tiska, močne tradicije narečnega tiska in večjega pritiska vladajočih elit se nacionalna zavest, ki se je medtem vzpostavila na Slovenskem, ni mogla oblikovati na primerljiv način oziroma istočasno, pač pa je pot k modernemu slovenskemu narodu zorela počasneje kot drugod. Zaradi tega menim, da ogrsko "slovensko" prebivalstvo (z izjemo redkih izobražencev, ki so razumeli moderno slovensko politično afirmacijo in nacionalno povezanost), ni čutilo pripadnosti do ostalih slovenskih dežel, kjer je nacionalna nota že pred prelomom stoletja igrala vidno vlogo, pač pa je svoj "priključek" doseglo šele v letih pred prvo svetovno vojno.

ABSTRACT

"SLOVENIAN" SPACE IN HUNGARY AFTER THE RESTORATION
OF CONSTITUTIONAL LIFE. THE CHARACTERISTICS
OF (NON)DEMOCRATISATION AND (NON)PLURALISATION
ON THE LEFT BANK OF THE RIVER MURA (1861-1918)

In the following contribution the author analyses the "Slovenian part" of Hungary after the restoration of the constitutional life in the Habsburg Monarchy in the light of democracy and democratisation of society, when nationalism kept increasingly asserting itself in the political life. The author demonstrates that nationalism was far slower to affirm itself among the "Slovenians" on the left bank of the river Mura as among those on the right bank. The link between both banks has existed since the 1860s and was "established" by the Slovenian intellectuals from Carniola and Styria, who were actually only getting to know the people on the other side of Mura. In the time of democratisation, the developments were different in Hungary as in the Austrian part of the Monarchy. If before the turn of the century the Cisleithanian Slovians acquired certain rights and "transformed" their initial unification policy into a modern plural political party life (in Carniola in the beginning of the 1890s and in Styria after the turn of the century), the "Slovenians" in Hungary have not organised themselves politically until the very dissolution of the double monarchy. Instead they were largely left to the Hungarian national "wave". Only after World War I can we really start talking about the linguistic and cultural unity of the Slovenians from the Prekmurje region with the other Slovenians.

Key words: Habsburg Monarchy, Hungary, the Prekmurje region, political history, democracy, nationalism

---

Uvod

Če se je konec sedemdesetih let 19. stoletja avstrijska polovica dvojne monarhije "otresla" ustavovernega Auersperg-Lasserjevega pritiska in krenila s Taaffejevo konservativno-slovansko navezo v novo ero "sporazuma in sprave", je bil položaj v Translitvaniji povsem drugačen. Vlada Kálmána Tisze² (1875-1890) je namreč ubirala svojo politiko, ki na prvo mesto nikakor ni postavljala Taaffejevega vodila. Prav nasprotno. Podobno kot liberalna nemška vlada pred Taaffejem je ogrski "dualistični" ministrski predsednik zaznamoval položaj nemadžarskih prebivalcev, ki se ni spremenil vse do propada dvojne monarhije. Slovaki (Hrvati so uživali poseben status)³ so bili ozemeljsko celovito vključeni v ogrsko polovico monarhije, tako da so v obdobju vse močnejšega nacionalizma počasi (iz)oblikovali svoj narodni program. Na drugi strani se je na zahodu Ogrske številčno sicer šibko "slo-

² A. J. P. Taylor: Habsburška monarhija 1815-1918. Ljubljana 1956 (dalje Taylor, Habsburška monarhija), str. 217-219.

³ Prav tam, str. 213-216.

vensko" prebivalstvo počasi približevalo idejam Slovencev onstran Mure. Ti so medtem že oblikovali svoja politična stališča, toda pot do "premikov" v glavah "ogrskih" Slovencev je bila še daleč, saj so se šele začeli resneje zavedati svojih dejanskih "korenin".

Vzroke za različen razvoj obeh delov dvojne monarhije je treba iskati že v samem upravnem ustroju avstrijskih dežel pred dualistično preobrazbo monarhije. Kasnejša Cislitvanija (oziroma njene dežele) je bila po marčni revoluciji (dejansko pa po obnovi ustavnega življenja) razdeljena na okrajna glavarstva in občine (na Štajerskem, na Češkem in v Galiciji so obstajali še okrajni zastopi, uradi med občino in deželnim zborom), medtem ko je bila Ogrska razdeljena na komitate⁴ (županije) in na nižji stopnji na okraje. Upravna razdelitev Ogrske je segala nazaj do zgodnjih fevdalnih časov in za razliko od drugih (cislitvanskih) dežel ni upoštevala etničnih skupin (čeprav so tudi cislitvanski Nemci marsikje v jezikovno mešanih območjih prirejali razmere "na terenu" v škodo nenemških etničnih skupin). Še večjo težo pa je imela številčna navzočnost nemadžarskih etničnih skupin na Ogrskem. Te so predstavljale nasproti "zgodovinskim" Madžarom majhen del, medtem ko je slovanski delež v Cislitvaniji zajemal velik del prebivalstva. Slovaki in prekmurski "Slovenci" so npr. na prelomu stoletja številčno dosegli dva milijona (približno 1.900.000 "deklariranih" Slovakov in približno 70.000 "Slovencev")⁵ ob 10 milijonih madžarskega prebivalstva.

Stopnjevanje pritiska "elit"

Stoletje meščanstva je v političnem smislu na Ogrskem "umanjkalo". Če se je v avstrijski polovici monarhije večalo število tistih, ki so se med meščanstvo povzpeli predvsem z izobrazbo in igrali vse pomembnejšo vlogo v političnem življenju, pa so ogrsko vladajočo strukturo druge polovice 19. stoletja sestavljali veleposestniki, plemstvo, novi kapitalisti in državna birokracija, ki so narekovali "ritem" političnega življenja v ogrskem delu monarhije.⁶ Ti niso razmišljali o kakršni koli širitvi volilne pravice (imelo jo je le 6% celotnega prebivalstva, volili so ustno in v glavnih krajih okraja),⁷ še manj o možnosti delovanja strank ali gibanj, ki niso delovali v smislu ogrske državne ideje. Po letu 1867, ko je tedanja avstrijska vladna ekipa

⁴ Komitati so bili neke vrste avtonomna lokalna vlada, s katerimi je Ogrska (ob "fevdalnem" predstavništvu, svojem ločenem obstoju in privilegijih zemljiških gospodov) izražala upravno neodvisnost od drugih habsburških dežel. Jožef II. jih je sicer ukinil, toda že za Leopolda II. so jih obnovili. Po uvedbi dualizma so imeli komitati le funkcijo predpisovanja in pobiranja zemljiškega davka. Več o tem gl. Taylor, Habsburška monarhija, str. 15-22, 210; Prim. Károly Vörös: Die Munizipalverwaltung in Ungarn im Zeitalter des Dualismus. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII/2, Wien 2000 (dalje Vörös, Die Munizipalverwaltung), str. 2345-2382.

⁵ Darja Kerec: Sóbota na prelomu 19. in 20. stoletja. V: Borec, 2004/617-620 (dalje Kerec, Sóbota), str. 76.

⁶ Adalbert Toth: Die soziale Schichtung im ungarischen Reichstag 1848 bis 1918. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, VII/1, Wien 2000 (dalje Toth, Die soziale Schichtung), str. 1062-1093; Taylor, Habsburška monarhija, str. 209.

⁷ Fran Zwitter: K vprašanju razvoja Slovencev v Prekmurju med 1860 in 1918. V: Prekmurski Slovenci v zgodovini. Murska Sobota 1961 (dalje Zwitter, K vprašanju razvoja Slovencev), str. 109; isti, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji (s sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova). Ljubljana 1962 (dalje Zwitter, Nacionalni problemi), str. 155; Vilko Novak: Kulturni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju ob prelomu stoletja. V: Kleklov simpozij v Rimu, Celje 1995 (dalje Novak, Kulturni, narodnostni in verski tokovi), str. 23-24.

pod Friedrichom Beustom "prepustila" Madžarom ogrsko polovico države, se je položaj v Deželah krone sv. Štefana še bolj zaostрил.

"Temeljno" vlogo pri neenakopravnem položaju ogrskih nemadžarskih "narodov" je po dualistični nagodbi igral pospešeni nacionalizem, ki se ga je ogrska politična elita oklenila še močneje kakor nemški ustavoverci na drugi strani rečice Litve. Če so Slovacom (še posebej pod Tiszó) odrekli njihove jezikovne "poskuse" (ukinitvev slovaških gimnazij do leta 1874 in Matice Slovenská leta 1875, kar priča, da je postajal položaj nemadžarskih "narodov" vedno težji že od uvedbe dualizma),⁸ pa so "Slovincem" vzhodno od Mure odrekli že osnovno pravico do (jezikovnega) opredeljevanja za Slovence, saj so jih veskozi imenovali enostavno Toti ali Vendi oziroma tisti, ki niso govorili madžarščine kot maternega jezika.⁹ Več zakonov je po uvedbi dualizma omejevalo nemadžarske entitete na Ogrskem (leta 1868 zakon o nedeljivem madžarskem narodu in madžarščini kot državnem jeziku, ki je "na papirju" sicer dopuščal rabo nemadžarskih jezikov na nivoju lokalne uprave, leta 1879 šolski zakon,¹⁰ ki je uvajal madžarščino v vse šole, dokončno pa jo uvedel zakon iz leta 1907).¹¹ S tem se je madžarski pritisk, ki sta ga pospeševali tako posvetna kot cerkvena oblast, še bolj zaostрил, na območjih s številčnejšim nemadžarskim prebivalstvom pa so ustanavljali posebna kulturno-izobraževalna društva, ki so si prizadevala za širjenje madžarske "ideje" (v Soboti leta 1893, v Dolnji Lendavi leta 1899).¹² V življenje ogrskih "Slovincem" pa je najbolj vidno posegel zakon o krajevnih imenih iz leta 1898, ki so dotlej še nosila "slovensko" lice.¹³

Poleg Madžarov je med prekmurskimi "Slovincem" v mestih živelo tudi precej Judov.¹⁴ Prekmurski "Slovincem" so bili, zlasti po uvedbi dualizma, pod močnim madžarskim pritiskom in so ohranjali svojo identiteto z verskimi knjigami v madžarskem črkopisu oziroma v narečju. Jožef Borovnjak, duhovnik v Cankovi, in Imre Agustič, državnozborski stenograf in publicist, ki je polovico svojega življenja preživel v prestolnici madžarskega dela monarhije, sta v sedemdesetih letih 19. stoletja sicer postopno "gradila" pot k osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku ter zamenjavi madžarskega črkopisa s slovenskim, in to ne glede na težave z madžarskimi oblastmi. Borovnjak je bil sprva pristaš Deákove stranke, medtem ko njegova kasnejša politična usmerjenost in aktivnost ni znana, Agustič pa je bil kot

⁸ Zwitter, Nacionalni problemi, str. 157.

⁹ Več o vendski teoriji (v komparaciji z vindišarsko teorijo) gl. Tom Priestly: Denial of Ethnic Identity : The Political Manipulation of Beliefs about Language in Slovene Minority Areas of Austria and Hungary. V: Slavic Review, 1996/2, str. 364-398.

¹⁰ Kerec, Sóbota, str. 97-98; Albina Nečak Lük: Sociolingvistična podoba Prekmurja : razmere v času med Avstro-Ogrsko in Jugoslavijo. V: Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. Murska Sobotá 2000 (dalje Nečak Lük, Sociolingvistična podoba), str. 124-125.

¹¹ Ivan Zelko: Ivanocyjev pomen za slovensko narodno zavest v Prekmurju. V: Ivanocyjev simpozij v Rimu. Rim 1985 (dalje Zelko, Ivanocyjev pomen), str. 68.

¹² Vanek Šiftar: Madžarizacija in prekmurski tisk v začetku XX. stoletja. V: Dialogi, 1970/4 (dalje Šiftar, Madžarizacija in prekmurski tisk), str. 209-211; Metka Fujs: Narodnopolitična razmerja med Slovincem in Madžari v Prekmurju v dobi dualizma. V: Zgodovinski časopis, 2001/3-4 (dalje Fujs, Narodnopolitična razmerja), str. 459-460.

¹³ Novak, Kulturni, narodnostni in verski tokovi, str. 22; Nečak Lük, Sociolingvistična podoba, str. 125-126.

¹⁴ Za Sóboto prim. Borut Brumen: Na robu zgodovine in spomina : urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941. Murska Sobotá 1995 (dalje Brumen, Na robu zgodovine in spomina), str. 43-45.

svobodomiseln človek sprva privrženec levo usmerjene Tiszove stranke, kasneje pa se je od nje oddaljil, a je ostal liberalno usmerjen, kar je bila za tedanje prekmurske razmere precej nenavadna politična drža.¹⁵

Še dodatno pa so bili "Slovenci" prek Mure izpostavljeni madžarskim pritiskom zaradi vladnega stališča po enotni madžarski državi. Madžarski jezik in kultura sta postala bistveni sestavni del političnega programa "nove" Ogrske, na podlagi katerega je deloval ves državni aparat. Prav zaradi tega niso "Slovenci" vse do konca prve svetovne vojne ustvarili nobene politične organizacije ali društva. Prekmurje (v današnjem pomenu besede) je vseskozi ostajalo agrarno, s kapitalizmom skoraj nedotaknjeno območje, kjer sta svojo urbano podobo spremenili le "slovenska" Sóbota¹⁶ in "madžarska" Dolnja Lendava, a še zmeraj ostajali za razvitimi urbani središči. V prekmurskih "mestnih" središčih (Sóbota, Dolnja Lendava, Monošter, Beltinci) je tako živelo nekaj obrtnikov, trgovcev, gostilničarjev, uradnikov in kak bankir, ki so se močno identificirali z madžarsko kulturo in se izjavljali pretežno za Madžare.¹⁷ Struktura večinskega kmečkega prebivalstva pa je vseskozi ostajala enaka (v veliki večini "slovenska"). Ta gospodarska nerazvitost "slovenskega" območja na levi strani Mure je (kljub pomanjkanju srednjega stanu, ki je sicer vodil k uveljavitvi madžarskega jezika) najbrž botrovala k dejstvu, da je asimilacijska madžarska politika delovala med prebivalstvom v bistveno manjši meri kot bi sicer.¹⁸ Tako je bila v Sóboti leta 1860 "le manj kot polovica hiš zidanih, se pravi okrog 86 od skupnih 220. Pomembnejše zidane zgradbe so bile: grajsko poslopje z gospodarskimi prostori, katoliška cerkev z župniščem, gasilski dom, izraelitska molilnica ter stavbe, namenjene trgovskemu gospodarstvu". Že čez 10 let se je število prebivalstva v Sóboti podvojilo (1455 prebivalcev leta 1869), do preloma stoletja pa naraslo na dobrih 2200 prebivalcev (po štetju 1910 je imela Sóbota 2748 prebivalcev). V tem času se je v mestu izoblikoval sloj premožnih trgovcev, bankirjev, zdravnikov, lekarnarjev in advokatov, ki so bili "nosilci" madžarskega nacionalizma.¹⁹ Če je bila na začetku ustavne dobe Sóbota izrazito agrarna s kmečkimi gospodarstvi, se je proti koncu stoletja z pospešenim razvojem obrti in trgovine slika spreminjala. Zaradi svojega položaja (migracije v mesto) je postajala zanimiva tudi za večje naložbe kapitala. Velik pomen za mesto (in s tem tudi širše) pa je predstavljala železniška povezava Sóbote s Körmendom leta 1907, ki je pospešila vsesplošni razvoj mesta. Pred prvo svetovno vojno so bili tako ustvarjeni

¹⁵ Agustič, ki ga literatura (nekoliko pretirano) sicer navaja kot tipičnega prekmurskega izobraženca, ki je za ceno "preboja" v madžarsko politiko in družbo "zavrgel" svoje korenine, je začel leta 1875 v Budimpešti izdajati časnik "Prijatelj", ki ga je v nasprotju z močno uveljavljenim madžarskim črkopisom tiskal v gajici in poskušal svoje urednikovanje graditi na iskanju stikov s štajerskim slovenskim izobraženstvom. Njegov list, ki je pozneje izhajal polmesečno, je prekinil svoje poslanstvo z urednikovo smrtjo leta 1879. Jože Ftičar: Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki (do 1919). V: Panonski zbornik, Murska Sobotna 1966 (dalje Ftičar, Slovenci na levi in desni strani Mure), str. 125-126; Franc Šebjanič: Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju. V: Panonski zbornik (dalje Šebjanič, Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj), str. 140.

¹⁶ Kerec, Sóbota, str. 71.

¹⁷ Fujs, Narodnopolitična razmerja, str. 456, 458.

¹⁸ Metka Fujs: Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju. V: Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti, Ljubljana 1998 (dalje Fujs, Slovenska zavest), str. 82; ista, Posebnosti prekmurske zgodovine. V: Temeljne prelomnice preteklih tisočletij. Ljubljana 2001, str. 142; Zwitter, K vprašanju razvoja Slovencev, str. 109; Kerec, Sóbota, str. 77-78.

¹⁹ Brumen, Na robu zgodovine in spomina, str. 18-21.

pogoji za (terciarni) gospodarski razvoj z urbanimi institucijami (izobraževalne in kulturne ustanove, zdravstveni in upravni centri).²⁰

Povezovanje "cislitvanskih" Slovencev z "Vendi"

Če želimo natančneje umestiti tisti del Ogrske, ki se je leta 1919 opredelil za Kraljevino SHS, moramo stvari pojasniti nekoliko globlje. Nacionalizem, ki so se ga cislitvanski Slovenci oprijeli prav tako močno kot Nemci, je v slovenskih deželah od konca sedemdesetih let 19. stoletja vodil k vse ostrejšemu nacionalnemu boju. Ta je po padcu ustavovercev v Taaffejevi dobi predstavljal vedno močnejši razkorak med Slovenci in Nemci. Če je vlada priznala Kranjsko za slovensko deželo, je bil položaj na Štajerskem (še bolj pa na Koroškem) težji. Zaradi koalicijske države slovenskih poslancev v državnem zboru so v osemdesetih letih izostale zahteve po Zedinjeni Sloveniji (namesto te so postavljali nadomestne), saj je konservativno-slovanska vladna koalicija za razliko od prejšnje vlivala veliko optimizma na Slovenskem. Za razliko od cislitvanskih Slovencev, ki so pod Taaffejevo vlado (in že prej) oblikovali določeno stopnjo povezovalnih nacionalnih elementov tudi med "civilno" sfero (kmečkim prebivalstvom), pa se prekmurski "Vendi" s tistimi prek Mure zaradi politične ločenosti niso mogli povezati, sami pa neke svoje nacionalne pripadnosti, ki je šele dobivala trdnejšo osnovo v slovenskih deželah, seveda niso vzpostavili. "Res je, da so Vendi sebe, v svojem poslovaniziranem jeziku, poleg vendski opredeljevali tudi kot slovenski, prave Slovence pa so vedno poznali pod imenom Slavi. Torej se niti v poimenovanju niso identificirali z njimi."²¹ Vse do konca prve svetovne vojne so se politično, gospodarsko in kulturno razvijali v ogrski polovici dvojne monarhije in bili pod močnim vplivom madžarskih političnih elit. Povezavo so imeli le s spodnještajerskimi Slovenci, pa še to zaradi "popotovanj" slovenskih intelektualcev na Ogrsko (oziroma v konec 19. stoletja uveljavljeno Slovensko krajino), medtem ko so Slovenci na desnem bregu Mure uporabljali izraz prekmurski ali ogrski Slovenci.²² Prekmurje je spadalo v dva komitata (županiji) - Vas (Železna županija s sedežem v Szombathelyju), razdeljena na (volilni) okraj Sóbota (po štetju iz leta 1900 je tu živelo dobrih 41.000 "Slovencev") in Monošter (slabih 10.000),²³ ter Zala (Zalska županija s sedežem v Zalaegerszegu) z okrajem Dolnja Lendava, kjer je živelo dobrih 21.000 "Slovencev" (v okraju Čakovec jih je prebivala peščica (170)). "Slovenci" so živeli še v tretjem komitatu Somogy (Šomodska županija), kjer jih je bilo dobrih 1500, vseh "Slovencev" na Ogrskem pa slabih 75.000.²⁴

²⁰ Prav tam, str. 85-90.

²¹ Kerec, Sóbota, str. 79.

²² Imena Prekmurje slovenski tisk pred prevratom naj ne bi poznal. Prim. Matija Slavič: Prekmurska geografija in topografija; Narodnost in osvoboditev Prekmurcev. V: Matija Slavič: Naše Prekmurje : zbrane razprave in članki. Murska Sobota 1999, str. 58, 240.

²³ Tik pred prvo svetovno vojno je bilo nekaj občin uvrščenih v volilni okraj Öriszentpeter. Prim. Novine, 12. 4. 1914, str. 4.

²⁴ Miroslav Novak: Prekmurje v Kleklovem času. V: Kleklov simpozij v Rimu, str. 9; Anton Trstenjak: Slovenci na Ogrskem. Maribor 2006 (dalje Trstenjak, Slovenci na Ogrskem), str. 27; Anton Trstenjak: Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem. Ljubljana 1905.

Zanimanje za "Slovence" na levem bregu Mure so pokazali že jezikoslovci v predmarčnem obdobju, medtem ko je prve osebne stike navezal Stanko Vraz. Politično pa je "slovenski" del Železne in Zalske županije povezal program Zedinjene Slovenije (Peter Kozler, Matija Majar, Oroslaf Caf). Kljub temu da do uresničitve programa ni prišlo, je ideja prinesla v naslednjih desetletjih vrsto prispevkov o ogrskih "Slovincih", ki so predvsem po obnovi ustavnega življenja širili "zavest" o njihovi pravilni "umestitvi" na desnem bregu Mure.²⁵ Božidar Raič, ki je v šestdesetih letih 19. stoletja (pred ljutomerskim taborom) dvakrat prepotoval kraje na levem bregu Mure, je ugotavljal, da se le kak "duhovnik nižje vrste trudi za narodnost teh Slovencev", medtem ko da so bili med njimi tudi taki, ki niso znali besede slovensko, pač pa so ga pozdravljali v madžarščini.²⁶ Do ugotovitve, da so ogrski "Slovinci" v razvoju zelo daleč od ostalih slovenskih dežel, pa je prišel šele po letu 1867, ko jih niti množično taborsko gibanje nikakor ni moglo povezati. Po njegovi zaslugi so na Slovenskem pokazali interes za območje čez Muro tudi drugi (Anton Trstenjak, Franc Kovačič, Mitja Slavič in drugi).²⁷ Avgusta in septembra leta 1883 je celotno Prekmurje prepotoval publicist Anton Trstenjak,²⁸ ki je v vaški krčmi v Števanovcih pri Monoštru spoznal, da je zavest o modernem kolektivnem pomenu besede Slovenec med "sopivci" precej tuja, saj da je segal njihov "pogled" le do Štajerske. "Hotel sem videti vas in vašo deželo in prišel sem k vam. Doma sem s Štajerskega, tam pri Ljutomeru, a živim v deželi, katera je dalje od Štajerskega, tam na Kranjskem. /.../ Mi smo Slovenje ali Slovenci. Ljubljana pa je tisto mesto, v katerem jaz živim. Bela Ljubljana, tako pravimo, je srce vseh Slovencev. Kje pa je Ljubljana, ali veste to? Molčali so, nihče ni vedel. Štefanovski župan Fran Kosar je tudi bil v krčmi, a tudi on ni vedel, kje je to, samo se je čudil, da je Slovenski orsag tako velik. Toda to ni čudno. Videl sem učitelje, kateri tudi niso vedeli, kje je Ljubljana. Pokazal sem z roko proti Ljubljani in sem rekel: Glejte, tam proti Jadranskemu morju, tja do morja prebivajo naši rojaki, naši Slovenje. Kaj, tako daleč?, tega še niso slišali! Nihče od njih ni še bil tako daleč."²⁹ Podobno stanje je ocenjeval tudi v Bodoncih, češ da o "zavednem ljudstvu ne moremo govoriti. V nobenem oziru. Take narodne zavednosti ni, kakršna je n.pr. v drugih Slavjanah, a zato tudi ni narodnega ponosa v našem zmislu besede. Kmet se bori za svoj obstoj, bori se za življenje, a v tem mu je vsa skrb." Tudi lokalni župnik Sinič se z "modernim" nacionalizmom še ni popolnoma poistovetil. "Bil je Slovenec in čutil se je Slovenca. Rad je poslušal, ko sem mu pripovedoval, kako napredujejo Slovenci, ali sem tudi zapazil, da mu naše gibanje ni bilo čisto nič znano. /.../ Čudil se je Sinič, in čudili so se mnogi drugi, ko sem jim pripovedoval, da imamo v Ljubljani slovensko gledališče. /.../ Niso vedeli, da je občinski svet ljubljanski slovenski, kateremu je na čelu Slovenec, a kar v glavo jim ni šlo, da je deželni zbor kranjski v slovenski oblasti. Zares malo vedo o nas. Vedo za Družbo Sv. Mohorja, znane so

²⁵ Fujs, Slovenska zavest, str. 81; Vilko Novak: Kulturni stiki do osvobojenja. V: Slovenska krajina Beltinci 1935 (dalje Novak, Kulturni stiki), str. 41-42; Ftičar, Slovenci na levi in desni strani Mure, str. 120.

²⁶ Šiftar, Madžarizacija in prekmurski tisk, str. 207; Novak, Kulturni stiki, str. 42-43; Ftičar, Slovenci na levi in desni strani Mure, str. 120-125; Kerec, Sóbota, str. 79.

²⁷ Fujs, Slovenska zavest, str. 81.

²⁸ Novak, Kulturni stiki, str. 43-45; Ftičar, Slovenci na levi strani Mure, str. 127-129.

²⁹ Darja Kerec: Prekmurska zavest in slovenstvo. V: Regionalni vidiki slovenske zgodovine. Ljubljana 2004, (dalje Kerec, Prekmurska zavest) str. 91.

jim bile "Novice", a o vsej drugi naši književnosti nimajo niti pojma. Nečitajo naših knjig in časopisov, a mažarski listi, katere čitajo, ne prinašajo vesti o našem gibanju. /.../ Veže jih z nami le prastara vez, jedinstvo našega materinega jezika /.../."³⁰

Desetletje kasneje (leta 1893) sta podobno pot opravila še Franc Kovačič in Franc Gomilšek, ki sta se v Prekmurje vračala tudi v naslednjih letih. Če je Gomilšek sredi devetdesetih let z navdušenjem pisal o narodni zavesti v Prekmurju, pa je treba poudariti, da je ideja, ki so jo Slovenci na desnem bregu Mure že "osvojili", pricurljala sprva med "slovenske" izobražence v Prekmurju, ki so bili (skoraj) izključno duhovniki. Med preprostim prebivalstvom se je kolektivna ideja o slovenstvu le počasi uveljavljala, moderna nacionalna zavest pa tedaj še ni bila prisotna.³¹

Vatroslav Oblak se je na moč strinjal s tistimi slovenskimi intelektualci, ki so opisovali stanje na levem bregu Mure v smislu, da je slovenska zavest na prelomu stoletja prej izjema kot pravilo. "Med Prekmurci nisem bil dolgo, skoz in skoz slabo vreme, nekoliko pa to, ker nisem vedel, da bodo tako dolge počitnice, me (je) pregnalo. Narečje zanimivo, še bolj zanimive narodnostne razmere. Furor magyar. velik, toda magyazacija vzlic temu po sloven. vaseh ne napreduje. Duhovnik pristen Magyar se pač nauči toliko sloven. narečja, da lahko občuje s svojimi ovcami ne samo s palico, ampak tudi z jezikom. Tudi magy. učitelj ne more izhajati z jednim državnim jezikom. Otrokom se po vaških šolah malo magy. ubije v glave - šole so tudi slabe - in še to jim naglo zgine. Sloven. (rodom) duhovniki so brez izjeme (Borovnjak je jedina izjema) magyaroni. In vendar je župnika, pri katerem sem stanoval, ko je pozdravil kolego slovensko na ulici bližnjega tega magyar. uradnik prašal, kako more javno sloven. pozdravljati. Meni se je svetovalo, da ne odpošljem od tam korekture v Sofijo, da me ne obda radi tega nimbus panslavista! Morda po trgih vsled magy. in čifutske kolonizacije bolj prodira magyazacija. Za naše Slovence nima magy. jezik nobene atrakcije, kulturna moč magy. element tudi ni. Kako drugači je z nemščino. Prihodnje leto bom nadaljeval svoje studije med Prekmurci, letošnje potovanje je bilo nekako resno rekognosciranje."³²

Tudi Matija Slavič je bil "aktiven" pri stikih s pokrajino onkraj Mure. "Zanimanje za Prekmurje se je kazalo tudi v tem, da so štajerski dijaki radi potovali po prekmurskih krajih in vzdrževali osebne stike z znanci. Izzvan moram tudi o sebi omeniti, da sem se že od mladosti zanimal za bitje in žitje Slovencev onkraj Mure, ker sem rojen v štajerski občini, ki se dotika ob Muri prekmurske občine. V mestni šoli v Radgoni sem imel za sošolce Prekmurce, od katerih sem se učil madžarski. Kot gimnazijec in bogoslovec sem potoval večkrat po Prekmurju. Naletel sem pri tem nekoč na družbo, ki mi je zapela 'Živijo, naj Slovenci živijo', kar jih je, kot so mi rekli, naučil Fr. Gomilšek, zdaj dekan pri Sv. Benediktu v Slov. goricah, na svojem potovanju po Prekmurju. Rekli so mi pa, da je to na Ogrskem prepovedano peti. /.../ Prekmurski dijaki so morali namreč obiskovati seveda same mad-

³⁰ Trstenjak, Slovenci na Ogrskem, str. 70-71.

³¹ Metka Fujs: Prekmurci v dvajsetem stoletju. V: Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. Murska Sobotna 2000 (dalje Fujs, Prekmurci), str. 66.

³² Pokrajinski arhiv Maribor, fond Turner, šk. 3, pismo Vatroslava Oblaka Pavlu Turnerju, 9. 11. 1894.

žarske šole, kjer jim je bilo silno otežkočeno narodno mišljenje. Kdor je priznal slovenski jezik za svoj materinski jezik, njega so preganjali tovariši in profesorji. Slovenski govoriti je bilo skoro v vseh šolah prepovedano."³³

Eden prvih na levem bregu Mure, ki je vzpostavil stike s cislitvanskimi Slovenci, je bil Jožef Borovnjak.³⁴ Deloval je v času, ki "slovenstvu" v prekmurskem prostoru ni bil naklonjen zaradi nacionalnega pritiska državnih in cerkvenih oblasti, ki so hotele vtisniti pokrajini popolnoma madžarski značaj (Borovnjak je vplival na Ivanocyja in na martjanskega župnika Jožefa Bagáryja, ki je svoje stališče pokazal tudi tako, da se ni strinjal s počastitvijo madžarskega slavja leta 1896). Stike z duhovščino na desnem bregu Mure je vzdrževal tudi Franc Ivanocy, tišinski župnik in dekan soboške dekanije, ki da, po besedah Franca Kovačiča, "občuje mnogo tudi z našimi duhovniki, od katerih mnoge pozna". Klekl st. je sicer zapisal, da se je že kot dijak sestajal z dijaki z druge strani Mure. "Mi s te strani smo dobivali od njih slovenske knjige, pa tudi navdušenje za narodno stvar. Že v gimnaziji smo tedaj zahtevali slovenske šole. /.../ To je znak, da smo že tedaj težili za združenjem z ostalimi Slovenci onstran Mure." Na prelomu stoletja je tako zgolj skupina katoliških duhovnikov okrog Ivanocyja "dojela" pojem "slovenstva". Krepitev nacionalnih idej in povezanost z avstrijskimi Slovenci se je pokazala na novi maši Ivanocyjevega sodelavca Jožefa Klekla st. na Tišini leta 1897, ko so prvič razvili slovensko zastavo.³⁵

Če je Ivanocy spadal k tistim, ki so že dojeli pojem slovenskega nacionalnega "združevanja", pa ne gre jemati njegovih "podvigov" za dvig slovenske nacionalne zavesti. Ob preimenovanju dekanije v soboško dekanijo leta 1894 ga je gotovo v prvi vrsti vodil jezikovni moment,³⁶ saj da je na Ogrskem težko dobiti "redovnike, ki bi bili slovenščine zmožni, a naših (štajerskih, op. a.) lazaristov ne bi ljudstvo lahko razumelo. Razven tega je še vprašanje, če se ne bi Madžari tega zbal, češ, da bi se znalo kaj 'panslavizma' zatrositi med ljudstvo." Njegovi prispevki še zdaleč niso bili naperjeni proti trenutni oblasti, pač pa se je skliceval le na materni jezik, ki ga je ogrsko ljudsko štetje za razliko od avstrijskega popisovalo, češ da je "še posebno smešno, da so nekatere narodne manjšine, katerih materinski jezik ni madžarski, tudi slavile tisočletnico svojega lastnega poraza", ko si je drznil ob tisočletnici madžarskega prihoda leta 1896 v somboteljskem časopisu napisati nekaj vrstic, ki niso bile po godu madžarske elite.³⁷ Še bolj v nos mu je šlo dejstvo, da je škofija pošiljala v "slovenske" župnije madžarske duhovnike, ki so se s težavo naučili slovenščine. Poimenovanje "Vendi" za ogrske "Slovence" pa je tolmačil z dejstvom, češ da "zaman iščem to besedo v jeziku tega ljudstva in ker se ljudstvo vedno in tudi danes imenuje 'Sloven', je edino ta naziv upravičen in pravilen. Naziranje, da je treba vsak narod imenovati z njegovim lastnim imenom, če hočemo pravilno govoriti, je danes sprejeto že pri vseh omikanih narodih in danes

³³ Vilko Novak: Ivanocyjevo slovstveno delovanje in njegov pomen za prekmurske Slovence. V: Ivanocyjev simpozij v Rimu, (dalje Novak, Ivanocyjevo slovstveno delovanje), str. 58.

³⁴ Vilko Novak: Miselni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju ob prehodu XIX. v XX. stoletje. V: Zbornik Simpozija o msgtr. Jožefu Kerécu. Ljubljana 1992, (dalje Novak, Miselni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju) str. 17.

³⁵ Novak, Ivanocyjevo slovstveno delovanje, str. 58.

³⁶ Zelko, Ivanocyjev pomen, str. 69-70.

³⁷ Novak, Ivanocyjevo slovstveno delovanje, str. 58.

Vogrin ni več Ungar, ampak Magyar v najbolj germanskih ustih." Če je trdil, da "med današnjim slovenskim ljudstvom na Štajerskem in Madžarskem v preteklosti ni mogoče potegniti take mejne črte, ki bi to ljudstvo kot narod delila", in da je to ljudstvo "eno po svojem izvoru, jeziku in rodovni značilnosti", pa s tem seveda ni izgrajeval nacionalne pripadnosti. Poleg jezika, ki ga je zanimal na prvem mestu, se je Ivanocy vsekakor boril tudi za katoliško vero, ki je po njegovem na Ogrskem precej trpela.

Na drugi strani se Ivanocy politiki ni "aktivno" posvečal, saj so bile razmere v obeh komitatih izjemno neugodne za kakršno koli politično delovanje "slovenskih" intelektualcev. Kljub temu je med letoma 1892 in 1893 napisal štiri članke, v katerih je obravnaval pereča vprašanja ogrske liberalne vlade, ki da predlaga imenovanje cerkvene hierarhije, da gospodari s cerkvenim premoženjem, da Katoliška cerkev ni neodvisna v svojih šolah in da ovira katoličanom svobodno življenje.³⁸ Razmere so se še dodatno zaostriale, potem ko je bilo leta 1897 v Soboti ustanovljeno Madžarsko prosvetno društvo za Prekmurje (VMKE), ki je jasno nakazalo intenziviran pritisk lokalne in državne oblasti.³⁹ Društvo, ki si je prizadevalo razširjati madžarsko branje, ustanavljati ljudske knjižnice, šole in vrtce, za nameček pa madžarizirati imena, pa ni bilo posebej uspešno.⁴⁰ Kljub siceršnji politični neaktivnosti je Ivanocy podprl konservativno stranko na parlamentarnih volitvah leta 1892 (svojega političnega "koncepta" sicer ni izoblikoval). S tem je prišel v konflikt z madžarskimi liberalci (poostreni madžarski nacionalistični pritisk je bil konec devetdesetih let 19. stoletja rezultat čedalje močnejšega trenja vodilnih madžarskih strank, liberalne buržoazije in konservativne stranke veleposestnikov, kmetje pa so več ali manj pasivno, brez interesa, glasovali zdaj za to, zdaj za drugo stranko (brez političnega programa ali vodstva)), ki so bili zbrani predvsem v Soboti (kossuthovska opozicija, ki je "prisegala" na personalno unijo, je sicer uživala simpatije malih kmetov, obrtnikov in velikega dela izobražencev, a ni imela večjega vpliva glede na volilni sistem).⁴¹ Ivanocy se je tudi zaradi tega pridružil ljudski (krščanskosocialni)⁴² stranki Néppárt,⁴³ ki je sredi devetdesetih let stopila na politično prizorišče (leta 1895 jo je ustanovil Nándor Zichy v okviru stranke veleposestnikov). Ker je bila stranka strpnejša do nemadžarskih entitet glede uporabe njihovega jezika, če niso presegle verskih in državnih okvirjev, mu je njeno zavetje predstavljalo boljše izhodišče za krepitev slovenskega jezika v Prekmurju.⁴⁴ O državni vladni politiki pa ni imel najboljšega mnenja. "Parlamentarno življenje je tukaj pravo smetišče v državi. Ministrski predsednik krade pisma, s tem hoče nekatere ljudi onemogočiti. Kradejo ministri prav tako kakor veliki župani, goljufajo največji državniki prav tako kakor najzadnji bahaški sleparji. Temu, če je

³⁸ Prav tam, str. 55.

³⁹ Ivan Jerič: Zgodovina madžarizacije v Prekmurju. Murska Sobota 2001 (dalje Jerič, Zgodovina madžarizacije), str. 6-8; Kerec, Sóbota, str. 80.

⁴⁰ Kerec, Prekmurska zavest, str. 94.

⁴¹ Zwitter, Nacionalni problemi, str. 176.

⁴² Kot krščanskosocialno stranko jo je označil Fran Zwitter, čeprav je v ostali literaturi navedena kot ljudska stranka. Zwitter, K vprašanju razvoja Slovencev, str. 111.

⁴³ Novak, Kulturni, narodnostni in verski tokovi, str. 24.

⁴⁴ Šiftar, Madžarizacija in prekmurski tisk. V: Dialogi, 1970/5, str. 282; Ftičar, Slovenci na levi in desni strani Mure, str. 128; širše o Ivanocyju gl. Novak, Miselni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju, str. 15-17.

kdo pošten človek, se današnji tako imenovani izobraženi ljudje smejejo. Na področju dušne vesti in poštenja sta zavladata anarhija in nihilizem. /.../ Da je madžarsko ime postalo osovraženo, nad tem se več nihče modro ne čudi, in da bo dinastija postala obžalovanja vredna in smešna, tudi temu se čez kratek čas ne bodo več čudili." Toda očitno je njegovo politično razmišljanje "prestrašilo" lokalne veljake, ko so ga leta 1899 napadli v soboškem in somboteljskem časopisju (Muraszombat és vidéke in Vasvármegye).⁴⁵ "Liberalna smer je začela tudi v našem okraju svoje podtalno delovanje. Že približno leto dni se mi je vsakdo zelo približeval od okrajnega poslanca do najzadnjega pisarja. Okrajni poslanec grof Szécsényi me je skušal prav odkrito zapeljati, da bi stopil v liberalno stranko, za kar bi bil zelo primeren čas, to je čas prelitja takozvane narodne stranke v liberalno stranko. Zelo veliko duhovnikov v državi je takrat našlo zlati most. Seveda so tudi meni postavili pred oči ničemurne obljube. Jaz pa sem odgovoril, da nimam nobenih 'interesov', jaz imam pred očmi edinole blagor cerkve in ne bi bilo dostojno za moj moški značaj, da bi zavrgel svoja dosedanja načela in bi se naenkrat pridružil tistim, ki so do sedaj preganjali vse, kar je nosilo katoliško ime. Tedaj so začeli pošteni liberalci /.../ s terorizmom proti meni. Najprej so me napadli od zadaj po državnem učiteljstvu v nekem somboteljskem časniku, ki ni vreden drugega kakor za smeti, in v nekem prav takem soboškem časopisu. Potem so sredi julija zasliševali proti meni katoliške učitelje v uradni pisarni okrajnega sodnika. Glavna tožbena stvar je bila ta, da jaz želim, naj se pri slovenskih otrocih /.../ poučuje verouk v slovenskem jeziku /.../ in da jih slovensko spovedujem /.../. Prav tako so videli veleizdajo tudi v tem, da sem širil med ljudmi slovenske knjige celovške Družbe sv. Mohorja in da sem skrbel primerno našim bednim razmeram za knjige v domačem narečju. Tudi to se mi je štel v greh, da imam v cerkvi nekaj slovenskih napisov."⁴⁶

"Demokratizacija" Translitvanije?

Predvsem zaradi precejšnje avtonomije Ogrske, ki jo je imela po uvedbi dualizma znotraj dvojne monarhije, ni bilo politično življenje v Translitvaniji na prelomu stoletja za nemadžarsko prebivalstvo nič kaj rožnato. Že volilni sistem, ki je dajal prednost premožnejšim slojem, je bil naravnani v smislu krepitve madžarstva. V zastopih mestnih in podeželskih občin ter komitatov je bila na podlagi parlamentarnega volilnega sistema izvoljena le polovica poslancev, medtem ko je polovica prišla v zastop na podlagi direktnih davkov (virilisti). Do leta 1874, ko so uvedli davčni cenzus, je veljal cenzus na premoženje. V mestnih občinah je veljala za cenzus nad 300 forintov (goldinarjev) vredna nepremičnina, v podeželskih občinah pa četrtnina urbarialne posesti. Sicer je bil napredek v volilnem sistemu od poprejšnjega "fevdalnega" leta 1848 očitno, toda izključeval je vse tiste, ki niso posedovali kakega kapitala (nepremičnine, podjetja) ali pridobili na račun nepremičnine oziroma podjetja vsaj 100 forintov prihodkov. Izključeval pa je tudi uradnike in delavce, ki so sicer zaslužili vsaj 100 forintov, a niso imeli lastnega podjetja. Na začetku sedemdesetih

⁴⁵ Zelko, Ivanocyjev pomen, str. 70-72; Jerič, Zgodovina madžarizacije, str. 27-28.

⁴⁶ Ivan Škafar: Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomen prekmurškega tiska v XX. stoletju. V: Dialogi, 1970/7 (dalje Škafar, Slovenska narodna zavest), str. 464-469.

let je imelo tako volilno pravico slabih 6 % volilnih upravičencev.⁴⁷ Posledično ni bilo nič drugače pri parlamentarnih volitvah. Na Ogrskem volilni sistem ni bil zasnovan po sistemu kurij, kot jih je poznala "demokratska" Cislitvanija. Volilna pravica je bila vezana sprva na premoženje, kasneje pa na plačan davek, ki je izključeval večinsko ogrsko prebivalstvo iz političnega življenja in parlamentarne prakse.⁴⁸ Tudi leva stran Mure, naseljena z večinskim "slovenskim" prebivalstvom, seveda ni bila nikakršna izjema. Vodilna mesta so vseskozi zasedali madžarski "veljaki". Vsakršno politično udejstvovanje, ki ne bi bilo podvrženo svetoštetfanski ideji države, pa je bilo v jezikovno mešanih območjih tako in tako prepovedano.⁴⁹ Ob nastopu volitev v ogrski parlament leta 1878 so Novice zapisale, da "se bode začelo novo gibanje med zapuščenimi ogrskimi Slovenci, katerih je sicer veliko po številu, a malo po duševni izobraženosti in po veljavnosti pri oholih Magjarih, kateri vse Slovane v svoji državi prezirajo in zatirujejo. V Zaladski in Železnograjski županiji je menda blizu 60.000 Slovencev. Tako velik broj stanovstva bi lahko najmanj 3 svoje poslance v Budapešt poslal, ako bi bila večina zavedna, izobražena in značajna, ako bi bil volilni red pravičen, ozirajoč se na narodnosti." Predvsem zaradi "nenacionalne" države "Slovencev" prek Mure pa je poslance ogrskega parlamenta v Prekmurju postavljalo madžarsko prebivalstvo. Slovenci da bi imeli "pri volitvah le v Sobočki okrajini večino, ako bi stali trdno za narodnega kandidata. Toda kaj takšnega se ne bo zgodilo, kajti ni najti med ogerskimi Slovenci izobraženega moža, kateri bi imel poguma dovolj oglašiti se za narodnega kandidata."⁵⁰

Največji pritisk je na Ogrskem izvajala Bánffyjeva vlada (1895-1899), vrhunec pa je dosegel leta 1896 na parlamentarnih volitvah, ko so mnoge volivce "odvrnili" od glasovanja. Volitev se je tako (tudi ob bojkotu dela nemadžarske populacije) udeležilo le 424.000 volivcev (2,7% prebivalstva), medtem ko je na izvoljene poslance odpadlo 260.000 glasov (v parlamentu je bilo tako zastopanih le 1,6% volivcev). Temu je botrovala tudi "politična geometrija" vladajoče stranke, ki je krojila volilne okraje v svojo korist (nekje je nekaj sto volivcev izvolilo poslanca, drugje več tisoč).⁵¹ Seveda sta volitve spremljala tudi prirejanje volilnih list in stalna prisotnost vojaštva in žandarmerije zaradi pogostih spopadov kandidirajočih strank.⁵² Tako so Novine pred prvo svetovno vojno opozarjale volivce za ogrski parlament, da naj preverijo volilne imenike, saj da je volilna pravica pomembna za vsakega državljana, ker je uradništvo na marsikoga vse prerado "pozabilo".⁵³ Med "kmečkimi" kandidati za ogrski parlament, ki so sicer spadali med premožnejše kmete, pa je bilo na prelomu stoletja (med letoma 1887 in 1910) le pet poslancev,⁵⁴ tako da najnižji sloji nikakor niso mogli računati na svoje številčnejše zastopstvo. Zato tudi ni nič čudnega, da se je v težkih gospodarskih in političnih razmerah v letih 1891-1913 iz Ogrske izselilo

⁴⁷ Vörös, Die Munizipalverwaltung, str. 2350-2353.

⁴⁸ László Révész: Der ungarische Reichstag 1848 bis 1918; Rechtliche Grundlagen und praktische Umsetzung. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918 VII/1 (dalje Révész, Der ungarische Reichstag), str. 1021-1026.

⁴⁹ Kerec, Sóbota, str. 77.

⁵⁰ Prav tam, str. 85.

⁵¹ Taylor, Habsburška monarhija, str. 217-218.

⁵² Révész, Der ungarische Reichstag, str. 1026-1034.

⁵³ Novine, 24. 5. 1914, str. 1-3.

⁵⁴ Toth, Die soziale Schichtung, str. 1104.

milijon in pol prebivalcev, od katerih je bilo 70 % Nemadžarov (med njimi veliko "Vendov").⁵⁵

Vprašanje (bolj) demokratične ureditve Translitvanije je postalo aktualno na prelomu stoletja. Od začetka 20. stoletja je postajalo gibanje za neodvisnost Ogrske vse močnejše. Na parlamentarnih volitvah leta 1905 je dobila koalicija strank neodvisnosti večino in končala skoraj tridesetletno neprekinjeno vladavino liberalcev.⁵⁶ Sočasno pa je postalo aktualno vprašanje demokratizacije družbe in države (agrarna reforma, splošna volilna pravica). Za slednjo se je borila ogrska socialdemokratska stranka (ustanovljena leta 1890), na drugi strani pa je nasprotovala delitvi veleposestev v korist malih kmetov (hotela jih je spremeniti v državna posestva). Na zmago koalicije neodvisnosti se je Franc Jožef odzval tako, da je imenoval generala Féjerváryja za ministrskega predsednika, ki je skupaj z notranjim ministrom Kristoffyjem obljubil splošno volilno pravico (koalicija neodvisnosti se je sicer zavzemala za staro strukturo ogrske družbe in države).⁵⁷ V duhu obljube madžarske demokracije pa je upala avstrijska socialdemokracija na "dobro voljo" vladarske hiše, češ da sta na Ogrskem dva milijona Nemcev, ki da jim grozi madžarizacija. Toda politika dvora se je izkazala kot taktična poteza. Potem ko je koalicija popustila, je tudi Dunaj "pozabil" na splošno volilno pravico (solidarnost med dinastijo in madžarskimi vladajočimi krogi je bila močnejša kot pa povezave med dinastijo in silami demokracije). Na to je jasno kazal ponovni prihod dualizmu "naklonjene" stranke (Nacionalna delavska stranka) na oblast (leta 1910)⁵⁸ in naveza dvora z Istvánom Tiszó (sinom Kálmána Tisze), ki je v utrjevanju dualizma dvakrat (pred obdobjem koalicije neodvisnosti in po njem) postal prvi človek Ogrske (bil je predstavnik interesov vladajočih elit, pristaš madžarizacije in nasprotnik splošne volilne pravice). Stališče strank neodvisnosti do nemadžarskih "narodov" pa se je izkristaliziralo v Apponyjevem zakonu iz leta 1907,⁵⁹ ki je uvajal madžarščino v vse šole. Spremembi ogrske družbe in politike (agrarna reforma, splošna volilna pravica, drugačen odnos do nemadžarskih "narodov") je bila naklonjena le manjšina opozicije, pa še ta ni našla skupnega jezika do omenjene problematike. Tudi zakona iz leta 1912 in 1913 (prvi je predvideval uvedbo splošne volilne pravice v roku desetih let, drugi pa dajal volilno pravico vsem moškim, starejšim od 24 let, ki so imeli srednješolsko izobrazbo) sta ostala le na papirju.⁶⁰ Vse do prevrata so volili 30 let stari moški, ki so znali pisati in brati ter so plačevali predpisani davek ali pa se pečali s kakšno obrtjo oziroma dejavnostjo (kot je predvideval zakon).⁶¹ Režim je tako nemadžarski populaciji odbijal vse njihove zahteve. Najbolj ostri kritiki politike madžarizacije (madžarski fabijci, skupina intelektualcev brez vsakega političnega vpliva), ki so bili pristaši agrarne reforme, splošne volilne pravice in nasprotniki "fevdalne" družbe, so sicer obsojali madžarizacijo in zahtevali enake pravice za vse jezike Ogrske, toda na drugi strani nasprotovali vsaki zahtevi po teritorialni avtonomiji na etnični podlagi.⁶²

⁵⁵ Fujs, Prekmurci, str. 65.

⁵⁶ Toth, Die soziale Schichtung, str. 1065.

⁵⁷ Prav tam, str. 1042-1043.

⁵⁸ Prav tam, str. 1066.

⁵⁹ Prim. Jerič, Zgodovina madžarizacije, str. 16; Taylor, Habsburška monarhija, str. 210. Madžarščina se je sicer uvajala kot obvezni učni jezik pri vseh predmetih. Prim. Novak, Miselni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju, str. 17.

⁶⁰ Révész, Der ungarische Reichstag, str. 1043-1044.

⁶¹ Novine, 5. 7. 1914, str. 2-3.

⁶² Zwitter, Nacionalni problemi, str. 190-194.

Problem ljudskih štetij in nacionalna nehomogenost

Če so bili po ogrskem ljudskem štetju leta 1890 "Slovenci" še upoštevani in vpisani v posebno rubriko, so bili "Slovenci" po štetju leta 1910 obravnavani le še kot "drugi", saj jih je madžarska vladna ekipa štela le še kot drugojezično etnično skupino. V ogrski polovici monarhije je živelo 48,1 % Madžarov, ki so bili lastniki 90% podjetij. Med njimi je bilo tudi 90% uradnikov, profesorjev, zdravnikov in advokatov, 82% tistih, ki so končali srednjo šolo, 64% duhovnikov in učiteljev, pri čemer je bila skoraj vsa visoka cerkvena hierarhija madžarska, 80% vseh periodičnih publikacij, ki so izhajale, je bilo v madžarščini.⁶³ Štetja prebivalstva so predstavljala še dodaten element moči, ki ga je madžarska elita hotela prikrojiti sebi v prid. Kljub temu da se je na Ogrskem za razliko od Cislitvanije popisoval tudi materinski jezik, je bila zgodba podobna tisti v jezikovno mešanih območjih v Avstriji. Če so avstrijski Nemci prikrojili rezultate popisov na podlagi rubrike občevalni jezik, je na Ogrskem to "opravljalo" madžarsko uradništvo, ki je "Slovence" rado vpisovalo pod Madžare in s tem krojilo izide popisov. Tako so bili rezultati štetij pred in po prelomu stoletja marsikje popolnoma različni in odvisni od tega, ali je opravil štetje madžarski ali "slovenski" uslužbenec.⁶⁴

Medtem ko je na desnem bregu Mure zavest o slovenstvu več ali manj prodrla že med vse sloje prebivalstva, pa se za drugo stran reke zdi, da je ideja nacionalne zavesti zajela le tisti del prebivalstva, ki se je prišteval k izobraženstvu. Prekmursko (kmečko) prebivalstvo, ki je bilo vse do prve svetovne vojne označeno za Vende, ni razvilo občutka nacionalne pripadnosti s Slovenci, ker se tega pojma še ni zavedalo. Če so intelektuali iz slovenskih dežel, ki so razvili narodno "identiteto" in jo zanesli tudi med preprosto prebivalstvo, v "iskanju" afirmacije slovenstva označevali "Vende" za Ogrske Slovence in jih uvrščali v širšo nacionalno "sliko", pa se prekmurski "Slovenci" niso "znali" identificirati s slovenstvom v cislitvanskem delu dvojne monarhije. Nacionalni proces, ki je vsekakor večplasten pojem, je ob dvigu nemškega nacionalnega duha povezal slovenske dežele in (tudi po zaslugi tiska, prometnih povezav in boljše ozaveščenosti prebivalstva) vplival na to, da se je pojem lokalna zavest vse bolj zamenjeval s pojmom nacionalna zavest. Pojav nacionalne zavesti je med Slovenci v začetku devetdesetih let pripeljal do pluralizacije političnega prostora (sprva na Kranjskem, v deželah z močnejšim nemškim ali italijanskim pritiskom nekoliko kasneje ali pa sploh ne). Toda med prekmurskimi "Slovenci" ni bilo vse do propada dvojne monarhije nobene politične zaslombe. Sami si tako v "sponah" madžarske elite niso uspeli ustvariti niti pogojev za normalno politično delovanje, ki je nujno potrebno za "prehod" z lokalnega na nacionalni nivo, poleg tega pa je oviro predstavljala tudi avstro-ogrška meja, ki je kraje na levem bregu Mure postavila v povsem drugačen položaj in jih izpostavila (predvsem zaradi številčne šibkosti) v asimilacijsko "past" (na Slovenskem so bila v "nevarnosti" mejna jezikovna območja, medtem ko je na deželi živelo večinsko slovensko prebivalstvo). Tako so bili Prekmurci dejansko pristaši svetoštefanske krone (kakor so bili drugi Slovenci vseskozi zvesti Avstrijci), ki pa za razliko od

---

⁶³ Fujs, Narodnopolitična razmerja, str. 460; Zwitter, Nacionalni problemi, str. 177-178; Taylor, Habsburška monarhija, str. 211.

⁶⁴ Matija Slavič: O prekmurski statistiki. V: Slavič, Naše Prekmurje, str. 134-135.

avstrijskih Slovencev niso "preklopili" med tradicionalnim in modernim "pristopom". Zaradi madžarskega pritiska je moderna nacionalna zavest prodrla v glave kmečkih ljudi prek Mure šele tik pred prevratom (ali pa sploh ni), izobražen sloj (duhovniki) pa je s širjenjem knjig Mohorjeve družbe in majhnim številom narečnih periodičnih listov (ustanovitev Kalendarja leta 1904, Marijinega lista leta 1908 in Novin leta 1913)⁶⁵ zaviral jezikovni "propad" in utrjeval predvsem katolištvo v Prekmurju.⁶⁶ Še posebej pomembno vlogo je odigral tednik *Novine*, ki ga je izdajal Jožef Klekl st.⁶⁷ List je bil vse do konca prve svetovne vojne izrazito nepolitičen, ker bi ga na podlagi drugačne vsebine hitro prepovedali. Pod okriljem sombotelskega škofa Jánoša Mikesa (1911-1936) pa je do vključitve v Jugoslavijo izhajal s podnaslovom "Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence" in predstavljal edini most k nastajajoči kolektivni slovenski zavesti v Prekmurju.⁶⁸

Toda kot se zdi, je Ivanocy (katoliška duhovščina) iz previdnosti v odnosu do oblasti začel na začetku 20. stoletja izdajati narečni tisk, medtem ko je Mohorjeva družba izgubila del naročnikov.⁶⁹ V Kalendarju je Ivanocy odločno pisal o jezikovnih pravicah prekmurskih "Slovencev".⁷⁰ Zaradi madžarskega "izuma" venskega ljudstva kot posledice madžarskega nacionalizma in preganjanja slovenskega pravopisa so bili prekmurski "Slovenci" prisiljeni v oportunistično (jezikovno in knjižno) politiko, ki je med slovenskimi intelektualci na desnem bregu Mure izzvala določeno nelagodje in strah pred neuspešnim širjenjem slovenskih knjig. Ampak dejstvo, da se je prekmursko ("slovensko") prebivalstvo vse bolj odseljevalo čez Muro, medtem ko se je v notranjost Ogrske manj, nakazuje, da je "vendski" element vse bolj "odkrival" svoje povezave s Slovenci, kljub temu da je marsikdo do oblasti vodil lojalno politiko enotnega madžarskega naroda, v okviru katerega so živele tudi nekatere "manjšine".⁷¹

Po prelomu stoletja je tako samo "slovenska" duhovščina (predvsem Jožef Borovnjak, Franc Ivanocy in Jožef Klekl st.) na levem bregu Mure iskala "stike" z ostalimi Slovenci in krepila misel o nacionalni pripadnosti s cislitvanskimi Slovenci, ki je zorela vse do konca prve svetovne vojne. Ogrski "Slovenci" so se še na začetku prve svetovne vojne uvrščali v okvir ogrske zgodovine in zgodovine svetostefanske krone, sebe pa izključevali iz povezav z ostalim slovenskim prostorom in se označevali kot narod na Ogrskem.⁷² Idejni "premik" je po vojni (predvsem po zaslugi tiska, jezikovnih povezav in seveda slovenske politike) pripeljal do vklju-

⁶⁵ Več o tem Lojze Kozar st.: Vpliv Marijinega lista na prekmurskega človeka; Pomen Novin za Slovensko krajino; Lojze Kozar ml., Kalendar Srca Jezušovoga. V: Kleklov simpozij v Rimu, str. 107-138; Novak, Miselni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju, str. 19-20.

⁶⁶ Šebjanič, Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj, str. 140.

⁶⁷ Prim. Jože Vugrinec: Kleklovo slovenstvo in voditeljstvo. V: Kleklov simpozij v Rimu, str. 102-104.

⁶⁸ Matija Slavič: Narodno življenje prekmurskih Slovencev. V: Slavič, Naše Prekmurje, str. 36.

⁶⁹ K izdajanju narečnih publikacij je pripomogel tudi sombotelski škof Vilmos István (1901-1910), ki je hotel s tem preprečiti širjenje knjig Mohorjeve družbe in posledično onemogočiti navezavo ljudstva na slovenstvo. Nečak Lük, Sociolingvistična podoba, str. 126-127.

⁷⁰ Ivan Zelko in Vilko Novak sicer za razliko od Šiftarja menita, da se je širjenje Mohorjevih knjig nemoteno nadaljevalo. Prim. Zelko, Ivanocyjev pomen, str. 73; Novak, Miselni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju, str. 18.

⁷¹ Šiftar, Madžarizacija in prekmurski tisk. V: Dialogi, 1970/ 5, str. 277-290.

⁷² *Novine*, 4. 4. 1915, str. 6.

čitve Prekmurja v Kraljevino SHS.⁷³ "Na svobodo mi nismo upali in tudi ne mislili vse tja do zadnjega leta svetovne vojne. Šele tik ob prevratu se je pojavila naenkrat misel po združenju jugoslovanski domovini."⁷⁴ Ko je na soboškem slavju dvajsetega oktobra leta 1918 ob 25-letnici delovanja društva VMKE odvetnik János Czifrák izjavil glede jugoslovanskega vprašanja, "da se bodo Koroščevi gospodje ob tej priložnosti streznili in zvedeli, da ni ogrskih Slovencev, temveč da so le vendsko govoreči Madžari, ki nikoli niso mislili, da bi se kdaj ločili iz naročja madžarske domovine". Potem ko so 16. novembra leta 1918 v Budimpešti razglasili Ljudsko republiko, niso upoštevali načela samoodločbe v Zalski in Železni županiji. V prevratni dobi je (po Ivanocyjevem vzoru in večletnem dobrem poznanstvu z Antonom Koroščem) stopil na mesto duhovnega in političnega vodje prekmurskih Slovencev Jožef Klekl st.⁷⁵ Ob ustanovitvi Kraljevine SHS je Narodni svet v Bogojini pod predsedstvom župnika Ivana Baše (na temelju Wilsonovih 14 točk) od vlade v Budimpešti zahteval upravno, šolsko in cerkveno avtonomijo⁷⁶ (zagovarjali so tudi splošno volilno pravico, ki bi jo imel vsak moški, starejši od 21 let, in vsaka ženska, starejša od 24 let, ki je šest let ogrski(a) državljan(ka) in prebiva pol leta v istem mestu, uvedbo slovenščine v cerkve, šole, sodišča, urade, slovenska imena krajev, označevanje Slovenec namesto Vend, sebe pa so prekmurski "Slovenci"⁷⁷ videli znotraj Kraljevine SHS, češ da so tudi oni kot rod Jugoslovani).⁷⁸ Januarja leta 1919 so duhovniki Zalske županije podpisali načrt popolne avtonomije, ki bi ji načeloval minister Slovenske krajine (član ogrske vlade) z ravnateljstvom (vlado) v Soboti in zastopstvom v parlamentu.⁷⁹ Politične razprtije (navzoči vladni zaupnik Bela Obal in madžarsko časopisje⁸⁰ nista podprla zahtev ljudstva) bi se bržčas nadaljevale, če ne bi nastopil Vilmoš Tkalec,⁸¹ ki je podpiral Obalovo različico samoodločbe (Mursko republiko kot avtonomno državo). Devetindvajsetega maja leta 1919 je točno ob 12. uri z balkona hotela Dobray v Soboti razglasil Mursko republiko, ki je bila avtonomno telo znotraj meja Ogrske, toda ne pod oblastjo Madžarske sovjetske republike. Tretjega junija je sledil vojaški udar diktature proletariata, Prekmurje pa je bilo k ostalemu slovenskemu ozemlju priključeno dvanajstega avgusta leta 1919.⁸² Prava jezikovna in kulturna enotnost z ostalimi Slovenci pa je v Prekmurju dejansko začela nastajati šele po prvi svetovni vojni.

⁷³ Prim. Škafar, Slovenska narodna zavest, v: Dialogi, 1970/8-9, str. 554-571; Fujs, Slovenska zavest, str. 84.

⁷⁴ Kerec, Sóbota, str. 88.

⁷⁵ Fujs, Prekmurci, str. 67.

⁷⁶ Kerec, Sóbota, str. 101-104.

⁷⁷ Proti koncu vojne so se že začeli deklarirati kot prekmurski Slovenci. Novine, 29. 12. 1918.

⁷⁸ Prim. Novine, 1. 12., 8. 12., 29. 12. 1918.

⁷⁹ Novine, 14. 1. 1919.

⁸⁰ Novine, 16. 2., 2. 3. 1919.

⁸¹ Tkalec je konec marca leta 1919 prevzel uredništvo Novin. Novine, 30. 3. 1919.

⁸² Kerec, Sóbota, str. 104-106.

Filip Čuček

"SLOVENIAN" SPACE IN HUNGARY AFTER THE RESTORATION OF CONSTITUTIONAL LIFE.
THE CHARACTERISTICS OF (NON)DEMOCRATISATION AND (NON)PLURALISATION ON
THE LEFT BANK OF THE RIVER MURA (1861-1918)

S u m m a r y

After the restoration of the constitutional life, "Slovenians" on the other side of the river Mura were exposed to the Hungarian pressures due to the government aspirations for a unified Hungarian state. Hungarian language and culture became an essential integral part of the political programme of the "new" Hungary, on the basis of which the whole state apparatus operated. Unlike the Cisleithanian Slovenians, who, during Taaffe's government (and even before), established a certain degree of integrating national elements also in the "civil" sphere (the peasant population), the so-called "Vends" from the Prekmurje region could not establish links with the people on the other side of the river Mura due to their political separation, and they also did not establish their own national allegiance, which had only started to get a firmer basis in the Slovenian countries.

The interest in the "Slovenians" from the left bank of Mura was already expressed by the linguists in the pre-March period, while the first personal connections were established by Stanko Vraz. Politically the "Slovenian" part of the Vas and Zala Counties was connected by the United Slovenia Programme (Peter Kozler, Matija Majar, Oroslaf Caf). Despite the fact that the programme was not realised, in the next decades this idea resulted in a number of contributions about Hungarian "Slovenians", which, especially after the restoration of the constitutional life, spread the "awareness" of their proper "position" at the right bank of the river Mura (Božidar Raič, Anton Trstenjak, Franc Kovačič, Mitja Slavič, Franc Gomilšek, Vatroslav Oblak).

The idea, which the Slovenians on the right bank of Mura had already "adopted", first reached the "Slovenian" intellectuals in the Prekmurje region, (almost) all of whom were priests. Among the simple folk, the idea of collective Slovenian nation asserted itself slowly, and the modern national awareness was not yet present at that time. Jožef Borovnjak was one of the first people on the left bank of Mura to establish connections with the Cisleithanian Slovenians. At the turn of the century a group of Catholic priests gathered around Franc Ivanocy, the priest in the Tišina municipality and dean of the Sobota deanery, already "comprehended" the concept of "the Slovenian nation" on the left bank of Mura.

In Hungary already the electoral system, favouring the wealthier classes, was oriented towards strengthening the Hungarian nation. Thus in the beginning of the 1870s less than 6 % of eligible voters had voting rights. The same held true for parliamentary elections. In Hungary the electoral system was not based on the system of curiae as known in the "democratic" Cisleithania. The voting rights initially depended on wealth, and later on taxes paid, which excluded the majority of the Hungarian population from the political life and parliamentary practices. The greatest pressure in Hungary was exerted during the Bánffy government (1895-1899), culminating at the 1896 parliamentary election when many voters were "averted" from voting. This was also facilitated by the "political geometry" of the ruling party, which adapted the constituencies in its own favour (Members of Parliament were elected by a couple hundred voters in some places, and elsewhere by several thousand voters).

The question of a (more) democratic regime in Transleithania became topical at the turn of the century. Since the beginning of the 20th century, the movement for the independence of Hungary kept growing stronger. At the same time the question of the democratisation of society and the state became more pressing (agrarian reform, universal suffrage). However, the politics of the court turned out as a tactical move. After the coalition abated, Vienna "forgot" about the universal right to vote (the solidarity between the dynasty and the Hungarian ruling circles was stronger than the links between the dynasty and the democratic forces). That was clearly demonstrated by the renewed rise of the party "favourably inclined" towards dualism (National Workers' Party) to power (in 1910) and the connections between the court and István, who twice became the Hungarian leader and strengthened dualism.

While at the right bank of the river Mura the Slovenian awareness more or less already permeated all the strata of the population, it seems that on the other side of the river the national awareness was only evident among the intellectuals. Among the peasant population of the Prekmurje region, which was referred to as Vendic until as late as World War I, the feeling of affiliation with Slovenians had not developed, because this population was not yet aware of this concept. In the beginning of World War I, the Hungarian "Slovenians" belonged in the context of Hungarian history and the history of Crown of Saint Stephen, while they excluded themselves from the connections with the rest of the Slovenian space, referring to themselves as a nation in Hungary. Only after World War I did the first linguistic and cultural unity with the rest of the Slovenians in the Prekmurje region actually start developing.

Preteklost razkrivajo orodja prihodnosti...

Sistory - portal Zgodovina Slovenije

www.sistory.si

Portal Zgodovina Slovenije - Sistory je izobraževalni in raziskovalni portal slovenskega zgodovinarstva. Z digitalizacijo zgodovinskih virov, literature in zgodovinskih analiz želimo omogočiti lažjo, celovitejšo in širšo dostopnost javnosti. Na takšen način zgodovinsko znanje o slovenski preteklosti vstopa tudi med laične in ne samo strokovne javnosti.

Namen portala je digitalizacija zgodovinskih virov, literature in vseh tistih vsebin, ki so najbolj zanimive za raziskovalce slovenske zgodovine, učitelje, profesorje, študente ali učence. S portalom Sistory hkrati promoviramo dognanja slovenskega zgodovinarstva in odpiramo prostor za mednarodne ter med disciplinarne razprave. Portal omogoča lokalno, nacionalno in mednarodno povezovanje na področju izobraževanja in raziskovanja.

Na spletnem portalu Zgodovina Slovenije – Sistory lahko brskamo po zgodovinskih dokumentih, tiskanih virih kot na primer po uradnih listih, ki so jih uporabljali naši pradedki, ali pa prelistavamo osrednje zgodovinske revije, zgodovinske analize oz. šolske učbenike, iz katerih so se zgodovine učile naše babice in dedki. Spletne strani niso zamišljene statično, temveč interaktivno, z dodajanjem novih povezav, vsebin, prispevkov, monografij ali virov.

Iščemo lahko po različnih vsebinskih rubrikah:

Viri – Arhivski – Tiskani – Zbirke podatkov – Literatura – Serijske publikacije – Monografije – Zgodovina in šola – Zgodovinski učbeniki – Biografika – Zgodovinski indeks citiranosti – Povezave – Forum

Zanimajo nas vaši odzivi, mnenja in predlogi!

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana,
e-pošta: Inz@inz.si, tel. + 386 1 200 31 61

1.01
Prejeto 28. 5. 2009

UDK 323.15(497.4)"1899"

Janz Cvirn *

"Želimo biti enakopravni in enakovredni državljani". Gregorčev predlog jezikovnega zakona za zaščito nacionalnih manjšin iz leta 1899

IZVLEČEK

Štajerski državnozborni poslanec Lavoslav Gregorec je od začetka svoje poslanske kariere (1887) v državnem zboru večkrat zagovarjal idejo "narodne avtonomije", ki naj bi jo dosegli s sprejemom izvršilnega zakona k členu XIX. državnega temeljnega zakona iz 21. 12. 1867. V državnem zboru je idejo narodne avtonomije podrobneje zagovarjal v govoru 3. maja 1887 in nato 17. aprila 1890. Spet jo je obnovil v času velike "jezikovne razprave" marca in aprila 1898, ki jo je spodbudila Thunova vlada. Svojo idejo je konkretiziral v obliki osnutka "jezikovnega zakona za zaščito nacionalnih manjšin", ki ga je državnemu zboru predal 16. decembra 1899. Njegov predlog je eden izmed najzanimivejših poskusov za rešitev jezikovnega in nacionalnega vprašanja v času naraščajočih nacionalnih konfliktov v Avstriji.

Ključne besede: Avstro-Ogrska, nacionalni problemi, jezikovno vprašanje, Badeni jezikovne naredbe, Binkoštni program, Lavoslav Gregorec

ABSTRACT

"WE WANT TO BE CITIZENS WITH EQUAL RIGHTS". GREGOREC'S PROPOSED LANGUAGE ACT FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES OF 1899

Since the beginning of his career as a Member of Parliament, Lavoslav Gregorec from Styria argued for the idea of "national autonomy" in the National Assembly many times, which was to be achieved by adopting an act implementing Article XIX of the Basic Act of 21 December 1867. He argued for the idea of national autonomy in more detail in his speech in the National Assembly on 3 May 1887 and then also on 17 April 1890. He restated his arguments in the time of the extensive "language discussion" in March and April 1898, encouraged by Thun's government. His ideas became more substantial when he prepared a draft "Language Act for the Protection of National Minorities", which he submitted to the National Assembly on 16 December 1899. His proposal was one of the most interesting attempts at solving the linguistic and national issues in the time of mounting national conflicts in Austria.

Key words: Austro-Hungary, national issues, language issue, Badeni Language Ordinances, Whitsun Programme, Lavoslav Gregorec

* Dr., redni prof., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: janez.cvirn@guest.arnes.si

Državnozborske volitve marca 1897, prve volitve na podlagi novega volilnega zakona, s katerim je vlada grofa Kasimira Badenija uvedla splošno (moško) volilno pravico v posebni peti kuriji (1896), so okrepile položaj strank nemških narodov in zmanjšale vpliv nemških liberalcev. "Kaj malo je manjkalo, da bi Slovani in ž njimi zvezani nemški konservativci, fevdalno veleposestvo in njih italijanski in romunski zavezniki razpolagali z nadpolovično večino."¹ Zaradi novega razmerja sil v državnem zboru Badeni ni mogel uresničiti svoje prvotne zamisli o oblikovanju "velike koalicije" z liberalnim predznakom, ki bi povezala Poljake, Čeha in nemško levico. Teža nalog, ki so bile pred vlado (sprejem državnega proračuna, dovolitev rekrutnega kontingenta in predvsem obnovitev gospodarske nagodbe z Ogrsko), je ministrskega predsednika primorala, da se je oprl predvsem na stranke nekdanjega "železnega obroča", torej na konservativno-slovanski blok, ki so mu (kot del kluba Slovansko krščanske narodne zveze) pripadali tudi slovenski poslanci.²

Glavne parlamentarne skupine 1897

	Parlamentarni klub	Št. poslancev
Koalicija	Poljski klub	58 + 1
	Češki klub	61
	Slovanska krščanska narodna zveza (SKNZ)	36
	Češki veleposestniki	19
	Klub centra	6
	Katoliška ljudska stranka	31
	Romunski klub	5
	Krščanski socialci	28
Opozicija	Ustavoverna veleposest	30
	Svobodno nemško združenje	15
	Napredni klub	33
	Nemška ljudska stranka	44
	Vsenemci	5
	Poljska krščanska ljudska stranka	6
	Poljska ljudska stranka	2
	Socialdemokrati	15

Da bi si za svojo politiko zagotovil podporo mladočehov, ki so bili z 61 poslanci najmočnejša stranka v parlamentu, se je Badeni odločil, da bo uredil jezikovne razmere na Češkem in Moravskem v skladu z njihovimi željami. Minister za uk in bogočastje baron Paul Gautsch-Frankenthurn in pravosodni minister Gleispach sta na seji vlade 2. aprila 1897 ministrskega predsednika svarila pred nepremišljenim korakom, toda samozavestni Badeni je vztrajal pri svojem. Zavedal se je, da bodo Nemci "popuščanju" Čehom nasprotovali, toda pričakoval je le "ne

¹ Fran Šuklje: Iz mojih spominov, II. Ljubljana 1995 (dalje Šuklje, Iz mojih spominov, II), str. 53.

² Rumpler Helmut: Eine Chance für Mitteleuropa : bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Wien 1997 (dalje Rumpler, Eine Chance für Mitteleuropa), str. 512.

vihto v kozarcu vode". Zaradi nesoglasij v vladi je 3. aprila 1897 cesarju ponudil svoj odstop, ki pa ga Franc Jožef ni hotel sprejeti. Opogumljen s cesarjevo podporo je 5. aprila 1897 razglasil jezikovne naredbe za Češko in 22. aprila 1897 še za Moravsko.³

Badenijske jezikovne naredbe

Badenijske jezikovne naredbe, ki so določale, "da mora v celem obsegu češkega kraljestva in moravske mejne grofije vsak državljan pri vsakem državnem uradu dobiti svojo pravico v svojem lastnem jeziku",⁴ so sprožile silovit odpor Nemcev na Češkem in v vsej avstrijski polovici države.⁵ "Nemška javnost na Češkem je sprejela jezikovne naredbe z izbruhom narodne razburjenosti, razvnel se je vihar najresnejšega odpora, kateri je naraščal z vsakim dnevom ter kmalu segal iz Češkega in Moravskega tudi v nemške planinske dežele."⁶ Naredbe, ki so uzakonjale enakopravnost češčine tudi kot notranjega uradnega jezika in od državnih uradnikov zahtevale, da najkasneje do 1. julija 1901 dokažejo znanje obeh deželnih jezikov, so bile za Nemce popolnoma nesprejemljive.⁷ Po njihovi razglasitvi je nemška levica "kratkotamo znožila".⁸ Skozi usta vsenemškega poslanca Karla Hermanna Wolfa je naredbe označila za "nezaslišan in frivolni atentat na Nemce".⁹ Neposredno po konstituiranju novega državnega zbora (9. aprila 1897) so vsenemci, Nemška napredna stranka in Nemška ljudska stranka z nujnimi predlogi zahtevali takojšnjo ukinitvev jezikovnih naredb in ureditev jezikovnih razmer na Češkem po normalni zakonodajni poti. Toda parlamentarna večina stavljenim predlogom ni priznala nujnosti. Ko se je po velikonočnih počitnicah 28. aprila 1897 državni zbor znova sestal, so člani predsedstva državnega zbora na svojih mizah spet našli tri nujne nujne predloge za ukinitvev jezikovnih naredb, "obogatene" z ministrskimi obtožbami zoper ministre, ki so se podpisali pod zlikovska odloka. Toda vladna večina predlogom znova ni priznala nujnosti. Zavrnitev nemških predlogov pa je bila pirova zmaga vlade in koalicije. V državnem zboru je bilo vedno pogostejše slišati težke besede. Na seji 6. maja 1897 je Karl Hermann Wolf Slovence in Čeha označil za "globoko manjvredne" v primerjavi z Nemci, njihovo kulturo pa je primerjal s kulturo Zulujev in Eskimov.¹⁰ V drugi polovici maja 1897 so poslanci Nemške napredne stranke in vsenemci začeli s tehnično obstrukcijo, ki je onemogočila kakršno koli konstruktivno delo parlamenta. Kmalu se

³ Berthold Sutter: Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer, I. Graz-Köln 1960 (dalje Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, I), str. 230-233, 258.

⁴ Šuklje, Iz mojih spominov, II, str. 54.

⁵ O razsežnosti krize, ki so jih sprožile Badenijske jezikovne naredbe, gl. Sutter: Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, I; isti: Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer, II. Graz-Köln 1965 (dalje Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, II).

⁶ Šuklje, Iz mojih spominov, II, str. 54.

⁷ Robert A. Kann: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Graz-Köln 1964, Bd. 1. str. 194-195; Rumpler, Eine Chance für Mitteleuropa, str. 513-514.

⁸ Fran Šuklje: Sodobniki mali in veliki. Ljubljana 1933, str. 217.

⁹ Otto Urban: Die tscheschische Gesellschaft 1848-1918. Wien 1994 (dalje Urban, Die tscheschische Gesellschaft), str. 676.

¹⁰ Andrew G. Whiteside: The Socialism of Fools. Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism. Berkeley-Los Angeles-London 1975, str. 168.

je pokazalo, kako prav je imel vodja mladočehov Karel Kramař, ko je že 23. aprila 1897 v pismu svojemu strankarskemu kolegu Josefu Kaizlu zapisal: "Falanga vseh Nemcev presega moči našega Mikada [takšen nadimek so dali ministrskemu predsedniku Badeniju zaradi metod trde roke, ki jih je prakticiral kot namestnik v Galiciji], o tem si ne smemo delati utvar."¹¹

Vladna večina se (tehnični) obstrukciji ni znala upreti. Nemška opozicija je predsedstvo državnega zbora dobesedno zasuila s peticijami, resolucijami, interpelacijami in nujnimi predlogi, ki so jih nato ure in ure brali v parlamentu. Do obravnave nujnih zadev, ki so bile na dnevnem redu državnega zbora, ni prišlo. Poslanci niso uspeli začeti niti z razpravo o običajni adresi na cesarja, ki jo je pripravil poseben adresni odbor. Zato vladi ni preostalo drugega, kot da 2. junija 1897, prvič po osemindvajsetih letih, predčasno konča zasedanje državnega zbora.¹²

Ministrski predsednik je v poletnih mesecih poskušal pomiriti razgrete strasti, toda s svojimi policijskimi ukrepi je le še prilival olje na ogenj nemškega nezadovoljstva.¹³ Poleti 1897 se je zlasti Češka znašla v vrtincu primitivnega šovinizma, ki je do skrajnosti zaostрил odnose med Nemci in Čehi.¹⁴ (V nekaterih nemških mestih na Češkem so se na vratih gostiln pojavili celo letaki z napisom: "Čehom, Judom in psom - vstop prepovedan!")¹⁵ Nemški radikalni poslanci so z javnih političnih zborovanj vladi jasno sporočali, da je temeljni pogoj za prenehanje obstrukcije takojšnja ukinitvev osovražnih jezikovnih naredb.

Ko se je 23. septembra državni zbor sestal na novem zasedanju, je obstrukcija postala še bolj divja in okrutna. "Nemška falanga" se je namreč dobro zavedala, da mora grof Badeni do konca leta "na ta ali oni način definitivno ali vsaj provizorično rešiti nagodbo z ogrsko državno polovico".¹⁶ Finančni minister Bilinski, ki se je s predstavniki ogrske vlade dogovoril za začasno podaljšanje starih nagodbenih določil, je nemški opoziciji zaman grozil, da bo vlada nagodbeni provizorij sprejela s pomočjo § 14, toda takšne in podobne grožnje je niso omehčale.¹⁷ Obstrukcionisti so na vsaki seji vlagali ministrske obtožbe, nujne predloge in peticije ter pri vsaki zahtevali poimensko glasovanje. (Med 30. septembrom in 20. novembrom 1897 so samo o peticijah poimensko glasovali štiriinosemdesetkrat, za kar so porabili celih 58 ur). Tehnična obstrukcija, ki jo je omogočal nedodelan poslovnik poslanske zbornice, je povsem ohromila delo državnega zbora. Če je vladi vendarle uspelo, da so njeni predlogi prišli na dnevni red zasedanja, so obstrukcionisti posegli po "filibustrih", ure in ure trajajočih govorih, ki jih dotlej v dunajskem državnem zboru niso poznali. Ko se je 28. oktobra 1897 začelo prvo branje nagodbenega provizorija, je član Nemške napredne stranke dr. Otto Lecher z več kot 12-urnim govorom začasno "preprečil" razpravo.¹⁸

¹¹ Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 675.

¹² Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, I., str. 264.

¹³ Whiteside, The Socialism of Fools, str. 173.

¹⁴ Jeremy King: Budweiser into Czechs and Germans. A local History of Bohemian Politics, 1848-1948. Princeton 2005, str. 96 sl.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Šuklje, Iz mojih spominov, II, str. 64.

¹⁷ Helmut Rumpler: Parlament und Regierung Zisleithaniens 1867-1914. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, VII. Band, 1. Teilband, Wien 2000, str. 844.

¹⁸ Slovenski narod je 30. 10. 1897 Lecherjev nastop komentiral z besedami: "Annali avstrijskega parlamenta kažejo, da je bila najdaljša debata koncem leta 1880., ko se je razpravljalo o volitvah v gorenje-avstrijskem veleposestvu; v angleški zbornici sta trajali l. 1882. dve seji 32 ur, - takrat je govoril Parnell 18 ur, toda ne zdržema, nego s prestankom jednega dne. Vse te seje pa je daleko nadkrilila 25

Ko se je po nekajdnevnih "počitnicah" (ob vseh svetih) parlament 4. novembra 1897 spet sestal, je bila nemška opozicija odločena, da z vsemi sredstvi prepreči obravnavo nagodbenega provizorija. Toda med izčrpujočo "dvojno" sejo, ki je trajala do desetih zjutraj naslednjega dne, obstrukcionistom ni uspelo preprečiti dokončanja prvega branja nagodbenega zakona in njegovega posredovanja proračunskemu odboru. Dolgih 15 ur trajajoča nočna seja je bila v znaku grobih, ne-civiliziranih izpadov vsenemških in krščansko-socialnih poslancev, ki so si grozili s pestmi in drug drugega obsipali z najrazličnejšimi psovki, kakor "'Gebirgs-trottel', 'elender Schandbube', 'persönlich ehrlosen Gassenjunge', 'Haderlump', 'Bordellritter', 'elender infamer Lausbub', 'Gaukler', 'Politischer Hanswurst', 'Besoffener Hanswurst', 'Politische Lumpe', 'Besoffener Schweinkerl', ... 'Bestien', 'Ehrloser Schuft', 'Bordellvater', 'besoffene Kuppler' itd." V komentarju nočne seje je Slovenski narod upravičeno ugotavljal: "Zgodovina evropskih parlamentov pozna malo tako strastnih, tako srditih bojev, kakor je bil ta, a tako surovega, tako ostudno prostaškega, tako podlega boja ne pozna nobenega. Ta boj se ni vršil v mejah parlamentarne dostojnosti, ta boj je prekoračil vse meje dopustnosti, in vsak avstrijski državljani se mora v dušo sramovati teh živinsko surovih prizorov, katere so v parlamentu uprizorili sinovi tistega naroda, ki druge proglašajo za 'minderwerthig' in si prisvajajo poklic nenemške narode osrečiti s svojo kulturo."¹⁹

Nemški poslanci so 6. novembra začeli tudi z obstrukcijo v proračunskem odboru, ki naj bi obravnaval v prvem branju sprejeti nagodbeni provizorij. V "napol blaznem parlamentu" pa se je duševno ozračje iz dneva v dan slabšalo.²⁰ Ob začetku drugega branja nagodbenega provizorija (24. novembra 1897) se je prejšnja tehnična obstrukcija nemških strank sprevergla v nasilno obračunavanje med poslanci.²¹ "Človeku, čitajočemu poročila, se zdi, kakor da čita popis pretepa in vandalskega ravnanja kmetijskih fantalinov v kaki gorjanski beznici. Po zraku leteči stoli, prevrnjene mize, na tleh ležeče skupine hropečih, kolnečih, lase in brado si ruvajočih ljudij, zverinsko rujojenje, padanje pestij po glavah, krvaveči obrazi in - bliskajoč nož ... moj Bog, zdi se nam, da vidimo v duhu pred seboj Gorjance, ki si s tem načinom vedre svoje od žganja pijane glave. In vendar, ti gnusni razsajači in pretepači, ti junaki z nožem v pesteh niso pijani kmetje, ta prostor ni gorjanska smrdljiva beznica ... ti pretepači so 'cvet naroda', zastopniki avstrijskih volilcev, najuglednejši, najupljivnejši in najizomikanejši možje, elita cislavanske inteligencije ... prostor pa prekrasni grški hram parlamenta!"²² Ko si je 25. novembra 1897 vladna večina skušala pomagati z na hitro sprejetim predlogom grofa Juliusa Falkenhayna o spremembi poslovnika, ki naj bi onemogočil obstrukcijo z izključevanjem od sej in

celih ur trajajoča seja v avstrijskem parlamentu in vse doslej nepremagljive govornike je prekosil brnski poslanec dr. Lecher, ki je govoril celih dvanajst ur zdržema, stvarno, logično in dobro. - Dr. Lecher je torej dosegel avstrijski rekord v govorništvu. Govoril je od ½ 9. zvečer do ½ 9. zjutraj mirno, temeljito in strokovnjaško. Kot tajnik brnske trgovinske zbornice dr. Lecherju ni bilo treba prečitavati nepotrebnih protokolov in ničnih izvlečkov, da bi cenanim potom raztegnil svoj govor. Imajoč pred seboj celo skladalico listov s podatki, bavil se je dr. Lecher korenito z vsemi vprašanji ogerske nagodbe." Prim. tudi: Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, II., str. 106.

¹⁹ Slovenski narod, 6. 11. 1897.

²⁰ Šuklje, Iz mojih spominov, II, str. 66.

²¹ Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, II., str. 117 sl.

²² Slovenski narod, 26. 11. 1897.

posebnimi redarji,²³ je prišlo "do strahovitih prizorov v parlamentu", do velikih demonstracij in nemirov na Dunaju in v Gradcu ter do padca Badenijske vlade."²⁴

Velika jezikovna razprava

Ob novici, da je cesar Franc Jožef odgodil parlament in sprejel Badenijski odstop (28. novembra 1897), so v Pragi izbruhnile množične demonstracije proti Nemcem in Judom. Do izgrede je prišlo tudi na Dunaju in v Gradcu. Nemir na ulicah Prage, Dunaja in Gradca se je kmalu pomiril, ni pa se umirila nemška opozicija. Ob nastopu nove uradniške vlade na čelu z baronom Paulom Gautschem (1. decembra 1897) so Nemška napredna stranka, Nemška ljudska stranka, ustavoverna veleposest in krščanski socialci sklenili t. i. "nemško vzajemno jamstvo" (Deutsche Gemeinbürgschaft), nekakšno namensko zvezo za zavarovanje "nemškega posestnega stanja", ki je od Gautscha zahtevala takojšnjo ukinitvev jezikovnih naredb in Lex Falkenhayn.²⁵ V takšnih razmerah novi ministrski predsednik sploh ni sklical državnega zbora, ampak je nujne naloge izvajal s pomočjo člana 14 temeljnega zakona o državnem zastopu.²⁶ Z njegovo pomočjo je "storil vse, kar je bilo neobhodno potrebno, da je državni stroj redno nadaljeval svoje škripajoče življenje".²⁷

Da bi pomiril napete nacionalne razmere v državi, je Gautsch 24. februarja 1898 revidiral Badenijske jezikovne naredbe za Češko in Moravsko.²⁸ Z Gautschevim naredbami je bila Češka glede rabe jezika spet razdeljena v češka, nemška in dvojezična območja, toda korekcija ni zadovoljila ne češke in ne nemške strani.²⁹ Zaradi določila, da mora biti uradništvo dvojezično tudi v povsem nemških okrajih, so jih nemške stranke odločno zavrnilo. Že dan po uradni razglasitvi jezikovnih naredb je cesar sprejel Gautschevo demisijo, 7. marca 1898 pa je za novega ministrskega predsednika imenoval grofa Franza Thuna-Hohensteina, ki je hkrati opravljal tudi funkcijo notranjega ministra.³⁰

Grof Thun je za svojo "koncentracijsko vlado" poskušal dobiti podporo zmernih konservativnih strank. Mladočeški klub je poskušal pridobiti z imenovanjem Josefa Kajzla za finančnega ministra, Poljski klub z imenovanjem viteza Adama Jędrzejowicza za galicijskega ministra, Klub ustavoverne veleposesti z imenovanjem Josefa Marie Baernreitherja za trgovinskega ministra, Klub katoliške ljudske stranke pa z imenovanjem Michaela von Kasta za poljedelskega ministra. Da bi pomiril nemško opozicijo, je obljubil, da bo "odstranil" med Nemci osovraženega predsednika poslanske zbornice Dawida Abrahamowicza in razveljavil Lex Falkenhayn.³¹

²³ Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, II., str. 119.

²⁴ Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, II., str. 176-230; prim. Vasilij Melik: Slovenci v državnem zboru 1893-1904. V: Slovenci 1848-1918. Maribor 2003, str. 595.

²⁵ Diethild Harrington-Müller: Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910. Wien-Köln-Graz 1972, str. 47-48.

²⁶ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 844-845.

²⁷ Dr. Janez Ev. Krek: Izbrani spisi, IV. zvezek. Ljubljana 1933 (dalje Krek, Izbrani spisi), str. 9.

²⁸ Gautscheve jezikovne naredbe, datirane s 24. 2. 1898, je vlada objavila 5. 3. 1898; besedilo naredb je objavljeno tudi v Marburger Zeitung, 10. 3. 1897.

²⁹ Urban, Die tschechische Gessellschaft, str. 687.

³⁰ Irena Gantar Godina: Spravna pogajanja in Slovenci. V: Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, str. 405.

³¹ Rumpler, Parlament und Regierung, str. 846.

Toda Thunov poskus, da bi s "pravično" sestavo vlade umiril razgrete strasti, ni prinesel zelenega uspeha. Nič boljše ni bila sprejeta njegova umirjena programska izjava v državnem zboru 21. marca 1898, v kateri je kot "prvo in najpomembnejšo nalogo vlade" opredelil "ponovno vzpostavitev normalnih parlamentarnih razmer in redni potek zakonodajne dejavnosti".³² Prvi pogoj za izvedbo nujnih reform, ki bi monarhijo okrepile na političnem in gospodarskem področju, je videl v "omilitvi nacionalnih nasprotij", v nekakšni "mirovni akciji", ki naj bi bila v "jubilejnem letu" (petdesetletnica vladavine cesarja Franca Jožefa) zelo na mestu. V skladu s tem je poslanecem zagotovil, da se bo vlada držala načela nacionalne pravičnosti: "Zvesta zgodovinskemu izročilu avstrijske monarhije si želi vlada za najvišje načelo pri vodenju javnih poslov izbrati pravičnost nasproti vsem narodom in prebivalcem države."³³

Program nove vlade je med poslanci sprožil najrazličnejše reakcije. Nihče, tudi opozicija ne, ni oporekal ugotovitvi ministrskega predsednika, češ da je treba v interesu monarhije čim prej umiriti nacionalistične strasti, toda o tem, kakšno pot ubrati za doseg cilja, so si bila stališča posameznih poslanskih skupin precej vsaksebi. Vsenemški poslanci z Georgom von Schönererjem na čelu so prvi pogoj za nacionalni mir videli v takojšnji ukinitvi jezikovnih naredb in razglasitvi nemščine za "državni jezik".³⁴ Radikalni Karl Hermann Wolf je dal že na prvi seji vladi jasno vedeti, da vsenemški poslanci pred izpolnitvijo njihove "pravične" zahteve ne bodo prekinili obstrukcije niti pri aktualnem začasnem podaljšanju nagodbe z Ogrsko.

Tudi poslanci Nemške ljudske in Nemške napredne stranke so zahtevali takojšnjo ukinitve jezikovnih naredb, hkrati pa so se zavzeli za izvolitev posebnega parlamentarnega odbora, ki naj bi v roku treh mesecev pripravil osnutek zakona o rabi "v deželi običajnih" jezikov v upravi in sodstvu. "Jezikovni odbor" bi moral pri pripravi osnutka upoštevati dvoje načel: 1. nemški jezik je državni jezik in kot tak je notranji uradovadni jezik vseh državnih oblastnih organov in jezik njihove medsebojne komunikacije; 2. rabo v deželi običajnih jezikov v šolah, uradih in sodiščih je treba urediti - glede na dejanske potrebe - za vsako kraljestvo in deželo posebej.³⁵ Podobna stališča je vseboval nujni predlog, ki so ga na seji 21. marca 1898 v imenu krščanskih socialcev vložili poslanci knez Alois Lichtenstein, dr. Robert Pattai in Julius Axmann. Predlog je predvideval takojšnjo ukinitve jezikovnih naredb in pripravo celovitega jezikovnega zakona, ki bi - ob upoštevanju vodilne vloge nemškega jezika - pravično uredil jezikovne razmere v državi.³⁶ Za oblikovanje posebnega "jezikovnega odbora", ki naj - z namenom ukinitve jezikovnih naredb - določi temeljna načela za ureditev jezikovnega vprašanja po zakonodajni poti, so se na seji 23. marca 1898 zavzeli tudi katoliški konservativci z baronom Josefom Di Paulijem na čelu.³⁷

³² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates (SPSHAR), XIV. sesija, 1. seja, 21. 3. 1898, str. 13.

³³ Prav tam.

³⁴ "Nur dadurch, daß man den ernsten Willen zeigt, dem deutschen Volke wieder zu seinem Rechte an der deutschen Sprache als Staatssprache wieder zu ihrem zu verhelfen, nur dadurch kann der nationale Friede hergestellt und nur dadurch die Basis für die sociale Reform geschaffen werden." SPSHAR, XIV. sesija, 1. seja, 21. 3. 1898, str. 15. (Karl Hermann Wolf)

³⁵ SPSHAR, XIV. sesija, 1. seja, 21. 3. 1898, str. 21.

³⁶ SPSHAR, XIV. sesija, 1. seja, 21. 3. 1898, str. 20.

³⁷ SPSHAR, XIV. sesija, 2. seja, 23. 3. 1898, str. 56-57.

Razprava o celoviti ureditvi jezikovnega vprašanja pa je zaradi tehnične obstrukcije (vse)nemških poslancev, ki so zavrnilo celo volitve v avstrijsko delegacijo, le počasi napredovala. V razpravah o Thunovi programski izjavi so prihajali na dan različni pogledi na nacionalno vprašanje in dramatični opisi naraščajočih se nacionalnih konfliktov na nekaterih najbolj nevrvalgičnih točkah monarhije. Rutenski poslanec Theofil Okuniewski je tako na seji 23. marca 1898 ostro obsodil poljsko politiko zatiranja Rutencev in drugih narodov v Galiciji, ter se zavzel za sprejem celovitega državnega jezikovnega zakona, ki bi urejal jezikovno rabo v vseh deželah na enakih principih. "Predlagamo, kot vsaka manjšina, jezikovni zakon, ne jezikovnih naredb, jezikovni zakon, ki mora priti pred parlament, da bodo lahko povsod videli, ali se nekemu narodu godi pravica ali krivica."³⁸ V skladu z njegovimi stališči so na seji 22. aprila 1898 v imenu Slovaške krščanske nacionalne zveze (SKNZ) poslanci Lavoslav Gregorec, Fran Šuklje in Alexander Barwiński stavili nujni predlog, ki je v interesu vzpostavitve nacionalnega miru predlagal pravično ureditve jezikovnega vprašanja na podlagi popolne enakopravnosti vseh narodov in jezikov - in sicer s pomočjo izvršilnega zakona k členu XIX.³⁹

Zaradi številnih (nujnih) predlogov je bil ministrski predsednik Thun prisiljen poslancem pojasniti stališče vlade glede ureditve jezikovnega vprašanja. Na seji 27. aprila 1898 je v odmevnem govoru še enkrat zatrdil, da je vlada pripravljena uresničiti vse upravičene zahteve posameznih narodov in da so Gautscheve jezikovne naredbe le začasna rešitev. V skladu s tem se je tudi sam zavzel za sprejem jezikovnega zakona, čeprav se je zavedal težav, ki so z njim povezane. Strnjal se je s predlogi za izvolitev posebnega parlamentarnega (jezikovnega) odbora in mu obljubil vso podporo in pomoč vlade. Bodoče člane odbora pa je opozoril, da pri iskanju rešitve jezikovnega vprašanja ne bodo imeli opravka le z "enim jezikovnim vprašanjem", ampak "s celim kompleksom jezikovnih vprašanj", ki jih bo treba glede na različne okoliščine različno obravnavati. Glavno nalogo jezikovnega odbora je videl v pripravi temeljnih principov za učinkovito zaščito nacionalnih manjšin v posameznih deželah in delih dežel, v poenotenju stališč glede rabe jezikov v šolah in tudi vseh drugih spornih vprašanj, ki dajejo hrano nacionalnim razprtijam. Po njegovem so bili v zmoti tisti, ki so menili, da je mogoče vsa sporna vprašanja rešiti z enostavno formulo in le z enim zakonom, ki bi ga sprejela večina v parlamentu. Nasprotno. Za zadovoljiv končni izdelek se je treba najprej poenotiti o temeljnih načelih zaščite manjšin in šele nato preiti k izdelavi zakona (zakonov). "Želimo zakon, ki bo boljši od naredb, zakon, ki mora, če naj bo stabilen ... za dolgo časa zadovoljiti upravičene potrebe narodov in države." V skladu s tem je v jezikovnem odboru videl prostor skupnih prizadevanj predstavnikov posameznih narodov, da poiščejo (četudi v obliki medsebojnega "boja") za vse sprejemljivo zakonsko formulo za rešitev jezikovnega vprašanja. Poudaril je, da bo vlada podprla tudi morebitni sklep državnega zbora, s katerim bi jezikovni odbor razglasili za permanentnega (da bo lahko delal naprej tudi v času preložitve državnega zbora). "Preden vlada iz lastne iniciative začne z zakonskim urejanjem jezikovnega vprašanja, mora biti narejen resen poskus sporazuma ..." Na koncu je

³⁸ SPSHAR, XIV. sesija, 2. seja, 23. 3. 1898, str. 86-89.

³⁹ SPSHAR, XIV. sesija, 12. seja, 22. 4. 1898, str. 663-664.

obljubil, da bo vlada ukinila Gautscheve jezikovne naredbe za Češko v trenutku, ko se bo odbor poenotil o "temeljnih principih" ureditve jezikovnega vprašanja.⁴⁰

Thunova izjava je spodbudila široko jezikovno razpravo, ki je s presledki - zaradi tehnične obstrukcije - trajala vse do odgoditve državnega zbora 7. junija 1898. V njej so vse vodilne stranke državnega zbora predstavile svoje poglede na ureditev jezikovnih razmer, pri čemer so v ospredje znova prihajale velike razlike med posameznimi strankami in narodi. Vsenemci so še naprej zahtevali ukinitve naredb in razglasitev nemščine za državni jezik ter odločno nasprotovali izvolitvi posebnega jezikovnega odbora. Vladi so dopovedovali, da v Avstriji ni več mogoče vladati proti Nemcem. Tudi v Nemški ljudski stranki, v kateri so prevladovali nemški poslanci iz alpskih dežel, so bili proti celovitemu reševanju jezikovnega problema. (Zavedali so se, da bi ureditev jezikovnih razmer, kot so jo zahtevali Nemci na Češkem in Moravskem, koristila Slovincem na Štajerskem in Koroškem.) Poljaki in mladočehi so nasprotovali temu, da bi jezikovne zadeve urejal državni zbor namesto deželnih zborov. Le nemški katoliški konservativci, predstavniki ustavoverne veleposesti in poslanci SKNZ so si iskreno prizadevali, da bi prišlo do sprejema celovitega jezikovnega zakona, ki bi urejal jezikovno vprašanje v vseh deželah na istih načelih. Stališče Slovincem (in SKNZ) je na seji 4. maja 1898 še enkrat podrobno predstavil Lavoslav Gregorec, ki se je - kot že večkrat v svoji poslanski karieri - zavzel za sprejem kompleksnega izvršilnega zakona k členu XIX.⁴¹

Gregorec, sicer vnet zagovornik "narodne avtonomije",⁴² je v začetni razpravi o jezikovnem vprašanju videl prvi korak na poti k izboljšanju nesprejemljivih jezikovnih razmer. V svojem z avstrijskim patriotizmom nabitem govoru je z velikim optimizmom gledal na možnost udejanjanja jezikovne in nacionalne enakopravnosti. "Poliglotska Avstrija" bi se pri urejanju enakopravne rabe jezikov morala zgledovati po Belgiji in Švici (ne pa po Prusiji ali Ogrski), kjer naj ne bi poznali nacionalnih konfliktov. Do polne nacionalne (jezikovne) enakopravnosti bi bilo moč najlaže priti s sprejemom celovitega izvršilnega zakona k členu XIX državnega temeljnega zakona z dne 21. decembra 1867, ki naj bi bil "paladij nacionalne svobode v Avstriji". Gregorec je poslanske kolege opozoril, da je pravična izvedba tega člena pogoj za nacionalno pomiritev in posledično za napredek Avstrije. "Vztrajali bomo pri členu XIX. državnega temeljnega zakona, v tej državi želimo biti enakopravni in enakovredni državljani". Zato se je v imenu SKNZ zavzel za izvolitev posebnega 48-članskega (permanentnega) jezikovnega odbora, ki naj pripravi celovit jezikovni zakon za zaščito manjšin, za katerega da so Slovenci še posebej zainteresirani: "Če kjeroli v naši polovici države neka narodna manjšina potrebuje zakonsko zaščito proti nacionalnemu posiljevanju, potem je to v vsakem primeru slovansko prebivalstvo na Štajerskem, Koroškem in Primorskem."⁴³ Gre-

⁴⁰ SPSHAR, XIV. sesija, 14. seja, 27. 4. 1898, str. 786-788.

⁴¹ SPSHAR, XIV. sesija, 18. seja, 4. 5. 1898, str. 1040-1044.

⁴² Kot Matija Majar Ziljski v svojem programu iz leta 1865 se je tudi Gregorec zavzemal za dosledno ločitev teritorialnega od personalnega načela pri urejanju jezikovnih (nacionalnih) vprašanj. Dežele naj bi ostale, kakor so, narodi pa bi se organizirali kot verske skupnosti. Za idejo narodne avtonomije se je Gregorec v državnem zboru zavzel v več odmevnih govorih, npr. 3. maja 1887, 17. aprila 1890 itd.

⁴³ Ko je Gregorec poudaril, da zlasti na Štajerskem 400.000 Slovincem Nemci ne privoščijo niti ubogih vzporednic na celjski gimnaziji, mu je celjski poslanec Pommer zaklical: "Lahko imate celo slovensko gimnazijo v Šentjurju, ne pa v Celju!" V razpravo se je vmešal slovenski poslanec Berks, ki je

gorčeva razmišljanja je na seji 7. junija 1898 podprl tudi slovenski katoliški poslanec Ignac Žitnik, ki je v dolgem in zanimivem govoru poslance prepričeval, da Avstrija nikakor ni nemška država, ampak "krona iz kron, prestol iz prestolov, država iz držav", pisan konglomerat različnih dežel in narodov, ki jim je treba zagotoviti enake pravice.⁴⁴

Kljub takšnim in podobnim pozivom pa se jezikovna razprava ni odvijala v skladu z željami vlade in malih nedominantnih narodov. Poslanski zbornici ni uspelo izvoliti niti jezikovnega odbora. Zaradi tehnične obstrukcije, ki so jo disciplinirano izvajale nekatere nemške stranke, je ministrski predsednik 7. junija 1898 za nedoločen čas odgodil zasedanje državnega zbora. V skladu s stališčem, ki ga je 5. maja 1898 v imenu ustavoverne veleposesti podal kranjski poslanec Josef Schwegel,⁴⁵ je vlada sama pripravila osnutek temeljnih izhodišč za ureditev jezikovnega vprašanja in se o njih začela pogajati le s predstavniki nekaterih nemških strank in mladočehi. Toda na pol privatna pravna poganja v prvi polovici julija 1898, ki so jih - poleg vsenemcev - bojkotirali tudi predstavniki Nemške ljudske in Nemške napredne stranke, so popolnoma spodletela.⁴⁶ Za neuspeh pogajanj niso bili krivi le Nemci, ki so za udeležbo na sporazumski konferenci zahtevali takojšnjo razveljavitev (Gautschevih) jezikovnih naredb, ampak tudi Čehi, ki so vztrajali, naj bo za jezikovno politiko pristojen deželni in ne državni zbor.⁴⁷ Še več. Ker ministrski predsednik grof Thun k pogajanjem ni povabil SKNZ, ki je bila četrta najmočnejša stranka v parlamentu, si je vlada nakopala jezo slovenskih, hrvaških in rutenskih poslancev, ki so vedno glasneje razmišljali o odhodu v opozicijo. V takšnih razmerah je ministrski predsednik 24. julija 1898 nepričakovano zaključil 14. sesijo in s pomočjo člana 14 izdal vrsto "zasilnih" zakonov (med njimi tudi finančni zakon za leto 1899), ki jih ohromljena poslanska zbornica ni uspela sprejeti.⁴⁸ Še naprej si je prizadeval doseči sporazum med Nemci in Čehi na Češkem, pred jesenskim zasedanjem državnega zbora (26. septembra 1898) pa se je sestal tudi s predstavniki ostalih pomembnejših parlamentarnih skupin.⁴⁹ Vendar tudi nova posvetovanja niso prinesla otipljivih rezultatov.

Pommerja vprašal: "Le kje bodo v Šentjurju, ki ima 17 hiš, stanovali ljudje?" Pommer mu je cinično odgovoril: "Naj si jih zgradijo". Berks mu je odvrnil: "Ja, ali naj si zgradijo celo mesto, kot v Chichagu? V zračnem balonu pač ne moreš graditi gimnazije!" Razpravo je sklenil Pommer z opazko: "Če nimate večjega kraja, ne potrebujete gimnazije! Najprej morate imeti središča inteligence, potem lahko zahtevate gimnazije".

⁴⁴ SPSHAR, XIV. sesija, 25. seja, 7. 6. 1898, str. 1585-1602.

⁴⁵ SPSHAR, XIV. sesija, 19. seja, 5. maj 1898, str. 1110-1111.

⁴⁶ Prim. Gantar Godina, n. d., str. 405-411.

⁴⁷ Urban, Die tscheschische Gesellschaft, str. 689.

⁴⁸ Gernot D. Hasiba: Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848-1917). Notwendigkeit und Mißbrauch eines 'staatserhaltenden Instruments'. Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 22. Wien 1985, str. 102.

⁴⁹ Iz SKNZ je namesto predsednika kluba Frana Povšeta na posvetovanje poklical Andreja Ferjančiča, kar je tako razjezilo katoliške poslance s Krekom na čelu, da je vodstvo Katoliške narodne stranke 23. septembra 1898 sprejelo sklep, naj slovenski poslanci nemudoma izstopijo iz vladne večine. Krekov predlog, naj zapusti vrste vladne koalicije celotna SKNZ, pa na sestanku kluba 29. 9. 1898 ni dobil potrebne večine. Predlogu so nasprotovali rutenski in tudi nekateri hrvaški poslanci. Na predlog istrskega pravaša dr. Matka Laginje so sklenili, da bo zveza svoje postopanje v parlamentu uravnavala "izključno po dejanjih vlade". Prim.: Slovenec, 23. 9. 1898; Slovenec, 1. 10. 1898; gl. tudi Krek, Izbrani spisi, str. 23; Gantar Godina, n. d., str. 406-408.

Nemški binkoštni program

Ko se je 26. septembra 1898 državni zbor zbral na jesenskem zasedanju, so nemške stranke nadaljevale z obstrukcijo. Zaradi Thunove nepopustljivosti do nemških zahtev je 3. oktobra 1898 odstopil trgovinski minister Josef Maria Baernreither.⁵⁰ V ministrskem fotelju ga je zamenjal vodja Katoliške ljudske stranke baron Josef Di Pauli. Po odstopu Baernreitherja je bil zrušen še zadnji most med vlado in nemško opozicijo, zaradi česar so stranke "nemškega vzajemnega jamstva" do skrajnosti zaostrele svoj boj proti vladi. Zaradi množice peticij, interpelacij, ministrskih obtožb in nujnih predlogov poslanska zbornica spet ni prišla do obravnave predlogov, ki so bili na dnevnem redu zasedanj. Na jesenskem zasedanju se je ponavljala spomladanska zgodba. Ker so se tudi v vrstah vladne koalicije začele pojavljati razpoke, je 1. februarja 1899 Thun do nadaljnega odgodil državni zbor in polnih osem mesecev vladal s pomočjo člena 14. S zasilnimi odredbami je poskušal "vsaj provizorično urediti razmere z ogrskimi nagodbeniki".⁵¹ Toda Thunovo zlorabljanje člena 14 je bilo dvorezen meč. Ne le med nemško opozicijo, tudi v vrstah koalicije je bilo vedno manj razumevanja za vladno ignoriranje državnega zbora. Različne pobude za premostitev politične krize pa so stanje le še poslabšale.

Takšen je bil znani Binkoštni program nemških strank, ki ga je nemška opozicija (Nemška ljudska stranka, Nemška napredna stranka, ustavoverna veleposest, Krščansko-socialno združenje in Svobodno nemško združenje oz. Mauthnerjeva skupina) zasnovala kot nekakšen seznam minimalnih političnih zahtev Nemcev po posameznih deželah. Program, ki so ga objavile 20. maja 1899, je bil v primerjavi z Linškim programom iz leta 1882 v resnici "korak nazaj" k realnejši nemški politiki, toda z zahtevo po vodilni vlogi Nemcev v državi, razglasitvi nemščine za "splošni posredovalni jezik" (allgemeine Vermittlungssprache) in diferenciranim urejanjem jezikovnih razmer v posameznih deželah je pomenil slabo osnovo za sporazum s slovanskimi (oz. nenemškimi) narodi.⁵²

Medtem ko je v Galiciji in Bukovini v celoti upošteval privilegirani položaj poljščine, na Primorskem in v Dalmaciji pa italijanščine, je vlogo vseh ostalih jezikov v uradih, šolah in javnem življenju precej omejil. V Spodnji in Zgornji Avstriji, Slazburgu, na Predarlberškem, v nemškem delu Tirolske, v Zgornji in Srednji Štajerski ter nemških okrajih Češke, Koroške in Šlezije naj bi bil v "deželi običajen jezik" oz. deželni jezik zgolj nemščina. Italijanščina naj bi imela status deželnega jezika le v italijanskem delu Tirolske, češčina le v čeških okrajih Češke. Na Moravskem, Kranjskem in mešanih območjih Češke naj bi imela nemščina enakovreden položaj poleg češčine oz. slovenščine.

Medtem ko je pri Češki in Moravski (deloma tudi Tirolski) predvideval razdelitev dežel v nacionalno zaokrožena območja, je v vseh ostalih deželah odstopal od načela nacionalne razmejitve in tudi na mešanih in nenemških območjih nemščini določal status privilegirane jezika. To je še posebej vidno v delu, ki se

---

⁵⁰ Urban, Die tscheschische Gesellschaft, str. 690.

⁵¹ Šuklje, Iz mojih spominov, II, str. 77-78.

⁵² Celoten program je objavljen v Klaus Berchtold (Hrg.): Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. Wien 1967, str. 210-225; del, ki se nanaša na Štajersko je objavljen v Pettau Zeitung, 28. 5. 1899 in Deutsche Wacht, 25. 5. 1899; glej tudi Karl Gottfried Hugelmann (Hrsg.): Das Nationalitätenrecht des alten Österreich. Wien-Leipzig 1934, str. 205-208.

nanaša na "slovenske dežele". Za Spodnjo Štajersko je program predvideval, da je notranji uradovalni jezik uprave in sodstva nemščina, medtem ko naj bi imela slovenščina status zunanjega uradovalnega jezika. (Pri državnih oblastvih, katerih delokrog pokriva celotno deželo, morata biti notranji in zunanji uradovalni jezik izključno nemška.) Izjemo naj bi tvorila nemška mesta in trgi, ki jim je treba priznati status sklenjenega nemškega območja z izključno nemškim osnovnim in srednjim šolstvom. (V srednjih šolah bi morala biti učni jezik nemščina na celotnem ozemlju Štajerske). Notranji in zunanji uradovalni jezik vseh državnih in avtonomnih oblastnih organonov na nivoju dežele bi moral biti izključno nemški. Vsa komunikacija z državnimi uradi kot tudi vpisi v javne knjige (npr. v zemljiško knjigo) bi morali biti izključno nemški. Avtonomna oblastva (občine in okrajni zastopi) na Spodnjem Štajerskem bi morala nemščino spoštovati kot zunanji uradovalni jezik. Ves njihov pisni promet z državnimi oblastvi bi moral potekati v nemščini, le pri komunikaciji z avtonomnimi oblastvi bi lahko uporabljali tudi slovenščino.

Koroško je program opredelil kot povsem nemško deželo s prevladujočim nemškim jezikom. Notranji uradovalni jezik vseh državnih oblastnih organov na celotnem območju dežele bi moral biti izključno nemški. Slovenščini je priznaval status zunanjega uradovalnega jezika le v jezikovno mešanih sodnih okrajih Dobrla vas, Železna Kapla, Borovlje, Trbiž, Podkloster, Beljak, Šmohor, Rož in okolica Celovca. Kranjski pa je program namenil status dvojezične dežele. Na celotnem ozemlju dežele naj bi bil nemščini priznan status zunanjega uradovalnega jezika. Predvsem pa je program predvideval zaščito nemškega manjšinskega šolstva. Poleg ohranitve nemškega srednjega šolstva naj bi povsod tam, kjer živi zadostno število Nemcev, ustanovili ljudske šole z nemškim učnim jezikom (z nemškimi učitelji in šolskimi inšpektorji), v deželnem šolskem svetu pa bi morali zagotoviti ustrezno nemško zastopstvo. "Kranjski del" programa, ki ga je zasnoval Josef Schwegel,⁵³ je na koncu vseboval tudi dve konkretni zahtevi: ohranitev nemške meščanske šole v Krškem in zavarovanje "nemškega posestnega stanja" na Kočevskem.⁵⁴

Koncentracija nemških strank na temelju Binkoštnega programa in njihova odločenost, da brez ukinitve Gautschevih jezikovnih naredb z vlado ne bodo sodelovale, je Thunovo vlado pahnila v končno krizo. Po razglasitvi Binkoštnega programa, ki so ga radikalni (vse)nemški nacionalisti zavračali, so postale možnosti za sprejem jezikovnega zakona v državnem zboru povsem nerealne. Zanj se je na seji izvršilnega odbora desnice 6. junija 1899 v imenu SKNZ znova zavzel Fran Povše, toda tudi tokrat brez uspeha.⁵⁵

Vlada, ki se je dobro zavedala, da bi vsiljena uvedba jezikovnega zakona s pomočjo člena 14 le še dodatno zaostрил že tako zapletene politične in nacionalne razmere v državi, je dokončno izgubila podporo koalicijskih strank, ki so na začetku septembra 1899 celo predlagale oblikovanje nove parlamentarne vlade

⁵³ Prim. Ernst Rutkowski: Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarische Monarchie, Teil I. München-Wien 1983, str. 633-666.

⁵⁴ Prim. Janez Cvirn: Slovenci in nemški državnopravni programi 1848-1918. V: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, str. 78-88.

⁵⁵ Slovenec, 8. 6. 1899.

desnice s knezom Alfredom Lichtensteinom na čelu.⁵⁶ V takšnih razmerah je Thun 13. septembra 1899 cesarju ponudil demisijo, ki jo je sivolasi Franc Jožef sprejel šele 2. oktobra 1899. Cesar je v fotelj "predsedujočega ministrski konferenci" posadil dotedanjega štajerskega namestnika grofa Manfreda Clary-Aldrigena, ki je že 14. oktobra 1899 s tajnim ukazom preklical osovražene jezikovne naredbe.⁵⁷ "Nemci so seveda smatrali preklic jezikovnih naredb za višek politične zmage in so takoj opustili obstrukcijo. Ko so pa Čehi videli, da se na drug način v Avstriji nič ne doseže kakor s škandali in protidržavnimi čini, so sklenili, da bodo tudi oni obstruirali."⁵⁸ Na avstrijski notranjepolitični sceni je - kot že tolikokrat dotlej - spet prišlo do zamenjave vlog. V državnem zboru, ki je začel svoje šestnajsto zasedanje 18. oktobra 1899, je nemško obstrukcijo nemudoma zamenjala češka, ki so jo od konca novembra "tupatam blagohotno podpirali" tudi slovenski poslanci.⁵⁹ Podprli so jih zaradi češke obljube, da bodo podprli celovito ureditev jezikovnega vprašanja v vseh avstrijskih deželah.

Gregorčev predlog jezikovnega zakona

V ohromljenem parlamentu so bili pozivi k nacionalni pomiritvi in celoviti rešitvi jezikovnega vprašanja vse redkejši. Enega izmed njih je na seji 16. decembra 1899 spet predložil slovenski poslanec Lavoslav Gregorec, ki si je že od začetka svoje poslanske kariere iskreno prizadeval za doseg narodne avtonomije v obliki izvršilnega zakona k členu XIX.

Gregorčev osnutek "jezikovnega zakona za zaščito nacionalnih manjšin v smislu člena 19 državnega temeljnega zakona z dne 21. 12. 1867"⁶⁰ je predlagal dosledno uveljavitev načela jezikovne enakopravnosti v šolah, uradih in javnem življenju v vseh cislajtanskih deželah in na podlagi enakih principov - in s tem prenehanje "posiljevanja" nacionalnih manjšin. V prvem poglavju (I. Allgemeines, členi 1-9) je najprej opredelil temeljna načela zakona, ki jim ne najdemo primere v vseh dotedanjih poskusih pravičnejše ureditve jezikovnih razmer v Cislajtaciji. Gregorčeva ključna misel je bila vsebovana v prvem členu, ki je ugotavljal, da je v skladu s členom XIX "vsak avstrijski državljani upravičen iskati in najti svoje pravice v svojem nacionalnem jeziku". Vsak v "deželi običajni jezik" (Landesüblichesprache), ki naj bi bil hkrati tudi "deželni jezik" (Landesprache), bi moral biti v vseh javnih kot tudi internih obravnavah državnih in deželnih oblasti povsem enakopraven in enakovreden (člen 2). Zaradi tega bi morali biti vsi javni razglasi in ukazi državnih in deželnih avtonomnih oblasti obvezno razglašeni v vseh deželnih jezikih (člen 3) - njihova veljavnost naj bi bila odvisna od takšne razglasitve (člen 4). V prvem členu osnutka formulirana in iz ustave izhajajoča neodtujiva pravica naj bi veljala v vseh instancah in tudi takrat, ko se katera izmed (višjih) instanc nahaja izven teritorialnega "območja veljave" (Geltungsgebiet) nekega jezika. S pojmom teritorialno "območje veljave" nekega "v deželi običajnega jezika" (Landesüblichesprache), torej

---

⁵⁶ Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, Göteborg, 1940, str. 95.

⁵⁷ Urban, *Die tschechische Gesellschaft*, str. 693-694.

⁵⁸ Šuklje, *Iz mojih spominov*, II, str. 84.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ SPSHAR, XVI. sesija, 460 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhaus.

jezika, ki ga v neki deželi uporablja določen del prebivalstva kot občevalni jezik (člen 5), Gregorec ni označeval le jezikovno homogenih območij, ampak tudi vsa "mešana" območja (okraje, občine, naselja), v katerih je živel najmanj 10 % drugače govorečega (stalno bivajočega) prebivalstva (člen 6). Tudi na "mešanih območjih" naj bi brez vsakršnih omejitev veljal vsak v deželi običajen jezik. V skladu s tem je člen 7 določal, da so lahko na mešanih območjih nastavljeni le takšni državni uradniki, ki v pisni in ustni obliki popolnoma obvladajo oba jezika.⁶¹ (Na tem mestu se je Gregorec spogledoval z Badenijskimi jezikovnimi naredbami, ki so od uradnikov zahtevale dokazilo o znanju obeh jezikov). Zadnja splošna člena (8 in 9) sta določala, da morajo biti pri vseh državnih in deželnih uradih ter zavodih, ki služijo javnemu interesu in prometu (železnici), vse uradne table, napisi, pečati, razglasi in tiskovine skladni z jezikovnim značajem nekega območja. V jezikovno sklenjenih območjih so lahko enojezični, v mešanih pa obvezno dvojezični. (Pri železnici na mešanih območjih morajo biti napisi na železniških postajah obvezno dvojezični - in tudi imena postaj naj bi sprevodniki klicali v obeh jezikih).

Drugo poglavje (*Gerichte und Verwaltungsbehörden*) je izjemno podrobno (členi 10-23) določalo rabo jezika na sodiščih in upravnih oblastvih. Člen 10, ki je bil precej podoben prvemu členu Badenijskih jezikovnih naredb,⁶² je od vseh sodišč in tožilstev ter od ministrstva za notranje zadeve, finance, trgovino in kmetijstvo zahteval, da strankam - bodisi na ustne ali pisne vloge - obvezno odgovarjajo v njihovem jeziku (torej v jeziku vloge). V skladu s členom 10 bi torej morala sodišča in vsi drugi najvišji državni organi, s katerimi državljani prihajajo pogosto v stik, brezpogojno upoštevati vsak v deželi običajen jezik kot zunanji uradovalni jezik. Člen 11 je vsakemu v deželi običajnemu jeziku priznaval tudi status notranjega uradovalnega jezika, saj je zahteval, da sodišča in upravni organi vedno vodijo zapisnike in uradne zaznamke v jeziku vloge. Le v enem deželnem jeziku natisnjene listine ali tiskovine, ki v sodni ali upravni postopek zaidejo kot priloge ali uradni zaznamki, ne potrebujejo prevoda (člen 12). Toda načeloma bi morali biti vsi sodni zapisi v jeziku stranke oz. naslovnika (člena 13 in 14). Tudi izjave prič na sodiščih bi morali obvezno zapisati v originalnem jeziku (člen 15). Če sodišča in organi, navedeni v členu 10, tega načela ne bi upoštevali, bi bila vsaka zadeva nična. Zlasti sklepi sodnih dvorov ali senatov bi morali biti vedno napisani v jeziku stranke (člen 16) V kazenskih zadevah bi se moral ves proces voditi v jeziku obdolženca. V njegovem jeziku bi morala biti napisana obtožnica, v njem bi morali voditi preiskovalni postopek in glavno obravnavo ter pisati zapisnik z nastopi zagovornika, tožilca in predsednika sodišča. (Od omenjenega načela

⁶¹ Člen 7 je kot dokaz znanja jezika predvideval maturitetno spričevalo. Ta zahteva je bila reakcija na prakso, ki jo je uvedel prezidij Višjega deželnega sodišča v Gradcu pri nastavljanju adjunktov na sodiščih na Spodnjem Štajerskem. Da bi zagotovili potrebno število adjunktov, ki obvladajo slovensko, so uvedli jezikovne tečaje in slušatelje dodatno finančno stimulirali. To prakso je slovenska politika zavrnila, saj omenjeni tečaji niso zadoščali za zadovoljivo znanje slovenščine. Tečaji so bili namenjeni Nemcem, ki so z dokazili o znanju slovenščine dobili dobro plačane službe na Spodnjem Štajerskem, čeprav slovenskega jezika niso obvladali. Prim.: Rüdiger Malli: *Die steirische Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1897-1901 mit besonderer Berücksichtigung des Nationalitätenproblems*. Graz 1973, str. 144-145.

⁶² Tudi drugi členi drugega poglavja so precej podobni nekaterim členom Badenijskih jezikovnih naredb: npr. člen 16 je nekoliko okrnjen člen 7 Badenijskih naredb, člen 18 je podoben Badenijskemu členu 10, člen 19 Badenijskemu členu 11, člen 20 pa Badenijskemu členu 12.

bi bilo mogoče odstopiti le v primeru, da obdolženi sam dovoli rabo drugega jezika). V primeru sodnega postopka proti več obdolžencem, ki bi govorili različne jezike, naj bi glavna obravnava potekala v tistem jeziku, ki se zdi sodišču najprimernejši za razpravo (člen 17). Toda tudi v takem primeru bi morale sodišče izjave obdolžencev in prič poslušati v njihovem jeziku in jim v istem jeziku sporočiti tudi sodbo (člen 18). V civilnih sporih naj bi sodišče obvezno uporabljalo jezik strank. V primeru, da stranki ne govorita istega jezika, naj bi obravnava potekala v jeziku tožnika, v nujnem primeru tudi v obeh jezikih (člen 19). Tudi vpisi v javne listine, zemljiško knjigo, deželno desko, rudarsko knjigo, vodno knjigo, depozitne knjige, pa v trgovske, obrtne, združne, društvene in druge javne registre naj bi bili vedno v jeziku vloge. Posledično naj bi bili izvlečki iz javnih knjig in registrov obvezno napisani v jeziku vpisa (člen 20). V mešanih sodnih okrajih bi morali porotniki obvezno razumeti jezik obdolženca. Ves preiskovalni postopek, obtožnica, prisega porotnikov, pravdni poduk in rabsodba bi morali biti v jeziku obdolženca. (člen 21) Obravnave in rabsodbe višjih sodišč bi načeloma morale biti v istem jeziku, kot so bile na prvi instanci (člen 22). Komunikacija v členu 10 imenovanih oblasti z avtonomnimi organi bi se morala ravnati po poslovnem in uradnem jeziku slednjih (člen 23).

Medtem ko je drugo poglavje uvajalo popolno enakopravnost v deželi običajnih jezikov v zunanjem in notranjem poslovanju uradov in sodišč, je tretje poglavje (Gemeinde, Bezirk, Land) natančno določalo rabo jezikov v avtonomnih oblastvih, od občin in okrajev do dežel (členi 24-40). Občinam je program zagotavljal nesporno pravico, da si same določijo jezik poslovanja v vseh zadevah lastnega in prenesenega delokroga (člen 24), toda hkrati je od njih zahteval, da sprejmejo tudi vloge (dopise) v drugem deželnem jeziku (člen 25). O rabi jezika pri reševanju vlog naj bi se občine svobodno odločale, toda v mestih z lastnim statutom naj bi bili občinski organi v zadevah prenesenega delokroga občin dolžni uporabljati jezik, v katerem je bila napisana vloga. V zadevah lastnega delokroga naj bi ta dolžnost nastopila na območjih, kjer najmanj 10% prebivalcev uporablja jezik, ki se razlikuje od uradnega jezika občine (člen 26). Na sejah občinskih odborov na mešanih območjih naj bi bila načeloma dovoljena raba vseh deželnih jezikov (člen 27).

Podobne pravice in dolžnosti je program namenil tudi okrajnim zastopom, ki so jih poznali samo v nekaterih cislajtanskih deželah (npr. na Štajerskem).⁶³ Kot občine naj bi imeli tudi okrajni zastopi nesporno pravico, da si določijo svoj uradni jezik (člen 28), vendar bi morali v poslovanju s strankami obvezno uporabljati tudi jezik, ki je drugačen od uradnega jezika okrajnega zastopa (člen 29). Okrajni zastop bi sicer lahko vse nanj naslovljene vloge reševal v svojem uradnem jeziku, toda z občinami svojega okraja bi moral obvezno komunicirati v jeziku poslovanja občin, četudi bi bil ta drugačen od jezika poslovanja okrajnega zastopa (člen 30). Tudi na sejah okrajnih zastopov bi bila dopuščena raba enega ali drugega deželnega jezika (člen 31). Toda v jezikovno mešanih občinah in mestih bi morali

⁶³ Prim. Filip Čuček: Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi : gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879-1893). Celje 2008, str. 56-73, 218-221; isti, Slovenski "napad" na okrajne zastope v Taaffejevi dobi. V: Zgodovinski časopis, 2008, št. 1-2, str. 45-61.

biti vsi razglasi v občinskih oz. mestnih zadevah obvezno dvojezični (člen 32). Člen 33 je državnim in deželnim političnim, pravosodnim, finančnim in šolskim oblastem nalagal, da morajo z okrajnimi odbori in občinami komunicirati v jeziku njihovega poslovanja, kar pomeni, da bi imele občine in okrajni pravico komuniciranja z nadrejenimi organi v lastnem jeziku poslovanja (člen 33).

Še nekoliko dlje je program šel pri rabi jezikov na nivoju dežel. Zahteva, da mora deželni glavar ali njegov namestnik popolnoma obvladati vse deželne jezike (člen 34), je bila v nekaterih deželah skorajda neuresničljiva. Bolj realno je bilo določilo, po katerem naj bi bili pri obravnavah deželnih zborov enakopravni in enakovredni vsi deželni jeziki. To je pomenilo, da bi na zasedanjih deželnih zborov poslanci lahko nastopali v lastnem jeziku, da bi v njem dobili tudi vse predloge in poročila deželnega odbora in da bi v stenografske zapisnike vnašali govore v originalnem jeziku (člen 35). Za uspešno uresničitev enakopravnosti na nivoju dežel je Gregorec v členih 36-40 predlagal še nekaj odatnih ukrepov, ki so se zgledovali po sporazumu med Nemci in Čehi iz leta 1890 ("dunajske punktacije").⁶⁴ V členu 36 je tako program predlagal razdelitev deželnih kmetijskih svetov in deželnih kmetijskih družb v nacionalno ločene oddelke, v členu 37 pa je stalo: "Za zaščito nedotakljivosti enake pravice narodov bi morali deželne zbore razdeliti v narodne kurije." Nacionalne kurije v okviru deželnih zborov naj bi imele pravico do prostega razpolaganja z ustreznim deležem proračunskih sredstev za šolske in izobraževalne namene lastnega naroda. (Višina proračunskih sredstev za šole določenega naroda naj bi bila sorazmerna njegovi davčni moči. Nacionalne kurije pa bi imele tudi pravico nalaganja posebnih davčnih priklad na direktne davke, ki bi bile namenjene izključno za potrebe šol in drugih izobraževalnih ustanov). Predvsem pa bi imele nacionalne kurije pravico veta na vsak zakon, ki se dotika v členu XIX vsebovane pravice do varovanja in razvijanja lastnega naroda in jezika. V vsaki nacionalni kuriji bi morali v drugem branju posebej glasovati o predloženem zakonu in če posamezni člani zakonskega predloga ne bi dobili večinske podpore, bi jih moral deželni zbor zavriniti (člen 39). V zadnjem členu tretjega poglavja (člen 40) je Gregorec celo predlagal, da bi morali spremeniti način volitev članov avstrijske delegacije, in sicer tako, da bi bili izvoljeni v delegacijo zastopniki vsakega naroda po določenem "turnusu".

V četrtem poglavju je Gregorčev program "urejal" jezikovno enakopravnost na šolskem področju (Schule). V skladu s členom 37 je program zahteval, da mora vsak narod v neki deželi dobiti potrebna učna sredstva za izobraževanje v lastnem narodnem jeziku (člen 41). V šolah, ki jih obiskujejo zgolj šolarji enega naroda (ali so ti v veliki večini), bi morali biti deželni in okrajni šolski inšpektorji pripadniki istega naroda. Imenovati bi jih bilo možno le z izrecnim pristankom ustrezne nacionalne kurije v deželnem zboru (člen 42).

Za zagotovitev nacionalne enakopravnosti bi se moral tudi deželni šolski svet razdeliti v nacionalne sekcije. (Tu gre zopet za posnemanje "dunajskih punktacij" iz leta 1890). Na plenarnih sejah naj bi deželni šolski svet odločal le o zadevah, ki se tičejo vseh šol v deželi, o vseh drugih (konkretnih) zadevah pa naj bi samostojno odločale nacionalne sekcije. O ustanovitvi manjšinskih šol naj bi sicer odločal

⁶⁴ Prim. Urban, Die tschechische Gesellschaft, str. 573 sl.

plenum deželnega šolskega sveta, vendar naj bi sklep obvezno potrdili tudi v nacionalni sekciji. Sestava deželnih šolskih svetov naj bi bila v skladu z nacionalno strukturo v deželi. Poleg deželnih poslancev naj bi v njih sedeli tudi predstavniki učiteljstva, ki naj bi jih na predlog vsakokratnega ministra za uk in bogočastje in s soglasjem nacionalne sekcije imenoval cesar. Plenarnim in sekcijским sejam deželnega šolskega sveta naj bi vedno predsedoval deželni šef ali njegov namestnik. Deželni šolski inšpektorji in zastopniki učiteljstva bi morali biti člani tiste nacionalne sekcije, ki je pristojna za "njihove" šole. Predstavniki Cerkve in deželnega glavnega mesta bi moral biti član sekcije tistega naroda, ki ima večino v diecezi ali glavnem mestu (člen 43).

Plenarne seje deželnega šolskega sveta bi morale biti najmanj enkrat na vsake tri mesece (člen 44). V vsaki deželi bi morali ustanoviti dovolj učiteljskih za izobrazbo učiteljev in učiteljic v vseh deželnih jezikih (člen 45). V vseh javnih in privatnih ljudskih ter meščanskih šolah kot v vzgojnih ustanovah predšolskih otrok je lahko kot učni jezik le eden izmed deželnih jezikov (člen 46). V javne in privatne ljudske in meščanske šole ter v predšolske vzgojne ustanove lahko vpišejo le takšne otroke, ki obvladajo učni jezik šole (člen 47). V splošnih ljudskih šolah se lahko poučuje drugi deželni jezik le kot neobvezni učni predmet, in sicer največ dve uri tedensko od četrtega razreda (desetega leta starosti) dalje. Za pouk drugega deželnega jezika kot neobveznega predmeta je potreben pristanek staršev otrok (člen 48). Če je v nekem šolskem okolišu več kot trideset šoloobveznih otrok, katerih materni jezik ni identičen z učnim jezikom na ljudskih šolah v okolišu, je treba za njih - na deželne stroške - ustanoviti ljudsko šolo z njihovim učnim jezikom (člen 49). Prošnje za ustanovitev manjšinskih šol lahko starši, zakonski zastopniki otrok ali občine naslovijo na deželni odbor, ki mora ugotoviti, ali je prošnja upravičena (člen 50). Šolske oblasti so dolžne na začetku vsakega leta ugotoviti materni jezik in jezikovno usposobljenost šolarjev. Če ugotovijo, da obstajajo pogoji za ustanovitev manjšinske šole, so dolžne - brez iniciative staršev ali občin - poskrbeti, da se na stroške dežele ustanovi manjšinska šola (člen 51). Pogoje za ustanovitev manjšinskih šol morajo skrbno nadzirati šolski vodje in lastniki zasebnih izobraževalnih in vzgojnih institucij (člen 52). Prostor in druge potrebščine za manjšinske šole se priskrbi na stroške dežele (člen 53). Manjšinske šole, ki že delujejo, naj preidejo v upravo in pod strošek dežele (člen 54).

Epilog

Predlog, ki ga je Gregorc vložil v času češke obstrukcije, v državnem zboru ni bil deležen ustrezne pozornosti. Pet dni kasneje (21. decembra 1899) je na vročem stolu "predsedujočega ministrske konference" Clarya zamenjal dotedanji železniški minister vitez Heinrich Wittek, ki je le dan po prevzemu funkcije odgodil razglašeno zasedanje državnega zbora. Po dvomesečni pavzi je poslanska zbornica nadaljevala z delom 22. februarja 1900, potem ko je 18. januarja 1900 Witteka na čelu vlade zamenjal Ernest pl. Koerber. V razpravi o Koerberjevi programski izjavi, s katero je napovedal, češ da "jezikovnega vprašanja sploh ne bo reševal z uredbami, temveč da prepušča narodom, naj se sami sporazumejo o teh kontrover-

zah",⁶⁵ je Lavoslav Gregorec (2. marca 1900) še enkrat opozoril na svoj jezikovni osnutek, ki so ga bili poslanci ob koncu leta 1899 gladko spregledali. V umirjenem govoru pa je zahteve iz decembrskega jezikovnega osnutka zožil le na Koroško in Štajersko, pri čemer je dodal zahtevo po vzpostavitvi posebnih slovenskih sekcij pri koroškem deželnem predsedstvu in štajerskem namestništvu. Zanimivo je, da se je pri tem skliceval na ureditev jezikovnih razmer na Češkem in Moravskem. Nemške poslance je pozval, naj slovenski manjšini na Koroškem in Štajerskem ne odrekajo pravic, ki jih na Moravskem in Češkem že uživa nemška manjšina.⁶⁶

V svojem zadnjem "zagovoru" upravičenosti celovite ureditve jezikovnega vprašanja s pomočjo izvršilnega zakona k členu XIX pa je Gregorec na koncu podal tudi nadvse zanimiv alternativni predlog. V primeru da državni zbor spet ne bi sprejel celovitega jezikovnega zakona, bi bilo smiselno spremeniti ustavo, in sicer tako, da bi se gosposka zbornica okrepila s predstavniki deželnih zborov, medtem ko naj bi poslansko zbornico zamenjala "ljudska zbornica", izvoljena na podlagi splošne in direktne (moške) volilne pravice. "Menim, da bi pri nas takšna ljudska zbornica takoj in brez pretiranega govoričenja rešila jezikovno vprašanje na temelju medsebojne pravičnosti ..." Z uvedbo ljudske zbornice bi lahko Avstrijo končno "rekonstruirali in pomladili" ter jo postavili v položaj, da bo lahko svojim sovražnikom samozavestno zaklicala: "Austria erit in orbe ultima!"⁶⁷

Gregorčeva ideja o uvedbi "ljudske zbornice" se je sedem let kasneje (1907) uresničila. Ni pa se uresničila njegova napoved, češ da bo demokratično izvoljeni državni zbor z lahkoto razrešil vsa nacionalna nasprotja.⁶⁸ Enake usode je bil deležen tudi njegov program vzpostavitve popolne nacionalne (jezikovne) enakopravnosti s pomočjo celovitega izvršilnega zakona k členu XIX decembrske ustave. Vseeno pa lahko z Geraldom Stourzhem rečemo, da je Gregorčev osnutek jezikovnega zakona iz leta 1899 "ein bemerkenswertes Dokument", ki mu skorajda ni primerjave v tedajih iskanjih izhoda iz krize.⁶⁹

⁶⁵ Šuklje, Iz mojih spominov, II, str. 86.

⁶⁶ "Wir sind nämlich die Meinung, daß niemand den slovenischen Minoritäten in Steiermark und Kärnten billiger- und gerechterweise etwas verweigern kann, was er zum Schutze für die deutschen Minoritäten in Mähren und in Böhmen für billig, für gerecht und notwendig hält." SPSHAR, XVI. sesija, 39. seja, 2. 3. 1900, str. 2593-2596.

⁶⁷ SPSHAR, XVI. sesija, 39. seja, 2. 3. 1900, str. 2593-2596.

⁶⁸ Tudi Fran Šuklje je zmotno pričakoval, da bo na podlagi splošne volilne pravice izvoljeni parlament "odpravil ali vsaj oblažil narodnostno borbo ter avstrijskim narodom podaril zaželeni mir na pravični podstavi. Skušnja je dokazala, da sem se v tem pogledu varal in z menoj vred vsi, ki so od splošne in enake volilne pravice pričakovali konec narodnostnega boja v Avstriji." Prim. Šuklje, Sodobniki mali in veliki, str. 259.

⁶⁹ Gerald Stourzh: Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848-1918. Wien 1985, str. 89.

Janez Cvirn

"WE WANT TO BE CITIZENS WITH EQUAL RIGHTS". GREGOREC'S PROPOSED LANGUAGE ACT FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES OF 1899

S u m m a r y

The Language Ordinances for Bohemia and Moravia (1897) by the Austro-Hungarian Prime Minister Badeni resulted in a forceful resistance of Germans in Bohemia and in the entire Austrian half of the state. The Germans demanded the immediate abolishment of the Language Ordinances and the declaration of German as the official language. At the same time they started obstructing the work of the National Assembly. What had initially been a technical obstruction of the German parties, which were aware that Prime Minister Badeni had to definitely or at least provisionally reach an agreement with the Hungarian half of the state by the end of the year, became increasingly ferocious in the autumn of 1897, so Badeni was forced to resign in the end of November 1897. On 24 February 1898 the new Prime Minister Paul Gautsch revised the Language Ordinances with a special decree, but the change did not satisfy the German opposition. On 7 March 1898 the new government of Count Franz Thun-Hohenstein was instated, and it did not give in to the demands of the German parties that the Language Ordinances should be abolished and that German should be proclaimed the official language. The Prime Minister, in his inaugural (21 March 1898), called upon the Members of Parliament to mitigate the national conflicts and argued for a comprehensive solution of the language issue in the state. In the end of March and in April 1898 an extensive "language discussion" took place in the National Assembly, giving rise to a number of proposals involving complex solutions of the language problem. While the German nationalist parties insisted on the immediate abolishment of the hated Language Ordinances for Bohemia and Moravia and on the proclamation of German as the official language, the Members of Parliament of the small Slavic nations (including Slovenians) demanded that comprehensive legislation should be adopted, which would - in accordance with Article XIX. - regulate the complex linguistic situation in the whole territory of Cisleithania. On 4 May 1898 the Slovenian Member of Parliament Lavoslav Gregorec argued decisively for the act implementing Article XIX.

During the parliamentary vacation the Prime Minister negotiated with the leaders of the larger parliamentary parties in order to reach a compromise, but the negotiations were unsuccessful; thus during the autumn session of the National Assembly the German obstruction continued. On 1 February 1899 Thun postponed the National Assembly until further notice. For a total of eight months he ruled by means of the government's "emergency regulations" according to Paragraph 14 of the Basic Act on State Representation. Pursuant to the resolution of the National Assembly, the German parties (except for the All-German Union - *Alldeutsche Vereinigung*) decided to draw up a programme for the solution of the language issue in the Monarchy. Their consultations resulted in the so-called Whitsun Programme (20 May 1899), which was not an acceptable basis for an agreement for Thun and his (Slavic) allies due to the demands for the abolishment of the Language Ordinances and the proclamations of German for a "general language of intermediation". The German demands were met only when the new Prime Minister Count Clary abolished the hated Language Ordinances on 14 October 1899. However, the abolishment of Language Ordinances did not resolve the tense situation. The German obstruction in the parliament was immediately replaced by the Czech obstruction, which was no less destructive. In these circumstances, on 16 December 1899, the Slovenian Member of Parliament Lavoslav Gregorec submitted a detailed draft "Language Act for the Protection of National Minorities" in the sense of Article XIX of the Basic Act to the National Assembly, which - in comparison with all similar proposals - demanded a consistent implementation of linguistic equality in the whole territory of Cisleithania. Even though Gregorec's Draft Act was entitled "Language Act for the Protection of Minorities", it was not only limited to the question of language; it also provided for the division of the Provincial Assemblies (as well as provincial school councils and provincial peasants' councils) into national sections or departments (*curiae*). The Draft Act was a substantiation of the previous Gregorec's demands for "national autonomy" through the act implementing Article XIX, which he argued for in the National Assembly many times since his arrival to Vienna in 1887. His proposal was one of the most interesting attempts at solving the linguistic and national issues in the time of mounting national conflicts in Austria.

www.sistory.si

By digitalising the Slovene historical sources and literature and transferring their contents online, we want to provide the public an easier and more comprehensive access to data on this country's background

Sistory is an education and research portal of Slovene historiography. By transferring older and contemporary documented publications to a new media and technology, we sustain the relevancy of historical knowledge and discourse engendered in the form of scientific papers, articles, reviews, reports, collected and published secondary as well as primary sources and monographs.

The *Sistory* portal is aimed at the historiography in its entirety. A digitalised database of historiographic literature and sources means the formation of an information database with a wide content range. It is this very diversity in terms of content and chronology, along with public access, that is important, because it allows - both to researchers of various disciplines, as well as interested public - the retrieval of digitalised contents as well as their use in scientific studies and research. The digitalisation of Slovene historical literature and sources provides easier and more comprehensive accessibility to a wide variety of users. In this way, both professionals and laymen gain admittance to the historiography and knowledge of Slovenia's past.

In addition to promoting the findings of Slovene historiography, the *Sistory* portal also establishes a platform for international and interdisciplinary discussions by allowing local, national and international connections in the field of research and education. Furthermore, it is open to discussions on current events and news publications. Thus the portal is aimed at professionals, researchers, teachers, students, and those interested in the past. We plan to upgrade the pages with new links, additional contents, contributions, monographs and sources. The pages currently presented are still under construction. This is just the beginning. Thus anyone - researcher, professor, student or the curious - is welcome to participate, expand its contents, develop new ideas and give personal views on possible dilemmas. In this way we can preserve the documents and material relevant to Slovene history.

1.01
Prejeto 28. 5. 2009

UDK 796.41(061.2)(497.4"19"

Tomaž Pavlin *

"Naša naloga, smer in cilj" Idejne osnove sokolske misli in vzgoje

---

IZVLEČEK

Sokolstvo kot narodnoobrambno in telovadno gibanje je s svojo idejo in vzgojo po prvi svetovni vojni trčilo ob pozicije tradicionalnega vzgojitelja, Rimskokatoliške cerkve, in bilo vpeto v kulturni boj. Utemeljitelj sokolske ideje in telovadbe je bil Čeh Miroslav Tyrš, ki je načelne smernice in naloge sokolskega delovanja opredelil v članku *Naša naloga, smer in cilj* leta 1871. V članku avtor opredeli sokolsko vzgojo in sokolsko idejo na podlagi tega Tyrševega članka. V slovenskem sokolstvu je idejo uveljavil Viktor Murnik.

Ključne besede: sokolstvo, sokolska ideja, Miroslav Tyrš, vzgoja, telovadba, telesna vzgoja

ABSTRACT

"OUR TASK, DIRECTION AND GOAL" IDEAL BASE OF SOKOL IDEA AND UPBRINGING

After World War I the so-called "Sokoli" (Falcons) as a national defence and gymnastic movement with its idea and education clashed with the positions of the traditional tutor - the Roman Catholic Church - and was thus involved in the cultural struggle. The founder of the Sokoli idea and gymnastic activities was Miroslav Tyrš, a Czech who defined the basic guidelines and tasks of the Sokoli movement in his article *Our Task, Direction and Goal*, published in 1871. The author of the following contribution shall define the Sokoli education and idea on the basis of Tyrš's article. Within the Slovenian Sokoli movement, this idea was introduced by Viktor Murnik.

Key words: the Sokoli movement, the Sokoli idea, Miroslav Tyrš, education and gymnastic activities, physical education

---

* dr., doc., Fakulteta za šport Univerze v Ljubljani, Gortanova 22, SI-1000 Ljubljana, e-naslov: tomaz.pavlin@fsp.uni-lj.si

Ob koncu prve svetovne vojne sta Sokol in Orel pozivala članstvo; Sokol 28. oktobra 1918 "*brate Sokole in sestre Sokolice*" in "*vse bratske sokolske župe in društva*", da nemudoma začnejo s sokolskim delom, kajti "*sokolstva dolžnost je, da stopi zopet v prvo vrsto narodnih delavcev*". Kot najpomembnejšo nalogo so navedli delo v Narodni obrani in da naj ne bo sokola, ki ne bi stopil v njene vrste, "*ki ne bi izpolnjeval nujne in važne narodne dolžnosti*". Prav tako so pozvali članstvo k udeležbi "*manifestacijskega sprevoda v Ljubljani*" 29. oktobra 1918, sprevoda v podporo prevratu in razglasitvi slovenske politične avtonomnosti in Države SHS. Tudi Orel je ravnal podobno in dodal, naj bodo tako sokoli kot orli "*ljudskim trumam reditelji in avantgarda*".¹ Naslednjega dne so složno in slovesno, narodno vzorno, korakali po ljubljanskih ulicah. Složnost je bila tudi temelj prevrata, ki je postal legalno dejanje prevzema oblasti v svoje narodne roke in ki ga je bilo treba fizično zavarovati. Na eni strani je bilo treba razorožiti vojaške oddelke na Slovenskem, na drugi pa zagotoviti javni red in mir, saj so se prek Ljubljane in Slovenije umikali vojaški oddelki avstro-ogrske soške armade, ki bi lahko povzročali nered. Narodni svet je konec oktobra 1918 ustanovil polvojaško organizacijo Narodna obrana (ali Narodna straža), ki so jo popolnili telovadci sokoli in orli in enote "*požarne brambe*" (gasilcev). Načelstvo je bilo sestavljeno iz po šestih predstavnikov obeh telovadnih organizacij, Sokola in Orla. Oddelki so bili v večini krajev potrebni do končanega umika soške armade, zatem so jih razpustili, telovadci pa so se po štiriletnem premoru lahko vrnil k ljubljani dejavnosti.²

I.

Prevratu je sledilo obnavljanje društvenega življenja in telovadbe, organiziranje občnih zborov in vaditeljskih zborov, ki so bili marsikje zaradi vojnih žrtev okrnjeni. Predvojna ideja jugoslovanskega sokolstva, ki je imela namen združiti južnoslovanske sokolske narodne organizacije in ustvariti močno sokolsko gibanje na jugu, ki bi izhajalo iz razmer "*na jugu*" in ne bi le posnemalo "*severnega*" (češkega) vzornika, ki bi bilo obenem močno nacionalno gibanje ter bi skrbelo za zблиžanje južnih Slovanov in bi nudilo "*odpor proti pritiskom tujcev*" ter služilo za "*pripravo odločne borbe s tujci*",³ je bila v novih pogojih politično-kulturnega življenja vojna zmagovalka. Slovensko sokolstvo je o svojem poslanstvu in delovanju v jugoslovanski državi razpravljalo 6. januarja 1919 na "*informativnem sestanku zastopnikov slovenskega sokolstva*" in se izreklo za "*centralizacijo in zedinjenje vsega Sokolstva v državi SHS pod praporom Jugoslovanskega Sokola*".⁴ Na sestanku so opredeljevali tudi odnos sokolstva do politike, vere, žensk, mladine in športa - novega telesnokulturnega fenomena, pri katerem je igral pomembno vlogo nogomet, ter oblikovali različne programe dela, med drugim tudi program vzgoje in izobraževanja. Vzgoja, sokolska vzgoja, lahko rečemo, je imela najpomembnejšo vlogo v sokolskem delu in življenju. Izvajala se je prek telovadbe oziroma telesne vzgoje, ki je kot izraz nadgrajevala večšinarsko telovadbo, ter prek izobraževalnega

¹ Slovenski narod, 28. 10. 1918; Slovenec, 28. 10. 1918.

² Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992. Ljubljana 2005, str. 192; Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996 (dalje Dolenc, Kulturni boj), str. 21.

³ Slovenski glasnik (dalje SG), 1919, 1, str. 8-9, Ideja Jugoslavenskog Sokolskog Saveza.

⁴ Sokol, 1919, 1-2, str. 10-14, Načelni in obvezni sklepi.

ali prosvetnega dela. Načrt sokolske vzgoje je pripravil Engelbert Gangl, ki je vzgojo utemeljil na štirih področjih: telesni, нравni, demokrati in narodni, ki so sredstva "v dosego sokolskega smotra", vzgojiti telesno in moralno krepostnega sokola in sokolico. Vzgojne smeri so morale biti zastopane enakomerno, kajti po Ganglovih besedah "telovadba sama bi ... vzgojila posameznika v spretnega telovadca, v atleta ali akrobata, ne dobili bi pa iz sokolskih telovadnic Sokolov. Poudarjanje in negovanje same npravne vzgoje bi nas metalo nazaj v starošolsko dobo golega humanizma, kakor bi naglašanje same demokracije dovajalo do demagogije, preziranja in omalovaževanja, sama narodna vzgoja pa bi se končno oplodila z nestrpnostjo in šovenizmom." Z roko v roki je moralo potekati izobraževalno delo, ki je obsegalo štiri sklope: sokolstvo (o sokolski ideji, idealih, načelih in zgodovini); zdravstvo (higiena in red, alkohol, seksualno vprašanje, gibanje v naravi, prehrana, oblačila ...); narodnost-nacionalizem (zgodovina Slovanov, Slovencev, Jugoslovanov, velikih mož, materni jezik, domovina); kultura (v širšem pomenu besede: književnost, umetnost, glasba, gledališče, gospodarska in socialna vprašanja, ustavnopravna ureditev in dolžnosti državljanov).⁵ Sokolska vzgoja je bila torej zasnovana kompleksno. Telesna vzgoja, ki se je prepletala z npravstveno vzgojo, je temeljila na telovadbi, specifičnem sistemu vaj in vadbe, gojene tako v telovadnici kot zunaj nje na telovadišču ob prepletanju z drugimi dejavnostmi (npr. ljudskimi igrami in tudi športi).⁶

II.

Sokolstvo je v porodnih letih jugoslovanske države osredotočilo delo na konsolidacijo, obenem pa so ga aktualni politični dogodki v državi vsrkali v politične centralistično-avtonomistične agitacije in boje, kajti istovetenje sokolske nacionalne ideje in jugoslovanstva ter jugoslovanske države jih je potiskalo na stran unitarističnega tabora, najsi so na to pristajali ali ne. Na drugi strani je sokolstvo kot moralni zmagovalec prve svetovne vojne želelo utrditi družbeno vlogo, zlasti na vzgojnem področju. Ko so se v novi državi na saboru v Novem Sadu na Vidov dan 1919 združili v enotno jugoslovansko sokolsko zvezo,⁷ so med drugimi sprejeli tudi načelno stališče Sokol in šole, v katerem je bilo poudarjeno, da bi morala biti Sokol in šola recipročno povezana. Sokolstvo namreč že prek petdeset let opravlja narodno nalogo in zato bi v novi državi moralo s svojim duhom prodreti v vse narodne, meščanske, srednje in druge šole ter prevzeti šolsko telesno vzgojo. Sokolski učitelji naj bi bili tudi učitelji telesne vzgoje in obratno, Sokolstvo pa bi moralo imeti "savjetujući glas kod uredjenja svakog pitanja tjelesnog odgoja i to kod najniže inštanije kod seoskih općina, pa do najviše inštanije kod ministarstva prosvjete i narodne obrane i kod svih ministarstva, gdje dolazi u pretres organizacija tjelesnog odgoja našeg naroda",⁸ je poudarjala deklaracija, ki naj bi z naredbo demokratske vlade januarja 1920 o šolski telovadbi po sokolskem sistemu zaživela in na zahodu države iz šole izrinjala telovadne nazorske nasprotnike, katoliške orle.

⁵ Sokol, 1919, 1-2, str. 63-66, E. Gangl: Sokolstvo in izobrazba.

⁶ Sokol, 1919, 1-2, str. 85, O organizaciji izobraževalnega dela v sokolstvu.

⁷ Najprej se je zveza poimenovala Sokolska zveza SHS, leta 1920 pa so se preimenovali v Jugoslovanska Sokolska zveza.

⁸ SG, 1919, str. 294-295.

S prestopom šolskih vrat in uvedbo sokolske telovadbe in narodne vzgoje so trčili v katoliškem delu države ob tradicionalnega vzgojitelja - Rimskokatoliško cerkev - in bili vpeti v kulturni boj, ki se je razplamteval. Uvajanje sokolstva v šolstvo je namreč na Slovenskem dvignilo nemalo prahu med katolištvom. Kot poudarja Ervin Dolenc, so se "o odporu proti sokolski vzgoji" konec januarja 1921 posvetovali predstavniki SLS in duhovniki ljubljanske škofije. Sestavljena sta bila protest ter zahteva za preklic Pribičevičeve naredbe o sokolstvu v šolstvu. Prav tako so različna katoliška društva pisno protestirala pri beograjski vladi, škof Jeglič pa je sprožil akcijo na ravni škofovske konference in februarja so v Beogradu osebno protestirali in zahtevali ukinitvev sporne in protizakonite naredbe zagrebški, ljubljanski in djakovski škofi. Sklicevali so se na avstrijski šolski zakon, ki je v Sloveniji še veljal in ki "je določal versko-nravno vzgojo", medtem ko so sokolski vzgoji to poslanstvo odrekli. Da bi bila politična akcija še podkrepljena, sta SLS in ljubljanska škofija začeli organizirati katoliške shode. Sredi marca je bilo v Sloveniji "66 protestnih shodov zoper vzgojo mladine v sokolskem duhu". Škof Jeglič si je tedaj v dnevnik zabeležil, da se mu zdi, "da vlada popušča" in da bo "edino le telovadbo po sokolskem sistemu zahtevala", ne pa tudi sokolsko vzgojo.⁹

III.

Sokolska vzgoja je bila, kakor je npr. poudaril Miroslav Ambrožič v svoji Metodiki iz leta 1931, "vzgoja celokupnega naroda", ki se v civilnodružbeni obliki uveljavlja na način, "da izboljšuje in dviga telesne, npravstvene in umstvene vrline naroda. Smoter te vzgoje je najvišja dosegljiva popolnost glede teh vrlin", kot temeljno sredstvo pa je služila društvena telovadba v vsej svoji vadbeni širini.¹⁰ Če gremo še korak nazaj, so npr. češki sokoli že pred prvo vojno poudarjali, da "gola telovadba" ni "glavna vsebina našega sokolskega dela, temveč poleg telovadbe tudi izobraževalno, npravstvenovzgojevalno in organizacijsko delo", ki se prepleta v telovadnici. Vodi jo sokolsko podučen vaditelj, ki je vodnik moštva in ga mora voditi "ne le z rokami, s trupom ali z nogami, ampak tudi z duhom in srcem, z razumom in čutom, z mislijo in besedo".¹¹ Takšna telovadba je v sokolstvu polno zaživela z delom Viktorja Murnika po letu 1895, ko je bila ustanovljena tudi Slovenska sokolska zveza ter prevzela skrb za strokovno delo. Pred tem je bilo precej strokovne improvizacije. Vladimir Ravnihar v spisu Sokolska ideja in Slovenci, izdanem ob štiridesetletnici Ljubljanskega Sokola, poudari, da je imelo slovensko sokolsko matično društvo v svojem prvem obdobju poleg telovadnih tudi "mnogo zaslug kot zabavno društvo" in je redno nastopalo na narodnih prireditvah skupaj s Čitalnico. "V tem pogledu gre Ljubljanskemu Sokolu lovor venec. [...] Čitalnica in Sokol sta bila dolgo vrsto let prav edini društvi, ki sta z danes nepoznato delavnostjo in požrtvovalnostjo na izletih, zabavnih večerih, veselicah takozvanih besedah, na slovenskih taborih budila narod slovenski v Ljubljani ter daleč naokrog po slovenski domovini. Ni ga bilo važnejšega pojava na Slovenskem, kjer ne bi bil Sokol ljubljanski igral najiminitnejše vloge, če ne bil celo regiseur. Od brata Sokola se je tedaj

⁹ Dolenc, Kulturni boj, str. 141-142.

¹⁰ Miroslav Ambrožič: Metodika sokolske vzgoje. Ljubljana 1931, str. 9.

¹¹ Predavanja izobraževalnega odseka ČOS 1908 (Sokolska vzgoja, Nauk o nagovoru). Ljubljana 1910 (dalje Pradavanja ČOS), str. 3

mnogo zahtevalo, Sokol je moral biti govornik, predavatelj, moral se je izkazati spretnega prirejevalca veselic, plesov, koncertov in maškerad in moral je podajati slikovito ozadje vsem narodno-političnim prireditvam."¹² A ko se je rodila slovenska civilna družba in si je vsak stan oblikoval društvo in stroko, je nastopil problem lastne identifikacije, kdo sem, kaj sem, čemu sem. Ko je bila leta 1893 v Ljubljani proslava ob tridesetletnici Ljubljanskega Sokola z javno telovadbo in udeležbo drugih slovanskih sokolov, zlasti vodilnih čeških, so pri javni telovadbi skupaj nastopili slovenski, hrvaški in češki sokoli. Izvajali so proste vaje po vzoru čeških društev. Murnik je ob srečanju s češkimi sokoli spoznal, da je "slovensko sokolstvo samo po kroju in imenu podobno češkemu, da pa mu manjka prave sokolske ideje, katere je vdahnil Sokolstvu Tyrš".¹³ Spoznanje je bistveno vplivalo na njegovo nadaljnje sokolsko delovanje in posvetil se je strokovnemu delu ter dal Sokolu konec 19. stoletja, ko v deželi kranjski nacionalizem, liberalizem in katolicizem brusijo kose in polarizirajo družbo, "nalogo, smer in cilj". Z reformističnim ali t. i. preporoditeljskim delom je, potem ko je dodobra preučil Tyršev ali sokolski telovadni sestav in idejo ("misel") ter tudi sokolsko organizacijsko strukturo, uspel preoblikovati duha in telovadbo ter organizacijo v matičnem društvu Ljubljanski Sokol. V tej luči sta Murnikovo delo in hvala, ki je je bil deležen, povsem razumljiva.

Češka sokolska interpretacija sokolske ideje ali misli pred prvo svetovno vojno pomeni "težnjo po telesni in npravstveni povzdigi celega naroda". Sokolska misel v "svojem bistvu obsega več misli, ki se vzajemno dopolnjujejo. Ako izpustimo katero izmed njih, izgubi sokolska ideja ono idealno dovršenost in ni več prava sokolska misel." Sokolska misel je namreč vzgoja, in to telesna, npravstvena, narodna in demokratska, "zlite v eno samo neločljivo celoto". Kot vidimo, je bila ta misel po prvi vojni v jugoslovanski državi temelj že poudarjenemu vzgojnemu načrtu Engelberta Gangla, ko je narodno svobodni Sokol postavljala smernice dela in si zastavil nalogo obnavljanca fizične moči naroda in organizatorja nacionalne morale, temeljnega kamna v izgradnji močne in srečne države, potem ko se je po dolgih petih letih vojne in morije "splošna in povprečna blaginja znižala na najbednejšo raven" in ko je "javna morala padla globoko pod normalno mero".¹⁴

"Sokolska misel je narodna vzgoja", torej poudarjajo češkosokolska predavanja izpred prve svetovne vojne in zato se sokolstvo odlikuje "po moči narodnega čustvovanja" oziroma sokolsko narodno čustvovanje naj bi bilo najizrazitejše med vsemi narodnimi organizacijami in naj bi sovpadalo s čustvom ljubezni do domovine. Tyrš je npr. poudarjal, da "ljubezen do domovine, to so ona posvečena tla, na katerih so vzcvetele vaje starega veka".¹⁵ Vaje zagotavljajo moč, ki jo sokolstvo spoji z mislijo svobode naroda. Moč si pridobijo z vadbo, ki zahteva red in disciplino ter je tudi dolžnost, svoboda naroda in narodnega člana pa pravica, zato je "narodno mišljenje eno najmočnejših vzgojevalnih sredstev, budeč v mladeniču plemenite čute, čute ljubezni do svojih",¹⁶ torej do sonarodnjakov in v primeru panslovanstva do drugih Slovanov.

¹² Vladimir Ravnihar: Sokolska ideja in Slovenci. Ljubljana 1903, str. 7.

¹³ Vinko Zaletel: Zgodovina telesne vzgoje in Sokolstva. Ljubljana 1931, str. 193.

¹⁴ Sokol, 1919, 1-2, str. 1-4; Engelbert Gangl: Zmaga-svoboda!

¹⁵ Predavanja ČOS, str. 18.

¹⁶ Prav tam, str. 19.

IV.

Sokolsko misel in telovadbo je oblikoval Čeh Miroslav Tyrš, idejni in duhovni vodja češkega sokolstva. Če najprej opredelimo telovadbo, lahko poudarimo, da je to slovanski sistem vaj ali slovanska telovadba (iz češke je prerasla v vseslovansko), poleg tega pa so npr. tudi češki in slovenski katoliški telovadci izhajali iz nje. Telovadbo je utemeljil v delu *Osnove telovadbe* (Zakladove telocviku, 1869 I. del in 1872 II. del). Po Tyršu je telovadba sklop vaj, ki jih je oblikoval v sistem po načelu podobnosti in sorodnosti, ne pa po fiziološkem učinku na človeka. Podlaga za to mu je bilo stališče, da je mogoče vse vaje izvajati: prvič, ali brez pomoči ali odpora drugih, drugič, ali s pomočjo ali odporom drugih telovadcev in tretjič, da gre v obeh primerih razlikovati, ali so vaje izvedene brez posebnih priprav in orodja ali pa je to za izvedbo potrebno. Glede orodja je upošteval tudi dejstvo, da je lahko orodje trdno, da se telovadec čezenj ali po njem gibata, oziroma gibljivo, da ga lahko telovadec dviga ali meče. Vaje je temu ustrezno razdelil v štiri "stroke" oziroma sklope. Prvi je zajemal vaje, izvedljive brez pomoči ali odpora drugih, drugi vaje z orodjem ali na njem, tretji vaje, izvedljive s pomočjo ali odporom drugih (npr. igre), in četrti borilne vaje. Prvi sklop je delil na proste vaje (npr. vaje na mestu in z mesta ali v gibanju: hoja, teki, skoki, plavanje, pozimi drsanje, smučanje itd.). Izvajali so jih lahko posamezno, skupinsko (danes npr. različne aerobike) ali v redih, od tod ime redovne vaje. Uro telovadbe so oblikovali z vajami iz različnih sklopov, čeprav je dejstvo, da so imele najpomembnejšo vlogo vaje na orodju in del prostih vaj. Telovadna tekma je vse do druge svetovne vojne obsegala tako vaje na orodju kot različne proste vaje, včasih tudi borbe, med obema svetovnima vojnima pa so se uveljavila tudi tekmovanja v odbojki in pozimi v smučanju. Marsikje v sokolskih društvih so gojili jahanje (vendar ne športno), sokolski konjeniki pa so bili vedno čelni možje sokolskih povork. Zato je logično, da je bila telovadba kot obsežen sistem vaj osnova moderne telesne vzgoje in vključena v šolstvo. Sokoli pa so poleg telovadbe in redne vadbe, pohodov in zletov gojili tudi druge oblike prireditev, npr. telovadne akademije in kulturne večere (predstave, plese, predavanja), slednje samostojno ali v sodelovanju s čitalnicami ali drugimi kulturnimi društvi. Vzporedno s Tyrševo telovadbo pa se je slovensko sokolstvo spoznavalo tudi s Tyrševimi načeli in razglabljanji namena in cilja sokolstva.¹⁷

V.

Miroslav Tyrš je bil rojen 17. septembra 1832 v Dečinu nad Labo. Oče je bil zdravnik, ki pa je že v njegovem otroštvu umrl, nakar sta se z materjo preselila k materinemu bratu v vas Vrutice blizu Mlade Boleslave. Kmalu po preselitvi mu je umrla tudi mati in skrb zanj je prevzel stric, materin brat. Kljub temu naj bi otroštvo preživeljal "v srečnih razmerah otroka na deželi" v češkem okolju.¹⁸ V Vruticah oziroma bližnji Vtelni je začel s šolanjem na ljudski šoli v češkem jeziku in ga nadaljeval v Stranovu, kamor se je stric preselil. Ker je tudi stric zgodaj umrl,

¹⁷ O sokolski telovadbi so pod naslovom Sokolski telovadni sestav in potem Redovne vaje redno izhajali članki že v prvem letniku revije Slovenski Sokol.

¹⁸ Gvido Sajovic: Miroslav Tyrš : kratek opis njegovega življenja in delovanja. Ljubljana 1911, str. 2.

se je Tyrš z osmimi leti preselil k drugemu materinemu bratu v Prago. V Pragi je končal nižjo šolo in se vpisal v gimnazijo. Ker je odraščal v češkem okolju, ni bil večš nemščine in je moral to nadoknaditi. Odraščanje v češkem okolju ga je kljub izgubi staršev in rejniškemu odraščanju zaznamovalo. S 16. leti je bil očividec "pomladi narodov" in že razumel družbeno dogajanje. Po revoluciji je doživel avstro-nemško reakcijo in bil med skupino dijakov, ki je morala zapustiti praško malostransko gimnazijo. Šolanje je nadaljeval na starogradski gimnaziji, kjer je 1849 tudi maturiral, in to, kot poudarja Zaletel, v češkem jeziku. Med gimnazijskim šolanjem se je navdušil nad klasičnima jezikoma in ju tudi obvladal. Zlasti je bil navdušen nad grščino ter staroveško grško kulturo, ki mu je bila pozneje navdih. Njegov biograf Jan Pelikan poudarja, da *"život u staroj Grčki, dragoceni sklad između duše i tela neporemečen ni verom, ni vaspitanjem a pojačan važnosti za kulturu tela, doista bio je početak Tyrševog filozofskog nazora, po kojem je čovek biće u kojem se telesno i duševno prepliče i spaja u jednu nedeljivu celinu"*.¹⁹ Po maturi je živčno zbolel in se odpravil *"na ferije"* v avstrijsko severno Italijo, se nato vpisal na praško filozofsko fakulteto, na drugi strani pa začel s telovadbo, ki mu je hitro postala način življenja.

Prvi zavod novodobne telovadbe je bil v Pragi organiziran leta 1843, v petdesetih letih pa jih je bilo že več. Tyrš se je 1851 vključil v telovadni zavod Čeha Ferdinanda Schmidta, kjer se je navdušil nad noviteto in bil že leta 1856/57 vaditelj ter v času Schmidtove bolezni vodja zavoda. Tako je Tyrš, ki je v času študija že vadil pri Schmidtu, pridobil osebno izkušnjo preventivne koristi telovadbe in spoznanje povezal s staroveškim študijem. Leta 1860 je diplomiral, kot študent pa je nekaj časa zasebno poučeval v družini tovarnarja Bartelmusa v Novem Jachymovu. Tam se je spoznal z deset let starejšim Jindřichem Fügnerjem, pozneje sokolskim soborcem. Tyrševo diplomiranje je sovpadalo z demokratizacija in uvedbo ustavnega življenja v avstrijskem cesarstvu po letu 1860, ki je omogočilo organiziranje društev in vzpodbudilo narodno življenje. S skupino čeških sotelovadcev so 16. februarja 1862 organizirali češko telovadno društvo, potem ko so praški Nemci ustanovili podobno nemško turnersko društvo. Češko društvo se je po južnoslovanskem epskem zgledu sokola junaka in viteza poimenovalo Sokol. Prvi starosta je na Tyršev predlog postal prijatelj Fügner, ki je bil kot dobrostoječ podjetnik sokolstvu tudi mecen, Tyrš pa je prevzel vlogo strokovnega vodje. Ko je Fügner 1865 umrl, je prevzel še vlogo staroste in tajnika in bil v šestdesetih letih duša in srce Praškega Sokola. Tyrš se je že takoj po ustanovitvi društva lotil priprave češke telovadne terminologije in organiziral vaditeljski zbor ter izobraževanja, saj so bila že v letu 1862 organizirana nova češka telovadna društva. Prav tako je razmišljal o telovadnem sestavu, ki bi bil skupen društvom, in ga je pozneje izdal v že poudarjenem delu Osnove telovadbe. Za Tyrša telovadba in Sokol nista bila le vadba telesa, kar je že 1863 poudaril na društvenih volitvah, ko je poudarjal njuno višje poslanstvo z besedami: *"Potrebna je odlučna neslomljiva volja, tačnost i održavanje morala, potrebne su snažne ruke, koje se znaju braniti, potreban je duh bratstva i muževna ljubav, koja utrostručuje snagu spajajuć je u jaki neslomljiv savez. Gajiti i u ceo naš narod širiti taj pravac koji je, braćo, težak ali je naš slavni zadatak. [...] Ispuniti taj zadatak to je ono što narod od nas očekuje."*²⁰ Iz tega Tyrševega gle-

¹⁹ Jan Pelikan: Dr. Miroslav Tyrš. Ljubljana 1931, str. 8.

²⁰ Prav tam, str. 14.

dišča se izvaja geslo, ki je bilo sprejeto kot glavno sokolsko geslo: "*Tužme se!*", slovensko "*Krepimo se!*", in telesnovzgojno idejo kreposti, krepitve telesa, duha in nravi ter bratstva.

VI.

V burnih notranje in zunanjepolitičnih šestdesetih letih 19. stoletja se je Praški Sokol konsolidiral, sokolstvo pa preraščalo v narodno gibanje, prisotno na narodnih prireditvah s prapori in v krojih ali brez njih. Tyrš je bil v drugi polovici šestdesetih let kot mladočeh vpet v politiko in bil med podpisniki protestnih čeških poslancev, ki so zavrnilo poslanski mandat. Ob koncu šestdesetih se je spraševal, kako med seboj povezati razpršena telovadna in po imenu sokolska društva. Fizična rešitev je bila ustanovitev zveze, ki pa ji oblast v teh časih ni bila naklonjena in je zavračala pravila ter s tem prelagala ustanovitev v prihodnost. Vlada je namreč stereotipno odklanjala sokolske prošnje, trdeč, da zveza ne bi delovala za dvig telovadbe, da telovadba nima nič skupnega z jezikom, zato se ne potrjuje ustanovitev zveze telovadnih društev iste narodnosti in da so v ozadju druge težnje. Da pa bi imela društva vsaj eno skupno vez, je leta 1871 začel izdajati sokolsko strokovno glasilo Sokol in bil njegov urednik. V prvi številki revije je Tyrš objavil temeljni programski članek sokolstva "Naša naloga, smer in cilj", ki ga je poznejši sokolski starosta Josip Scheiner označil kot "*sokolski evangelij*".

Tyršu podobno delo je v slovenskem prostoru opravil Murnik, ki je leta 1904 začel izdajati glasilo Slovenski Sokol, glasilo slovenskih sokolskih društev, ki so se naslednje leto povezala v zvezo. V prvih številkah je Slovenski Sokol objavil tako Tyršev programski članek, preveden v slovenščino, kot članke o sokolskem telovadnem sestavu.²¹

Po skoraj desetih letih intenzivnega sokolskega delovanja, po sokolski organizacijski konsolidaciji, uvedbi stroke in češke terminologije, vključitvi žensk v telovadbo in njih samostojno organiziranost in vadbo po načelu ženska vadi/vodi žensko konec šestdesetih let 19. stoletja se je Tyrš spraševal: "*Kaj hočemo? Kam merimo? Kako hitro pa varno in preudarno v vsakem oziru [pri]speti k cilju? Kaj je delež sokolski pri vseskupnem delu? Kaj res je naša naloga v narodnem življenju? Kakšnega prepričanja smo o tem, kakšna načela imamo tu veljavna za vse napredovanje do dovršenosti v svoji stroki, za vse početje, predahnjeno s pravim duhom ...?*" O tem in še čem, ne s frazo, pač pa "*širje razložiti in globoče utemeljiti*", je bil namen Tyrševega razmišljanja in iskanja sokolske etike in načel. Zatorej pravi: "*Pohitimo takoj do prave stvari same!*", pa ne vsak zase, niti posameznik niti društvo, pač pa "*s splošno podporo in s skupnim trudom hočemo rešiti svojo nalogo*", pa ne v osebno korist, "*ampak v blaginjo vsega našega naroda*", ter poudari, da je pri sokolskem delovanju potrebno vselej upoštevati tri vezi: "*najpoprej vez v posameznem društvu, nato vez med vsem Sokolstvom in naposled tudi ono vez, ki k vsemu narodu veže nas vse*".

V prvem delu članku se je usmeril na društvo in zastavil vprašanje: "*Kaj nam v vsakem izmed naših društev zase jamči za strokovni napredek, za razvoj stvari in njeno izpopolnitev?*" Na eni strani se je iz praktične izkušnje dobro zavedal

²¹ V slovenščino prevedeni članek je izšel v 2., 3. in 4. številki prvega letnika revije Slovenski Sokol leta 1904.

pomena materialnih sredstev in nravnih lastnosti društvnikov, na drugi pa vprašljive delavnosti in morebitnega dejstva, da "za nadimljeno zmesjo splošnih besed" se skrivata "nedostatek lastnih misli in pa nedelavnost pri posamezni stvari". Zato je postavil etiko nad materializem in poudaril, da jamči napredku "to, če si zmerom obdržimo v zavesti, da je povsod mogoče napredovati in dovrševati, da bi vse, kar naredimo, mogli izvesti tudi drugače in morda bolje". Načelo napredovanja in etične višine naj bi v društvnem delu ob dovršenem delu preprečevalo, da ne bi prevladala "gotova človeška nečednost, ki je vsakemu napredku - tudi v javnem življenju - glavna ovira in zapreka, in ta nečednost se imenuje - zadovoljnost". Zatorej, v društvu naj poteka konstantno delo in kontinuirana samoevalvacija s težnjo po izpopolnjevanju in trajnem napredovanju. V tem pogledu heraklitovsko poudari, da "bodi geslo sokolsko: "Večno gibanje", ali če hočemo tudi: "Večna nezadovoljnost", ki ima tu tudi to ugodnost, da je nihče ne more utesnjevati in prepovedovati." Največji nezadovoljnejš, seveda v pomenu podjetneža, je največji iznajdljivejš, je prvi sobrat,²² a le tedaj, kadar je objektivni in samokritičen in "če se ume iznajdbe in napredka drugih ravnatoko veseliti kakor lastnega, če mu ni osebnost nič in celota vse. V tem smislu pa bodi v vsakem društvu tekmovanje vseh proti vsem, složna tekma, bratska gorečnost, in vsakdo z vso silo na skupnem tiru hiteč, veseli se vendar, če si bil prekošen." Takšna "duh in težnja" sokolskega dela premagata "gmotni nedostatek" in sta podlaga dela, ki se ne zaustavi na deželni meji, pač pa gre v svet, v mednarodno areno, spoznavat, potešit radovednost, se primerjat in dokazovat, se učit ne le iz knjig, pač pa fizično. In "kjerkoli možno, iščimo dalje; v veliki stvari, ki si vedno in vedno dalje dela pot, ni mogoče le počivati v omejeni zadovoljnosti". S spoznavanjem tujega je imel Tyrš v mislih poučitev o sistemih drugih narodov, ne s težnjo prevzemanja in posnemanja, ker bi s tem nastalo sokolstvo "neuredljiva zmes vseh ostalih smeri", pač pa vedno "treba je vse našim razmeram, našim težnjam priravnati", novosti pa sprejeti le, "če bi nemara doneslo kakšne postranske ugodnosti". Torej, ne posnemati, pač pa izpopolnjevati in težiti k boljšemu ter ovreči gobinojevsko rasnoarijsko germansko podcenjevanje slovanstva, kar Tyrš v obravnavi društvnih smernic in načela dela poudari: "... kajpada smo iz "manjrednega naroda", kakor vsaj naši protivniki vedno in vedno iznova izkušajo trobiti po vseh voglih, seveda tisti pošteni protivniki, ki bi nam, če bi to le brez sramote mogli storiti, najraje zvezali noge in nas potem junaško zasramovali, da ne moremo, da, nočemo naprej."

Za kakovosten napredek in trajno napredovanje je Tyršu pomembna moralna kvaliteta nesebičnost in posvari, "da za našo stvar ni nič storjenega, ko bi vsi le na sebe mislili in vse sebično hranili zase". Kar koli kdo izve, si izmisli, naj bo last "stvari sokolske in enako pravico imajo do tega vsa bratska društva". A kamor koli dospejo ali kar koli dosežejo, se morajo vedno zavedati, "da za našo stvar ni nič storjenega, ko bi vsi le na sebe mislili in vse sebično hranili zase". Nesebičnost in solidarnost oziroma vzajemnost so imele biti pomembne moralne sestavine in kvalitete sokolstva zlasti v času, ko jim je vlada zavračala organiziranje osrednjega "društva sokolskih društev" oziroma češko-moravske slovanske sokolske zveze, kar se je udejanilo šele ob koncu 19. stoletja po notranjepolitičnem obratu v Avstro-Ogrski. Ker aktualna fizična ali zunanja spojitev sokolska ni bila možna, je Tyrš poudarjal, da jim ostaja "vsekdar vzajemnost duševna" in te jim ne morejo pre-

²² Sokoli so se med seboj tikali in se nazivali "brat".

povedati. Tyrš se je dobro zavedal dejstva, da organizacijska ekspanzija lahko blokira notranjo povezanost, zato je bilo potrebno medsebojno sporazumevanje in dogovarjanje "o vseh življenjskih zadevah društvenih" (npr. kroj, prapor, telovadba, izleti, zleti, slavnosti, spisi, knjige), ki jih povezujejo, zunanje in notranje, zakaj vse kar jih na skupnih načelih poenoti, jih tudi "krepí". Prav tako je Tyrš v danih razmerah poudaril moč tiska in skupnega glasila, saj poleg tega da krepí skupno zavest, naredi napredek in dosežke v stroki "za lastnino vseh", pomaga spoznavati sebe in skupne potrebe, črni nezavednost in malomarnost in druge napake, pojasnjuje društveni ustroj in skupno organizacijo in tako pripravlja "k oni skupni in krepkejši delavnosti, ki jo hočemo raznetiti z zvezo vseh naših društev, pripravljati in dogotavljati ono širje tekmovanje vseh sokolskih društev, ki našo stvar šele utrdi in poobči". Težnja po razvoju pa ne more biti prej dosežena, "dokler ne bo vsakdo, kdor je Čeh, tudi Sokol". Tyrš se je dobro zavedal civilnodružbenega raznorodnega društvenega in strokovnega narodnega razvoja in poudaril, da ni mogoče in ni potrebno, da bi bil vsak član enega od narodnih društev (npr. pevskega, obrtnega, znanstvenega ipd.), "stvar sokolska pa, kakor se obrača do vseh stanov in slojev, pomenja sedaj toliko kolikor telesno in deloma tudi npravstveno vzgojevanje in plemenitenje vsega naroda češkoslovanskega, njegovo vzgojevanje do moči, neustrašenosti, plemenitosti in večje ubranljivosti, in mora težiti za tem, da bo ves narod v njenem krogu". Vendar ogromen narodni del ne more ostati le občinstvo in sokoli niso le za to, da se jih gleda in se jim pritrjuje, pač pa mora občinstvo sčasoma stopiti na sokolsko torišče dela in se krepiti, "kajti bolj nego kje drugje velja tu izrek globok in vznesen: "Česar narod ne zna, nihče ne zna! / Česar narod še ni izvedel, nihče ni izvedel! / Kar po narodu ni nastalo, sploh ni nastalo!"

Zato sokolstvo s svojim vzgojnim delom utrjuje vez v narodu. Resda delavnost lahko tu in tam zastane, "toda, kar nas mora pri tem siliti in neprenehoma gnati naprej, je misel ta, da nikakor ne gremo v boj sami le in za sebe, ampak je vsemu našemu narodu začeti podobno tekmo in da ob njenem uspehu visi prospevanje, blaginja, da, tudi vsa naša bodočnost."

Prihodnost je gradil Tyrš na aktualnem delu in starogrških vzorih, čeprav mu je bil pozneje s katoliške strani očitana darvinistični evolucionizem. Tyrš, očitno poznavajoč in tudi upoštevaajoč Darwinovo delo, je morda imel pred očmi idealizirano grško četico, ki za fizično in etično svobodo kljubuje perzijski vojaški sili, kajti Tyršev sokolski nacionalizem je bil osnovan na narodnoobrambnem delu in boju za narodno emancipacijo. Tyrš je izhajal iz stališča, da je "usa zgodovina stvarstva vobče in človeštva posebej večeni boj "za bitje in obstanek", v katerem podlegne in izgine, kar ni za življenje sposobno in je celoti na potu", ki svojo zgodovinsko sled ohrani le kot "okamenina v skalnih plasteh ali pa tudi v pismenkah knjige, ki se imenuje zgodopis". Torej, Tyršu je zgodovina človeštva večeni boj za bitje in obstanek. Ta boj je splošni naravni zakon, ki so mu podrejeni narodi in različne družbe, kajti človek je del narave in podvržen naravnim zakonom. V luči tega zakona so narodi fizično podlegli, brž ko so telesno in duhovno ali moralno ostareli oziroma ko so v svoji kulturi zanemarili telesnovzgojne in moralne vrednote. Zato poudari, da "samo zdrava in delavna sedanost jamči narodom bodočnost", ne pa "najsijajnejša preteklost", "da gredo narodi nazaj, kadar ne gredo naprej, da znotraj odmirajo, in da splošni tek dogodkov samo spravi s pota, kar je že tako prhlo, kar nima več vrednosti v splošnem življenju". To tudi pomeni, "da je

tudi vsak narod izginil le po lastni krivdi svoji", da narod izgine oziroma pade ne ob "svoji čilosti in godnosti, vsak je padel izrabljen, brezbrizen in nizkoten" in temu primerno se usoda naroda tudi ne odloča na bojišču, pač pa je odločena že pred bojem. Narava je kruta in za skupnost pravična in odstrani "iz človeštva člene, zdravemu razvoju in napredku nadalje nepristopne in zategadelj nepotrebne in škodljive". To je tudi bistveni nauk, ki ga nam daje zgodovina, "zakaj sicer se v njej nič ne ponavlja, nič ne stoji trdno". Iz tega sledi, prvič, da "narodi, čim manjši so, tem delavnejši morajo biti", da bodo kljub skromnemu populacijskemu številu ohranili mesto v človeštvu. In drugič, da "nobena vnanja moč, nobena gmotna in surova sila sama na sebi ne uniči narodov", da je narodno življenje, "dokler se razvija na solncu resnice, dobra in občega napredka, v tem smislu neranljivo kakor solnčni žarek in da ga ne premorejo in pogubijo nobene moči teme, laž ali nasilje". Preživi torej lahko le narod, ki je zdrav, fizično, duhovno in moralno. Da pa se to zgodi, mora biti v skupnosti na prvem mestu narodni interes nad interesi posameznih narodnih delov ali posameznikov.

Ko je Tyrš poudaril "temeljne resnice, veljavne za ves ... narod", se je osredotočil na nalogo sokolstva, ki je dvojna: prvič, ohranjati narod pri "tisti vsestranski čilosti, ki ne dopušča, da bi narodi izumrli, pri trajni in čvrsti moči, pri tistem zdravju telesnem, duševnem in nravnem, ki ne dovoljuje, da bi se pokazalo kakšno izprijenje in tako kakšen zastanek, kakšno nazadnjaštvo, ta najgrši, morilni zločin, storjen narodom". In drugič, strokovno delo, s katerim se maloštevilen češki narod, če hoče živeti, mora "po krepki in vsestranski delavnosti povzdigniti nad druge". S povzdigo ima Tyrš v mislih kulturno rast, "da nam je zopet doseči tisto ospredje omike in prave prosvete, kjer je naš narod nekdaj že bil". Tyrš ne dvomi v češko sposobnost in nadarjenost in poudari, da "le tam, kjer je stvar dognana tako daleč, da se ni treba sramovati in bati primere z vsem inozemstvom, le tam se je izvršila naloga v narodnem življenju in dosegla vsa določena težnja. Kdor hoče manj, je, kakor bi ne hotel ničesar". Zato "ne vlačiti se, ampak v poletu dalje! Pasti ali dospeti! Vse ali nič!" so gesla sokolske delavnosti na novem strokovnem polju, kjer jih čaka "novo splošno tekmovanje". Pred sokoli je bila tekma tako za razširitev narodnih bojnih vrst kot za dosego drugih narodov na kulturnem polju, pri čemer je imel Tyrš v prvi vrsti v mislih telovadbo, saj je bilo turnerstvo pri Nemcih, torej pri čeških nacionalnih nasprotnikih, precej razvito. Cilj je bil dokazati se v primerjavi ali v konkurenci z drugimi narodi, pri čemer se ne smejo bati tuje konkurence, pač pa le vztrajati v nadaljnjem delu. Pri doseganju ciljev se je Tyrš postavil v luči bratstva na načelo notranje vzajemne konkurence. Med sokolskimi društvi mora vladati zdrava konkurenca, kajti vsa sokolska društva so si "zopet tekmeči misli ene in vendar zavistne; vsak bodi vsakemu tu zgled in izpodbuda, in vsakdo, zmago ostalim z bratsko mislijo želeč, napni vendar vse moči, da svoji stvari priboriš venec zmagoslavni in ga obesiš v skupnem svetišču domorodne zgodovine kot slaven spominek". Do venca vodi dolga in težka pot, pri čemer "stvar sokolska, povzdigujoča misli nad vsakdanjost in sama že v zasnutkih nad druge povznesena, more izmed vseh prva dospeti tja, kamor moramo meriti vsi, bodi obenem z vsemi, bodi na čelu vseh".

V zaključku je Tyrš ponovno poudaril, "da je vsakdanja, neprestana in vendar ne kričava delavnost tu odločilna", ne pa sem in tja pojavljajoči nastop. Z vsakdanjim materialnim in duševnim delovanjem opravljajo tako svoje delo kot pri-

spevajo "k temu, da ostane naš narod na veke zdrav in silen", da sem med narodi uveljavi in preživi in ga tek zgodovine ne izbriše. "Tako vsak dan branimo svoj narod", s čimer ponovno poudari narodnoobrambni značaj sokolskega dela, "ki bi ga bilo [narod - op. p.] prepozno in zaman z mečem zunaj braniti v tem primeru, ko bi znotraj nebrižnost in skaza zglodali trdno in čvrsto njegovo jedro". Splošni znak bolne in izprijene družbe je prevladovanje mehkužne sebičnosti in samoslepilne laži, "kjer pa je jedro življenja zdravo, tam velja celota delom nad vse", zato tam ni prostora negativnemu egoističnemu materializmu in nemoralnosti, ki izpodjedajo napor plemenitejšega dela - in sokolsko je plemenito delo. Le tam prevlada junaštvo nad strahopetnostjo in le "narod zdravi je tudi zmožen braniti se. Orožje v vsaki pesti! Uredba vojaška! Stokrat, tisočkrat bodi to rečeno!" K orožju Tyrš poziva predvsem "mladeništvo in moštvo izdatno in godno", ki pa "mora že ob miru stati na straži", da se ne vtihotapi "skrnoba²³ v življenje". In sklene: "To nam bodi vodilna zvezda našemu početju, naša vera in najvišja posvetitev vsega življenja! To je naše stališče, tako razumemo mi sokolsko nalogo in ono trojno tekmovanje, ki nam je naloženo in v katerem treba, da je dolžnost, boriti se za palmo zmage. [...] Kar mi tu nameravamo in hočemo, ne more biti drugega, nego da se pridružimo k vrstam tekmovalcev, za ciljem tako vznesenim težočih, ne- vzdržno hitečih dalje za geslom gesel, ki slove: Naprej!"

Tomaž Pavlin

"OUR TASK, DIRECTION AND GOAL" IDEAL BASE OF SOKOL IDEA AND UPBRINGING

S u m m a r y

After the establishment of the Yugoslav state, the Slovenian Sokol (Slovenian Falcons) movement had to face new challenges. The Slovenian Sokol held a discussion about their mission and activities in the Yugoslav state on 6 January 1919. At this meeting they also defined the attitude of the Sokoli movement towards politics, religion, women, youth and sports, drawing up various work programmes, including a programme of education and schooling. The Sokol education had a central role in their work and life. As the Sokol movement became involved in schooling, it clashed with the positions of the traditional tutor - the Roman Catholic Church - and was thus involved in the cultural struggle. The Sokol idea was established by the Czech Sokoli member Miroslav Tyrš (1832-1884) in the specific circumstances of the 1860s. He conceived the Sokoli activities as work in the field of national defence. Within the Slovenian Sokoli movement, this idea was introduced by Viktor Murnik. Tyrš published the guidelines and work principles in 1871 in his article Our Task, Direction and Goal, which became a kind of a "Sokol gospel". Tyrš wondered where to turn and how to proceed. He underlined the Sokol ties with the nation and their contribution to national emancipation. He built the future of the Sokol and the nation on the work which had to be carried out at that time. With historical examples he warned what happens to nations should they neglect their physical training and moral values. He underlined that history amply demonstrated how the struggle for existence and preservation, which is a general natural law, also applied to nations. Therefore only physically, spiritually and morally healthy nations would survive. The task of the Sokol movement, as Tyrš emphasised, was thus to preserve a healthy nation on the basis of the Sokol and gymnastic work, and to prove itself internationally.

---

²³ Neodkritost, neiskrenost, hinavščina ali tudi umazanija (SSKJ 1994, str. 1237).

1.01
Prejeto 13. 5. 2009

UDK 061.22:323.1(497.4)"1900/1914"

Željko Oset*

Idejnopolitični spori v Slovenski matici od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne**

IZVLEČEK

Članek analizira napeto dogajanje v vodilni slovenski kulturni organizaciji, Slovenski matici, od začetka močnejših svetovnonazorskih trenj konec devetdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. Matica je delovala kot društvo, katerega namen je izdajanje slovenskih znanstvenih in poljudnoznanstvenih knjig. Društvo je aktivno sodelovalo pri perečih kulturnih problemih (od standardizacije slovenskega jezika in oblikovanja slovenske znanstvene terminologije do prizadevanja za slovenske srednje šole in za ustanovitev slovenskega vseučilišča). S svojim delovanjem je bila močno vpeta v družbeno okolje. Spremembe le-tega so močno odmevale in se odražale v Slovenski matici, predvsem po razpadu politične sloge ter postopnem ločevanju duhov. Argumente so zamenjala svetovnonazorsko ter politično zaznamovana stališča. Posebej je bilo to izrazito ob tiskanju Štrekljevih Narodnih pesmi in proslavi 400. obletnice rojstva Primoža Trubarja.

Ključne besede: Slovenija, kultura, Slovenska matica, kulturni boj, politizacija kulturnih društev, Fran Levec, Fran Ilešič, Primož Trubar, Karel Štrekelj

ABSTRACT

IDEOLOGICAL-POLITICAL DISPUTES IN THE SLOVENSKA MATICA SOCIETY FROM THE END OF THE 19TH CENTURY UNTIL WORLD WAR I

In the following article the author analyses the tense developments in Slovenska matica, the leading Slovenian cultural organisation, in the time of stronger ideological clashes from the end of the 1890s until World War I. Slovenska matica operated as a Society whose intention was to publish Slovenian scientific and popular scientific books. The Society was actively involved in the pressing cultural problems (from the standardisation of the Slovenian language and the establishment of Slovenian scientific terminology to the efforts to ensure Slovenian secondary schools and found a Slovenian university). With its activities it was strongly integrated into the social environment, thus the changes in the society, especially after the dissolution of the political unity and the gradual separation of spirits, resounded strongly and had significant influence on the Slovenska matica organisation. The argumentation was replaced by ideologically and politically marked standpoints. That was

* Univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: zekoo@inz.si

** Članek sem napisal za številko Prispevkov za novejšo zgodovino ob žalostni izgubi dr. Ervina Dolenca, ki je bil moj mentor, s katerim sem žal imel priložnost sodelovati le dobro leto. Kljub skromno odmerjenemu času najinega sodelovanja sem mu hvaležen za nasvete, energijo in podporo. Ervin je v medsebojnih odnosih poudarjal človeškost. Zelo prijeten je namreč občutek, ki ti ga da oseba - in Ervin je bil v tem vrhunski -, da nisi samo enakopraven, ampak tudi enakovreden sogovornik.

especially distinctive during the publishing of Štrekelj's collection of Slovenian folk songs and the celebration of the 400th anniversary of Primož Trubar's birth.

Key words: Slovenia, culture, the Slovenska matica organisation, politics, cultural struggle, politicisation of cultural societies, Fran Levec, Fran Ilešič, Primož Trubar, Karel Štrekelj

Zadnja leta 19. stoletja je na Slovenskem zaradi le delne izpolnitve narodnih zahtev, predvsem na šolskem področju, prevladoval pesimizem. V omenjenem obdobju sta na pomenu pridobila socialno vprašanje in svetovnonazorska diferenciacija, ki je porodila oster boj v civilni družbi. Ta boj je očiten predvsem po I. katoliškem shodu¹ leta 1892 v Ljubljani, na katerem so bile postavljene smernice kulturnega, izobraževalnega, gospodarskega in socialnopolitičnega delovanja.²

Na politično dogajanje niso bila imuna niti kulturna in športna društva, v katerih je potekal boj za idejno prevlado. Ta je navadno vodil k umiku skupine svetovnonazorskih somišljenikov in posledično k ustanovitvi konkurenčnega društva s sorodnim namenom. Ob političnih nesoglasjih in ločevanju duhov so trpela društva, ki so postala predmet političnega obračunavanja,³ po drugi strani pa spori niso bili zgolj negativni, saj so pripomogli k širši kulturni ponudbi.

Tovrstnemu dogajanju se ni izognila niti Slovenska matica, ki je bila kot eno izmed najpomembnejših kulturnih društev toliko bolj izpostavljena trenjem v družbenem okolju ter nasprotujočim si interesom in pričakovanjem. Le-ta so se razlikovala predvsem glede uresničevanja društvenega namena in postavljanja moralno-estetskih kriterijev za tisk v Matičinih publikacijah.

Idejnopolitični spori v Slovenski matici so se v večjem obsegu začeli pojavljati konec devetdesetih let 19. stoletja. Torišče sporov je bil sprva založniški program društva. V nagovoru na 34. občnem zboru 24. 5. 1899 je predsednik Levec opozoril, da se v dveh dnevnikih časopisih (Slovenski narod in Edinost) pojavljajo kritične ocene dela društvenega vodstva. Temu so očitali vihravost in nereprezentativno sestavo odbora ("nima programa, ima pa preveč profesorjev in duhovnikov"). Levec je kritike zavrnil kot "iz trte izvite" in "strankarsko zabeljene". Prvi očitek je razumel kot osebni napad in je zato opozoril, da društvo ni torišče za

¹ Katoliško gibanje je namreč zahtevalo rekatalizacijo vsega modernega človeškega bivanja. Argument zanjo je bil teza, da ves družbeni in svetovni red temelji na načelih sholastične filozofije in da se bo porušil, če se odstrani ta temelj. Stane Granda: Jeglič in katoliški shodi. V: Jegličev simpozij. Celje 1991, str. 333-336.

² Vasilij Melik: Problemi slovenske družbe 1897-1914. V: Slovenci 1848-1918, Maribor 2002, str. 600-606. Peter Vodopivec: O slovenskih političnih tradicijah v času nastanka Kraljevini Srbov Hrvatov in Slovencev. V: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941. Ljubljana 2007, str. 22-32. Janez Juhart: Ali je mogoče s totalitarizmom presojati demokracijo. V: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941. Ljubljana 2007, str. 35-51.

³ Ervin Dolenc: Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 95-104. Zvonko Bergant: Slovenski klasični liberalizem : idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921. Ljubljana 2000. V knjižici Slovenski liberalizem v pravi luči je kot najuspešnejše sredstvo navedeno ekskomunikacija. Ob tem je potrebno poudariti, da je v publikaciji možno zaznati dramtizacijo trenutka za dosego mobilizacije neopredeljenih, saj je bila knjiga namenjena "zapeljanim in revežem". Slovenski liberalizem v pravi luči. Ljubljana: Obrambno društvo, str. 64, 73-74. Prim. Jurij Perovšek: Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja. Ljubljana 2005.

vrto glave in prevratne poskuse.⁴ S predsednikovo izjavo so bili pomirjeni razburjeni člani. Iz kasnejše perspektive je jasno, da se je s tem začel nepovraten proces trenj med ključnima svetovnonazorskima skupinama članov odbora. Razlike med njimi so se zaostriale ob vsakokratni komentirani izdaji Narodnih pesmi.⁵ Problematičen je bil tako sam izbor pesmi kakor tudi oddaja naročila za tiskanje.⁶ Komentarji in ocene odražajo sočasno politično dogajanje. Na to jasno opozarja komentar odbornika Antona Koblarja, ki je v imenu društva 8. 5. 1899 odpovedal tiskanje tretjega zvezka Štrekljevih Narodnih pesmi, ker je lastnica tiskarne "pri zadnjih volitvah v občinskem svetu volila z narodno stranko". Sama odpoved, še bolj pa utemeljitev, je sprožila burne odzive. Proti takšni politizaciji je nastopila večina odbornikov.⁷

Na to, da je bilo v Slovenski matici napeto, nakazuje tudi predsedujoči dr. Fran Lampe v nagovoru⁸ na 36. rednem občnem zboru 27. 6. 1900, v katerem je izrazil nujno po slogi. Pozivi k obnovi sloge niso bili uspešni, kar je razvidno iz periodičnih ponovitev teh pozivov in v stagnaciji ter celo zmanjševanju števila članov Slovenske matice. Podobno usodo kot Matica so delila ostala kulturna društva.⁹ Na slabo stanje je na 37. občnem zboru Slovenske matice opozoril Fran Levec. V nagovoru je ocenil, da politični razkol slabo vpliva na stanje kakor tudi medčloveške odnose v društvu: "Podobno kot v javnem življenju, kjer razkol razjeda vse našo javno življenje, tudi med matičnimi udi, osebne mržnje do poverjenikov." Levec je opozoril, da vse naštetu nima nikakršne povezave z delovanjem in prizadevanji društva. Matica je bila namreč kulturno društvo, zaradi česar lahko pod njenim okriljem sobivajo posamezniki različnega stanu in političnega prepričanja, če so pripravljeni z združenimi moči sodelovati za razvoj društva.¹⁰ Kljub predsednikovim pozivom se napetosti niso umirile. Na to nakazuje pismo profesorja Kržiča (14. 5. 1901, se pravi sočasno z občnim zborom), ki se je pritoževal nad društvenim založniškim opusom. Ta je po njegovi oceni žalil duhovnike. Žalitev je videl v "pohujšljivih romanih in narodnih pesmih".¹¹ Že tako vzbujene strasti je dodatno zaostрил dr. Požar na slavnostnem sprejemu pri ljubljanskem županu za

⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Slovenska matica (AS 621), šk. 16. Že pred tem so se pojavljali razni koncepti, progami in želje glede delovanja društva. Na to je na 28. rednem občnem zboru 7. 6. 1893 opozoril predsednik Levec. "Vsak stan je hotel imeti od Matice, česar je potreboval, zato je prihajalo do burne fluktuacije članstva (1872-1895, 1880-1950)". Društvo je uspešno saniral Marn, ki je po smrti Bleiweisa poskrbel, da so se sčasoma pomirili razburjeni duhovi, ter opozoril, da Matica ni niti akademija niti založba za učne knjige. Dvignil je število članov od 1084 na 1926 in pomladil odbor, poskrbel za rast premoženja za 5000 goldinarjev, skrbel za redno izdajanje knjig in izboljšal njihovo kakovost. V Letopisu je rezerviral prostor za izvirne znanstvene in znanstvenopoučne razprave, za leposlovje je ustanovil posebno Zabavno knjižico. ARS, AS 621, šk. 14.

⁵ Nasprotniki tiskanja Narodnih pesmi so poudarjali pomen Cerkev, katoličanov pri ustanovitvi Slovenske matice. Sklicevali so se na dogovor, sprejet na prvem občnem zboru 11. 5. 1865, da se bo društvo ogibalo spornih tem, ker je "slovensko ljudstvo vdano katoliški cerkvi". Poleg tega so sprejeli zavezo, da Matica ne "bode trpela v ulnjaku kvarljivih trotoev". ARS, AS 621, šk. 1 in 3.

⁶ Karel Štrekelj je posebej zahteval, da Narodne pesmi tiska Miličeva tiskarna. Ob zamenjavi s Katoliško tiskarno pri petem snopiču je odločno protestiral. Odbor si kljub temu ni premislil, tako da je Katoliška tiskarna tiskala vse nadaljnje snopiče Narodnih pesmi. ARS, AS 621, šk. 15-17.

⁷ ARS, AS 621, šk. 16.

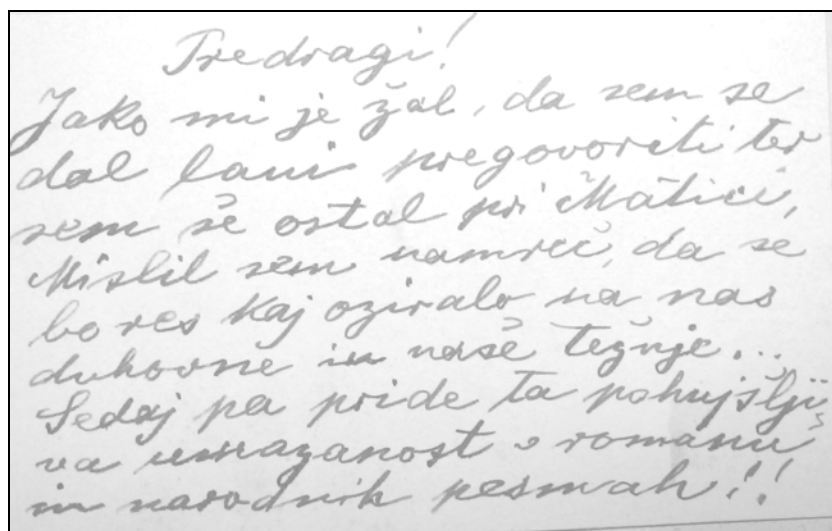
⁸ "Matica je mati, mati je srečna, če so njeni otroci srečni, srečni pa so če se med sabo ljubijo in če so složni. Ako nismo složni otroci ne moremo biti srečni in ne moremo napredno delovati."

⁹ ARS, AS 621, šk. 17.

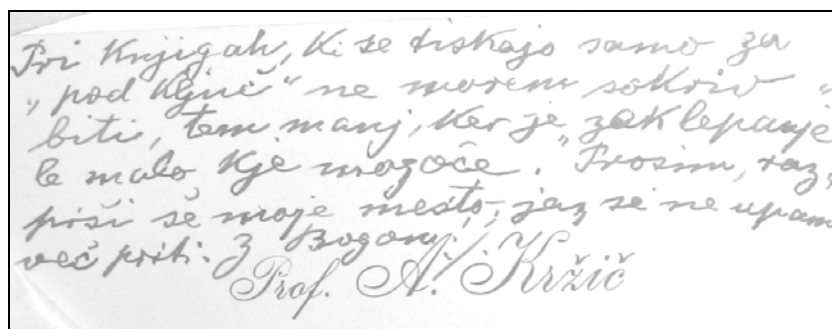
¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

častnega člana Matice grofa Harracha.¹² V pozdravnem nagovoru je tematiziral razvoj slovenskega jezika in se s tem posredno dotaknil tudi reformacije. Minimalizacija pomena reformacije je sprožila burne polemike v časopisju. Zaradi tega je Matica zavrnila vabila na časnikarski shod,¹³ da ne bi dodala energije v političnem obračunavanju, ter bila s tem postavljena v vrtinec trenj.¹⁴

Predragi!
 Jako mi je žal, da sem se
 dal lani pogovoriti, ter
 sem se ostal pri Matici,
 mislil sem namreč, da se
 bo res kaj oziralo na nas
 duhovne in naše težnje...
 Sedaj pa pride ta pohujšljivi
 va nezaganost v romanu
 in narodnih pesmah!

Tri knjigah, ki se tiskajo samo za
 „pod ključ“ ne morem sodbati
 biti, tem manj, ker je „zaklep“
 le malo kje mogoče. Prosim, raz,
 piši se moje mesto, jaz se ne upam
 več priti. 3. Bogomj. r. v. v.
 Prof. A. Kržič

Pismo Antona Kržiča, ki ga je odboru poslal 14. 5. 1901. V njem se pritožuje nad društvenimi knjigami, ki ne ustrezajo njegovim estetsko-moralnim kriterijem.¹⁵

¹² Jan grof Harrach je bil častni član od leta 1883. Bil je velik prijatelj Slovencev in njihovih kulturnih teženj. V času ljubljanskega potresa je bil vodja pomožne akcije. Zavzemal se je tudi za izgradnjo dolenske železnice. Umrli je 13. 12. 1909. Fran Maselj: Letno poročilo tajnikovo. V: Letopis Matice slovenske, 1910, str. 11.

¹³ Časnikarski shod je organiziralo Pisateljsko podporno društvo, ki se je leta 1909 preimenovalo v Društvo slovenskih časnikarjev. Društvo je združevalo pretežno liberalno misleče novinarje in kulturnike. Anton Terstenjak: Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani : ob svoji petindvajsetletnici 1885-1910. Ljubljana 1911 (dalje Terstenjak, Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani).

¹⁴ ARS, AS 621, šk. 18.

¹⁵ ARS, AS 621, šk. 17.

V društvu so se razmere navadno zaostriale ob vsakoletnem določanju založniškega programa in recenziranju prispelih rokopisov. Najbolj so bile sporne Narodne pesmi. Med moralno angažirani odborniki Matice velja posebej izpostaviti dr. Požarja in dr. Sušnika. Dr. Požar je na 129. seji odbora 14. 5. 1902 recenzentom očitil, da so do prof. dr. Štreklja preveč mili zaradi dejstva, ker je univerzitetni profesor. Dlje v kritiki je šel Sušnik, ki se je nad petim snopičem pritožil, da ne dosega estetsko-moralnih standardov in da pesmi žalijo verski čut. Razprava o projektu Narodnih pesmi se je nadaljevala in postala ključna tema na 33. občnem zboru 4. 6. 1902. Odločno je kolega, sodelavca in prijatelja branil Matija Murko, ki je poudaril potrebo po izdajanju znanstvenih knjig, s čimer je Slovenska matica upravičevala državno podporo. Ob tem je poudaril, da je za dosego slovenskega vseučilišča potrebno izdajati znanstvene knjige. To je mogoče doseči s temeljito reformo društva, tako da bo v ospredje stopilo njegovo osnovno poslanstvo - gojitev slovenskega znanstvenega duha. Ob tem je poudaril, da je znanost združljiva z vero. Kot primer je navedel Karla Štreklja, ki je "strogo veren mož" ter zato pozna moralne norme okolja in s tem meje, do katerih znanstvenoraziskovalno delo sme. S predgovornikom se ni strinjal dr. Lampe, ki je poudaril, da ima društvo širši kulturni in ne le znanstveni namen. Zato je predlagal, da bi Matica sprejela temu ustrezní založniški okvir. V razpravo je posegel dr. Tavčar, ki je izrazil podporo Štreklju, saj je njegovo delo sestavljeno na znanstvenih kriterijih. Zaradi tega zanj veljajo drugačni estetski in moralni kriteriji. Tavčar je zato predlagal sprejem rokopisa petega snopiča Narodnih pesmi med Matičine publikacije. Za predlog je glasovalo 19 odbornikov, 12 jih je bilo proti, 9 se jih je vzdržalo, dva pa sta odšla, zaradi česar člani niso bili več sklepčni. Kljub temu je Matica peti zvezek Narodnih pesmi izdala.¹⁶

Razgrete strasti na občnem sporu so se znova odrazile na seji odbora 23. 6. 1902 po občnem zboru, na kateri so volili društvene funkcionarje. Pri volitvah je do izraza prišla razklanost društva. Za predsednika je bil izvoljen dotedanji predsednik Fran Levec, ki je v pozdravnem nagovoru izrazil želje, "da bi se vznemirjenost, ki se je v zadnjem času pokazala med društveniki, kmalu polegla". Opozoril je, da se mora Matica opirati na dotedanje moči, torej na ves narod, saj v primeru, da postane strankarska izpostava, izgubi polovico ali vsaj tretjino članov.¹⁷

Spori so se spet pojavili ob recenziranju sedmega snopiča Narodnih pesmi. Maksimilijan Pleteršnik je ocenil, da so v rokopisu nekatere "kosmate in robate pesmi". Kljub temu je ob manjših spremembah predlagal tiskanje rokopisa. Z njim se ni strinjal drugi odbornik, Mihael Opeka, ki je bil proti tiskanju zaradi žgečkljive vsebine pesmi. Zato je predlagal obravnavo rokopisa na knjižnem odseku. Na seji 17. 1. 1903 so sklenili, da naj avtor odpravi napake ter umakne javno "spotkljive" pesmi. V razpravi sta bila ključna protagonist Opeka in Tavčar. Prvi je izdaji v nespremenjeni obliki odločno nasprotoval, medtem ko je Tavčar tiskanje podpiral. Obravnavo je ocenil za nepotrebno, saj se je po njegovem mnenju knjižni odsek postavil v vlogo nraavstvene komisije, kar pa, kot je poudaril, ni dobro za Slovensko matico kot kulturno institucijo.¹⁸

¹⁶ ARS, AS 621, šk. 18.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ ARS, AS 621, šk. 18. Primeri "robotih in kosmatih pesmi" po izboru Maksimilijana Pleteršnika:

Spori med odborniki in polarizacija javnega mnenja ob noticah v periodičnem tisku so imeli negativen vpliv na število članov Slovenske matice. Upadanje števila je bil pereč problem, saj je imelo društvo relativno skromno glavnico premoženja, katere polovica je predstavljala hiša na Kongresnem trgu. Zaradi tega je bilo društvo odvisno od števila članov ter njihove plačilne discipline. Trenja in nezadovoljstvo nad Matičinimi publikacijami so botrovali upadu števila članov za leto 1901.¹⁹ S tem se je prekinilo obdobje neprekinjene rasti od leta 1882, ko je društvo štelo vsega 1000 članov. V skoraj dvajsetih letih se je število članov povzpelo na 3223 leta 1901. Leta 1901 se je število zmanjšalo za 147, kar gre na račun izstopa 361 članov ter pristopa le 227. Število izstopov je bilo najvišje v dotedanji zgodovini društva.²⁰ Obseg izstopov nakazuje na nestrinjanje s knjižnim programom. Pomenljivo je pismo poverjenika Josipa Koca, ki je odboru poročal o težavah pri zbiranju "udnine". Za to naj bi bil kriv odmik od založniškega programa oziroma "manko knjig v onem duhu kakor nekdej". Pismo odraža težave, s katerimi so se soočali poverjeniki ob pobiranju članarine, ko so naleteli na nezadovoljstvo in razočaranje članov Slovenske matice.²¹

Povod za nova medsebojna trenja v odboru je bila neudeležba društvene delegacije na Strossmayerjevem²² pogrebu. Sledila je razprava, ki je bila odziv na časopisne komentarje. Ti so namigovali, da je bil izostanek načrten, saj se je društvo potegovalo za državno podporo. Zaradi tega je bila Matica previdna pri tesnejšem povezovanju z drugimi slovanskimi narodi. O tem se je razvila razprava na 41. občnem zboru 7. 6. 1905. V tem kontekstu je moč razumeti Levčevo izjavo, da je Slovenska matica pri zblíževanju z Matico hrvatsko svoje korake že napravila, sedaj pa je bila na vrsti Matica hrvatska.²³ Omenjena ocena je bila hudo razočaranje za člane društva, ki so se trudili za tesnejšo povezavo z Matico hrvatsko. Za tesnejšo povezavo se je zavzemal predvsem Fran Ilešič, ki je že na 132. seji odbora 27. 5. 1903 predlagal zblížanje med obema maticama. Predlog o vzajemnosti ni dobil potrebne formalne podpore odbora ter še manj predsednika društva, zaradi česar je bila tema odnosov med obema maticama torišče nesoglasij med predsednikom in Ilešičem. Da bi pomirili razburjenje, so v okviru književnega odseka ustanovili pododsek za preučitev pogojev o tesnejši knjižni zvezi med slovensko in hrvaško matico. Načelnik pododseka je postal dr. Fran Ilešič. Kljub temu so razmere v društvu ostale napete kot struna, zaradi česar je Fran Levec dolgo okleval pri sprejemu mesta predsednika društva. Na 139. seji odbora 19. 6. 1905 je kot razlog za zadržanost navedel "obstoj večih struj, ki hromijo društveno delovanje". Ob volitvah je hkrati potekala tudi razprava o tiskanju člankov. Pobudnik razprave, odbornik Opeka, je predlagal, da matica dosledno upošteva že sprejeti

"Po mojem trebuščku se plazil ne boš", "Mlada sem bila, z ritjo vila, stara sem ratala, rit me je fratala, kaj bo pa zdaj, ko je tir v en kraj?", "Snoč sem pri eni bil, pa me je far lovil, drev bom pa k drugi šel, k far ne bo znal.", "Ljubca moja, al je posteljca tvoja? Kaj me prašaš po nji, snoč si ležal na nji." Toliko za primer iz katerega je razvidna srž problema Narodnih pesmi.

¹⁹ ARS, AS 621, šk. 18.

²⁰ Evgen Lah: Četrto desetletje Slovenske Matice. V: Letopis Matice slovenske 1906, str. 1-21.

²¹ ARS, AS 621, šk. 19.

²² Ob tem je treba opozoriti, da je Strossmayer društvu na začetku njenega obstoja daroval 1000 goldinarjev in je bil s tem največji posamični darovalec. ARS, AS 621, šk. 1. Prim. Poročilo o delovanju. V: Koledar slovenski za navadno leto 1865, Slovenska matica, Ljubljana 1866, str. 13-17.

²³ ARS, AS 621, šk. 20.

sklep,²⁴ da ne bo tiskala člankov, ki niso bili obravnavani v književnem odseku. Poleg tega je zahteval, da ima vsak odbornik možnost vpogleda v posamezen rokopis, ki ga je dobilo društvo. Sklep še zdaleč ni spremenil napetega ozračja v društvu. Na to je v poročilu za leto 1905 opozoril tajnik Lah na 140. seji odbora (23. 10. 1905). Tam je zapisal, da ima napetost, ki v društvu obstaja od 38. občnega zbora, vidno posledico v padanju števila članov društva. Zavrnil je trditev, da so za padec krivi odbor in društveni funkcionarji. Kot vzrok je določil obstoječe napete politične razmere, ki se kažejo tudi v Slovenski matici. Zaradi tega je predlagal slogo oziroma iskanje skupnega imenovalca: "Iščimo to kar nas združuje, ogibljimo se pa onega, kar nas razdružuje." Sklenil je, da "Matica ni politično, marveč literarno društvo, ona ne sme biti strankarska, marveč nad strankami".²⁵

Podobne želje po slogi je imel tudi predsednik društva, ki je od leta 1901 v nagovoru na občnem zboru vsako leto opozoril na potrebo po slogi. Tako je tudi na 42. občnem zboru 16. 5. 1906 opozoril, da je sloga nujni pogoj za delovanje Slovenske matice. Ob tem je navedel pozitivne učinke sloge v letu 1905, saj je društvo pridobilo več kot 200 novih članov. Razlog za povečanje članov je bil poleg pristopa že obstoječih članov predvsem pristop hrvaških članov. Projekt zblizevanja je medtem namreč dobil nov zagon. Ključni protagonist je ostal Ilesič, ki je poskrbel, da je Slovenska matica dobila večje število knjig od Jugoslovanske akademije znanosti in Matice hrvatske.²⁶

Zaradi časopisnih kritik o slabem založniškem programu je bila na 41. rednem občnem zboru (7. 6. 1905) sprejeta zaveza, da bo založniško shemo društva pripravil v ta namen oblikovani programski odsek. Prvo sejo je imel odsek čez tri tedne. Na uvodnem sestanku so vsi udeleženci predstavili vizijo društva, ki naj bi predstavljalo pomemben gradnik slovenske kulture oziroma kulturne produkcije. Govekar je predlagal, da bi bilo v publikacijah več leposlovja ter znanstvenih monografij, s cikličnimi dolgoletnimi projekti pa bi začasno prenehali (Štrekljeve Narodne pesmi). Podobno je razmišljal Požar, ki je predlagal večji obseg znanstvenih publikacij glede na zahteve po slovenskem vseučilišču. Ob tem je predlagal, da bi se moral kristalizirati odnos med Matico in leposlovnimi časopisi. Ostali člani so predstavili svoje parcialne želje. Tako je Zbašnik predlagal izdajanje društvenega časopisa, Turk tiskanje popularne botanike itd. Zaradi različnih mnenj so pogovor prekinili. Nadaljevali so ga 18. 7. 1905, ko so sklenili, da bo Matica izdajala "potrebne in znamenite knjige", Zbornik kot stalno publikacijo za znanstvene vsebine, Letopis kot poročilo o delovanju društva ter tri leposlovne knjige iz Knezove, Zabavne in Svetovne knjižice. V načrtu je bil tudi tisk ene ali dveh poljudnoznanstvenih monografij na leto. V širši izbor za znanstvene monografije so prišle te teme: jugoslovanska Ilirija, zgodovina reformacijske dobe, Bleiweis ter Kmetijske in rokodelske novice, zgodovina slovenskega naroda, poljudna zgodovina slovenske literature, opis drugih slovenskih pokrajin, Prešernova spomenica, etnografske študije o Slovencih, tehniške pridobitve 19. in 20. stoletja, obča kul-

²⁴ Ta problem so obravnavali na seji književnega odseka 28. 6. 1905, na kateri so po daljši razpravi sprejeli predlog dr. Opeke, da ne sme biti noben rokopis natisnjen, če ga nista odobrila odsek in odbor, ter mora biti rokopis vsakemu odborniku na razpolago, da vpogleda v rokopise, ki so namenjeni za objavo v matičnih publikacijah. ARS, AS 621, šk. 20.

²⁵ ARS, AS 621, šk. 20.

²⁶ ARS, AS 621, šk. 20.

tura, zgodovina slovenske umetnosti, kemična tehnologija, bakteriologija in mikroskopija, razne finančne vede, socializem in sociologija, zdravilstvo po raznih strokah, etika in estetika, poetika in dramaturgija, astronomija in zgodovina slovenskega šolstva. Programska shema je bila kompromis med različnimi željami in pričakovanji. Program je veliko pozornost namenil zgodovinskim temam, povezanim z oblikovanjem slovenskega naroda.²⁷

Po sprejemu programske sheme so se razmere v društvu umirile. Leto 1906 je bilo tako najbolj umirjeno v zadnjih sedmih letih. Razlog za to so bili zmanjšani interes politike za društvo, redkejši polemično-napadalni časopisni članki ter usmerjanje vodilnih osebnosti matice v konstruktivne projekte, ki niso bili politično sporni. V prvi vrsti so to bili sodelovanje z Matico hrvatsko, spremljanje vseučiliškega problema²⁸ ter priprava tehniške terminologije.²⁹ Sodelovanje z Matico hrvatsko je ob Ilešičevih večletnih prizadevanjih dobilo potrditev naprej v sredini januarja 1906 v književnem odseku ter nekaj dni kasneje še v odboru. Sprejeto je bilo tesnejše književno sodelovanje. Formalno je sodelovanje Matica v Zagrebu potrdila naslednji mesec. Obe društvu pa sta se sočasno dogovorili o recipročnem izdajanju knjig. Po načrtu bi morala vsaka izmed matic izdati vsako leto knjigo avtorja sosednjega naroda. Za prvega v zbirki "Hrvaške knjige" je bil pri Slovenski matici izbran dr. Fran Ilešič.

Umiritev strasti je bilo opaziti tudi na 42. občnem zboru 16. 5. 1906. V nagovoru je predsednik Levec poudaril, da se je v društvo vrnila "SLOGA". Zaradi tega se je število članov povečalo za 200. Na občnem zboru so obravnavali Ilešičev predlog, da bi za hrvaške člane znižali ustanovnino. Predlog je bil zavržen, kar kaže na to, da v odboru le ni vladalo takšno navdušenje nad "pobratenjem" z Matico hrvatsko.³⁰

Da je bilo leta 1906 le zatišje pred nevihto, je pokazal nadaljnji razvoj dogodkov. Na zaostrene razmere nakazujeta odstopa dolgoletnega tajnika Evgena Laha in predsednika Levca. Prvi je konec februarja 1907 odstopil zaradi zdravstvenih razlogov. Levec, ki je odstopil pol leta kasneje, ni v odstopni izjavi navedel nobenega posebnega razloga. Njegov odstop je bil tudi presenečenje, saj je odstopil julija 1907, le dva meseca po ponovni izvolitvi za predsednika društva. Iz kasnejše razprave v okviru društva je razvidno, da je odstopil zaradi strahu pred škandalom. Na to je opozoril Ilešič, ko je novembra 1907 Levec vrnil zahvalno diplomo kot "pričo slovenske hvaležnosti". Ilešič je poudaril, da bi v primeru bolj navdušene zahvale dotedanjemu predsedniku Levcu v društvu lahko nastal odpor in stvar bi se lahko dodatno zaostрила. Na skrajno zaostrene razmere nakazuje Levčev nastop

²⁷ Prav tam.

²⁸ Pričakovanja zainteresirane javnosti so bila velika. Lahko bi rekli nerealna, saj je bilo vseučiliško vprašanje tako v Avstro-Ogrski kakor tudi kasneje v Kraljevini Jugoslaviji v prvi vrsti politično vprašanje. Od društva so pričakovali, da bo organiziralo javne manifestacije, shode ter druge odmevne dogodke. Tako je ljubljanski župan Ivan Hribar junija 1907 Matici predlagal, da naj se postavi odločneje na čelo akcije za ustanovitev slovenskega vseučilišča. Pri tem je Hribar mislil na organizacijo shoda, ki ga je Odbor za slovensko vseučilišče, ki mu je Matica prepustila prvenstvo, organiziral 23. 6. 1907. Kljub temu je 24. 6. 1907 Matica poslala poslanski zbornici na Dunaju prošnjo za ustanovitev slovenskega vseučilišča in za slovenske srednje šole. ARS, AS 621, šk. 21.

²⁹ Željko Oset: Vpliv modernizacije na oblikovanje slovenskega naravoslovno-tehničnega besedišča. V: Podobe modernizacije. Poglavlja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju, Ljubljana 2009, str. 350-374.

³⁰ ARS, AS 621, šk. 20.

kot priče v zadevi Knez³¹ na ljubljanskem sodišču. V zapisniku je navedeno, da je kričal.³²

Kljub očitno razgretemu notranjemu ozračju v društvu je sama organizacija 43. občnega zbora 29. 5. 1907 potekala navzven v najlepšem redu. Bila je prelomna, saj je prvič na občnem zboru Slovenske matice spregovoril predsednik Matice hrvatske, profesor Vekoslav Klaić. V pozdravnem nagovoru je opozoril, da sodelovanje med obema maticama izvira iz skrajne potrebe. Izrazil je pričakovanje, da sodelovanje ne bo samo "zveza medenega tedna, polna lepih besed, saj ta zveza ni zveza samo srca, ampak tudi uma (eine Vernunftsheirat)". Kot dobro je sodelovanje med društvoma ocenil predsednik Levec. Opozoril je na veliko zanimanje za izdane publikacije, kar je "dokaz, da ta literarna vez ni izšla iz kratkega navdušenja in da bi bila le kratke dobe, ampak da ostane trajna v čast in srečo obema narodoma". Praznično razpoloženje je nato v nadaljevanju popestril Levec z novico, da je društvo pridobilo precej članov, saj jih je konec leta štel 3461 (od tega 6 častnih, 208 ustanovnikov, 3121 letnikov in 126 naročnikov).

Volitev društvenih funkcionarjev je potekala na 152. seji odbora 14. 6. 1907. Z vzklikom je bil za predsednika izglasovan Fran Levec. Oba podpredsednika so nato izvolili po listkih. Prvi podpredsednik je postal Peter Grasselli, drugi pa Ivan Sušnik.³³ Levec je na mestu predsednika ostal zgolj mesec, saj je že 17. 7. 1907, kot rečeno odstopil z mesta predsednika Slovenske matice.

Volitve novega predsednika Slovenske matice so potekale na 153. seji odbora 25. 9. 1907. Izvedbo volitev je zasenčil sestanek skupine liberalnih somišljenikov na predvečer volitev v društveni pisarni. Na sestanku, ki ga je organiziral Ivan Šubic za liberalni krog odbornikov društva, so za svojega kandidata izbrali dr. Ilešiča. V imenu "nepovabljenih odbornikov" je kanonik Sušnik protestiral proti izvedbi strankarskega sestanka. Motilo ga je, da je bilo vabilo za večerni sestanek poslano z uradnimi emblemi društva. Zaradi tega je Sušnik napovedal, da sam ne bo glasoval, tako kot tudi ne njegovi stanovski tovariši (Gruden, Opeka in Ušeničnik). Ob tem je posebej izpostavil, da proti Ilešiču kot kandidatu za predsednika nimajo nič. Ravnatelj Šubic je pojasnil, da je sestanek potekal v društvenih prostorih, ker se niso želeli sestati v gostilni. Ob tem je poudaril, da se "v sedanjih časih, ko je toliko strank, se povsod shajajo prijatelji-somišljeniki, ako gre za važno stvar in volitve društvenega predsednika je gotovo važna zadeva, o kateri se je bilo treba pomeniti". Od prisotnih 29 odbornikov je bilo oddanih 22 glasovnic, 4 glasovnice pa so bile oddane prazne.³⁴ Perušek je dobil en glas, 17 glasov pa Ilešič, s čimer je postal novi predsednik Slovenske matice.³⁵

³¹ Pravidanje za zapuščino po Knezu, ki je svoje delnice zapustil Slovenski matici. Za skrbnike oporoke je določil prof. Josipa Jesenka, Ivana Hribarja in Ivana Tavčarja. Hribar in Tavčar sta svoje delnice prepustila društvu. Jesenko pa je želel delnice pridobiti v svojo posest, da bi lahko nato z njim prosto razpolagal. S tem namenom je sprožil tožbo, v kateri je zahteval, da mu društvo prepusti delnice Narodne tiskarne. Sodni postopek se je vlekel več let. Spremljanje postopka je sprožalo idejno-politične konfrontacije. Ob tem velja opozoriti, da sta ravno ustanovitev Narodne tiskarne ter nasprotovanje Vošnjakovega kroga za ustanovitev društvene tiskarne botrovala sporu, ki je sprožil prvi veliko krizo Slovenske matice leta 1872.

³² ARS, AS 621, šk. 21.

³³ Prav tam.

³⁴ V zapisniku je zapisano, kdo je oddal prazne glasovnice, kljub temu da so bile volitve tajne, zaradi česar zapisnikar ni mogel vedeti, kdo je oddal prazen list ali sploh ni volil.

³⁵ ARS, AS 621, šk. 21.

Novega predsednika je na začetku mandata čakala priprava programa za obdobje 1908-1910. Na prvi seji odbora po izvolitvi novembra 1907 je predlagal ob 400. obletnici rojstva Primoža Trubarja slavnostno akademijo in izdajo Trubarjevega zbornika, saj je "take prilike treba izrabiti za književno delovanje". Sočasno so razpravljali o proslavi 100. obletnice rojstva Janeza Bleiweisa. Prioritetno so obravnavali Trubarjevo slovesnost, ki je bila bolj problematična kot Bleiweisova. Predsednik je predlagal javno akademijo, kar je sprožilo burno razpravo med odborniki Slovenske matice. Sprva je javno proslavo nameravalo pripraviti Društvo slovenskih pisateljev in časnikarjev, ki pa je na pobudo Matice slednji prepustilo vodstvo pri organizaciji. Dr. Detela je bil za "javno slavlilo Trubarjevega književnega delovanja". Nasprotoval pa je javni akademiji, saj se je bal, da bi govornike zaneslo na versko in socialno področje, kar bi lahko sprožilo neprijetnosti ter poostriilo domače spore. Izpostavil je možnost negodovanja kmetov ob Trubarjevi proslavi zaradi njegove povezave z zemljiškimi gospodi, ki so v 16. stoletju na eni strani zmanjšali pravice kmetov ter sočasno radodarno podpirali protireformacijo. Detelovo bojazen je skušal pomiriti predsednik, ki je Trubarjevo slovesnost primerjal s Prešernovo. Izpostavil je, da je Trubar "začetnik naše književnosti, zato ga proslavljamo, ne pa kot verskega reformatorja. Proslava tega moža bo svečan spomin na dobo, ko smo začeli pisati v domačem jeziku. Od ljudstva se ne oddaljuje, kdor slavi moža, ki je ljudstvo učil čitati in pisati". Odbornik Anton Terstenjak je predlagal, da bi matica organizirala akademijo v sodelovanju z Društvom slovenskih pisateljev in časnikarjev. Ilešič je nasprotoval temu predlogu, saj bi bila proslava s tem umeščena v čas jugoslovanskega časnikarskega shoda v Ljubljani, kar bi dodatno zaostriilo razmere v društvu. Na to je opozoril tudi Detela, ki je napovedal, da bo akademija povzročila hude domače spore. Z Detelo se je delno strinjal tudi Tavčar, ki je opozoril, da je o Trubarju težavno pisati "v sedanjih časih". Zato je predlagal, da društvo pisateljem in cenzorjem svetuje taktno delovanje. Tavčar je bil skeptičen zaradi morebitnega povezovanja Trubarja z nemštvom oziroma naslonitve na nemštvo z reformacijo. Kljub pomislekom je bila ideja za izvedbo akademije v čast Trubarju potrjena. V uredniški odbor za pripravo književnega spomenika so bili izbrani Šlebinger, Šmid, Bučar, Gruden, Kovačič, Pivko in Pleteršnik.³⁶

V književnem programu za leti 1909 in 1910 je bila posebna pozornost posvečena francoski dobi, 100. obletnici rojstva Stanka Vraza in Ljudevita Gaja. Ob tem je iz načrta povsem izpadel Janez Bleiweis. Ob sprejemanju programa je predsednik opozoril, da je društvo na novo oživelo, saj je leta 1907 do 5. 11. pristopilo ali obnovilo članstvo 589 "udov". Ob tem velja omeniti, da je po drugi strani kar nekaj katoliških bralnih društev izstopilo iz društva.³⁷

Društveno klimo je še naprej segreval Karel Štrekelj, ki je konec leta 1907 spraševal, zakaj njegov rokopis še ni v tiskanju. Ob tem ga je zanimalo, kako so klerikalci sprejeli novo papeško encikliko. Sumil je namreč, da je do zakasnitve

³⁶ ARS, AS 621, šk. 1. Ob tem velja opozoriti, da proslava 300. obletnice smrti Primoža Trubarja 1886 ni povzročila svetovnonazorskih razprtij v društvu Slovenska matica ali celo načela politične sloge. Slovesnost je 3. 7. 1886 v ljubljanski čitalnici organiziralo Pisateljsko podporno društvo. Slavnostni govornik je bil Fran Levce, predsednik Slovenske matice. Terstenjak, Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani, str. 35-36.

³⁷ ARS, AS 621, šk. 21.

prišlo zaradi okrožnice, saj "če še pri tem snopiču iščejo dlak v jajcu, potem je pač Ljubljana naša abdera".³⁸

Organizacija akademije in zbornika je potekala nemoteno. Zanimanje za Trubarja je bilo precejšnje. Medtem pa je vladalo skromno zanimanje za Bleiweisa, zaradi česar je bil Bleiweisov zbornik prestavljen v leto 1909. Na 158. seji odbora 3. 4. 1908 so v razpravi odločali o tisku Matičinih publikacij za leto 1909. Kljub večletnem deficitu so se odločili, da bodo Trubarjev zbornik tiskali v "lepšem ovitku in tisku". Odločili so, da bo v zborniku izšel Trubarjev epitaf in faksimile rokopisa, ki ga je Matici poslal Maister. Sama organizacija pa je povzročala idejna valovanja na Slovenskem. Na 44. rednem občnem zboru je Ilešič opozoril, da marsikdo izstopa iz kulturnih društev ali jim celo napoveduje bojkot. Na to, kako resno je Ilešič vzel stanje, nakazuje njegovo predavanje na temo odnosa med kulture in politike. Stanje je bilo namreč alarmantno, saj za leto 1907 članarine ni plačalo okoli 700 starih "udov", kar je predstavljalo dobro petino članov. Takšen upad so delno nadomestil novih člani iz Slovenije, v večjem obsegu pa naročniki iz Hrvaške. Tako je za leto 1907 plačalo polno članarino 3231 oseb, polovično članarino pa 576 oseb. Skupaj je bilo torej 3807 članov, kar je bilo 534 več kot leta 1906.³⁹

Med 8. in 10. septembrom 1908 je potekal časnikarski kongres v Ljubljani. Ob tej priložnosti je župan Hribar pozval someščane, naj okrasijo svoje hiše. Sočasno kot kongres je 8. 9. 1908 potekala v veliki dvorani Mestnega doma Trubarjeva akademija. Dvorana je bila slavnostno okrašena z eksotičnim rastlinjem, zastavami in Trubarjevo sliko. Slavnostni govornik Ilešič je v govoru izpostavil delovanje "slovenskega literarnega Kolumba". Sama slovesnost je bila dobro obiskana, saj je tajnik v poročilu odboru Slovenske matice navedel, da se je "naroda kar trlo". Po končani akademiji so udeleženci akademije prisostvovali postavitvi temeljnega kamna za Trubarjev spomenik.

Samo dogajanje okoli Trubarjeve slovesnosti so zasenčili septembrski dogodki. V Ljubljani so bile kot odmev na ptujske dogodke med 18. in 20. septembrom organizirane velike protinemške demonstracije, ki so se razvile v nemire in nasilno slovenizacijo imen ulic, trgov in cest v Ljubljani. Demonstracije so se končale ob posredovanju orožnikov in vojske. V posredovanju vojske so umrli trije demonstranti. Splošnemu zgražanju se je pridružila Slovenska matica, ki je 7. 10. 1908 pripravila žalno sejo. Ilešič je opozoril na to, da so dogodki simptom političnega stanja, ter na pomanjkanje slovenskih vodstvenih delavcev na estetskem in intelektualnem ter na področju notranje kulture.⁴⁰

Slovenska matica je leto 1908 sklenila uspešno, saj je društvu za leto 1908 poravnalo članarino 4678 letnikov, od tega kar 551 Hrvatov. Zbliževanje z Matico hrvatsko je tudi poglobljena značilnost vodenja društva pod Franom Ilešičem. Tako je predsednik maja 1909 predlagal organizacijo Ilirske in Gajeve akademije. Njegov predlog je odbor potrdil kakor tudi nakup delnic v Gajejem domu. Proslava ob stoletnici Ilirskih provinc se je začela 5. 11. 1909 s predavanjem o francoski dobi ter se nadaljevala 7. 11. s slavnostno akademijo in banketom.

³⁸ ARS, AS 621, šk. 22.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ ARS, AS 621, šk. 22.

*Trubarjev spomenik.*⁴¹ *Temeljni kamen je bil postavljen 8. 9. 1908 na vogal Bleiweisovega parka ob Narodnem domu, kljub temu da je župan Hribar že leta 1907 obljubil, da bo spomenik postavljen ob proslavi 400. obletnice rojstva Primoža Trubarja. Zbrane udeležence je ob postavitvi nagovoril dr. Ivan Tavčar.*⁴² *Kip za spomenik, ki ga je izdelal Franc Berneker, pa je bil postavljen naslednje leto. Stroški izdelave in postavitve spomenika so bili 10000 kron.*⁴³

Po uspešni izvedbi druge akademije se je odbor 26. 11. 1909 seznanil s tem, da je Čerin, ki je prispeval sestavek⁴⁴ za Trubarjev zbornik, sprožil sodni spor. Od Maticice je zahteval 500 kron odškodnine in ponatis eksemplarja svojega nemškega rokopisa ali pa samo 2000 kron odškodnine. Čerin je namreč poslal rokopis v nemščini, ki ga je nato odbor prevedel v slovenščino. Nato je pred tiskom Čerin odobril korekturo. Ko pa je bil Trubarjev zbornik že natisnjen, si je premislil in zahteval popravke tiskane verzije.⁴⁵

Novo torišče sporov se je v Matici pojavilo ob Ilešičevem predlogu ustanovitve znanstvenega odseka, v katerem bi sodelovale tudi osebe, ki niso člani društva. Predlog je na 169. seji odbora konec decembra 1909 naletel na nasprotovanje dr. Detele, saj bi se, kot se je izrazil Detela, tako spremenila izdajateljski koncept in značaj društva. Po mnenju odbornika Detele Matica ni bila niti finančno zadosti podkrovana niti ni obstajala ustrezna ponudba rokopisov z znanstveno vsebino.

⁴¹ Srečko Krese: Naprej zastave slave. Celje 1990, str. 143.

⁴² Kaj je Tavčar pri odkritju Trubarjevega temeljnega kamna zamolčal?. V: Slovenec, 10. 4. 1908, št. 207, str. 3.

⁴³ ARS, AS 621, šk. 26.

⁴⁴ Josip Čerin: Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformacijskih časih. V: Trubarjev zbornik. Slovenska matica, Ljubljana 1908, str. 126-244. Odbor je sprejel posebna navodila za prevajalca rokopisa. Naročili so, da jezik Cirila in Metoda ne sme prevajati kot slovenskega, poleg tega pa "naših pesmi iz časa pred 16. vekom" kot staroslovenskih, kakor so jih imenovali tudi protestantje. V navodilih se kaže recepcija makedonske teorije, ki jo je utemeljil Vatroslav Oblak.

⁴⁵ ARS, AS 621, šk. 23.

Poleg tega je bilo po mnenju dr. Detele na Slovenskem premajhno povpraševanje po tovrstnih vsebinah, zaradi česar bi društvo naletelo na težave. S tem argumentom se je strinjal tudi Ilešič, ki pa je rešitev za tiskanje znanstvenih vsebin videl v poglobljenem sodelovanju s Hrvati. To je bilo drugo področje, ki je pri nekaterih sprožalo negodovanje, pri drugih celo upor proti predsedniku. To se je posebej pokazalo v volitvah društvenih funkcionarjev na 173. seji odbora 15. 4. 1910. Na zasedanju so razpravljali o domnevno podtaknjenih glasovnicah. Po temeljiti razpravi so odborniki potrdili veljavnost volitev. Poskrbeli so, da volitve ne bi postale javna časopisna afera, ki bi imela negativen vpliv na Slovensko matico. Tako se je uradni dopis o volitvah matičnih funkcionarjev za leto 1910 izgubil v upravi časnika Slovenec. Kasneje, ob izstopu so svetovnonazorsko desno usmerjeni odborniki to gesto podpore društvenemu predsedniku obžalovali. EkspONENTA liberalnega političnega pola, časnik Jutro,⁴⁶ je predsednik Ilešič pozval, naj ne piše o aferi.⁴⁷

Ilešičeva politika vzajemnosti z Matico hrvatsko je naletela na več ovir. Eden takšnih sporov je bila razprava o finančni podpori Branku Drakslerju za ilustrirano knjigo Vrazovih pesmi iz fonda Hrvaške knjižnice Slovenske matice. V ostri razpravi je temu nasprotoval Ilešič, saj se je bal, da bi to omajalo sodelovanje s Hrvati. Ključni podpornik predloga je bil blagajnik društva Milan Pugelj, ki ga je odločno podprl odbornik Detela. Predsednik in Detela sta si izmenjala kopico hudih obtožb in osebnih napadov. Na glasovanju je zmagal blagajnikov predlog, kar nakazuje na nepodpore Ilešičevemu tempu zblíževanja z Matico hrvatsko. Razmere so se zaradi tega zaostriale. Kaplja čez rob je bila premajhna podpora za izvedbo Vrazove akademije na seji odbora 2. 12. 1910.⁴⁸ Dodatno so se zaostriala razmerja na seji odbora 22. 2. 1911, na kateri je Detela sporočil, da ne namerava več kandidirati za odbornika. Kot razlog je navedel ostre besede dr. Ilešiča na seji 14. 6. 1910. Po polemični razpravi se je Detela vendarle odločil za kandidaturo. Ilešič je to razumel kot nezaupnico, zato je 27. 2. 1911 odstopil. Kot razlog za odstop je navedel neupravičeno finančno podporo Branku Drechslerju za izdajo študije o Stanku Vrazu, ki jo je napisal Branko Vodnik. Akcijo za umik ostavke je vodil podpredsednik Grasselli, ki je na koncu Ilešiča uspel prepričati, da je ostal predsednik Slovenske matice. V ta namen je 1. 3. 1910 pripravil sestanek ljubljanskih odbornikov. Ilešič je pojasnil, da je bil razlog za odstop občutek nasprotovanja ob angažiranju za jugoslovansko idejo. Ob tem je poudaril, da tudi društvo Pravniki in Glasbena matica ubirata enako pot glede jugoslovanskega vprašanja. Nato je odbor potrdil zavezo za sodelovanje z drugimi jugoslovanskimi društvi. V razpravi, ki se je razvila, so odborniki ocenjevali, da je nestrinjanje posledica Ilešičevega značaja, zmes strastnosti in prevelike občutljivosti. Na demokratični deficit je opozoril odbornik Gruden, ki je menil: "v Matici so različni nazori glede jugoslovanskega programa." Še bolj ekspliciten je bil odbornik Opeka, ki je poudaril, da je "Matica v prvi vrsti slovenska", zato se mora predsednikovo delovanje gibati strogo v mejah društvenih pravil. Nasprotovanje predsednikovim aktivnostim je izrazil tudi organizator sestanka na predvečer volitev 1907, odbornik Šubic. Podobno kot Grudna ga je motila Ilešičeva samovolja, zato je

⁴⁶ Jutro, neodvisen politični časnik, ki je v letih 1910-1912 izhajal v Trstu in Ljubljani.

⁴⁷ ARS, AS 621, šk. 25.

⁴⁸ Prav tam.

predlagal, da naj se predsednik z načelniki odsekov najprej posvetuje, šele nato skliče seje in predlaga sklepe.⁴⁹

Razburkane strasti so se nato za dobro leto pomirile. Ponovno so jih razvnele volitve odbornikov na 47. občnem zboru maja 1912. Predsednik je na volilno listo odbornikov umestil 11 kandidatov za 10 prostih mest. Do tedaj je bila praksa, da je bilo na volilnih listah toliko kandidatov, kolikor je bilo prostih mest v odboru. Zaradi tega sta iz odbora konec marca 1912 izstopila odbornika Ušeničnik in Opeka. Kot razloga za izstop sta navedla nelojalnost predsednika in nelegalno uničenje glasovnic po glavni skupščini leta 1910. Za posrednika med njima in odborom je bil izbran dr. Detela, ki pa je to nehvaležno opravilo kasneje prepustil dr. Grudnu. Posredovanje ni bilo uspešno, saj so na 191. seji odbora 11. 6. 1912 sprejeli dokončen izstop Opeke in Ušeničnika.⁵⁰

Na 192. seji odbora 15. 7. 1912 so obravnavali predlog dr. Glonarja, da bi o svojem tastu, dr. Štreklju, napisal biografski prispevek. Na to je reagiral strastni nasprotnik Štreklja, odbornik Opeka, ki je predlagal omejitve in izločitev morebitnih osebnih napadov na člane odbora. Odbor je presenetljivo sprejel njegov predlog, saj je pripadal krogu odbornikov z desnosredinskim svetovnim nazorom, ki so v odboru predstavljali manjšino. Matica je sočasno izkazala interes za Štrekljevo zapuščino, predvsem za "Spotkljive pesmi", ki jih sicer ni nameravala izdati, ampak pridobiti v posest.⁵¹

Do dokončnega preloma v odboru je prišlo ob razpravi o Ilešičevem komentarju slovensko-hrvaškega katoliškega shoda, ki ga je označil s sintagmo "kulturno društvo in nekulturna prireditelj". Na seji odboru 9. 10. 1913 se je razvila strastna razprava. Dr. Požar je v razpravi poudaril, da so Matico ustanovili katoliki, ki še zmeraj predstavljajo večino članov. Mnenje drugega kroga odbornikov je predstavil dr. Pestotnik, ki je poudaril, da je debata plod trenj, ki so nastala kot rezultat razmaha političnega katolicizma po letu 1890 na Kranjskem. Pestotnik je ocenil, da je prepad med obema skupinama somišljenikov takšen, da je vsebinska razprava nemogoča ter kot taka neproduktivna. Pristal je na ločevanje duhov kot slovensko realnost in je predlagal, da ustanovimo "si vsak svojo univerzo, kričimo vsak iz svojega katedra drug na drugega o pravosti naziranja". V glasovanju, ki je sledilo razpravi, je 16 od 25 odbornikov podprlo predsednika Ilešiča. Po glasovanju je iz odbora Slovenske matice izstopilo sedem odbornikov (Anton Breznik, dr. Detela Fran, dr. Fran Finžgar, Ivan Grafenauer, Ivan Sušnik, dr. Josip Gruden in dr. Jože Debevec). Kot razlog za odstop so navedli zahrbtno ravnanje predsednika na volitvah članov odbora. S tem je Slovenska matica, vsaj kar se tiče sestave odbora, postala nedvoumna liberalna trdnjava.⁵² Slednjega niso uspeli dolgo uživati, saj je bila Slovenska matica 15. 9. 1914 razpuščena zaradi kršitve statuta. Zato je ministrstvo za notranje zadeve imenovalo upravitelja, ki je društvo obremenil z ogromnim posojilom ob začetku prve svetovne vojne.⁵³

⁴⁹ ARS, AS 621, šk. 26.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Prav tam.

⁵² ARS, AS 621, šk. 27.

⁵³ Prav tam.

Sklep

Na Slovenskem je konec 19. stoletja svetovnonazorska diferenciacija toliko napredovala, da lahko govorimo o kulturnem boju. Odražal se je pri argumentaciji in boju za položaje v civilni družbi. Temu se ni uspela izogniti niti Slovenska matica kot vodilno slovensko kulturno društvo. Svetovnonazorska trenja v Slovenski matici so se v večjem obsegu začela pojavljati konec devetdesetih let 19. stoletja. Torišče nesoglasij med posamezniki različnih nazorov so predstavljali določanje založniškega programa, recenziranje prispelih rokopisov, udeležba društva na javnih prireditvah in zasedanje vodilnih mest v društvu. Glede na omenjeno lahko obdobje od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne razdelimo v dve dobi. V prvi dobi je bil predsednik Fran Levec, končala pa se je z njegovim odstopom 1907 po dvaindvajsetletnem predsednikovanju društvu. Zanj je značilen trk med zahtevo po podreditvi moralno-estetskih kriterijev ter zavzemanjem za uveljavitev kulturnih in znanstvenih kriterijev po zgledu razvitih evropskih narodov. Posebej problematično je bilo izdajanje Narodnih pesmi zaradi "robotih in kosmatih pesmi". Za prvo dobo je značilno tudi poudarjanje potrebe po slogi ter načelno zavračanje strankarstva pri delovanju društva. Kljub temu se Matica ni uspela izogniti kulturnemu boju, ki je okoli leta 1900 dobil jasno razpoznavne oblike.

Po izvolitvi novega predsednika leta 1907 se je marsikaj spremenilo. Novi predsednik je postal dr. Fran Ilešič. Postopek njegove izvolitev je zaznamoval strankarski sestanek društvenih odbornikov na predvečer volitev. Zaradi tega so protestirali odborniki, ki niso bili povabljeni na sestanek. Za drugo dobo, ki je trajala do prve svetovne vojne, so značilni zelo aktiven predsednik, priprava Trubarjeve slovesnosti, trenja ob volitvah članov odbora, opustitev brezpogojnih prizadevanj za slogo in s tem sprejem različnosti. Kljub temu je sloga ostala zaželeno, a ne na račun podreditve krščanskim moralno-estetskim standardom. Kot predsednik je Ilešič ubral avtokratski način vodenja društva, kar je povzročalo neodobranje pri svetovnonazorskih somišljenikih ter jezo pri odborniki desnega svetovnega nazora. To je bilo posebej opazno pri projektu književnega sodelovanja z Matico hrvatsko. Odbornike je motil tempo procesa zblíževanja, ki je v kombinaciji s predsednikovimi značajskimi lastnostmi skrbel za prilivanje olja na ogenj že obstoječih nesoglasij. Pomemben dogodek za društvo je bila priprava proslave ob 400. obletnici rojstva Primoža Trubarja. Ob napovedi proslave se je razvila polemična svetovnonazorska razprava. Z izvedbo priprav na akademijo in izdajo Trubarjevega zbornika pa so se razmere vrnile v tirnice pred napovedjo proslave. Razlogi za to so bili v previdni organizaciji slovesnosti in predvsem v septembrskih demonstracijah, ki so zasenčile problem Primoža Trubarja. Trenja v odboru so se v društvu poglobljala predvsem ob izvedbi volitev članov odbora. Zaradi volitev sta tako leta 1912 iz odbora odstopila Ušeničnik in Opeka. Do dokončnega svetovnonazorskega preloma v odboru je prišlo ob razpravi o Ilešičevem komentarju slovensko-hrvaškega katoliškega shoda: "kulturno društvo in nekulturna družba". Na glasovanju po razpravi je 16 od 25 odbornikov podprlo predsednika Ilešiča. Zaradi tega je odstopilo sedem odbornikov, pristašev katoliškega tabora. S tem je Slovenska matica postala nedvoumna liberalna trdnjava, česar pa zaradi razpustitve društva v mesecih po začetku vojne liberalci niso uspeli uživati.

Željko Oset

IDEOLOGICAL-POLITICAL DISPUTES IN THE SLOVENSKA MATICA SOCIETY FROM THE
END OF THE 19TH CENTURY UNTIL WORLD WAR I

S u m m a r y

In the end of the 19th century the ideological differentiation in Slovenia was so significant that we can talk about a cultural struggle. Not even the leading Slovenian Cultural Society Slovenska matica could avoid this. The conflicting world views in the Slovenska matica institution started manifesting themselves more notably towards the end of the 1890s. The disagreements between the individuals of different views focused on the establishment of the publishing programme, reviews of the manuscripts received, participation of the Society at public events and the structure of the leading positions in the Society. In view of this the time from the end of the 19th century until World War I can be divided into two periods. The first period took place when Fran Levce was the president of Slovenska matica and it ended after 22 years of his presidency of the Society with his resignation (1907). The conflict between the demands for the subordination to moral and aesthetic criteria and the efforts to establish cultural and scientific criteria based on the model of the developed European nations was characteristic of this period. The publishing of (Narodne pesmi) Folk Songs was especially problematic because of the "coarse and bawdy songs". The emphasis of the need for unity and the principled refusal of party interests in connection to the activities of the Society were characteristic of the first period. The second period started after the election of the new president Dr. Fran Ilešič. The procedure of his election was marked by a party meeting of the members of the Society Committee on the eve of the elections. Members of the Committee who were not invited to the meeting protested this. The second period, lasting until World War I (1914), was characterised by a very active president, the preparation of the celebration of the 400th anniversary of Primož Trubar's birth, conflicts during the election of Committee members, and abandonment of the unconditional efforts to insure unity and thus the acceptance of differences. Despite this unity remained welcome, but would no longer be ensured by means of subordination to Christian moral and aesthetic standards. As president, Ilešič managed the Society in an autocratic manner, which gave rise to disapproval of members with the same world view as well as anger of the Committee members belonging to the right wing. This was especially noticeable during the project of literary cooperation with the Croatian Hrvatska matica organisation. Committee members resented the speed of the approximation process, which, in combination with the president's character, even intensified the already existent discord. The preparation of the celebration of the 400th anniversary of Primož Trubar's birth was an important event for the Society. When the celebration was announced, a controversial ideological discussion took place. The reasons for this were the careful organisation of the ceremony and especially the September demonstrations, which overshadowed the issue of Primož Trubar. The final ideological breaking point in the Committee was reached during the discussion of Ilešič's comments about the Slovenian-Croatian Catholic gathering. At the vote after the discussion 16 of 25 Committee members supported president Ilešič. Because of this seven Committee members - supporters of the Catholic camp - resigned. Thus the Slovenska matica organisation became an openly liberal stronghold; however, the liberals did not get to enjoy this because the Society was disbanded in the months after the beginning of the war.

1.01
Prejeto 18. 3. 2009

UDK 821.131.1:323.1(497.4)"1892/1893"

Ivan Vogrič*

Polemika o De Amicisovem Srcu ob koncu 19. stoletja (primer iz kulturnega boja)

IZVLEČEK

Avtor prispevka analizira polemiko, ki se je razvnela ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 19. stoletja, še posebej pa v letih 1892-1893, po izidu slovenskega prevoda mladinskega dela Cuore (Srce) italijanskega pisatelja Edmonda De Amicisa. Okrog knjige (katere prevod je bil izrazito prilagojen avstrijskim družbeno-političnim razmeram) so se lomila kopija med uveljavljenim teologom in urednikom Rimskega katolika Antonom Mahničem, ki je zelo kritično ocenil to delo, in zagovorniki te knjige, katerih najbolj glasna predstavnica je bila mlada tržaška učiteljica Marica Nadlišek, mama Vladimirja Bartola. Polemika se ni dotaknila zgolj vsebine knjige, ampak tudi umetniške svobode in ženskega vprašanja. Nenazadnje je imela tudi elemente ideološkega spopada, v katerem sta se znašla dva tipična predstavnika slovenskega kulturnega boja: liberalni učitelj (učiteljica) in katoliški duhovnik.

Ključne besede: Edmondo De Amicis, Cuore (Srce), Anton Mahnič, Marica Nadlišek, kulturni boj, žensko vprašanje

ABSTRACT

CONTROVERSIES ABOUT CUORE (HEART) BY DE AMICIS AT THE TURN OF THE 19TH CENTURY (an example of a cultural struggle)

The author of the following article analyses the controversies which took place in the end of the 1880s and in the beginning of 1890s, especially in 1892 and 1893 after the Slovenian translation of the work of youth literature Cuore (Heart) by the Italian writer Edmondo De Amicis. The book (whose translation was distinctively adapted to the Austrian sociopolitical circumstances) was fought over by the established theologian and editor of the Rinski katolik publication Anton Mahnič, who was very critical of this work, and the advocates of the book, whose most intense representative was a young teacher from Trieste, Marica Nadlišek, mother of Vladimir Bartol. The debate did not simply concern the contents of the book, but had also to do with artistic freedom and women's issues. After all, it also contained elements of an ideological conflict between two typical representatives of the Slovenian cultural struggle: a liberal (female) teacher and a Catholic priest.

Key words: Edmondo De Amicis, Cuore (Heart), Anton Mahnič, Marica Nadlišek, cultural struggle, women's issue

---

* Mag., Vrhovci cesta VIII/5b, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: ivan.vogric@hotmail.com

Izid dela *Po sledeh Fate morgane* Eveline Umek,¹ romansirane življenjepisa Marice Nadlišek Bartol (1867-1940),² je ponovno obudil spomin na polemiko med to tržaško pisateljico in teologom Antonom Mahničem³ v letih 1892-1893, takoj po izidu slovenskega prevoda De Amicisovega dela *Cuore* (Srcu). Šlo je za polemiko, ki je razvnela slovensko findsièclovsko srenjo prav v času, ko se je že dodobra razplamtel t. i. kulturni boj. Na eni strani se je znašla uveljavljena teološka avtoriteta, na drugi pa dotlej domala anonimna učiteljica iz liberalno navdahnjenega Trsta.

Sicer pa je imel ta spopad že pred tem dolgo brado. O Srcu so začeli namreč razpravljati, tudi v polemičnih tonih, nekaj let prej, k temu pa je pripomogel predvsem Josip Stritar. Prikaz nekaterih podrobnosti te polemike nam odstira vpogled v takratno stanje duha na Slovenskem.

De Amicisovo srce

Najbolj znano knjižno delo italijanskega pisatelja Edmonda De Amicisa (1846-1908) spremlja oznaka "libro per ragazzi", se pravi knjiga za mladino. Ne gre za klasičen literarni žanr (roman, povest idr.), marveč za niz zgodb, ki opisujejo vzdušje med šolskim letom v eni od ljudskih šol na severu Italije. Zgodbe so napisane v prvi osebi (glavni junak je osnovnošolec), epizode iz šolskega življenja pa so vpete v družinsko dogajanje oziroma splošni družbeni kontekst.

Po izidu leta 1886 je delo naletelo na zelo velik uspeh med bralci. Doživelo je veliko število ponatisov, do leta 1923 pa so samo v Italiji prodali milijon izvodov. Med tistimi, ki so ga posebej pohvalili, so bili učitelji, saj so bili v njem prikazani v ugodni luči. Tako je npr. Učiteljski tovariš leto dni po izidu zapisal, da "knjiga izrazuje ... spoštovanje in ljubezen do šole in učiteljstva", še zlasti, ko govori o "velikih težavah, s kojimi se mora ljudski učitelj boriti ...".⁴ Knjiga poudarja tudi ljubezen do staršev in sočutje do manj premožnih slojev, pomemben element pa je domoljubje, v prvi vrsti epizode, pomembne za zedinjenje Italije.

Delo je imelo velik odmev tudi na Slovenskem. Poleg Učiteljskega tovariša je nanj posebej opozoril Josip Stritar, ki je na straneh Ljubljanskega zvana priporočil branje knjige.⁵ V taisti reviji je, prav tako leta 1887, izšla napoved, po kateri je De Amicis pooblastil prof. Josipa Borghija iz Ljubljane, da prevede v slovenski jezik njegovo delo. To novico je pozneje potrdil tudi Učiteljski tovariš v že omenjeni številki, vendar s pripisom, ki nam pomaga razumevati pristop do knjige v naslednji fazi, in sicer, da "bi bilo kaj družega, ako bi bil knjigo spisal kak avstrijski Italijan za avstrijsko mladino".

¹ Evelina Umek: *Po sledeh fate morgane*. Trst 2008.

² Anton Mahnič (Kobdilj 1850 - Zagreb 1920), doktor teologije, kritik in urednik. Bil je ideolog katoliškega gibanja na Slovenskem, pri čemer je posegel tudi v politično sfero. Leta 1888 je ustanovil revijo *Rimski katolik* (izhajala do 1896); istega leta je bil imenovan za škofa na otoku Krku.

³ Marica Nadlišek Bartol (Kolonja pri Trstu 1867 - Ljubljana 1940), pisateljica, kulturno-prosvetna in narodna delavka. Leta 1897 je postala urednica *Slovenke*, prvega slovenskega ženskega lista, in ga urejala do leta 1899. Najpomembnejše delo je roman *Fata morgana* (1898). Njen najstarejši sin je bil pisatelj Vladimir Bartol (roman *Alamut*).

⁴ Učiteljski tovariš, 1887, str. 280-285 in 297-300.

⁵ Ljubljanski zvon, 1887, str. 233-240.

Dotlej ugodne odmeve na De Amicisovo delo na Slovenskem je leta 1889 pretrgal Rimski katolik. Delo je ocenil zelo negativno, saj "od prvega začetka do zadnjega konca je knjiga naturalistična, tj. slika se gola natura, čista človečnost brez vsakega ozira na vero in Boga".⁶ Pri tem je ponovil očitke, ki so jih pred njim izrazili mnogi katoliki v Italiji - se pravi nezadovoljstvo zaradi odsotnosti religioznih elementov v knjigi. Sklep ocene knjige je bil posebno oster, saj govori o delu, "ki namesto visokih vzorov krščanske popolnosti, dovtznetnemu mlademu rodu postavlja v posnemanje rovarje, proklete od cerkve" ("framasona prvega reda" Mazzinija, "rudečega diktatorja s Kozjeka", Garibaldi in Cavourja - op. a).

Ostre besede na račun akterjev zedinjenja Italije je treba pripisati slabim odnosom med Vatikanom in liberalno Italijo, potem ko je slednja zavzela Rim (1870) in s tem domala izničila papeško državo. Napetost med obema subjektoma je trajala več desetletij; do ureditve odnosov je prišlo šele s podpisom kondordata leta 1929.⁷

Negativno oceno De Amicisovega Srca lahko postavimo tudi v kontekst uredniške politike Rimskega katolika v tistem obdobju. Prav tega leta je revija objavila negativne ocene tudi o nekaterih drugih avtorjih in delih, npr. o Antonu Aškercu, Josipu Stritarju in Gregorčičevih Poezijah II, ki so izšle leto prej. Sploh pa je že sam nastop Rimskega katolika (začel je izhajati leta 1888) pomenil zaostritev v odnosih znotraj slovenske kulture in družbe. Poudarjal je namreč večjo vnemo katoliškega gibanja, zlasti na področjih, ki so imela izrazit pomen v družbi, začenši z vzgojo in izobraževanjem.⁸

Prevod v slovenščino

Srce je izšlo v slovenskem prevodu leta 1891. Iz neznanih razlogov ga ni prevedel profesor Borghi, marveč Janja Miklavčič.⁹ Ta v Ljubljani rojena učiteljica je več desetletij sodelovala z različnimi glasili (npr. z Vrtcem, Učiteljskim tovarišem in Slovenskim narodom) z izvorno in prevedeno prozo ter publicističnimi prispevki. V devetdesetih letih 19. stoletja je nase opozorila z angažiranjem v ženskih učiteljskih vrstah. Bila je tajnica Podpornega in hranilnega društva učiteljic za Kranjsko, Primorsko, Južno Štajersko in Koroško, to je ustanove, ki si je prizadevala za enakopravnost s kolegi učitelji. Leta 1897 je sklicala zborovanje, na katerem je opozorila na krivico zaradi plačnih razlik med učitelji in učiteljicami. Poudarila je geslo "za enako delo - enako plačilo", pri čemer je polemizirala z Engelbertom Ganglom, učiteljem in znanim literatom tistega časa.¹⁰ V podkrepitev svojih zahtev se je skupaj z drugimi vodilnimi predstavnicami društva srečala z deželnim predsednikom za Kranjsko.

⁶ Rimski katolik, 1889, str. 90-92.

⁷ Italija je zavzela Rim 20. septembra 1870. Dotlej je bil ta v sklopu papeške države, katere zaščitnica je bila Francija. Med prusko-francosko vojno 1870-1871 je vloga Francije oslabela, kar je izkoristila Italija z vdorom v papeško državo.

⁸ Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996 (dalje Dolenc, Kulturni boj), str. 99-102.

⁹ Edmondo De Amicis: *Srce*. Ljubljana 1891; prevedla Janja Miklavčič. Delo je izšlo v štirih zvezkih.

¹⁰ Slovenska žena (ur. Minka Govekar). Ljubljana 1926, str. 85; Tatjana Hojan: Slovenska učiteljica ob koncu 19. stoletja. V: Šolska kronika, 1998, št. 7, str. 135-139.

Literarnozgodovinska stroka ugotavlja, da De Amicisovo Srce predstavlja pravo prelomnico v prevodih knjižnih proznih del iz italijanščine v slovenščino.¹¹ Že res, da je bilo pred tem, zlasti na področju dramatike, prevedenih več del, vendar prevod Srca naj bi vseeno zavzemal častno mesto.

Resnici na ljubo se prevajalka ni držala standardnih vzorcev prevajanja, saj je marsikateri del knjige dobesedno priredila. V bistvu je dele, ki so v italijanskem izvirniku preveč izpostavljali italijanska domovinska čustva, prilagodila avstrijskim razmeram.

V enem od začetnih poglavij, ki nosi naslov *Il piccolo patriotta padovano* (Mali padovanski rodoljub), je ne samo spremenila naslov (ta se je po novem glasil Mali sarajevski rodoljub), ampak tudi vsebino, tako da je na koncu poudarila domovinsko noto s stališča svoje države, seveda. V poglavju *Il mio compagno Coretti* (Miklavčičeva ga je prevedla v *Moj prijatelj Markič*) je oče sošolca glavnega junaka v prevodu prikazan kot vojak "*s svetinjami, katere je dobil v vojni leta 1848*", ki je bila za Avstrijo zmagovita, medtem ko je v izvirniku, vedno v zvezi z omenjenim vojakom, navedeno vojno leto 1866, katerega razplet se je zaradi mednarodnih okoliščin ugodno končal za Italijo, in to proti Avstriji.

Poglavje z naslovom *La piccola vedetta lombarda* (Mali lombardski stražnik) je spremenila v Mali črnogorski stražnik. Poglavje je začela z navedbo junaških bitk "*hrabrih Črnogorcev in Hercegovincev s Turki leta 1876-1877*", medtem ko se besedilo v italijanskem izvirniku začinja z "*nekaj dni po zmagoviti bitki Francozov in Italijanov nad Avstrijci pri Solferinu in San Martinu leta 1859, se pravi s časom osvobodilne vojne v Lombardiji*".

Osrednji lik v poglavju *Il tamburino sardo* (Sardinski bobnarček) je prevajalka spet spremenila v Slovana, tokrat v Slavonskega bobnarčka. Pri tem je skušala znova vzbuditi domovinska čustva, vendar s prikazovanjem slovanskih podanikov znotraj avstro-ogrske monarhije. Nekaj desetletij kasneje bi zaradi napetosti med Avstro-Ogrsko in srbsko kraljevino to postalo znatno bolj težavno.

Nekatera poglavja je popolnoma izpustila, npr. *I funerali di Vittorio Emanuele* (Pogreb Viktorja Emanuela) in *Garibaldi*.¹² Izpustila je tudi celoten odstavek, posvečen ideologu združitve Italije Giuseppeju Mazziniju v istoimenskem poglavju v italijanskem izvirniku. Naslov poglavja je v prevodu spremenila v Tolažbo.

Poglavje o italijanskem predsedniku vlade grofu Cavourju je povsem spremenila, tako da mu je dala naslov Grof Radecki. Medtem ko je De Amicis opeval Cavourjeve zasluge za "*izgon Avstrijcev iz Lombardije*", je Miklavčičeva v prevodu poudarila vlogo avstrijskega vojskovodje v bitkah pri Custozi, Sommacampagni, v predmestju Milana itd. Poglavje o italijanskem kralju Umbertu je spremenila tako v naslovu (po novem se je glasil Naš cesar) kot v vsebini. Tudi tu je zamenjala letnice in bitke. De Amicis npr. povzdiguje Umbertove vojaške sposobnosti v vojni leta 1866, Miklavčičeva pa vojaške podvige Franca Jožefa v vojni proti savojsko-sardinskemu kraljestvu leta 1848.

¹¹ Miran Košuta: *Slovenica, peripli letterari italo-sloveni*. Trst 2005, str. 132.

¹² Viktor Emanuel II. (1820-1878), italijanski kralj. Giuseppe Garibaldi (1807-1882), italijanski vojskovodja; skupaj s Camillom Bensom Cavourjem in Giuseppejem Mazzinijem sta bila med najpomembnejšimi tvorcji združitve Italije.

Eno od zaključnih poglavij v izvirnem De Amicisovem delu nosi naslov Italia, pri čemer je avtor izpostavil *"lepo, veliko in dolga stoletja slavno Italijo"*; Miklavčičeva je omenjeno poglavje preprosto prevedla v Domovino in povzdignila zemljo, na kateri živi narod *"kateri se je toliko sto let boril s turškim divjaštvom ..."*. Prevajalka na več mestih ni skoparila z vzklikom *"Živela Avstrija!"*, podobno kot De Amicis ne z *"Viva l'Italia"* v izvirniku.

Na odmik od izvirnega besedila je opozorila sama prevajalka v predgovoru prevoda: *"Žâl, da se ni mogla prevesti doslovno, zakaj bi je sicer ne bilo môči dati v roke mladini naši. Vender se nádejem, da ji mala preosnova ne bode na kvar ..."* To pojasnilo je zgovorno, saj nakazuje, da avstrijske oblasti - v primeru da bi bilo delo prevedeno dobesedno - ne bi dovolile njegove objave. O tem ne gre dvomiti, saj je bilo med italijansko kraljevino in avstro-ogrskim cesarstvom - kljub pripadnosti obeh držav k trojni zvezi s Prusijo (sklenjena je bila leta 1882) - še vedno čutiti skeleče rane preteklih vojn. Deklarativno zavezništvo med obema državama je bilo namreč le fasada za travme, ki sta jih obe državi doživeli v času nenehnih uporov Italijanov proti Avstriji od Napoleonovega padca naprej in v kasnejših vojnah za neodvisnost Italije. Še sam De Amicis se je kot poklicni vojak udeležil ene od vojn za neodvisnost Italije proti Avstriji.¹³

To, da je Janja Miklavčič prikrojila Srce avstrijskim razmeram, ni ostalo neopaženo. Vendar kaže, da to sploh ni nobenega motilo, kot da bi bilo nekaj običajnega.

Ljubljanski zvon je v oceni prevoda zapisal, da *"prelagateljica ni samo prevajala, nego se vselej skrbno ozirala na naše razmerje in na mladino slovensko, kateri je namenjena ta prelepa knjiga, izpustila tukaj posamičnosti, ondu zopet kaj izpremenila, tako, da je smeti knjigo čitati slehernemu otroku našemu"*.¹⁴ Zaključil jo je z ugotovitvijo, da je knjiga vredna, da jo bere mladina in sleherni izobraženec.

Učiteljski tovariš je šel še korak dlje, kar zadeva pristop do prevajanja: *"Ker se je nadejati, da bode to delo doživelo drugi natis, takrat bi bilo dobro, da bi se isto prikrojilo še boljše našim razmeram ... Izpusti se tudi vse, kar kaže na prevročo laško kri, sploh vse, kar je zoper dobro šolsko disciplino po naših nazorih ... Sicer pa moramo knjigo toplo priporočati."*¹⁵

Tudi katoliški Dom in svet je pohvalil prevod, čeprav s pridržki: *"Celo delo je pisateljica predelala ter je prikrojila več ali manj našim razmeram. To pa tudi po potrebi in pravici. Zakaj gola prestava bi se ne ujemala ni z avstrijstvom, ni s slovenstvom, pa tudi ne, da kar očitno povemo, z nabožno-nravno vzgojo mladine, kateri je 'Srce' namenjeno. Zato je hvale vredno, da je izpotakljive reči zamenjala z nam ljubimi in znanimi ..."*¹⁶

Vendar je knjiga, tako kot ob izidu izvirnega besedila, tudi tokrat trčila na nepopustljivo stališče Rimskega katolika. *"Z avstrijskega stališča moramo učiteljico Janjo Miklavčič hvaliti; a poleg Avstrije poznamo mi tudi katoliško cerkev,"* je v uvodnem delu zapisal urednik revije Anton Mahnič. Ta je v bistvu ponovil to, kar je ista revija zapisala že ob prvi oceni leta 1889, in sicer obžalovanje, da se o

¹³ De Amicis je slekel vojaško suknjo leta 1870, istega leta kot so italijanske čete zavzele Rim; to je bilo tudi eno sklepnih dejanj združitve Italije. Od tedaj naprej se je posvetil večinoma književnosti.

¹⁴ Ljubljanski zvon, 1891, str. 440-441.

¹⁵ Učiteljski tovariš, 1. 10. 1891, str. 10-11.

¹⁶ Dom in svet, 1891, str. 426.

krščanstvu molči *"in se je prezira, kaker bi ga sploh ne bilo ..."*. Spotakljivo pa naj bi bilo tudi dejstvo, da je Miklavčičeva poklonila knjigo Josipu Stritarju, *"znanemu aposteljnu masonskega ljubezni-evangelija mej Slovenci"*.

Zaključek ocene je bil spet zelo oster: *"To je 'srce' masonske Evrope, srce Amicisovo do otrok, gospodična Janja!"*¹⁷

Zaostritev polemike

Polemika se je zaostrila v trenutku, ko je vanjo vstopila Marica Nadlišek. Pozornost, ki je bila do tega trenutka usmerjena v Janjo Miklavčič, se je odtlej preusmerila na Nadliškovo.

Njen poseg gotovo ni bil pričakovan. Nekaj let prej se je sicer pojavila z razmišljanjem v Edinosti, vendar takratni nastop je bil osredotočen na nekoliko drugačno področje: na vlogo slovenske matere in žene v narodnovzgojnih nalogah. Samo pozorno branje prispevka, objavljenega na prvi strani tega dnevnika, je nakazovalo bolj ambiciozen duh (*"Jaz trdim samo, da ženska stori lahko mnogo več, nego li jej velewa umno gospodinjstvo in kar jej kažejo hišna opravila."*)¹⁸

Njeno poseganje v polemiko z Antonom Mahničem je bilo presenetljivo tudi zato, ker je slednji veljal za izjemno neugodnega sogovornika. Za petindvajsetletno učiteljico brez akademske izobrazbe je polemika z *"nevihto s Krasa"* pomenila nelahko preizkušnjo. Precedensi (prejšnje polemike z drugimi kulturniki) so namreč obetali trdo reakcijo goriškega teologa. Mahnič namreč ni bil samo teoretsko podkovan, marveč tudi zelo bojevit in brezkompromisen. O tem priča vrsta zapisov, ki jih je objavil pred tem, med drugim v zvezi z Gorazdom (Antonom Aškercem) takoj po izidu njegovih Balad in romanc (1890).¹⁹

Marica Nadlišek si je za tribuno izbrala revijo Slovanski svet. Omenjena revija (v letih 1888-1899 jo je izdajal Fran Podgornik, izhajala pa je najprej v Ljubljani, nato pa v Trstu in na Dunaju) je bila precej pozorna na žensko vprašanje in se je zavzemala za žensko enakopravnost. V slovenske razmere je vnašala svežino glede tega, pri čemer je pritegnila k sodelovanju vrsto slovenskih izobraženck.

Nadliškova v obrambi De Amicisovega dela ni samo zagovarjala vsebine in sporočila knjige (*"Srce Vam ni katoliško! ... In kje najdete več ljubezni do bližnjega in do domovine, kje je več vsmiljenja in ponižnosti, kje več spoštovanja do starih in nesrečnih ter ubogih ljudij, kakor baš v tej knjigi?"*).²⁰ Lotila se je namreč tudi Mahničevega pristopa do slovenske književnosti oziroma njegovih hudih kritik na račun Prešerna, Stritarja, Gregorčiča, Aškercera in mladoslovencev, pri čemer je posebej analizirala in zavrnila kritiko o Jurčiču oziroma njegovi Lepi Vidi. Njen nastop lahko torej štejemo kot obrambo umetniške svobode, pa tudi medijske svobode oziroma pravice do izbire: *"Mislim, da bi morali dovoliti, naj (bralci - op. a.) prebirajo zraven Vaše knjige vse druge liste ter potem sami sodijo, kaj je resnica ..."*

¹⁷ Rimski katolik, 1892, str. 129-135.

¹⁸ Edinost, 24. 3. 1888, Narodno ženstvo.

¹⁹ Zanimivo je, da je na Mahničeve napade na Aškercera odgovoril v Ljubljanskem zvonu Janko Kersnik, skrita ljubezen Marice Nadlišek.

²⁰ Slovanski svet, 24. 12. 1892, str. 373-375, Marica: Mimogrede nekaj mest iz "Rimskega katalika".

Nadliškova je poleg tega stopila v bran čitalnic, sokolskih društev, tamburaških skupin itd., do katerih je imel Mahnič prav tako odklonilno stališče. Ni jim namreč bil naklonjen, ker so bila praviloma povezana z liberalnim taborom. Na spisku teh društev so bile tudi primorske podružnice Ciril-Methodove družbe, pri čemer je zanimivo, da je bila Nadliškova deset let (1888-1898) tajnica podružnice Društva sv. Cirila in Metoda v Trstu.²¹ Aktivna je bila tudi v čitalnici v domačem Svetem Ivanu pri Trstu.²²

Mahničev odgovor je bil, po pričakovanju, zelo jedek. Poleg tega, da je De Amicisovo delo ponovno označil za framazonski izdelek,²³ se je Nadliškove lotil z naravnost žaljivim besediščem: "Kar ženska ne zmore radi kratke pameti, nadomesti z - dolgim jezikom."²⁴ V nadaljevanju ji je brez ovinkarjenja očital: "Da, Marica! Ostanite li pri svojih t.j. ženskih opravilih. Ako ste gospa, krpajte možu hlače, pa vmivajte in povijajte otroke, če jih imate!" pri čemer je razgalil tudi svoj odnos do žensk. Nežnejšemu spolu je namreč odrekal pravico, da se opredeli do vprašanj, kot sta bila idealizem in realizem v književnosti, katoliška pedagogika, da ne govorimo o vojaških zadevah ("To vse prepuščajte nam, možkim; mi se bomo vže o vsem dogovorili.").

Nadliškova je v repliki ponovila svoje argumente tako glede De Amicisa kot slovenskega slovstva: "Molčati se ne more, kedar bode (Mahnič - op. a.) še nadalje škodljivo zavijal ter mrcvaril naše slovstvo." Čeprav je potarnala zaradi ostrine Mahničeve kritike ("Pri vsej Svoji učenosti ne kažete posebne olike."), je na koncu katoliškemu ideologu vseeno ponudila roko sprave.²⁵

Ta je predlog gladko zavrnil, res pa je tudi, da je raven polemike začela vodeneti, saj je od vsebinskih vprašanj vse bolj drsela v formo. Mahnič je namreč kritiziral Nadliškovo zaradi domnevnega avtorstva prispevka, ki ga je objavila revija Vesna, s katero je bil Mahnič prav tako v sporu. Marica Nadlišek je v pojasnilu v Slovanskem svetu zanikala, da bi bila avtorica prispevka, in kmalu zatem se je polemika okrog De Amicisa domala iztekla.²⁶

Ne pa povsem, saj je Mahnič večkrat zatem, v zanj značilnem posmehljivem tonu, omenil Nadliškovo v svojih spisih, še zlasti v zvezi z ženskim vprašanjem. V enem od svojih spisov je npr. obravnaval aspiracije "najnovejših emancipantinj katerih prototip občudujemo v znani tržaški Marici".²⁷ Kakor koli že, polemiko z Mahničem o ženskem vprašanju so od Nadliškove prevzeli in nadaljevali drugi, začenši z Davorinom Hostnikom.²⁸

²¹ Marta Verginella: *Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana 2006 (dalje Verginella, *Ženska obrobja*), str. 175.

²² Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana 2007, str. 93.

²³ Ta očitek so v tistem času pogosto uporabljali na katoliški strani, še zlasti zoper liberalne kroge. Na socialdemokratsko gibanje še niso bili zelo pozorni, ker je bilo na Slovenskem šele v povojih. Kot zanimivost naj dodamo, da se je De Amicis prav v letu, ko je izšel slovenski prevod Srca, pridružil italijanskim socialistom.

²⁴ Rimski katolik, 1893, str. 114-118, Dr. Mahnič: Kaj piše "Marica"?

²⁵ Slovanski svet, 10. 3. 1893, str. 93-94, Marica: Kako je odgovor dr. Mahniča žalostno-duhovit za post.

²⁶ Rimski katolik, 1893, str. 245-249, Dr. Mahnič: Slovenska in hrvatska Marica.; Slovanski svet, 10. 5. 1893, str. 180, Marica: Dr. Mahniču..

²⁷ Rimski katolik, 1893, str. 307-321, tu 314, Dr. Mahnič: Žensko poglavje.

²⁸ Slovanski svet, 27. 1. 1894, str. 28-30, Roščin (Davorin Hostnik): Heureka!. Mahnič je žensko vprašanje v tistem času pogosto obravnaval, tako pred polemiko o De Amicisu kot po njej. V Rimskem katoliku je zapisal, da gre za najvažnejše socialno vprašanje, čeprav je po drugi strani tudi trdil, da se žensko pretirano časti in obožuje, za kar naj bi bili na Slovenskem krivi Prešeren in njegovi romantični

Avtorji, ki so ocenjevali polemiko med Mahničem in Nadliškovu okrog dela *De Amicisa*,²⁹ so večinoma vzeli za izhodišče mnenje literarne zgodovinarke Marje Boršnik iz leta 1940 (leta smrti Marice Nadlišek). Ta je zatrnila, da je Nadliškova, po eni strani, leta 1892 smelo vrgla Mahniču rokavico v obraz, po drugi pa, zaradi teologovega zasmehovanja, izzvala "nekam neroden odgovor, kar dokazuje, da njena preprosta in odkrita beseda Mahničevemu zavijanju ni bila kos".³⁰ Zdi se, da je ta ocena prestroga, saj je bil njen vstop v polemiko po vsebinski plati argumentiran. Predvsem pa je šlo za pogumno dejanje, še posebno ker je postavila na plan ne samo literarna, ampak tudi družbena vprašanja.³¹

Oba, tako Mahnič kot Nadliškova, sta se takoj zatem še zbodla, in sicer ob koncu leta 1893 in v začetku 1894 v zvezi z ženskimi značajmi v Turgenjevovih delih.³² Mahničeve polemike so večinoma znane, glede Marice Nadlišek pa lahko omenimo polemiko, ki jo je imela sredi devetdesetih let 19. stoletja s Franom Govekarjem. Vendar to je že druga zgodba.

Sklepna misel

Polemika o *De Amicisovem* literarnem delu *Srce* je bila sprva omejena na ocenjevanje literarne vrednosti tega dela. Nakazala se je že pred izidom slovenskega prevoda tega dela (1891), saj je Mahničev Rimski katolik leta 1889 prekinil ugodne ocene, ki so izhajale v slovenskem revialnem tisku. Zanimivo je, da je prevajalka *Srca* delno upoštevala pripombe v Rimskem katoliku in prilagodila vsebino avstrijskim razmeram oziroma izpustila in spremenila dele iz izvirnega besedila, ki so izpostavljali italijanski patriotizem. Skladno z izvornikom pa ni omenila religiozne tematike, kar je izzvalo ostro reakcijo Rimskega katolika.

Po nastopu Marice Nadlišek je polemika prerasla prvotne okvire in se osredotočila na obravnavo veliko resnejše zadeve - ženskega vprašanja. Okrog tega vprašanja so se lomila kopja med takratnim vodilnim katoliškim teologom Antonom Mahničem in Marico Nadlišek, poznejšo urednico Slovenke, prvega ženskega lista

---

pogledi. Mahnič je odgovor na žensko vprašanje iskal v svetem pismu in prišel do zaključka, da moški ni bil ustvarjen zaradi ženske, ampak obratno: da je bila ženska ustvarjena zaradi moškega. Iz tega je sledilo, da je ženska podrejena moškemu, kar pomeni, da je bil nauk o popolni enakosti obeh spolov nasproten božji volji. Poleg tega so bile ženske, po tej razlagi, telesno in "duševno" šibkejšje od moških, "in ta je glavni razlog, da mora biti moškemu podrejena". Anton Mahnič, *Žensko poglavje*. V: Rimski katolik, 1893, str. 307-321. Poudarjanje ženskega vprašanja v tistem času ni bilo naključno. Zgovorniki ženske enakopravnosti so namreč prav tedaj postali številnejši in bolj odločni. Spremembe so doživljale tudi same ženske, saj se je vse bolj višala njihova izobrazbena struktura. Pomembna skupina so postale predvsem učiteljice, ki so bile vedno bolj pripravljene oglašati se javno. Peter Vodopivec: *Kako so ženske v 19. stoletju vstopale v javno življenje*. V: *Zgodovina za vse*, 1994, št. 2, str. 30-44, tu 41.

²⁹ Verginella, *Ženska obrobja*, str. 176. Igor Zemljič: *Marica Nadlišek Bartol*. V: *Splošno slovensko žensko društvo*. Ljubljana 2003 (dalje Zemljič, *Marica Nadlišek Bartol*), str. 278-292, tu 282.

³⁰ *Ženski svet*, 1940, str. 50-51, Marja Boršnik Škerlak: *Marica Nadlišek-Bartolova*.

³¹ O tem priča tudi intervju, ki ga je z Nadliškovo imela Marja Boršnik. Na vprašanje "Ali vam je bilo težko, ko vas je (A. Mahnič - op. a.) tako brezobzirno in jedko zasmehoval v Rimskem katoliku?", je Nadliškova odgovorila: "Kaj malo sem se brigala, kaj mislijo ljudje o meni. Šla sem svojo pot. Imela pa sem precej sitnosti v šoli. Dve učiteljici in katehet so me hudo postrani gledali zaradi tega." *Ženski svet*, 1937, št. 3, str. 49-52, tu 51, Marja Boršnik: *Pogovor z Marico*.

³² Zemljič, *Marica Nadlišek Bartol*, str. 282. Gl. tudi *Slovanski svet*, 27. 1. 1894, str. 31, Marica: *Pojasnilo o Turgenjevih ženskah*. Članek se navezuje na Mahničev prispevek v Rimskemu katoliku, 1893, str. 450.

v slovenskem etničnem prostoru (ustanovljenega leta 1897). Šlo je za trk dveh ideologij - katoliške konservativne in liberalne s primesmi načel o ženski enakopravnosti. Nadliškino zavzemanje za *De Amicisovo Srce* je bilo povezano tudi s tenkočutnostjo do literarnih vprašanj; spomnimo, da je nekaj let pozneje, leta 1898, Ljubljanski zvon objavil v nadaljevanjih njeno *Fato morgano*, ki je bil prvi slovenski tržaški roman. V Ljubljanskem zvonu in nekaterih drugih časnikih je ob prelomu 19. in 20. stoletja objavila tudi prevode nekaterih krajših del iz italijanske književnosti (npr. Antonia Fogazzara, Matilde Serao idr.). Njeno navezanost na književnost je pozneje podedoval tudi njen veliko bolj znani sin, leta 1903 rojeni Vladimir Bartol, avtor romana *Alamut*.

Mahnič se je spustil v polemiko malo po tistem, ko je, v veliki meri po njegovi zaslugi, prišlo do ločitve duhov na Kranjskem. Leta 1892 sta se namreč katoliški in liberalni tabor ločila v kranjskem deželnem zboru; isto leto pa je potekal tudi I. slovenski katoliški shod, eden od štirih tovrstnih shodov pred prvo svetovno vojno, ki je prav tako zakoličil samostojno smer katoliškega gibanja na Slovenskem.³³ Upoštevanje teh premikov nam zagotovo pomaga razumeti kontekst, v katerem je potekala polemika okrog *De Amicisovega Srca*, še posebej med Antonom Mahničem in Marico Nadlišek.

Ivan Vogrič

CONTROVERSIES ABOUT CUORE (HEART) BY DE AMICIS AT THE TURN OF THE 19TH
CENTURY (an example of a cultural struggle)

S u m m a r y

In 1892 - in the same year the 1st Slovenian Catholic Convention took place and when the Catholic and liberal camp separated in Carniola - a controversy about the Slovenian translation of the work of youth literature *Cuore* (*Srce*) by Edmondo De Amicis took place in Slovenia after the book was published. The debate, which occurred simultaneously with the first serious political dispute in Slovenia, started between the leading Slovenian theologian Anton Mahnič and a young teacher Marica Nadlišek from Trieste, later the editor of *Slovenka*, the first women's magazine in the Slovenian ethnic space.

The origins of the controversy (similarly as in the relations between both leading political camps) can be traced to several years sooner. Namely, in 1889 the *Rimski katolik* publication, whose establishment was also a turning point in the cultural and political history in Slovenia, published a negative review of the aforementioned work of literature. This differed from the favourable responses after the publishing of the original work in the Italian language, mostly among teachers. The *Rimski katolik* magazine emphasised the reproaches already expressed by the Italian Catholic circles after the book was published in Italy (in 1886): the disappointment in the lack of religious aspects in the text.

In 1892 the *Rimski katolik* publication even more decisively repeated its viewpoint in the article by Anton Mahnič. Mahnič criticised the translator of the work (the teacher Janja Miklavčič) and Josip Stritar, who was among the first to bring attention to this book.

It is interesting that the translator took the liberty of changing the contents, adapting it to the Austrian situation. She also openly admitted that, although this fact was, in a non-critical manner, also established by other reviewers of the book. However, the conflict took place because of other issues, which broke out especially in the moment when the debate was joined by Marica Nadlišek.

With her opinion the controversy escalated, spreading to other issues, first and foremost the artistic freedom and women's issues, especially the gender equality. The debate was later also taken up and continued by others. It was open and at times very tense. Especially in the beginning, Marica Nadlišek defended the work of the Italian writer in a quite well-argued manner, while Mahnič responded with mockery, characteristic of him.

---

³³ Dolenc, *Kulturni boj*, str. 100.

This controversy was a clash of both leading ideologies in Slovenia at the time, and it was a classic conflict between the characteristic representatives of these ideologies: the Catholic clergy and the liberal teachers. At the same time it was an example which fits perfectly in the so-called cultural struggle, and it kept resounding for a long time after the debate ended.

1.01
Prejeto 10. 4. 2009

UDK 929Vaina E.:327(450)

Branko Marušič*

Publicist Eugenio Vaina de' Pava, padel na Batognici v pogorju Krna leta 1915

IZVLEČEK

Diplomant filozofske fakultete univerze v Firencah Eugenio Vaina (1888-1915) se je še v študentskih letih vključil v politično gibanje italijanskih katoličanov. Najprej so ga zanimala moralna in etična vprašanja, nato pa je povsem prešel na politiko. Svoje zanimanje je naprej usmeril na Balkan, k problemom albanskega naroda, pa tudi srbske države. Nato je v svojih objavah zagovarjal aktivno vlogo Italije v dogajanjih med prvo svetovno vojno predvsem zato, da bi italijanska udeležba v tej vojni pripomogla k združitvi Julijske krajine z Italijo in k uničenju habsburške monarhije. Vprašanje Slovencev je reševal v duhu Mazzinijevih zamisli, zagotoviti Slovincem avtonomen razvoj v novi državni skupnosti. Padel je že na začetku vojne (druga soška ofenziva) kot italijanski vojak na slovenskih tleh, v pogorju Krna.

Ključne besede: Italija, 1. svetovna vojna, politika, Eugenio Vaina, Trst

ABSTRACT

PUBLICIST EUGENIO VAINA DE' PAVA, FALLEN ON BATOGNICA IN THE KRN MOUNTAINS IN 1915

Eugenio Vaina (1888-1915), graduate of Faculty of Arts in Florence, joined the Italian Catholic political movement during his student years. Initially he was interested in moral and ethical issues, but then he focused on politics completely. At first his interest was directed towards the Balkans and the problems of the Albanian nation as well as the Serbian state. In his publications he later advocated the active role of Italy in the events of World War I, notably because the Italian participation in this war would contribute to the unification of Venezia Giulia with Italy and to the destruction of the Habsburg Monarchy. He resolved the issue of Slovenians in the spirit of Mazzini's ideas, namely, to ensure an autonomous development to Slovenians in the context of the new state. He fell as an Italian soldier on the Slovenian territory in the Krn Mountains soon after the war started (the 2nd Soča Offensive).

Key words: Italy, World War I, politics, Eugenio Vaina, Trieste

* Dr., znanstveni svetnik, redni prof. v pokoju, Pot na Drage 4, SI-5250 Solkan; e-naslov: branko.marusic@guest.arnes.si

Na slovenskih tleh je prvo svetovno vojno doživelo več pomembnih osebnosti italijanske javnosti. Veliko jih je bilo tudi iz sveta kulture (Carlo Emilio Gadda, Ugo Ojetti, Ardengo Soffici, Arturo Toscanini, Giuseppe Ungaretti), med njimi so nekateri umrli na slovenskih tleh kot vojaki (Giulio Bechi, Giosuè Borsi, Renato Serra, Scipio Slataper), tako tudi publicist Eugenio Vaina de' Pava (1888-1915).¹ Kot podporočnik alpincev (bataljon Val Toce) je padel v pogorju Krna med osvajanjem Batognice - Italijani so jo poimenovali Monte Rosso - 21. julija 1915, prav na začetku druge soške ofenzive.

Eugenio Vaina, rojen v Firencah leta 1888, je bil sin visokega avstro-ogrskega oficirja madžarskega rodu.² Potem ko je oče zapustil družino, ga je vzgajala predvsem mati Marietta Sichel, ki je bila po krvi in po duhu "italianissima". Italijanski državljan pa je postal šele leta 1910, po očetovi smrti.³ Bil pa je deležen tudi verske vzgoje pri redovnikih barnabitih/pavlancih. Osemnajstleten se je vpisal na univerzo v Firencah, po štirih letih je julija 1910 končal šolanje na filozofski fakulteti. Iz časa študija so njegove prve objave izvornih spisov in prevodov, ki posegajo v starejša obdobja zgodovine krščanstva. Poleg klasičnih jezikov ter arabščine in hebrejščine je znal tudi albanščino, romunščino in srbohrvaščino. Že v študentskih letih je deloval v organizaciji Unione giovanile italiana per la moralità, ustanovljeni leta 1906, vodil njeno florentinsko sekcijo in sodeloval v glasilu zveze *Vita nova*. Leta 1910 je sodeloval pri prvih akcijah državne zveze za italijanski Jug (Associazione nazionale per gli interessi morali ed economici del Mezzogiorno) ter tudi v politični organizaciji Lega Democratica Cristiana Italiana, ki jo je 3. septembra 1900 v Rimu ustanovil duhovnik Romolo Murri. S članki in poročili je sodeloval zlasti v enem izmed glasil krščanske demokratične lige, pri tedniku *L'Azione* (1906-1918), ki je začel izhajati v Torinu, nadaljeval v Firencah in nazadnje v Ceseni. Vaina se je povezoval tudi z lokalnim gibanjem lige na območju Romanje.⁴ Ta in druga gibanja italijanskih demokratičnih katoličanov ("il modernismo cattolico"), ki do konca prve svetovne vojne niso zrasla v neko politično stranko,⁵ so nadomestila predhodne italijanske organizacije katoličanov (Opera dei Congressi, comitati cattolici) in imela teoretična izhodišča v encikliki *Rerum Novarum* Leona XIII. Bila so predhodnik Italijanske ljudske stranke (Partito Popolare Italiano) don Luigija Sturza iz leta 1919 in kasnejše krščanske demokracije (Democrazia cristiana), nastale pozimi 1942/43 in razpadle leta 1994.

Eugenio Vaina je svojo službeno pot gimnazijskega učitelja začel na gimnaziji v Aosti in tu spoznaval jezikovno tradicijo kraja in dežele. Takrat je začel s publicističnimi objavami. Posvečal se je moralnim vprašanjem, ki jih je povezoval s krščansko etiko.⁶ Kmalu so ga prevzela vprašanja dnevne politike. V obdobju do

¹ Cesare Padovani (ur.): *Antologia degli scrittori morti in Guerra*. Firenze 1929; Branko Marušič: *O Kobileku* Ardenga Sofficija in o drugih vojnih dnevnikih ter spominih italijanskih avtorjev. V: *Kronika*, 2007, št. 2, str. 296 (289-304).

² V literaturi se navaja tudi kot Vajna. Rodovina Vajna naj bi izhajala iz Transilvanije.

³ Eugenio Vaina de' Pava: *La democrazia cristiana italiana e la guerra (1912-1915)*. Scritti politici raccolti e pubblicati dagli amici. Bologna 1919, str. IV, VII.

⁴ Danilo Veneruso: *Cattolicesimo, cultura ed impegno civile in Italia e nel Riminese. Una contestualizzazione storica della figura di Alberto Marvelli e dell'Azione Cattolica tra gli anni Trenta e Quaranta*, str. 15 (www.meic.net/data).

⁵ Giorgio Galli: *I partiti politici in Italia 1861-1943*. Torino 1994, str. 100.

⁶ Lorenzo Bedeschi: *Eugenio Vaina de' Pava e la lega per la moralità (con alcune lettere inedite)*. V: *Eligio Cacciaguerra e la prima Democrazia cristiana*. 2. Roma 1982, str. 603-632.

začetka prve svetovne vojne je dvakrat obiskal Albanijo. Prvič leta 1911, pred prvo balkansko vojno, in sicer v okviru garibaldinske ekspedicije, ki je sodelovala pri neuspelem uporu Albancev proti turški oblasti. Plod drugega obiska je bila knjiga *Albania che nasce* (Catania, 1914)⁷ in več časopisnih člankov, tudi v florentinski reviji *La Voce*.⁸ Namen njegovih obiskov in publicističnih objav je bila povezava Italije z balkanskimi deželami (Albanija) oziroma državami (Srbija) v duhu nasprotovanja Avstro-Ogrski. Ob obiskih je tudi spoznaval problematiko malih narodov, ki so imeli pomembno mesto v njegovih pogledih na svet. Ob začetku prve svetovne vojne je bil poseben poročevalec za Srbijo torinskega dnevnika *La Stampa*. Od avgusta 1914 do maja 1915 se je zavzemal za vstop Italije v vojno na strani antantnih sil. Leta 1914 je v Ceseni objavil brošuro *La nostra politica estera*,⁹ zbornik spisov, ki so med januarjem in junijem 1914 izhajali v tedniku *L'Azione*.

Ob vojni napovedi Italije je kot prostovoljec vstopil v italijansko vojsko in 3. julija 1915 odšel na fronto. Njegovo smrt, smrt človeka "resničnega krščanstva", je v italijanskem parlamentu 30. junija 1916 omenil poslanec Marco Ciriani, ko je dokazoval patriotizem italijanskih katoličanov, v zvezi z razpravami, ki so se po letu dni vojne razvnele med zagovorniki vojne, "branilci domovine" in pacifisti, ki so sodili v socialistični tabor ali pa bili pod vplivom socialistov.¹⁰

Vaina je politično pripadal italijanskemu krščansko demokratičnemu gibanju in je v zgodovino pisju označen kot eden najpomembnejših predstavnikov krščansko demokratske lige.¹¹ Omenjajo ga skupaj z voditeljema te lige Eligiom Cacciaguerra (1878-1918) in Giuseppejem Donatijem (1889-1931);¹² v delokrogu lige pa je ohranjeval avtonomno mesto.¹³ Vaina je želel v krščanskodemokratsko gibanje vnesti mazzinijevski duh, kar pa je bilo za katoliški tabor nenavadno, če je pri tem pomisliti na odnos Cerkve do Mazzinija.¹⁴ Bil je katoliški toda protiklerikalen.¹⁵

Posmrtno sta izšli še dve Vainovi knjigi, in sicer *La nazione albanese* (druga izdaja knjige iz leta 1912, Catania, 1917) ter zbornik člankov *Democrazia cristiana italiana e la guerra (1912-1915; Bologna, 1919)*, ki so po večini so izšli v časniku *L'Azione*.

⁷ Ennio Maserati je v knjigi *Momenti della questione adriatica (1896-1914). Albania e Montenegro tra Austria ed Italia* (Udine 1981, str. 30) sodil, da je sicer izdaja starejšega datuma, toda z zelo bogatim gradivom.

⁸ Giuseppe Prezzolini: *La Voce 1908-1913. Cronaca, antologia e fortuna di una rivista*. Milano 1974, str. 1021. V reviji se je Vaina prvič pojavil sredi leta 1910, ko je razpravljal o krščanstvu in spolnem vprašanju. Med devetimi objavami, posvečenimi albanskemu vprašanju, je tudi razpravljanje o Albancih in Slovanih (*La Voce*, 28. 11. 1912). Pisal pa je tudi o francoščini v Val d'Aosta (*La Voce*, 31. 7. 1913). Prezzolini (navedeno delo, str. 28, 82, 236) Vaino omenja, mu pa večje pozornosti ne naklanja.

⁹ Brošura je bil ponatisnjena v zborniku Vainovih člankov *Democrazia cristiana italiana e la guerra (1912-1915; Bologna 1919)*.

¹⁰ Marco Ciriani: *La Democrazia cristiana e la guerra*. Roma 1916, str. 5-6.

¹¹ Angelo Ventrone: *La seduzione totalitaria. Guerra, modernità, violenza politica (1914-1918)*. Roma 2003, str. 78.

¹² Prav tam, tam 38.

¹³ Mario Missiroli-Giuseppe Prezzolini: *Carteggio 1906-1974, a cura di Alfonso Botti*. Roma 1992, str. 205.

¹⁴ Adolfo Omodeo: *Momenti della vita di guerra. Dai diari e dalle lettere dei caduti 1915-1918*. Torino 1968, str. 157.

¹⁵ Prav tam, str. 163.

* * *

Eugenio Vaina je v svojem kratkem političnem in publicističnem delovanju v prvem obdobju (1912-1913) svoje glavno zanimanje namenjal tako razmeram na Balkanskem polotoku, predvsem Albaniji in Srbiji, kot tudi italijanskim osvojitvam v Afriki (Libija).¹⁶ Kasneje, po končanih balkanskih vojnah, pa se je posvečal predvsem problemom italijanske zunanje politike, nevtralnosti, razmerju italijanskih katoličanov do vojne, povezavam z antantnimi silami, razmeram v Italiji v času, tik preden je ta napovedala vojno Avstro-Ogrski, nazadnje pa je pošiljal v objavo članke z bojišča v Posočju. V letih 1914-1915 se je njegovo zanimanje za Balkan osredotočilo predvsem na Srbijo in Črno goro. Prav na primeru Albanije je pokazal svojo naklonjenost ustanavljanju samostojnih narodnih držav na ozemlju razpadajočega turškega imperija in bil proti okupaciji, ki bi jo mogle na tem ozemlju izvesti evropske države.¹⁷ Drugače pa je razmišljal o Slovencih, pravzaprav o ozemljih, na katerih so živeli. Obravnavi te tematike se na tem mestu posebej posvečamo.

Slovence prvič omenja mimogrede (*L'Azione*, 27. 7. 1913), ko so se skupaj s Čehi odzvali na besede tržaškega poslanca Giorgia Pitacca, da naj se Nemci uprejo slovanskemu iredentizmu.¹⁸ Obširnejše obravnave pa so iz prve polovice leta 1914, ko je v razpadajočem sistemu habsburške monarhije spoznal priložnost, da si Italija na severu in vzhodu zagotovi "najkrajšo mejo" ("un confine più breve"), kar je samodejno priklicalo v obravnavo, "kolikšen del Julijske krajine bo mogla italijanska kraljevina dobiti ob morebitnem popravku meje. Različno od gospodarskih fatalistov sodim, da v mnogih pogledih imajo priložnostne okoliščine večjo učinkovitost. Res je, da se eden od razlogov proti aneksiji Trsta (njegov razvoj, vezan na avstrijsko zaledje, ki pa se lahko usmeri k drugim tržiščem) razblini z umikom Avstrije ne samo od tam, marveč s celotne vzhodne obale Jadrana, ki bi postala srbska. Ostanejo pa dovolj tehtni razlogi, ki jih določata gorati položaj Krasa in pa prisotnost, ki ji ni oporekati, slovenske in srbsko-hrvaške manjšine, ki se iz petindvajsetodstotne prisotnosti na tržaškem ozemlju povzpne v Istri na skoraj petdesetodstotno. Ta slovanska manjšina je pomešana z Italijani na obali in obkroža nekatera italijanska naselitvena jedra notranjosti."¹⁹ Trst in Istra sodita v naravni sklop Italije ("ambito naturale d'Italia") in sprememba državne meje bi se mogla omejiti na reko Sočo vse do izliva, največ do Devina. V italijansko državo bi prišle nekatere občine avstrijske Furlanije. "Sodim," nadaljuje Vaina v času kmalu po sarajevskem atentatu, "da bi morala pri tem Italija sodelovati ne nedejavno, pač pa primerno pripravljena, da se kljub prizadevanjem naslednic Avstrije po vojni postavi pravična meja med Slovani in Nemci, pa tudi zato, da se dosežejo jamstva in pravice za tiste naše ljudi, ki bi jim bilo usojeno ostati zunaj kraljevine. Julijski

¹⁶ Na primer: La Cirenaica in Pomponio Mela (*Unità* 3. 2. 1912), ponatis v: Come siamo andati in Libia (Firenze 1914, str. 122-127).

¹⁷ Stefano Zanotto: L'Italia e la prima guerra balcanica. Diplomazia e opinione pubblica. Tesi di laurea, a.a. 2001-2002, Università degli studi di Torino, Facoltà di lettere e filosofia, str. 185-186.

¹⁸ Eugenio Vaina de' Pava: Democrazia cristiana italiana e la guerra (1912-1915). Bologna 1919, str. 25.

¹⁹ Eugenio Vaina de Pava: La nostra politica estera. Cesena 1914, str. 24-25; Ponatis v Eugenio Vaina de' Pava: Democrazia cristiana italiana e la guerra (1912-1915). Bologna 1919, str. 63-64.

krajini, ki je postavljena - kar so naši možje iz leta 1848 Tommaseo, Valussi, Cattaneo spoznali - kot vmesni prstan med latinskim in slovanskim svetom (treh vrednih ljudstev hči, sestra in nevesta'), je zaradi narave usojeno, tako se zdi, da se vda udobju avtonomije in nevtralnosti. To ji omogoča njeno značilno delovanje, tudi gospodarsko, upoštevajoč dosledno duhovno pripadnost njenih prebivalcev. V teh pogojih bo mogoče primerjati asimilizacijsko moč dveh civilizacij. Taki primeri so poznani pri dveh drugih podobnih malih nevtralnih državah z dvojno dušo, postavljeni sta kot varnostni pas med latinsko in germansko skupnostjo vzdolž Rena: Švica in Belgija, ki bi se jima jutri, zaradi evropskega miru, pridružili tudi Alzacija in Lorena. Postavljeni izmenično, da ju osvojita dva velika sosednja naroda, nobena od njiju se ne bi mogla asimilirati popolnoma: čas je torej, da se prizna značilno delovanje, ki zelo presega diplomatski sporazum.²⁰ Vaina ne more razumeti, zakaj bi bila za Italijane izguba upravljanje skrajnih predstraž italijanskega naroda po vzoru švicarskega kantona Ticino. Pri tem je seveda mislil na tista ozemlja Avstro-Ogrske, naseljena z Italijani, ki bi po razpadu monarhije pripadala bodoči balkanski konfederaciji. Svoja razmišljanja končuje z napotilom, da bi Italija iz razpadle Avstrije zmogla pridobiti tisto, kar je znala Romunija iz razpadajoče Turčije.

Ob začetku vojne je čedalje bolj verjel v razpad habsburške monarhije ter se zavzemal za izstop Italije iz trozveze in za prekinitev nevtralnosti Italije. Spoznanje, da se mora Italija vključiti v vojno, se mu je utrdilo tudi potem, ko se je v drugi polovici avgusta 1914 vrnil iz Srbije. V časniku *L'Azione* je 23. avgusta 1914 opozarjal, da bi prav vztrajanje pri nevtralnem položaju pripomoglo, da Italija za vselej izgubi Julijsko krajino ali pa doživi sramoto, ko bi to ozemlje dobila kot darilo iz rok tujca.²¹ Ostro je polemiziral z zagovorniki nevtralne vloge Italije v vojni in teden dni kasneje zapisal, "da mora Italija storiti korak naprej in aktivno sodelovati v vojni, ki naj bi povzročila popoln in nepovraten propad Avstro-Ogrske".²² Za Italijo bi bilo pogubno, ko bi se Avstrija po vojni preuredila trialistično.

Problema Julijske krajine, pravzaprav Trsta, se je znova lotil v daljšem članku *I nuovi confini* (*L'Azione*, 1. 11. 1914).²³ V njem je pojasnil svoj spremenjeni pogled na prihodnost Trsta/Julijske krajine; bil je prepričan, da bo Avstro-Ogrska razpadla. Polemiziral je svojim prejšnjimi stališči iz časa, ko je presojal, da mora Julijska krajina zaradi svojih posebnosti dobiti poseben pravni položaj ("avtonomen in nevtralen, ki bi omogočal temeljno gospodarsko dejavnost in bi bil natančno spoštljiv do duhovne različnosti njenega prebivalstva"), pa tudi s stališčem svojega prijatelja Piera Bartoletti,²⁴ ki je presodil, da bi po razpadu avstrijske monarhije Trst lahko postal "cvetoče mesto bodoče slovanske države, v kateri bi Italija morala dobiti naravnega zaveznika", seveda ob jamstvu, ki bi ga morali dati

²⁰ Eugenio Vaina de Pava: *La nostra politica estera*. Cesena 1914, str. 26-27.

²¹ Isti: *Democrazia cristiana italiana e la guerra (1912-1915)*. Bologna 1919, str. 99.

²² Prav tam, str. 100.

²³ Prav tam, str. 119-131.

²⁴ Bartoletti (1893) je padel kot italijanski vojak 24. maja 1917 na Sv. Marku (Šempeter pri Gorici). Njegova stališča so spominjala na besede o Trstu, "pristanišču bodoče Slavije", ki jih je izrekel Cesare Cantù v odgovor na zdravico tržaškega guvernerja grofa Stadiona sredi leta 1846 (*Angelo Vivante: Irredentismo adriatico*. Firenze 1912, str. 107).

Italijanom. Vaina je zaradi novih razmer spremenil svoja prejšnja stališča, rekoč, da taki pogledi premalo upoštevajo vojaške in politične potrebe Italije; pri tem je kritično opomnil na "nevedno lahkovernost" iredentistov do jadranskih problemov: "O tržaškem vprašanju je potreba govoriti predvsem s stališča Italijanov iz Italije prej kot s stališča posebnih tržaških interesov." Slovanski Trst bi bil za Italijo uničujoč. Po vojni Trst ne bi mogel živeti kot "cvetoče slovansko središče" in niti ne s polovično rešitvijo, kakršno predstavlja nevtralna država, svobodno jadransko mesto. Če naj bi ostal v Avstriji, bi vsak dan dokazoval svojo pravico do svoje duhovne pripadnosti Italiji. Prav tako ne bi noben Italijan pristal na to, da bi v mestu zavladal požrešni asimilizacijski duh skupnosti, ki je brez lastne kulture in lastnega gospodarstva." Šibkost nevtralnosti je po njegovem mnenju pokazala že "ta vojna" - omenja primer Belgije. "Narodi avstrijske države naj se porazdele v narodne države s čistimi državnimi mejami, čeprav bodo pri tem potrebni kompromisi na podlagi popuščanja in žrtvovanja." Pri razlagi svojih predlogov je omenil osebno izkušnjo, ko je "tisto poletje" potoval po Srbiji, takrat še vedno naklonjen nevtralnosti Trsta ("favorevole ad una neutralizzazione di Trieste"), saj je nato spoznal nemoč, da bi se dosegel miren sporazum med Slovani in Italijani. V Italijo se je iz Srbije vrnil prepričan, da mora biti Trst priključen Italiji. Na spremenjen odnos do problema je vplivalo srbsko javno mnenje. V Srbiji je srečal mnoge mlade, ki jih je navdihoval šovinizem. Eden med njimi mu je kasneje celo pisal, "da je treba ponovno zasesti obale Jadrana vse do Trsta, ki nam pripada zaradi zgodovinskih in etničnih razlogov in od koder smo bili pregnani, ker nas je v ne prav oddaljenem času zatirala kulturno močnejša skupnost; sedaj se sem vrnem zaradi maščevanja, okrepljeni z našimi pravicami." Tudi kak častnik mu je podobno kot črnogorski general zatrdil: "Trst je naski."

Toda javno mnenje je bilo drugačno. Ko je spraševal različne sogovornike o možnosti italijanske zasedbe Trsta in Istre, ni naletel na nasprotovanje, da bi k Italiji anektirali tudi ozemlja onkraj Pulja, do Učke. Vaina je svoje razpravljanje končal: "Zato, da bi ustvarili v lastni hiši čim manjše število sovražnikov, je potrebno slovenskemu ljudstvu ('plebi slovene'), ki ga je izkoriščalo tržaško meščanstvo, ustvariti take gospodarske in kulturne pogoje, da bodo prej kot druge sprejeli za svojo našo domovino. Računati pa moramo, da bi se tak odnos slovanske javnosti mogel menjati ob vsakem uspehu srbske in črnogorske armade, menjal bi se lahko tudi zaradi naše nepopustljivosti. Tisto, kar bi pa žrtvovali kot nadomestilo za Trst in Istro, pa je gotovo Dalmacija /.../ Dalmacija, ki naj bi v pravem času in razumno pripadala Srbiji, je nadomestek za osvoboditev Trsta in Pulja." Prav v zvezi z Dalmacijo je Vaina na tem mestu polemiziral s "paladinom italijanstva" Virginiem Gaydo v torinski *Stampi*. Polemiziral pa je tudi z drugimi italijanskimi časnikarji, ki so pisali o italijanski Dalmaciji, ki da jo je treba osvoboditi. Drugačno izbiro za Dalmacijo je Vaina zagovarjal tudi s podatki iz ljudskega štetja, ki je pokazalo, da živi v Dalmaciji 627.000 Hrvatov oziroma Srbov in 18.000 Italijanov. Opozoril je na močno hrvatsko politično življenje v Dalmaciji, na težave obvladovanja tolških Slovanov v italijanski državi in na dolžino italijanske državne meje z bodočo slovansko državo.

Vaida je svoje poglede na vojno in njen izid predstavil tudi v referatu, ki ga je 6. januarja 1915 prebral v Bologni na petem kongresu organizacije Lega Demo-

cratica Cristiana Italiana.²⁵ V njem ni spremenil stališč, ki jih je dotlej objavljajl v tisku: "nasprotovanje Avstriji od včeraj in nasprotovanje Avstriji od jutri", "popolna in radikalna razdelitev Avstro-Ogrske", "izginotje Avstrije z obal Jadranskega morja", "aktivno sodelovanje Italije pri rešitvi mednarodne krize". V prvi točki dnevnega reda kongresa je bila zapisana zahteva o združitvi Tridentinskega in Julijske krajine z "madre patria italiana." Na bolonjskem kongresu je prevladalo Vainovo in stališče Giuseppeja Donatija o pravici, da samostojnost dosežejo narodnostne skupnosti, podpora delovanju za zlom habsburškega bloka, ki preprečuje demokratizacijo srednje in vzhodne Evrope ter stremenje za zблиžanje "slovanske in latinske duše v duhu mesijanstva don Brizia".²⁶ V daljšem članku *Gli interessi italiani e la Serbia* (v reviji *La Vita italiana all'estero*, februar 1915)²⁷ se je posvetil odnosom Italije s Srbijo. V pričakovanju odločitve Italije, da stopi v vojno, je pisal o njenem odnosu do antantnih sil. Na dan podpisa vojne napovedi Italije Avstro-Ogrski je seveda pozdravil odločitev Italije v članku z naslovom *Strada libera (Odprta pot; L'Azione*, 23. 5. 1915), končal pa z besedami: "Bolje mrtvi kot brez časti."

Vaina je odšel na bojno polje v drugem mesecu poteka vojne Italije z Avstro-Ogrsko. Doma je pustil soprogo z dvema otrokoma. Teden dni po odhodu v strelske järke se je oglasil v časniku *L'Azione* (11. 7. 1915) z zapisom o Italiji v strelskih jarkih. V članku ni z imenom navedel vojnega območja, na katerem se je bojeval, toda omenil je, da na frontnem ozemlju prebiva "revno slovansko ljudstvo". Iz zapisa je mogoče razbrati, da je bil zaradi izdajalskih strelav pred dvema tednoma na kolono italijanskih vojakov izdan ukaz, da se s prizorišča bojev "odstranijo ti civilisti, odstranijo ti Slovani". Pri preselitvi je sodeloval tudi Vaina, in ko je videl vso nesrečo ljudi, ki so zapuščali domove, je pomislil: "Tu je nova Italija velikih dni, večna Italija, močna in plemenita." Dodal je še: "In naj gre naša obilna, nagla in srčna pomoč slovenskim ljudem ('genti slovene') srednjega toka reke Soče, noseč jim prvi bratski pozdrav družine, katere del postajajo."²⁸ Izdajalsko streljanje ("fucilate traditore"), o katerem je Vaina pisal, a ga ni doživel, se je zgodilo skoraj natanko mesec dni pred njegovim prihodom na bojišče pod Krnom. Z besedo izdajalsko je Vaina potrdil, da so na kolono ranjencev streljali italijanski vojaški dezertarji, ki so pobegli z bojišč v pogorju Krna. Očitno je, da italijanska vojaška policija te razlage ni sprejela in je krivce poiskala kar med domačini. Iz podkrnskih vasi (Krn, Vrsno, Libušnje, Smast in Kamno) so karabinjerji prignali 60 oziroma 61 mož in nato izvedli pri vasi Idrsko 4. junija 1915 decimacijo/desetkanje, se pravi, da so vsakega desetega ustrelili. Ti možje izpod Krna pa niso bili tistega dne edine civilne žrtve v spopadu ubežnikov in karabinjerjev.²⁹ Vajna o teh ubojih in umorih domačinov ni pisal.

²⁵ Eugenio Vaina de' Pava: *Democrazia cristiana italiana e la guerra (1912-1915)*. Bologna 1919, str. 141-177.

²⁶ Lorenzo Bedeschi, *Cacciaguerra nella vita religiosa e culturale del suo tempo. V: Eligio Cacciaguerra e la prima Democrazia cristiana*. 2. Roma, 1982, str. 181 (149-200). Umbrijski duhovnik Don Brizio Casciola (1871-1957) je odigral pomembno vlogo v katoliškem gibanju in v kulturnem življenju Italije.

²⁷ Prav tam, str. 178-199.

²⁸ Prav tam, str. 238-240.

²⁹ Vasja Klavora: *Koraki skozi meglo. Soška fronta - Kobarid - Tolmin 1915-1917*. Celovec-Ljubljana-Dunaj 1994, str. 82-92.

Naklonjenost do domačinov je pokazal tudi v privatnem pismu, napisanem nekaj dni (18. julij 1915) pred smrtjo: "Govorim o usodi tisočev žena, starcev in otrok ter vsega ostalega civilnega prebivalstva, ki se je moralo umakniti iz domačih krajev, kjer se odvijajo najhujši boji. V čast Italije je nujno, da se jim v taboriščih nudi moralna, gospodarska in zdravstvena pomoč ter da se ime Italije, ki je ga je zahrbtno omalovaževala avstrijska klerikalna propaganda, pokaže za vedno kot blagoslovljeno. Poskrbeti je potreba z modrostjo za odškodnine zaradi morebiti uničenega premoženja in z italijanskim dobrodelnim bratstvom zbrisati z duš in teles naših novih sodržavljanov slovanskega jezika, neizbežne sledove vojne, ki je Italija ni povzročila."³⁰

Časnik *L'Azione* (15. 7. 1915) je objavil Vainov zapis *Sette morti* (Sedem mrtvih).³¹ V njem je z imeni prikazal ozemlje, kjer se bojuje. Omenil je vzpetino Kozliak (Kožljak) in Pleca (Pleča), omenil je koto 2052 (Krnska škrbina), "jarek smrti na temno vijoličnem Rdečem robu (Rudeci Rob)" in "koničasti profil Maselnika (Moznik)". Razmišljal je o smrti ob pogledu na trupla sedmih italijanskih vojakov: "Moje življenje je na isti ravni kot njihova smrt, kot bo moja smrt jutri za ostala življenja."

Tista "smrt jutri" je prišla 21. julija 1915, ko je Vaina z alpinci bataljona Val Toce naskakoval Batognico (2163 m). Italijani so tistega dne za ceno velikih žrtev Batognico tudi osvojili in uspeh ustrezno počastili, dlje pa na tem sektorju bojišča ves čas vojne niso prodrli.

V bojih za Batognico in Šmohor je tistega dne izgubilo življenje 235 vojakov in 6 oficirjev,³² med njimi tudi Vaina. Posmrtno sta izšla še dva Vainova zapisa z bojnega polja (*L'Azione* 25. 7. in 1. 8. 1915³³). Prinašata razmišljanja o vojni, okrepljena z dokazovanjem domovinske dolžnosti in nekakšnim "vojnim patosom", z idealom, ki je posvečeval silo in je vzpodbujal željo po žrtvovanju.³⁴ Le dan pred Vaino je na soškem bojišču v Podgori pri Gorici umrl publicist in literarni kritik, leta 1884 v Ceseni rojeni Renato Serra.

Eugenio Vaina je osebnost, ki se doslej pregledih italijansko-slovenskih razmerij v desetletju pred prvo svetovno vojno na italijanski strani ni pojavljala. Zgodovinopisje je večjo pozornost namenjalo tržaško-istrskemu krogu (Ruggero Timeus Fauro), pa tudi "vocianom"/"vocevcem", kot se je imenovala skupina italijanskih intelektualcev, ki se je zbirala pri florentinski reviji *La Voce* (Enrico Elia, Scipio Slataper, Carlo in Giani Stuparich, Angelo Vivante). Vanjo pa Vaina ni sodil, toda bil je sodelavec revije. Njegove zamisli reševanja italijanske "vzhodne meje" niso bile povsem izvirne in imajo korenine v začetnih obdobjih italijanskega Risorgimenta (Giuseppe Mazzini). V začetku prve svetovne vojne in v času ita-

³⁰ Pismo objavlja tednik *L'Azione* (29. 8. 1915, št. 34-35), potem ko je bilo s komentarjem vred objavljeno v reviji *La Voce*. V objavi ima pismo datum 18. junij 1915. Na istem mestu pa komentar k pismu piše, da je bilo odposlano "našemu prijatelju malo dni pred smrtjo." Očitno gre za pomoto in je pravi datum 18. julij 1915.

³¹ Ponatis v Cesare Padovani (ur.): *Antologia degli scrittori morti in Guerra*. Firenze 1929, str. 37-42.

³² *L'Esercito italiano nella Grande guerra (1915-1918)*, vol. II, *Le operazioni del 1915* (Narrazione). Roma 1929, str. 262-264.

³³ Objava tega dne z naslovom *Una messa al campo* je bila ponatisnjena v: Cesare Padovani (ur.), *Antologia degli scrittori morti in Guerra*. Firenze 1929, str.42-47.

³⁴ Adolfo Omodeo: *Momenti della vita di guerra. Dai diari e dalle lettere dei caduti 1915-1918*. Torino 1968, str. 162.

lijanske nevtralnosti ni bil prepričan, da bo Italija po končani vojni pridobila vsa avstrijska ozemlja, na katerih so živeli Italijani. Pomislil je tudi na ustanovitev neke vmesne države med Balkanom in Apeninskim polotokom. Kasneje, ko je bil prepričan, da bo monarhija razpadla, je videl Trst s svojim ozemljem le v Italiji, čeprav je pomislil tudi na tako imenovano jugoslovansko možnost reševanja vprašanja. Pri tem je usodo Slovencev vezal strogo na srbsko državo in srbsko javno mnenje je vplivalo na njegove odločitve. Zato je kot neustrezno spoznal razglasitev nevtralne države ob severovzhodni obali Jadrana. Zahodno slovensko ozemlje, ki ga je videl v italijanski državi, je kot vojak spoznaval samo tri tedne, saj je padel v pogorju Krna v začetku druge soške ofenzive. Ob pogledu na razmere, v katerih so živeli ljudje pod Krnom, se mu je utrnilo prepričanje, da jim more le Italija pomagati k boljšemu življenju.

Primer Eugenia Vaina vabi k primerjavi z odločitvami Scipia Slataperja, ki se je "kljub svoji prvotni oddaljenosti od nacionalističnega iredentizma končno odločil za boj proti cesarstvu in za obrambo tržaškega italijanskega sveta".³⁵ Slataper, čigar življenjsko pot zamejajeta isti letnici kot Vainovo, je padel decembra leta 1915 v okolici Podgore pri Gorici, prav tam, kjer so pred njim istega leta končali življenje publicisti in esejisti Enrico Elia iz Trsta (1890), Renato Serra (1884) iz Cesene in Alberto Caroncini (1883) iz Rima. Vainov "duhovni brat"³⁶ pesnik Giosuè Borsi (1888) iz Livorna je padel kot vojak prostovoljec 10. novembra 1915 v Zagori pri Plaveh v dolini Soče.

Branko Marušič

PUBLICIST EUGENIO VAINA DE' PAVA, FALLEN ON BATOGNICA IN THE KRN MOUNTAINS
IN 1915

Abstract

A member of the Italian Christian democracy movement Eugenio Vaina (1888-1915), son of a high ranking officer of Hungarian origins and an Italian mother, was initially dedicated to the issues of Christian morale and ethics during his short career as a publicist. But soon he redirected his attention to the Italian foreign policy and dealt principally with the issues of smaller ethnic groups in the Balkans, especially Albanians. As the World War I drew nearer and he was certain of the imminent dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, he focused on Venezia Giulia, namely Trieste. The conquest of this town would not be important solely because of military reasons - the annexation of Venezia Giulia would also resolve the issue of Austrian Italians. In the spirit of Giuseppe Mazzini's political programme he believed that in Italy the autonomy of non-Italian ethnic groups should be ensured. He opposed the solution of giving Trieste to some future Yugoslav state as well as the formation of a neutral state situated between Italy and the future Yugoslav state. As a supporter of the Italian participation in the war he volunteered for the Italian army. He fought at the Soča battlefield and fell during the 2nd Soča Offensive on 21 July 1915 in the Krn Mountains.

---

³⁵ Angelo Ara, Claudio Magris: Trst, obmejna identiteta. Ljubljana 2001, str. 124; Angelo Ara, Claudio Magris: Trieste. Un'identità di frontiera. Torino 1982, str. 64.

³⁶ Giovanna Pasini, Alcuni testi della spiritualità di Cacciaguerra comparsi su "L'Azione". V: Eligio Cacciaguerra e la prima Democrazia cristiana. 2. Roma 1982, str. 658 (633-662).

Branko Marušič

PUBBLICISTA EUGENIO VAINA DE' PAVA, CADUTO SULLA MONTAGNA BATOGNICA/
MONTE ROSSO NEL MASSICCO DI KRN/MONTE NERO NEL 1915

R i a s s u n t o

Durante la sua breve attività pubblicistica il fiorentino Eugenio Vaina (1888-1915), figlio di un alto ufficiale di origini ungheresi e di una italiana, si occupò di problemi morali e etnici su base cristiana. Ben presto cominciò a occuparsi della politica estera italiana ed entrò nel movimento democratico cristiano. All'inizio si dedicò ai problemi delle piccole entità etniche sul territorio dei Balcani, soprattutto in Albania. Con l'avvicinamento della prima guerra mondiale, essendo convinto in un imminente crollo della monarchia austro-ungarica, il centro della sua attenzione si spostò verso la Venezia Giulia con Trieste, perché andare in questa città, secondo egli, "voleva dire infatti impegnare i belligeranti a risolvere non soltanto un predominio terrestre o navale ... ma anche tutti quei problemi di nazionalità che sono compresi soprattutto nell'agitato dell'impero austro-ungarico." Ispirato dalle idee mazziniane riteneva che alle nazionalità non italiane nei territori sulla sponda orientale dell'Adriatico sarebbe stato garantito il loro sviluppo autonomo. Riguardo la questione triestina rifiutava la cosiddetta soluzione jugoslava secondo cui sul territorio della Venezia Giulia, fra l'Italia e il futuro stato jugoslavo, si sarebbe formato uno stato indipendente. Come fervido sostenitore dell'entrata dell'Italia in guerra combattè come volontario sul fronte isontino. Morì sul massiccio del Krn/ Monte nero nell'odierna Slovenia il 21 luglio 1915.

1.01
Prejeto 24. 4. 2009

UDK 343.327:323.1(497.4)"1919"

Andrej Studen*

"Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje" Denunciacije pronemških elementov po razpadu habsburške monarhije v dokumentih okrajnega sodišča Slovenske Konjice

IZVLEČEK

Po razpadu avstro-ogrske monarhije in po nastanku nove jugoslovanske države se Nemci na Spodnjem Štajerskem nikakor niso mogli sprijazniti z novonastalimi političnimi razmerami. Gojili so odkrit odpor do nove "južnoslovanske" države in si prizadevali, da bi prišli v okvir "nemške Avstrije". To je vzpodbudilo slovenske oblasti, da so še ostreje in odločnejše izvajale načrtno politiko "nacionalizacije". Slovenci so hiteli z mrzličnim "popravljanjem" starih krivic. Slovensko časopisje je zahtevalo "brezobzirmo izčiščenje" vsega, kar je nemškega, vsega, kar bi kakor koli spominjalo na staro Avstrijo in nekdanje nemško gospostvo. V prvih povojnih letih je "etos maščevalnosti" povsem prevladal nad čutom pravičnosti. V času po prevratu so se pojavljali tudi "razni elementi, ki sejejo med narod nezadovoljnost proti Jugoslaviji" in ki "nalašč širijo grozovite neresnične vesti". Oblast je pozivala ljudi, da ovajajo protidržavne elemente. To naj bi bila tako rekoč dolžnost vsakega zanesljivega Slovenca. Razprava obravnava ovadbe zaradi protidržavnega govorjenja, ki so se obranile v dokumentih okrajnega sodišča Slovenske Konjice, in razne ekscese, ki so odražali nacionalno nestrpnost v vsakdanjiku v novi državi po končani prvi svetovni vojni.

Gljučne besede: Avstro-ogrska monarhija, Jugoslavija, Spodnja Štajerska, politika, nacionalni boj, ovajanje, nacionalna nestrpnost

ABSTRACT

"THE STATEMENT OF A SINGLE RELIABLE SLOVENIAN IS ENOUGH"
DENUNCIATIONS OF THE PRO-GERMAN ELEMENTS AFTER THE DISSOLUTION
OF THE HABSBURG MONARCHY IN THE DOCUMENTS OF THE DISTRICT COURT
IN SLOVENSKE KONJICE

After the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy and the establishment of the new Yugoslav state, Germans in the Lower Styria were not ready to accept new political circumstances. They explicitly disapproved of the new "Southern Slavic" state and strove for their inclusion into the "German Austria". This spurred the Slovenian authorities to become even more severe and determined in the implementation of the systematic policy of "nationalisation". Slovenians hastened to "rectify" the old injustices. Slovenian newspapers demanded "unscrupulous cleansing" of anything that was German or in any way reminiscent

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana:
e-naslov:andrej.studen@inz.si

of the old Austria and the former German dominion. In the initial post-war years the "ethos of vengeance" absolutely prevailed over the sense of justice. After the overturn "different elements which sow the seeds of discontent with Yugoslavia" also appear and "deliberately disseminate horrible fabricated news". The authorities called upon the people to denounce the anti-state elements. Practically that was supposed to be the duty of each reliable Slovenian. The following discussion focuses on the denunciations based on the speech against the state, preserved in the documents of the District Court in Slovenske Konjice, and on the incidents which reflected national intolerance in the everyday life in the new state after the World War I.

Key words: Austro-Hungarian Monarchy, Yugoslavia, Lower Styria, politics, national struggle, denunciations, national intolerance

Potem ko se je raztreščila stara avstro-ogrška monarhija, v okviru katere so Avstrijo kljub vsem njenim pomanjkljivostim tudi Slovenci čutili za svojo, je ta po prevratu "v slovenski javnosti kmalu postala sinonim za "ječo narodov", ki da je bila Slovincem še posebej nenaklonjena. Zato so se Slovenci od države, ki jim je po mnenju mnogih namenila narodno smrt, vsaj na zunaj poslovili lahkega srca /.../ in z veselimi obrazi."¹ Na Spodnjem Štajerskem se z novonastalimi političnimi razmerami nikakor niso hoteli sprijazniti zlasti Nemci, ki so si nadvse prizadevali, da bi celotna Spodnja Štajerska (ali vsaj štajersko Podravje do Vitanjske razvodnice) prišla v sestav "nemške Avstrije". "Odkrit odpor do nove "južnoslovanske" države, ki so si jo Nemci že pred vojno in med njo predstavljali kot 'barbarstvo pod srbskim jarmom', je vzpodbudil slovenske oblasti, da so še ostreje in odločneje izvajale načrtno politiko 'nacionalizacije'. Slovenci, ki so se po 'tisočletnem suženjstvu' (kot je rado pisalo tedanje slovensko časopisje) iz brezpravnih hlapcev čez noč spremenili v gospodarje, so hiteli z mrzličnim 'popravljanjem' starih krivic."²

"Novim oblastem se je poleg zamenjav v upravi, postopoma na vseh ravneh, zdelo še najpotrebneje uvesti slovenščino kot učni jezik v šolstvu in spremeniti zunanjo podobo mest na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem."³ Slovensko časopisje je zahtevalo "brezobzirno izčiščenje" vsega, kar je nemškega, vsega, kar bi kakorkoli spominjalo na staro Avstrijo in nekdanje nemško gospostvo.

Gusti Jirku-Stridsberg je v svojih spominih slikovito opisala konec stare Avstrije. Iz lovskega koleslja, v katerega sta bila vprežena belca, je nemo opazovala dogodke pred okrajnim glavarstvom v Slovenj Gradcu: "V polkrogu okoli mojega koleslja /je stala/ skupina Slovencev, kmečkih in trgovskih sinov. Govorili so glasno in razburjeno in klicali še druge k sebi. Tistikrat še nisem razumela slovensko in sem mogla komaj uganiti, da je to začetek ene izmed mnogih nacionalističnih demonstracij, ki smo jih v zadnjih tednih pogosto doživljali. Nenadoma je privle-

¹ Janez Cvirn: Die Slovenen und ihr Verhältnis zum neuen Staat (Königreich SHS) 1918/1919. V: Region und Umbruch 1918. Zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche. Frankfurt am Main 2001 (dalje Cvirn, Die Slovenen und ihr Verhältnis zum neuen Staat), str. 87.

² Prav tam, str. 89.

³ Ervin Dolenc: Deavstrizacija v politiki, upravi in kulturi v Sloveniji. V: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert. Ljubljana 2004 (dalje Dolenc, Deavstrizacija v politiki, upravi in kulturi), str. 96.

kel eden izmed mladeničev lestev, jo naslonil na zaprte duri okrajnega glavarstva in se začel vzpenjati po njej, medtem ko so ga spodbujali tovariši s klici in smehom. Ko je došel na zadnji klin lestve, je z obema rokama zgrabil velikega pozlačenega avstrijskega dvoglavega orla nad durmi in ga poskušal odtrgati, s tem da ga je stresal in vlekel. Vendar je bil stari orel trdoživ. Slovenec je potegnil iz žepa kladivo in udarjal po perutih in krempljih, dokler ni orel zgrmel z zoprnim treskom na cesto. Veselo rjutje in klici: "Živio svoboda!" so povzročili živčnost mojih belcev. Gledala sem v zrak, ne da bi trenila."⁴

Podobnih dejanj na simbolni ravni je bilo v spodnještajerskih mestih in trgih seveda veliko. V Celju so npr. tudi za spomenik cesarja Jožefa II., ki je svoj čas izjavil, da je ponosen, da je Nemeč, napočili drugačni časi. Že 29. novembra 1918 so neznani storilci z veliko mero humorja okrasili in poškodovali "bronastega Jožefa" in ga z vrvo privezali k bližnjemu drevesu, v noči na 2. januar 1919 pa je kip dokončno "izgubil ravnotežje". Podrti spomenik so pod nadzorom straže odstranili in ga prodali za staro železo.⁵

Drug za drugim pa so padali tudi nemški ulični napisi in izveski nad trgovinami, gostilnami, obrtnimi delavnicami, zdravniškimi ordinacijami, odvetniškimi in notarskimi pisarnami in drugimi lokali in se zamenjali s slovenskimi. Nova uprava je že od začetka novembra 1918 podpirala tudi "lokalne pobude pri prevzemanju prej nemških kulturnih ustanov oziroma društev".⁶ Skratka. V prvih povojnih letih je "etos maščevalnosti" povsem prevladal nad čutom pravičnosti. Bil je neprestano v konfliktu z idejo zakonitosti in upoštevanja enakopravnosti. "Pritisk na nemško manjšino pa se ni zmanjševal tudi zaradi zapletene politične situacije. Boji za severno mejo in pogajanja na mirovni konferenci, potem pa priprave na koroški plebiscit, vse to so bili razlogi, ki so 'upravičevali' različne represivne ukrepe zoper nemško manjšino."⁷

K povedanemu pa je vendarle treba dodati, da na Spodnjem Štajerskem (in tudi na Kranjskem) med Slovenci ni bilo najti le navdušenih Jugoslovanov, saj je na začetku leta 1919 Slovenski narod poročal, da se v obeh deželah med ljudstvom pojavljajo "razni elementi, ki sejejo med narod nezadovoljnost proti Jugoslaviji" in ki "nalašč širijo grozovite neresnične vesti, na primer, da je odšlo na Koroško tisoč vojakov in da se jih je vrnilo le trideset, vsi drugi da so mrtvi". Narodna vlada je zato pozivala prebivalstvo, "da bo prišla do svojih ciljev le takrat, če jo vsakdo z navdušenjem podpira in če vsakdo prepoji svojo dušo z zavestjo, da je danes vsaka needinost nesreča, in da so tisti, ki netijo needinost, pravzaprav veleizdajalci in grdi hudodelci". Januarja 1919 pa je celo dodala: "Dolžnost vsakega zavednega Jugoslovana je, da ugotovi identiteto vsakogar, ki širi lažnjive, ljudstvo vznemirjajoče vesti, da ga naznani orožništvu oziroma policiji, eventuelno naravnost sodniji."⁸

Ne gre tudi pozabiti, da so javno mnenje zoper novo državno tvorbo in nezadovoljstvo preprostega ljudstva v kriznih časih prevratne dobe ustvarjali še prek slovenskih dežel umikajoča se vojska, pa vojaške operacije na Koroškem in Štajerskem, slabo delovanje državne uprave, pomanjkanje osnovnih življenjskih po-

⁴ Gusti Stridsberg: Mojih pet življenj. Maribor 1983, str. 83-84.

⁵ Bojan Cvelfar: Naj pokaže Celje svojo nemško kov! Odkritje spomenika cesarju Jožefu II. leta 1882 v Celju. V: Kronika, 1997, št. 1-2, str. 82.

⁶ Dolenc, Deavstrizacija v politiki, upravi in kulturi v Sloveniji, str. 82.

⁷ Cvirn, Die Slovenen und ihr Verhältnis zum neuen Staat, str. 90.

⁸ Prav tam, str. 92-93.

trebščin, brezposelnost in stanovanjska beda, verižništvo in neznosna draginja, ki je najbolj prizadela nižje družbene sloje.⁹

Z vidika morale pa so bile seveda najbolj zanimive politične ovadbe. Denunciacije oblastem so v prevratni dobi sčasoma postale priljubljen "šport", ki je prispeval k marsikateremu upravičenemu (a pogosto tudi neupravičenemu) preganjanju s strani sodnih oblasti. Bile so zaželeno, ljudi so pozivali, naj zberejo pogum in javno, ne pa anonimno, oblastem ovadijo državne sovražnike. Ptujski list je maja 1919 o tej moralno kočljivi zadevi npr. zapisal: "Opažamo z zadovoljstvom, da dobivajo naši ljudje polagoma toliko poguma, da napravljajo na pristojne oblasti v potrebi politične ovadbe. Povdarjamo, da je neizbežna politična dolžnost in stvar osebne časti vsakogar, da daje kompetentnim oblastim možnost, nastopati proti elementom, ki rujejo proti državi in izpodkopavajo tla zdravemu razvitku. Znano je vsem, da gojita Maribor in Ptuj zalego nemškutarjev in njih prijateljev, ki izlivajo po deželi strup sovraštva in šuntanja proti Jugoslaviji. Temu je treba priti v okom. O narodni nesreči na Koroškem se je razlilo po papirju, rekel bi, na litre črnila. Razkrivale so se vse mogoče napake, izkopali so se na dan najrazličnejši krivci, po pravici in po krivici. /.../ Vsak pojav odpornosti proti jugoslovanski državni ideji, vsak javni ali zahrbtni nastop proti mladi državi se mora udušiti v kali, krivec se mora dovesti pravici v roke. In to naši ljudje že deloma razumevajo. Prav je tako! Samo nekaj bi rekli. Z anonimnimi ovadbami oblastim ni pomagano. Moško in odkrito povej in svoje ime podpiši, če ovadiš kujona, ki ti blati domovino! V pravniški pouk naj služi to-le: Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje, da uvede sodnija kazenski postopek proti rovarjem. Zato se sklicujemo na zavednost in narodno samostojnost vsakega posameznika, da ovadi - podpisan - doslovno vsak hujskajoči izraz državnih sovražnikov, da more kompetentna oblast storiti proti njim potrebne korake."¹⁰

S strani "zavednih in narodno samostojnih posameznikov" so zlasti v prvih letih življenja novonastale državne tvorbe, v krizni dobi stiske in negotovosti, začele deževati tudi ovadbe zaradi protidržavnega govorjenja. Nekatere so bile seveda upravičene, druge spet ne. Večkrat je šlo le za obrekovanje, za golo sovraštvo ali za kak drug, večkrat celo povsem banalen razlog. Štirje možje v Oplotnici, ki so redno zahajali v gostilno Fani Kunej, na primer očitno niso marali tamkajšnjih orožnikov, komandirja orožniške postaje, stražmojstra Andreja L. in podstražmojstra Martina Š. Iz njihovega pričevanja izhaja, da naj bi bila pristranska, da naj ne bi pravilno ravnala in da celo "tlačita Slovence v kazen, Nemce pa izkopavljejo in ga zagovarjajo". Poleg nezakonitega in pristranskega ravnanja so jima očitali tudi protidržavno delovanje. Vojaške obveznike naj bi nagovarjala, da jim ni treba k vojakom. Stražmojster Andrej L. pa naj bi v gostilni Kunej tudi govoril: "Gott sei dank, die Deutschen kommen schon, sie sollen nur kommen, da werden wir sehen, wie die Windischen laufen werden, die Füsse werden ihnen zu kurz werden."¹¹ (Hvala Bogu, Nemci že prihajajo, kar naj pridejo, pa bomo videli, kako bodo Vindišarji¹² bežali, noge bodo imeli prekratke.)

⁹ O razmerah v Celju in okolici v Bojan Himmelreich: Namesto zemlje črni kruh. Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn. Celje 2001, str. 78-129.

¹⁰ Ptujski list, 18. 5. 1919.

¹¹ Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), fond Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah 1898-1941 (OS SK), AŠ 1, Z 1920, 45/20.

¹² Beseda Vindišar ima slabšalni pomen kot psovka za Slovenca.

Stražmojster naj bi te besede izrekel v času "koroškega poloma maja 1919",¹³ a natakarica Neža V. se tega na zaslišanju ni več natančno spominjala, a kot je zatrdila, "omenjenih besed nikakor tudi ne izključuje". Priča Anton L. je na zaslišanju povedal, da naj bi mu zgoraj navedene protidržavne besede, ki naj bi jih izrekel Andrej L., v razburjenju zaupala prav natakarica Neža V., ki naj bi jo stražmojster pred tem s kričanjem ustrahoval. Tudi več drugih prič se je pritožilo, da naj bi jih orožnika ustrahovala, češ, da so krivo pričali.¹⁴

Jožef R. je povedal, da mu je bilo "silno mučno", ko ga je stražmojster nadiral pred množico prisotnih, češ da je februarja 1920 proti njemu "po krivem pričal ter je zahteval generalije". Jožef naj bi mu mirno odgovoril: "Naznanite, ne bom ne jaz in ne vi sodil." Stražmojster naj bi se dan po zaslišanju "s pasom in pištolo v družbi neznanega mlajšega orožnika, kateri je imel puško z nataknenim bajonetom" oglasil tudi na domu Franca K. in tudi njemu naj bi grozil. Med prebivalci Oplotnice se je sploh razširilo mnenje, da naj bi bil stražmojster Andrej L. "nemškega mišljenja", "da je bil pri svojem delovanju vedno milejši proti Nemcem, kakor proti Slovencem". Priča Franc G. pa je izrecno povedala, da naj bi mu stražmojster že v začetku novembra leta 1918, "ko je bil že polom", rekel "različne stvari od Države, in se je takrat izrazil, da je njemu prav malo za Jugoslavijo mar, jaz bi tako šel v nemško Avstrijo, pa sem pri denarjah preslab, da bi bil jaz pri denarjah bol močan, bi šel takoj v nemško Avstrijo, in ker sem pri denarjih preslab, pa moram tukaj zadovoljen biti".¹⁵

Potem ko so na okrajnem sodišču v Konjicah (7. februarja 1920) oprostili obtožence, ki sta jih komandir orožniške postaje Oplotnica, stražmojster L. in podstražmojster Š. tožila zaradi obrekovanja in razžaljenja časti, sta omenjena napisala priziv, saj z rabsodbo nikakor nista bila zadovoljna. Na več straneh sta razložila, da sta vselej vestno opravljala svojo dolžnost zoper navedene obtožbe. Za neresnične in krivične sta razglasila obtožbe, da naj bi vojaške obveznike odvrčala od orožnih vaj. Poudarila sta, da se pri tem zavedata, da je "za ljudstvo težko, da še mira ni", da so ljudje naveličani vojne in da si želijo samo še miru, a kljub temu naj bi ravnala v skladu s predpisi. Sploh pa naj ne bi govorila kaj protidržavnega. Obtoženci naj bi se "le prazno izgovarjali" in da ni res, da naj bi "podpisana na to vplivala, da obvezancem ni potreba k vojakom odriniti". Tudi "inkriminirane besede", izrečene v gostilni Kunej, naj bi si preprosto izmislili. Ker so pričevanja prič nedvomno neresnična, sta se odločila, da jih bosta ovadila okrožnemu sodišču v Celju, ki naj bi kot višja instanca pravičneje ukrepalo proti obtožencem.¹⁶

V prizivu sta se podpisana orožnika z nemalo skromnosti tudi pohvalila, da naj bi ravno onadva pripomogla, "da so se obvezanci odzvali", da naj bi ravno onadva "zamujence aretirala in siloma k vojakom privedla". Onadva naj bi "ob času preobrata v tukajšnjem okolišu, posebno pa v vasi Oplotnica" skrbela za javni red in mir, branila in varovala posestnike pred ropom in drugimi prestopki. Onadva naj bi zadostila ukazom, pozivom in poveljem različnih oblasti in si torej prizadevala

¹³ O tem v Damijan Guštin: Spopadi za Koroško. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992. Ljubljana 2005, str. 215-218, tu 217.

¹⁴ ZAC, OS SK, AŠ 1, Z 1920, 45/20.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

in se trudila, "da se je Jugoslovanski državi v tukajšnjem okoliših raztreseno in na frontih ukradeno ter zavlečeno blago, kakor konje, opremo in obleko izsledilo, zaplenilo in državi nazaj dalo". Vprašala sta se, "kedo je pripomogel, da se je ljudstvo, posebno ubožni sloji, z živlom preskrbelo, katero se je verižnikom in navijalcem cen zaplenilo". Na nezadovoljstvo občinskega urada Oplotnica z njima pa sta odgovorila: "Kedo od občinskih organov je dal življenje pri izvrševanju službe za državne interese Jugoslavije - tukaj se opomni, da je bil dne 27. junija 1919 pri izvrševanju službe orožnik Tomaž K. tukajšnje postaje od vojaškega obvezanca umorjen."¹⁷

In končno. Zadovoljna nista bila tudi z zagovornikom obtožencev dr. Milkom H., ki jima je, kot navajata, pri "razpravljanju rabsodbe dne 7. februarja 1920 v navzočnosti pozvanih prič predbacival, da sta ona dva predmetno razpravljanje zakrivila ter da spadata pred vojaško sodišče ne pa k orožništvu in da so obtoženci popolnoma prav imeli, da so jih ovadili". Proti "spornemu" izvajanju zagovornika obtožencev sta seveda odločno protestirala in še enkrat poudarila, da sta ves čas delovala le v prid Jugoslavije in da sta tako v službi kot zunaj nje ravnala v skladu s predpisi in storila "samo to kaj država zahteva".¹⁸

Spise o zaslišanju prič so 12. februarja 1920 poslali naprej na okrožno sodišče v Celju in tudi na okrožno sodišče v Mariboru, kjer naj bi zaslišali pričo Antona Š., lesnega trgovca iz Ruš. Poizvedbe so se torej zavoljo priziva orožnikov iz Oplotnice marca 1920 nadaljevale. Celjsko državno pravdnništvo je občinskemu uradu v Oplotnici najprej poslalo t. i. "Pismo o glasu", obrazce, ki naj bi izpričali ne samo verodostojnost in poštenost priče, temveč tudi njeno narodno pripadnost, narodnjaštvo (narodno zavest) in usmerjenost. Sodišče se je prepričalo, ali so priče glede na krstni list zakonsko rojeni otroci v Oplotnici oziroma njeni najbližji okolici. Potrdila so navedeno potrdila, trije glavni obtoženci še niso bili kaznovani, četrti, Franc K. pa je bil že štirikrat predkaznovan. A pomembnejše kot to je bilo, da naj bi bila priča Jožef R. "na prav dobrem glasu, /.../ vzoren posestnik in vrli narodnjak", priča Anton L. "skozi in skozi vzoren Slovenec", priča France G. "že od nekdaj na dobrem glasu kot slovenska rodbina", priča Franc K. pa "na prav dobrem glasu in pristen Slovenec".¹⁹

Franc K. je preiskovalnemu sodniku še enkrat ponovil, da je slišal inkriminirane besede, ki naj bi jih izrekel stražmojster. Slišala naj bi jih tudi natararica Neža, ki naj bi jih nato kar dvakrat povedala naprej, prvič posestniku Antonu L., drugič pa še v prisotnosti Antonove žene Marije L. ter Antona Š., trgovca iz Ruš.²⁰

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam. Kot zanimivost omenjam, da so vsi zaslišani župani, podžupani in odborniki o stražmojstru L. dejali, "da je bil pred preobratom skozi in skozi Nemeč", da je "pred prevratom uradoval izključno nemški ter še enkrat rekel, da ne zna slovenski, vsled česar se mi je zdelo sedaj jako čudno, da sedaj obvlada tako dobro slovenski", da je "pred preobratom govoril vedno nemški, tako, da sem mislil, da je Nemeč" ali pa da "se je držal za bolj Nemca, govoril pa je tudi slovenski". Najbolj zanimiva pa je bila izjava župana Dobrove Antona P.: Po mojem mnenju sta orožnika L. in Š. nemškega mišljenja. Spominjam se, da mi je Š. še pred prevratom pravil, da ne bo nikdar Jugoslavije in da če pride dr. Korošec v Savinjsko dolino, da ga bodo napodili. Po mojem mnenju bi bil L. zmožen kakšnih protidržavnih izjav, vendar mi tozadevno ni nič pozitivnega znano. Slišal sem le, šele ko sem dobil vabilo, da se je baje L. nekje izjavil: 'Gott sei Dank etc.' Prepričan sem, da si Franc K. Franc G., Anton L. in Jože R. niso ničesar izmislili, ker so to poštene možje."

²⁰ Antonova žena Marija L. je na zaslišanju potrdila, da je natararica Neža V. tudi njej v prisotnosti moža in trgovca Š. iz Ruš povedala inkriminirane besede stražmojstra L.

Franc K. je tudi protestiral, "da stražmojster L. sam v svoji zadevi vrši poizvedbe /.../ ter da me je ovadil radi krivega pričevanja, kakor tudi proti temu, da se me v isti zadevi zasliši kot pričo in kot osumljenca".²¹

Proti temu, da stražmojster opravlja poizvedbe v svoji lastni zadevi, so protestirali tudi Franc G., Jožef R. in Anton L. Tudi oni so potrdili svoja pričevanja in odločno zanikali, da bi po krivem pričali. Anton L. je še povedal, da je Neža V., ki naj bi mu povedala inkriminirane besede, rekla, da naj je nikar ne izda, češ: "Saj veš, kako bi potem bilo." Pripomnil je še, "da je orožnik L. skoraj dnevni gost v gostilni Kunej".²²

Natakarica Neža se tudi ob tokratnem zaslišanju ni mogla natančno spomniti, ali je Antonu L. kdaj povedala inkriminirane besede, saj je od maja 1919 preteklo že precej časa. A v isti sapi je dodala, da "tudi ne morem zanikati, da ne bi mogoče L. kaj podobnega rekla". Neža se tudi ni spomnila, da naj bi kaj povedala lesnemu trgovcu Š., ki ga je sicer dobro poznala. Gostilničarka Fani Kunej pa se je spominjala, da sicer ni slišala, "da bi orožnik L. rabil v moji gostilni" inkriminirane besede, pripomnila pa je, da "jaz nisem vedno v gostilni". Spomnila se je tudi stražmojstrovega obiska pri natararici Neži, ki naj bi mu takrat odvrnila, "da se ne more ničesar spomniti".²³

Dojse spisov obravnavane kazenske zadeve v fondu Okrajnega sodišča Slovenske Konjice smo s tem izčrpali, kar pa še ne pomeni, da se je zgodba o osovraženih stražmojstru L. in podstražmojstru Š. tudi končala. Zaradi obrekovanja orožniškega moštva v Oplotnici sta omenjena orožnika maja 1920 namreč vložila novo ovadbo proti Oplotničanom, tokrat proti posestniku in učitelju Vojtehu H., proti posestniku in blagajniku konzumne družbe Ivanu W., proti trafikantu Matiji P. in proti kaplanu Antonu P. Omenjeni so se 20. marca 1920 po nasvetu tajništva Kmetijske zveze v Mariboru obrnili na Jugoslovanski klub v Beogradu z naslednjim dopisom: "Podpisani živimo že dolgo v Oplotnici (politični okraj Konjice) in smo imeli priliko temeljito spoznati ta kraj v narodnem oziru. Do razsula Avstrije je vladal tukajšnja občina nemškutarski odbor, ki je tudi popolnoma nemško uradoval in delal vsem sosednim slovenskim občinam in župnijam z nemškimi dopisi sitnosti in nadleže. Špeciijelno je bila velika vas Oplotnica kot centrum tukajšnjih občin kakor nekaka nemška kolonija. Glavna stebra nemčurske družbe sta bila razen par nemškutarskih družin orožniška stražmojstra Andrej L. in Martin Š. Ko je po razsulu Avstrije nemškutarski občinski odbor bil od deželne vlade v Ljubljani razpuščen in je prišla občina v slovenske roke, smo podpisani takoj vložili prošnjo na okrajno glavarstvo Konjice, naj se omenjena orožnika nemudoma prestavita, ker bo z njihovo premestitvijo izgubila tukajšnja nemškutarija največjo oporo. Okrajno glavarstvo v Konjicah je pa iz nam neznanega vzroka našo prošnjo popolnoma ignoriralo in je pustilo omenjeni osebi na svojih dosedanjih mestih. Vsled tega sta omenjena orožnika s pomočjo klike v Oplotnici nadaljevala svoje nemškutarske hujskarije. Stražmojster L. je na primer za časa nemškega prodiranja na koroški fronti rekel javno v oplotniški gostilni: 'Gott sei dank, die Deutschen kommen schon, sie sollen nur kommen, dann werdet ihr sehen, wie die Windischen laufen werden, dass ihnen die Füße zu kurz werden.' Njegov pomočnik Martin Š.

²¹ ZAC, OS SK, AŠ 1, Z 1920, 45/20.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

pa ima na vesti dva umora in sicer Ivana G. v Oplotnici in Franca L. v vasi Malahorna.

Zaradi nemškutarstva in krivičnega nastopanja proti Slovincem smo jih podpisani že enkrat ovadili okrajnemu glavarstvu. Ker sta pa omenjena orožnika našla zaslonbo pri okrajnem orožništvu v Konjicah (katero jim gre v osebah poročnik V. in pa okrajni stražmojster P. zelo na roko). Ona sta zadevo preiskovala v korist zgoraj imenovanih. Orožnika L. in Š. sta vložila zoper nas tožbo zaradi žaljenja straže. Podpisani smo bili pri tej obravnavi oproščeni, ker smo doprinesli dokaz resnice. Omenjena orožnika pa vkljub temu še danes službujeta v Oplotnici. Zato se podpisani obračajo na titulirani Jugoslovanski klub s prošnjo, da napravi takoj primerne korake, da bo teh nečuvnih razmer enkrat konec. Ob enem prosimo, da se naš dopis uporabi v dokaz, kako vneto je bivša J.D.S.²⁴ vlada ščitila nemčurske elemente v Oplotnici samo zato, ker se še danes kakor vsi nemškutarji v Oplotnici pod njenim plaščem skrivajo."²⁵

Ovadena orožnika sta se v dopisu državnemu pravdnistvu v Celju z dne 6. maja 1920 branila, da gre v tokratni ovadbi, ki so jo Vojteh H. in tovariši naslovili na Jugoslovanski klub v Beogradu, za golo obrekovanje orožništva, za navadno hujskanje, ki bi se mu lahko "konec napravilo, ako bi se tožitelje in povzročitelje navedenih hujskarij, ki orožništvo iz golega sovraštva napadajo, blatijo in denuncirajo, zakonito kaznovalo, ker ljudje take vrste delajo merodajnim oblastem druga nič kakor obilo nepotrebne dela in škodujejo sploh v splošnem orožniškemu ugledu v obilni meri".²⁶

Medtem ko se tudi v tem kazenskem spisu ponovi ovadba o protidržavnem govorjenju stražmojstra L. v gostilni Kunej, pa je tokrat mnogo hujša ovadba njegovega pomočnika, domnevno nemškutarskega podstražmojstra Martina Š., ki naj bi imel na vesti dva umora. Iz priloženih aktov je razvidno, da je orožnik Š. med opravljanjem službene dolžnosti dejansko uporabil orožje proti vojnim ubežnikom Matiji G. in Francu L. Komandir orožniške postaje v Oplotnici, stražmojster Andrej L., je poudaril, da hočejo hujškači in rovarji njegovega podrejenega namerano obdolžiti, in jih je naznanil, ker da njihove trditve nikakor ne odgovarjajo resnici.

Podstražmojster Š., ki je služboval kot orožnik v Oplotnici šele od oktobra 1917, se je jeseni 1918 dejansko spopadel z dezerterjem Matijo G., ki so ga pregnjali že od 10. septembra 1918. Podstražmojster Š. ga je 24. oktobra 1918 po daljšem iskanju izsledil na njegovi domačiji in pridržal. Potem ko naj bi mu zakonito naznanil aretacijo, se je Matija G., ki naj bi bil po trditvah orožnikov še posebno nevaren in oborožen, začel upirati, podstražmojstru pa naj bi ob tem zabrusil: "Usral se boš ti verdameni Gendarm!" Sočasno naj bi segel tudi v žep po žepni nož in z njim zagrozil orožniku, ki je v ubežnika izstrelil dve krogli, eno v trebuh in drugo v desno nadlaket. Hudo ranjenega dezerterja so z vozom prepeljali v bolnišnico Rdečega križa v Konjicah, kjer pa ni dočakal naslednjega dne.²⁷

Orožniška postaja v Oplotnici je oktobra 1919 dobila nalogo, da izsledi, aretira in privede komandi mesta Celje vojaka 45. pešpolka Franca L., ki je pobegnil iz

²⁴ Jugoslovanska demokratska stranka.

²⁵ ZAC, OS SK, AŠ 2, Z 1920, 141/20.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

orožnih vaj. Dne 26. oktobra 1919 sta ga podstražmojster Š. in poskusni orožnik P. zasačila na domu njegovega očeta in ga aretirala. Ubežnik L. je hotel pobegniti že pri aretaciji, orožnike pa sta pri vklepanju ovirala tudi ubežnikov oče in brat. Ker naj bi "grozil splošen spopad oziroma napad na patroljo", sta orožnika ubežniku zagrozila z orožjem, če se ne bo takoj vdal. Med prerivanjem je podstražmojster "izvršil v silobranu z bodalom na puški en snuk (sunek, op. a.) proti L. ter je njega na trebuhu približno 4 cm nad spolnim udom lahko ranil". Tudi ubežnika L. so ranjenega prepeljali v bolnišnico Rdečega križa v Konjicah, kjer je naslednji dan umrl.²⁸

Komandir orožniške postaje, stražmojster Andrej L., je v naslednjem poročilu državnemu pravdnistvu v Celju z dne 8. maja 1920 hotel dodatno informirati oblasti o politični gonji v Oplotnici. Učitelja Vojteha H., ki naj bi blatil tamkajšnje orožništvo, je naslikal v zelo negativnih barvah. Mož naj bi bil leta 1910 in 1911, ko je bil provizorični učitelj na šoli v Čadramu, pa vse do razpada Avstrije, ko je služboval v Oplotnici, "popolnoma nemškega značaja". V Oplotnici je po stražmojstrovih trditvah vodil celo nemško pevsko društvo ter si sploh neprestano iskal "zaslombe pri Nemcih". Po razpadu Avstrije in nastanku Jugoslavije, ko je občina prišla v slovenske roke, naj bi orožništvu povzročil veliko preglavic, dela in poizvedovanja s kupovanjem eraričnega blaga (konji, oprema) in zato naj bi med Vojtehom H. in orožništvom nastalo sovraštvo. Ker je bil zaradi svojih prestopkov tudi večkrat kaznovan in začasno odstavljen kot učitelj, naj bi si zaščito poiskal na klerikalni strani, ki so ji pripadali ostali osumljenci. Vojteh H. naj bi sestavil tudi izjavo, s katero naj bi podpisani župani občin Oplotnica, Kot, Okoško, Grušovje in Verhole ter župniki župnih uradov Čadram, Sv. Kungota na Pohorju, Kebelj in Prihova vložili prošnjo za takojšnjo premestitev nemškutarških orožnikov iz Oplotnice, češ da navedena zaradi svojega delovanja ne spadata drugam kot v nemško Avstrijo. Vojteh H. naj bi se s tem dejanjem maščeval za omenjeno sodno preganjanje.²⁹

Državno pravdnistvo v Celju je konec maja predlagalo preiskovalnemu sodniku v Konjicah, da naj čim prej zasliši osumljence Vojteha H., Ivana W., Matijo P. in Antona P. zaradi hudodelstva obrekovanja. Prvi trije osumljenci so 1. junija 1920 zaprosili sodišče za desetdnevni rok, da pismeno podajo svoj odgovor. Izjavo osumljenec in dokazni predlog so nato napisali v odvetniški pisarni dr. Josipa L. v Mariboru. Osumljenci v kazenski zadevi Vojteh H. in sodrugi so izjavili: "Dotične vloge nismo naslovili na kako javno oblast, ampak jo je smatrati popolnoma zapupno. Poslana in namenjena je bila Jugoslovanskemu klubu v Beogradu. Storili smo to po nasvetu tajništva Slovenske Kmečke zveze v Mariboru, storili smo pa radi tega, ker smatramo za svojo državljansko dolžnost, da se enkrat končajo neznosne razmere v Oplotnici in okolici in to vsled tega, ker po našem prepričanju komandir orožniške postaje v Oplotnici ne postopa tako, kakor bi to bilo pričakovati od komandira orožniške postaje v Jugoslaviji."³⁰

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam. Nadučitelj Vojteh H. je bil, kot je razvidno iz podatkov kazenskega registra (vpisnika državnega pravdnistva) v Celju, decembra 1919 dejansko obsojen na 4 dni zapora, med vojno pa na mesec dni zapora. Med vojno je 24 ur v zaporu preživel tudi osumljenec Ivan W., Matija P. pa si je prislužil 24 ur že pred vojno. Zanimivo je, da je občinski urad občine Oplotnica ob poizvedovanju o npravnosti osumljenecv poročal, da nimajo vpisanih nobenih kazni in da so vsi na dobrem glasu.

³⁰ ZAC, OS SK, AŠ 2, Z 1920, 141/20.

V svojo obrambo pa so navedli mnoga zanimiva dejstva, ki naj bi jih podkrepilo zaslišanje številnih drugih prič. Stražmojster Andrej L. in podstražmojster Martin Š. naj ne bi nikdar prikrivala svojega nemškega mišljenja. Še enkrat so poudarili: "Občevala sta izključno s takozvanimi Nemci v Oplotnici, dočim v slovensko družbo nista zahajala." Za orožnika naj bi bilo tudi značilno, da se sklicujeta samo na določene priče, ravno ti možje pa naj bi bili "nositelji nemštva v Oplotnici in so še dandanes". Stražmojstru L. so še očitali, da "na svojo roko vodi preiskavo proti vsaki priči, katera kaj proti njemu izpove", da "nastopa kot preiskovalec v svoji lastni zadevi, kar brez dvoma ni dopustno". Poudarili so tudi, da naj bi ves čas šli omenjenima orožnikoma "zelo na roko v Konjicah", a da naj bi se tudi o tamkajšnjem okrajnem stražmojstru P. javno govorilo, "da je bil pod Avstrijo popolnoma nemškega mišljenja in da to mišljenje tudi sedaj ni izgubil, ko je nastala Jugoslavija". Izrazili so bojazen, da resnica o tem seveda nikoli ne bo prišla na dan, "ako se bode to zadevo zopet dalo v preiskavo orožnikom. Poudarjamo pa izrecno, da teh dejstev nismo navedli morda iz antipatije proti orožnikom, ampak da nas pri tem vodi edinole želja, da bi na tako važna mesta prišli ljudje, ki bi ta mesta vodili v smislu in po intencijah naše nove jugoslovanske države."³¹

O stražmojstru L. so zapisali, da "ima popolnoma nemško ženo, ki ne zna besedice slovenski. Ta prav nič ne prikriva svojega nemškega pokolenja, ter mi je sama pravila, da je bila že večkrat v Gradcu prosit, da bi stražmojstra L. sprejeli v službo v nemško Avstrijo." Stražmojster pa naj bi se nekoč "izrazil proti Antonu P., županu v Grušovju na javnem mestu in to že po ustanovitvi Jugoslavije, da ne bode nikdar nosil jugoslovanske ali pa srbske uniforme". Še enkrat so navedli tudi inkriminirane besede, ki naj bi jih stražmojster javno izrekel "za časa nemškega prodiranja na Koroškem v gostilni gospe Kunej v Oplotnici", in se sklicevali na sodne spise, "v katerih je ta trditev že kot resnična dokazana, dotični sodni spisi /pa/ so itak pri okrajnem sodišču v Konjicah".³²

Tudi umora, ki naj bi jih zagrešil podstražmojster Š., naj bi v dopisu Jugoslovanskemu klubu navedli zato, ker naj bi javnost v Oplotnici menila, da ni ravnal pravilno, saj naj bi bili tamkajšnji ljudje "poznani v svoji miroljubnosti". Poudarili so, da naj bi orožništvo ravnalo hudo malomarno. Zlasti ko so v občinsko ječo v Oplotnici prepeljali zabodenega Franca L., ki "je bil na jako dobrem glasu iz miroljubne rodbine", naj bi ga "pustili v mrzli ječi brez jedi, brez obveze in brez vsacega okrepečila celih sedem ur, tako, da je skoraj popolnoma izkrvavel. Po 7 urah so ga naložili potem na voz že popolnoma iznemoglega in orožniki niso imeli toliko usmiljenja, da bi se bila revežu huda rana zavezala, ampak so ga peljali v 6 km oddaljene Konjice na vozu, tako, da je moral izkrvaveti. Še tretji dan so videli v občinskem zaporu mlako krvi." Orožnik Martin Š. naj torej ne bi premogel toliko usmiljenja, da bi pomagal ranjenemu. Ravnal naj bi hujše kot "se ravna na bojnem polju s sovražnimi ujetniki, kateri imajo po mednarodnem pravu zajamčeno pravico, da se jih obveže, ako so ranjeni in padejo v ujetništvo". K tem hudim obtožbam so še dodali, da naj bi bilo zato popolnoma samoumevno, "da se ljudstvo naravnost trese pred takimi orožniki", in zaprosili, da naj se pred njimi zaščitijo predlagane priče, "da jih ne bode zopet ono orožništvo zasledovalo in preganjalo,

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

proti katerem gre naša pritožba". Izrazili so upanje, "da se bode vendar našla enkrat oblast, ki bode uvidela, da je nujna potreba, da se orožništvo spremeni in da pač ne napravi nikake usluge državi in državni ideji, ako take orožnike iz principa avtoritete vzdrži v škodo državne ideje, katera mora vsled takega postopanja trpeti".³³

Vojteh H., Matija P. in Ivan W. so izjavo osumljencev in dokazni predlog podpisali 9. junija 1920, 22. junija pa se je na zaslišanju njihovemu zagovoru pridružil še kaplan Anton P., ki je bil medtem iz Oplotnice premeščen v Šentjur ob južni železnici. Julija 1920 je preiskovalni sodnik izvedel še eno zaslihanje. Še posebej zanimivo je bilo pričevanje osumljenca Matije P., ki je med drugim tudi opravičil neprisotnost Vojteha H., češ da je "nevarno zbolel na črevesnem vnetju že pred 10 dnevi in k sodnji ne more priti". Takoj zatem pa je poudaril, da se Vojteh H. ne more "zagovarjati drugače kakor jaz, ker je moj zagovor povsem pravičen in resničen".³⁴

Matija P. je torej menil, da se oplotniški nadučitelj povsem strinja z njegovo pripovedjo, ki se je glasila: "Stražmojster L. in podstražmojster Š. sta službovala v Oplotnici že pod bivšo Avstrijo. Bila sta pod prejšnjim režimom najzvestejša državna organa, prepojena z mržnjo do Slovencev in Slovanov sploh. Ostala sta na svojem mestu tudi po preobratu. Prilagoditi se pa nista mogla spremenjenim razmeram. Svojega avstrofilskega mišljenja nista prikrivala. Zlasti je L. v kritičnih časih javno izražal upanje, da se povrnejo za Oplotnico prejšnji časi in se morajo Slovenci umakniti. Umevno je, da je to le povečalo razburjenje pri vseh dobrih in zavednih državljanih. Ker je bilo torej delovanje obeh orožnikov le v kvar državni ideji, zaprošala so društva (požarno in izobraževalno društvo Sloga) in razne občine pri okrajnem glavarstvu, naj se ju premesti. Neuspeh teh domoljubnih podvzetij pripisoval se je veliki naklonjenosti, ki sta jo uživala oba pri okrajnem stražmojstru P. ter orožniškemu poročniku V. V svoji vlogi, ki smo jo po iniciativi Kmetске zveze v taistem namenu naslovlili na Jugoslovanski klub, smo dali temu mnenju izraz, mogoče na neprimeren način.

Očitati se tudi ni hotelo orožniku Š. umora, to je trditi, da je on umoril 2 slovenska vojaška ubežnika, temveč le poročati, da vzdržuje ljudski glas prepričanje, da je prišlo v obeh slučajih do tako nesrečnega izida le vsled pretiranega avstrofilskega nastopa omenjenega orožnika. Jediní namen predmetne vloge je torej bil, doseči odstranitev obeh orožnikov v prilog dobri stvari. Če so argumenti, ki smo jih v ta namen navajali, pripuščali napačno umevanje, je pripisovati okolnosti, da nas je vodila le zavest, da gre vršiti državljansko dolžnost. Iz vloge je pa govoril le ljudski glas, po katerega iniciativi je bila vložena - in ne podpisani."³⁵ Soglasno z navedenim se je zagovarjal tudi Ivan W.

Kako se je dejansko končala zgodba o osovraženih in domnevno pronemških orožnikih v Oplotnici, lahko samo ugibamo, saj se drugi dokumenti o primeru žal niso ohranili. Poleg omenjene zgodbe pa so se dogajali tudi drugi ekscesi, pri katerih so privrela na dan mednacionalna nasprotja med Slovenci in Nemci, ko so se obudile stare zamere. K nacionalističnim izgredom je seveda pogosto mnogo prispevala precejšnja vinjenost vpletenih.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

Eden takih slikovitih primerov je, denimo, kazenska zadeva konjiškega sedlarja Franca H., ki je bil v občini trg Konjice zaradi svoje "lahkoživosti" na zelo slabem glasu, avgusta 1919 pa ga je okrajno glavarstvo Konjice prvič kaznovalo s 100 kronami globe zaradi "izzivanja proti Sloveniji s tem, da je nosil ostentativno in provokatorično (kljubovalno in izzivalno, op. a.) plavice (Kornblume)", torej simbol vsenemštva. 16. januarja 1920 je nemškutarski sedlar, ki so mu radi očitali, da "ne zna ne slovenski ne nemški", okrog 22. ure skupaj z "bivšim sodnim kanclistom Kajetanom A." prišel v gostilno Domitrovič v Konjicah. Oba sta bila precej vinjena. Na ves glas sta začela prepevati nemške pesmi. V gostilni je bila večja slovenska družba, ki je to razumela kot navadno izzivanje. Med njimi je bil tudi občinski tajnik Pavel K., ki jima je rekel, naj prenehata prepevati nemške pesmi. Franc H. se je zato hudo razburil in se začel prepirati in razgrajati. Občinski redar Miha B. ga je hotel pomiriti, "nato pa je Franc H. zagrabil na mizi stoječo pollitersko steklenico, udaril z njo po mizi in jo razbil, takoj nato pa je pograbil en stol in udaril z njim občinskega redarja po glavi tako, da se mu je kri vlila iz nosa. /.../ Priče pravijo, da je bil H. res precej vinjen, vendar ne tako močno, da bi se svojega dejanja ne zavedel." Franc H. se je namreč kasneje izgovarjal, "da je bil pijan in da se ne zaveda ničesar".³⁶

Poleg hudodelstev in prekrškov je okrajno sodišče v Konjicah beležilo tudi manjše prestopke, ki so na eni strani prav tako odražali nacionalno nestrpnost, na drugi pa zanje niso zahtevali tako hudih kazenskih sankcij kot v primeru težjih deliktov, ki smo jih obravnavali zgoraj. Vsakdanjik po prevratu so večkrat zaznamovali povsem trivialni dogodki. Mnogi med njimi seveda sploh niso ostali zabeleženi, nekateri pa so se vendarle ohranili v arhivskih dokumentih. Prehod iz stare Avstrije v novo jugoslovansko državo seveda ni bil vsem všeč. Eden takih je bil npr. Ivan Š., ki je na kolodvoru v Poljčanah in po gostilnah vpil "Windische Hunde" (vindišarski psi), med razgrajanjem pa je oklofotal nekega kmeta.³⁷

Tudi sedemnajstletni Herman H., brivski vajenec v Konjicah, je 9. marca 1919 na konjiškem kolodvoru v navzočnosti več drugih grobo oklofotal Alojza F. in ga nahrulil: "Schau, dass du abfahrst. Du hast hier nichts zu suchen, du windischer Heuochs, du windischer Powidl." (Glej, da odpotuješ. Tukaj nimaš kaj iskati, ti vindišarski tepec, ti vindišarski češpljevec - v prenesenem pomenu torej driska, op. a.). Skoraj mesec dni prej pa naj bi ga "zaradi narodnosti in njegovega mišljenja" javno psoval, zaničeval in zasramoval v kavarni Evers v Konjicah: "Ihr verfluchten Jugoslovanen, ihr habt im Kaffeehaus nichts zu suchen, mit euerer Jugoslavija werdet ihr so bald abfahren müssen." (Prekleti Jugoslovani, v kavarni nimate kaj iskati, z vašo Jugoslavijo boste tako kmalu morali oditi.) Razgretega mladeniča so obsodili na 5 dni zopora s poostrenim postom.³⁸

Na pravi, pravcati Divji zahod pa spominja primer Hugona W., ki je 12. januarja 1919 hodil po Ločah z revolverjem v roki in s tem ogrožal javno varnost. Iz zapisnika je razvidno, da se je Hugon omenjenega dne nahajal v kleti veleposelnika Franceta P. iz Loč, kjer je veselo popivala večja družba. Kakor je pričala Gizela R., se je ta družba "po zaužitku neprimernih množin vina podala na pot domov" in gospodje so bili menda "več na tleh kakor po konci. Peli so nemške pes-

³⁶ ZAC, OS SK, AŠ 1, Z 1920, 21/20.

³⁷ ZAC, OS SK, AŠ 7, U 1920, 38/20.

³⁸ ZAC, OS SK, AŠ 6, U 1919, 154/19.

mi in tudi Wacht am Rhein." Ko sta jih srečala Anton in Jože J., sta jim zaklicala: "Živijo Jugoslavija!" Kot je povedala Gizela, se je "iz ust nemško čuteče družbe vsula cela vrsta psov in Hugon W., ki je bil posebno divji, je tudi ustrelil z revolverjem." Hugonov greh po mnenju sodišča ni bil samo popolna pijanost, temveč predvsem nošnja orožja in nevarno streljanje v javnosti "v nacionalno razburjenem, grozečem ozračju".³⁹

Za sklep navedimo še en zanimiv eksces. Leopold H., trgovski pomočnik iz Konjic, se je marca 1920 zagovarjal, da je bil "s svojimi tovariši na Ločah, kjer smo v dobri volji povžili precej pijače. Jaz sem bil precej vinjen. Na kolodvoru sem se poslovil od svojih tovarišev iz Sv. Duha nemški, najbrž s Heil klici. Nato me železniški uradnik Viljem J. /.../ nazove: 'Prokleti Švabi.' Užaljen vprašam zopet nemški, kdo je to rekel. Tu pa že priskoči Viljem J. in mi da zaušnico." Prepričan se je na vlaku nadaljeval, in ker naj bi železniški uradnik Leopoldu grozil, da naj ga vržejo z vlaka za Konjice, je Leopold potegnil iz žepa samokres, ki naj bi ga "šele isti dan kupil od neznanega vojaka za 1 škatljico cigaret in 50 kron. Bil je sicer nabasan, a zavarovan. Samokresa nisem nameril na Viljema J., temveč sem ga le držal v rokah. Orožnega lista nisem imel."⁴⁰

Samski uradnik iz Poljčan Viljem J. pa je povedal, da je v Ločah stopilo na vlak večje število fantov, ki so se poslavljali s klici Heil. Znanemu gospodu, lesnemu trgovcu v Konjicah, Nikoli T. naj bi ob takem obnašanju dejal: "Glejte kako brezobrazni so ti prokleti Švabi." Ko je Leopold H. slišal te besede, naj bi skočil proti njemu in zavpil: "Wer sind Sie, verfluchter Lausbube? (Kdo ste, prokleti smrkavec?)" Viljem ga je hotel suniti pod nos, a ga je menda slabo zadel. Leopold je nato izvlekel samokres. Viljemu naj bi grozil z besedami: "Verfluchter Lausbube, ich brenn Dich nieder! (Prokleti smrkavec, vžgal te bom!)" Leopold je šel zaradi prestopka za tri dni v zapor.⁴¹

Andrej Studen

"THE STATEMENT OF A SINGLE RELIABLE SLOVENIAN IS ENOUGH"
DENUNCIATIONS OF THE PRO-GERMAN ELEMENTS AFTER THE DISSOLUTION
OF THE HABSBURG MONARCHY IN THE DOCUMENTS OF THE DISTRICT COURT
IN SLOVENSKE KONJICE

S u m m a r y

Slovenians felt that Austria in the context of the Austro-Hungarian Monarchy was their own state, despite all its deficiencies; but after the dissolution of the Monarchy it soon became synonymous of "a prison of nations", which was supposedly particularly unfavourable towards Slovenians. Thus, at least on the outside, it was easy for Slovenians to bid farewell to the state which, in the opinion of many, had planned for their nation's death. Especially Germans in the Lower Styria were not ready to accept new political circumstances and they eagerly strove for the whole Lower Styria (or at least the Styrian basin of the river Drava to the Vitanje divide) to become a part of the "German Austria". "Explicit disapproval" of the new "Southern Slavic" state which, already before and during the war, was seen by the Germans as "a barbarity under the Serbian yoke", spurred Slovenian authorities to become even more severe and determined in the implementation of the systematic policy of "nationalisation". Slovenians, who transformed overnight, after "thousand years of slavery" (an expression widely used in the Slovenian newspapers of that period), from servants with no rights to masters, hastened to "rectify"

³⁹ ZAC, OS SK, AŠ 6, U 1919, 168/19.

⁴⁰ ZAC, OS SK, AŠ 7, U 1920, 153/20.

⁴¹ Prav tam.

old injustices. Slovenian newspapers demanded "unscrupulous cleansing" of anything that was German or in any way reminiscent of the old Austria and the former German dominion.

In the first post-war years the "ethos of vengeance" absolutely prevailed over the sense of justice. It was constantly in conflict with the idea of lawfulness and observation of equal treatment. The pressure against the German minority was not diminishing also due to a complex political situation. The struggle for the northern border, the negotiations at the peace conference and the preparations for the Carinthian plebiscite were the reasons which "justified" different repressive measures against the German minority.

In the Lower Styria (as well as in Carniola) not all Slovenians were enthusiastic Yugoslavs, as in 1919 the Slovenski narod newspaper reported that in both provinces "different elements which sow the seeds of discontent with Yugoslavia" appear among the people and "deliberately disseminate horrible fabricated news". The national government thus called upon the population that it would only be able to reach its aims if everybody supported it with enthusiasm and imbued their soul with the conviction that, at that time, any disunity was disastrous and that people who instigated disunity were actually traitors and criminals. In January 1919 it even added: "The duty of all conscious Yugoslavs is to identify anybody who disseminates false news which upset the general population and denounce in to the gendarmerie or the police or, potentially, directly to the court." The authorities called upon the people to make denunciations. "Each reliable Slovenian's" duty was to denounce the "spawn of Germany-loving traitors and their friends, poisoning the land with hatred and agitating against Yugoslavia."

The following discussion focuses on the denunciations based on the speech against the state, preserved in the documents of the District Court in Slovenske Konjice, and on the incidents which reflected national intolerance in the everyday life in the new state after the World War I.

1.01
Prejeto 12. 3. 2009

UDK 329(497.4)"1918/1919":355.3

Jurij Perovšek*

Politični in idejni pogledi slovenskih strank in državoupravne oblasti na vzpostavitev oboroženih sil 1918-1919**

IZVLEČEK

Na prelomu let 1918/1919 so slovenska politika in slovenski organi državne oblasti oblikovali prepoznaven odnos do vprašanja družbene in politične vloge ter značaja oboroženih sil. Narodna vlada SHS v Ljubljani in tedanje slovenske politične stranke so njihovo vlogo videle v zagotavljanju stabilnih varnostih razmer ter v reševanju vprašanja slovenskih narodnih mej. Že v času obstoja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. oktober-1. december 1918) so na tedanje oborožene sile gledali kot na enote jugoslovanske vojske, vendar so obenem pisali tudi o slovenski narodni vojski. Po oblikovanju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 pa so oborožene sile na Slovenskem razumeli v smislu jugoslovanskih oboroženih formacij. Vsi tedanji slovenski državnopolitični dejavniki so se zavzemali za uveljavitev modernega, protimilitarističnega duha nove armade. Kot družbeni in politični dejavnik, ki odločilno varuje življenjske narodnodržavne interese, naj bi nova armada temeljila na humanih, pravičnih in korektnih odnosih med častniki in vojaki.

Ključne besede: oborožene sile, slovenska politika, Narodna vlada SHS v Ljubljani, Deželna vlada za Slovenijo, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, vprašanje mej

ABSTRACT

POLITICAL AND IDEOLOGICAL STANDPOINTS OF THE SLOVENIAN PARTIES AND STATE ADMINISTRATION AUTHORITIES TO THE ESTABLISHMENT OF THE ARMY 1918-1919

At the turn of 1918, Slovenian politics and Slovenian state administration authorities formed a distinctive attitude to the question of social and political role as well as the character of the armed forces. The SHS national government in Ljubljana and Slovenian political parties saw their role in ensuring a stable security situation and in solving the issues of Slovenian national borders. Already in the time of the State of Slovenes, Croats and Serbs (29 October - 1 December 1918) the armed forces of the time were deemed as Yugoslav Army units, but simultaneously the Slovenian National Army was also written about. After

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000, Ljubljana; e-naslov: jurij.perovsek@inz.si

** Članek je nastal v okviru izvajanja CRP "Znanje za varnost in mir 2004-2010", ki sta ga kot Projekt št. M5-0047 (Slovenske oborožene sile v 20. stoletju, njihovo bojevanje in družbena vloga) financirala Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Ministry of Defence and Slovenian Research Agency (project No. M5-0047).

the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on 1 December 1918, in Slovenia the armed forces were understood in the sense of Yugoslav armed formations. All of the Slovenian state and political factors at that time argued for the assertion of a modern, anti-militaristic spirit of the new army. As a social and political factor, decisively protecting the vital national interests, the new army was supposed to be based on humane, rightful and proper relations between the officers and soldiers.

Key words: State of Slovenes, Croats and Serbs, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Slovenian politics, SHS National Government in Ljubljana, Provincial Government for Slovenia, armed forces, the question of borders

I

V pričujočem prispevku obravnavamo odnos slovenskega družbenega in političnega vrha do (slovenskih) oboroženih sil v času od razpada Avstro-Ogrske monarhije oziroma nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), 29. oktobra 1918, do 1. februarja 1919, ko je bilo z vzpostavitvijo Dravske divizijske oblasti (DDO) zaključeno oblikovanje Vojske Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) na slovenskem ozemlju. Omenjeni časovni zarezi opredeljena pomembno obdobje v slovenski novejši politični in vojaški zgodovini, saj so v tem času Slovenci v okviru Države SHS prvič vzpostavili svojo nacionalno državnost in narodno vojsko,¹ nato pa so se v novi državni skupnosti, Kraljevini SHS, v katero sta se 1. decembra 1918 združili Država SHS in Kraljevina Srbija, soočili z novo narodnoemancipacijsko preizkušnjo. Ta je temeljila tudi v ukinitvi slovenske vojske, 1. februarja 1919, saj je "slovenska vojska /.../ kot povsem samostojna in neodvisna kvaliteta obstajala od razpada stare države (Avstro-Ogrske monarhije - op. J. P.) vse do oblikovanja Dravske divizijske oblasti".²

¹ O tem gl. Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918 : študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana 1998 (dalje Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918), str. 77-174.

² Matjaž Bizjak: Slovenska vojska 1918-1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti : magistrska naloga. - Ljubljana 2001 (dalje Bizjak, Slovenska vojska 1918-1919), str. 244. Kot opozarja M. Bizjak, "po oblikovanju Dravske divizijske oblasti sicer formalno resda ne moremo več govoriti o slovenski vojski, ker so slovenske enote postale del skupne vojske Kraljevine SHS, vendar so to skupnost predstavljali le poveljujoči srbski general in nekaj srbskih vojaških enot, obe najtežji vojaški bremeni, oskrba vojske in bojevanje na fronti, pa sta bili še naprej v slovenskih rokah. Slovenska vojaška samostojnost, sicer v malce drugačni obliki, se je na tak način podaljševala vse do konca aprila 1919, ko sta ji ponesrečena slovenska ofenziva (na Koroškem - op. J. P.) in uspešna avstrijska protiofenziva dokončno vzeli status samostojnosti" (prav tam, str. 245). Kljub temu se bomo v naši razpravi časovno omejili na 1. 2. 1919, saj so bile tedaj končane priprave za vzpostavitev oboroženih sil Kraljevine SHS na slovenskem ozemlju. To kaže tudi razglas Deželne vlade za Slovenijo z dne 31. 1. 1919. V njem je Deželna vlada na podlagi kraljevega povelja z dne 22. 12. 1918 odredila, da preidejo "vse čete, vsi vojaški zavodi in vse zadeve, kar jih je doslej spadalo pod poveljstvo II. vojnega okrožja (najvišje vojaško poveljstvo na Slovenskem, oblikovano ob nastanku Države SHS - op. J. P.) ... dne 1. februarja t. l. pod poveljstvo poveljnika Dravske divizijske oblasti". (Zapisnik 54. seje Narodne vlade za Slovenijo, z dne 31. januarja 1919. V: Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921, 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Ljubljana 1998 (dalje Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1), str. 320; Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. XLVI, 3. 2. 1919, Razglas; Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992. Ljubljana 2005 (dalje Slovenska novejša zgodovina), str. 193, 194, 212-213.

Najpomembnejši dejavnik v odnosu slovenskega družbenega in političnega vrha do oboroženih sil je bila prva slovenska nacionalna vlada, Narodna vlada SHS v Ljubljani (Narodna vlada). V času obstoja Države SHS je glede na njen konfederativni značaj v Sloveniji samostojno vodila vse politično, vojaško, družbeno in gospodarsko življenje. Na slovenskem ozemlju, ki je bilo pod njeno oblastjo, je bila edina, popolna in pravno najvišja oblast in nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS.³ Ozemlje, na katerem je izvajala svojo oblast, je z izjemo postojnskega okraja zajemalo nekdanjo deželo Kranjsko in slovenski del nekdanje dežele Štajerske, to je dve tretjini sedanje Republike Slovenije; od drugega ozemlja današnje Slovenije je Prekmurje tedaj pripadalo še madžarski državi, medtem ko so Primorsko na podlagi znanega Londonskega pakta iz leta 1915 sredi novembra 1918 zasedli Italijani.⁴ Po oblikovanju Kraljevine SHS je Narodna vlada 23. decembra 1918 odstopila. Po odstopu je delovala še do 24. januarja 1919, nato pa je njeno mesto prevzela nova Deželna vlada za Slovenijo.⁵

Ob oblikovanju Narodne vlade se je pokazalo, da se je tedanja politika dobro zavedala družbenega in narodnodržavnega pomena oboroženih sil. Vrhovno vse-slovensko politično predstavniško telo, ki je v habsburški monarhiji vodilo boj slovenskega naroda za samoodločbo in ustanovitev neodvisne Države SHS - Narodni svet za slovenske dežele in Istro v Ljubljani -, je namreč na podlagi soglasnega sklepa načelstev vseh tedanjih slovenskih političnih strank, katoliške Vseslovenske ljudske stranke (VLS), liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS), 31. oktobra 1918 imenoval slovensko Narodno vlado, ki so jo sestavljali predstavniki vseh treh strank. Prva slovenska nacionalna vlada - Narodna vlada SHS v Ljubljani - je imela 12 upravnih oddelkov, t. i. poverjeništev, med katerimi je bilo tudi poverjenišтво za narodno obrambo. Narodno vlado je vodil predstavnik VLS, nekdanji podpredsednik dunajskega državnega zbora in predsednik njegovega vojnega odseka, Josip vitez Pogačnik, poverjenišтво za narodno obrambo pa je prav tako vodil predstavnik VLS in njen podnačelnik, dr. Lovro Pogačnik. Narodno vlado je še isti dan, ko jo je imenoval Narodni svet, potrdilo Narodno Vijeće v Zagrebu (Narodno Vijeće), vrhovni organ oblasti v Državi SHS.⁶

³ Gl. op. 1.

⁴ O italijanski zasedbi Primorske in odnosu zasedbenih oblasti do slovenskega prebivalstva v obravnavanem obdobju gl. Milica Kacin - Wohinz: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921. Maribor, Trst 1972, str. 69-109; Damijan Guštin: Dve antantni vojski v Državi SHS - dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme v Državi SHS. V: Stiplovsčkov zbornik. Ljubljana 2005, str. 76-79, 83-86.

⁵ Zapisnik 41. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 3. januarja 1919, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 295-296; Bojan Balkovec: Prva slovenska vlada 1918-1921. Ljubljana 1992 (dalje Balkovec, Prva slovenska vlada), str. 41-42; Jurij Perovšek: Državnopravni in upravopolitični razvoj Slovenije v letih 1918-1921. V: Slovenija od prve svetovne vojne do koroškega plebiscita in Rapalla. Ljubljana 2000 (dalje Perovšek, Državnopravni in upravopolitični razvoj Slovenije 1918-1921), str. 16-17.

⁶ Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 58-59. Narodna vlada je obsegala naslednja poverjenišтва: poverjenišтво za notranje zadeve (vodil ga je predstavnik VLS dr. Janko Brejc), poverjenišтво za prehrano (vodil ga je predstavnik JDS dr. Ivan Tavčar), poverjenišтво za uk in bogočastje (vodil ga je predstavnik VLS dr. Karel Verstovšek), poverjenišтво za pravosodje (vodil ga je predstavnik JDS dr. Vladimir Ravnihar), poverjenišтво za socialno skrbstvo (vodil ga je predstavnik JSDS Anton Kristan), poverjenišтво za finance (vodil ga je predstavnik JDS dr. Vekoslav Kukovec), poverjenišтво za promet (vodil ga je predstavnik JDS dr. Pavel Pestotnik), poverjenišтво za industrijo in trgovino (vodil ga je predstavnik JDS dr. Karel Triller), poverjenišтво za javna dela in obrt (vodil ga je predstavnik VLS inž. Vladimir Remec), poverjenišтво za poljedelstvo (vodil ga je predstavnik VLS prelat Andrej Kalan),

Narodna vlada je v času obstoja Države SHS storila vse, kar je bilo v njeni moči, da bi vzpostavila in oblikovala samostojen slovenski narodnodržavni vojaški aparat, značilen za vsako urejeno državno in družbeno organizacijo.⁷ Urejala je tudi vrsto drugih vprašanj, ki so bila povezana z vojaškimi zadevami in opravljanjem varnostnih nalog, pri katerih so sodelovali tudi pripadniki oboroženih sil. Na področju vojaških zadev je bila vezana na navodila Narodnega Vijeća le tako, da je morala upoštevati sklep, ki ga je Narodno Vijeće sprejelo zaradi italijanske zasedbe južnoslovenskega ozemlja. Narodno Vijeće je namreč 15. novembra 1918 odredilo, da se "v kraje, ki so jih zasedli Italijani, /.../ naše čete ne smejo odpošiljati". Po tej odredbi, ki jo je poveljstvo II. vojnega odseka v Ljubljani objavilo v Uradnem listu Narodne vlade, so bile zato vojaške enote, "po dislokaciji pred vojno spadajoče v območja, ki so jih na podstavi dogovora o premirju zasedli Italijani", razvrščene "vzhodno od demarkacijske črte, in sicer: lovska bataljona 7. in 20. v Ljubljani, 97. pehotni in 5. strelski polk pa v Novem mestu".⁸ Ob drugih priložnostih pa je bila Narodna vlada vezana na navodila Narodnega Vijeća po lastni pobudi. Do takega primera je prišlo, ko je 18. novembra 1918 obravnavala vprašanje mobilizacije moških, starih 19 do 23 let, ter sklenila, da glede tega "pov. za narodno obrambo stopi osebno v zvezo z dr. Drinkovićem, pov. NV (Narodnega Vijeća - op. J. P.) za narodno obrambo".⁹ V tem smislu gre presojati tudi odgovor, ki ga je dr. Mate Drinković telegramsko poslal generalu Rudolfu Maistru, "da sme poleg letnikov 1895-1899 (to je moških, starih 19 do 23 let - op. J. P.) mobilizirati še toliko drugih letnikov, kolikor jih smatra za potrebne".¹⁰ Ta odgovor Maistru, s katerim se je Narodna vlada seznanila 19. novembra 1918, je seveda veljal tudi zanj, saj je dan kasneje objavila mobilizacijo pripadnikov 7. lovskega bataljona "od letnika 1895. do vštete letnika 1899".¹¹ Sicer pa v vojaških zadevah ni bila vezana na navodila Narodnega Vijeća. 20. novembra 1918 je Uradni list Narodne vlade objavil le naredbo poverjenika Narodnega Vijeća za narodno obrambo, po kateri so imele vse osebe, ki so bile vpisane v seznamu

poverjeništvu za narodno obrambo (vodil ga je predstavnik VLS dr. Lovro Pogačnik) in poverjeništvu za zdravstvo (vodil ga je predstavnik VLS dr. Anton Breclj). Najmočnejša stranka v Narodni vladi je bila VLS, saj je v njej imela sedem svojih predstavnikov (predsednika vlade in šest poverjenikov), sledili pa sta ji JDS s petimi in JSDS z enim predstavnikom (prav tam, str. 81).

⁷ O dejavnosti Narodne vlade na vojaškem področju in oblikovanju slovenske vojske ter njenem delovanju v obravnavanem obdobju gl. Viktor Andrejka: Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. V: Josip Mal (ur.): Slovenci v desetletju 1918-1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana 1928 (dalje Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki), str. 269-285; Zdravko Seručar: Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine : kratak pregled. Beograd 1950, (dalje Seručar, Vojne akcije u Koruškoj), str. 25-51; Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941. Ljubljana 1965 (dalje Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji), str. 57-72, 75-93; Lojze Ude: Boj za severno slovensko mejo 1918-1919. Maribor 1977, (dalje Ude, Boj za severno slovensko mejo), str. 39-119, 149-191; Janez J. Švajncer: Slovenska vojska 1918-1919. Ljubljana 1990 (dalje Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919), str. 27-86, 103-105, 131-139, 143-146, 181-200, 204-209, 214-216, 219-263; Bizjak, Slovenska vojska 1918-1919, str. 42-83, 96-104, 115-127, 135-142, 145-146, 152-160, 162-163, 166, 173-179, 182-188, 192-193, 203-204, 214-216, 218-222, 224-225, 258-260, 270-274; Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 192-198, 212, 215-216.

⁸ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani (dalje UL NV SHS), letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, Objava.

⁹ Zapisnik 18. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 18. listopada 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, I, str. 117.

¹⁰ Zapisnik 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 19. listopada 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, I, str. 119.

¹¹ UL NV SHS v Ljubljani, št. 10, 20. 11. 1918, Poziv pripadnikom 7. lovskega bataljona.

zagovornikov pri pristojnih civilnih pravosodnih oblasteh, pravico "zastopati tudi pri vojaških sodiščih brez ozira na to ali so vpisane v dosedanje listine vojaških zagovornikov ali ne".¹²

Razen v navedenih primerih Narodno Vijeće v Sloveniji v vojaških zadevah ni izvajalo oblasti. Državno oblast je na tem področju izvajala slovenska Narodna vlada, in sicer prek svojega poverjenišva za narodno obrambo, pa tudi prek drugih organov. Pri tem je dejavnost Narodne vlade zajemala vsa vprašanja, ki sodijo med vojaške zadeve. Tako je že 9. novembra 1918 razglasila splošno mobilizacijo za "vse 18-letne do 40-letne vojake", ki so se morali nemudoma zglasiti "pri svojih slovenskih kadrih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru".¹³ Pomembno pri tem je, da so, na predlog načelnika JDS Ivana Tavčarja, slovenski vojaki takrat prisegali - tako kot vsaki suvereni oblasti - slovenski Narodni vladi.¹⁴ Zato je razumljivo, da je Narodna vlada urejala vprašanja, ki so zadevala položaj slovenskih vojakov in častnikov. Tako je odločala tudi o napredovanju častnikov.¹⁵ Organizirala pa je celo vodenje vojaške duhovniške službe v Sloveniji. Msgr. Janezu Klobovsu je 2. novembra 1918 poverila "vodstvo vseh vojaških duhovnov na slovenskem ozemlju". Pred tem je msgr. Klobovs dobil "tozadevno cerkveno dovoljenje /.../ že od knezoškofa (Antona Bonaventure Jegliča - op. J. P.)".¹⁶

Med ukrepi Narodne vlade, ki so se nanašali na položaj vojakov in častnikov, lahko omenimo še nekatere. Narodna vlada je zagotovila, da je lahko vsaka vojaška oseba potrdila svojo identiteto, kajti sprejela je sklep, "da se izda oboroženim legitimacije".¹⁷ To je pomenilo, da je moral imeti vsak vojak "pri sebi legitimacijo vojnega poveljništva, kateremu je dodeljen v službo". V nasprotnem primeru bi namreč vojaška oblast vsakega, ki bi bil "v vojaški opravi, pa brez pravilne legitimacije, aretirala in kaznovala".¹⁸ Poverjenišvo za narodno obrambo je ustanovilo tudi svoj gospodarski urad (intendanco), da je obstajala "centrala v vseh ekonomično-administrativnih zadevah (preskrba, denarne dotacije) podrejenih oddelkov".¹⁹ Ob tem je odredilo tudi plačo vsem vojaškim osebam. Pristojbine častnikov so ostale začasno "do nove ureditve neizpremenjene". Častnikom so se izplačevali šaržni prejemki in vojna doklada, za vojake in podčastnike pa so izboljšali dnevne denarne prejemke. Po naredbi poverjenišva za narodno obrambo so moštvo in

¹² UL NV SHS, št. 10, 20. 11. 1918, Objava poverjenišva za narodno obrambo.

¹³ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, Naredba poverjenišva za narodno obrambo. Opozarjam še na telegramske razglas, ki ga je Narodna vlada 12. 11. 1918 odposlala vsem okrajnim glavarstvom na Spodnjem Štajerskem. Razglas je imel značaj mobilizacijskega ukaza, in sicer za vojake v starosti od 18. do 40. leta. Vojaki so se morali zglasiti v Celju in Mariboru. (Zapisnik 13. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 12. listopada 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 100).

¹⁴ Sklep o zaprisegi slovenskih čet je Narodna vlada sprejela 2. 11. 1918. (Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 2. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 59.) O izvršeni zaprisegi vojaštva je na šesti seji Narodne vlade, 6. 11. 1918, poročal njen predsednik Josip Pogačnik. Tega dne je prisegel "kader 17. pešpolka za Narodno v." (Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 6. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 78)

¹⁵ Zapisnik 21. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 22. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 127. - Podrobneje o napredovanju častnikov v času obstoja Države SHS gl. Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 45-51.

¹⁶ Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 2. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 59.

¹⁷ Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 3. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 64.

¹⁸ UL NV SHS, št. 12, 23. 11. 1918, Vojaške legitimacije.

¹⁹ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, Naredba poverjenišva za narodno obrambo. Pripominjam, da je naredba vsebovala zelo natančna in obširna določila o preskrbi in vzdrževanju vojaških enot.

poddesetniki dobivali "4 (štiri) krone, šarže od desetnika dalje 5 (pet) kron na dan poleg hrane".²⁰ Tako je Narodna vlada sama in v celoti vzdrževala oborožene sile na slovenskem ozemlju. O tem priča tudi ukrep poverjenišva za narodno obrambo, ki je vojaškim osebam strogo prepovedal "kupovanje živeža in materiala". Po oceni poverjenišva je bilo namreč v Ljubljani in v vseh večjih krajih dovolj zalog za primerno oskrbo in vzdrževanje vojaških enot, zato je odredilo, naj "zahtevajo vojaški poveljniki potrebne stvari pri vojaških zalogah po dosedanem načinu".²¹ Učinkovitost in kakovost vzdrževanja in opremljenost vojaških enot je Narodna vlada zagotovila še s tem, da je odobrila "poverjeniku za narodno obrambo /.../ 3 milijone kron kredita za vojaške potrebščine".²²

Poleg ukrepov, povezanih s položajem vojakov in častnikov, je Narodna vlada izvajala tudi demobilizacijo vojaških oseb. Tako je na podlagi njenega sklepa z dne 11. novembra 1918 poverjenik za narodno obrambo odločil, "da se odpuste iz vojaške službe vsi neaktivni častniki razen tistih, ki si jih bo v vojaški službi pridržalo poverjenišvo za narodno obrambo".²³ Vojaškim poveljstvom je ukazal, da morajo iz aktivne službe odpustiti "tiste neaktivne častnike, katerih za izvrševanje vojne službe nujno ne potrebujejo in jih je mogoče nadomestiti z aktivnimi častniki". Ta ukaz se je nanašal predvsem na vse javne uradnike - profesorje, učitelje, sodnike, notarje, železničarje, ki niso bili v železniški službi, poštno uradnike itn. Obenem je poverjenik za narodno obrambo naznanil, da "glede odpusta zdravnikov izide poseben razglas".²⁴ Ta je bil nato objavljen 18. novembra 1918.²⁵

Z demobilizacijo je bilo povezano tudi vprašanje socialnega položaja nepoklicnih častnikov v mirnodobskih razmerah. Narodna vlada je obravnavala tudi to vprašanje, in sicer tako, da je sklenila okrepiti uradništvo, potrebno za delovanje nove državne uprave. Ker je postalo z demobilizacijo mnogo rezervnih častnikov brezposelnih, se je odločila, da jim "pomaga v prehodni dobi med vojaško službo in nastanitvijo v kakem poklicu". V ta namen je pripravila trimesečni tečaj za poštno, železniško in druge uradnike. Častniki, ki so ta tečaj nameravali obiskovati, so dobili po sklepu Narodne vlade v tej dobi polno plačo, po opravljenem tečaju pa bi bili sprejeti v ustrezno državno službo. Častniki, ki se niso potegovali za državno službo, vendar so dokazali, da so začasno brez zaslužka, pa so po sklepu Narodne vlade dobili odpravnino v znesku trimesečne plače.²⁶

Narodna vlada je ukrepala tudi v zvezi s socialnim položajem slovenskih vojaških vojnih invalidov. Zavedala se je namreč, "da je ena njenih prvih socialnopolitičnih nalog rešitev zamotanega vprašanja o preskrbi vojnih invalidov, na-

²⁰ Prav tam.

²¹ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, Naredba poverjenišva za narodno obrambo.

²² Zapisnik 26. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 30. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, I, str. 152

²³ UL NV SHS, št. 5, 12. 11. 1918, Naredba poverjenišva za narodno obrambo.

²⁴ Prav tam.

²⁵ UL NV SHS, št. 9, 18. 11. 1918, Oklic.

²⁶ UL NV SHS, št. 12, 23. 11. 1918, Rezervnim častnikom. Poleg tega so po naredbi intendance poverjenišva za narodno obrambo demobilizirani nepoklicni častniki in vojaški uradniki iz slovenskih dežel dobili še "popolne pristojbine za mesec november t. l. (1918 - op. J. P.) - ako jih še niso prejeli drugje - pri svojih slovenskih kadrih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru". (UL NV SHS, št. 7, 15. 11. 1918, Vojaške zadeve) Brezposelni demobilizirani častniki, ki se niso potegovali za državno službo, pa so po naredbi intendance II. vojnega okrožja SHS v Ljubljani poleg odpravnine v znesku trimesečne plače za dobo treh mesecev dobili tudi "stalno stanarino za mesto ljubljansko in relutum za prehrano". UL NV SHS, št. 15, 30. 11. 1918, Rezervnim častnikom.

dalje vdov in sirot po vojaki, padlih v vojni".²⁷ Poverjeništa za narodno obrambo, finance in socialno skrbstvo so odredila izplačevanje vzdrževalnine družinam, katerih hranitelj je bil ali ujet, ali se še ni vrnil iz vojne ali je bil v aktivni službi narodne vojske, in tudi invalidom, vdovam in sirotam padlih vojakov.²⁸ Vzdrževalnino so izplačevali tudi tistim družinam, "katerih vzdrževalci so se sicer vrnili domov," vendar so bili "zaradi bolezni, ki so si jo nakopali v vojni, nezmožni za delo".²⁹ Poleg tega je Narodna vlada vojaškim vojnim invalidom zagotovila prednost pri podeljevanju službenih mest. Izdala je obširno naredbo o zaposlovanju invalidov v vseh javnih uradih in vseh tistih podjetjih, zavodih, uradih (tudi občinah) in obratih, ki so bili pod državnim nadzorstvom. V tej naredbi ni obšla tudi vprašanja zaposlovanja vojaških vojnih invalidov v zasebnih zavodih in obratih.³⁰

Poleg ukrepanja v zvezi s socialnim položajem demobiliziranih častnikov in vojaških vojnih invalidov je Narodna vlada obravnavala še nekatera vprašanja, ki pa so se neposredno navezovala na področje vojaških zadev. Narodna vlada je namreč zagotovila, da je bilo usklajeno delovanje vseh vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil. V začetku novembra 1918 je določila, da sodi poleg vojaških enot tudi "Narodna straža v referat oddelka za narodno obrambo, istotako orožništvo, le uporaba orožništva spada v oddelek za notranje zadeve".³¹ "Glede vojaških, gospodarskih in upravnih zadev, nadalje glede pouka in nadzorstva orožniške službe" pa je konec novembra sklenila, da je orožništvo, ki je obdržalo vse svoje pravice, določene še po avstrijskem orožniškem zakonu,³² podrejeno "orožniškemu poveljništvu, oziroma Narodni vladi SHS, oddelek za narodno obrambo".³³

Usklajeno delovanje vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil je Narodna vlada zagotovila še z enotnim ustrojem Narodne brambe (tudi Narodna obrana; Narodne straže) v Sloveniji. Polvojaško organizacijo Narodna bramba je ustanovil že Narodni svet, da bi ob predvidenem umiku avstro-ogrske armade z italijanskega bojišča čez slovensko ozemlje, pa tudi za vzdrževanje javnega reda in miru v obdobju oblikovanja nacionalne državne oblasti, zagotovil ohranitev ustaljenih razmer na Slovenskem. Narodna bramba je bila ustanovljena na podlagi avstrijskega predpisa o vzpostavitvi varnostnih straž iz septembra 1918. Na tej podlagi so nato oblikovali legalne krajevne skupine Narodne brambe, v prvih dneh po 29. oktobru 1918 pa je bila ob pomoči rezervnih častnikov vzpostavljena mreža

²⁷ UL NV SHS, št. 9, 18. 11. 1919, Vojnim invalidom!

²⁸ UL NV SHS, št. 5, 12. 11. 1918, Naredba poverjeništev za narodno obrambo, finance in socialno skrbstvo.

²⁹ UL NV SHS, št. 17, 5. 12. 1918, Naredba poverjeništev za narodno obrambo, finance in socialno skrbstvo. - Naredba je bila podpisana 30. 11. 1918.

³⁰ UL NV SHS, št. 12, 21. 11. 1918, Naredba celokupne Narodne vlade SHS v Ljubljani o zaposlovanju invalidov. - Narodna vlada je sprejela sklep, da "izda obširno naredbo glede zaposlovanja invalidov v državni službi" na 18. seji, 18. 11. 1918. Menila je namreč, "da je treba storiti vse, da se invalidi zaposlijo, če tudi glede dela zmožnosti ne morejo popolnoma nadomestovati zdravih ljudi, in da se rešijo brezdelnosti". - Zapisnik 18. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 18. listopada 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 118.

³¹ Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 5. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 76.

³² UL NV SHS, št. 13, 26. 11. 1918, Oklic.

³³ UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani. Opozarjam, da je tako kot vojaštvo, tudi orožništvo prisegalo slovenski Narodni vladi. (UL NV SHS, št. 3, 8. 11. 1918, Naredba poverjeništa za narodno obrambo).

kraljevskih Narodnih straž, oddelkov prostovoljcev, ki so skupaj z orožništvom v posameznih krajih vzdrževali javni red in mir.³⁴

Enotni ustroj Narodne brambe je utemeljilo poverjeništvu za narodno obrambo, ki je s posebno naredbo ustanovilo centralni urad Narodne obrane, katerega naloga je bila - da se že obstoječa Narodna bramba ne bi cepila - "*enotno organizirati vso brambo po deželi*", skrbeti za oborožitev, izvežbanje in prehrano mož in častnikov".³⁵ Hkrati s to naredbo je določilo, naj že obstoječe brambne organizacije (Orlov, Sokolov, gasilcev, lovcev itn.) obstajajo še naprej, zaradi enotnosti pa jih je uvrstilo v organizacijo državne obrane. Naredba je za vsak politični okraj določala ustanovitev okrajnega brambnega poveljništva, kateremu je bilo podrejeno sodnookrajno brambno poverjeništvu. Po naredbi so okrajnim brambnim poveljstvom poveljevali častniki, ki jih je imenovala Narodna vlada. Tem častnikom so bile podrejene orožniške postaje, županstva ter poveljstva že obstoječih brambnih organizacij. Narodna (državna) bramba je bila po naredbi dejavna v lastni občini, izjemoma v lastnem političnem okraju, le v skrajni nevarnosti je lahko priskočila na pomoč obmejnim občinam ali političnim okrajem.³⁶

Kmalu po razglasitvi te naredbe je Narodna vlada 14. novembra 1918 sporazumno z Narodnim svetom razpustila vse Narodne straže oziroma Narodne obrane.³⁷ Vendar ta odločitev ni bila v nasprotju z graditvijo vojaškoobrambne in varnostne organizacije v Sloveniji, kot si jo je zamislila Narodna vlada, pač pa je na vojaškem področju razkrivala hitro in ustrezno prilagoditev slovenske oblasti mirnodobskim razmeram. Potem ko je iz Slovenije odšel zadnji kontingent tujih vojakov, je Narodna vlada ocenila, da so Narodne straže v Sloveniji "v popolni meri izvršile svojo dolžnost". Nevarnost pred razkrajajočo se soško armado je minila, predvsem po zaslugi Narodnih straž, ki so omogočile, "da se je prehod te vojske preko Kranjske izvršil v lepem redu in brez posebne škode prebivalstvu in deželi". Razpustitev Narodnih straž oziroma Narodnih obran se je zato po načrtu Narodne vlade ujemala z uvajanjem normalnih mirnodobskih razmer, v katerih je nameravala v polnem obsegu prevzeti vso javno varnost po svojih organih. "S pomočjo orožništva in organiziranega vojaštva" je nameravala "skrbeti za varnost domovine, življenje in last vsakega posameznika in za notranji red in mir po deželi". Zato so morali vsi dotedanji člani Narodnih straž izročiti vse orožje in strelivo najbližji orožniški postaji.³⁸

Narodna vlada je obravnavala tudi druga vprašanja vojaške narave. Tako je bilo njeno poverjeništvu za narodno obrambo tisti organ državne oblasti, ki je bil v Državi SHS pristojen za pregled nad vsemi obstoječimi vojaškimi enotami in kadrovsko sestavo oboroženih sil na slovenskem ozemlju. To razberemo iz razglašene poveljstva za narodno obrambo, v katerem je poverjeništvu ukazalo vsem štacijskim poveljstvom II. vojnega odseka, da morajo sporočiti intendanci tega odseka v Ljubljani, kateri pododdelki, formacije in vojaški zavodi so jim podrejeni, kdo je poveljnik teh oddelkov ter koliko častnikov, uradnikov, častniških oziroma uradniških aspirantov je pododdelkom prideljenih. Obenem s številom častnikov, urad-

³⁴ Slovenska novejša zgodovina, str. 193.

³⁵ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno brambo.

³⁶ Prav tam.

³⁷ UL NV SHS, št. 7, 15. 11. 1918, Razglas Narodne vlade; Slovenski narod (dalje SN), št. 269, 14. 11. 1918, Razpust narodnih straž.

³⁸ UL NV SHS, št. 7, 15. 11. 1918, Razglas Narodne vlade.

nikov, častniških in uradniških aspirantov so morala štacijska poveljstva sporočiti še njihovo ime in čin ter navesti, kdaj in od koga so jim bili dodeljeni. Tudi vsa vojaška poveljstva, vsi pododdelki formacije in vsi vojaški zavodi so morali intendanci II. vojnega odseka sporočiti, kdo je poveljnik oddelka (poveljstva, formacije itn.), koliko častnikov (uradnikov, častniških oziroma uradniških aspirantov) je oddelku pridelenih, njihovo ime in čin, podatke o njihovi dodelitvi ter številčno stanje moštva.³⁹ Konec novembra 1918 je bilo v sestavi II. vojnega odseka po seznamu 12.375 častnikov in vojakov. Tedanja slovenska vojska je imela 2 generala, 47 štabnih (višjih) oficirjev, 962 oficirjev in 11.364 vojakov. V njeni oborožitvi je bilo 21.347 pušk, 857 strojnic, 538 topov in 7 letal. Poleg tega je bilo v njenem sestavu tudi 1797 konj, 2232 voz in 417 avtomobilov. Ob tem je treba upoštevati, da je bila dejanska moč slovenske vojske večja, saj je bilo pod neposrednim poveljstvom II. vojnega okrožja še 1773 srbskih oficirjev in vojakov - nekdanjih avstrijskih vojaških ujetnikov, ki jih je tudi treba prišteti k oboroženi sili, s katero je razpolagala Narodna vlada.⁴⁰ Poveljstvo II. vojnega odseka, ki je bilo najvišje vojaško poveljstvo v Sloveniji, je vodil podmaršal v vojski Narodnega Vijeća Nikola pl. Ištvanović, podrejeno pa je bilo slovenski Narodni vladi.⁴¹ Tako je "slovenska vojska ostala v pristojnosti Narodne vlade za Slovenijo in njenega poverjenišva za narodno obrambo, dejansko poverjenika dr. Lovra Pogačnika".⁴²

Narodna vlada je svojo državno oblast na vojaškem področju utemeljila tudi v vojaškokazenskem pravosodju. Tako je že v prvi naredbi, ki jo je objavil njen Uradni list, razglasila, da "vsi dosedanji zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse narodne vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada drugače ne ukrene".⁴³ To pa je Narodna vlada storila kmalu zatem. Že 5. novembra 1918 je ustanovila "vojaško sodišče SHS v Ljubljani", ki je začelo delovati naslednjega dne.⁴⁴ V pristojnosti tega sodišča so bila "vsa kazniva dejanja vojaških oseb na slovenskem ozemlju razen dejanj ententnih čet".⁴⁵ Ustanovitev vojaškega sodišča je bila pomembno dejanje, kajti narekovala je spremembo nekaterih zakonov iz avstro-ogrškega vojaškega kazenskega zakonika. S tem je Narodna vlada na vojaškem področju opravljala tudi zakonodajno dejavnost. Poverjenišvo za narodno obrambo je določilo, da preide funkcija javnega tožilca za vse vojaške osebe "na vojaškega pravdnika Narodne vlade SHS, ki je naravno podrejen poverjeniku za narodno obrambo". Razveljavilo je tudi določila vojaškega kazenskega zakonika, ki so zadevala pristojnost vojaškega poveljnika, ter preneslo te pravice (to je pravico kazenskega zasledovanja, odredbe preventivnega zaporu, ustavitve postopka in pravico obtožbe) neposredno na vojaškega pravdnika Narodne vlade. Poleg tega je združilo prejšnji divizijsko in brigadno sodišče v eno vojaško sodišče, pristojno za dejanja, ki so zahtevala kazenski pregon. Določilo je tudi sedeže vojaških sodišč na slovenskem ozemlju - in sicer v Ljubljani in Mariboru. Mari-borsko vojaško sodišče je bilo pristojno za osebe iz štajerskega obmejnega po-

³⁹ UL NV SHS, št. 6, 14. 11. 1918, Vojaške zadeve.

⁴⁰ Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 71-72.

⁴¹ Seručar, Vojne akcije, str. 28; Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 28-29.

⁴² Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 29.

⁴³ UL NV SHS, št. 1, 4. 11. 1918, Državljeni!

⁴⁴ UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918, Naredba poverjenišva za narodno obrambo.

⁴⁵ Prav tam.

veljstva v Mariboru, ljubljansko pa za osebje iz preostalega dela II. vojnega okrožja ter iz koroškega obmejnega poveljstva v Borovljah.⁴⁶

Dejavnost Narodne vlade na vojaškem področju lahko ponazori še položaj že omenjenih srbskih častnikov in vojakov na Slovenskem novembra 1918.⁴⁷ 6. novembra 1918 je namreč iz avstrijskega vojnega ujetništva v taborišču Gröding blizu Salzburga z vlakom v Ljubljano prispel transport srbskih častnikov in vojakov, ki so se nastanili v Ljubljani in ostali v Sloveniji. Častniki in vojaki iz tega transporta in srbski vojaški ujetniki, ki so se na poti iz drugih ujetniških taborišč v Avstriji ustavili v Ljubljani in ostali v Sloveniji, so bili novembra 1918 organizirani kot Poveljstvo srbskih čet v Ljubljani.⁴⁸ Iz njih je bil v drugi polovici novembra 1918 z odobritvijo srbske vlade in Narodnega Vijeća ustanovljen 26. pehotni polk Poveljstva srbskih čet v Ljubljani.⁴⁹ Enote takratnega Poveljstva srbskih čet v Ljubljani so "delovale po nalogu ali v soglasju z Narodno vlado v Ljubljani in sodelovale s slovenskimi vojaškimi enotami, ki jih je ustanovila Narodna vlada".⁵⁰ Srbski vojaki in častniki so bili za Narodno vlado nedvomno dobrodošli, saj so se s tem povečale vojaške enote, s katerimi je razpolagala. Zato je tudi podpirala in vzdrževala poveljstvo srbske vojske v Ljubljani in že 10. novembra 1918 svojemu poverjeniku za narodno obrambo Lovru Pogačniku odobrila "izplačilo 10.000 kron za opremo srbskih častnikov".⁵¹ Slovenska Narodna vlada je srbske vojake uporabljala kot antantno vojsko. Srbski vojaki so Slovencem naredili nekaj velikih uslug, zlasti podpolkovnik Stevan Švabić, ki je 14. novembra 1918 pri Vrhniki s svojim ultimatom ustavil prodiranje Italijanov proti Ljubljani. Pri tem je svojo enoto predstavil kot enoto srbske redne in s tem antantne vojske.⁵² Naj še dodamo, da je takrat Narodna vlada vsekakor težila k temu, da bi razpolagala s čim več vojaki. V tem smislu je treba razumeti njen sklep z dne 6. novembra 1918, da vzame "v svojo službo češko legijo, broječo približno 3.500 mož in jo plača enako kakor domače vojaštvo".⁵³ Ta sklep tudi primerno dopolnjuje podoba o delovanju Narodne vlade na vojaškem področju.⁵⁴

⁴⁶ UL NV SHS, št. 15, 30. 11. 1918, Naredba poverjeništvu za narodno obrambo. Naredba je poleg omenjenih sprememb vsebovala še druge določbe, ki so spreminjale prejšnja določila avstro-ogrškega vojaškega kazenskega zakonika glede odobritve ter odrejanja preventivnega oziroma preiskovalnega zapora. Na novo je opredelila tudi sestavo in delovanje vojaškega sodišča.

⁴⁷ Od 1773 srbskih častnikov in vojakov, ki so bili novembra 1918 na območju Slovenije, je bilo 81 oficirjev, 223 podoficirjev in 1469 vojakov. Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 72.

⁴⁸ Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 109-110, 113. Gl. tudi Seručar, Vojne akcije u Koruškoj, str. 28 in Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921 : od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor 1977 (dalje Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje), str. 205.

⁴⁹ Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 205; Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 110, 111, 113, 265.

⁵⁰ Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 205.

⁵¹ Zapisnik 11. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 10. listopada 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 95.

⁵² Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 111-113, 264-265. Podrobneje o srbskih častnikih in vojaki na Slovenskem v novembru 1918 gl. str. 109-117, 264-266.

⁵³ Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 6. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 79. - O češki legiji gl. tudi Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 267-268.

⁵⁴ V tej zvezi lahko opozorimo tudi na sklep, ki ga je Narodna vlada sprejela 7. 11. 1918. Češkemu in srbskemu vojaštvu se je odločila izdati "strogo povelje", da je podrejeno "izključno Nar. vl.", ne pa kakemu drugemu organu na slovenskem ozemlju, konkretno Narodnemu svetu. - Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 7. listopada 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 82.

Poleg dejavnosti, ki jo je Narodna vlada namenila vzpostavitvi in organiziranosti sistema oboroženih sil kot sestavnega dela urejene državne in družbene strukture, je odločala tudi o njihovi operativni uporabi na severnem koroškem in štajerskem bojišču.⁵⁵ Opredelila se je tudi glede narodnopolitičnega značaja oboroženih sil, ki so bile oblikovane oziroma so delovale na slovenskem ozemlju od 29. oktobra 1918 do 1. februarja 1919. V času obstoja Države SHS je v glavnem uporabljala pojma "vojaštvo" in "vojaki",⁵⁶ govorila pa je tudi o pripadnikih "narodne vojske".⁵⁷ Konec novembra 1918, ko so v bojih na Koroškem sodelovale tudi srbske enote, pa se začelja pojavljati oznaka "jugoslovanske čete".⁵⁸ Po oblikovanju Kraljevine SHS se je pri omenjanju vojaških enot, častnikov in vojakov uveljavila oznaka "jugoslovanski".⁵⁹ Ob tem v noti, ki jo je Narodna vlada 24. decembra 1918 poslala koroški deželni vladi in državnemu uradu za zunanje zadeve Nemške Avstrije, zasledimo tudi oznake "srbske in jugoslovanske čete" oziroma "srbski in jugoslovanski oddelki".⁶⁰ Pri tem je možno, da je Narodna vlada z imenovanjem jugoslovanskih čet ob srbskih, mislila tudi na tedanje slovenske vojaške enote. Kot smo videli, je govorila tudi o narodni vojski, zavest o obstoju slovenskih oboroženih sil pa je v začetku leta 1919 živela tudi pri Deželni vladi za Slovenijo. To potrjuje njena zahvala nekdanjemu načelniku generalnega štaba II. vojnega okrožja, podpolkovniku Milanu Ulmanskemu, ko je po vzpostavitvi Dravske divizijske oblasti prešel v civilni poklic. V pismu, ki mu ga je poslala 17. februarja 1919, mu je namreč ob slovesu "od slovenske narodne vojske" izrekla najtoplejše priznanje.⁶¹

Kljub poudarjenemu organizacijskemu in operativnemu delu na vojaškem področju se je Narodna vlada opredelila tudi glede družbenega in političnega značaja oboroženih sil. Po oblikovanju Kraljevine SHS je podprla zamisli za uveljavitev modernega, protimilitarističnega duha nove armade, na podlagi katerega bi bile oborožene sile pomemben dejavnik demokratičnega življenja in vplivna družbeno-

⁵⁵ O tem gl. podrobneje Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki, str. 278-284; Seručar, Vojne akcije u Koruškoj, str. 33-49; Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 83-93; Ude, Boj za severno slovensko mejo, str. 137-139, 150-169; Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 75-79; Damijan Guštin: Die Formierung der Streitkräfte und die Reaktion der Bevölkerung auf die Bildung von Nationalstaaten. V: Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung : Leistungen, Defizite, Perspektiven / Herausgegeben von Hellwig Valentin, Susanne Haiden und Barbara Maier im Auftrag des Landes Kärnten. Klagenfurt, 2001 (dalje Guštin, Die Formierung der Streitkräfte), str. 263-265, 269-271; Bizjak, Slovenska vojska 1918-1919, str. 122-134; Slovenska novejša zgodovina, str. 196-198, 215-216.

⁵⁶ Zapisnik Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 6. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 79, Zapisnik 12. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 11. novembra 1918, prav tam, str. 98, Zapisnik 13. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 12. listopada 1918, prav tam, str. 100, Zapisnik 21. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 22. novembra 1918, prav tam, str. 126.

⁵⁷ Zapisnik 11. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 10. listopada 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 93.

⁵⁸ Zapisnik 25. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 28. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 142, Zapisnik 26. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 30. novembra 1918, prav tam, str. 147.

⁵⁹ Zapisnik 28. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 4. decembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 164; SN, št. 307, 28. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landerausschussu, št. 309, 31. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landerausschussu, št. 15, 18. 1. 1919, Protestna nota zaradi dogodkov na Koroškem.

⁶⁰ SN, št. 307, 28. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landerausschussu, št. 309, 31. 12. 1918, Nota narodne vlade proti koroškemu Landerausschussu.

⁶¹ Zapisnik 62. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 17. februarja 1919, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 376.

kulturna institucija. Povod za njeno opredelitev v tem vprašanju je bil nastop srbskega polkovnika Milana Pribičevića na 38. seji Narodne vlade 23. decembra 1918. Pribičević, ki mu je bila poverjena organizacija vojaštva v Ljubljani, je o značaju bodoče jugoslovanske vojske poudaril naslednje: Vsi "si moramo biti na jasnem, da bo imela nova armada res korenine v ljudstvu in da bo vladalo pravo razmerje med vsemi državljani države (Kraljevine - op. J. P.) SHS, ki je pogoj za pravo razmerje vojaštva med seboj. /.../ Kar se tiče vojaštva je treba najprej omeniti v splošnem, da bo nova armada res meščanska, ljudska armada, da ne bo nikak militarizem, ampak da bo vojak državljan in da se bo vojaška služba uredila tako, da bo vojak mislil na vojašnico nazaj s hvaležnostjo v srcu in pripovedoval z veseljem svojim rojakom v vasi, česar se je naučil v vojašnici in kako je tam živel. Nova armada bo stala namreč na popolnoma drugačni podlagi, kakor sedanja. Aktivna vojaška služba bo trajala 6 mesecev. Ne bo se pa dogajalo, da bi bili vojaki tako zanemarjeni, kakor so sedaj, zašiti, v bolnicah brez srajce, brez odeje na postelji, umazani, bolniki, ležeči na postelji v svoji vrhni obleki. Vojak mora biti oskrbljen počeno s hrano, lepo obleko in čedno posteljo. On ne bo samo ekserciral, ampak bo tudi imel v vojašnici pripomočke za izobrazbo, n. pr. kurze za analfabete, predavanja različne vsebine. (O gospodarskih vprašanjih, predavanja splošno-poučnega značaja itd.) Vojašnica bo tudi skrbela za razvedrilo s tem, da se bo med vojaki gojilo petje in plemenita duševna zabava. Častniki in izobraženci v armadi bodo do neukih tovarišev v istem razmerju, kakoršnja vlada čisto naravno med bolj izobraženimi in manj izobraženimi člani naroda v civilu. Zaenkrat se bo ustanovilo 6. polkov: v Splitu, Banjaluki, Karlovcu, Zagrebu, Petrovaradinu in Ljubljani. Polki bodo nosili imena ne kakih vojaških dostojanstvenikov, ampak mož, ki jih časti ves narod kot svoje dobrotnike.

Armado pa moramo imeti, ker moramo celemu svetu dokazati, da nam je nadvse resna stvar, ne popustiti v nobenem oziru od naših aspiracij na zapadu proti Italiji, in da smo pripravljeni zastaviti vse za ta cilj, da se združimo vsi bratje v eni državi.

Da pa se ta cilj doseže in ljudstvu dejansko pokaže, da je nova armada nekaj čisto drugega, kakor prejšnja avstrijska armada, mora sodelovati vsak, kdor novi čas razume. Voditelji naroda naj vstopajo v armado; člani uglednih rodbin naj pošljejo svoje sinove k vojakom; nar. vlada, njeni organi in duhovščina naj pojasnjuje ljudstvu, kako je s to stvarjo. Glede duhovščine je govoril že z nadškofom dr. Bauerom v Zagrebu in se bo oglasil tudi pri dr. Jegliču. Vojaki, ki so se v Avstriji odtegovali vojaški službi, naj zlasti vstopijo v novo armado."⁶² Kot je navedeno v sejnem zapisniku, so "govoru polkovnika Pribičevića /.../ sledili z odobravanjem vsi poverjeniki brez razlike in obljubili sodelovanje v njegovem smislu".⁶³ Seji so prisostvovali predstavniki VLS in JDS, medtem ko je bil predstavnik JSDS odsoten. Tako lahko rečemo, da so predstavljena stališča podpirali v obeh največjih slovenskih političnih strankah. Ob drugih priložnostih je podobna načela zagovarjala tudi JSDS.

⁶² Zapisnik 38. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 23. decembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 210, 211.

⁶³ Prav tam, str. 212.

II

Poleg Narodne in Deželne vlade so svoje poglede na vojaško problematiko in vprašanje oboroženih sil posebej oblikovale tudi slovenske politične stranke. Temu področju družbenega in političnega življenja je največ pozornosti namenila liberalna JDS. Ko je 28. oktobra 1918 v Zagrebu 25. domobranski pehotni polk prisegel Narodnemu Vijeću, je glasilo JDS Slovenski narod 29. oktobra - na dan ustanovitve Države SHS - navdušeno poročal, da že imamo "narodno vojsko".⁶⁴ Liberalci so novo oblikovane vojaške enote - tako v Državi SHS kot na Slovenskem - največkrat razumeli kot enote jugoslovanske vojske,⁶⁵ čeprav je Slovenski narod konec oktobra in v začetku novembra 1918 pisal tudi o (slovenski) narodni vojski;⁶⁶ zavzel se je še za slovenski poveljevalni jezik v oboroženih enotah namesto prejšnjega nemškega poveljevalnega jezika.⁶⁷ Po oblikovanju Kraljevine SHS in prihodu prvih enot redne srbske vojske na slovensko ozemlje, je kot "naše vojaške sile" še vedno razumel tudi tiste, ki so jih predstavljali slovenski častniki in so bile pod poveljstvom slovenske Narodne vlade,⁶⁸ ločeval pa je tudi med srbskimi in "našimi" oziroma srbskimi in slovenskimi vojaškimi enotami.⁶⁹ 11. januarja 1919 je za slovenske vojaške enote, ki so se bojevale na Koroškem, nedvoumno uporabil oznako "prva narodna vojska Slovencev".⁷⁰ Kljub temu pa so, tako kot v času Države SHS, po oblikovanju Kraljevine SHS v pisanju Slovenskega naroda prevladovale oznake (jugoslovanska) narodna vojska.⁷¹ Liberalni tabor je ob upoštevanju dejanskega stanja glede narodnostnega značaja takratnih oboroženih enot na slovenskem ozemlju v zvezi s tem vprašanjem uveljavljal svoj jugoslovanski unitaristični narodnopolitični program;⁷² le-ta je, kar je zadevalo oborožene sile, po prvdecembrskem združitvenem aktu temeljil tudi v upoštevanju novega jugoslovanskega državnega okvira, ki je nastal z oblikovanjem Kraljevine SHS. Slovenski narod zato verjetno ni komentiral ukinitive II. vojnega okrožja in vzpostavitev Dravske divizijske oblasti, pač pa je le objavil vest o njenem oblikovanju.⁷³

⁶⁴ SN, št. 253, 29. 10. 1918, Narodno vojsko imamo.

⁶⁵ SN, št. 256, 31. 10. 1918, Praznik narodove svobode dne 29. oktobra 1918 v Ljubljani, št. 258, 2. 11. 1918, Vojaštvo v Celju v naših rokah, št. 259, 3. 11. 1918, Priznana jugoslovanska armada, št. 260, 4. 11. 1918, Tujerodni (neslovanski) častniki in vojaki, prav tam, Poveljnik jugoslovanskega brodogva, prav tam, Dnevne vesti. *Poveljnik jugoslovanske mornarice Ljubljančan*, št. 261, 5. 11. 1918, Dnevne vesti. *Prisega vojaštva Jugoslavije*, št. 263, 7. 11. 1918, Slovesna zaprisega vojaštva novomeškega okraja; št. 264, 8. 11. 1918, Slavnostna ustanovitev Narodne obrane v Dol. Toplicah, št. 279, 25. 11. 1918, Mariborska mestna straža razorožena.

⁶⁶ SN, št. 256, 31. 10. 1918, Deželna vlada v rokah narodne armade, št. 261, 5. 11. 1918, Stacijsko poveljstvo v Gorici, št. 263, 7. 11. 1918, Začasna ureditev službenih prejemkov narodne vojske.

⁶⁷ SN, št. 263, 7. 11. 1918, Dnevne vesti. *Slovenski poveljevalni jezik*.

⁶⁸ SN, št. 293, 10. 12. 1918, Dnevne vesti. *Pogajanja v Ljubljani*.

⁶⁹ SN, št. 298, 16. 12. 1918, Narodni praznik v Ljubljani; št. 11, 14. 1. 1919, Bitka pri Področici.

⁷⁰ SN, št. 9, 11. 1. 1919, Prva narodna vojska Slovencev.

⁷¹ SN, št. 294, 11. 12. 1918, Reorganizacija jugoslovanske vojske, št. 296, 13. 12. 1918, General Krsto Smiljanić, št. 299, 17. 12. 1918, Narodni praznik v Mariboru. Pripominjam, da so se decembra 1918 pripadniki častniškega zbora II. vojnega okrožja v Ljubljani opredelili kot jugoslovanski častniki. (SN, št. 295, 12. 12. 1918, Izjava jugoslovanskih častnikov)

⁷² O liberalnem unitarističnem in centralističnem narodnopolitičnem programu v tem času gl. podrobneje Jurij Perovšek: *Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1919*. Ljubljana 1996 (dalje Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*), str. 28-127.

⁷³ SN, št. 27, 1. 2. 1919, Dnevne vesti. *Podravska divizija*.

V liberalnem taboru so se na vprašanja, neposredno povezana s problematiko oboroženih sil, najprej odzvali v zvezi z organiziranjem Narodne obrane. Dan po ustanovitvi odbora za Narodno obrano, 28. oktobra 1918 v Ljubljani,⁷⁴ se je tajnik načelstva JDS dr. Pavel Pestotnik v Slovenskem narodu zavzel, naj bi bila zasnovana tako, da "postane zarodek poznejše narodne milice". Njena organizacija bi temeljila v že obstoječem javnoobrambnem sistemu po slovenskih deželah in v obstoječem policijskem in žandarmerijskem aparatu po mestih in na deželi.⁷⁵ Pestotnikov poziv, naj se na Slovenskem čim preje vzpostavi Narodna obrana, je podprl eden najvidnejših organizatorjev slovenskega gasilstva Fran Barlè s predlogom, da bi se pri njenem oblikovanju oprli tudi na gasilstvo. Opozoril je, da je "gasilstvo /.../ ena največjih discipliniranih organizacij ter ima po večini za svoje člane bivše vojake, ki so s pomočjo Sokola, Orla, orožništva, občine, učiteljstva in duhovščine sposobni v najkrajšem času izvežbati svoje člane za narodno obrambo".⁷⁶ Nadaljnja razmišljanja o Narodni obrani je prekinila njena razpustitev sredi novembra 1918.

Liberalci so že zelo zgodaj načeli tudi vprašanje družbenega položaja in značaja oboroženih sil. Načelnik JDS in ljubljanski župan Ivan Tavčar je na javnem shodu Narodne obrane, 2. novembra 1918 v Ljubljani, poudaril, da mora biti "v novi demokratični državi /.../ vojaška oblast ločena od civilne".⁷⁷ Slovenski narod je dva dni kasneje podprl še resolucijo o tujerodnih častnikih in vojaki, ki so jo sprejeli na shodu. Resolucija, ki jo je predlagal član načelstva JDS Adolf Ribnikar, je zahtevala, naj se tujerodni častniki in vojaki sproti in nemudoma s slovenskega ozemlja pošljejo v domovino.⁷⁸ Slovenski narod je k temu še dodal, da je povsem nesprejemljiva misel, da bi morda "tujerodni častniki kot ostanki starega sistema pod firmo jugoslovanske kokarde opravljali v jugoslovanski vojski kake posle, ali pa še celo odločilne posle. Naravna pamet nam pove, da ljudje, ki so najmanje indiferentni proti našim interesom, ali pa nas celo mrzijo in so preje postavljali vislice za nas, ne morejo nam ničesar koristiti, pač pa v gotovih slučajih neizmerno škodovati, da torej ne moremo imeti niti pičice zaupanja do njih. Taka škoda se je v posameznih slučajih že zgodila. Ravnotako mislimo, da bi našim kazinarjem (mišljeni so obiskovalci ljubljanske Kazine, do leta 1918 zbirališča Nemcev, zlasti častnikov, in nemškutarjev - op. J. P.) in domačim Nemcem že njih lastna čast in instinkt morala povedati, da ni zanje v jugoslovanski vojski primernege mesta. Želimo, da se mirno, na kulturne in dostojen način ločijo od nas in mi od njih. Jugoslovani smo pokazali, da ne delamo sile nikomur in ne skrivimo nobenega lasu, hočemo pa v svoji vojski biti sami med seboj, razumejo pa naj tudi drugi naše mišljenje."⁷⁹ Slovenski narod je pisal tudi o moralni podobi častnikov. Opozarjal je, da je "oficirski zbor /.../ veren odsev naše družbe in javnosti: Kakoršnja je ta, taka bo naša armada. Ozdravimo našo celo družbo boleznimi nerednosti, lenobe, pijančevanja, kartanja, nediscipliniranosti in naša vojska bo tudi takoj dobra." Narod je torej zahteval neoporečno vedenje častnikov in vojakov in "tovariške raz-

⁷⁴ SN, št. 253, 29. 10. 1918, Ustanovitev odbora za narodno obrano.

⁷⁵ SN, št. 253, 29. 10. 1918, dr. Pavel Pestotnik, Narodna obrana.

⁷⁶ SN, št. 258, 2. 11. 1918, F.(ran) Barlè, Narodna obrana.

⁷⁷ SN, št. 259, 3. 11. 1918, Prvi shod v svobodni Jugoslaviji!

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ SN, št. 260, 4. 11. 1918, Tujerodni (neslovanski) častniki in vojaki.

mere" med njimi.⁸⁰ Za vzpostavitev dobro organizirane in disciplinirane vojske so se zavezali tudi podčastniki ljubljanske garnizije, ki so se na dan združitve v Kraljevino SHS, 1. decembra 1918, zbrali na shodu v Ljubljani.⁸¹

Pivrženci liberalne politike so razmišljali tudi o vprašanju uporabe oboroženih sil. Potrebo po njej so videli zaradi nerešenega vprašanja narodnih mej. Zagovarjali so vojaško zasedbo Koroške in odpor proti italijanski zasedbi Primorske.⁸² Slovenski narod je ob tem objavil še več mnenj različnih avtorjev, ki so zagovarjali vojaški poseg na Koroškem in proti Italiji ter pozivov za udeležbo pri posegu na Koroškem.⁸³ Med vidnejšimi liberalno usmerjenimi avtorji je izstopal publicist in pravnik dr. Rudolf Krivic, ki je opozarjal, da bo Koroška za Slovence izgubljena, če je ne bodo vojaško zasedli. "Napačno računamo in se zanašamo," je zapisal v članku Usodepolni računi, "da bomo napram Nemški Avstriji na mirovni konferenci dobili take meje, kakršne bomo hoteli. Kakšna zmota, kakšno nepoznavanje mednarodnih odnošajev! Prvič: Takega zagotovila nimamo v roki in za njim ne stoji do danes nobena izvršna sila. Drugič: Če nam na mirovni konferenci tudi priznajo take meje, kakor jih samo hočemo, nam s tem še nikdo ničesar ni dal. Kajti velik razloček je med: 'pravico imaš do te in te meje' ter 'v rokah imaš mejo!' Če ne bomo imeli ozemlja, ki je naše, že v dobi mirovne konference tudi resnično v rokah, tedaj se mu kar odpovejmo. Saj si morda vendarle ne domišljujemo, da bo kdo za nas pošiljal mednarodno ekspedicijo proti Nemški Avstriji. Ako pa bi sami po mirovni konferenci hoteli z vojaškimi operacijami proti Nemški Avstriji zasesti priznano nam ozemlje, si pa moramo biti svesti, da tega podjetja ne bo nihče prijazno gledal, ker bi ta naš korak po sklenjenem miru bil povod za nemire in malo vojno, ki je Evropa ne bo voljna trpeti." Zato je možna samo ena pot: "Če hočemo imeti slovenski Korotan, ga moramo zasesti!"⁸⁴ Takega mnenja so bili tudi na shodu zaupnikov Jugoslovanske demokratske stranke 5. januarja 1919 v Ljubljani. Shod je poudaril nujno potrebo, "da se zasede vsa koroška Slovenija po našem vojaštvu in se tam uvede naša uprava". Vlado v Beogradu je prosil, naj takoj ukrepa v tej smeri, pozval pa je tudi "vse Slovence, da se pridružijo akciji naše samopomoči, da rešimo zibelko Slovenstva, naš Korotan". Shod je še pozdravil "odločno nastopanje štajerskih Slovencev, ki so nam zagotovili severno mejo na Štajerskem", beograjsko vlado in Narodno vlado v Ljubljani pa pozval, "da reši nesrečne naše brate v Prekmurju".⁸⁵ Omenjeni poziv je bil izrečen v času, ko je

⁸⁰ SN, št. 9, 11. 1. 1919, Prostovoljna disciplina časopisja.

⁸¹ SN, št. 291, 7. 12. 1918, Dnevne vesti. *Sestanek jugoslovanskih podčastnikov*.

⁸² SN, št. 307, 28. 12. 1918, Dr. R.(udolf) Krivic, Usodepolni računi; št. 2, 3. 1. 1919, Dr. Ivan Tavčar, Naše bolezni, II.

⁸³ SN, št. 296, 13. 12. 1918, Mi smo pripravljani! Naše meje hočemo braniti z orožjem!, št. 309, 31. 12. 1918, Vsi na shod radi Koroške!, št. 1, 2. 1. 1919, Na pomoč Koroški!, št. 2, 3. 1. 1919, Slovenski prostovoljci napreji!, št. 5, 7. 1. 1919, Vladislav Fabjančič, Bodimo realni, št. 6, 8. 1. 1919, Slovenci! Jugoslovani!, št. 7, 9. 1. 1919, Pod orožje!, št. 10, 13. 1. 1919, F. P., Iz pisma jugoslovanskega legijonarja, št. 12. 15. 1. 1919, Milan Plut, Resnica o tržaškem pešpolku.

⁸⁴ SN, št. 307, 28. 12. 1918, Dr. R.(udolf) Krivic, Usodepolni računi.

⁸⁵ SN, št. 4, 6. 1. 1919, Sestanek zaupnikov JDS. - Volja po vojaškem posegu na Koroškem je bila v liberalnem taboru nesporna, čeprav je kasneje vidni liberalni politik dr. Vladimir Ravnihar (na prelomu let 1918/1919 je bil eden od štirih podpredsednikov JDS in poverjenik za pravosodje v slovenski Narodni vladi) v svojih spominih utemeljeno opozoril na njeno realno težo. Ugovarjal je namreč stališču, po katerem naj "bi bili takoj po prevratu zasedli Koroško, tako kakor je bil to tako uspešno storil stotnik (major - op. J. P.), kasnejši general Majster na Štajerskem in noben vrag nas ne bi premaknil z zasedenega ozemlja. To je zelo hipotetično rečeno. Kaj bi ukrenila antanta v tem primeru? Koroška je bila drugačen problem, kakor Štajerska. Na pomisleke dra. Tavčarja, poverjenika za pre-

med slovenskim vojaštvom že obstajala misel o vojaški zasedbi Prekmurja. Načrtoval jo je general Maister, misel na zasedbo Prekmurja pa so podpirali tudi v Narodnem svetu za Štajersko. Zaradi nepremišljenega in zato spodletelega prodora hrvaškega kapetana Jureta Jurišiča konec decembra 1918 v Prekmurje, ki je privedla do okrepitve madžarskih vojaških enot, nato do zasedbe Prekmurja ni prišlo. Položaj so zapletle tudi potrebe po okrepitvi mejne črte proti Štajerski in za pomoč slovenskim enotam na Koroškem ter nezanimanje Narodne vlade v Ljubljani za Maistrovo akcijo v Prekmurju. Omenjene Jurišičeve akcije so se udeležili tudi prekmurški prostovoljci. Med njimi je izstopal poročnik Jožef Godina, ki je za nekaj dni zasedel rojstno vas Dolnja Bistrico v črensovski župniji.⁸⁶

V odnosu liberalcev do vprašanja mej se je pokazalo tudi njihovo značilno povečevanje Srbov in srbske vojske.⁸⁷ Bili so prepričani, da je mejno vprašanje mogoče rešiti le s srbsko vojaško pomočjo. Zato so se zavzemali, da bi vojska Kraljevine Srbije čim prej prispela v Slovenijo.⁸⁸ To prepričanje se je ujemalo s takratnim slovenskim javnim mnenjem, ki je "v srbski kraljevi vojski idealizirano videlo vojsko zmagovalko bratskega srbskega naroda. V tem idealiziranem odnosu brez sodb o politični realnosti ali ob redkih realnih sodbah je slovensko javno mnenje pričakovalo neposredno srbsko vojaško pomoč pri nastopu proti Avstrij-

---

hrano, češ da bi ne mogel prevzeti jamstva za prehrano tega dela ozemlja, se je reklo, da je v Celovcu in v Beljaku dovolj živil nakopičenih, treba je le naglo delati, pa jim preprečimo odvoz živil. Reklo se je spet, da Nemci sami pričakujejo zasedbo, da so popolnoma resignirani. Temu nasproti: odkod vzeti toliko vojaštva? Vojaštvo je komaj čakalo, da se po toliko letih vojne vrne na svoje domove. Naš domači polk št. 17, kolikor ga je še bilo, je ob splošnem navdušenju z godbo na čelu prikorakal v Ljubljano. Čez noč so se izgubili na vse vetrove. Celo straže, ki smo jih postavili za straženje važnih objektov, skladišč, železnice i. dr., so na lepem izginile. Kakemu mobilizacijskemu povelju bi se nihče ne pokoraval. /.../ Seveda po katastrofi je bilo stiskanje pesti in škripanje z zobmi. Demonstranti po ljubljanskih ulicah so bili kar pripravljene naskočiti Koroško. Potlej je bilo mnogo razglabljanja, kje so bile napake in kdo jih je zakrivil, mnogo ugibanja, kaj vse se je bilo zamudilo. Vzrok, da smo izgubili Koroško, sestavlja več komponent, ki segajo druga v drugo. Glavni vzrok je bil pač ta, da so vsilili plebiscit narodu, ki na to ni bil in v onem času tudi ni še mogel biti pripravljen. Bil je smrtni greh, storjen nad slovenskim narodom." (Mojeva življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. Ljubljana 1997, str. 144-145) Nekoliko drugačnega mnenja je bil o tem vprašanju Ravniharjev sodobnik, tedaj eden najvidnejših predstavnikov JSDS, Albin Prepeluh. V svojih spominih je zapisal: "Seveda je verjetno, da bi takoj ob zlomu z lahkoto zasedli vse kraje, kjer resnično prebivajo Slovenci. Na drugi strani pa je res tudi to, da takratna Narodna vlada ni razpolagala z znatnejšimi vojaškimi četami. Prostovoljcev za koroško fronto se je le malo priglasilo. Vsakdo se je branil novih borb, ko pa je komaj prišel iz vojne domov. /.../ V Ljubljani je bilo sicer opaziti veliko narodnega navdušenja pri mirnih demonstracijah in v javnih lokalih, toda navdušenja za vojno na Koroškem pa ni bilo." (Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938 (dalje Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi), str. 207. O tedanjih možnostih za (slovensko) vojaško akcijo na Koroškem gl. tudi Guštin, Die Formierung der Streitkräfte, str. 259-274.

⁸⁶ O vprašanju vojaškega posega v Prekmurju oziroma priključitve Prekmurja k Državi SHS oziroma h Kraljevini SHS v času od 29. 10. 1918 do 1. 2. 1919 gl. Ude, Boj za severno slovensko mejo, str. 258-266; Matija Slavič: Naše Prekmurje : zbrane razprave in članki. Murska Sobota 1999, str. 37-39, 85-88, 97-98, 165, 199-201, 246-255; Metka Fujs: Prekmurci v dvajsetem stoletju. V: Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij : zbornik referatov z znanstvene konference ob 80. letnici priključitve Prekmurja k Sloveniji, Murska Sobota, 9. do 11. september 1999. Murska Sobota 2000, str. 67; ista, Kako so se Prekmurci pred osemdesetimi leti odločili za Slovenijo. V: Zgodovina v šoli, 2000, št. 3-4, str. 37; Bizjak, Slovenska vojska 1918-1919, str. 131-133.

⁸⁷ O tem gl. tudi Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 73-85.

⁸⁸ SN, št. 265, 9. 11. 1918, Pozdravljeni nam, bratje Srbi, v svobodni Jugoslaviji, prav tam, Srbija na pomoč!, št. 274, 20. 11. 1918, Politične vesti. *Labi, ki so zasedli del našega ozemlja*; št. 5, 7. 1. 1919, Dnevne vesti. *Čestit božič*. Enake poglede na vlogo srbske vojske pri reševanju vprašanja mej so izražali tudi prebivalci z ozemlja, ki so ga zasedli Italijani. (SN, št. 279, 25. 11. 1918, *posebno izdanje*, Sijajna manifestacija za takojšnje ujedinjenje s Srbijo, št. 292, 9. 12. 1918, Idrijčan, Iz Idrije)

cem, in ker te ni bilo, so časopisi s pisanjem o akciji podpolkovnika Švabića in sploh Srbov, bivših ujetnikov, ustvarjali vtis, da Slovenci nismo sami.⁸⁹ Liberalni politiki in politični tisk so pri tem opazno izstopali. Vzneseno so slavili 'naše zaščitnike' - srbsko herojsko armado in srbske junake, ki so vzor ljubezni, samozatajevanja in discipline.⁹⁰ Član načelstva JDS dr. Fran Novak je v svojem pozdravnem govoru srbskim častnikom in vojakom, ki so jih 15. novembra 1918 povabili na ogled gledališke igre Frana Saleškega Finžgarja Divji lovec v Narodnem gledališču v Ljubljani, celo poudaril, da "bajno junaštvo" srbske vojske skoraj "nima zgleda v svetovni zgodovini". Dodal je še: "Vi Srbi ste nam izvojevali živo resnico ene same, nedeljive, nerazdružljive, od Soče do Vardarja na zunaj in znotraj, po svojem sestavu in svojih čustvih enotne jedinstvene Jugoslavije."⁹¹ Podobno je na Srbe in srbsko vojsko gledal tudi Vladimir Ravnihar. Na koncertu, ki ga je v čast srbskih častnikov in vojakov 16. novembra 1918 priredila Glasbena matica v Ljubljani, je povabljenega nagovoril: "Vi ste naši *spasitelji*, stvaritelji naše svobode. Bodite nam tudi *učitelji* te svobode."⁹² V vsesplošnem narodnem čustvovanju, ki se je v novembrskih dneh leta 1918 sprostito ob zavesti o doseženi slovenski nacionalni svobodi, in je prijateljsko in brez predsodkov pozdravljalo vse, ki so med svetovno vojno stali nasproti habsburškemu nemštvu in ob koncu vojne simbolizirali njegov vojaški in politični zlom,⁹³ so liberalci pokazali tudi nesebično človeško čustvovanje do pripadnikov srbske vojske. Ko je po kratki bolezn 26. novembra 1918 v Ljubljani umrl poročnik Stojan Antonijevič,⁹⁴ se je od njega na pokopališču pri Sv. Križu poleg predstavnika srbske vojske, poročnika Dušana Jankovića, v imenu ljubljanskega prebivalstva poslovil član načelstva JDS, literarni zgodovinar in publicist, dr. Fran Ilešič.⁹⁵ Umrlému srbskemu poročniku je zagotovil tudi posmrtno počivališče, saj so ga pokopali "začasno v grobnico rodbin Ilešič-Svetlič".⁹⁶

Veliko bolj kritičen odnos do oboroženih sil so imeli v socialnodemokratski stranki. JSDS se je postavila na izrazito protimilitaristično stališče in je zahtevala

⁸⁹ Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 109.

⁹⁰ SN, št. 265, 9. 11. 1918, Pozdravljeni nam, bratje Srbi, v svobodni Jugoslaviji, št. 266, 11. 11. 1918, Pozdrav Srbom, št. 267, 12. 11. 1918, Narodno gledališče, št. 269, 14. 11. 1918, Dnevne vesti. *Koncert na čast srbskim junakom*, št. 270, 15. 11. 1918, Dnevne vesti. "Glasbena Matica", št. 271, 16. 11. 1918, Slavnostna predstava v Narodnem gledališču v čast srbski posadki, št. 272, 18. 11. 1918, Na čast srbskim junakom, št. 274, 20. 11. 1918, Politične vesti. *Lahi, ki so zasedli del našega ozemlja*, št. 276, 22. 11. 1918, Pozdrav Srbom, št. 304, 23. 12. 1918, Sprejem srbskih čet v Ljubljani; št. 5, 7. 1. 1919, O splošnem političnem položaju.

⁹¹ SN, št. 271, 16. 11. 1918, Slavnostna predstava v Narodnem gledališču na čast srbski posadki.

⁹² SN, št. 272, 18. 11. 1918, Na čast srbskim junakom. - Tako razpoloženje je vladalo tudi med podčastniki ljubljanske garnizije, ki so na že omenjenem sestanku, 1. 12. 1918, sprejeli resolucijo, v kateri so poudarili: "*Zahvaljujemo in klanjamo se bratski srbski vojski za rešitev izpod tujega jarma.*" (SN, št. 291, 7. 12. 1918, Dnevne vesti. *Sestanek jugoslovanskih podčastnikov.*)

⁹³ Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 78.

⁹⁴ SN, št. 283, 28. 11. 1918, Dnevne vesti. *Pogreb srbskega častnika.*

⁹⁵ SN, št. 284, 29. 11. 1918, Dnevne vesti. *Pogreb poročnika Antonijevića.* Pogreba poročnika Stojana Antonijevića so se udeležili predsednik Narodne vlade Josip vitez Pogačnik, ljubljanski župan Ivan Tavčar, ljubljanski podžupan Karel Triller, poverjenik za narodno obrambo Lovro Pogačnik, poveljnik II. vojnega okrožja podmaršal Nikola pl. Ištvanović, Fran Ilešič, srbski častniški zbor v Ljubljani, mestni občinski svet, vodje mestnih uradov, predstavniki Sokola, Orla in Slavca, narodno ženstvo na čelu s Franjo Tavčarjevo in Cilko Krekovo, slovensko vojaštvo in številni ljubljani. (Prav tam)

⁹⁶ SN, št. 284, 29. 11. 1918, Dnevne vesti. *Pogreb poročnika Antonijevića*, št. 285, 30. 11. 1918, Izjava zahvalnosti.

takojšnjo demobilizacijo.⁹⁷ Tako je eden najvidnejših pripadnikov stranke in član njenega izvršilnega odbora, ing. Anton Štebi, že 31. oktobra 1918 pisal, da tisti, ki so še v avstro-ogrski vojski, zahtevajo "predvsem, *da se nas odpusti* iz vojaške službe. Siti smo tega nečloveškega trpljenja in si ne želimo nadaljevanja v sladkejši obliki, v domovini. V naših srcih je poleg ljubezni do naroda še ona širja in lepša ljubezen, ki oklepa vse narode, ki brati vse narode v medsebojni solidarnosti, ljubezen do človeštva, ljubezen do ohranitve vseh človeških dobrin." Zato naj bi bila prva odločitev Narodnega Vijeća odločitev o demobilizaciji - "edino tolažilno povelje, ki bo odstranilo z naših ramen *za vedno in za povsod* vojaško suknjo in morilno orožje".⁹⁸ Pacifizem JSDS je posebej poudarilo tudi njeno glasilo *Naprej*, ki je 21. decembra 1918 objavil članek *Izpraznite kasarne!* "Kakor gladnemu kruha nam je treba demobilizacije - bistrre, brez obotavljanja in zavlačevanja!", je zapisal *Naprej*. Opozarjal je, da mora biti po štirih letih vojnega razdiranja in uničevanja "naša glavna skrb /.../, da čim prej spravimo življenje v naše gospodarstvo, da obnovimo proizvodni proces v kmetiji, v tovarni in vseh povsod. Eden prvih predpogojev je hitra demobilizacija - mobilizacija ljudi za mirovno delo. Če stopiš na ljubljansko ulico, te zbode v oči nepregledna množica uniformiranih ljudi, pohajkujočih brez posla, lehkomišelnostjo upravljajočih čas in denar; če stopiš v vojaško pisarno - gneča ljudi pri delu, ki bi ga lahko opravljala dva, trije. Samo v Ljubljani je okoli 8000 ljudi pod orožjem, odtegnjenih gospodarskemu delu. /.../ Nerazumljivo nam je," je nadaljeval, "zakaj se naša vlada pri demobilizaciji tako počasi obrača, zakaj z neverjetno lehkomišelnostjo pušča v brezdelju cele brigade ljudi, ko je potreba po delu na vseh straneh vnebovpijoča. Namesto da bi z vso energijo in urnostjo vračala ljudi mirovnemu delu, jih kliče še nanovo pod orožje in jih trga iz produkcijskega procesa."⁹⁹

Gornji poudarek se je navezoval na stališče JSDS, da je vsakršna vojaška akcija, s katero bi skušali rešiti odprto vprašanje slovenskih narodnih mej, neustrezna in zato nepotrebna.¹⁰⁰ Za JSDS je bila namreč misel o nujnosti vojaške rešitve tega vprašanja fraza, ki jo je "treba zavreči med staro železje in enkrat za vselej oprostiti naše politično umstvanje lažnjivih premis, ki nas zapeljujejo v najusodnejše zmote". *Naprej* je takšno odklonilno stališče takole utemeljil: "Poglejmo enkrat na sever! Če prav presojava duševno razpoloženje naših severnih mejašev, se ne moremo ubraniti misli, da bi resen pomenek z antanto, ki je danes dejanski gospodar vojaškega in političnega položaja v srednji Evropi, in prav tako resen pomenek z odgovornimi krogi Nemške Avstrije napravila mahoma red v severnih pokrajinah in nas spravila v faktično posest ozemlja, ki nam po našem narodnem pravu pripada. Pot, po kateri hodi naša narodna vlada, se nam zdi popolnoma zgrešena, ker po nepotrebem razpihava že itak razpaljene strasti in ker po nepotrebem terja žrtve, ne da bi donášala uspehov. Če se spušča kak general - vojne slave željan - v aventure, ga je treba prijeti za uzdo. Ali narod ne more in ne sme služiti

⁹⁷ *Naprej* (dalje N), št. 250, 31. 10. 1918, Naš končni cilj, prav tam, Outlaw (ing. Anton Štebi), Prvi pogrški Narodnega vjeća, št. 259, 12. 11. 1918, Po začrtani poti, št. 293, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

⁹⁸ N, št. 250, 31. 10. 1918, Outlaw [ing. Anton Štebi], Prvi pogrški Narodnega vjeća.

⁹⁹ N, št. 293, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

¹⁰⁰ N, št. 293, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!, št. 296, 27. 12. 1918, Dopisi. *Zagorje ob Savi*, št. 299, 31. 12. 1918, Dr. M.[ilan Korun], Koroška fronta.

osebnim ambicijam teh vojskovodij in je vojne - tudi operetne - do grla sit."¹⁰¹

Vero v nevojaško rešitev vprašanja slovenskih in jugoslovanskih mej je Naprej zagovarjal tudi v zvezi z ravnanjem nasproti Italiji. Opozarjal je, da so "apostoli, ki razširjajo misel, da se dá jadranski spor odločiti zgolj z orožjem, mnogo opasnejši". Ker se Italija ni nameravala umakniti z okupiranega slovenskega in jugoslovanskega ozemlja in ker "v vseh vrstah našega naroda brez razločka političnih strank živi odločna in neomajna volja, da se združi vse od Jugoslovanov naseljeno ozemlje v novoustanovljeni državi SHS (Kraljevini SHS - op. J. P.), volja, manifestirana tako svobodno in tako odločno, da je o nje istinitosti in globokosti izključen tudi najrahljši dvom", je vojno razpoloženje zavračal s sklicevanjem na samoodločbo narodov. "Mi opiramo svoje zahteve na načelo narodne samoodločbe, na načelo, ki ga je predsednik Wilson razglasil za konkretni vojni cilj Zedinjenih držav in ki so ga antantne države po svojih odgovornih državnikih prevzele. S tem pa je bila londonska pogodba (Londonski pakt z dne 26. aprila 1915 - op. J. P.) sicer ne izrecno razveljavljena, pač pa preluknjana in v Londonu Italiji priznane pravice ozemlja nekdanje avstro-ogrske monarhije imajo danes le še toliko veljave, kolikor se skladajo s samoodločbo na njem naseljenega prebivalstva. Če antanta, torej francoska in angleška vlada ostaneta dosledno v skladu s svojimi izjavami in če ostane predsednik Wilson zvest svoji besedi, da narodi ne smejo biti več predmet barantanja poedinih vlad, Italija ne bo mogla kljubovati vsemu svetu in rešitev jadranskega konflikta se bo izvršila gladko in nekrvavo; namesto Jugoslovanske vojske, ki bi jo moral jugoslovanski Gambetta (Léon Gambetta - po razglasitvi /tretje/ francoske republike 1870 vojni minister v "vladi narodne obrambe") šele iz tal izteptati, bodo dokončali veliko delo našega narodnega ujedinjenja - ne s puško, ampak z glasovnicami v rokah - stanovalci sedaj od Italijanov zasedenega ozemlja."¹⁰²

Prepuščanje odločitve o usodi slovenskega ozemlja dejavnikom zunaj naroda oziroma podrejanje narodove odločitve o tem vprašanju njihovi volji je JSDS dosledno zagovarjala.¹⁰³ Tudi v primeru, ko vlade v Parizu, Londonu in Washingtonu ne bi bile zveste svojim načelom. Če pa bi se "zgodil ta neverjetni, da ne rečemo nemogoči slučaj, da se izkažejo Wilson in državniki antante kot preoblečeni politični tolovaji, ki gredo za ropom celih narodov", bi bila "blazna" misel o neizogibnosti vojne. "Ali naj se Jugoslavija upre celemu svetu v številni Nemce na severu, Madžare na vzhodu, Bulgare na jugu?" je spraševal Naprej. Odgovarjal je, da "s svojim decimiranim, izstradanim in raztrganim ljudstvom, s svojimi porušeni domovi in železnicami, s svojimi zanemarjenimi, izčrpanimi in opustošenimi polji, s svojimi pogašenimi plavži in izumrlimi tovarnami" in šibkimi denarnimi sredstvi, na to ne more misliti. "Znamenje je to, da preišljajmo - ne na novo vojno! - (pač pa) na čim bistrejše obnovenje razdejanih vrednot, da dahne novo življenje preko tega pokopališča".¹⁰⁴

¹⁰¹ N, št. 293, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ V tem smislu je razmišljal tudi dr. Milan Korun, ki je konec decembra 1918 zapisal: "Dokler ne govori Belgrad in ententa, tudi ne moremo odrekati koroškimi Nemcem formalne pravice, da si svojo namišljeno posest proti slovenskemu, le v imenu mednarodno nepriznane ljubljanske vlade, nastopajočemu vojaštvu, branijo." - N, št. 299, 31. 12. 1918, Dr. M.[ilan] Korun, Koroška fronta.

¹⁰⁴ N, št. 293, 21. 12. 1918, Izpraznite kasarne!

JSDS je svoj odklonilni odnos do vsakršnega nastopa oboroženih sil oziroma ukrepanja njenih predstavnikov v zvezi z razmerami ob meji konkretno pokazala ob nekaterih dogodkih na slovenskem Štajerskem oziroma v Mariboru. Ko je poveljnik Štajerskega obmejnega poveljstva general Rudolf Maister prejel več grozilnih pisem in 31. decembra 1918 izmed nemških Mariborčanov izbral 21 talcev, da jamčijo s svojim življenjem za njegovo varnost ter red in mir,¹⁰⁵ je Naprej njegovo odločitev primerjal z ravnanjem nekdanjih avstrijskih vojaških oblasti. Zapisal je, da jih "verno posnemajo tudi naši generali in komandanti", ki so prišli "na pristno avstrijsko misel in začeli zapirati kot take lastne državljane. Kar ni bilo dovoljeno nemškemu generalu, naj bo dovoljeno jugoslovanskemu! Ker naša stranka takih militarističnih orgij ne more in noče trpeti, bomo proti takim metodam pacificiranja in osvobojevanja vedno nastopali," je zagotovil Naprej.¹⁰⁶ Po tedaj veljavnem mednarodnem pravu je bilo jemanje talcev sicer dovoljeno, toda njihovo streljanje za dejanja drugih oseb je bilo prepovedano; v nasprotju s človečanskim duhim je namreč, da odgovarja nekdo za dejanje, ki ga ni sam storil ali zasnoval. Maistrov ukrep je vzbudil strah in ogočenje med mariborskimi Nemci in v sosednji Nemški Avstriji, odobrvala pa ga ni tudi Narodna vlada.¹⁰⁷ Vendar se nanj ni odzvala tako žolčno kot JSDS. Na svoji seji 3. januarja 1919 je podarila, "da se ne sme uvajati sistem talcev, katerega smo vsi obsojali ko se ga je posluževala v sedanji vojni Avstrija proti Jugoslovanom. General Maister ima na razpolago kulturnejša sredstva, da vzdrži varnost in mir. Na drugi strani pa Nar. Vlada neče desavuirati generala Maistra, kateremu gre zahvala, da je Maribor še v naših rokah. General Maister je sam mnenja, da bo rabil talce samo kakih 5 ali 6 dni. Zato se odpošlje šele jutri brzojavka, v kateri se obljubi Nemški Avstriji, da se bo Maistrov ukrep takoj ukinitil, ko ne bo zanj več nujnega razloga." Omenjeni telegram so poslali državnemu tajniku Nemške Avstrije dr. Ottu Bauerju, Maister pa je svoj ukrep, kot je dejal, "iz lastne volje" umaknil 10. januarja 1919. Kot talec ni bil s slovenske strani ne tedaj ne pozneje ustreljen noben Nemeč.¹⁰⁸

V kolikor bi še lahko razumeli oster odziv JSDS na Maistrov problematični ukrep, pa je bolj zanimivo njeno ocenjevanje ravnanja slovenskega vojaštva 27. januarja 1919 v Mariboru. Tega dne so mesto obiskali člani posebne ameriške študijske komisije na Dunaju, ki je sicer imela pooblastilo, da določi demarkacijsko mejo za upravno in zasedbeno razmejitev med Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS na Koroškem. Mariborski Nemci so ob tej priložnosti organizirali velike demonstracije, da bi članom komisije prikazali nemški značaj Maribora. Ob tem so na Glavnem trgu pred mestno hišo, ki so ga zapolnili do zadnjega kotička, name-noma, tudi s strelji iz revolverjev, izzivali slovensko vojaštvo, da je moralo uporabiti orožje. Vojaki so demonstrante, med katerimi je bilo več mrtvih in ranjenih, razgnali. Vodja članov ameriške komisije podpolkovnik Sherman Miles je po demonstraciji izjavil, da je ne bo vzel na znanje, njegov spremljevalec major prof. Lawrence Martin, pa je ocenil, uporaba orožja ni bila neupravičena, čeprav vtis, ki

¹⁰⁵ SN, št. 1, 2. 1. 1919, Stroge odredbe v Mariboru; Ude, Boj za severno slovensko mejo, str. 101.

¹⁰⁶ N, št. 5, 8. 1. 1919, Po avstrijsko!

¹⁰⁷ Ude, Boj za severno slovensko mejo, str. 102; Zapisnik 41. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 3. januarja 1919, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 236-237.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 237.

ga je dobil, nikakor ni bil ugoden.¹⁰⁹ Namera mariborskih Nemcev ni uspela, Naprej pa je bil prepričan, "da bi se s primernim pojasnilom, s sporazumom in brez terorizma bila dala stvar tudi opraviti. Streljanje na ljudi, ki so brez orožja, pa ni umestno, še toliko bolj neumestno pa je proslavljati čin potem kot politični dogodek prve vrste in podžigati z njim narodnostno sovraštvo, pa bodisi na naši ali na nemški strani."¹¹⁰

Razen v vprašanju mej in v izražanju načelnega protimilitarističnega stališča se je JSDS opredelila glede značaja in družbenega položaja oboroženih sil še ob drugih priložnostih. Tako je ob novici, da je neki polkovnik oklofutal vojaka pred domobransko vojašnico (nekdanja vojašnica med Poljansko in Roško cesto v Ljubljani), Naprej protestiral proti ohranjanju avstrijskega duha v oboroženih silah. "Ta bi bila lepa, da bomo v naši vojski trpeli stari ton in nekdanje surovosti. Take 'stebre' armade bomo porušili do tal, in če so ti stebri še tako aktivni," je zapisal 28. decembra 1918.¹¹¹ V skladu s svojim stališčem, da je treba vojsko očistiti surovih in avstrofilskih častnikov, pa je že v začetku decembra 1918 objavil članek Poglavlje o očiščenju in drugo. Članek so napisali nekdanji vojaki, v njem pa so poudarili, da so "časi, ko je vsaka surovina v oficirski uniformi lahko poljubno zmerjala, klofutala, suvala in pretepala ubogega infanterista, /.../ definitivno minili. Ako je inteligenca 'pozabila' na svoje 'strumnosti', pa ni bivši prostak-trpin pozabil na vsa poniževanja in krivice, proti katerim ni bilo nobenega pripomočka in nobene pritožbe. Zato pravimo: iz oficirske suknje ven, o komur se dokaže, da se je le enega infanterista dotaknil z roko ali pestjo." Poudarili so še: "Nam v bivšem strogo nemškem avstrijskem duhu vzgojeni ljudje sploh ne ugajajo, ali saj iz večine ne."¹¹² V tem smislu je kasneje Naprej opozarjal še na nujno potrebo po oblikovanju slovenskega vojaškega izrazoslovja, pri čemer je mislil na častnike, "ki so bili vzgojeni v nemških kadetnicah, in katerih velik del je zatajeval do zadnjega časa več kot 3 krat 'svoje' slovenstvo".¹¹³

JSDS se je dotaknila tudi vprašanja družbene vloge oboroženih sil. Poudarjala je, da se jih ne sme uporabljati v notranjepolitične namene, zavzemala pa se je tudi za korektno ravnanje njenih pripadnikov pri izvrševanju nalog, ki so zadevale vzdrževanje javnega reda in miru.¹¹⁴ Narodnostnemu značaju oboroženih sil so v JSDS namenili pozornost šele po oblikovanju Kraljevine SHS. Naprej je pisal o enotni jugoslovanski armadi oziroma o graditvi enotne armade za "novo skupno

¹⁰⁹ Podrobneje o tem gl. Ude, Boj za severno slovensko mejo, str. 104-114; Matija Slavič: Državni prevrat v Mariborski oblasti. V: Slovenci v desetletju 1918-1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana 1928, str. 245-246; Zapisnik 54. seje Narodne vlade za Slovenijo, z dne 31. januarja 1919, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 315-316, Zapisnik 55. seje Deželne vlade za Slovenijo, z dne 2. svečana 1919, prav tam, str. 324-327.

¹¹⁰ N, št. 24, 30. 1. 1919, Kri v Mariboru.

¹¹¹ N, št. 297, 28. 12. 1918, Dnevne vesti. *Na dan z imenom.* Omenjenega avstrijskega duha je bilo očitno težko izkoreniniti, saj je Albin Prepeluh v svojih spomilih zapisal, da je (spomladi 1919) od nekaterih vojakov-prostovoljcev v slovenskih enotah na Koroškem dobil "važne informacije", po katerih so bili "preprosti vojaki /.../ nezadovoljni z višjimi oficirji, zlasti ker nekateri redko prihajajo mednje, a če že pridejo, se drže strogo ločeno od njih - prav kakor nekdanje v avstro-ogrski armadi. Takšne in podobne pritožbe so se množile." (Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 215)

¹¹² N, št. 280, 6. 12. 1918, Poglavlje o očiščenju in drugo. Gl. tudi N, št. 274, 29. 11. 1918, Dnevne vesti. *Zborovanje rez. častnikov.*

¹¹³ N, št. 291, 19. 12. 1918, Dnevne vesti. *Vojaška slovenščina.*

¹¹⁴ N, št. 290, 18. 12. 1918, Manifestacija brez delavcev, št. 291, 19. 12. 1918, "Naši boljševiski", prav tam, Dnevne vesti. *Vojaštvo, kakor policija.*

jugoslovansko državo SHS",¹¹⁵ Milan Korun pa je srbsko vojaštvo izenačeval z jugoslovanskim.¹¹⁶ Tudi v JSDS je bilo prisotno veliko zaupanje v Srbe in srbsko vojsko, ki so ju imeli za rešitelje tedanjih temeljnih slovenskih narodnopolitičnih vprašanj in poroka za lepši slovenski razvoj. Tako je po italijanski zasedbi Primorske Naprej objavil članek, v katerem je avtor poudaril: "Brezdvomno pa je, da preneha italijanski pravni naslov do začasnega zasedenja naše zemlje v tistem momentu, ko stopi na mesto stare Avstrije, kot posestnik slovenskih zemelj drug mednarodno pravno priznan faktor, in to je ententni zaveznik: srbski narod."¹¹⁷ Kasneje je Naprej objavil še en članek, ki je izrazito slavil Srbe in srbsko vojsko. Avtor dr. Janko Leskovec je hvalil srbske častnike in zagotavljal, da so "skoro brez izjeme abstinenti, zlasti mlajši". Opozarjal je še na zasluge, za katere bi morali biti po njegovem mnenju Slovenci hvaležni Srbom: "Srečna konstelacija in požrtvovalnost srbskega naroda sta dosegli, da smo tudi jugoslovanski Benjamini (Slovenci - op. J. P.) oproščeni tujega gospodarstva, in da se nam obeta bodočnost, kakršne si prej niti sanjati nismo mogli."¹¹⁸

Če zaokrožimo pogled JSDS na pomen in vlogo oboroženih sil, vidimo, da je v njem izstopal predvsem protimilitarizem. Na njegovi osnovi je JSDS ocenjevala vsa vprašanja, ki so bila povezana z vojaškim dejavnikom, in sicer tako dosledno, da je, sicer sklicujoč se na načelo samoodločbe narodov, nasprotovala uporabi vojaške sile pri reševanju mejnih vprašanj. Značilno za odnos JSDS do oboroženih sil je zato dejstvo, da na prvem velikem strankinem srečanju po koncu vojne - vseslovenski socialnodemokratski konferenci 19. januarja 1919 v Ljubljani - o oboroženih silah ni bila izrečena nobena beseda. Ob tem se je konferenca opredelila do mejnega vprašanja v tem smislu, da je protestirala proti italijanski zasedbi jugoslovanskih pokrajin in zahtevala pravično določitev narodnostne meje na Koroškem.¹¹⁹ V času do oblikovanja Dravske divizijske oblasti (o njeni vzpostavitvi Naprej ni poročal) je odnos JSDS do oboroženih sil pokazal še Anton Štebi. Ko so po odstopu Narodne vlade v slovenski politiki razpravljali o številu poverjeništev, ki naj bi jih obsegala bodoča Deželna vlada za Slovenijo (od dvanajstih, ki jih je pred tem obsegala Narodna vlada, so sprva v Beogradu za Deželno vlado predvideli le štiri, slovenska politika pa je nato dosegla, da jih je obsegala šest),¹²⁰ je Štebi v Napreju zagovarjal sestavo Deželne vlade brez poverjeništv za narodno obrambo. Po njegovem mnenju je bilo "neobhodno potrebno, da poslujejo za slovensko

¹¹⁵ N, št. 284, 11. 12. 1918, Zadnje vesti. *Nova jugoslovanska armada*.

¹¹⁶ N, št. 299, 31. 12. 1918, Dr. M.[ilan] Korun, Koroška fronta.

¹¹⁷ N, št. 269, 23. 11. 1918, n. n., Italijanski imperializem.

¹¹⁸ N, št. 288, 16. 12. 1918, [dr. Janko Leskovec], Srbi in mi.

¹¹⁹ "Vseslovenska" konferenca Jugoslovanske socialno demokratične stranke 19. januarja 1919 v Ljubljani. V: Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije : socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920, tom V. Beograd 1951, str. 375-376.

¹²⁰ O tem gl. podrobneje Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Slovenci v desetletju 1918-1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana 1928 (dalje Brejc, Od prevrata do ustave), str. 211-212; Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 220-227; Balkovec, Prva slovenska vlada, str. 41-42; Zapisnik 51. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 24. januarja 1919, Sejni zapisniki NV SHS in DVS, 1, str. 295-296; Miroslav Stiplovšek: Slovenski parlamentarizem 1927-1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana 2000, str. 25-27; Perovšek, Državnopravni in upravnopolitični razvoj Slovenije 1918-1921, str. 16-17; Andrej Rahten: Pozabljeni slovenski premier : politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934). Celovec 2002, str. 200-202.

ozemlje države SHS (Kraljevine SHS - op. J. P.) do končnega izenačenja vseh državnih elementov sledeča poverjenišva še nadalje: poverjenišvo za notranje zadeve, za uk in bogočastje, za socialno skrbstvo, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za kmetijstvo in za promet. To je naravna potreba slovenskega naroda, ako hočemo, da se našemu razvoju ne stavijo zapreke in težave."¹²¹ Štebi te potrebe ni videl na vojaškem področju, res pa je, kot je kasneje zapisal prvi predsednik Deželne vlade za Slovenijo, Janko Brejc, da so tedaj na Slovenskem ocenjevali, "da so se nekatera poverjenišva, kakor n. pr. vojne, prometa, prehrane, takoj popolnoma ukinila, temu ni bilo ugovarjati, ker je bilo (to) zaradi zedinjenja v eno državo samo po sebi dano";¹²² Štebi je to oceno konkretno izrazil.

V kolikor sta marksistična JSDS in liberalna JDS imeli malo skupnega v pogledih na položaj in vlogo oboroženih sil pa sta si bili v tem vprašanju bolj blizu JSDS in katoliška Vseslovenska ljudska stranka. VLS je podpirala izražanje protimilitarističnih stališč, saj je njeno glasilo Slovenec 4. januarja 1919 objavil članek poročevalca za Jugoslavijo v francoskem časnikarskem uradu v Bernu dr. Janka Hacina, v katerem se je avtor spraševal, po kakšni poti naj se razvija jugoslovanska država. "Gre za to," je opozarjal, "ali bo naša država kulturna država, v kateri bodo cvetele znanost, umetnost, poljedelstvo, industrija, trgovina, vse naše duševno in gmotno življenje, kjer bodo vse sile posvečene duševnemu in gmotnemu napredku in blagru posameznika in celokupnosti, ali pa da postanemo vojaška država, kjer bodo vse duševne in telesne sile, vsa naša gmotna in duševna sredstva, vsa naša notranja in zunanja politika, sploh vse naše zasebno in javno življenje koncentrirano okoli misli: osvoboditev poslednjega dela našega naroda, ki še zdihuje pod tujim jarmom." Avtor se je zavedal, da bi neugodna rešitev mejnega vprašanja vodila v krepitev vojaške države oziroma v "tem večje in močnejše /.../ naše hrepenenje, da osvobodimo svoje brate". V mislih je imel Slovence na Primorskem, ki so bili na podlagi Londonskega pakta od novembra 1918 pod italijansko zasedbo. Da ne bi v bodoče med Kraljevino SHS in Italijo "ležala /.../ varana vera, ki bo skozi stoletja kričala po osveti in kazni", se je zavzel, naj jugoslovanska stran pri urejanju meje z Italijo ne pristane na veljavnost Londonskega pakta, pač pa naj zahteva uresničitev določil Rimskega pakta.¹²³ "Ne smemo se pregovarjati za to ali ono vas, to in ono mesto, ampak za princip: ali londonski ali rimski pakt, ali sila ali pravica, drugega razgovora ni."¹²⁴ To bi tudi odločilo vprašanje o vojaškem ali nevojaškem značaju jugoslovanske države; uveljavitev Rimskega pakta bi zagotovila njen protimilitaristični razvoj.

¹²¹ N, št. 22, 28. 1. 1919, Inž. A.[nton] Štebi, Narodno gospodarski utrinki, I.

¹²² Brejc, Od prevrata do ustave, str. 211.

¹²³ Slovenec (dalje S), št. 3, 4. 1. 1919, dr. Janko Hacin, Za kaj gre? - Rimski pakt oziroma dogovor med predsednikom Jugoslovanskega odbora dr. Antejem Trumbičem in vodjem italijanskega vladnega odbora za sporazum med podjarmljenimi narodi Avstro-Ogrske Andreo Torrejem je bil sklenjen 7. 3. 1918. Njegovo besedilo je bilo nato sprejeto na kongresu t. i. tlačenih narodov Avstro-Ogrske 8.-10. 4. 1918 v Rimu. Besedilo je določalo, da bodo rešili ozemeljska nesoglasja med Italijo in južnimi Slovani sporazumno in prijateljsko na temelju narodnostnega načela in narodne samoodločbe. Ker je sklepe kongresa v Rimu odobral tudi predsednik italijanske vlade Vittorio Emanuele Orlando, se je zdelo, da je dokončno dosežen dogovor med italijansko vlado in južnimi Slovani o razmejitvi z Italijo, in da je s tem Italija odstopila od Londonskega pakta. Kasneje se je Italija od Rimskega pakta, ki ni imel meddržavne veljave, odvrnila, temelj mirovnih pogajanj pa je ostal Londonski pakt.

¹²⁴ S, št. 3, 4. 1. 1919, dr. Janko Hacin, Za kaj gre?

O vprašanju slovenskih narodnih oziroma jugoslovanskih državnih mej, ki ga je v večjem delu svojega članka obravnaval Janko Hacin, je razpravljala tudi VLS. Kljub načelni podpori protimilitarizmu je zagovarjala vojaški poseg na Koroškem in na Primorskem, vendar ne tako izrazito in takšnim poudarkom kot liberalci.¹²⁵ Načelnik VLS dr. Anton Korošec je o tem vprašanju na zborovanju zaupnikov VLS, 16. januarja 1919 v Ljubljani, dejal: "Čeprav v srcu vsi mrzimo oboroženo silo, kadar domovina kliče, /.../ pojdemo na stražo in v bran."¹²⁶ VLS, ki je bila, tako kot JDS in JSDS, naklonjena Srbom in 'srbskim junakom',¹²⁷ je z njima delila tudi prepričanje, da je za ugodno rešitev vprašanja mej odločilna srbska pomoč.¹²⁸ Obenem pa je, enako kot JSDS, razmišljala o možnem negativnem vplivu srbske politike na oborožene sile v bodoči, skupaj s Kraljevino Srbijo oblikovani jugoslovanski državi. Ko so na seji Narodne vlade 21. novembra 1918 razpravljali o vprašanju, ali naj se bodoča jugoslovanska država do končne odločitve Ustavodajne skupščine oblikuje kot republika ali monarhija, sta predstavnika VLS in JSDS Janko Brejc in Anton Kristan proti monarhističnim zamislim izrekla ostre in tehtne pomisleke. Po njuni sodbi bi namreč pristanek na monarhistično obliko vladavine pomenil nevarnost, da se "ustvari diktatura one osebe (srbskega regenta Aleksandra Karađorđevića - op. J. P.), ki imenuje in seveda tudi odstavlja voditelje države". Opozarjala sta, da je "pojem o tem, kdaj vlada na Balkanu mir in red, podvržen samovoljnemu tolmačenju provizorične vlade. Tudi se je bati," sta pripomnila, da se na podlagi odločitve političnega vrha monarhije "imenuje vojaški guverner v posameznih deželah in se bodo vršile volitve v konstituantno pod različnim pritiskom."¹²⁹ VLS je enako kot JSDS namenila pozornost narodnostnem značaju oboroženih sil šele po oblikovanju Kraljevine SHS. Slovenec je pisal o vzpostavljanju nove jugoslovanske narodne vojske, ki bo predstavljala "eno edinstveno vojsko naše edinstvene nove države SHS (Kraljevine SHS - op. J. P.)".¹³⁰ Vzpostavitve Dravske divizijske oblasti ni komentiral, objavil je le kratko uradno obvestilo o njenem oblikovanju.¹³¹

¹²⁵ S, št. 284, 10. 12. 1918, Na Koroško!; S, št. 13, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske ljudske Stranke. Prim. tudi S, št. 278a, 3. 12. 1918, Dr. Korošec v Radovljici.

¹²⁶ S, št. 13, 17. 1. 1919, Zborovanje zaupnikov Vseslovenske ljudske Stranke.

¹²⁷ Omenjena naklonjenost ni izhajala iz občutka manjvrednosti v odnosu do Srbov kot je bilo to značilno za liberalce. Glede tega je kasnejši vidni politik VLS Ivan Vesenjaj konec novembra 1918 liberalce celo opozoril, "da v junaškem trpljenju preizkušeni sobrat (Srb - op. J. P.) petoliznikov ne mara". - S, št. 272, 26. 11. 1918, J. [Ivan] Vesenjaj, Dr. M. Zarnikove zmote.

¹²⁸ S, št. 269, 22. 11. 1918, Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi, št. 270, 23. 11. 1918, Klika ruje, št. 277, 2. 12. 1918, K., Monarhija ali republika, centralizem ali avtonomija, št. 278a, 3. 12. 1918, Dr. Korošec v Radovljici, št. 284, 10. 12. 1918, Na Koroško!; SN, št. 304, 23. 12. 1918, Sprejem srbskih čet v Ljubljani.

¹²⁹ Zapisnik 20. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 21. novembra 1918, Sejni zapisniki NV SHS in DVŠ, 1, str. 123-124. Po poročilih socialnodemokratskega Napreja pa naj bi v VLS zagovarjali tudi drugačne poglede na vlogo oboroženih sil na notranjepolitičnem področju. Naprej je sredi decembra 1918 pisal, da naj bi na shodu krščanskosocialne Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), 8. 12. 1918 na Savi na Gorenjskem, Ivan Gostinčar in član uredništva Slovenca Vekoslav Vrtovec, prisotnim članom JSDS zagrozila, da bodo, če bo treba, proti JSDS uporabili oboroženo silo. (N, št. 286, 13. 12. 1918, Dopisi. S Save na Gorenjskem, št. 291, 19. 12. 1918, "Naši boljševiki.") Glasilo JSZ Naša moč teh očitkov ni ne potrdila ne zanikala, poudarila pa je, "da bomo najodločnejše, s krepkimi besedami branili svobodo vesti in svobodo združevanja delavcev proti nasilstvu socialne demokracije". Socialnim demokratom je še sporočila: "Vaš boljševizem, posledico nemškega nadčloveka bomo strli, o tem bodite uverjeni!" (Naša moč, št. 4, 27. 12. 1918, Smešna nasilstva)

¹³⁰ S, št. 285, 11. 12. 1918, Reorganizacija jugoslovanske vojske.

¹³¹ S, št. 27, 2. 2. 1919, Dravska divizijska oblast.

Kar zadeva poglede katoliškega tabora na položaj in vlogo oboroženih sil lahko opozorimo tudi na stališča, ki so jih o tem oblikovali v tedanji slovenski Cerkvi. O tem je v svojem Dnevniku pisal eden tedaj najvplivnejših slovenskih narodnih voditeljev - škof Jeglič. Jeglič je svoje mnenje o vlogi in ravnanju oboroženih sil izrekel že 29. oktobra 1918, na veliki narodni manifestaciji na Kongresnem trgu v Ljubljani, ko je bila razglašena odcepitev slovenskih dežel od Avstrije in ustanovitev samostojne Države SHS. Ko je na manifestaciji spontano nastopil nadporočnik dr. Mihajlo Rostohar, in v imenu zbranega slovenskega vojaštva odpovedal prisego habsburškemu cesarju ter obljubil zvestobo novi državi, je škof Jeglič razburjeno vzkliknil: "To je pa revolucija!" - "Da, Prezvisešeni, tako nekako," mu je suho odvrnil Rostohar.¹³² Škof Jeglič se je torej najprej odzval na revolucionarno ravnanje slovenskih častnikov in vojakov, ki so - kot je znano - v pravnem pogledu (z odpovedjo prisega prejšnjemu suverenu in s prisego novi državi) utemeljili slovensko samoodločbo, v vojaškem pa obvarovali narodno osvoboditev in državno osamosvojitve v letu 1918.¹³³ Po oblikovanju Narodne vlade se je Jeglič pozitivno izrazil o razmerah na področju vojaštva, saj je 5. novembra 1918 v svoj Dnevnik zapisal: "Zdi se, da imamo dobro vojaško poveljništvo in bo moglo ohraniti red."¹³⁴ Kasneje je to oceno spremenil, iz njegovega zapisa v Dnevniku z dne 22. novembra 1918 pa je razvidno, da je vlogo oboroženih sil videl tudi v urejanju notranjepolitičnih vprašanj. Ko so v drugi polovici novembra 1918 v slovenski politiki razpravljali o vprašanju oblike vladavine v bodoči jugoslovanski državi, je namreč razprave o tem vprašanju pospremil z naslednjim razmišljanjem: "Položaj je neugoden za republiko; pa tudi za volitve predsednika bi bilo težko; zediniti se ne bi mogli, pa bi nastale hude borbe; in kdo bo ukrotil ljudske mase, ki se vedno bolj poprijemajo boljševizma; posebno ker nimamo armade ne na Hrvaškem ne na Slovenskem; vsaj ni nobene discipline in vojaki vpoklicani prav kmalu domu odidejo. Mora priti monarhija, kateri bi bil na čelu Aleksander. Sestaviti se mora skupno ministrstvo pod regentom Aleksandrom. Ima naj nalog organizirati armado in pripraviti volitve za konstituantno."¹³⁵ Pomen, ki ga je Jeglič pripisoval oblikovanju skupne vlade nove jugoslovanske države in ustanovitvi njenih oboroženih sil, je očitno izhajal iz njegovega kritičnega premisleka o možni vlogi srbske vojske na slovenskem ozemlju. Ocenjeval je namreč, da bi lahko, če ne bi prišlo do oblikovanja skupne vojske, srbske vojaške enote v Sloveniji nastopale kot samostojen vojaški dejavnik. To pa bi liberalci izkoristili v političnem boju proti katoliškemu taboru. "Naši se boje Srbov, katere liberalci kličejo na pomoč, naj bi zasedli jugoslovanske pokrajine", je že 11. novembra 1918 zapisal v svoj Dnevnik. "V tem slučaju bi bile volitve v konstituantno pod bajoneti Srbov in

¹³² Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo : politika na domačih tleh med vojno 1914-1918. Ljubljana 1971 (dalje Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo), str. 264-266.

¹³³ O tem gl. podrobneje Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 267-268; Švajncer, Slovenska vojska 1918-1919, str. 16-26; Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 51-58; Bizjak, Slovenska vojska 1918-1919, str. 39-50.

¹³⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in narodnoosvobodilni borbi (AS 1871), Jeglič, dr. Anton Bonaventura, Dnevnik (Prepis), zv. 11 (dalje Jegličev dnevnik, 11), str. 44.

¹³⁵ Prav tam, str. 47. O tedanjih razpravah o obliki vladavine v bodoči jugoslovanski državi gl. Brejc, Od prevrata do ustave, str. 174-177; Zečević, SLS in jugoslovansko zedinjenje, str. 167-174; Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 133-146.

utegnili bi zmagati liberalci, ki so vedno bolj očitno za dinastijo Karadjordjević."¹³⁶

III

V prelomnih mesecih po koncu oktobra 1918, ko so Slovenci doživeli razpad ene, nastanek druge in njen prehod v tretjo državno skupnost, so slovenska politika in slovenski organi državne oblasti oblikovali prepoznaven odnos do vprašanja družbene in politične vloge ter značaja oboroženih sil. Vsi ključni dejavniki tedanje slovenske oblasti in politike so se zavedali njihovega narodno-državnega pomena. Slovenska Narodna vlada se je odgovorno posvetila vprašanju vzpostavitve in organiziranosti sistema oboroženih sil kot sestavnega dela urejene državne in družbene strukture. Glede oboroženih sil na ozemlju, ki je bilo pod njeno upravo, je bila na prelomu let 1918/1919 pri Narodni vladi in nato Deželni vladi za Slovenijo prisotna zavest o obstoju (slovenske) narodne oborožene sile, čeprav se je že v tem času uveljavilo tudi razumevanje vojaških enot v jugoslovanskem smislu. Osnovno nalogo oboroženih sil je Narodna vlada najprej videla v zagotavljanju stabilnih varnostnih razmer, nato pa v reševanju tedanjega slovenskega narodnopolitičnega položaja - vprašanja slovenskih narodnih mej. To je bilo, kljub opaznemu protimilitarističnemu razpoloženju pri Jugoslovanski socialnodemokratski stranki in Vseslovenski ljudski stranki, tudi večinsko stališče tedanje slovenske politike, saj sta tako VLS kot Jugoslovanska demokratska stanka podpirali misel o vojaškem reševanju tega vprašanja.

Med slovenskimi političnimi strankami se je tako kot pri Narodni vladi pokazal dvojni odnos do narodnopolitičnega značaja tedanjih oboroženih sil. V času obstoja Države SHS pa tudi kasneje so liberalci na tedanje oborožene sile gledali kot na enote jugoslovanske vojske, vendar so obenem pisali tudi o slovenski narodni vojski. Po oblikovanju Kraljevine SHS, ko sta se o tem opredelili tudi VLS in JSDS, pa je na Slovenskem prevladal pogled, po katerem so oborožene sile razumeli v smislu jugoslovanskih oboroženih formacij. Posebno vprašanje v slovenski politiki tedanjega časa je bil odnos do Srbov in srbske armade. Za liberalni tabor je bilo značilno njeno izrazito povečevanje, v srbski vojski pa je videl tudi odločilni dejavnik za ugodno rešitev vprašanja slovenskih mej. Podobna stališča so zagovarjali tudi v JSDS. Katoliški tabor je bil v tem pogledu, kljub izraženim simpatijam do Srbov, bolj zadržan. Škof Jeglič je v srbski vojski celo videl sredstvo za izvajanje (liberalnega) političnega nasilja proti katoliškemu gibanju. Ob tem je VLS, tako kot tudi JSDS, v tedanji politični razpravi o ureditvi bodoče jugoslovanske države opozarjala na možnost, da bi v novi državi lahko prišlo tudi do izkoriščanja oboroženih sil v notranjepolitične namene. Zanimivo je, da je v zvezi z notranjepolitično problematiko škof Jeglič očitno pomislil tudi na uporabo oboroženih sil proti boljševističnemu razpoloženju med ljudmi. Stališče, ki je združevalo vse tedanje slovenske politično državne dejavnike - Narodno vlado in politične stranke -, pa je zadevalo vprašanje novega družbenega, kulturnega in političnovojaškega značaja oboroženih sil. Narodna vlada in politične stranke so se ob različnih priložnostih zavzele za uveljavitev modernega, protimilitarističnega duha nove armade. Kot družbeni in politični dejavnik, ki odločilno varuje življenjske

¹³⁶ Jegličev dnevnik, 11, str. 45.

narodnodržavne interese, naj bi nova armada temeljila na humanih, pravičnih in korektnih odnosih med častniki in vojaki.

Taki moderni in družbeno napredni pogledi slovenske politike in oblasti na značaj oboroženih sil, ki se jih je dotikala tudi zavest o obstoju slovenske narodne vojske, niso zdržali preizkušnje časa. Vojska Kraljevine SHS, na Slovenskem utemeljena z oblikovanjem Dravske divizijske oblasti, se je razvijala v militarističnem duhu in je postala pomembna opora nedemokratičnega, unitarističnega in na velikosrbski hegemoniji vzpostavljenega političnega sistema prve jugoslovanske države.

Jurij Perovšek

POLITICAL AND IDEOLOGICAL STANDPOINTS OF THE SLOVENIAN PARTIES AND STATE ADMINISTRATION AUTHORITIES TO THE ESTABLISHMENT OF THE ARMY 1918-1919

S u m m a r y

In the decisive period between 29 October until 1 December 1918, Slovenians saw the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, the establishment of the State of Slovenes, Croats and Serbs and its merging with the Kingdom of Serbia into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. At this time and then in the Kingdom of SHS, Slovenian politics and Slovenian state administration authorities formed a distinctive attitude to the question of social and political role and character of the armed forces. All key actors of the Slovenian authorities and politics at that time were aware of the national and state importance of the armed forces. The SHS National Government in Ljubljana, which was the holder of authority in Slovenia in the State of Slovenes, Croats and Serbs, responsibly explored the question of establishing and organising a system of armed forces as an integral part of a well-regulated state and social structure. In regard to the armed forces in the territory under its jurisdiction, an awareness about the existence of the (Slovenian) national armed forces was still present in the National Government at the turn of 1918 and then also in the Provincial Government for Slovenia (from the beginning of 1919), even though the understanding of army units in the Yugoslav sense had already been asserted at this time. The National Government first saw the basic role of the armed forces in ensuring a stable security situation, and later in solving the Slovenian national-political situation at that time - the issues of Slovenian national borders. That was, despite a noticeable anti-militaristic attitude of the Yugoslav Social Democratic Party (hereinafter JSDS) and the Slovenian People's Party (hereinafter VLS), also the majority standpoint of the Slovenian politics at that time, since the Slovenian People's Party as well as the Yugoslav Democratic Party supported the ideas about the military solution of this problem. Among the Slovenian political parties, just like in the National Government, a dual attitude to the national and political character of armed forces at the time was noticeable. In the time of the State of Slovenes, Croats and Serbs and also later, the liberals saw the armed forces of the time as Yugoslav Army units, but simultaneously they also wrote about the Slovenian National Army. After the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, when VLS and JSDS also declared themselves in regard to this, in Slovenia the armed forces were mostly understood in the sense of Yugoslav armed formations. The attitude towards Serbs and the Serbian Army was a separate issue in the Slovenian politics of that time. The liberal camp characteristically praised the Serbian Army distinctively, considering it the decisive factor for the favourable resolution of the Slovenian border problem. JSDS argued for similar viewpoints. The Catholic camp, although favourably inclined towards Serbs, was more reserved in this aspect. Bishop Jeglič even saw the Serbian Army as the means of perpetrating (liberal) political violence against the Catholic movement. Simultaneously, during the political discussions about the system of the future Yugoslav state, VLS, just like JSDS, also emphasised the possibility that in the new state the armed forces could also be abused for internal political purposes. It is interesting, however, that in regard to internal political issues bishop Jeglič obviously also considered that the armed forces could be used against the Bolshevik sentiment among the people. However, the viewpoint which brought together all the Slovenian political and national factors of that time - the National Government as well as the political parties - had to do with the new social, cultural and political military character of the armed forces. The

National Government and political parties took various opportunities to argue for the assertion of a modern, anti-militaristic spirit of the new army. As a social and political factor, decisively protecting the vital national interests, the new army was supposed to be based on humane, rightful and proper relations between the officers and soldiers.

Such modern and socially progressive attitudes of the Slovenian politics and authorities towards the armed forces, also subject to the awareness about the existence of the Slovenian national army, did not stand the test of time. The Army of the Kingdom of SHS, established in Slovenia with the formation of the Drava Division District, developed in the militarist spirit and became an important support for the non-democratic, unitarian system of the first Yugoslav state, based on the Greater Serbian hegemony.

1.01
Prejeto 5. 12. 2008

UDK 330.34(497.4-14)

Jože Prinčič*

Primorsko in postojnsko gospodarstvo v času med obema svetovnima vojnama

IZVLEČEK

Po koncu prve svetovne vojne je začelo gospodarsko življenje na Primorskem in Notranjskem teči po drugačnih tirnicah kot v matični domovini. Z italijansko zasedbo so bile postavljene nove meje gospodarske dejavnosti, zaradi katerih je ta del prišel v slabši in predvsem podrejen položaj glede na druge pokrajine v Italiji. Še usodnejša okoliščina za njegov nadaljnji razvoj pa je bila gospodarska politika italijanske vlade. Slednja si je namreč prizadevala, da v čim večji meri izkoristi gospodarske danosti ter sistematično spodje gospodarsko moč slovenskega prebivalstva.

Trije dejavniki so v času med obema svetovnima vojnama vplivali na gospodarski razvoj postojnskega okraja: prvi je bil strateški položaj ozemlja, drugi načrtna italijanska kolonizacija, tretji, ki je bil v določenem pogledu tudi pospeševalni dejavnik gospodarskega razvoja, sta bila meja in mejne povezave. V letih 1918 do 1941 so velik del jugoslovanskega blaga izvažali v Italijo po prometnih poteh postojnskega okraja, ki so predstavljale pot do industrije severne Italije.

Ključne besede: Primorska, Notranjska, gospodarstvo, slovensko-italijanski gospodarski odnosi, etnična bonifikacija, Zavod E.R.A. (Ente per la Rinascita delle tre Venezie), italijanska kolonizacija, Postojna, Pivka, lesna industrija, Windischgraetz, SICLA, Postojnska jama

ABSTRACT

ECONOMY OF THE PRIMORSKA REGION AND THE POSTOJNA COUNTY BETWEEN BOTH WORLD WARS

After the end of World War I, the economic life in the Primorska and Notranjska regions started to take a different turn than in the homeland. With the Italian occupation, new limitations were imposed on the economic activities, which was why these parts ended up in a worse and especially subordinate position than the other Italian provinces. The economic policy of the Italian government was an even more fatal detriment for the further development of these regions. Namely, the Italian government endeavoured to take advantage of these lands' economic resources as much as possible, while systematically undermining the economic power of the Slovenian population.

Three factors influenced the economic development of the Postojna county in the interwar period: the first one was the strategic position of this territory; the second the methodical Italian colonisation; while the third factor, which also promoted the economic development in a certain aspect, were the border and cross-border connections. From 1918

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: joze.princic@inz.si

to 1941, a significant share of Yugoslav goods was taken to Italy through the transport paths of the Postojna county, which represented the way to the Northern Italian industry.

Key words: Primorska, Notranjska, economy, Slovenian-Italian economic relations, ethnic improvement, the E.R.A. Institution (Ente per la Rinascita delle tre Venezie), Italian colonisation, Postojna, Pivka, timber industry, Windischgraeatz, SICLA, the Postojnska jama cave

Leto 1918 je bilo pomembna ločnica v gospodarskem življenju Primorske. Na delu, ki ga je zasedla italijanska vojska, se je začelo povsem novo, še bolj travmatično obdobje, polno negotovosti in upravičenega strahu. Po razpadu habsburške monarhije je bila Julijska krajina izločena iz gospodarske celote, ki so jo ustvarile v času stoletnega prilagajanja avstrijske in ogrske pokrajine. Z novimi političnimi mejami so bile postavljene tudi nove meje gospodarske dejavnosti: pot proti "starim tržiščem" na severu se je zaprla, odprla pa pot proti jugozahodu, torej na nasprotno stran, s katero poprej gospodarstvo območja ni imelo nobenih vezi.¹ Za območje, kjer je bilo težišče gospodarske dejavnosti na kmetijstvu, je bil takšen premik gospodarskega težišča in z njim povezano prilagajanje novi gospodarski sestavi in celoti zelo slaba rešitev. S privilegiranega položaja glede kmetijske pridelave (zlasti zgodnje zelenjave, sadja, vina in krompirja) in obmorskega turizma (kot najjužnejša pokrajina Avstro-Ogrske) je prišla v slabši in predvsem podrejen položaj v primerjavi z drugimi pokrajinami v Italiji. Kmetijska prireja in pridelava Julijske krajine je postala v novem okolju nekonkurenčna, obsojena na omejitve prodaje na domači trg in na precejšnje znižanje cen kmetijskim pridelkom. Podoben udarec je doživela tudi industrija na obravnavanem območju. Odrezana od dotodanjih tržišč je imela malo možnosti, da se ob hudi konkurenci italijanskih tovarn obdrži in napreduje.

Druga, morda še usodnejša okoliščina, ki je vplivala na gospodarski razvoj Julijske krajine ob začetku dvajsetih let preteklega stoletja, je bila gospodarska politika italijanske vlade. Slednja namreč namenoma ni hotela upoštevati potreb in značilnosti priključenega ozemlja, zlasti ne dejstva, da se je njegova poprej prednostna lega glede na celotno gospodarsko organiziranost nenadoma spremenila v neugodno. Pri sprejemanju ekonomskih in drugih ukrepov je dajala prednost načrtnemu ustvarjanju pogojev za celotno izkoriščanje gospodarskih danosti na priključenem ozemlju, pri čemer je postavila v ospredje politični interes, katerega namen je bil raznarodovanje. Ta je vključeval sistematično spodjedanje gospodarske moči slovenskega prebivalstva. Vlada v Rimu ni izbirala sredstev pri uresničevanju tega cilja. Najprej je omejila zamenjavo denarja le na krone, ki so se nahajale v Julijski krajini, izključila pa ves denar, ki je ostal onstran črte premirja. S tem je oslabil ali uničila slovenske denarne ustanove, saj so skoraj vse slovenske denarne zadruge, ki so v preteklosti omogočale preživetje mnogim slovenskim prebivalcem in ki so do konca prve svetovne vojne sprejemale hranilne vloge, imele naložen denar v Celju ali Ljubljani.² Nadalje je na različne načine zavlačevala z izplačevanjem

¹ Josip Agneletto: Gospodarsko stanje podeželskega prebivalstva v Julijski Krajini. V: Luč, 1928, št. 2 (dalje Agneletto, Gospodarsko stanje podeželskega prebivalstva v Julijski Krajini), str. 21.

² Nada Čibej: Denarni zavodi cone B in cone B STO in njihov vpliv na gospodarstvo na Primorskem in v Sloveniji 1945-1956 : magistrsko delo. Koper 2004, str. 11.

vojne odškodnine in vojnega posojila, oškodovance pa je dodatno prizadela še s tem, da je obnovo prizadetih objektov poverila privatnim italijanskim družbam, ki so gledale le na svoj dobiček.³ Sledila je omejitev lastninske pravice na italijanski vzhodni meji. Posestniki so lahko krčili gozd, sadili drevje, gradili ali porušili svoja poslopja le z odobritvijo pristojne vojaške oblasti. K poslabšanju gmotnega položaja kmečkega prebivalstva so močno pripomogli tudi novi davki in nov način njihove izterjave. Izterjevanje je bilo poverjeno zakupnikom, ki so delovali brezobzirno.

Italijanka država je sicer skušala na razne načine olajšati slabo gospodarsko stanje kmečkega prebivalstva, ki je predstavljalo glavni steber države. Podeljevala je agrarne kredite in ustanovila nekaj posebnih agrarnih ustanov, katerih naloga je bila, da s poljedelskim poukom in drugimi oblikami pomoči pomagajo povečati kmetijsko pridelavo. Ta nesporno pozitivna prizadevanja pa niso bila namenjena slovenskim in hrvaškim kmetom na novih, priključenih ozemljih, saj je tu država izvajala načrt raznarodovanja in "etnične bonifikacije", to je zaseganja slovenske zemlje in kolonizacije z naseljevanjem italijanskih družin. To nalogo so izvajali italijanski denarni zavodi, med katerimi je imel posebno vlogo kreditni zavod *Ente per la Rinascita Agraria delle tre Venezie* (Zavod za agrarno obnovo Treh Benečij), ki je bil ustanovljen leta 1920. Posojila z visokimi obrestmi so bila dolgoročna in so pogostokrat preseгла vrednost kmetovega posestva. Ne zadostna zemljiška renta ob majhni posesti (prevladovala so posestva s povprečno 6 do 8 ha zemlje), ekstenziven način obdelovanja in zaostala živinoreja so ob nizkih cenah in še drugih razlogih, na katere bomo opozorili v nadaljevanju, delu dolžnikov preprečili, da bi pravočasno vrnili posojilo. Posojilna politika je pognala na dražbo mnoga kmetijska posestva, ki so jih po nizki ceni kupili italijanski kreditni zavodi. Postala je učinkovito sredstvo politike načrtne kolonizacije Slovenskega Primorja in Istre, s katero bi večja mesta ob italijansko-jugoslovanski meji dobila povsem italijanski etnični značaj. S prihodom fašistov na oblast je postalo razlašanje slovenskega gospodarstva še bolj agresivno. Zavod *Ente per la Rinascita Agraria delle tre Venezie* je bil s tem namenom leta 1931 obnovljen in je šest let kasneje dobil vsa pooblastila za prednostno razlašanje in odkup posestev slovenskih (in hrvaških) lastnikov. Večina slovenskih zadrug in denarnih zavodov je bila razpuščenih ali so jih vključili v italijanske ustanove.

Italijanski naložbeni interesi na priključenih ozemljih so bili omejeni na razvoj cestnega omrežja, na utrdbena dela na meji ter na razvoj posameznih industrijskih panog oziroma podjetij. Vložena sredstva, zlasti v t. i. atipično industrijo, to je industrijo, ki doma nima surovin, najde pa poceni delovno silo, so bila znatna, niso pa pripomogla k večjemu zaposlovanju slovenskega prebivalstva; italijanski delodajalci so namreč zaposlovali predvsem italijanske priseljence. Ko je Italija zasedla in anketirala Primorsko, je njeni "atipični industriji" slabo kazalo. Fužine in jeklarne so prišle v roke italijanske industrijske družbe Ilva, ki jih je takoj ugasnila. Iz Trsta so bile premeščene tudi vse osnovne pomorske transportne družbe. Dotlej cvetoče gospodarstvo Trsta, ki je bil pomembno in močno industrijsko in prometno središče, je zamiralo. Toda fašizem, ki je prišel na oblast leta 1922, je spremenil politiko do Trsta. V njegovih imperialističnih načrtih je postal Trst "punto di partenza" (izhodišče) za pohod na vzhod. Začel ga je industrializirati in razvijati v

³ Istra in Slovensko Primorje. Beograd 1952, str. 171.

močno industrijsko bazo. S pomočjo državnih naročil je začel v Trstu razvijati skoraj izključno vojno ali vojno pomožno industrijo in Trst je postal ena najpomembnejših baz njenega oboroževanja. Poleg stare težke industrije, ki je obstajala že leta 1918, je fašistična Italija začela razvijati še novo "atipično industrijo" v Trstu, Tržiču, Reki, Gorici.

Za Italijo in njeno oboroževalno industrijo so bila pomembna tudi posamezna podjetja na Primorskem, ki so spadala v "tipično industrijo", torej v industrijo, ki je imela na voljo domače zaloge surovin. Daleč najpomembnejši je bil rudnik živega srebra v Idriji, ki je na začetku tridesetih let zagotavljal 4 % proizvodnje živega srebra v Italiji in zaposloval približno 1000 delavcev. Do leta 1932 je bil precejšnje podpore deležen premogovnik v dolini Timave. Zaloge premoga so bile majhne, vendar pomembne glede na to, da Italija ni imela premoga.

Drugim "tipičnim" podjetjem, kot so bila cementarna, opekarne, kamnolomi marmorja in soline, je italijanska zasedba in aneksija prinesla če že ne popolnega propada, pa vsaj bistveno zmanjšan obseg poslovanja. Od istrskih solin, ki so pred prvo svetovno vojno, ko je Primorska s Trstom pripadala svojemu "naravnemu" zaledju, zaposlovale okoli 1700 delavcev in dajale več kot 26.300 ton soli, so pred drugo svetovno vojno delovale samo še soline v Koprju in Piranu, pa tudi njim je država dovolila zelo majhno proizvodnjo, ker je bila sol državni monopol. Zelo je nazadovala lesna industrija, ki je bila skoraj edina industrija na slovenskem podeželju. Tako kot kamnoseška obrt je bila še na primitivni stopnji proizvodnje, saj so prevladovali mali žagarski obrati. Skoraj popolnoma je prenehal z obratovanjem veliki mlin v Ajdovščini. Nazadovala je proizvodnja konzerviranega sadja in rib, pa tudi predelava mleka.

Najslabše jo je na Primorskem odnesla t. i. semitipična industrija, to je industrija, ki je našla v domačem okolju vsaj del surovin. V to kategorijo so spadali obrati usnjarske, papirne, tekstilne in živilske industrije. Tako so popolnoma zamrle vse strojarne, propadla je tekstilna tovarna v Ajdovščini, z delom je prenehala edina primorska papirnica v Podgori pri Gorici, druga podjetja papirne industrije so ostala neznatna. Od 291 destilacij, ki so obratovalle pred italijansko okupacijo, jih je pred drugo svetovno vojno delovalo le še 24. Zaradi konkurence drugih italijanskih podjetij je propadla velika tovarna piva Adria v Senožečah, isto usodo je doživela tudi proizvodnja čokolade. Skoraj popolnoma je opešala čevljarstva industrija v Mirnu, nič bolje se ni godilo industriji ribjih in sadnih konzerv. Čistilnice riža in pražarne kave v Trstu so močno skrčile svojo proizvodnjo, saj so svoje proizvode lahko prodale le v svoje nekdanje gospodarsko zaledje, to je v Jugoslavijo, Avstrijo, Češkoslovaško in na Madžarsko.

Večje pozornosti države je bilo deležno elektrogospodarstvo, saj je v Italiji po prvi svetovni vojni zelo primanjkovalo premoga, zato je morala graditi hidroelektrarne in objekte za prenos električne energije. Soča in njeni pritoki so nudili ugodne pogoje za pridobivanje električne energije, ki se jim Italija ni odrekla.

Primorska je bila že pred prvo svetovno vojno prerevna, da bi dala kruh vsemu svojemu prebivalstvu. Treba ga je bilo poiskati v tovarnah, na železnici ali pa oditi na študij in si tako zagotoviti boljšo prihodnost. Vse te poti pa so se po letu 1920 zaprle. To pa ni bil edini razlog za krizo, ki je v naslednjih letih zajela deželno gospodarstvo in tako odprla še vrata splošni družbeni krizi. Druga dva razloga, ki sta pripeljala zlasti malega posestnika v nerešljiv položaj, sta bila že omenjeno

konstantno zadolževanje in pasivnost kmečkega obrata. Zaradi slabih letin, nekonkurenčnih cen njegovih produktov, draginje industrijskih izdelkov in visokih davkov mu zemlja ni več mogla dati toliko, kolikor je potreboval za vzdrževanje družine. V pogojih splošnega ubožanja in brezposelnosti je bilo izseljevanje vedno bolj pogosta rešitev. Oblast je s stopnjevanjem političnega pritiska načrtno silila prebivalstvo v emigracijo.⁴

Po priključitvi Primorske k Italiji se je spremenila tudi socialna sestava prebivalstva. Slovenski meščanski sloj je skorajda izginil, saj so v nekaj letih odpustili, preselili ali upokojili večino slovenskega uradništva. Trgovski sloj, ki se je še nekaj časa zadržal po mestih, je bil podvržen močni asimilaciji. Tako se je obdržal le sloj malih trgovcev in obrtnikov na vasi. Pa tudi ti so imeli težave pri podaljševanju koncesij.

Gospodarske razsežnosti Tržaške pokrajine

V gospodarskem pogledu je Tržaška pokrajina predstavljala najrazvitejši del ozemlja, ki ga je Italija zasedla ob koncu prve svetovne vojne. Sredi dvajsetih let so prevladovala poljedelske in gozdne površine, ki so skupaj znašale 131.394 ha.⁵ Največji del skupne površine so pokrivali gozdovi, in sicer 29.606 ha. Gozd je bil tudi sicer največje bogastvo na tem območju. Les je bil edini proizvod Tržaške pokrajine, ki zaradi spremembe meja ni izgubil tržišč, temveč si je pridobil še nova. Medtem ko je bil trg z zgodnjim sadjem in drugimi pridelki popolnoma zasičen, je dobila trgovina z lesom vse pogoje, da zacveti. Gozdovi so predstavljali zlati vir dohodkov ne le za gozdne posestnike in trgovce, temveč tudi za ostalo prebivalstvo. Zaradi nezadostnih prometnih zmogljivosti in slabe organizacije prevoza (vseskozi je primanjkovalo vagonov) pa lesna trgovina ni doživela razmaha, kot bi ga lahko. Izgradnja novega, gostega cestnega omrežja in obrambnih utrdb v obmejnem gozdnem predelu ob jugoslovanski meji ter poslabšanje gospodarskega položaja kmečkega prebivalstva so odprli vrata pretiranemu izsekavanju gozdov. Italijanska uprava je pospeševala izvažanje lesa, drv in oglja v notranjost Italije.

Leta 1925 je bila površina posameznih kmetijskih kultur v Tržaški pokrajini naslednja: njive 13.100 ha, vrtovi 19.003 ha, umetni travniki v kolobarjenju 119 ha, naravni travniki v izmenjavi 885 ha in stanovitni travniki 29.458 ha, stalni pašniki 35.504 ha, vinogradi 2326 ha, sadovnjaki 256 ha, površine s praho pa so znašale 1120 ha.⁶ V tem letu so v pokrajini pridelali največ krompirja, koruze, pšenice, ovsu in krme. Na seznamu kmetijskih pridelkov so bili še: grozdje in vino, stročnice, oljke, olje, zelje, povrtnina, sadje, murvino listje. Glede prehrane pokrajina ni bila samozadostna. Za kritje potreb 326.000 prebivalcev je morala uvoziti 550.000 stotov pšenice, 278.000 stotov drugega žita, 286.000 litrov vina. Izvozila je le 79.000 stotov krompirja. Stanje živine je bilo naslednje: 19.681 glav goveda, 5101 konj, 3743 ovc, 1823 prašičev.⁷

---

⁴ Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*. Ljubljana 2000, str. 42-44.

⁵ *Edinost*, 21. 9. 1926, str. 1, *Gospodarstvo Julijske krajine v letu 1926*.

⁶ Po podatkih iz leta 1928 je znašala kmetijska površina 67.868 ha, gozda in pašnikov je bilo 47.788 ha, nerodovitna zemlja pa se je raztezala na 12.428 ha. V: *Edinost*, 25. 4. 1928, str. 1, *Gospodarski položaj trsta in pokrajine*.

⁷ *Edinost*, 21. 9. 1926, str. 1, *Gospodarstvo Julijske krajine v letu 1926*.

V prvih dveh letih, ki ju je pokrajina preživela v novi državni skupnosti, je bila med gospodarskimi problemi posebej izpostavljena redna preskrba prebivalstva z osnovnimi živili in potrebščinami. Italijanska vojaška uprava je prevzela bivšo avstrijsko aprovizacijsko centralo in nadaljevala z njenim delom. Do marca 1920 osnovnih živil ni bilo na pretek, jih pa, razen sladkorja, ni primanjkovalo. Sredi marca pa je generalni civilni komisar v Trstu izdal v vseh občinah zasedenega ozemlja uredbo o uvedbi živilskih nakaznic za kruh, testenine, riž, koruzo, olje, živalsko mast, surovo maslo, sir in sladkor. Prebivalci so morali prigrasiti izkaznico pri določeni prodajalni do 1. aprila. Uredba je prepovedovala, da bi v javnih lokalih lahko pripravili več kot deset jedi na dan. Prepovedala je še prodajo in porabo mesa ob petkih in sobotah, za mletje žita pa uvedla posebna dovoljenja.⁸

V naslednjih letih so se gospodarske razmere zaostriale, pogoji za gospodarjenje pa poslabšali. Italija se ni mogla izkupati iz gospodarske krize, ki je bila sicer normalna posledica večletnih vojnih spopadov. Zaradi inflacije in vrtoglavega padanja vrednosti lire na tujih borzah, špekulacij italijanskih bank, pomanjkanja kapitala, premoga in drugih surovin ter dolgov do Anglije in drugih držav sta industrijska proizvodnja in trgovski promet začela zastajati, kupna moč prebivalstva se je zmanjšala, rasli sta draginja in brezposelnost. Že do spomladi leta 1920 so se cene v primerjavi z letom 1913 povišale za 300 %. Konec tega leta se je inflacijski skok še povečal. Najbolj so se podražili meso, mleko in olje. Cene masti in nekaterih drugih proizvodov so bile maksimirane. Leta 1921 je kriza zajela industrijo. Brez dela je ostalo okoli 150.000 delavcev. V naslednjem desetletju se gospodarske razmere v Italiji niso umirile, pač pa so se še bolj zaostriale. Takšen razplet ni bil le posledica fašistične gospodarske politike, ki je dajala prednost avtarkiji in oboroževanju, temveč so ga povzročali tudi zunanji dejavniki, kot so bile na primer gospodarske sankcije proti Italiji zaradi napada na Etiopijo.

Kriza italijanskega gospodarstva je prizadela tudi Tržaško pokrajino, njene posledice sta čutila tako kmet kot delavec. Do leta 1922 je upadla prodaja vina. Ko so se znižale še cene goveje živine, so postala drva in les edini vir kmetovega dohodka. Vse več kmetov se je zatekalo v najem posojil v italijanskih denarnih zavodih. Do leta 1925 se je povečalo število brezposelnih delavcev, nadaljevale so se slabe letine, krize vinogradništva ni hotelo biti konec, že tako pičel dotok denarja v priključene kraje s slovenskim prebivalstvom se je ustavil. Leta 1926 so se opisanim težavam priključile še nove, ki so gospodarski voz še bolj potisnile navzdol. Za kroniste tistega časa je bilo najbolj zaskrbljujoče naraščanje vseh vrst davkov (državnih, deželnih in občinskih) in upad trgovanja z živino in lesom. Lesna kupčija, ki je morala do takrat kriti primanjkljaje ostalih gospodarskih področij, je zaradi upada povpraševanja in tuje konkurence "obtičala na mestu".

Padanje kupne moči, težave pri prodaji produktov in odsotnost možnosti za pri najem cenejšega kredita so poleg političnih pritiskov gotovo prispevali k naraščajoči nezainteresiranosti in nepodjetnosti slovenskega prebivalstva. Hkrati pa so sili lili slovensko politično in gospodarsko elito, zbrano okoli Trgovinskega izobraževalnega društva v Trstu in posameznih političnih skupin, da opusti pasivnost in začne graditi nove temelje za konsolidacijo in združevanje slovenskega gospodarstva. Dobro so se namreč zavedali, da je narodno preživetje v veliki meri odvisno od lastne gospodarske moči. V svoje osrednje glasilo so na začetku leta 1921 za-

⁸ Edinost, 16. 3. 1920, str. 1, Uvedba živilskih nakaznic.

pisali: "Če bomo gospodarsko dobro stali, potem pride vse drugo samo po sebi. Če ostanemo reven narod, ne bomo imeli dovolj življenjske moči in bomo morali poginiti."⁹ Njihovo izhodišče je bilo, da je treba ustvariti "trdno, neomejeno, osredotočeno organizacijo ljudskih gospodarskih naprav, s katerimi se bodo lahko borili proti prodirajočemu italijanskemu kapitalu".¹⁰ Pri iskanju najprimernejše gospodarske oblike, se pravi takšne, ki bo lahko "spojila pameten konzervativizem s smotrno naprednostjo",¹¹ so prišli do soglasja, da je to deželno združništvo. Njihov ideal je bila združitev vseh zadrug vseh strok v eno, centralistično urejeno in centralistično vodeno združno organizacijo. Cepitev združništva na več šibkih središč ni prišla več v poštev. Po načrtu naj bi najprej ustanovili "zadružno matico", potem pa okrepili obstoječe zadruge, jim dali "pogoje čvrstega življenja" ter odprli nove tam, kjer bi bile za to najboljše možnosti.

Slovensko združništvo v Tržaški pokrajini ni moglo odigrati pričakovane vloge. Snovanje nove gospodarske organiziranosti, ki naj bi tesno povezala vse združne zveze v Julijski krajini, se je preveč zavleklo, ker je bilo treba počakati do ureditve meja in rešitve "jadranskega vprašanja". Februarja 1920 je imela združna zveza, ki naj bi prevzela vlogo komercialnega in finančnega povezovalca slovenskih zadrug na ozemlju Julijske krajine svoj občni zbor. Sledilo je preoblikovanje obstoječih zadrug in iskanje načinov za njihovo tesnejše sodelovanje s slovenskimi gospodarskimi ustanovami. Ko je bilo združno gibanje v "bujnem zamahu", so nastopili fašisti, ki so ga načrtno in sistematično omejili, nato pa uničili. Tudi poskusi za ustanovitev združene banke, združne mlekarne in še nekaterih drugih ustanov so ostali le pri načrtih.

V postojnskem okraju

Neposredna vojna vihra Postojne in okoliških krajev ni dosegla, zato ni povzročila neposredne, pač pa veliko posredno škodo na njenih gospodarskih zmogljivostih. Teh zmogljivosti v letih od 1914 do 1918 niso vzdrževali, kar je precej zmanjšalo njihov učinek. Poleg tega pa je Postojnsko v teh letih izgubilo okoli 800 do 1000 delazmožnih oseb, kar je bil tudi zaviralni dejavnik pri oživljanju gospodarstva na obravnavanem območju.

V letih 1920 do 1941 je gospodarsko življenje okraja povsem urejala italijanska zasedbena oblast. Tako kot druge okraje v Tržaški pokrajini je tudi Postojnsko čutilo posledice poglobljajoče gospodarske krize italijanskega gospodarstva. Nujni izdatki, ki so bili potrebni za vsakdanje življenje in obratovanje kmetije so se povečali, zlasti na račun davkov, ki so se nezadržno povečevali.¹² Šele vojna psihoza, ki je zajela fašistično Italijo, je tudi gospodarstvu na Postojnskem dala oživljajoč presežek, ki so ga najbolje izkoristili gozdni delavci in kmetje.

Med dejavniki, ki so v času med obema svetovnjima vojnama najbolj vplivali na razvoj okraja, so bili pomembni zlasti trije. Med seboj so bili tesno povezani in

⁹ Edinost, 19. 1. 1921, str. 1, O centralizaciji združništva.

¹⁰ Edinost, 14. 1. 1921, str. 1, O centralizaciji našega združništva.

¹¹ Edinost, 1. 1. 1921, str. 1, Ob novem letu.

¹² Marija Makarovič: Viri preživljanja in način potrošnje v vasi Gradec pri Pivki v 20. stoletju : ljudje in kraji ob Pivki, II. knjiga. Postojna 1985 (dalje Makarovič, Viri preživljanja in način potrošnje v vasi Gradec), str. 205.

zato soodvisni. Prvi je bila italijanska gospodarska politika. Italija je v obmejnih območjih, kot je bilo Postojnsko, videla vrata na Balkan, zato je težila k temu, da jih uporabi kot odskočno desko za osvajanje novih, tujih ozemelj. Tako so slovenski priključeni kraji dobili položaj in privilegije "vojaške granice" in "etapnega ozemlja".¹³ Za uresničitev omenjenega cilja je italijanska vlada izvajala širok program vojnih gradenj in javnih del, ki je zahteval znatna sredstva. Gradila ni le prometnih poti in kasarn, ampak tudi mejne utrdbe in druge vojaške objekte ter reprezentativne upravne stavbe. Precejšnja pozornost je namenila tudi gradnji stanovanj za italijanski vojaški, polvojaški in civilni aparat ter najpotrebnejšim komunalnim objektom. Po dosegljivih podatkih je v letih 1919 do 1930 v občini Pivka zgradila 102, v občini Postojna 141, v postojnski okolici pa tri stanovanja. V letih 1931 do 1940 pa v občini Pivka 20, v občini Postojna 95, v postojnski okolici pa 9 stanovanj. Gradila je tudi vodovodno in kanalizacijsko omrežje.

Poleg načrtno naložbene dejavnosti je bil pomemben del italijanske gospodarske politike na priključnih slovenskih ozemljih še agresiven odnos do Slovencev, zlasti tistih, ki so imeli v svojih rokah srednja in mala podjetja v dobičkonosnih dejavnostih, to je na področju denarništva, trgovine in gostinstva. Slednje so italijanske oblasti zasegle ali pa toliko časa načrtno zapostavljale, da jih je uničila konkurenca, v kateri so imeli prednost Italijani. Vsi izvori kapitala so bili Slovincem zaprti oziroma so se stekali v italijanske roke. Italijanska propaganda je slovenske trgovce in posrednike načrtno zasmehovala, jih žalila in prikazovala kot nepotrebne in škodljive "verižnike iz zasedenega ozemlja".

Enostranska in omejena gospodarska politika italijanske države na Postojnskem je ustvarila neenake pogoje za preživljanje. V primerjavi z razmerami v Kraljevini SHS so bile plače delavcev v Postojni precej nižje. Hrana, zlasti živalski proizvodi, pa tudi kurjava in razsvetljava so bili dražji kot v sosednji državi. Cenejši so bili industrijski izdelki, umetna gnojila in stanarine.

Relativno visoke cene živil so spodbujale delavca k samopreskrbi, obratno pa so občutni davki in nizke cene industrijskih izdelkov silili kmeta v stranske dejavnosti, zlasti v prevozništvu, kjer so bili zaslužki sorazmerno visoki in so lahko zaslužili do 50 lir dnevno. Ob sočasnem razvoju lesne industrije in živalni gradbeni dejavnosti je to ustvarjalo pogoje za obstoj kmečko-delavskih gospodarstev. Dokler so veljale visoke cene živalskih proizvodov, je to pri kmečkih gospodarstvih, ki so razpolagala z zadostnimi površinami, ugodno vplivalo na pospeševanje živinoreje. Polkmet pa je moral težiti za tem, da je svoja manjša zemljišča čim bolj aktivno izrabil za gojitev rastlinskih pridelkov.

Drugi pomemben dejavnik je bila načrtna italijanska kolonizacija, katere cilj je bil okrepiti italijansko prebivalstvo v večjih slovenskih središčih ob meji in le-tim dati italijanski etnični značaj. Ta proces, ki je predpostavljal izseljevanje slovenskega prebivalstva iz teh krajev, so imenovali "etnična bonifikacija". Med središči, ki so bila za italijansko kolonizacijo še posebej pomembna, je bila tudi Postojna. Iz postojnske in sosednjih občin se je po letu 1920 pospešilo izseljevanje slovenskega prebivalstva v Argentino in kraljevino SHS. Potne liste za odselitev so Slovenci dobivali brez težav. Na drugi strani pa se je na začetku dvajsetih let preteklega stoletja močno okrepilo italijansko priseljevanje. Naselitveni val je bil tako močan, da je število prebivalstva hitro naraščalo. Italijanski migracijski val je bil premo

¹³ Edinost, 9. 2. 1922, str. 4, Naše kreditne razmere.

sorazmeren s številom prisilnih dražb, na katerih so prodali nepremičnine slovenskih kmetov. Število teh dražb je začelo naraščati sredi dvajsetih let.

Tabela 1. Dražba nepremičnin v letih 1921-1926¹⁴

Sodni okraj	L e t o						Skupaj
	1921	1922	1923	1924	1925	1926	
Postojna	-	3	5	5	3	10	26
Senožeče	1	1	2	4	-	1	9

Tretji usmerjevalni in v določenem pogledu tudi pospeševalni dejavnik gospodarskega razvoja, ki se je prekrival s prvim dejavnikom, so bile meja in prometne povezave. V letih 1919 do 1941 so velik del jugoslovanskega blaga izvažali v Italijo po prometnih poteh postojnskega okraja, ki so predstavljale pot do industrije severne Italije. Meja je postala izvor surovin, s tem pa vaba za naložbe v lesno industrijo, katere lokacija je bila odvisna tako od prometnih povezav kot od nahajališča surovin. Tako se je vzdolž železniške proge razvila vrsta industrijskih obratov in podjetij v Postojni, Prestranku, Št. Petru na Krasu in še drugod. Ti so črpali hlodovino delno iz zalednih (okoliških), delno pa iz hrvaških gozdov.

V času med obema svetovnjima vojnoma je gospodarska sestava postojnskega okraja ostala nespremenjena. Kot je razvidno iz spodnje tabele, je največji del prebivalstva v občini Postojna in Pivka živel od kmetijstva in gozdarstva. Sledila je industrija in službe v finančnih ustanovah ter javni upravi.

Tabela 2. Poklicna struktura prisotnega prebivalstva leta 1936¹⁵

Občina	Kmetijstvo	Industrija	Promet in zveze	Kreditni zavodi in Zavarovalnice	Trgovina	Svobodni in verski poklici	Javna uprava	Posebna uprava	Gospodinjstva	Skupaj	Od tega obrtniki	Vzdrževani
Postojna	4.095	1.776	426	538	17	39	884	18	279	8.108	624	6.272
Pivka	3.425	1.036	230	252	6	17	328	5	161	5.460	327	5.321

Delež poljedelske in gozdne površine v obeh občinah je bil med največjimi v Tržaški pokrajini. Sredi dvajsetih let je obsegal 49.329 ha. Od tega je na njive odpadlo 4007 ha, na vrtove 687 ha, umetne travnike v kolobarjenju 119 ha, naravne travnike v izmenjavi 885 ha, stalne travnike 14.897 ha, stalne pašnike 11.894 ha, površine v prahi so znašale 167 ha, gozdne površine pa so obsegale 16.673 ha.¹⁶

¹⁴ Agnelletto, Gospodarsko stanje podeželskega prebivalstva v Julijski Krajini, str. 29.

¹⁵ Pokrajinski arhiv koper (PAK), fond okrajnega ljudskega odbora Koper (OLO Koper), Statistično gradivo za perspektivni plan razvoja gospodarstva okraja Koper, 28. 2. 1957.

¹⁶ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje (AS 1734), šk. 648, Gospodarstvo v italijanskem obdobju.

Kmetijska posest je bila razdrobljena, saj so prevladovali male in srednje velike kmetije, veleposestev je bilo le nekaj. Italijanska družba E.R.A. (Ente per la Rinnascita Agraria delle tre Venezie, tj. Zavod za agrarno obnovo Treh Benečij) je bila lastnica več posestev, ki so jih obdelovali italijanski koloni.

Kmetijstvo na kraških tleh je bilo omejeno na pridelavo rži, ječmena, pšenice, krompirja, repe, zelja, fižola in krme. Donosi niso bili veliki in so pogostokrat zadostovali samo za pokritje domačih potreb. To je v prvi vrsti veljalo za pšenico, ki so je povprečno pridelali 10.000 stotov na leto. Od sadja so po navadi pridelali največ jabolk. Gojili so še hruške, češplje in na Pivškem tudi nekaj grozdja. Živinoreja ni bila paradna panoga. Pri gojenju govedi so se držali starih načinov, redki so bili hlevi, v katerih je število glav presegló domače potrebe. Podobno je veljalo tudi za prašičerejo, ki je v najboljšem primeru pokrivala lokalno povpraševanje.¹⁷

Samo s poljedelstvom in živinorejo se prebivalstvo ni moglo preživljati. Iskati si je moralo postranskih zaslužkov. Najprej s prevozništvom, to je s prevažanjem hlodov in drv v Trst. Ko so gradili železnico iz Postojne na Reko, so s Planine prevažali železniške prage v Postojno in na Reko. Nekaj denarja je v zimskem času navrglo tudi kidanje snega z železniških tirov.¹⁸ Precej več se je dalo zaslužiti s prepovedano trgovino, zlasti s konji. Tihotapstvo s konji je doseglo svoj višek v času gospodarskih sankcij, ki jih je tedanje Društvo narodov začelo izvajati proti Italiji zaradi napada na Etiopijo, ko se je razvilo v skoraj zakonito trgovino.

V času med obema svetovnima vojna v postojnskem okraju ni bilo večje in pomembnejše industrije. Delovalo je le nekaj večjih industrijskih obratov in žag ter večje število manjših žag. Po jugoslovanskih podatkih je bilo na tem ozemlju v lesni industriji in gozdarstvu zaposlenih 3400 oseb, po italijanskih statistikah pa 3580.¹⁹ Za potrebe lesene industrije se je na začetku dvajsetih let začelo brezobzirno izsekavanje gozdov. Slaba italijanska strokovna uprava je v naslednjih dveh desetletjih nenačrtno in čezmerno izkoriščanje gozda samo še stopnjevala. Njeno poseganje je bilo kolikor toliko omejeno le v gozdovih veleposestnikov. Del hlodovine in rezanega lesa listavcev in iglavcev so izvozili v notranjost Italije, večji del pa porabili za obnovitvena dela v vzhodno primorskih okrajih, za gradnje prometnih povezav in vojnih objektov, pa tudi za proizvodnjo furnirja, vezanih plošč in še nekaterih drugih lesnih polizdelkov.²⁰

Pri predstavitvi večjih lesnoindustrijskih obratov, za katere so na voljo podatki o njihovi ustanovitvi ali začetku obratovanja, velja začeti z Windischgraetzovima parnima žagama v Postojni, obrat je bil zagrajen oziroma je začel obratovati leta 1928, in v Belskem (1923) ter njegovim lesnoindustrijskim obratom v Št. Petru na Krasu (1928). Na obravnavanem območju so delovali še naslednji lesnopredelovalni obrati: Krainer Franc parna žaga v Postojni (1918), Srebotnjak Jernej parna žaga Landol (delovala v letih 1924 do 1934), Sever Josip parna žaga v Predjami (delovala je od leta 1918 dalje) in v Belskem, Loy Inocente elektro žaga Prestranek (1935), Allegri Giotti žaga Prestranek (1933), Facchinetti Dodiči parna žaga

¹⁷ ARS, fond Tržaška kvestura (AS 1829), šk. 15, Mesečno poročilo prefekta o politični in gospodarski situaciji v občini Postojna.

¹⁸ Makarovič, Viri preživljanja in način potrošnje v vasi Gradec, str. 201.

¹⁹ Perspektivni investicijski program okraja Postojna za dobo 1952-1962 z obrazložitvijo. Postojna 1954, str. 21.

²⁰ PAK, OLO Koper, 28. 2. 1957.

Prestranek (1933), Elektro žaga Specchio Prestranek (1933), Trošt Humbert parna žaga v Radohovi vasi pri Št. Petru (1933) in v Št. Petru, žagarski obrat Gabeloti (1933) in Vaninotti (1933).²¹ Treba je omeniti še naslednje parne in vodne žage: Lavrenčič Marjan Hrašče/Postojna, Faltrinelli Koritnica, Jelenčič Izidor Matenja vas/Prestranek, Menotti Prestranek, Kovšca Prestranek, Franc Modrijan, Pivka, Andrej Milavec Gornji Malni/Planina, Anton Gržina Zagon, Vincenc Križaj Lاندol, Jožef Ambrožič Slavina, Anton Milharčič Žeje, Lenasi Šmihel, Stanko Lavrenčič Hrašče.

Pred začetkom druge svetovne vojne je knez Windischgraetz organizacijsko preoblikoval svoje lesnopredelovalne obrate, in sicer tako da je ustanovil delniški družbi SCLABSA²² in SICLA²³ s sedežem v Trstu. Prva je prevzela skrb za nego in sečnjo gozdov, druga pa predelavo lesa. Slednja je združevala parno žago v Postojni in Belskem ter parno žago in tovarno vezanih plošč v Št. Petru na Krasu.

Največje in tudi najbolj znano lesno industrijsko podjetje je bilo v Št. Petru. Njegov predhodnik je bila žaga, ki sta jo še pred koncem 19. stoletja postavila posestnika Križaj in Medica. Obrat je skupaj s skladiščem septembra 1922 zgorel. Pogorišče je leta 1923 kupila družba Jakob Mankoč iz Trsta, ki je obrat obnovila že do konca leta. Leta 1924 je delal že s petimi polnojermerniki. Do leta 1927 je lastnik povečal proizvodne zmogljivosti in razširil ponudbo. Zgradil je parketarno, sušilnico, zabojarno, nov dimnik in še nekaj pomožnih gospodarskih objektov. Število zaposlenih se je povečalo na 90 delavcev, ki so delali v treh izmenah. Obrat je s polnimi zmogljivostmi delal le dve leti, potem pa je prišla gospodarska kriza, zaradi katere je najprej zmanjšal obseg proizvodnje in število zaposlenih, nato pa je prišlo do stečaja in ustavitve proizvodnje. Kratek čas je bila lastnik obrata banka. Leta 1930 jo je odkupil veleposestnik knez Windischgraetz iz Planine. Novi lastnik se je odločil težišče proizvodnje preusmeriti na izdelavo kakovostnega parketa. Zato je bilo treba zgraditi sodobnejši parketarskopredelovalni obrat, ki bi zagotovil tudi intenzivnejšo izrabo surovin. Za vpeljavo sodobnejšega tehnološkega postopka in nove organizacije dela je pritegnil češkega strokovnjaka ing. Beneša. Nova tovarna je začela s poskusno proizvodnjo leta 1933. Ostale industrijske panoge so bile zastopane z manjšimi zasebnimi in družinskimi obrati, med katerimi jih je bilo največ s področja prehranske in živilskopredelovalne industrije.

V prvih povojnih letih je bila trgovina gospodarsko področje, ki mu je bila posvečena posebna pozornost. Postal je prizorišče merjenja moči različnih nacionalnih in z njimi povezanih gospodarskih interesov. Leta 1920 so se razprave znotraj slovenske narodne skupnosti osredotočile na iskanje oblike trgovinske organiziranosti, s katero bi se lahko učinkovito uprli priseljevanju italijanskih trgovcev, ki so poskušali izkoriščati domačine kot kolone in si prizadevali uničiti slovenske trgovine.²⁴ Eden od predlogov za preureditev trgovske mreže je prišel iz Postojne. To je bil predlog za ustanovitev Trgovske zadruga z. o. o. s sedežem v Postojni. Po tem predlogu bi se morali vsi "narodni" trgovci in "sotrudniki" včlaniti v nacionalno trgovsko podjetje, in sicer tako da bi vložili določene denarne deleže, ki bi jim potem zagotavljali določene ugodnosti. Temeljna dejavnost podjetja bi

²¹ ARS, fond Pokrajinskega poverjenišva PNOO za Slovenske Primorje (AS 1835), šk. 173, Slovensko Primorje.

²² Societa coltivazione legname e abbattimento boschi S.A.

²³ Societa per industria ed il Comercio di Lagnami.

²⁴ Edinost, 2. 12. 1920, str. 2, Iz Postojne.

bila uvažanje življenjskih potrebščin in njihovo razdeljevanje. Trgovinsko dejavnost naj bi postopoma razširili še na proizvodno in denarno področje. Poleg špedicije in skladišč z zalogami bi zgradili manjše tovarne (na primer za galanterijo, za izdelovanje stolov), valjni mlin in menjalnice na železniških postajah. Z ustanovitvijo zaključenega trgovsko-proizvodno-denarnega podjetja bi se Slovenci v Italiji "osamosvojili od tujih tiranskih" podjetij in se zavarovali pred "raznarodovanjem naše trgovine".²⁵ Zagovorniki načrta so menili, da v novih razmerah Trst ne more več ostati središče slovenske gospodarske organiziranosti in dejavnosti. Zavzeli so se, da bi Postojna postala sedež skupne trgovinske organizacije, poleg tega pa prevzela tudi precejšen del vloge, ki jo je imel Trst. V Trstu naj bi ustanovili podobno podjetje, ki pa bi se osredotočilo na uvoz blaga iz tujine. Predlog ni dobil potrebne podpore. Zadružna zveza v Trstu je sicer podprla zamisel o ustanovitvi trgovske ali produktivne zadruge v Postojni, vztrajala pa je na stališču, da mora center gospodarske dejavnosti ostati v Trstu, kjer imajo za to vse potrebne pogoje.²⁶ Odločitve tržaških rojakov ni omajalo niti opozorilo, da je ostalo zelo malo časa za uresničitev tega načrta, s katerim bodo fašistom preprečili, da bi se utrdili v slovenskem prostoru.²⁷ Tržaška Zadružna zveza predloga ni podprla tudi potem, ko je iz Postojne prišla utemeljitev, da načrt oziroma nasprotni predlogi Trgovinskega izobraževalnega društva v Trstu niso realni, ker za njihovo izpolnitev nimajo dovolj sredstev in drugič zato, ker jim oblast in nacionalisti tega ne bodo dopustili.²⁸ S tem so poskusi slovenskega gospodarskega povezovanja propadli že na samem začetku.

Do leta 1920 je bila trgovina deležna precejšnjega nezadovoljstva, ker ni mogla zadovoljiti vseh potreb prebivalstva. Najbolj so se v okraju pritoževali zaradi pomanjkanja tobaka in soli. Zaloge so bile, vendar so jih italijanski uradniki prepočasno delili, zato so bile dostave neredne in so praviloma zamujale. V letih 1920 do 1941 so v postojnskem okraju prevladovala trgovine z mešanim blagom, ki so bile skoraj v vsakem večjem kraju in največkrat združene z gostilno in trafikom.

Tudi glede turistične in gostinske ponudbe je postojnskemu okraju pripadel poseben položaj. Pa ne zaradi gostiln, ki so bile skoraj v vsaki vasi in so bile, kot smo že ugotovili, združene s trgovino in trafikom. Ponudba v gostilnah, ki jih je bilo največ v Postojni in okolici, Prestranku, v Dolnji Košani, Hruševju, Bukovju, Zagorju in Palčju, pa tudi v Šmihelu na Krasu in Zagorju, je bila povprečna. Če so je pred prvo svetovno vojno v gostilnah točili izključno domače vino, je po vojni prevladala izbira cenejših italijanskih vin. Hotelirstvo, še posebej v Postojni, je doživelo svoj razcvet šele po začetku druge svetovne vojne, ko se je na tem območju povečalo veliko število vojaških enot. Zato pa sta bila na njegovem ozemlju dva turistična bisera, ki sta bila z velikimi črkami zabeležena v vseh pomembnejših turističnih vodnikih. Prvi je bila Postojnska jama, eden od turističnih centrov Julijske krajine. Rimska vlada ji je namenjala največjo pozornost. Za upravo jame je najprej imenovala centralno državno, potem pa posebno pokrajinsko komisijo s sedežem v Trstu. 30. decembra 1923 je upravljanje jame poverila komisiji s sedežem v Postojni. Ta je bila pooblaščen, da imenuje direktorja in še drugo osebje,

²⁵ Prav tam.

²⁶ Edinost, 7. 1. 1921, str. 2, Kako naj se uredi naša trgovina vsled nastalega položaja?

²⁷ Edinost, 2. 1. 1921, str. 2, Kako naj se uredi naša trgovina vsled nastalega položaja?

²⁸ Edinost, 14. 1. 1921, str. 2, Iz Postojne.

potrebno za poslovanje in vzdrževanje. S tem dekretom je vlada upravi Postojnske jame do leta 1926 zagotovila letno dotacijo v višini 400.000 lir. Do leta 1940 je država vložila v jamo 5,7 milijona lir; ta sredstva so bila porabljena za izboljšanje dostopa do jame, za nakup strojev, zgraditev železnice, posameznih objektov in za električno razsvetljava v jami. Sredstva so se ji hitro povrnila, saj je uprava v tem času za vstopnice pobrala nekaj več kot 15 milijonov lir.²⁹ Prvi odmevnejši dogodek, ki je bil povezan s Postojnsko jamo, je bila stota obletnica njenega odprtja, ki so jo praznovali septembra 1923. Naslednje leto je bil 8. junija slavnostni ogled začetka uporabe "pritlikavega vlaka", to je ozkotirne železnice in posebne lokomotive z desetimi vagoni. Konec leta 1925 so po desetih letih končali največja podzemna dela v jami. Maja 1926 je bila odprta Rajska jama in 6,5 km novih podzemnih hodnikov. Z italijanskimi državnimi sredstvi je bila zgrajena tudi jamska restavracija pri Postojnski jami.

Drugi turistični biser je bila Škocjanska jama. Novembra 1923 so člani italijanskega planinskega društva zasedli njene upravne prostore. Da bi zadostili predpisom, so dobili jamo v najem za 500 lir na leto. Od sredstev, ki so jih dobili od vstopnine, so le manjši del vložili v tekoče vzdrževanje.

Za rekonstrukcijo gospodarskega življenja na drugih gospodarskih področjih je ohranjenega zelo malo arhivskega in drugega dokumentarnega gradiva. Na podlagi skopih podatkov lahko zapišemo, da je bila obrtna dejavnost v postojnskem okraju slabo razvita in neenakomerno razporejena. Obstajalo je nekaj mizarških, mehaničnih in še drugih delavnic.

Ves denarni promet je bil v rokah podružnic italijanskih bank. Te so dajale kmetom agrarne kredite s 5-odstotno obrestno mero za obdelovanje zemlje, žetev, predelavo kmetijskih pridelkov, nakup živine, strojev in še druge namene. Bile so zelo dejavne, saj so v Št. Petru samo od poletja do jeseni dali več kot 200.000 lir kredita.³⁰ Slovenske kreditne zadruga, jim niso mogle konkurirati. Razpolagale so s pičlimi denarnimi sredstvi, poleg tega pa je bilo njihovo poslovanje zastarelo, saj niso uporabljale čekovnega in žiro prometa. Med slovenskimi denarnimi zavodi je bila največja Kmetiska in rokodelska posojilnica z. z n.j. s sedežem v Postojni. V času prve svetovne vojne je zaradi pritiska avstrijskih oblasti morala podpisati velik znesek vojnega posojila, ki pa ga v novi državi ni mogla izkoristiti, ostala so ji samo bremena. Posojilnico so vodili domači posestniki, ki jim je bilo veliko do tega, da občina, ki je začasno prevzela njene dolgove, ne bo preveč prizadeta. Do leta 1924 je dobro poslovala, njen primanjkljaj se je zmanjšal. Leta 1924 pa so se razmere spremenile. Upravo je prevzel italijanski komisar, ki se ni menil za rentabilnost poslovanja. Zasedoval je le svoje in pa italijanske interese.

V obravnavanih letih se je povečal gospodarski pomen posameznih krajev. Največ je pridobila Postojna. Kot "predstraža italijanstva" je dobila prednost pri graditvi poslovnih, vojaških, stanovanjskih in drugih objektov. Med pomembnejšimi objekti je treba omeniti stavbi, v katerih sta bili podružnici Banca d'Italia in Tržaške banke (zgrajeni 1927 oziroma 1935), železničarske hiše, vojašnice, vojaško bolnico in več stanovanjskih poslopij. Postojna je z več kot 5000 prebivalci do leta 1939 postala mednarodno pomembna obmejna železniška postaja z vsemi carinskimi, posredniškimi, trgovskimi, turističnimi in špedicijskimi ustanovami, uradi

²⁹ ARS, AS 1835, šk. 194, Dopis VUJA, 24. 7. 1946.

³⁰ Edinost, 12. 9. 1924, str. 1, Naš agrarni kredit.

in podjetji, ki sodijo v tak kraj. V vseh teh ustanovah so bili v veliki večini zaposleni italijanski uradniki.

Tudi Št. Peter na Krasu se je razvil v pomembno lokalno gospodarsko središče. Razcvetel se je še Prestranek. Iz neznatnega naselja s 93 prebivalci se je razvil v trgovsko središče predvsem za živino na poti iz držav srednje Evrope na zahod.

Jože Prinčič

ECONOMY OF THE PRIMORSKA REGION AND THE POSTOJNA COUNTY BETWEEN BOTH
WORLD WARS

S u m m a r y

The year of 1918 was an important turning point in the economic life of the Notranjska region. With the Italian occupation, new limitations were imposed on the economic activities, which was why this region ended up in a worse and especially subordinate position than the other Italian provinces. The economic policy of the Italian government was an even more fatal detriment for the further development of these regions. Namely, when adopting economic measures, the Italian government gave priority to political interests, whose primary purpose was to create the conditions for the exploitation of the economic resources. Their secondary purpose was denationalisation, which included systematic undermining of the economic power of the Slovenian population.

From 1920 to 1941, the economic life of the Postojna county was managed by the Italian occupation authorities. Just like the other counties in the Trieste Province, the Postojna county also felt the consequences of the deepening economic crisis of the Italian economy. The necessary expenditure for everyday life and the operation of farms increased, especially due to higher taxes. Only the wartime psychosis caused a revitalising surplus in the Postojna county, which was put to best use by foresters and farmers.

Of the factors influencing the economic development of the Postojna county in the interwar period, three were especially important. The first factor was the strategic position of this territory, used by the Italian Army and foreign policy as the starting point for the conquest of new territories. The second factor was the methodical Italian colonisation with the aim of strengthening the Italian population in the larger Slovenian centres by the border, giving them the Italian ethnic character. The third factor, which also steered and promoted the economic development in a certain aspect, were the border and cross-border connections. From 1918 to 1941, a significant share of Yugoslav goods was taken to Italy through the transport paths of the Postojna county, which represented the way to the Northern Italian industry.

In the time between both world wars, the economic makeup of the municipalities of Postojna and Pivka remained unchanged. The majority of the population lived on farming and forestry, followed by timber industry and positions in financial institutions and public administration.

1.01
Prejeto 14. 4. 2009

UDK 342.534.2(497.1)

Jure Gašparič*

Poslanska imuniteta v prvi Jugoslaviji

IZVLEČEK

Avtor v razpravi analizira opredelitev, značaj in pomen poslanske imunitete v parlamentu prve jugoslovanske države. Poleg občega pravno-političnega orisa in razlage se zlasti posveča konkretni parlamentarni praksi in vlogi imunitete v političnem življenju države. Pri tem se opira na parlamentarne tiskovine, interpretacije sodobnikov, stenografske beležke in obranjeno, a nad vse skopo gradivo skupščinskega imunitetnega odbora. V prvem delu obravnava poslansko imuniteto v politično viharnih dvajsetih letih 20. stoletja, v drugem pa v tridesetih letih, po obnovi ustavnega življenja na podlagi oktroirane ustave, ko je od prejšnje imunitetne ureditve ostala le blede sled.

Ključne besede: poslanska imuniteta, Kraljevina SHS/Jugoslavija, Narodna skupščina, Senat, Narodno predstavništvo, parlament

ABSTRACT

IMMUNITY OF DEPUTIES IN THE FIRST YUGOSLAVIA

In the following discussion the author analyses the definition, character and significance of the deputies' immunity in the parliament of the first Yugoslav state. Besides the general legal-political outline and explanation, the author especially focuses on the actual parliamentary practice and role of immunity in the political life of the state. His analysis is based on parliamentary printed materials, interpretations of the contemporaries, shorthand notes, and the preserved, though extremely modest, materials of the Parliamentary Immunity Committee. In the first part of the discussion the author explores the immunity of deputies in the politically turbulent 1920s, and in the second part he focuses on the 1930s, the period after the restoration of the constitutional life on the basis of the Imposed Constitution, when nothing much remained of the previous immunity arrangements.

Key words: Immunity of deputies, Kingdom of SHS/Yugoslavia, National Assembly, Senate, National Representation, parliament

---

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, jure.gasparic@inz.si

Maja 1923 je minister pravde Kraljevine SHS na Narodno skupščino naslovil zahtevo, da se "Franjo Žebot, narodni poslanec, izda sodišču zaradi dejanja iz § 411 Kazenskega zakonika."¹ Če povzamemo omenjeni člen tedaj še zmerom veljavnega avstrijskega Kazenskega zakonika iz leta 1852, je sodišče Žebotu očitalo, da je sodeloval v pretepu in soudeležencu namerno povzročil telesne poškodbe. Njegovo dejanje sicer ni imelo znakov težjega kaznivega dejanja, a ker je "povzročilo vsaj vidne znake in posledice", ga je bilo treba kaznovati kot prekršek.² Mariborski poslanec naj bi se torej nedavno stepel, točneje, prav on naj bi lahko pretepel gospoda Viljema Bauerja iz Maribora. Slednji je to dokazoval s pričami, Žebot pa spodbijal, a le s težo lastnih besed.³ Sodišče se je zato na tej podlagi odločilo, da bo začelo kazenski postopek proti državljanu Žebotu. Toda gospod Žebot, državljan mlade Kraljevine SHS, je bil hkrati tudi narodni poslanec taiste države, kar pomeni, da je imel ustavno zagotovljeno imuniteto. Sodišče ni moglo prosto začeti postopka proti njemu. Najprej je moralo prek ministra za to dobiti pooblastilo Narodne skupščine.⁴

Ko je skupščina prejela ministrovo zahtevo, jo je najprej obravnaval njen imunitetni odbor, nato pa so o njegovem predlogu glasovali poslanci. Svojim tovarišem iz skupščinskih klopi je Žebot seveda hitel pojasnjevati, da je vsa opisana zgodba konstrukt. V Mariboru naj bi namreč njega (!) brez povoda napadel in poškodoval "dotični član Orjune" Bauer, nato pa pobegnil. Poslanec naj bi bil ves krvav in ogorčeno mimoidoče ljudstvo je bojda samo steklo za napadalcem ter ga "malo doškodilo". Žebot je skupščinskim tovarišem še navrgel, da je že "delj časa bolestan na obeh ušesih (Mittelorencindung)" in se bo moral v bližnjem času "podvrči operaciji". Toda kljub njegovim pojasnilom in ugovorom je skupščina glasovala tako, kot je pred tem predlagal imunitetni odbor. Poslancu imunitete ni priznala in postopek pred sodiščem se je lahko začel.⁵

* * *

Pretepaški incident Franja Žebota torej ni zadeval le njegove osebe, temveč je trčil tudi ob dejstvo, da je bil Žebot izvoljeni poslanec. Neupoštevaje dejstvo, kdo je dejansko povzročil pretep, kdo je bil napadalec, kdo žrtev in kako je odločila skupščina, lahko seveda ugotovimo, da poslanec kazenskopravno ni bil enak drugim državljanom. Ker se je pretepal (domnevno), je morala skupščina odločiti, ali ustavno neodvisno sodišče lahko začne postopek o zadevi ali ne. Izhajajoč iz povedanega, je nedvomno užival poseben privilegij, konkreten "parlamentarni privilegij", ki ji izviral iz zgodovine angleškega parlamentarizma, imuniteto. Na Otoku je poslanska imuniteta nastaja kot rezultat političnega boja med parlamentom in krono, ko se je postopoma uveljavilo prepričanje, da je treba "poslancem zagotoviti svobodo govora in ostale svoboščine in pravice, ki naj jim omogočijo

¹ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS (SB NS KSHS), 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1330.

² Allgemeines Reichs - Gesetz - und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1852/36, Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen, § 411.

³ SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1331.

⁴ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 87/1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, §§ 83, 88.

⁵ SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1331, 1337.

svobodno izražanje oziroma zastopanje političnih stališč".⁶ Poslanska imuniteta je torej posledica prizadevanja po odstranitvi vpliva kralja na delovanje parlamenta in je razumljena kot varovalka poslancev pred njim in (kasneje zlasti v celinski Evropi) izvršilno oblastjo. Na idejni ravni je v času razsvetljenstva tudi povsem sovpadala s podobo demokratične ureditve družbe. Po Montesquieuju so bili namreč poslanci pravni zastopniki ljudstva, ki je bilo kot nosilec suverenosti v državi nedotakljivo. Potemtakem so morali biti tudi izvoljeni predstavniki ljudstva - poslanci - "nedotakljivi in pravno neodgovorni pri izvrševanju svoje zakonodajne dejavnosti".⁷

Čeprav torej moremo imuniteto označiti kot privilegij poslanca, velja poudariti, da je nastala v javnem interesu, izključno zaradi zagotavljanja nemotenega dela parlamenta. Prav javni interes kot čisto "političen razlog" naj bi bil tako pomemben, da se je država (začasno) odrekla pravici do kaznovanja. Osebni interes poslanca pri tem ni igral nobene vloge. Imuniteta je "varovala" parlament, ki je svoje delo pač opravljal prek izvoljenih poslancev. Toda v praksi je seveda bilo mogoče, da je institut, ustanovljen v javnem interesu, ščitil konkretni osebni interes poslanca. Mogoče je bilo, da se poslanska imuniteta "tu in tam zlorablja za uresničevanje svojih osebnih zahtev in izpostavljanje svojega napačnega razumevanja poslanske dolžnosti".⁸ Tovrstna možnost, ki je vsekakor obstajala in se v več primerih tudi nadvse plastično (včasih celo bizarno) izrazila, je gotovo postavljala pomen imunitete nekoliko pod vprašaj, vendar ga na načelni ravni ni spodkopavala. Zloraba poslanske imunitete zaradi osebnih interesov je bila v prvi vrsti predvsem anomalija. Veliko "nevarnejši" za institut imunitete so bili drugi zadržki, ki so problematizirali tako njeno etično plat kot načelni smisel. Nekaterim pravnim in političnim teoretikom se je zdela "sumljiva", saj so pisali, kako da "ni bolj sumljivega in nevarnega privilegija od privilegija biti nekaznovan za kaznivo dejanje", za drugega je bila "nerazumljiva": "Jaz ne razumem, zakaj je treba narediti kazenski pregon politikov težji od kazenskega pregona navadnih ljudi. Morda bi bilo obratno bolj razumljivo."⁹ Toda vsem pomislekom navkljub se je načelo poslanske imunitete od konca 18. stoletja in skozi 19. stoletje uveljavilo v večini evropskih držav in v Združenih državah Amerike.

Po angleškem zgledu, kjer se je imuniteta na ustavnopravni ravni popolnoma uveljavila z znamenitim dokumentom Bill of rights iz leta 1689,¹⁰ so jo že kmalu po revoluciji priznali tudi ameriškim poslancem z Aktom konfederacije iz leta 1778.¹¹ V celinski Evropi se je naprej uveljavila v Franciji, takoj po revoluciji leta 1789,¹² nato pa še drugod. Nemškimi poslancem so jo priznali z ustavo leta 1871,

⁶ Miro Cerar: Imuniteta poslancev (s posebnim ozirom na pravno ureditev v Sloveniji). V: Zbornik znanstvenih razprav 1994, (dalje Cerar, Imuniteta poslancev), str. 57-58.

⁷ Prav tam, str. 60.

⁸ Janko Tahović: Parlamentarni imuniteti. V: Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 1953, let. 1, št. 2, str. 159-160.

⁹ Prav tam, str. 160.

¹⁰ Cerar, Imuniteta poslancev, str. 57-59; M. Weigel: Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin in rechtsvergleichender Darstellung, Leipzig 1909 (dalje Weigel, Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin), str. 4-9.

¹¹ Cerar, Imuniteta poslancev, str. 62-63; Weigel, Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin, 16-18.

¹² Cerar, Imuniteta poslancev, str. 59-61; Weigel, Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin, 18-22.

četudi je bil kancler Bismarck njen oster nasprotnik,¹³ avstrijskim pa po obnovi ustavnega življenja leta 1861. T. i. februarjska ustava sicer načela imunitete ni vsebovala, a ker so jo poslanci takoj po sklicu deželnih zborov aprila 1861 in nato državnega zbora energično zahtevali, je vlada brž pripravila osnutek zakona o poslanski imuniteti. Oba domova parlamenta sta ga (po začetnem nezadovoljstvu in dopolnitvah v poslanski zbornici in žolčnih razpravah v gosposki zbornici) naposled sprejela in 3. oktobra 1861 je dobil cesarsko sankcijo. Zakon je veljal tudi za deželnozborske poslance, bil nato leta 1867 vključen v spremenjeni temeljni zakon o državnem zastopu in ohranil svojo veljavo vse do razpada habsburške monarhije.¹⁴

Avstrijskim poslancem se tako ni bilo treba bati, da bi jih kdor koli preganjal zaradi glasovanj v parlamentu ali zaradi govorov in dejanj, povezanih z izvrševanjem njihovega poslanskega dela. Zanj so odgovarjali samo državnemu zboru in so torej imeli t. i. "poklicno imuniteto". Poleg tega jim je bila zagotovljena tudi "nepoklicna imuniteta" - imuniteta za dejanja, ki niso bila povezana s službo poslanca. Če je namreč poslanec storil kaznivo dejanje, se je lahko postopek proti njemu začel le s privolitvijo državnega zbora, razen v primeru, ko so ga organi pregona zasačili pri samem dejanju. Toda tudi tedaj je moralo sodišče o tem nemudoma obvestiti parlament, katerega imunitetni odbor je nato lahko zahteval, da se postopek proti obravnavanemu poslancu prekine.¹⁵

* * *

Podobno kot v Avstriji je bila poslanska imuniteta urejena tudi v Kraljevini SHS, državi naslednici dvojne monarhije. Ko so slovenski poslanci na Dunaju Anton Korošec, Lovro Pogačnik, Josip Gostinčar in drugi Južno železnico zamenjali za Orient ekspres in sedli v nove poslanske klopi v Beogradu, se je zanje nedvomno veliko spremenilo; znašli so se v povsem novem državnem, kulturnem in gospodarskem okviru, njihova vloga in pomen v državi sta se spremenila, a nekaj političnosistemske in osebno pomembnih elementov je vseeno ostalo precej podobnih. Sistem poslanskih plač¹⁶ in poslanske imunitete se skorajda ni razlikoval. Ustava Kraljevine SHS, t. i. vidovdanska ustava iz leta 1921, je poslansko imuniteto opredeljevala v §§ 87 in 88. Po prvem "nihče ne sme nikoli klicati poslanca na odgovor zaradi glasu, ki ga je oddal kot član narodne skupščine. Za vse izjave in vse stopanje pri izvrševanju mandata, bodisi v sejah narodne skupščine, bodisi v odbori ali v posebnem odposlanstvu ali v posebni dolžnosti po naročilu skupščine, so poslanci odgovorni samo narodni skupščini po določilih poslovnikov."¹⁷

Poslanska imuniteta, ki jo je uveljavil citirani člen, je bila materialna, saj je popolnoma izključila vsakršno odgovornost poslanca (ustavnopravni teoretiki jo

¹³ Cerar, Imuniteta poslancev, str. 61-62; Weigel, Die Lehre von der parlamentarischen Disziplin, 56-59.

¹⁴ Janez Cvirn: Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918). Ljubljana 2006 (dalje Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma), str. 240.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Jure Gašparič: Poslanske plače v prvi Jugoslaviji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2008, št. 1, str. 55-67.

¹⁷ Uradni list (UL) deželne vlade za Slovenijo, 87/1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, § 87.

zato imenujejo tudi poslanska neodgovornost). Hkrati je bila poklicna, saj je eksplicitno in konkretno zadevala dejanja, povezana s poslansko službo, in absolutna, kajti poslanca je varovala tudi po prenehanju njegovega mandata.¹⁸ Zaradi oddanega glasu ali izjave ga ni smel "nihče" "nikoli" klicati na odgovor. Njegova neodgovornost torej ni bila le kazenska, temveč tudi civilna in administrativno-disciplinska. Poslanec, ki je bil obenem državni uradnik (kar je bilo tedaj mogoče) in bi v govoru zmerjal vlado, za to ne bi disciplinsko odgovarjal po zakonu o uradništvu. Poklicna imuniteta poslanca prve Jugoslavije je tako nedvomno bila široka, vendar ozko povezana z njegovim delom. Če je, denimo, poslanec v skupščinskem govoru pozival državljane k upor, za to ni odgovarjal, če pa je iste besede ponovil na svojem strankarskem shodu ali objavil v časopisu, pa je bil v enakem položaju kot vsak drug državljan. Ob tem še omenimo, da je poslanec odgovarjal tudi za dejanja, storjena v skupščini, če niso bila povezana z njegovim delom.¹⁹ Ni bil tako redek pojav, da je kak poslanec med odmorom primazal klofuto tovarišu. Četudi je to naredil iz političnih razlogov, je zanjo odgovarjal.

Ob poklicni imuniteti je bila poslancu zagotovljena tudi nepoklicna, opredeljena v § 88 ustave: "Brez pooblastitve narodne skupščine se njeni člani ne smejo za kazniva dejanja kakršnekoli vrste klicati na odgovor, niti jim ne sme nikakor in nikoli kakršnokoli oblastvo odvzeti svobode, dokler traja njih mandat, razen če se zalotijo na samem dejanju hudodelstva ali pregreška. Vendar pa se v tem poslednjem primeru takoj obvesti narodna skupščina, ako je zbrana, in ona da ali odreče pooblastitev, da se pristojni postopek nadaljuje ob času zasedanja. Imunitetna pravica poslancev nastane z dnem izvolitve. Če postane kdo poslanec, preden se je zoper njega zaradi kaznivega dejanja izrekla izvršna razsodba, obvesti oblastvo, ki vrši poizvedbe in preiskavo, o tem narodno skupščino, ki da ali odreče pooblastitev za nadaljevanje postopka. Član narodne skupščine se sme klicati na odgovor samo za ono dejanje, zaradi katerega je izročen."²⁰

Nepoklicna imuniteta torej ni bila materialna, ampak procesna,²¹ saj je poslanec za vsa dejanja, ki niso zadevala poslanske službe, odgovarjal kot vsak drug državljan, če je le skupščina dala "pooblastitev" za začetek (ali nadaljevanje) postopka. Za "prostočasna" kazniva dejanja tako ni bil neodgovoren, bil pa je nedotakljiv. Pravzaprav je bila nedotakljiva njegova osebna svoboda, kajti nepoklicna imuniteta ga je varovala le pred sprožitvijo kazenskega postopka, v civilnih sporih ali disciplinskih postopkih pa je bil enak drugim. Poslančeva osebna svoboda pa seveda spet ni bila nedotakljiva zaradi njegovih morebitnih (in v praksi večkrat prisotnih) osebnih interesov, marveč zaradi že omenjenega javnega interesa; interesa skupščine, "da njenim članom ne bi tendenciozne obtožbe preprečevale opravljanja njihovih dolžnosti".²² In ker je bil poslanec zaradi narave svojega dela v nadpovprečni meri izpostavljen t. i. "tendencioznim obtožbam", je o "resnosti" ali "tendencioznosti" obtožbe presojala sama skupščina.²³

18 Cerar, Imuniteta poslancev, str. 64.

19 Slobodan Jovanović: Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1924 (dalje Jovanović, Ustavno pravo), str. 179-180.

20 UL deželne vlade za Slovenijo, 87/1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, § 88.

21 Cerar, Imuniteta poslancev, str. 64.

22 Jovanović, Ustavno pravo, str. 181, 184.

23 Prav tam, str. 180.

Natančnejši postopek ugotavljanja "resnosti" je na podzakonski ravni urejal poslovnik, ki je sicer obravnaval tako poklicno kot nepoklicno imuniteto. Toda medtem ko je v členu o poklicni imuniteti le dobesedno povzel § 87 vidovdanske ustave, je nepoklicno opredelil podrobneje.²⁴ Po poslovniku se je z vprašanji nepoklicne imunitete, torej z njenim priznanjem ali nepriznanjem konkretnemu poslancu, najprej ukvarjalo posebno skupščinsko delovno telo - imunitetni odbor. Odbor je bil stalen, izbran za celotno skupščinsko obdobje, s čimer naj bi bilo zagotovljeno njegovo kar najbolj nepristransko delo. Šele potem, ko je imunitetni odbor opravil obravnavo posamičnega primera in o svojih ugotovitvah poročal skupščini, je o (ne)priznanju imunitete odločila skupščina.²⁵

Ob tem moremo seveda ugotoviti, da so se poslanci, člani imunitetnega odbora, pri svojem delu gibali po sila spolzkem terenu. Potem ko so od ministra pravde ali notranjih zadev prejeli obrazloženo zahtevo za izročitev poslanca sodni oblasti, niso smeli ugotavljati krivde ali nedolžnosti, saj niso bili sodniki, temveč le "resnost" predloga. Poročevalec imunitetnega odbora Ninko Perić je na seji 30. junija 1921 tako dejal, kako člani odbora "v principu sledijo stališču, da mora vsak državljan odgovarjati za kaznivo dejanje, ki ga stori". Tudi narodni poslanec. Imunitetni odbor je po njegovih besedah "želel samo v posameznih primerih kakšne zlorabe s strani oblasti" zaščititi poslanca in je zato obravnaval njegov spis. O krivdi "ni konstatiral", "naše delo", je Perić pribil kolegom poslancem, je to, da "kot člani imunitetnega odbora kontroliramo spis in kot pravniki, ki ste jih izbrali za člane imunitetnega odbora, predvsem ugotovimo, če ni kake politične zlorabe s strani oblasti proti dotični osebi".²⁶

Naloga imunitetnega odbora je glede na stališče poslanca Ninka Perića torej bila povsem jasna. Upošteva je dejstvo, da jih je izrekel prav poročevalec odbora, stalnega delovnega telesa, ki je bilo povrhu vsega sestavljeno iz pravnikov, bi skorajda mogli domnevati, kako Perićeve besede odslikavajo tedanjo in prihodnjo parlamentarno prakso ob vprašanju imunitete: Naj gre imuniteta tistemu, ki je žrtev politične zlorabe! Toda odločne besede Ninka Perića so se le mesec kasneje povsem razblinile, razkadile kot cigaretni dim v skupščinskih pisarnah. Parlamentarna stvarnost je bila docela drugačna in docela podobna tisti iz starega dunajskega parlamenta. Tam je že razvpiti primer poslanca viteza Schönererja pokazal, da "večina v parlamentu imuniteto vedno presoja z zornega kota lastnih političnih interesov".²⁷ Tudi jugoslovanska praksa ni bistveno odstopala od tega "načela", saj so bili v državi prva žrtev večinskega dožemanja imunitete komunistični poslanci.

²⁴ Poslovnik ureja imuniteto v §§ 106-109 (Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskim odredbama, sestavljen Ilija A. Pržić, Beograd 1924). V sicer burni parlamentarni razpravi o poslovniku ureditev poslanske imunitete ni bila problematična. - SB NS KSHS, 35. do 38. redno zasedanje, 27. 2. 1922 do 2. 3. 1922, str. 437-513.

²⁵ Še enkrat velja poudariti, da je bilo soglasje potrebno le za začetek ali nadaljevanje kazenskega postopka. Če bi torej bil poslanec obsojen pred izvolitvijo, ljudje pa bi ga - npr. v znak protesta - kljub vsemu izvolili, skupščina ne bi mogla ustaviti izvršitve kazni. Poslanec se svoji imuniteti prav tako ni mogel odreči, skupščina ga je bila v primeru posega v njegovo imuniteto dolžna zaščititi. - Jovanović, Ustavno pravo, str. 182-184.

²⁶ Poslovnik Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa objašnjenjima iz parlamentarne prakse i zakonskim odredbama, sestavljen Ilija A. Pržić, Beograd 1924, str. 202-203.

²⁷ Več o primeru viteza Georga glej v: Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma, str. 241-242.

V razdrobljenem političnem mozaiku Kraljevine SHS je bila prav KPJ tisti politični dejavnik, ki je združeval druge, saj so ji skoraj vsi nasprotovali in v njej videli političnega nasprotnika, s katerim se ni moč pogovarjati. Tudi zato je bil sploh prvi zakon, sprejet v Narodni skupščini, Zakon o zaščiti države pred komunističnim gibanjem. Povod zanj je sicer bil t. i. vidovdanski atentat na ministra Draškovića. Trdimo lahko, da je bil zakon gladko sprejet, celo z delom glasov iz opozicije, pa čeprav je - kljub konkretnemu povodu - njegova argumentacija temeljila na izmišljenih podatkih in posplošenih ocenah. Celotna stranka je bila razglašena za "teroristično in anarhistično organizacijo", ki naj bi pripravljala atentat na "vlado, Narodno skupščino in nekatere pomembne osebnosti". Pri tem naj bi bili - po prepričanju vlade - udeleženi tudi komunistični poslanci. Minister Pribičević je zatrdil, da naj bi atentatorju omogočili vstop v skupščino, ta pa naj bi nato "vrgel bombo in napravil pokol".²⁸ Nedvomno huda obdolžitev, očitno dovolj huda, da je sodišče želelo izročitev poslancev "zaradi kazenske preiskave". Zahtevo sodišča je skladno s poslovníkom obravnaval imunitetni odbor, ki pa je imel na mizi le to, kar je dotlej slišal v skupščini ali prebral v časnikih. V zahtevi je namreč bila samo splošno nakazana povezava med atentatom in stranko, zveza posameznega komunističnega poslanca z atentatom pa bi se naj ugotavljala šele po izročitvi. Po mnenju prvega ustavnopravnega teoretika prve Jugoslavije Slobodana Jovanovića zahteva posledično sploh ni bila obrazložena, kar je bil - po njegovem - tako velik formalni "nedostatek", da bi že samo zato skupščina morala odreči izročitev.²⁹ Poleg tega pa velja ob tem upoštevati tudi le mesec stare besede poslanca Perića, ki je eksplicitno poudaril, kako imunitetni odbor v prvi vrsti ugotavlja politično ozadje zahtevanega kazenskega pregona. V tej zadevi je gotovo šlo za čisto politični razlog in posledično "šolski primer" pomena imunitete. Ravno zaradi takih obtožb so jo poslanci imeli. Toda vsemu navkljub je imunitetni odbor v svojem poročilu predlagal izročitev, s čimer je poteptal tako lastni interpretativni okvir kot ustavno in poslovníško podlago. Temu je sledila še skupščina, ki je 2. avgusta 1921 poročilo v celoti sprejela. Komunistični poslanci so bili ob imuniteto, dva dni kasneje pa še ob poslanski mandat.³⁰ Postali so politični marginalci in kriminalizirani sovražniki države.

Praksa takšne presoje imunitetne, kot so je bili deležni komunisti, se je kasneje pokazala tudi v primeru karizmatičnega liderja hrvaške opozicije Stjepana Radića in še številnih drugih poslancev avtonomističnega političnega bloka. Petindvajsetega julija 1923 se je namreč pred skupščino, ki od afere s komunističnimi poslanci pravzaprav ni obravnavala vprašanja priznanja imunitete, znašlo obsežno poročilo imunitetnega odbora. V njem je bilo kar trideset zahtev po izročitvi poslancev sodišču, ki so v krepki večini sodili v vrste avtonomistične opozicije.³¹ Glavni junak skupščinske razprave je bil tisto dopoldne Stjepan Radić, izvoljeni poslanec, ki se dotlej sicer še ni oglasil v skupščini, ni verificiral mandata in ni sodeloval pri njenem delu, a je mandat vseeno imel, z njim pa tudi imuniteto (od dneva izvolitve). Zadevali so ga štirje zahtevki sodišča, v glavnem oprti na zakon o tisku, na

²⁸ Branislav Gligorijević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*. Beograd 1979 (dalje Gligorijević, *Parlament i političke stranke*), str. 116.

²⁹ Jovanović, *Ustavno pravo*, str. 182-183.

³⁰ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 116-117.

³¹ SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1329-1331.

izjave in članke iz časopisa *Slobodni dom*.³² V eni od inkriminiranih izjav je, denimo, dejal, kako je "v srbski šoli vedno gospodovala laž in v njej gospoduje še danes. Tam pri Srbih je cerkev politični agitator države, zdaj pa služkinja današnjih oblastnikov. Mi, Hrvati, pa imamo nasprotno človečansko vero, evropsko šolo, evropsko in slovansko književnost. Mi, Hrvati in Srbi, torej nismo etično eno. Pri srbski gospodi ni poštene besede ne v trgovini ne v politiki. Ta gospoda se ne drži niti svojih pisnih obvez."³³ Ostre in napadalne besede, podkrepjene s predvolilnimi izjavami o tem, da so volitve njegov "plebiscit" za državo Hrvaško, ne pa postopek za pošiljanje poslancev v Beograd, seveda niso bile nedolžne in so vsebovale elemente kaznivega dejanja. Zdi se, kot da so tožilstva in sodišča opravljala svoje delo, prav tako pa tudi skupščina. A časovni trenutek imunitetne razprave, količina zahtevkov in sploh vzdušje v skupščini slejkoprej pritrjujejo tezi, da tistega poletnega dopoldneva ni šlo le za rutinski skupščinski postopek, marveč za politični obračun z avtonomisti. Ko je dan prej predsednik skupščine na dnevni red za naslednji dan uvrstil poročilo imunitetnega odbora, je v krogih radikalne stranke odjeknil gromek aplavz, "kot da se je zgodilo nekaj epohalnega".³⁴ Pravzaprav se tudi je ...

Krepka večina zahtevkov po izročitvi sodišču nikakor ni bila najnovejšega datuma. Nekateri so bili stari več mesecev, nekateri še starejši. Vsi so bili v skladu s poslovníkom posredovani imunitetnemu odboru, vendar jih slednji preprosto ni obravnaval. Postopki proti poslancem se tako nikakor niso mogli začeti. Zakaj? "Jer to vlada nije htela," so točno ugotovili poslanci Jugoslovanskega kluba in Jugoslovanskega muslimanskega kluba.³⁵ Vlada je seveda imela svojo kalkulacijo, preprost politični račun, ki pač ni vključeval drežanja v opozicijo. V nestabilnih političnih razmerah leta 1922, ko sta bili tako opozicija kot vladna koalicija notranje izrazito razdrobljeni in neenotni, nihče ni določneje vedel, kdo bo njegov prihodnji zaveznik. Po razpadu koalicije in oblikovanju homogene vlade radikalne stranke z volilnim mandatom pa je bilo manevrskega prostora za "banalne" razprtije okrog imunitete še manj. To jasno dokazuje tok dogodkov po volitvah 18. marca 1923, kajti radikalna stranka je z opozicijo, združeno v Federalističnem bloku (Slovenska ljudska stranka Antona Korošca, Jugoslovanska muslimanska organizacija Mehmeda Spahe in Hrvaška republikanska seljačka stranka Stjepana Radića) po tajnih političnih pogajanjih sklenila sporazum, imenovan Markov protokol. Po njem bi opozicija v zameno za podporo pri oblikovanju homogene radikalne vlade dobila določene koncesije. Toda brž ko je bila vlada sestavljena, je njen predsednik Pašić pozabil na sklenjeni tajni dogovor in se od njega ogradil. Radićeva stranka je zato v soglasju z SLS in JMO besedilo sporazuma javno objavila, s čimer je v precejšnji meri kompromitirala radikale. Na političnem parketu je bilo vzpostavljeno "vojno stanje".³⁶ In v takem položaju se je nenadoma zgodilo "nekaj epohalnega". Zasedal je imunitetni odbor, njegovo poročilo je obravnavala skupščina in sklenila (z nekaj izjemami), da se poslancem Federali-

³² SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1333-1334.

³³ SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1334.

³⁴ SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1332.

³⁵ SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1332. Poslanci JK in JMK so svoja stališča o aktualni imunitetni problematiki predstavili v posebni protestni izjavi, ki so jo prebrali v skupščini in takoj zatem - v znak protesta - zapustili sejo.

³⁶ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 150-155.

stičnega bloka imuniteta ne prizna. Vsekakor so bili znova v ospredju politični vzroki in znova niso bili upoštevani.

Primer nesrečnega mariborskega poslanca Žebota z "Mitelorencindungom" je v tem kontekstu tako bolj jasen. Že res, da se je stepel, a v pretep z njim je bil vključen orjunaš, njegov politični nasprotnik, sam pa je bil pristaš SLS, torej Federalističnega bloka. V ozadju njegovega pretepaškega incidenta sicer ne moremo najti morebitne vladne zarote in zlorabe, v ozadju parlamentarne obravnave primera Žebot pa že. Četudi v samem zahtevku po izročitvi ni bilo sledov o političnih razlogih pregona, so bili ti več kot očitni v skupščinski dvorani. Trditi moremo, da bi Franju Žebotu v kakem drugem kontekstu in v kaki drugi aktualnopolitični situaciji imuniteto priznali. Ne nazadnje je skupščina na isti seji, 25. julija 1923, priznala imuniteto poslancu Slavku Šečerovu, ki naj bi se ravno tako pretepal. Po spisu je Šečerov, član Demokratske stranke, imel pred svojimi volivci v Velikem Bečkereku govor, ki ga je naenkrat nesramno zmotil medklic nekega kmeta. Poslanca je to razburilo in kmetu je "opalio šamar". Večina v imunitetnem odboru je nato ocenila, da je poslanec bil pač izzvan in v "neki vrsti samoobrambe".³⁷

Upoštevaje napisano, bi veljalo ugotoviti, da skupščinska praksa, ki se je uveljavila v času vidovdanskega parlamentarizma, z nekaj izjemami v glavnem ni bila naklonjena priznanju imunitete. Temu pritrjujejo tudi številke, kajti v parlamentarnem obdobju 1923/24 je skupščina obravnavala 30 zahtev za izročitev poslancev³⁸ in v 24 primerih odločila, da se imuniteta ne prizna,³⁹ v obdobju 1925/27 pa je obravnavala 10 zahtevkov in le pri treh priznala imuniteto.⁴⁰ Toda po drugi strani nikakor ni moč prezreti dejstva, da samo število zahtevkov, ki jih je skupščina obravnavala, ni bilo visoko. Še več, to število se je tudi bistveno razlikovalo od števila vseh zahtev, ki jih je skupščina prejela. V obdobju 1923/24 je skupščina namreč dobila 165 zahtevkov,⁴¹ v obdobju 1925/27 pa 182.⁴² V prvem primeru je torej sploh odločala o 18% zahtev, v drugem pa celo o manj kot 6 %. V ostalih primerih so poslanci seveda imeli (vsaj do odločitve skupščine)⁴³ avtomatično priznano imuniteto. Posledično moremo torej ugotoviti nasprotno: Skupščina je bila izjemno naklonjena priznanju imunitete, vendar na svojevrsten način, pogojen z viharnimi notranjepolitičnimi razmerami v državi.

³⁷ SB NS KSHS, 38. redno zasedanje, 25. 7. 1923, str. 1331, 1337.

³⁸ Gre za zahteve, ki so bile obravnavane na "Radičevi" seji 25. 7. 1923.

³⁹ Pregled o radu Narodne skupštine Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 16. aprila 1923. g. do 10. novembra 1924. god., Beograd 1928 (dalje Pregled o radu NS 1923/1924), str. 262-280.

⁴⁰ Pregled o radu Narodne skupštine Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 7. marta 1925. g. do 15. juna 1927. god., Beograd 1928 (dalje Pregled o radu NS 1925/1927), str. CXLII-CLVIII.

⁴¹ Pregled o radu NS 1923/1924, str. 280.

⁴² Pregled o radu NS 1925/1927, str. CLVIII.

⁴³ Narodna skupščina je o nekaterih zahtevkih sicer odločala, vendar šele v naslednji periodi. Tako je decembra 1925 obravnavala zahteve za izročitev 25 poslancev, pri čemer so vsi bili posredovani pred marcem 1925. Nekateri so bili celo starejši od dveh let. Tedaj je skupščina enoglasno sklenila, da se vsem poslancem prizna imuniteta. - SB NS KSHS, 10. 12. 1925, str. 25-29.

* * *

Po suspenzu ustave in ukinitvi skupščine z diktaturo kralja Aleksandra januarja 1929 je bilo ustavno življenje formalno vnovič vzpostavljeno septembra 1931, ko je monarh oktoiral novo ustavo. Ob vsej vprašljivosti in "nedemokratični" naravi njenih členov vendarle ne gre spregledati, da je uveljavila tudi načelo poslanske imunitete. Toda to načelo je uveljavila nekako tako kot načelo delitve oblasti ali načelo avtonomije novonastalega dvodomnega zakonodajnega in predstavniškega organa Narodnega predstavništva.⁴⁴ Aleksandrova ustava je namreč bila z unitaristično mislijo prežet dokument, ki je ustvarjal le "fikcijo" o delitvi oblasti, zakonodajalca pa v njegovih temeljnih pravicah omejeval. Država je še naprej ostajala centralizirana absolutna monarhija, a po novem ozaljšana z lično "pseudoparlamentarno" fasado.⁴⁵ Od poslanske imunitete je v primerjavi z vidovdansko ureditvijo ostala le blede senca.

Po oktroirani ustavi s 3. septembra 1931 so bili poslanci in senatorji deležni tako poklicne kot nepoklicne imunitete. V okviru poklicne, opredeljene v § 74, niso odgovarjali zaradi glasu, ki so ga oddali kot člani senata ali skupščine, prav tako pa so bili "za vse izjave in vse postopanje pri izvrševanju mandata, bodisi v sejah senata ali narodne skupščine, bodisi v odborih ali posebnem odposlanstvu ali v posebni dolžnosti po naročilu senata ali skupščine" odgovorni le senatu ali skupščini "po odredbah poslovnika". Kot nekoč, toda: "Za one izjave in postopanje, ki vsebujejo kaznivo dejanje, so senatorji in narodni poslanci odgovorni tudi pred rednim sodiščem, če da senat ali narodna skupščina dovolitev za to." Še več: "Vendar so za razžalitve, klevete in zločinstva senatorji in narodni poslanci odgovorni pred rednim sodiščem tudi brez predhodne dovolitve senata ali narodne skupščine."⁴⁶ Ureditev je nedvomno relativizirala, če ne že v precejšnji meri potepala načela imunitete. Profesor beograjske Ekonomsko-komercialne visoke šole Lazo Kostić je pri tem - morda nekoliko hudomušno - ugotavljal, kako v tridesetih letih več ni mogoče govoriti o poslanski neodgovornosti, kakršno je uveljavila vidovdanska ustava, in kako sta tedaj novokomponirana izraza "poklicna" in "nepoklicna" imuniteta, s katerima je operiral dunajski profesor Ludwig Adamovich v svojem delu *Österreichisches Staatsrecht*,⁴⁷ nenadoma postala nadvse primerna, "za naše prilike posebej".⁴⁸

Poklicna imuniteta tako od leta 1931 za storjena kazniva dejanja ni bila več absolutna in materialna, obenem pa je bila tudi precej skrčena, saj je poslanci in senatorji za morebitne razžalitve sploh niso bili deležni. Precej nenavadno se zato

⁴⁴ Narodno predstavništvo je po ustavi bilo dvodomno, sestavljeno iz Narodne skupščine in Senata. Medtem ko je bila Narodna skupščina v celoti voljeno telo na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice, je bil Senat le deloma voljen, saj je enako število, kot je bilo izvoljenih senatorjev, lahko imenoval kralj. Senatsko volilo pravico so imeli le narodni poslanci, banski svetniki in župani.

⁴⁵ Jure Gašparič: SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke 1929-1935. Ljubljana 2007, str. 119.

⁴⁶ Službeni list (SL) Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 53/1931, Ustava kraljevine Jugoslavije, § 74.

⁴⁷ Adamovich je uporabljal izraza *die berufliche* in *die außerberufliche Immunität*, ki ju je Kostić prevajal kot *pozivni* in *vanpozivni imunitet*.

⁴⁸ Lazo M. Kostić: Pred kojom vlašću odgovaraju narodni poslanici i senatori za dela izvršena pri obavljanju mandata. V: *Pravosuđe* 1938, št. 1-2, str. 100-101.

zdi, da je poslanec za kleveto, izrečeno na seji, odgovarjal pred sodiščem brez poprejšnjega soglasja skupščine, za iste besede, izrečene na svojem strankarskem shodu, pa ne, saj je bila nepoklicna imuniteta urejena podobno kot v dvajsetih letih. Po § 75 ustave se poslancev in senatorjev brez pooblastitve senata oz. skupščine ni smelo za kazniva dejanja "učinjena izven izvrševanja mandata, klicati na odgovor, niti se jim ne sme odvzemati svoboda, dokler traja njih mandat, razen če se zalotijo na samem dejanju zločinstva ali prestopka. Vendar pa se v tem poslednjem primeru takoj obvesti senat ali narodna skupščina, če sta zbrana, in senat ali narodna skupščina da ali odreče pooblastitev, da se pristojno postopanje nadaljuje ob času zasedanja."⁴⁹ Podobno je veljalo tudi za nadaljevanje že začetega postopka.⁵⁰ Citirana člena ustave sta bila v drugem desetletju jugoslovanske države tudi edini pravni vir poslanske in senatorske imunitete, saj sta v poslovnikih senata in skupščine le dobesedno prepisana.⁵¹

Če si na tem mestu privoščimo drobno, a dobronamerno stranpot na margine zabavne analitike, lahko v novi imunitetni ureditvi odčitamo iskreno stremljenje kralja Aleksandra po stabilizaciji razmer v državi. Prej neodgovorne poslance neodgovornega parlamenta je naredil za odgovorne, pri čemer pa ni posegal v sveti institut njihovega prostega časa, saj so "izven poklica" še naprej lahko veseljačili kot nedotakljivi.

Ozkost poklicne v primerjavi s širino nepoklicne imunitete je bila nedvomno velika in za parlamentarno demokracijo nenavadna novost, ki je gotovo bodla v oči. Poslanec je ne nazadnje moral bolj previdno izbirati besede v parlamentu kakor pa v gostilni, s čimer je bil njegov politični manevrski prostor precej utesnjen. Ob taki očitno "nadzorstveni" ureditvi pa po drugi strani nikakor ne gre spregledati drobnega detajla iz § 74 ustave, detajla, ki pravzaprav pove, da poklicna imuniteta le ni bila zmerom in v vseh primerih ožja. Kakšno drugo kaznivo dejanje kot klevetanje je namreč bilo umneje narediti v skupščini kakor pa doma. Omenjeni člen namreč eksplicitno pravi, da poslanci in senatorji odgovarjajo pred rednimi sodišči. Disciplinska, vojaška in cerkvena sodišča jim ne morejo soditi, prav tako pa tudi ne zloglasno Državno sodišče za zaščito države, saj je bilo eminentno izredno sodišče. Krog mogočih magistratov je tako bil manjši. Detajl iz § 74 je torej nedvomno pomemben, a vendar le detajl, ki ga je bilo v jugoslovanski politični praksi mogoče brez težav spregledati.

Praktična uporaba nove imunitetne ureditve se je nadvse nazorno in povedno pokazala pomladi leta 1936, ko je v skupščini prišlo do ponovitve incidenta iz leta 1928, vendar z manj tragičnim koncem. Šestega marca 1936 je alkoholiziran in neprespan poslanec Damjan Arnautović iz žepa svojega suknjiča potegnil revolver in streljal proti govorniku, predsedniku vlade in zunanjemu ministru Milanu Stojadinoviću (ciljal je sicer povsem mimo). Takoj zatem so ga policisti iz Uprave mesta Beograda aretirali, saj so ga zalotili na samem kraju zločina, in nato prek notranjega ministra Antona Korošca na predsednika skupščine naslovili zahtevo,

⁴⁹ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 53/1931, Ustava kraljevine Jugoslavije, § 75.

⁵⁰ Prim. Fran Ogrin: Imuniteta senatorjev in narodnih poslancev. V: Slovenski Pravniki, 1937, št. 11-12, str. 270-277.

⁵¹ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 80/1931, Zakon o poslovnem redu v narodni skupščini, §§ 108, 110; 82/1931, Zakon o poslovnem redu v senatu, §§ 108, 110. §§ 107 in 109, sicer še govorita o tem, da se zahteve sodnih oblasti odkazujejo imunitetnemu odboru in da nepoklicna imuniteta ne velja v zasebnopravnih sporih.

naj skupščina da pooblastilo za nadaljevanje kazenskega postopka. Zahtevek je seveda obravnaval imunitetni odbor in po ekspresni seji, ki je bila opravljena že naslednji dan, skupščini enoglasno predlagal, naj imunitete ne prizna.⁵² Postopek je nato lahko stekel naprej in zdelo se je, da je parlament svoje delo v primeru Arnautović opravil. Toda dan kasneje, 8. marca, je v skupščino prispel nov zahtevek za izročitev poslancev sodišču. Tokrat je obsegal imena kar devetih poslancev, ki bi naj bili povezani z nedavnim streljanjem. Našteti poslanci, vsi po vrsti najmračnejši in najostrejši nasprotniki vlade v parlamentu, naj bi svojega kolega Arnautovića nagovarjali k zločinu. Imunitetni odbor je zahtevo ponovno obravnaval že naslednji dan in znova sklenil, da se poslancem imuniteta ne prizna. Vendar odločitev ni bila več enoglasna ...⁵³

Vse več ostrih nasprotnikov vlade se je znašlo za zapahi, skupaj že deset, lova na atentatorjeve pomagače med člani skupščine pa še zmeraj ni bilo konec. Deselega marca je sam Arnautović, ki so ga že lahko povsem zakonito zasliševali, v svoji izpovedi v veliko zarotniško zgodbo vključil dva nova poslanska tovariša, Tasa Dinića in Srpka Vukanovića. Prvi naj bi nanj "deloval psihološko", da se je odločil za atentat, drugi pa naj bi bil eden največjih zagovornikov teze, kako da je treba v skupščini napraviti "dumbus". V svoj poslanski klub je menda celo prinesel "določeno količino kratkih palic" in dejal: "Za zdaj tako, kasneje, če bo treba, pa so na voljo še druga sredstva."⁵⁴ Upravnik mesta Beograda Milan Acimović je na tej podlagi pisal ministru Korošču, ta je zahtevek posredoval predsedniku skupščine, predsednik Stevan Ćirić pa imunitetnemu odboru. Odbor je še isti dan sklenil tako kot v dnevih prej. Imunitete ni priznal. Upošteva je dogajanja zadnjih dni pričakovana odločitev ki pa spet, kot prejšnji dan, ni bila enoglasna.⁵⁵ Le kaj je zmotilo manjšino v odboru?

V prvem primeru, ko je odbor odločal o deveterici svojih tovarišev, je manjšina poudarila, kako bi bilo treba zahtevati njihovo izročitev po § 75, ki je opredeljeval nepoklicno imuniteto, in ne po § 74, zadevajočem poklicno. Se zdi nepomembno? Nikakor. Poslanci, o katerih je odbor odločal, so namreč že bili aretirani in odpeljani v Upravo mesta Beograda, kjer so jih zadrževali tri dni. Odvzeta jim je bila prostost, kar je seveda bilo mogoče po § 74, ko v primeru zločinstva za začetek postopka ni bilo potrebno pooblastilo skupščine. Na tej točki se je manjšina pravilno vprašala, ali so v trenutku zločinstva res izvrševali mandat ali pa so morda izvedli zločin v prostem času. V času streljanja so sicer nekateri bili v skupščini, a niso streljali. To je počel Arnautović, ki pa je v vsakem primeru bil ob imuniteto po § 75. Kako je bilo torej mogoče, da sodelavci pri zločinu, izvedenem zunaj izvrševanja mandata, sodelujejo kot poslanci, ki opravljajo svoje delo? Odgovor je preprost in je sad zadrege, v kateri se je znašel notranji minister Korošec, ko je moral pojasniti zahtevek za izročitev. Aretacije poslancev namreč ni mogel upravičiti drugače kot s § 74, saj bi po § 75 že za samo aretacijo potreboval pooblastilo skupščine. Spomnimo, kako devet poslancev ni bilo zatečenih na kraju zločina. Trdimo torej lahko, da je Korošec za nazaj reševal ravnanje svojih policijskih enot, ki so očitno kršile institut poslanske imunitete. Večina, zvesta vladi, je njegovo

⁵² Arhiv Jugoslavije (AJ), 72-73-282, poročilo imunitetnega odbora skupščini z dne 7. 3. 1936.

⁵³ AJ, 72-73-282, poročilo imunitetnega odbora skupščini z dne 9. 3. 1936.

⁵⁴ AJ, 72-73-282, akt Uprave grada Beograda Pov. 1366 z dne 10. 3. 1936.

⁵⁵ AJ, 72-73-282, poročilo imunitetnega odbora skupščini z dne 10. 3. 1936.

razlago gladko sprejela in se na "detajle" ni ozirala. Zakaj bi se ne nazadnje sploh, ko pa je bilo v parlamentu naenkrat devet ostrih nasprotnikov vladnega kabineta manj.⁵⁶

V drugem primeru, ob obravnavi "psihologa" Dinića in razgrajča Vukanovića, ki sta bila ravno tako priprta, pa manjšina v imunitetnem odboru ni problematizirala sklicevanja na § 74, temveč se je le pronicljivo vprašala, ali odvzem prostosti brez pooblastila skupščine že sam po sebi ne izziva mnenja, da je obtožba tendenciozna. Poleg tega je še poudarila, kako zahtevek ni bil ustrezno obrazložen (kot leta 1921 ob obravnavi komunističnih poslancev), in ne nazadnje, da je zahtevek prek Korošca nasloвила Uprava mesta Beograda, torej policija, ki za kaj takega ni pristojna. Izročitev poslanca je seveda lahko zahtevalo le sodišče.⁵⁷

* * *

Zdi se, da je v tridesetih letih institut poslanske in senatorske imunitete (oz. to, kar je od njega ostalo) služil zlasti dodatnemu obvladovanju in discipliniranju še zmerom vročeglavega parlamenta. Temu v prid govorita tako ustavna opredelitev imunitete kot njena praktičnopolitična interpretacija. Njen idejni smisel je v precejšnji meri izpuhtel, saj poslancem ni več nudila ustreznega varstva. Bolje rečeno: v glavnem ni nudila, saj je v jugoslovanskem pravnopolitičnem okviru seveda obstajal trik, s katerim si je - sicer za ceno poslanske plače - bilo mogoče zagotoviti stalno imuniteto. Tistemu poslancu ali senatorju, ki je bil izvoljen, a ni prišel v Beograd s pooblastilom volilnega odbora, senat (oz. skupščina) posledično ni verificiral mandata. Formalno tako ni bilo dognano, ali je določeni res poslanec (senator) ali ne. Toda če je določeni poslanec storil kaznivo dejanje, se je v praksi skliceval na imuniteto, kar je dokazoval s pooblastilom volilnega odbora. Sodišču tako ni preostalo drugega, kot da je prek ministra podalo skupščini zahtevek za izročitev, saj samo ni bilo pristojno odločati o tem, kdo je zares poslanec. To je lahko storila le sama skupščina (oz. senat). Sodišče je nato čakalo na odgovor skupščine (senata), a ga v praksi ni dočakalo. Narodno predstavništvo je očitno menilo, da izvoljeni poslanci in senatorji, ki niso predložili pooblastil, niso njegovi člani. Tako je nastal "čuden" položaj, ki je predstavnikom brez verificiranega mandata omogočil stalno imuniteto za ves čas njihove mandatne dobe. Pravniki Gorazd Kušej, ki je leta 1938 analiziral omenjeni problem, je menil, da bi se takemu položaju lahko in morali izogniti, če bi Narodno predstavništvo na konstitutivni seji naenkrat verificiralo vse mandate ne glede na to, ali kak poslanec ali senator ni predložil pooblastila. Vse potrebne podatke je parlament namreč imel na voljo.⁵⁸ Omenjeni trik tako seveda nikakor ne relativizira problematičnosti ureditve in parlamentarne prakse poslanske imunitete v prvi Jugoslaviji, ampak jo samo še dopolnjuje. Prejkoslej je bil sad napačne pravne interpretacije in samosvojega tolmačenja poslancev, kdo sploh je njihov skupščinski tovariš.

⁵⁶ Ob tem je še zlasti povedno, da je Korošec po streljanju v skupščini leta 1928, ko je prav tako bil notranji minister, sodelavce atentatorja Puniše Račića privedel šele po dobljenem skupščinskem pooblastilu. AJ, 72-73-282, Ločeno mnenje manjšine odbora z dne 9. 3. 1936.

⁵⁷ AJ, 72-73-282, poročilo manjšine odbora z dne 11. 3. 1936.

⁵⁸ Gorazd Kušej: O pravnem položaju narodnih poslancev in senatorjev, ki svojih pooblastil niso predložili narodni skupščini oziroma senatu v verifikacijo. V: Slovenski Pravniki, 1938, št. 7-8, str. 188-198.

Jure Gašparič

IMMUNITY OF DEPUTIES IN THE FIRST YUGOSLAVIA

S u m m a r y

When the Slovenian Members of the Austrian Parliament changed the capitals and took their seats in Belgrade, many things undoubtedly changed for them. However, some politically, systemically and personally important elements nevertheless remained quite similar. The system of wages of Members of Parliament and the immunity of deputies remained virtually the same. In the first Yugoslavia the professional as well as non-professional immunity were still implemented at the constitutional level. The first kind of immunity, which strictly depended on carrying out the work of a Member of Parliament, was substantive and absolute, since "nobody" could "ever" accuse Members of Parliament of anything, except for the Assembly itself. The second kind - non-professional immunity - was procedural, since Members of Parliament were responsible for all the actions which did not involve their job, just like any other citizen, provided that the Assembly "consented" to the institution (or continuation) of the procedure. Therefore Members of Parliament were still responsible for criminal offences they might perpetrate in their "free time", but they were inviolable. Actually it was their personal freedom that was inviolable, since non-professional immunity only protected them from the institution of criminal proceeding; in civil disputes or disciplinary procedures they were, naturally, equal to anyone. The personal freedom of Members of Parliament was, of course, also not inviolable due to their potential (and often evident in practice) personal interest, but due to the public interest or the interest of the Assembly - so that biased allegations would not prevent them from carrying out their duties. And since Members of Parliament were often exposed to the so-called "biased allegations", the "seriousness" or "bias" of allegations were assessed by the Assembly itself, primarily by its Immunity Committee. In such cases the members of this Committee walked on slippery ground: they could not determine guilt, for they were not judges. In the beginning they argued for the principle: immunity to victims of political abuse. But this principle soon dissipated like cigarette smoke in the Assembly offices. The parliamentary reality was totally different and completely similar to the reality of the old Vienna parliament. Namely, the majority of the parliament always saw immunity from the viewpoint of their own political interests.

After 1931, when the constitutional life was restored after a period of total dictatorship, the new constitution reinstated the institute of deputies' immunity, but this was only a pale shadow in comparison to the previous arrangement, provided for by the St. Vitus' Day Constitution. Professional immunity for criminal offences was now no longer absolute and substantive, and it was also quite reduced (it was even narrower than non-professional immunity), since Members of Parliament and Senators did not even have immunity in case of insult. So Members of Parliament had to be more careful what they said in the parliament than in taverns, which meant that their political latitude was quite restricted. It seems that in the 1930s the institute of the immunity of deputies and Senators (or, whatever remained of it) primarily served to additionally restrain and discipline the still hot-headed parliament. The constitutional definition of immunity as well as its practical and political interpretation speaks in favour of this. The essential idea of this institute mostly disappeared, for it no longer provided suitable protection to the Members of Parliament.

1.01
Prejeto 20. 5. 2009

UDK 323:371.12(497.4)"1926"

Branko Šuštar *

Nova usmeritev slovenskega učiteljstva leta 1926. Celjska deklaracija o depolitizaciji učiteljske stanovske organizacije**

IZVLEČEK

Na temelju časopisnih virov (*Učiteljski tovariš*, *Slovenski učitelj*, *Edinstvo*) in arhivskega gradiva učiteljskega društva predstavlja avtor depolitizacijo učiteljske organizacije Udruženje jugoslovanskega učiteljstva (UJU) in ponovno enotnost strokovnega/sindikalnega povezovanja učiteljev na Slovenskem. Sprva je zveza slovenskih učiteljskih društev (*Zaveza slovenskih učiteljskih društev*, 1889) združevala vse osnovnošolsko učiteljstvo; konec 19. stoletja pa se je ta učiteljska stanovska organizacija politično usmerila izrazito liberalno, zato so katoliško misleči učitelji osnovali svojo društveno zvezo (*Slomškova zveza* 1900-1926). Politizacija učiteljstva je koristila obema glavnima političnima strankama, učiteljskemu stanu pa ne. Depolitizacija večinske slovenske učiteljske organizacije (UJU, poverjeništvo Ljubljana) je uspela šele leta 1926 s prizadevanji učiteljev s Koroške in Štajerske, ko so na njihovo pobudo so na zborovanju v Celju julija 1926 sprejeli deklaracijo o depolitizaciji. Ta je omogočala vključevanje učiteljstva različnih idejnih in političnih usmeritev v učiteljska društva UJU. Katoliško usmerjeni učitelji so se jim pridružili in konec leta 1926 je prenehala dvojnost stanovskih povezovanj slovenskega učiteljstva.

Ključne besede: Jugoslavija, Slovenija, politika, učiteljstvo, učiteljska društva, depolitizacija, UJU - Udruženje jugoslovanskega učiteljstva, Slomškova zveza, Edinstvo

ABSTRACT

NEW ORIENTATION OF SLOVENE TEACHERS IN 1926. THE CELJE DECLARATION ON THE DEPOLITICISATION OF THE THE TEACHERS' PROFESSIONAL ORGANISATION

On the basis of newspaper sources (*Učiteljski tovariš*, *Slovenski učitelj*, *Edinstvo*) and archive materials of the teachers' association, the author presents the depoliticisation of the teachers' organisation Association of Yugoslav Teachers (Udruženje jugoslovanskega učiteljstva, hereinafter UJU) and the restored unity of the professional and trade union alliance of teachers in Slovenia. Initially the Association of Slovenian Teachers' Societies (*Zaveza slovenskih učiteljskih društev*, 1889) brought together all of the primary school teachers; however,

* Dr., muzejski svétnik, Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: branko.sustar@guest.arnes.si

** V besedilu uporabljene okrajšave: Pov. - Poverjeništvo; SDS - Samostojna demokratska stranka; SU - Slovenski učitelj, glasilo Slomškove zveze; SŠM - Slovenski šolski muzej; UJU - Udruženje jugoslovanskega učiteljstva - Udruženje jugoslovanskega učiteljstva; UT - Učiteljski tovariš, stanovsko politično glasilo UJU - Poverjeništvo Ljubljana.

towards the end of the 19th century, this teachers' professional organisation became distinctively liberally oriented in the political sense, thus the teachers of Catholic persuasion established their own association (Slomšek's Association / Slomškova zveza, 1900-1926). The politicisation of teachers served both main political parties, but not the teachers. The depoliticisation of the majority Slovenian teachers' organisation (UJU, the Ljubljana jurisdiction) succeeded as late as in 1926 thanks to the efforts of teachers from the Koroška and Štajerska regions, when in July 1926 the Declaration on Depoliticisation was adopted in Celje on their initiative. This Declaration allowed for the teachers of various ideological and political orientations to join the UJU teachers' associations. Teachers of Catholic persuasion joined the association, so in the end of 1926 the dual nature of the Slovenian teachers' professional associations came to an end.

Key words: Yugoslavia, Slovenia, politics, teachers, teachers' associations, depoliticisation, UJU - Association of Yugoslav Teachers, Slomšek's Association, the Edinstvo Society

Različna politična usmerjenost slovenskega osnovnošolskega učiteljstva konec 19. stoletja je pripeljala do oblikovanja dveh zvez učiteljskih društev, ki sta predvsem na Kranjskem oz. v osrednji Sloveniji dobrega četrta stoletja zaznamovali nasprotja liberalizma in političnega katolicizma, saj sta bili učiteljski organizaciji povezani vsaka s svojo politično stranko. Tako pregledi šolskih reform,¹ učiteljstva in njihovih društev,² pedagoškega tiska,³ pa tudi sindikalnega gibanja⁴ in moralnega pouka⁵ ter ne nazadnje kulturne politike⁶ opozarjajo na politizacijo učiteljstva, ki je šele novembra 1926 dočakalo "po 26 letih kulturnega boja med učitelji"⁷ spet stanovsko enotnost. Že sodelovanje učiteljstva različnih idejnih usmeritev v vojnih letih stisk in pomanjkanja, posebej pa učiteljsko povezovanje v začetku prve jugoslovanske države so vzbujali upanje za ponovno vzpostavitev stanovske enotnosti osnovnošolskega učiteljstva v eni učiteljski organizaciji, saj med učitelji meščanskih šol, zlasti pa med srednješolskimi profesorji takšne delitve ni bilo. A prizadevanja po prvi svetovni vojni so bila še neuspešna kljub splošni pripravljenosti za strokovno in sindikalno sodelovanje.⁸ Šele trpke izkušnje učiteljstva ob menjavah

¹ Milica Bergant: Poizkusi reforme šolstva pri Slovencih 1919-1929. Ljubljana 1958, str. 16-25.

² France Strmčnik: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije v luči svoje pozitivne pedagoške tradicije. V: Sodobna pedagogika. Ljubljana 1980, str. 28-29; Tatjana Hojan: 100 let slovenske učiteljske organizacije. Ljubljana 1989, str. 5-6; Mateja Leskovšek: Slomškova zveza 1900-1926. V: Kronika, 2001, št. 3, str. 256-261; Branko Šuštar: Učiteljske organizacije na Slovenskem in njihova idejna usmeritev od srede 19. do sredine 20. stoletja. V: Šolska kronika, 2001, št. 2, str. 334-337.

³ France Ostanek: Pregled slovenskega periodičnega pedagoškega tiska. V: Sodobna pedagogika, 1952, št. 5-6, str. 215-226; Tatjana Hojan: Pedagoški in mladinski listi na Slovenskem v 20. stoletju. V: Kaj bereta slovenski učenec in učitelj, razstavni katalog 69. Ljubljana 1999, str. 16-17, 24-25, 32-33.

⁴ Miroslav Stiplovšek: Razmah strokovnega - sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922. Ljubljana 1979, str. 381-392, 399-401.

⁵ Milan Divjak: Šola - morala - cerkev na Slovenskem. Pota in stranpota laičnega moralnega in družboslovnega pouka v osnovni šoli na Slovenskem 1869-1941. Ljubljana 1995, str. 243.

⁶ Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996 (dalje Dolenc, Kulturni boj); isti: Šolsko delo Dragotina Lončarja. V: Glasnik Slovenske matice, 1994, št. 1-2, str. 71-77.

⁷ Dolenc, Kulturni boj, str. 222.

⁸ Branko Šuštar: Povezovanje slovenskega učiteljstva v novi državi med 1918 in 1921. V: Jugoslavija v času. Devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države. Ljubljana 2008 (dalje Šuštar, Povezovanje slovenskega učiteljstva), str. 36-38.

političnega režima v jugoslovanski državi v letih 1924/25, ko so enkrat imeli prednost somišljeniki liberalizma in nacionalnega unitarizma, drugič pa tisti, ki so zagovarjali politični katolicizem, so leta 1926 uveljavile sicer že prej živa prizadevanja za depolitizacijo učiteljske strokovne organizacije.

Slovenska učiteljska društva, ki so od šestdesetih let 19. stoletja združevala učiteljstvo posameznih okrajev, so na iniciativo štajerskih šolnikov leta 1889 oblikovala v slovenski zgodovinski deželah pravo vseslovensko povezavo. Z 'Zavezo slovenskih učiteljskih društev' se je kazala kar navdušujoča podoba 'zedinjene Slovenije', kar je konec 19. stoletja opazil tudi novi ljubljanski škof.⁹ V stanovski organizaciji slovenskih osnovnošolskih učiteljev so se poleg nekdanj prevladujoče katoliške usmeritve vsaj od sedemdesetih let 19. stoletja z novo, liberalno šolsko zakonodajo uveljavljala tudi liberalna stališča. Ta so v učiteljski stanovski organizaciji in med učiteljstvom nasploh prevladala konec 19. stoletja, ko so 1899 izvolili vidna predstavnika narodno-napredne stranske za častna člana učiteljske Zaveze.¹⁰ Zaradi takšne prevlade liberalnih stališč v vodstvu učiteljske Zaveze, ki svojim idejno in politično katoliško usmerjenim kolegom ni priznavala enakopravnosti v učiteljski strokovni organizaciji, je manjšina osnovala svojo učiteljsko organizacijo. Učiteljska Slomškova zveza, ki je nastala na katoliškem shodu septembra 1900, je tako povezala katoliške učitelje in šolske prijatelje predvsem v osrednji Sloveniji. Vendar je tedaj med slovenskim učiteljstvom prevladovala liberalna usmeritev, čeprav je bila na splošno v slovenskih deželah v manjšini, kot je pokazal tudi politični preobrat na Kranjskem po volitvah leta 1908.¹¹ Politizacija slovenskega učiteljstva se je, po spodbudnem sodelovanju učiteljstva v stiskah vojnih let, pričakovanih povojnega časa in poskusih premoščanja katoliško-liberalnih nasprotij med učiteljstvom, po letu 1920 nadaljevala tudi v novi jugoslovanski državi. Liberalno vodstvo Zaveze se je uspelo predstaviti kot edini zastopnik slovenskega učiteljstva in se preoblikovati kar v slovenski del skupne državne učiteljske zveze (Udruženje jugoslovanskih učiteljev - UJU), katoliško usmerjeno Slomškovo zvezo pa kot pokrajinsko in separatistično pustiti zunaj teh povezav.¹² Neposredne koristi učiteljstva, naklonjenega ali včlanjenega v spreminjajoče se režimske stranke, in obrobni položaj drugače usmerjenih so bili posebno opazni ob spremembah vladnih strank, saj so proti političnim nasprotnikom zavzeto uporabljale tudi premeščanje učiteljstva po določilih uradniškega zakona. Slabe izkušnje učiteljstva te ali one usmeritve so po menjavi liberalne usmeritve (pod prosvetnim ministrom Pribičevićem in slovenskim učiteljstvom v Samostojni demokratski stranki SDS) in prevlado političnega katolicizma (s prosvetnim ministrom dr. Antonom Korošcem in Slovensko ljudsko stranko SLS) leta 1925 spodbudile ponovna prizadevanja za depolitizacijo in poenotenje učiteljske organizacije kot strokovne / sindikalne obli-

⁹ Antonu B. Jegliču se je kot novemu slovanskemu in slovenskemu škofu 25. maja 1898 poklonila učiteljska delegacija. Ob predstavitvi delovanja Zaveze slovenskih učiteljskih društev je škof vzkliznil: "To je združena Slovenija!" Anton Bonaventura, UT, 1. 6. 1898, str. 121-123, posebej 123.

¹⁰ Na zborovanju Zaveze septembra 1899 v Gorici so izvolili voditelja narodno-napredne stranke Ivana Hribarja in dr. Ivana Tavčarja za častna člana. Branko Šuštar: Župan Ivan Hribar in šolstvo. V: Homo sum ... Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Ljubljana 1997, str. 65-66.

¹¹ Branko Šuštar: Verska šola in liberalni duh učiteljev. Z 'Učiteljskim tovarišem' o liberalni in katoliški usmeritvi slovenskega učiteljstva konec 19. stoletja. V: Melikov zbornik, Ljubljana 2001, str. 635-654; Mateja Leskovšek: Slomškova zveza 1900-1926. V: Kronika, 2001, št. 3, str. 255-282.

¹² Dolenc, Kulturni boj, str. 40-43. Šuštar, Povezovanje slovenskega učiteljstva, str. 36-38.

ke povezovanja učiteljstva.¹³ Ko je novembra 1925 z novim prosvetnim ministrom Stjepanom Radićem (HSS) prevzel za liberalnim predhodnikom vodenje šolske uprave v Ljubljani zgodovinar dr. Josip Lončar, je dobila depolitizacija učiteljstva in njegovih organizacij tudi podporo šolskih oblasti.¹⁴

1. Pot do učiteljske deklaracije

Prizadevanja za strogo stanovsko strokovno organizacijo so se po pričevanju iz leta 1926 začela v sežanskem učiteljskem društvu pred prvo svetovno vojno, nadaljevala pa med goriškimi učitelji, ki so kot begunci zborovali 3. 2. 1919 v Ljubljani in v slabem materialnem položaju videli, da potrebujejo res pravo stanovsko organizacijo. Sprejeta resolucija pa ni bila po volji vodstvu Zaveze in Učiteljskega tovariša in begunci so morali utihniti. A službena pot je po vojni zanesla primorske učitelje tudi na Štajersko in Koroško, tudi v mežiško učiteljsko društvo, ki je od prevrata naprej zavzemalo "*najčastnejše mesto v naši organizaciji*". V tem društvu je "*vzniknila Deklaracija*".¹⁵ Pri tem pa je bila gotovo odločilna tudi njihova izkušnja slovenskega učitelja na Koroškem v letih monarhije in v predplebiscitnem času, kot pričuje Rudolf Mencin (1879-1968), ki velja za ideologa deklaracije o depolitizaciji učiteljske strokovne organizacije. Učiteljsko društvo za Mežiško dolino je bilo že leta 1922 eno najbolj delavnih učiteljskih društev, redno je mesečno zborovalo, v njem pa je "*vladal duh strpnosti in načelo nadstrankarstva*". To je pokazalo tudi članstvo, saj so bili v društvu včlanjeni prav vsi učitelji in učiteljice, v njem pa je vladala "*lepa sloga*".¹⁶

Po drugi strani se je tudi medvojno sodelovanje učiteljstva različnih idejnih in nacionalnih usmeritev pri vprašanih preskrbe in plač nadaljevalo po letu 1918, ko je z oblikovanjem Učiteljskega sveta v Ljubljani celo kazalo, da bo prišlo do povezovanja učiteljstva liberalne Zaveze in katoliško usmerjene Slomškove zveze. Pripravljenost učiteljstva, da si po prevratu oblikuje skupno stanovsko organizacijo, je bila splošna, ne pa tudi način njenega oblikovanja. Tudi slovensko učiteljstvo na Koroškem je pred plebiscitom jeseni 1920 v praksi pokazalo, da je možno strokovno povezovanje učiteljev ne glede na idejne razlike, ko so 15. 8. 1919 v Sinči vasi zastopniki treh društev ustanovili Učiteljski svet za Koroško.¹⁷ Učiteljsko društvo v Velikovcu si je prizadevalo ostati pošteno in nadstrankarsko in skušalo vplivati na Zavezo, "*da bi prenehala s kulturnim bojem*".¹⁸ Čeprav je 'Učiteljski tovariš' pisal o združevanju, saj je zahtevalo "*90 odstotkov vsega učiteljstva strogo enotno nestrankarsko organizacijo*",¹⁹ sta ostali dve stanovski organizaciji. Ti sta

¹³ Dolenc, Kulturni boj, str. 207, 211, 219-223.

¹⁴ Ervin Dolenc: Šolsko delo Dragotina Lončarja. V: Glasnik Slovenske matice, 1994, 1-2, str. 71-77; Dolenc, Kulturni boj, str. 218-219.

¹⁵ Josip Macarol: Nekaj predzgodovine k Deklaraciji, UT, 4. 3. 1926, 2, Učiteljsko društvo za Mežiško dolino, UT, 4. 3. 1926, 5. Goriški učitelji so tega leta snovali 'Klub priseljenih učiteljev'. UT, 10. 6. 1926, 2.

¹⁶ Z občnega zbora učiteljskega društva za Mežiško dolino - dne 4. t. m. na Prevaljah, UT, 23. 3. 1922, 4. Predstavljen je tudi nov odbor (predsednik Peter Močnik).

¹⁷ Učiteljski svet za Koroško, SU, 15. 1. 1920, 20.

¹⁸ Odprto pismo tovarišu F. Š-u, SU, 15. 4. 1920, 83.

¹⁹ Drago Hudé: Parasiti, UT, 4. 2. 1920, 1-2. Paraziti so bili učitelji nečlani učiteljske organizacije. Drago Hudé: Združenje sindikatov, UT, 25. 2. 1920, 1.

bili "dejansko privesek obeh odločilnih političnih strank, liberalne in klerikalne".²⁰

Zamisel o depolitizaciji učiteljske organizacije, ki so jo prinašali v okrajna društva UJU mlajši člani, je na Štajerskem junija 1924 pri zagovornikih idejno opredeljene učiteljske organizacije vzbujala negotovanje in strah, da bi s tem šla organizacija "v franže". Član učiteljske organizacije z Brega pri Ptujju se je spotikal nad strpnostjo v društvu do katoliško usmerjenega učiteljstva in bil kritičen do strokovnih predavanj, saj je pogrešal idejno izobraževanje mladih učiteljev, posebno pa učiteljic. Zagovarjal je stališče, da bi bilo treba "jasno povedati, da UJU spoštuje versko prepričanje vsakega, da priporoča intenzivno versko vzgojo v narodnih šolah, a da klerikalec ne more biti član UJU, ker je klerikalizem večni sovražnik narodne naobrazbe, ker je protinaroden in protidržaven ter hoče izrabljati šolo v strankarske namene". Toda mlajši učitelji niso bili enako vneti za tak "boj, ker v njih dušah ne plamti ideja - in ideja je vse".²¹ Pot do uveljavitve strpnega in strokovnega delovanja učiteljstva ne glede na različne idejne in politične usmeritve ni bila niti lahka niti kratka.

Na poziv v učiteljskem listu za diskusijo o smernicah učiteljske organizacije pa je prišlo tudi drugačno mnenje. Fran Brinar iz Gotovelj pri Žalcu je bil za takšno usmeritev organizacije, da lahko vključi vse učiteljstvo, skrbi za ugled in tovarštvo med učiteljstvom, ter za depolitizacijo. "Politična opredeljenost ne pride pri učiteljskem društvu v poštev," saj je v vsakem društvu prišlo do krize ob obravnavi politično-strankarskih in osebnih zadev. Tako ni čudno, da je upokojeni ugledni šolnik in član organizacije tudi deloval v prijateljstvu s krajevnim župnikom. Brinarjevo mnenje "kakor n.pr. član sokolske organizacije ne more biti istočasno član orlovske, tako tudi člani UJU ne morejo biti istočasno člani Slomškove zveze" lahko razumemo kot spodbudo k eni učiteljski organizaciji, v tedanjem vodstvu UJU pa so to s pripisom na pismo razumeli drugače: "Poudariti UJU kot napredno organizacijo."²²

Ko je jeseni 1924 za dr. A. Korošcem (SLS) postal prosvetni minister spet S. Pribičević (SDS) "naš stari zaščitnik naprednega učiteljstva",²³ je sprememba režima poslabšala tudi na položaj Slomškove zveze in njenih članov. Po zborovanju 27. 11. 1924 v Ljubljani je Slomškova zveza začela z akcijo za stalnost službenih mest "ne glede na slučajni režim". Pričakovali so, da bo vsako učiteljsko društvo ob izkušnjah na obeh straneh uvidelo, "da tako ne sme več dalje". V okrožnici, ki so jo poslali posameznim okrajnim društvom UJU (ne pa neposredno vodstvu), so tako 5. 12. 1924 slomškarji predlagali skupno akcijo za skupne stanovske interese v prepričanju, da so učitelji "vsaj v teh vprašanjih edini in složni". A medsebojnega zaupanja še ni bilo. Anton Gnus, voditelj šole v Dolu pri Hrastniku in član vodstva UJU, je v tem videl "neiskrenost Sl. zveze, ki hoče tem potom vtihotapiti v naša uč. društva zmedo itd." V zasebnem pismu strokovnemu tajniku UJU je bil v očitkih oster: "Sedaj pa, ko se vrača članstvu Slom. zv. milo za drago, bi naj ž njo delovali

²⁰ Slovenski šolski muzej (SŠM), arhivska zbirka, fasc. 113, 113/29. Rudolf Mencin: Nekaj življenjepisnih beležk, november 1963.

²¹ SŠM, arhivska zbirka, Udruženje jugoslovanskih učiteljev (UJU), šk. 2, fasc. 7/5, Smernice za poslovanje naše organizacije 1924. 1. Pismo, Breg pri Ptujju, 5. 6. 1924.

²² SŠM, arhivska zbirka, UJU, šk. 2, fasc. 7/5, Smernice za poslovanje naše organizacije 1924. 3. Pismo Frana Brinarja, Gotovelje pri Žalcu, 21. 6. 1924, s pripisom z drugo roko "Poudariti ...".

²³ Peta pokrajinska skupščina UJU poverjeništvu Ljubljana ... Tajniško poročilo... (Rudolf Dostal), UT, 9. 7. 1925, 2-3.

in štítali njene privržence itd." V prid učiteljske stalnosti je res veljalo storiti do-ločene korake, a po njegovem mnenju mimo Slomškove zveze, ki zanj ni obstajala. Učiteljska društva naj opozorijo napredna glasila, da ne bodo šla na 'klerikalne limanice'.²⁴

Nekoliko drugače pa so razmišljali učitelji na Koroškem. Odbor Učiteljskega društva za Mežiško dolino je v odgovoru, ki ga je za božič leta 1925 objavil na naslovnici Učiteljski tovariš, sicer podprl poziv k "enotni akciji za skupne stanovske interese" kot "iztreznjenje učiteljstva v stanovsko-političnem oziru", a so mu ugo-varjali iz moralnih razlogov. V njihovih očeh je nosila Slomškova zveza sokrivdo za 'stanovsko katastrofo' zaradi svojega molka ob nasilju Koroščevega režima, v iskrenost in resnost njihovega poziva pa so dvomili zaradi napadov na učiteljstvo po časopisju, v katerem so imeli vpliv.²⁵ Slomškovi zvezi pa je veljal tudi očitek pomanjkanja poguma, kot so ga pokazala obmejna učiteljska društva (Mežiško, Marenberško in Slovenjegraško), ki so 7. 12. 1924 priredila protestno zborovanje proti šolski politiki v Sloveniji. Tam so "kljub protestu navzočega poverjenika Luke Jelenca" sprejeli deklaracijska načela. Protestirali so proti kršitvam službene stalnosti pod drugim Pašić-Pribičevićem režimom, ki jim je bil idejno sicer bliže, saj je poverjeništvu UJU molčalo. Koroški učitelji si niso hoteli zapraviti legitimnosti, da se kdaj oglasijo tudi ob kršitvah s strani njim manj naklonjenega režima. Njihova gesta je bila načelna: bili so proti kakršni koli strankarski usmeritvi stanovske učiteljske organizacije. Kljub nezadovoljstvu in dejanski nezaupnici L. Jelencu, že 30-letnemu voditelju učiteljske organizacije, te teme niso odprli na letni skupščini UJU poleti 1925 v Šoštanju, saj je bil tedaj ta njegov jubilej. Ob tem so pričakovali tudi konec njegovega vodenja organizacije.²⁶

Po februarških volitvah 1925, ki so slovenskim liberalcem prinesle le dva poslanska mandata, so 18. 7. 1925 z 'vlado RR' - Radić (HSS) in radikali - postali slovenski liberalci s Pribičevićem del opozicije, kar je vplivalo tudi na njihove kasnejše programe.²⁷ Gotovo je tudi opozicijski položaj stranke SDS in njihovih slovenskih pristašev spodbudil tudi večje razumevanje depolitizacije v politično

²⁴ SŠM, arhivska zbirka, UJU, šk. 2, fasc. 7/9 Razno. 91, Okrožnica Slomškove zveze (Mar. Sadarjeva: podpredsednica in tajnica) 5. 12. 1924 Okrajnemu učiteljskemu društvu v Dol. Lendavi. Prejeto okrožnico je društvo poslalo 13. 12. Poverjeništvu UJU, ki jo je prejelo že 8. 12. 1924 s pismom Antona Gnusa (pod)predsednika učit. društva za Laški okraj. N.d., 92 Okrožnica Slomškove zveze Okrajnemu učiteljskemu društvu v Šoštanju, 5. 12. 1924.

²⁵ "Javen odgovor Slomškovi zvezi na njeno okrožnico našim okrajnim učiteljskim društvom. Pozivate nas k 'enotni akciji za skupne stanovske interese'. Pozdravljamo vsako iztreznjenje učiteljstva v stanovsko-političnem oziru, saj smo vedno z vso resnobo delovali v tej smeri. Baš zato izjavljamo, da Vam ne moremo priznati upravičenosti za inicijativo v tem pogledu in Vašemu koraku potrebne moralne treznosti, dokler niste imeli poguma, kakor so ga pokazala naša obmejna društva na protestnem zborovanju v Dravogradu, ter ne priznate svoje sokrivde na naši stanovski katastrofi, ki ste si jo nakopali z molkom napram nasiljem Koroščevega režima. Tudi nam je težko verjeti v iskrenost in resnost Vaše akcije, dokler se ponavljajo v listih grožnje, dopisi in članki, ki ponižujejo ves naš stan in ki bi jih lahko zabranili. Odbor učit. društva za Mežiško dolino." UT, 25. 12. 1924, 1.

²⁵ Gospod Ivan Štrukelj, predsednik Slomškove zveze, UT, 18. 12. 1924, 5. Listnica uredništva, UT, 18. 12. 1924, 5. Kratko so ugovarjali nedeljskemu Slovencu, da nimajo volje "kreniti od nacionalne smeri ... niti v smer črne in tudi ne rdeče internacionale". Kot lahko sodimo po zapisu V obrambo učiteljskega stanu, n. d., 3. so bili posebej občutljivi za pisanje Domoljuba.

²⁶ Protestno zborovanje priti šolski politiki v Sloveniji, UT, 27. 11. 1924, 4. SŠM, arhivska zbirka, fasc. 113, 29, str. 9, Rudolf Mencin: Nekaj življenjepisnih beležk, november 1963. Peter Močnik, Kako je nastala Deklaracija? UT, 8. 4. 1926, 2-3.

²⁷ Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor 1986, str. 92. Posebej je na politične razmere v Sloveniji vplival tudi Blejski sporazum 11. 7. 1927 med radikali in SLS; n. d., str. 97.

demokratsko usmerjenih učiteljskih vrstah v UJU, kot so jo imeli takrat, ko so bili del vladajoče koalicije. Kot je to označila Angela Vode, je vedno večji vpliv političnih strank na učiteljstvo zaradi menjave politične oblasti ustvarjal v učiteljih "*zavest nestalnosti in nenehnega poniževanja*". Z depolitizacijo so se hoteli otresti političnega pritiska.²⁸ Spremembo razpoloženja med učiteljstvom, ki je leta 1925 spremljalo prizadevanja za depolitizacijo učiteljstva, je pokazal npr. oktobrski uvodnik urednika Ivana Dimnika v 'Učiteljskem tovarišu'. Zavzel se je za takšne etične, kulturne in socialne vrednote organizacije, ki so nasprotovale političnemu posredovanju pri nameščanju učiteljstva, bil za medsebojno spoštovanje učiteljstva, kar bi onemogočalo, da bi v javnosti deloval učitelj proti učitelju iz političnih in osebnih stališč.²⁹ Tudi uvodnik 'Učiteljskega tovariša' sredi decembra 1925 z naslovom 'Perspektive' je na naslovnem listu objavil resolucijo odbora Učiteljskega društva za Mežiško dolino o šolskem zakonu, stanovski politiki, depolitizaciji šolstva, disciplinskih zadevah in šolskih razmerah, ki jo je odbor društva sprejel 2. 12. 1925. Spremenjeni politični položaj je narekoval enak odnos UJU do vsakega političnega režima glede dejanj na področju stanovske politike, posebej glede izrabljanja 71. člena uradniškega zakona v politične namene. Najpomembnejša pri depolitizaciji šolstva pa jim je bila nepristranskost personalnih postopkov, kar so hoteli zavarovati pred strankarskimi pritiski, "*pa bodi, da je iz naših vrst ali ne*".³⁰ Kakšno hudo preizkušnjo so doživeli učitelji v letih 1924/25, je 'Učiteljski tovariš' predstavil spomladi 1927: "*Za klerikalnim režimom je prišel demokrati, ki je pometal na drugo stran med učiteljstvom v Sloveniji in na Hrvaškem, za tem je prišel radikalni režim, ki je zarezal brazde v Srbiji in za njim je prišel radičevski režim, ki je v največjih dimenzijah pometal in preganjal v znamenju revanž in rehabilitacije med učiteljstvom po Hrvaškem*".³¹ S podobnimi izkušnjami so postajala stališča učiteljstva Mežiške doline o depolitizaciji učiteljske organizacije vedno bolj sprejeta na Štajerskem, kmalu pa tudi drugod.

A slovensko vodstvo UJU je ostalo pri svojem in Luka Jelenc je nekritično vztrajal pri čim tesnejših stikih organizacije s svojo stranko (Pribičevičevo SDS), čeprav so se v ožjem sosvetu UJU slišali tudi drugačni glasovi. Ko je tudi 'Učiteljski tovariš' objavil nekaj takih člankov, je Jelenc zahteval, da razčistijo vprašanje smeri stanovske politike, in tako je bila tema sprejeta na dnevni red širšega sosveta UJU v

²⁸ SŠM, arhivska zbirka, fasc. 296, Angela Vode (1892-1985), 296/13. A. Vode, Stanovska organizacija - sredstva za samoobrambo in samopomoč, (tipkopis) 1958-1960, str. 9-11.

²⁹ Ivan Dimnik: Za etične, kulturne in socialne vrednote naše organizacije, UT, 15. 10. 1925, 1. Mežiško društvo je pozneje ocenjevalo, da je v članku kot prvi odločno opozoril na etične temelje organizacije in duhovno prelomil z usmeritvijo prejšnjega vodstva. Naš odgovor na klevete, UT, 15. 4. 1926, 1.

³⁰ Perspektive, UT, 17. 12. 1925, 1. Kakšen razvoj v pisanju je naredil 'Učiteljski tovariš' (in njegov urednik Dimnik) od leta 1924, je od konca leta 1926 pisalo 'Edinstvo, šolsko politični list', glasilo nasprotnikov depolitizacije. Navajali so trditve, da 'Učiteljski tovariš' ne propagira slovenskega separatizma (ob zborovanju ljubljanske Slomškove zveze 9. februarja 1924) do pisanja Slomškove zveze o državni vzgoji in "*bratov klerikalnega rimsko-katoliškega naziranja, ki so bičali slovensko napredno učiteljstvo...*". Kako je pisal urednik 'Učiteljskega tovariša' Dimnik l. 1924, Edinstvo, 22. 12. 1926, 1-2. "*Slomškova Zveza je le smešna figura, ki jo izrablja klerikalna stranka za štafažo in oprodo, vse odločilno delo pa gre potom duhovščine in po njeni volji*." UT, 18. 9. 1924. "Ali smo za stanovsko neodvisno strokovno organizacijo ...", Edinstvo, 12. 1. 1927, 3. Bistvo neuspešnega združevanja je bilo v tem, da slomškarjem niso priznavali pravice do lastne kulturne organizacije in stališče, da skupna UJU večinsko določa (tudi politično) usmeritev organizacije. Le z besedami, izjavami pa so pozivali učiteljstvo k vstopu v UJU ne glede na politično usmerjenost. UT, 4. 12. 1924.

³¹ Partizanstvo in strankarsko premeščanje učiteljstva, UT, 14. 4. 1927, 1.

začetku januarja 1926. Še pred sejo pa so se na neformalnem sestanku v Mariboru zbrali nekateri predstavniki učiteljskih društev s Koroške in Štajerske in videli, da se večina učiteljstva zavzema za načelno novo, odločno stanovsko smer neodvisno od posameznih političnih strank. Pobuda iz Mežiške doline je tako na mariborskem sestanku predstavnikov dvanajstih učiteljskih društev doživela potrditev: deklaracijo o nepolitični usmeritvi učiteljske organizacije so nato kot predlog za sejo poslali v Ljubljano in ostalim okrajnim društvom.³²

2. Spremembe v vodstvu UJU in učiteljsko deklaracijsko gibanje 1926

'*Deklaracija o bistvu, nalogah in smeri naše stanovske politike*' je bila v 11. točkah objavljena 14. 1. 1926 v 2. številki 'Učiteljskega tovariša'. V njej izstopa jasna depolitizacija UJU in s tem združitev vsega učiteljstva v le eno strokovno organizacijo.³³ Uradno je sprejel deklaracijo širši sosvet ljubljanskega poverjenišva UJU na zelo burni seji 10. 1. 1926 v dvorani Mestnega magistrata v Ljubljani. Proti deklaraciji, ki je zagovarjala nepolitično in za vse učiteljstvo odprto strokovno organizacijo, sta bila le predstavnika dveh društev in vodstvo poverjenišva, ki je odstopilo, saj so se slišale ugotovitve o nezaupnici. Luka Jelenc, dolgoletni predsednik učiteljske organizacije (najprej Zaveze, nato ljubljanskega poverjenišva UJU), ki je kot član vodstva SDS že tri desetletja usmerjal učiteljstvo tudi v tesne politične povezave z liberalnim strankarstvom, je poskusil še z enim manevrom. Na seji sosveta sta sicer odstopila L. Jelenc kot poverjenik in Rudolf Dostal kot strokovni tajnik, kar pa sta pozneje neuspešno poskušala preklicati. Po njunem odstopu je namestnik poverjenika Anton Gnus že 16. 1. 1926 sklical sejo ožjega sosveta in nanjo povabil namesto obeh, ki sta odstopila, dva člana namestnika. Sosvet se je na novo konstituiral z A. Gnusom, starejšim in uglednim šolnikom, šolskim upraviteljem v Dolu pri Hrastniku kot poverjenikom in z Josipom Lapajnetom kot tajnikom. Spremembe so tudi naznanili policijski direkciji in glavnemu odboru UJU, kot so določala društvena pravila.³⁴ O teh spremembah v slovenskem poverjeništvu UJU je poročal tudi tržaški Učiteljski list. Poudaril je bistveno: prelom učiteljstva s tradicionalnim stališčem do političnih strank in sprejemanje načela stanovske organizacije, ki naj se ne veže na nobeno stranko ali režim.³⁵ Deklaracijo so namenili za potrditev na prihodnji pokrajinski skupščini UJU. V 'Učiteljskem tovarišu' so zatem pisali, da "*nedeljski pokret*" 10. 1. 1926 ni imel osebne ali političnega značaja, temveč načelno usmeritev organizacije. Jelencu so vsi priznavali "*nevenljive zasluge*", a hkrati so omenjali tudi teror, s katerim je predsedstvo dušilo nepolitično usmeritev učiteljske organizacije. Tradicionalna usmeritev UJU ni več ustrezala. "*Depolitizacija je potrebna in mogoča!*" se je za novo pot organizacije zavzel eden od starejših učiteljev. Drugi pa je izjavil:

³² Peter Močnik: Kako je nastala Deklaracija? UT, 8. 4. 1926, 2-3. Predlog deklaracije je razposlal "tovariš Mencin (ker ni bilo časa in ne upati, da bo to storilo poverjenišvo)".

³³ Deklaracijo o bistvu, nalogah in smeri naše stanovske politike, UT, 14. 1. 1926, 1.

³⁴ Njuno izjavo z dne 18. 1. 1926 je objavilo 'Jutro', nato še UT: Izjava, UT, 28. 1. 1926, 3-4. Ivan Dimnik: Na izpade v 'Jutru', UT, 4. 2. 1926, 1. Ivan Dimnik se je zavzemal za depolitizacijo UJU in v tem smislu urejal UT, kar pa je Jelenc imel za "*izpad proti stranki*", kateri sta pripadala tako Dimnik kot Jelenc. - O delovanju poverjenišva UT, 22. 7., 6, o A. Gnusu prim.: 30-letnica organizacijskega dela poverjenika Antona Gnusa, UT, 29. 7. 1926, 1 (s sliko).

³⁵ V slov. poverjeništvu UJU, Učiteljski list (Trst), 15. 2. 1926, 32.

"Najprej smo učitelji, potem prosvetni delavci, nato nacionalisti in navsezadnje šele pripadniki te ali one stranke."³⁶

V nepričakovano zadnjem poročilu o delovanju UJU v letu 1925, ki ga je na seji sosveta predstavil tedanji poverjenik Jelenc, se je branil ugovorov in nasprotovanj ter vztrajal pri svojih načelih, "da ni dovolj, da se vzgaja naš naraščaj samo stanovsko in temeljito strokovno, temveč, da se vzgaja tudi politično, da ne stopijo naši mladi tovariši politično nezavedni, politično neizobraženi v življenje". Pohvalil je veliko delo poverjenišva in kritikom očital, da hočejo organizacijo razrušiti, a "niti pri ustanavljanju niti pri izpopolnjevanju naše organizacije še z mezincem niso ganili", nekateri pa so bili med najhujšimi borbami za učiteljski ugled in obstoj celo "v nam sovražnem taboru". In takim, ki so hoteli "razdijati mogočno našo organizacijo", je zaklical: "Roko proč ...!" Poleg kritike dela odsekov, ki so delovali kot kakšna samostojna društva, je Jelenc pozival k edinosti v glavnih ciljih organizacije in bil za obravnavo "pritožbe in napake uprave" na društvenih organih in srečanjih. Mariborski neformalni sestanek predsednikov nekaterih učiteljskih društev 3. 1. 1926 "za hrbtnost poverjenišva" je omenil "z globokim obžalovanjem" kot neodkritosrčnost in zahrbtnost ter pozval nazaj k edinosti. Sklenil je s komentarjem sestave državnega Glavnega prosvetnega sveta, saj so bili vanj imenovani Vuksanović za UJU, zraven pa še "predstavniki separatističnih smeri": Stanković za srbsko, Tomašič za hrvaško in voditelj Slomškove zveze Iv. Štrukelj za slovensko učiteljstvo. To je bila zanj še večja klofuta kot takrat, ko jih minister Radić ni hotel sprejeti kot predstavnike UJU, a 'Učiteljski tovariš' se na to ni odločno odzval. Jelenc je zborovalcem zatrdil, da Štruklja niso mogli imeti za predstavnika slovenskega učiteljstva, "nego le za predstavnika klerikalnega učiteljstva. Slov. Učit. se ne izdaja kot glasilo slov. učiteljstva, nego kot glasilo Jugoslovanskega kršč. učiteljstva." Vsaj pri jugoslovanski usmeritvi bi lahko kritik separatizma pohvalil slomškarje! A je ostal na politični ravni s prepričanjem, da to imenovanje ne bo vplivalo na volitve, "ker je gotovo, da Radić ne dobi od Slomškarjev na volitvah ne ene kroglice, pač pa vse Korošec".³⁷ Že med njegovim govorom so se slišali medklici, nadaljnja razprava o usmeritvi stanovske politike pa je pripeljala nato do spremembe v vodstvu poverjenišva, boj za deklaracijo (in proti njej) pa s tem ni še bil sklenjen. Ko je Mencin na seji vodstva UJU 10. 1. 1926 predstavljal deklaracijo, je poudaril koroško izkušnjo: "V mežiškem društvu so včlanjeni vsi, ker vlada tam svoboda nazorov in vesti."³⁸

O novi nepolitični usmeritvi slovenske učiteljske organizacije sta zavzeto pisala 'Jutro' in 'Učiteljski tovariš', ki je tudi komentiral pisanje prvega. Slednji je 18. 2. 1926 poročal kaj so dobivali posamezni učitelji v razpravo na okrajnih društvih. UJU se na 'nova pota' ni mogla usmeriti prav lahko, saj je šlo kar za "revolucionarni pokret v organizaciji", za prelom s tradicijo, ki pa je bil obrnjen v prihodnost. Tako se je tudi med osnovnošolskim učiteljstvom uveljavilo prizadevanje za stanovsko in strokovno osamosvojitve organizacije, kar pa nihče ni odrekal ne meščanskošolskim učiteljem ne srednješolskim profesorjem. Pobudniki deklaracije so se skoraj opravičevali, ker je seja vodstva slovenskega dela UJU dobila "neobičajen, ne-

³⁶ Poročilo o seji širjega sosveta UJU Pov. Ljubljana dne 10. januarja 1926 v dvorani ljubljanskega mestnega magistrata, UT, 21. 1. 1926, 1-2.

³⁷ SŠM, arhivska zbirka, UJU, šk. 3, 1926, fasc 9/3. Poročilo poverjenika L. Jelenca 10. 1. 1926.

³⁸ Poročilo o seji širjega sosveta UJU Pov. Ljubljana dne 10. januarja 1926 v dvorani ljubljanskega mestnega magistrata, UT, 21. 1. 1926, 2.

pričakovan in nezaželjen zaključek" (z odstopom dveh vodilnih, ki sta se znašla v nasprotju s stališči drugih članov širšega sosveta),³⁹ ter pojasnjevali, da so vodstvo sprti seznanjali z razpoloženjem med učiteljstvom. A na ljubljanski seji je vodstvo z L. Jelenčcem hotelo "zgolj s formalnimi argumentacijami udušiti to voljo" predstavnikov učiteljstva. Volja za osamosvojitve stanu in neodvisnost organizacije je bila res velika. Ožji sosvet UJU je nato 23. 1. 1926 pozval okrajna učiteljska društva naj glasujejo o deklaraciji⁴⁰ in tako omogočijo delegatom društev jasna stališča na načrtovani poletni skupščini. Večina društev je usmeritev deklaracije podprla, druga so imela pripombe (tako je ptujsko učiteljsko društvo pogrešalo opredelitev za napredni šolski program, jugoslovansko ideologijo in nacionalno vzgojo, hkrati pa bilo za depolitizacijo šolstva),⁴¹ nekatera pa so bila tudi proti. Za usmeritev k enotni organizaciji učiteljstva so se sklicevali tudi na Ganglove besede septembra 1919.⁴² Hkrati so učitelji priznali potrebo po strpnosti in medsebojnem spoštovanju in se zavedali, da jih ni ločeval svetovni nazor temveč "nečedna dnevna strankarska politika, ki je le grobo potvarjanje svetovnih nazorov".⁴³

Idejni boj je od ljubega miru in "*patriarhalične domačnosti*" organizacijo iz apatičnosti usmeril v razburljiv vrtinec idejne in načelne razprave.⁴⁴ Zadihali so svobodneje, posebno tisti, ki niso bili istega političnega mišljenja kot bivše vodstvo poverjenišva UJU in so se čutili v učiteljski organizaciji kot člani druge vrste. A okrajna društva so posebej na Štajerskem pojmovala stanovske naloge pravilneje od ljubljanskega vodstva.⁴⁵ Zavedali so se, da je deklaracija prinesla "*notranji preokret*" v organizaciji, a preorientacija je bila rezultat "*mnogih bridkih izkušenj*"

³⁹ Pozneje sta poskušala preklicati odstop in v začetku februarja 1926 to doseči tudi prek vodstva beogradskega UJU, a ljubljansko poverjenišvo tega ni sprejelo. Članstvu!, UT, 11. 3. 1926, 1. Nasilje nad urednikom Učit. tovariša, n.d., 2. V februarju je posredoval v Ljubljani tudi podpredsednik UJU Vlado K. Petrovič (prim.: Za načelno, ne osebno borbo!, UT, 31. 3. 1926, 2-3). Kot pooblaščenec beogradskega izvršnega odbora UJU je poskušal posredovati Flerè, a je po Jelenčevem nastopu 2. 3. 1926 in poskusu odstavitve urednika UT na 6. seji ožjega sosveta UJU 7. 3. nato odnehal. Iz seje ožjega sosveta in eksekutive Pov. UJU v Ljubljani, UT, 15. 4. 1926, 4.

⁴⁰ Situacija, UT, 25. 3. 1926, 4. Do tedaj so proti deklaraciji glasovala 3 društva (Brežice-Sevnica, Ljutomer, Šmarje-Rog., za deklaracijo pa 18. Uspeh okrožnice št. 100 poverj. UJU 17. 2. je bil v odgovorih društev: v 29 za nove smernice stanovske politike, v 3 pa proti. Glede oblike pa je bilo 25 društev za novo smer v obliki deklaracije, 4 pa v uresničevanju 2. člena pravil. Josip Lapajne, VI. Pokrajinska skupščina ..., UT, 22. 7. 1926, 2.

⁴¹ SŠM, arhivska zbirka, UJU, 1926, 9/6 Celjska skupščina: Ptujsko učit. društvo (o deklaraciji), s.d. (1926).

⁴² Deklaracija o bistvu, nalogah in smeri naše stanovske politike, UT, 14. 1. 1926, 1. Na uvodnem mestu ..., n. d., 2 - Ker sta podala ..., n. d., 2. Posle poverjenika je sprva začasno prevzel namestnik Ant. Gnus, tajniške pa V. Mlekuž. Da ne bo napačnih govoric ..., n. d. 2. Josip Ribičič: Nova pota, UT, 21. 1. 1926, 1. Članstvu - okrajnim društvom! UT, 28. 1. 1926, 1. V Mariboru so se 3. 1. 1926 zbrali "*predsedniki mežiškega, ormoškega, ljutomerskega, mursko-sobotskega, slovenjegraškega, sv. lenartskega, mariborskega-mesto, mariborskega-okolica, gornjegrajskega, šmarsko-rogaškega, dolenjendavskega in ptujskega učiteljskega društva.*" Za enotno strokovno organizacijo vsega jugoslovanskega učiteljstva, UT, 28. 1. 1926, 1.

⁴³ Bogumil Medvešček: Realizacija deklaracije, UT, 28. 1. 1926, 1-2. Sklepi okrajnih učiteljskih društev k Deklaraciji.; Izjava: Splošne vesti..., UT, 18. 2. 1926, 2-3.

⁴⁴ Ivan Dimnik: Idejna borba, UT, 25. 2. 1926, 1.

⁴⁵ Vinko Möderndorfer: Za jasnost nove idejne smeri naše organizacije, UT, 25. 2. 1926, 1-2 Zavrnil je označbo deklaracije za socialistično, saj je bila večina učiteljstva v društvu za Mežiško dolino, ki je podpiralo deklaracijo politično usmerjena demokratsko, tj. k stranki, ki je smešila deklaracijo. Zatrnil je, da naredi več za narodno edinstvo tisti, ki bo vključil v UJU slovenske in hrvaške učitelje, ki še niso bili člani, kakor pa tisti, ki se razglašajo za varuha narodnega edinstva, vse druge pa ima za protidržaven element. Zanimiva pa je bila M. izjava v UT, 4. 8. 1922, 3, ko se je zanj zavzela UJU. Zahvalil se je za podporo, s katero so "*najjasneje dokazali, da ne pripoznate v obrambi organizirancev neenakopravnosti članov različnih svetovnih naziranj*".

učiteljstva zaradi službenih predstavitev. Posebej se je pokazalo, da je bil dotedanji politični ugled in vpliv UJU odvisen od slučajnih razmerij političnih sil in je ob politični spremembi "*padel pod ničlo*". Tako so pričakovali v društvih tehtanje argumentov in ne tega, ali je kdo 'napreden' ali 'klerikalen'. V organizaciji so hoteli zastopati načela, ki so jih lahko uveljavili za vse člane UJU. O svobodomiselnih kulturnih načelih je Peter Močnik zelo strogo ocenjeval, da je bilo zanje le prav neznamen del učiteljstva: da za svobodomiselna načela borbeno v resnici "*ni bilo slovensko učiteljstvo nikdar (kakor tudi nobena slovenska stranka), hotelo je biti samo 'napredno'*".⁴⁶

V prvi marčevski številki 'Učiteljskega tovariša' leta 1926 je zagovornik deklaracije Rudolf Mencin obširno predstavil "*stališče napram 'Slomškovi zvezi'*", drugim učiteljskim društvom in političnim klubom.⁴⁷ Stališče Slomškove zveze sploh ni imelo vpliva na njihova mnenja, hkrati pa je z vidika deklaracije niso sprejemali kot stanovsko-politično organizacijo: država je bila skupni gospodar državnih namoščencev. Povsem jasno je vztrajal pri enotni organizaciji (in eni stanovski organizaciji), temelječi na okrajnih društvih, delovanju za omejene skupne stanovske interese, in zagovarjal strogo disciplino članov pri usmeritvi organizacije. Če UJU zastopa načelo, da se pri imenovanjih ne sme uveljaviti strankarski vpliv, jo mora pri tem podpirati vsak član (tudi član kakšnega učiteljskega političnega kluba) in je popolnoma nemoralno, če si išče pri svoji stranki protekcijo pri kadrovskih zadevah. Prav "*tesni strankarji*" vsakokratne trenutno vladajoče stranke so povzročili tudi krivice učiteljem drugačnega mišljenja.⁴⁸ "*Koliko časa bo vladalo partizansko preganjanje učiteljstva*," so se spraševali. In odgovor: Dokler bo učiteljstvo samo podpiralo politično, strankarsko/partijsko (zapisali so: 'partizansko') premeščanje učiteljstva in se ne bodo otresli kolegov, ki goje in netijo "*partizanstvo*", ki strankarsko izrabljajo, namesto da stanovsko branijo posamezne učitelje.⁴⁹

Razprava v učiteljskem tisku je pokazala tudi na pomisleke ob tej deklaraciji. Radoslav Knaflič je marca 1926 v 'Učiteljskem tovarišu' pisal, da z depolitizacijo ponujajo šolstvo nepoklicanim. Čudil se je, da je prišel predlog deklaracije iz vrst UJU, ne pa iz Slomškove zveze.⁵⁰ Ugotovitev je zanimiva, saj dokler ni večina članstva v UJU vzela ideje depolitizacije učiteljske organizacije za svojo, so bila tovrstna prizadevanja slomškarjev kot manjšine pač zaman. Odločilni korak je lahko naredila le večina v večinski organizaciji - pa še ta ne zlahka. Kriza med učiteljstvom ob deklaraciji je bila rezultat dolgotrajnega boja med članstvom, kriza je bila "*revolucija, ki so jo izsilile razmere*" in deklaracija - dete časa. Tako zagovornik 'Slomškove zveze' v ljubljanskem učiteljskem društvu UJU marca 1926 ni podcenjeval, da je katoliško usmerjena učiteljska organizacija imela za seboj močno

⁴⁶ Peter Močnik: K idejnemu in kulturnemu programu UJU, UT, 18. 2. 1926, 1. Zatrnil je, da tudi najodločnejši 'liberalci' pošiljajo svoje otroke v samostanske šole in da je 'napredno' pomenilo pravzaprav 'antiklerikalno'.

⁴⁷ Ivan Dimnik: Učiteljski politični klubi, UT, 4. 3. 1926, 2. V nedeljo je bil znova ustanovljen 'Demokratski klub učiteljstva'.

⁴⁸ Naše stališče napram 'Slomškovi zvezi' in drugim učiteljskim društvom ter političnim klubom, UT, 4. 3. 1926, 1

⁴⁹ Koliko časa bo vladalo partizansko preganjanje učiteljstva, UT, 4. 3. 1926, 3.

⁵⁰ Radoslav Knaflič: Proglas-Deklaracija, UT, 18. 3. 1926, 2. Knaflič, sicer tudi sam naklonjen poudarjanju 'narodnega in državnega edinstva', si je prizadeval za slovo "*prepirujočih se Svato-pulkovih sinov*" in se ob gibanju za izstop iz UJU zavzemal za odložitev takšne odločitve do 1. 3. 1927 in za razčiščevanje kot pot k slogi. Našemu tovarištvu, UT, 28. 10. 1926, 2.

politično stranko (SLS), je pa pričakoval tudi pri njih duh strpnosti: najprej stan, potem drugo. Velik uspeh deklaracije je bil prav v njenem vplivu na člane Slomškove zveze.⁵¹

1. Luka Jelenc

2. Rudolf Mencin

3. Ivan Šmajdek

1. Luka Jelenc, od 1895 do januarja 1926 voditelj učiteljske organizacije Zaveza / UJU, poverjeništvo Ljubljana (Petindvajsetletnica ..., Ljubljana 1913, str. 56-57).
2. Rudolf Mencin, "idejni vodja borbe za Deklaracijo" (Učiteljski tovariš, 6.7.1939, str. 6).
3. Ivan Šmajdek, nasprotnik deklaracije o depolitizaciji UJU in voditelj društva Edinstvo 1926-1928 (ARS, AS 231, personalne mape).

'Ali moremo biti za Deklaracijo?' se je v 'Učiteljskem tovarišu' spraševal Ivan Šmajdek in zagovarjal dobre odnose organizacije s političnimi strankami "*katerih šolsko-politični program je šoli in učiteljstvu najbližji*", ne pa s takimi, ki so bile za pokornost šole določenemu stanu. V deklaraciji je videl celo nevarnost, da bi preprečevala učiteljstvu "*nacionalno-politično delovanje*". Tudi večina učiteljstva včlanjenega v UJU mu je bila dokaz, da zastopa organizacija ves učiteljski stan. V njej je bilo dovolj "*najširše duhovne svobode*" in značajno učiteljstvo deklaracije meglenih fraz ni potrebovalo. Urednik lista je v manjšem zapisu konec marca 1926 ugovarjal nekaterim njegovim stališčem, posebej slednjemu, saj je skoraj dvotretjinska večina članov okrajnih učiteljskih društev na svojih zborovanjih do tedaj že glasovala za deklaracijo, proti pa so bila le posamezna društva.⁵² Nasprotniki so deklaracijo

⁵¹ Deklaracija. (Poročilo tov. Jos. Ambrožiča na zboru ljubljanskega učiteljskega društva dne 6. marca 1926), UT, 18. 3. 1926, 3.

⁵² Ivan Šmajdek: Ali moremo biti za Deklaracijo?, UT, 18. 3. 1926, 1-2, 31. 3., 2. Ivan Dimnik: Pojem značajnosti, UT, 31. 3. 1926, 3. Naj o glasovanju društev navedemo le tri primere. Zborovanje okr. učit. društva za ljubljansko okolico (UT, 14. 5. 1926, 4) je bilo 6. 3. na Vrhniki, v razpravi je sodeloval tudi Šmajdek: za je glasovalo 50, 42 proti, 3 prazni listki. Učiteljsko društvo za marenberški okraj (n. d., 4) je 13. 3. v Vuhredu imelo deklaracijo tudi za rezultat njihovega delovanja. Ocenili so, da je bila dotedanja taktika UJU "*strankarska, služila je le enemu delu učiteljstva*" in so soglasno sprejeli odločitev za prelom s preteklostjo. Izvanredni občni zbor novomeškega učit. društva (n. d., 4) je 17. 4. po daljši razpravi odklonil deklaracijo kot nepotrebno (od 62 navzočih članov je tako glasovalo 57) in se zavzel za izvajanje 2. člena pravil UJU.

razumeli kot prepoved širjenja političnih idej, kar je bilo kratenje osebnih pravic posameznika, a z deklaracijo bi bil "*zadan napredni ideji smrtni udarec*". Takšno skrb odkriva 6. 2. 1926 razprava o deklaraciji na zborovanju Učiteljskega društva za logaški okraj, čeprav so jo nato podprli soglasno. Burna je bila razprava tudi v Učiteljskem društvu Maribor februarja in v Kamniku v marca 1926, pa tudi drugod. V Kamniškem učiteljem društvu je utemeljeval Anton Arrigler, kakor večina učiteljstva, tudi sam član SDS, da bodo šele z nadstrankarsko organizacijo odstranili nesoglasja in nastopali kot celota. Če pa bi ostali kot do tedaj priveski raznih strank, "*se bo zrušila organizacija in padli bomo zopet na nivo Cankarjevih hlapcev*".⁵³

Beograjsko osrednje vodstvo vsedržavne učiteljske organizacije UJU je dogajanje okoli deklaracije dojemalo kot spor v ljubljanskem poverjeništvu. Podpredsednik osrednje UJU Vlado K. Petrović, tudi sam pristaš stranke (SDS), ki so ji pripadali tako Jelenc in Dostal kot Gnus in Dimnik, je komaj razumel njihova različna stališča. Zelo je spoštoval dolgoletno delovanje in zasluge Luke Jelenca za učiteljsko Udruženje, hkrati pa bil "*protiv unošenja partizanstva u Udruženje*" (UJU).⁵⁴ Tako so tedaj označevali negativni vpliv strank (partij). Po celjskem zborovanju ljubljanskega poverjeništvu UJU je jugoslovansko učiteljstvo tudi na kongresu in VI. glavni skupščini UJU v Beogradu od 8. do 10. avgusta 1926 podprlo stanovsko usmeritev ("*zbrati v našem Udruženju vse učiteljstvo. Politično prepričanje naj ne loči učiteljstva od skupnega dela*"), ki jo je kot razglas 'Vsem članom, učiteljskim društvom UJU' objavil tudi 'Učiteljski tovariš'.⁵⁵ Takšna stanovska in nepolitična usmeritev učiteljske organizacije tudi na državni skupščini je razočarala edino opozicijsko manjšino slovenskega učiteljstva, nasprotnike "*stanovske sloge in edinstva*" (enotnosti), zbrane okoli glasila in društva Edinstvo. Razočaranje je bilo med njimi toliko večje, ko je Beograd skoraj dobesedno sprejel v načrt pravil UJU slovenski predlog besedila o smotru in sredstvih organizacije, popolnoma v duhu deklaracije.⁵⁶

Poleg idejnih vprašanj so bila v ljubljanskem poverjeništvu UJU aktualna tudi

⁵³ Poročilo o zborovanjih ... UT, 22. 4. 1926, 4-5. Učiteljsko društvo za Maribor in bližnjo okolico, UT, 29. 4. 1926, 4; Kamniško učit. društvo, n. d., 4. Tam je za deklaracijo glasovalo 38, proti 23. Depolitizacijo uradov in šol je podpirala tudi Samostojna demokratska stranka na zboru za mariborsko oblast, ko je svarila pred "*novimi preganjanji državnih uslužbencev iz partizanskih političnih vidikov*". Za depolitizacijo je tudi stranka SDS, UT, 11. 11. 1926, 3. Prim. tudi Kaj pravi na to 'Edinstvo?', UT, 26. 1. 1927, 3.

⁵⁴ Za načelno, ne osebno borbo!, UT, 31. 3. 1926, 2-3. Objavili so Jelenčevo izjavo, I. Dimnikovo protizjavo in odgovor V. K. Petrovića. Pri pojmu 'partizanstvo' gre za 'partijskost', strankarstvo in izrabljanje tega. - Vlada K. Petrović je na kongresu 1926 postal predsednik UJU in bil v začetku 1927 imenovan za ravnatelja gluho-nemnice v Beogradu, Za ravnatelja ..., UT, 10. 3. 1927, 2. Zaradi pisanja Edinstva je ponovil, da mu je "*Udruženje ... vedno dražje kakor vsak poedinec; sloga dražja od cepanja*". Obžaloval je, da učitelji okoli Edinstva niso spremenili mnenja, kljub temu pa mu je ostala oseba L. Jelenca "*ipak draga in simpatična*", ne glede na Jelenčevo mnenje o njem. Boj za svobodo in neodvisnost učiteljskega stanu, Uredništvu..., n. d. 3.

⁵⁵ F. L. [Fortunat Lužar]: Deklaracija sprejeta, SU, 15. 9. 1926, 158. Hren: Da smo na jasnem, UT, 22. 7. 1926, 4. Opozicija deklaraciji je nato svoje očitke usmeritve UJU usmerila v 'državno in narodno edinstvo', ki da jo organizacija zanemarja. V 'Jutru', UT, 22. 7. 1926, 5. Novo vodstvo poverjeništvu UJU: poverjenik Andrej Skulj, pov. namestnik Anton Hren, strokovni tajnik Josip Kobal, glavni blagajnik Rado Grum, urednik UT Ivan Dimnik ter 12 članov ožjega sosveta (mdr. Josip Lapajne, Rudolf Mencin, Josip Ribičič). Izid volitev v ožji sosvet UJU - Pov. Ljubljana, UT, 22. 7. 1926, 3. Potek VI. pokrajinske skupščine ..., UT, 29. 7. 1926, 2, 4. 8., 1. Vsem članom, učiteljskim društvom UJU!, UT, 16. 9. 1926, 5. Zborovanje zastopnikov okr. društev UJU iz Slovenije v Celju, UT, 17. 2. 1927, 1. (Poročilo strokovnega tajnika J. Kobala).

⁵⁶ Zborovanje zastopnikov okr. društev UJU iz Slovenije v Celju, UT, 17. 2. 1927, 1. (Poročilo strokovnega tajnika J. Kobala). Občni zbor brežiško-sevniškega učiteljskega društva, UT, 10. 2. 1927, 3-4 (izjava Dimnika). - SŠM, arhivska zbirka, UJU, 1926/27, fasc. 10, Tajniško poročilo, 1-2.

finančna vprašanja, saj so od jeseni 1925 prav silila na dan. Dolgovi učiteljskega lista ('Učiteljskega tovariša') Učiteljski tiskarni so v zadnjih dveh letih zelo narasli, o njih pa so razpravljali še leta 1928. Urednik Ivan Dimnik se je še v začetku leta 1928 branil očitkov, da je za dolgove organizacije vedel že prej, in pojasnjeval svoja prizadevanja od avgusta 1925, ko je izvedel za dolg lista.⁵⁷ Podrobneje so razkrili neugodno gospodarsko stanje organizacije novembra 1926, ko je bil prelom z zaslužnim L. Jelencem dokončen, in je ta o tem pisal v drugi številki svojega lista 'Edinstvo', ki je jeseni 1926 povežalo nasprotnike deklaracije in zagovornike liberalne politične usmeritve. Prav vpliv na gospodarsko organizacijo (Učiteljsko tiskarno) je dal protideklarašem, krogu bivšega poverjenika možnost, da so se opazno uprli sicer večinski prevladi odločitve slovenskega dela UJU za depolitizacijo. Kljub učiteljskemu imenu in poudarjanju, da gre za del učiteljske gospodarske organizacije, so bile te v lasti nekaterih liberalnih učiteljev, ne pa Zaveze oz. poverjeništvu UJU. Na to zavajanje je katoliška stran že pred leti opozarjala in kazala na nekatere učitelje - magnate.⁵⁸

3. Pokrajinska skupščina UJU v Celju julija 1926

Bistvo deklaracije je bilo vprašanje, o katerem so se morala izreči okrajna učiteljska društva: "*ali so za strankarsko ali za nestrankarsko stanovsko organizacijo*".⁵⁹ Enajst točk deklaracije je odprlo razpravo o načelni smeri stanovske politike, se zavzelo za eno in skupno učiteljsko organizacijo, za depolitizacijo šolstva, pri tem pa so jih vodile tudi "*prebridke izkušnje*". Popolna neodvisnost od strank in režimov, zajamčena popolna svoboda mišljenja in vesti vsakemu članu, organizacija pa brez propagiranja idej in teženj, ki bi nasprotovale prepričanju dela članstva, so bile ob pomenu stanovskega povezovanja tisto, kar naj bi zgladilo pot "*za vstop vsem stanovskim tovarišem*" v organizacijo. Če upoštevamo še določilo o organiziranju učiteljstva kot stanu "*na politično nevtralni podlagi*" in pa zahtevi, da v vodstvu niso "*strankarsko eksponirane osebnosti*" in da organizacija neposredno ne sodeluje pri nameščanju učiteljstva,⁶⁰ je bilo vse to lahko vseh tudi učiteljstvu v Slomškovi zvezi.

Vodstvo ljubljanskega poverjeništvu UJU je na predlog Antona Hrena na seji

⁵⁷ O tej vzporednosti finančnega in načelnega vprašanja je na celjski skupščini govoril Josip Lapajne kot strokovni tajnik. Tedaj je pojasnil tudi organizacijske spremembe pri poverjeništvu. VI. Pokrajinska skupščina ..., UT, 22. 7. 1926, 2. Jeseni 1926 so omenjali nad 300.000 din dolga, kar je bilo 7 do 8 letnih plač poročenega učitelja z več kot 20 leti službe in z draginjskimi in osebnimi dodatki. Članstvu!, UT, 7. 10. 1926, 1 in Anton Mervič, Atentat na žepe!, UT, 14. 10. 1926. Ivan Dimnik, Člani ožjega sosveta in gospodarsko stanje Pov. UJU, UT, 11. 11. 1926, 3-4. Ivan Dimnik, Izjava, UT, 9. 2. 1928, 5.

⁵⁸ Sedanji položaj v organizaciji in naše stališče, Edinstvo, št. 2, 30. 10. 1926, 1. V razčiščenje razmerja med organizacijo in Učiteljsko tiskarno, UT, 24. 11. 1927, 2. Učiteljska gospodarska organizacija, SU, 15. 2. 9 1920, 48. "*Sicer pa - to je zadeva 'naprednega' učiteljstva, ki hodi v 'Zavezo' na - tlako.*"

⁵⁹ Ivan Dimnik: Na izpade v 'Jutru', UT, 4. 2. 1926, 1.

⁶⁰ Deklaracija o bistvu, nalogah in smeri naše stanovske politike, UT, 14. 1. 1926, 1. Jelenc je tudi po odstopu posebej vztrajal kot član "namestilne" (kadrovske) komisije. Tov. Jelenc, UT, 28. 1. 1926. Ko so izpeljali preместitve brez L. Jelenca kot zastopnika UJU v 'Namestilni komisiji', je ta protestiral v 'Jutru' in zatem v UT Prvi sadovi depolitizacije UJU Poverjeništvu Ljubljana, UT, 25. 2. 1926, 3. ... "*na odlična mesta postavili Slomškarje, akoravno so mnogi napredni kompetenti starejši in boljše kvalificirani ...*". Kritično mu je odgovoril J. Ribičič, Prvi sadovi depolitizacije? UT, 4. 3. 1926, 3, vsebinsko pojasnilo pa predstavlja obisk UJU pri dr. Lončarju, Zastopniki Pov. UJU, n. d., 3.

ožjega sosveta 10. 4. 1926 sklenilo javno razpravo o deklaraciji v 'Učiteljskem tovarišu' začasno končati do pokrajinske skupščine, hkrati pa ne pisati o tem v drugih listih. Odločitev so utemeljevali s tremi argumenti: po objavljenih člankih je bila tema obravnavana z vseh strani in bila "*kolikor toliko*" razčiščena, polemika je prešla na osebno in politično področje, niso pa želeli zanemariti še drugih šolskih vprašanj.⁶¹ Kljub temu so dali besedo še Mežiškemu društvu, ki je odprlo to razpravo, da jo je s svojo, na isti dan sprejeto izjavo tudi končalo. Marsikateri ugovor 'stare struje' so imeli v Mežici za pamflet in ponovili osnovna stališča deklaracije: za eno samo stanovsko organizacijo osnovnošolskega učiteljstva, v kateri je bil dobrodošel vsak "*stanovskozaveden učitelj*", vsakemu pa je bila zagotovljena popolna svoboda vesti in mišljenja. Program organizacije naj bo skupen brez spornih načel in idej. Čeprav je v mnogih okrajnih društvih vladala takšna duhovna svoboda, pa te ni bilo v starem vodstvu organizacije. Namesto svobode je vsiljevalo plitvo politično pojmovano naprednjaštvo. Očitek vnašanja razdora med napredno učiteljstvo so zavračali z dejstvom, da se učiteljstvo otresa "*značilne svoje politične lahkovernosti in nekritičnosti*". Stanovska organizacija in učiteljska enotnost sta predlagateljem nove smeri delovanja organizacije pomenila več od političnih strank. Pred seboj so videli tudi nalogo, da odstranijo vse ovire za vključitev v UJU še nevčlanjenih slovenskih in hrvaških učiteljev.⁶² Med zavzetimi razpravami o deklaraciji je sredi aprila 1926 učiteljstvo vznemirilo tudi premeščanje po 71. členu: "*partizanski val pri nameščanjih*" so želeli ustaviti.⁶³ Čeprav je tako učiteljska organizacija aprila 1926 do odločitve letne skupščine začasno prenehala z javno razpravo o deklaraciji v Učiteljskem tovarišu, saj so nekateri "*debaterji*" zašli preveč na osebno in politično področje, se je "*deklaracijska debata*" nadaljevala v drugem tisku. V 'Narodnem dnevniku' so npr. jasno zapisali, da nasprotniki deklaracije niti niso tajili povezanosti organizacije z njihovo politično stranko.⁶⁴ Posebej zagreto so nasprotovali deklaraciji v 'Jutru', v katerega je pisal Šmajdek, predsednik Kluba demokratskih učiteljev.⁶⁵

Učiteljstvo, združeno v UJU, se je tako v luči takšnega idejnega boja pripravljalo na pokrajinsko skupščino v Celju od 16. do 18. julija 1926. Bili pa so občutljivi tako na anonimne dopise v 'Jutru' kot "na neumestne zapise" v 'Slovincu'. V 'Jutru' sta 6. julija 1926 objavila I. Šmajdek kot predsednik in A. Germek kot tajnik Kluba učiteljstva SDS za ljubljansko in mariborsko oblast povabilo na sestanek naprednega učiteljstva v ljubljanski Kazini. Tisti, ki so ostali odločno napredni (liberalni), so menili, da je stanovska organizacija pred razkrojem, in so želeli ohraniti njeno slovo in moč. Uvodnik v 'Učiteljskem tovarišu' pa je polemiziral s takšnim posku-

⁶¹ Iz seje ožjega sosveta eksekutive in Pov. UJU, UT, 22. 4. 1926, 3.

⁶² Naš odgovor na klevete (Izjava učiteljskega društva za Mežiško dolino.), UT, 15. 4. 1926, 1-2. Izjavo so 10. 4. 1926 podpisali v Mežici predsednik društva Ivo Feinig ter odborniki Karl Doberšek, Rudolf Mencin, Eliza Kert, Janko Gačnik in Vinko Möderndorfer.

⁶³ Premeščanja po čl. 71. in enaka so se že pričela!, UT, 15. 4. 1926, 1. Veliko bolj so premeščanja zajela Hrvaško in Slavonijo. 'Narodna proveta' je obžalovala, da so bila premeščanja rezultat "*osvete*" dela učiteljstva okoli 'Saveza hrvatskih učiteljskih društev' proti veliki večini učiteljstva v UJU. Posebej so opozarjali učiteljstvo naj se ob vsaki spremembi vlade in režima "*ne vrše osebne osvete učiteljstva*". Zastopstvo UJU je 19. 5. dobilo zagotovilo ministra Trifunovića, da bo pritožbe upošteval. Izvršni odbor UJU..., UT, 27. 5. 1926, 3.

⁶⁴ Konec debate o Deklaraciji, SU, 15. 5. 1926, 94-95. 'Narodni dnevnik' je tako pisal, da nasprotniki deklaracije niti niso tajili povezanosti organizacije z njihovo politično stranko.

⁶⁵ Ivan Dimnik: Poslano. 'V obrambo in rešitev stanovske časti, UT, 22. 4. 1926. 6. Šlo je za njegov članek Za etične, kulturne in socialne vrednote naše organizacije, UT, 15. 10. 1925, 1.

som razdora, zagovarjal stanovsko slogu in vabil na skupščino v Celje za neodvisnost učiteljske organizacije. Kazala so se tudi prizadevanja po kompromisni deklaraciji.⁶⁶ Deklaracijo so v Celju obravnavali 17. 7. 1926 kot drugo točko zborovanja in je vzbujala veliko pozornosti. Kot je poročal Učiteljski tovariš: "*V vznesenih besedah je iznesel utemeljitev nove smeri stanovske politike tovariš Rudolf Mencin. Njegova izvajanja so napravila globok vtisk na vse navzoče. Bila so strogo načelna in podprta z argumenti, ki jim niso mogli oporekati niti nasprotniki.*"⁶⁷

Referat Rudolfa Mencina o smeri stanovske politike učiteljstva je v Celju pokazal, da je vodilna "*ideja brezkompromisnega, brezpogojnega stanovskega edinstva*" povzročila tudi tako "*ogorčene borbe, težke spore in celo mnogo osebnega sovraštva*", da je bil videz enotnosti bolj oddaljen kot prej. A le videz, saj se je kljub tem nasprotovanjem uveljavil načelni preobrat med učiteljstvom v neodvisnost stanovske organizacije od političnih strank. Tako sredi julija 1926 ni nihče več mogel postaviti UJU v odvisnost od režima, uveljaviti absolutizma vodstva, saj so se društva zavedla, da so bila temelj organizacije. Temeljna je bila dilema, da je popolna stanovska enotnost pomenila duhovno in politično svobodo vsakega člana, v stanovski program pa je bilo treba sprejeti le to, kar je bilo skupno. Idejno razdeljeno učiteljstvo je porabilo mnogo svojih sil za medsebojni boj o vprašanih, ki niso bila stanovska. Kljub nenehnemu zatrevanju, da jim je v organizaciji ljub vsak učitelj, je politična javnost imela učiteljsko organizacijo vedno za strankarsko in odvisno. Ob formalni neodvisnosti niso mogli utajiti, "*da je bil idejni program stanovske organizacije verna kopija programa one politične stranke, ki ji je večina slovenskega učiteljstva pripadala*". Zavedali pa so se tudi svoje "*popolne duhovne odvisnosti od naše mestne inteligence ter idej in nazorov, ki jih je ta inportirala k nam iz tujine*". A ta smer je učiteljstvo ovirala pri spoznavanju pravih nalog in življenjskih problemov stanu in naroda ter ga od njega oddaljevala. Učiteljstvo ob meji je ob vsem razumevanju predvojnega položaja na Kranjskem v času Šušteršič-Lampetove ere presojalo probleme z nacionalnega stališča: "*da je stanovska razcepljenost vselej in v vsakem slučaju zlo*". Ob misli o pomanjkljivosti politične vzgoje in odprtih možnosti idejnega združevanja zunaj stanovskega društva je Mencin kar evangelijsko pozval: "*Dajmo stranki, kar je strankinega, in organizaciji, kar je njenega. Zakaj ne bi tega, kar nas vse teži, skupno zastopali.*" Stanovsko enotnost so ovirali zastarele ideologije in nazori prejšnjega stoletja, spomini na prestano trpljenje, predsodki in "*cel pragozd tradicij*", med katerimi pa je veljalo med učiteljstvom ohraniti predvsem tradicijo iskrenega požrtvovalnega tovarištva.

Mencin je bil posebej kritičen do idejne ločitve na "*liberalizem in klerikalizem*", pri čemer po njegovi sodbi t. i. napredne stranke niso bile nikoli "*kulturnobojne v pravem pomenu besede*" (razen socialistične), saj so poudarjale svobodomiselnost "*vedno s sto in sto pridržki*". Politične razlike, ki se jih je zavedal, pa naj se rešujejo na političen način zunaj organizacije. Pri konkretnih vprašanih šolstva so videli,

⁶⁶ Iv. Šmajdek: Mučen incident, UT, 4. 8. 1926, 3. Šlo je za njegovo izjavo: "*Prokleti bodete, če povzročite razdruženje naše organizacije*". - Vsem članom UJU - Pov. Ljubljana!, UT, 16. 9. 1926, 2. Učiteljsko društvo za laški okraj: Pojasnilo (Šmajdek), UT, 18. 11. 1926, 4. Zadeva je bila zelo umirjena glede na običajno razburljive in kar nasilne skupščine UJU, ki so slovensko učiteljstvo presenečale. Tako je o skupščini v Skopju 1927 poročala Urbančičeva, "*da je škoda izdatkov za delegate, dokler se bodo sprejemale resolucije in predlogi z vpitjem 'prima se!'*", Kranjsko učiteljsko društvo, UT, 29. 12. 1927, 5.

⁶⁷ Potek VI. pokrajinske skupščine UJU - Poverjeništvu Ljubljana, v Celju dne 16., 17. in 18. julija 1926. UT, 29. 7. 1926, 2. Vsem članom UJU - Pov. Ljubljana!, UT, 16. 9. 1926, 2.

da stanovski interes "prav malo loči našega naprednjaka od našega Slomškarja. Stanovsko nadzorstvo hočejo eni, kot drugi, v vprašanih našega socialnega in pravnega položaja ni diferenc, ali je kdo za avtonomijo ali centralizem, zato stanovske organizacije živ krst ne vpraša ..." Tudi ob nacionalnem problemu ni bil za ločevanje zagovornikov in nasprotnikov narodnega edinstva, v tabor državnih in protidržavnih elementov, "v pravične in krivične, v čiste in garjave". Učiteljska organizacija, ki si je prizadevala vključiti tudi vse srbsko in hrvaško učiteljstvo, je morala predpostavljati, da je vsak učitelj dober patriot, in spodbujati pravo delo v kulturnem in javnem življenju. Stanovska organizacija naj nastopa v imenu vsega stanu in se uveljavlja brez neposredne naslonitve na eno ali drugo politično stranko. Takšna usmeritev pa je predpostavljala le eno organizacijo učiteljstva v državi in to tudi utemeljevala s praktičnimi izkušnjami razvoja učiteljskega gibanja. Ob menjavi političnih režimov, "v dnevih težke preizkušnje, v dnevih stanovskega ponižanja", ko je večji vpliv kot njihovo mogočno Udruženje imela "neznatna organizacija", se je v njih "z elementarno silo porodilo ... spoznanje", da je rešitev le v enotni organizaciji vsega učiteljstva. Idejno izključevanje dela članov, ki se nato samostojno organizirajo, je učiteljski organizaciji jemal moralno legitimnost nastopati v imenu vsega stanu. Bolj ali manj očitna naslonitev na idejno sorodno politično organizacijo je v javnosti organizacijo opredelila kot strankarsko - njen ugled in vpliv sta bila odvisna od politične konjunktore. Saj je bilo dovolj, da je peščica učiteljstva ustanovila svojo konkurenčno organizacijo in se naslonila na kakšno politično stranko: "ob ugodno politični konstelaciji doseže večji vpliv kot najmočnejša organizacija, samo da tega upliva, kakor izkušnje uče, - navadno ne uporablja v prid celega stanu". Stanovska morala se je končala tam, kjer se je končala lastna organizacija, in vmešavanjem strank so s svojimi akcijami botrovali prav učitelji. "En stan, ena organizacija, ena morala - to je naš spas."⁶⁸

Po Mencinovem referatu se je vnela živahna, a večinoma stvarna in načelna debata o smeri stanovske politike, ki je potekla strogo stvarno in načelno, saj se je večina izogibala konfliktom. Ko je kazalo vse najboljše, pa je Ivan Šmajdek, ki sicer ni bil delegat, predlagal, naj dodajo v popravljeno besedilo deklaracije še "narodno in državno edinstvo". Ker bi to lahko pomenilo le nadaljevanje razdora, so tak dodatek zavrnil, saj ga je vsebovala že ustava. Za glasilo UJU je bil Šmajdkov predlog "gola strankarsko politična demonstracija".⁶⁹

Slovensko učiteljstvo se je v Celju pokazalo boljše, kakor ga je sodila politična javnost. Z glasovalno pravico se je zbralo do 110 članov (od 115), ki so predstavljali 32 društev (98 delegatov), 9 članov ožjega sosveta in 3 člani nadzornega

⁶⁸ SŠM, arhivska zbirka, UJU, 1926, fasc. 9/2. Rudolf Mencin: Smer razvoja naše stanovske politike. Referat na celjski skupščini 17. 7. 1926. - Bolj kot domači slovenski spor in resnejše kot nasprotovanje med hrvaškim radičevskim in nacionalističnim učiteljstvom se mu je zdelo idejno nasprotovanje "med konzervativno-nacionalističnim in marksistično usmerjenim učiteljstvom". Ta radikalni element je bil lahko zastopan med mlajšim srbskim učiteljstvom, ki so želeli Udruženje napraviti za "sindikalistično, na levo orientirano organizacijo odločno borbenega značaja. Dva svetova si stojita tu nasproti." Mencin je ugotavljal, da so pri nas maloštevilčni učitelji - socialisti odločno sprejeli stališče stanovskega edinstva. - "Doživeli smo, da so tovariši v krajevnih konventih sklepali o premetitvah tovarišev, doživeli, da so se kompetenti za razpisana mesta obračali naravnost po protekciji k strankam, doživeli celo slučaje, da se je eden in isti hkrati obrnil do več strank in kar je mogoče najbolj žalostno, marsikateri se niti ne zaveda sramotnosti tega početja."

⁶⁹ Potek VI. pokrajinske skupščine UJU - Poverjeništvu Ljubljana, v Celju dne 16., 17. in 18. julija 1926. UT, 29. 7. 1926, 2. Vsem članom UJU - Pov. Ljubljana!, UT, 16. 9. 1926, 2.

odbora. Za novo smer se je odločilo tako 28 od 32 okrajnih učiteljskih društev.⁷⁰ 79 zastopnikov je glasovalo za Deklaracijo, 1 proti, 27 pa jih je pred glasovanjem zapustilo dvorano. Kljub tudi uradni prevladi nove usmeritve učiteljske organizacije je opozicija - pripadali so ji po večini starejši učitelji - z demonstrativnim odhodom pustila grenak občutek tudi med pristaši zmagovite nepolitične usmeritve. Antideklaraši (kdaj označeni tudi kot 'protiproglasaši'⁷¹) pa so kot zastopniki članov posameznih društev (12) in ne kot izvoljeni delegati poskusili še z apelom proti deklaraciji na slavnostni skupščini zadnji dan srečanja in zagrozili z razkolom. Celjska skupščina je pomenila nov korak tudi v personalnem pogledu vodstva UJU. In kakšno je bilo sprejeto besedilo "celjske deklaracije"? 'Učiteljski tovariši' je deklaracijo objavil na prvi strani v začetku julija 1926 (in avgusta še v srbohrvaščini in v cirilici), svoje mesto pa je sredi septembra našla tudi v glasilu Slomškove zveze.⁷²

"DEKLARACIJA o smeri naše stanovske politike

(Sprejeta na VI. pokrajinski skupščini UJU Poverjeništvu Ljubljana, dne 17. julija 1926 v Celju.)

1. Življenski interes stanu in šole zahteva eno samo stanovsko organizacijo za vse učiteljstvo v državi. To bodi naše Udruženje, poleg katerega ne moremo priznati nobene druge stanovsko-politične organizacije osnovnošolskega učiteljstva.

2. Dobrodošel nam mora biti v organizaciji vsak stanovskozaveden učitelj in vsakemu mora biti zajamčena v njej popolna enakopravnost, svoboda vesti in mišljenja.

3. Kot edina od nas priznana organizacija je Udruženje moralno odgovorno za svoje delovanje celemu stanu nele članstvu.

4. Varovati mora svojo neodvisnost na vse strani, prvič da lahko paralizira kvarne vplive dnevne politike na šolstvo, drugič, da lahko zastopa interese stanu in šole napram vsakemu režimu.

5. Svojo moralno silo mora iskati v soskladu svojih zahtev z občenarodnim interesom, ki ji mora biti vselej in v vsakem slučaju najvišji zakon.

6. Njena naloga in dolžnost je:

a) zastopati skupne duhovne, socialne in pravne interese stanu ter odločno ščititi državljanske pravice učiteljstva;

b) vzgajati članstvo k samostojnemu mišljenju, varujoč svobodo stvarne kritike kot pogoj za zdrav razmah organizacije;

c) podpirati vsa stremljenja po temeljitejši splošni in strokovni izobrazbi učiteljstva;

č) gojiti pravo tovarištvo in dvigati stanovsko moralno ter disciplino, temelječo v zavesti članstva, da je vsak posameznik odgovoren za svoje delo stanu v celoti;

d) sodelovati na napredku šolstva in narodne prosvete v demokratičnem in socialnem duhu po priznanih sodobnih pedagoških načelih.

⁷⁰ F. L. [Fortunat Lužar]: O postanku Deklaracije, SU, 15. 7. 1926, 133. Seja glavnega odbora UJU v Beogradu, UT, 24. 3. 1927, 1 (Skulj).

⁷¹ Radoslav Knaflič (Maribor) je pisal: proglosaši (deklaraši) in protiproglasaši (antideklaraši). Našemu tovarištvu!, UT, 28. 10. 1926, 2.

⁷² Deklaracija o smeri naše stanovske politike, UT, 22. 7. 1926, 1, Декларација о смјерницама наше сталешке политике, UT, 4. 8. 1926, 1. Deklaracija o smeri naše stanovske politike, SU, 15. 9. 1926, 142-143 A. Skulj, J. Kobal: Članstvu!, UT, 7. 10. 1926, 1.

7. V ta namen si organizacija najresnejše prizadevaj in, v kolikor je treba, preloži tudi s tradicijami, da si pribori oni položaj in vpliv, da jo bo morala vsa javnost brezpogojno priznati in uvaževati kot edino pravo zastopnico celega stanu.

Vedno bodi tudi pripravljena za solidarno zastopanje skupnih interesov z drugimi organizacijami nameščencev in delaj zlasti na to, da se čimprej ustvari Unija učiteljstva vseh vrst šol!

8. V personalnih zadevah brani moralne in pravne temelje pri nameščanjih ter zastopaj načelo, da mora učiteljstvo pri njih sodelovati po svojih izvoljenih zastopnikih!

9. Kot svojo posebno nacionalno nalogo smatraj Udruženje delovati za jačjenje osebnih stikov, za duhovno zблиžanje in spoznavanje skupnih vzgojnih nalog učiteljstva iz vseh delov države!

10. Slovensko članstvo Udruženja naj prednjači v prizadevanju, da se odstranijo načelne ovire za vstop vsega še nečlanjenega učiteljstva v U. J. U.!"

Štev. 1. Letnik XLVIX. (Šol. 1. 1926/27.). **V Ljubljani, 4. avgusta 1926.** Poštnina plačana v gotovini.

UČITELJSKI TOVARIŠ

Stanovsko političko glasilo UJU. - Poverništvo Ljubljana

Deklaracija
o smerih naše stanovske politike.
(Pravljena na VI. pokrajinski skupščini UJU Poverništva Ljubljana, dne 17. julia 1926 v Celju.)

1. Življenjski interes stavek in šole našega stana samo jedru stanovske organizacije za vse učiteljstvo v državi. To jedro naše U. J. U. je, pred koje ne moremo priznati nikoli drugo stanovsko-politično organizacijo osnovnoškolskega učiteljstva.

2. Dobro nam je došlo v organizacijo vsaki stavek in vsak učitelj, ki v svoji in vsakemu mor biti zadana v tej potiski jedroorganizacije, sloboda sodelovanja in mišljenja.

3. Kao jedro od vse priznata organizacija Udruženje je moralno odgovorno za svoje delovanje celotno staveku, ne samo članstvu.

4. Udruženje mora čestiti svojo nezavisnost na vse strani: prvo, da paralizira štetne utjebe dnevnih politikov na javnost, in drugo da zastupa interese stavek in šole prema vsakemu resniku.

5. Svoju moranju svetu veka Udruženje prve in skada svojih zahtev s občinstvom in študenti, koja moraju biti uvek u skladu z zakonom.

6. Zadaća in dužnost organizacije jest:

a) zastupati skupne duhovne, socijalne in pravne interese staveka, te odločno štiti pravda i pravica učitelstva.

b) utjecati članstvo k samostalnom mišljenju i čudajući slobodu stvarne priprave.

c) potpomagati sva nastojanja na što savršenoj opbi i stručnoj vsoobrazbi učitelstva.

d) učerivavati pravo društvo i davati staveku moral i disciplinu na sferi članstva, da je svaka odgovoran za svoja dela staveku i celosti.

e) učestvovati u radu za napredak školstva i narodne prosvete u demokratskom i socijalnom duhu po principima savremenih pedagoških naučnika.

7. U to ime neka organizacija najobavljaje predloge, mašar po potrebi i prekinula sa tradicijama, da pribavi kao jedru pravu predstavniku celotnega staveka. Isto tako treba, da je Udruženje gotovo na ostvarenju zastupanja zajedničkih interesa sa drugim organizacijama namjenjenima, kao i da se radi na to, da se isto prije ostvari ušija učitelstva svih vrsti škola.

8. U personalnim stvarima brani moralne i pravne teme kod namjenjanih i zastupa interesa, da kod tog učiteljskog sudžuje po svojim izboranim izaslanicima.

9. Kao svoju posebnu nacionalnu dužnost Udruženje treba da smatra "obličje" pojedinih teovina za duhovno oblikovanje i uvođenje zajedničkih ugojnih zadataka učitelstva iz svih dijelova države.

10. Slovensko članstvo Udruženja neka predvaja u nastojanju, da se odstrane načelne napreke za pristupanje svega još neučlanjenoga učiteljstva u Udruženje Jugoslovenskoga Učiteljstva.

11. Slovensko članstvo Udruženja neka predvaja u nastojanju, da se odstrane načelne napreke za pristupanje svega još neučlanjenoga učiteljstva u Udruženje Jugoslovenskoga Učiteljstva.

Potek VI. pokrajinske skupščine UJU — Poverništvo Ljubljana, dne 18. julija 1926. v Celju.

Prof. s stranarsko slovo narodnega edinstva! — Prof. s delitelo učiteljstva v državo! — S politično stranarskim gestu ne smejo deliti naših stanovskih erst! — Stanovsko edinstvo je edina realna baza zdravemu državnemu edinstvu.

tel-začali — ne klone, zvesto vrši svoj izvršeni poklic z vsemi silami deluje na dosegi smotra vzkoliti nov rod, ki mu bo sreča in blaginja nedeljive države naplimentenosti misel poter. ons. Jugoslovenske misli, da osvobodi vse svoje zaslužene brate rod trdnice oprostila, da so Slovenci, Srb, Hrvat brate, si novi brate naroda, naroda Jugoslovenskega.

Novi časi rodijo nove prilike stvarjajo nove ideje, nove potrebe, zato je nezložljivo da se otrikot in otridi naš šolski politični program naš stanovsko politični program naš program prosvetne dela med narodom novim razmeram in zahtevam.

S temi uvodnimi besedami otvariam VI. pokrajinsko skupščino UJU — Poverništvo Ljubljana.

POZDRAV GOSTOM.

Temu je sledi pozdrav gostom, ki jih je poverjenik tog. O nava pozdravi s prav iskrenimi besedami ter omenal njih stik s šolo in narodno prosveto.

Predvsem je pozdravil celjskega župana dr. Jurja Hrašovca, sreskega poglavara dr. Leopolda Zauška, predsednika okrajnega sodišča dr. Josipa Kotnika, začasnega ravnatelja celjske realne gimnazije prof. Mastnaka kot zastopnika srednjoškolskega učiteljstva, poverjenika zareskega nov. UJU prof. Skavčiča in tamika nov. UJU Zagreb Jovo Milojevića ter ravnatelja Rabesca iz Kastva, predsednika tamonjskega sreskega učiteljskega imenom celjskega učiteljstvu naklonjenega predstavnika je pozdravil skupščino celjski župan dr. Hrašovec, povdarjajoč potrebno neodvisne učiteljske organizacije ki naj bo močna no številna in složna v delu v prid Jugoslovenskemu narodu in državi.

Prof. Skavčič je naznačil, da je hrvatsko Jugoslovensko oritentirano učiteljstvo aranžirano v UJU, vedno sretno delovanje svojih slovenskih tovarišev z veliko nozornostjo.

30-LETNICA ANTONA GNUSA.

Po pozdravih je prevzel besedo to-

POZDRAV MINISTRU PROSVETE.

Gospoda ministru prosvete Miša Trifunoviću Beograd — Učiteljska skupščina Pov. UJU — Ljubljana pozdravila svojega vrhovnega predstavnika prosoje, da šteta tudi nadalje z enakom vneto kakor dosedaj oravice učiteljstva in narodek narodnega šolstva in prosvete.

— Anton Gmus, poverjenik.

Iz plenuma na te bil stavljen predlog, da se odošile 5. sledeča brozavka ministrskemu svetu:

PROTESTNA BRZJOVKA ZARADI PLAC.

Ministrski svet Beograd — Pokrajinska skupščina učiteljstva Slovenije, ki zbore v Celju, natočenočie protesta proti nameravanemu znižanju službenih orjemkov, zahtevamo takojšnjo izločilo dolehnih razlik iz leta 1923/24 — Poverjenik: Anton Gmus.

POVRATKE MANJŠINE NA SKUPŠČINO.

Na manifestacijsko skupščino se je vrnila tudi manjšina, ki je prejšnji dan zapustila delegacijsko zborovanje.

Setavila je v "Narodnem domu" posebno izlavo in denotacijo ki naj predsedstvu pokrajinske skupščine ponovno predloži svoje zahteve.

Opozicija je apelirala na skupščino s sledečo izlavo:

APEL ANTIDEKLARŠEV NA SKUPŠČINO.

Zastopniki članov društev: Ljubljana okolica, Brežice-Sevnica, Kozje, Smarje-Rogatec, Litija, Radovljica, Konjice, Maribor mesto, Maribor okolica, Gornji grad, Ljubljana mesto in Ptui, zborovani dne 17. t. m. v celiskem Narodnem domu v zadevi besedila v točki I. sprejetih smeric stanovske politike organizacije ucovarioimo z vso odličnosto creti temu, da je delegacija UJU Poverništvo Ljubljana odklonila sprejeti v točki I. smeric stanovske politike dras, državnica in narodnega edinstva, ki je bistven del naše ustave, na katero je vse učiteljstvo službeno priselo in zaradi katere odklonitve je celje del stanovske

"Deklaracijo o smeri naše stanovske politike", sprejeto na zborovanju v Celju 17. 7. 1926, je 'Učiteljski tovariš' objavil tudi v cirilici zaradi pomena depolitizacije učiteljske organizacije UJU v celi državi (UT, 4. 8. 1926, str. 1).

Ob depolitizaciji UJU se je na eni strani postavljalo vprašanje enotnosti obstoječe učiteljske organizacije in na drugi strani zagotavljanja enakih možnosti vsega učiteljstva, da se enakopravno včlani v organizacijo. Resno pripravljenost za depolitizacije UJU je pokazalo tudi glasovanje na skupščini v Celju: od 79 delegatov okrajnih učiteljskih društev, ki so glasovali za deklaracijo, je bilo kar 52 organiziranih članov SDS, stranke nacionalno unitarističnega liberalizma. Še bolj jasno je nepolitično usmeritev učiteljske organizacije pokazal nastop novega poverjenišva s poverjenikom Andrejem Skuljem proti intervencijam političnih strank pri nameščanju učiteljstva in proti opozicijskemu 'akcijskemu odboru' sedmih članov UJU.⁷³ Ta odbor "*učiteljstva, slonečega na narodnem in državnem edinstvu*", je na zborovanju v prostorih Učiteljske tiskarne pozval okrajna društva in člane k izstopu, če se vodstvo poverjenišva UJU Ljubljana do 15. 12. 1926 uradno ne izjavi za narodno in državno edinstvo brez vsakega sklicevanja na ustavo.⁷⁴ O takšni izrecni navedbi narodnega in državnega edinstva v učiteljski deklaraciji je 14. 10. 1926 razpravljalo tudi ljubljansko učiteljsko društvo, zavrnilo Dostalov predlog o tem in sprejelo Dimnikov predlog (z 61 glasovi proti 4). V njem je utemeljeval, da vzgojo v duhu narodnega edinstva vsebuje že prisega na ustavo, poudarjanje tega pa bi vzbujalo dvom v patriotičnost dela učiteljstva. To geslo so namreč vse preveč pojmovali kot politično bojno geslo liberalnih unitaristov (SDS) proti avtonomistom (SLS). V radovljiškem društvu pa so imeli večino 'protideklaraši', ki so sklenili, da društvo izstopi iz ljubljanskega poverjenišva UJU.⁷⁵ Člani Edinstva so namigovali na skrivni pakt, koncesije Slomškovi zvezi z odstopanjem določenega števila nadzorniških mest slomškarjem in njihovo zastopnost v vodstvu organizacije. Kar so očitali Slomškovi zvezi, so hoteli kasneje (neuspešno) uveljaviti za 'Edinstvo' ob vključevanju v UJU leta 1928. Zapisali so še očitke in podtikanja kot npr.: "*In ne gre zastonj glas po deželi, da ni Slomškova Zveza pristopila k UJU, temveč da je UJU pristopilo k Slomškovi Zvezi.*" To se je tako lepo slišalo in bralo, da je ob spraševanju 'Je 'Učit. Tovariš' še napredno glasilo?' trditev ponovil tudi "Star napreden učitelj" konec decembra 1926.⁷⁶ 'Deklaracijska vojna' se je nadaljevala in v očeh Iva Trošta so bili sprti učitelji mojstrski nasledniki "*junakov iz abecedne vojne*". Zahteva po izrecni uvrstitvi 'narodnega in državnega edinstva v deklaracijo' ni imela pravega vsebinskega razloga.⁷⁷

⁷³ Zmedo bi radi zanesli, UT, 25. 6. 1926, 1. Vsi na krov za stanovsko slogo in neodvisnost naše organizacije!, UT, 9. 7. 1926, 1. Kompromisni predlogi, UT, 15. 7. 1926, 2. Tega so na pobudo učiteljskega kluba SDS podpisali v Hrastniku 12. 6. 1926 predstavniki obeh smeri med učiteljstvom UJU Ljud. Potočnik, J. Gosak, Anton Gnus, Anton Skala, V. Rus in Iv. Šmajdek, a to ni dosti pomagalo. Prim.: "Narodno in državno edinstvo", UT (22. 7.) 1926, 4. - Potek VI. pokrajinske skupščine ..., UT, 29. 6. 1926, 2.

⁷⁴ 2. 11. so pozvali tudi povzročitelje "*današnjega razdora iz vodstva organizacije UJU poverjenišva Ljubljana*". SŠM, arhivska zbirka, UJU, šk. 10, 1926/27, ovoj 9. Dopis Akcijskega odbora (L. Jelenc, Iv. Šmajdek) Poverjeništvu UJU v Ljubljani, 13. 11. 1926.

⁷⁵ Dva predloga o narodnem edinstvu, UT, 21. 10. 1926, 2; Tajnik, Ljubljansko učiteljsko društvo, UT, 4. 11. 1926, 3. Očividec: Radovljiško učit. društvo, n. d., 2-3. Tako pa ne, Edinstvo, 22. 12. 1926, 2-3. Na občnem zboru na Jesenicah 2. 10. 1926 je bilo od 97 vpisanih članov navzočih 69: za izstop je glasovalo 67, proti pa dva (Stanko Žagar in Jakob Dominik).

⁷⁶ Sedanji položaj v organizaciji in naše stališče, Edinstvo, Šolsko politični list, št. 2, 30. 10. 1926, 1. Star napreden učitelj, Je 'Učit. Tovariš' še napredno glasilo?, prav tam, 22. 12. 1926, 5. Tako naj bi Slomškarji govorili tudi na zborovanju kočevskega društva, 'Jež in lisica', Edinstvo, 29. 1. 1927, 6.

⁷⁷ Ivo Trošt: Deklaracija, narodno edinstvo in še nekaj, UT, 11. 11. 1926, 2. "*Lepi so paragrafi v deklaraciji! ... Ali še lepše je službeno mestece, najsi pridobljeno po ovinkih.*" Gangl je omenjal (sicer možen in pozneje v sodni preiskavi izpričan) incident na pokrajinski skupščini, da so mlajši Jelena

Šele aprila 1926 je postalo s člankom Petra Močnika o deklaraciji splošno znano, da jo je dolgo pripravljalo učiteljsko društvo za Mežiško dolino. Njeni člani so vedno bolj odločno odklanjali Jelenčevo strankarsko politiko in so na zborovanjih zahtevali strogo stanovsko smer v organizaciji. S tem so v učiteljski organizaciji UJU sprožili "*deklaracijsko debato*" in v 15. številki 'Učiteljskega tovariša' s podpisi vseh članov društva poudarjali njen pomen. Čeprav so jo pri 'Jutru' omenjali kot "*Dimnikova deklaracija*", je 'Učiteljski tovariš' zanikal takšno poimenovanje (št. 16., 22. aprila). Pričakovali so, da bo deklaracijo kmalu obravnavala pokrajinska skupščina UJU v Celju. A že dotlej se je za novo smer odločilo 29 okrajnih učiteljskih društev, tri pa so bila proti. Kasneje je Skulj zapisal, da se je za deklaracijo izreklo 28 od 32 okrajnih učiteljskih društev.⁷⁸ Razprava v učiteljskem tisku spomladi 1926 je odkrila tudi genezo deklaracije. Urednik Učiteljskega tovariša Ivan Dimnik se je branil očitkov, da je "*inspirator deklaracije*", svojo odločilno vlogo pa je pojasnilo tudi Mežiško učiteljsko društvo. Kot je zatrdil Dimnik, deklaracije sploh ne bi bilo, če bi poverjenik Jelenc na seji ožjega sosveta UJU 28. 11. 1925 ne zahteval uvrstitve točke o smeri stanovske politike na dnevni red širšega sosveta. Tam je hotel Jelenc iz politično-strankarskih "*ozirov*" vplivati na smer pisanja lista in zahtevati redakcijski odbor za 'Učiteljskega tovariša'.⁷⁹ Tudi občni zbor Učiteljske tiskarne je maja 1926 izzvenel v nasprotju med zagovorniki deklaracije (Hren, Ivan Dimnik) in "*antideklaraši*" z Jelencem.⁸⁰

Ko je desetletja kasneje Rudolf Mencin razmišljal o deklaracijskem gibanju med slovenskim učiteljstvom, ki je bilo povezano z njegovim petletnim bivanjem na Prevaljah v času po plebiscitu, se je zavedal pomembnosti vloge tega učiteljskega gibanja v politični zgodovini Slovencev: saj je "*vodilo do emancipacije učiteljske stanovske organizacije [...] od podrejenosti politični stranki do združitve obeh stanovskih organizacij na sindikalni, nestrankarski ostanovi*". Slovensko učiteljstvo na Koroškem je bilo v plebiscitnem času vse povezano v eni politično nevtralni stanovski organizaciji, od jeseni 1920 pa so ti ljudje v velikem številu službovali v obmejnih krajih okrajev Prevalje in Radlje ob Dravi (Marenberg). Tako so še bolj občutili politično razcepljenost učiteljstva v dve stanovski organizaciji (v UJU in Slomškovo zvezo), "*ki sta bila dejansko privesek obeh odločilnih političnih strank, liberalne in klerikalne*". Učitelj Rudolf Mencin je posebej občutil, da je večinska učiteljska organizacija UJU, ob razglašanju za napredno, "*bila pritiklina stranke, ki je podpirala centralistično čaršijsko politiko*". Zanj je bilo "*geslo o narodnem in*

zavrnilo s 'Starec, tiho bodi!'. E. Gangl: 'Starec, tiho bodi!', UT, 29. 7. 1926, 3. K članku tov. Gangla, UT, 4. 8. 1926, 3. A spor gotovo ni bil le generacijski, saj je 69-letnega Jelenca nasledil kot poverjenik 63-letni Anton Gnus. Janko Štefe: Odprto pismo, UT, 4. 8. 1926, 4; Ivan Štefe: Izjava, UT, 16. 12. 1926, 4. 'Starec, tiho bodi!', Edinstvo, 30. 9. 1926, 7. Zadevo je 8. 9. 1926 obravnavalo posebno razsodišče pod vodstvom R. Plavšaka, šolskega upravitelja v Trbovljah. Gangla sta zastopala A. Rape in F. Juvanec, "*mladega Štefeta tov. M. Ramovš*".

⁷⁸ F. L. [Fortunat Lužar]: O postanku Deklaracije, SU, 15. 7. 1926, 133. Seja glavnega odbora UJU v Beogradu, UT, 24. 3. 1927, 1 (Skulj).

⁷⁹ Ivan Dimnik: Poslano. 'V obrambo in rešitev stanovske časti, UT, 22. 4. 1926, 6. Šlo je za njegov članek Za etične, kulturne in socialne vrednote naše organizacije, UT, 15. 10. 1925, 1.

⁸⁰ Natolcevanje; Hren: Občni zbor Učiteljske tiskarne; Ivan Dimnik: Ne igrajte se z ognjem; vse v UT, 25. 6. 1926, 2. Jelenc je pred celjsko skupščino tudi objavil letak 'Deset zapovedi' v potrditev svoje usmeritve. Po kratki, a kritični ugotovitvi Petra Močnika je s tem pokazal, da ne sme od Jelenca nihče pričakovati "*niti najmanjše obzirnosti, kdor tudi načelno ne soglaša*" z njim. Peter Močnik: Odprto pismo ..., UT, 9. 7. 1926, 6 in Ivan Dimnik: Vsem, ki so prejeli Jelenčeve 'Resnice', UT, 10. 6. 1926, 4. V polemiki omenja Dimnik tudi svoj članek oktobra 1925 v 39. številki lista o vrednotah organizacije, ko je spoznal "*bivšo smer stanovske politike za kvarno*".

državnem edinstvu simbol protislovenske politike naše liberalne stranke". Iz takšnih in podobnih razmišljanj se je tako v zavesti odgovornosti do usmeritve slovenske učiteljske stanovske organizacije rodila deklaracija učiteljstva za Mežiško dolino, ki je postavila načelen program za to stanovsko gibanje učiteljstva.⁸¹ Da je bil prav Rudolf Mencin "*idejni vodja borbe za Deklaracijo*", je poudarilo julija 1939 tudi uredništvo jubilejne številke Učiteljskega tovariša ob njegovem članku o tej temi. Tudi sam Mencin je bil še 40 let od dogodkov upravičeno ponosen na svoje sodelovanje pri neodvisnosti učiteljske stanovske organizacije od političnih strank.⁸² To učiteljsko gibanje je po njegovih besedah pomenilo tudi nasprotovanje kulturnemu unitarizmu, političnemu in gospodarskemu edinstvu ter zavzemanje za enakopravnost treh narodov v državi, s tem pa zgodovinsko dejanje za ureditev razmer v državi. A dosledno uveljavljanje načel deklaracije je bilo še težje po 6. 1. 1929 v novih političnih razmerah v državi.⁸³

---

4. Celjska deklaracija UJU in Slomškova zveza

Slomškarji so komentirali *deklaracijo* že v prvi januarski številki (1926) svojega glasila 'Slovenski učitelj' in jo lepo sprejeli. Omenjali so nekaj pomislekov in si želeli vstopiti v celoti v UJU, ki bi tako obsegala 'Društvo meščanskošolskih učiteljev', 'Savez hrvatskih učiteljev',⁸⁴ 'Slomškovo zvezo' in morda še kakšno drugo stanovsko organizacijo učiteljstva. Ob določilu, da poleg UJU ne obstaja nobena druga stanovska organizacija osnovnošolskega učiteljstva, bi ne moglo priti do tega, kar je bila realnost na Primorskem: Slomškova podružnica v Idriji je bila članica 'Zveze slovanskih učiteljskih društev' v Trstu.⁸⁵ Takšna 'federativna' stanovska organizacija se je zdela F. Lužarju bolj naravna in priporočljiva, so pa bili veseli začetkov zblizanja in združevanja v UJU.⁸⁶ Tako se je v 'Slomškovi zvezi' ob potrebi po združenju osnovnošolskega učiteljstva vpletala še misel o nujnem povezovanju katoliško usmerjenega učiteljstva. Lužarjevo stališče je pozneje zamenjalo mnenje o UJU kot edini stanovski organizaciji in o katoliško usmerjenih učiteljih kot članih posebne kulturne (tj. idejne) družbe.

V odgovoru Lužarju je v 'Učiteljskem tovarišu' B. Medvešček zavrnil strahove pred centralizacijo in poudaril osamosvojitve stanu kot cilj deklaracije: "*neodvis-*

⁸¹ SŠM, arhivska zbirka, fasc. 113, biografije. R. Mencin, Nekaj življenjepisnih beležk (1963). F. Roš poudarja, da so za *deklaracijo* "vse odločnejše nastopali naši najnaprednejši tovariši - oni iz Mežiške doline, v prvi vrsti socialisti - marksisti". Fran Roš: Učiteljstvo v boju za napredek šolstva. V: Celjski zbornik 1969-70, str. 236.

⁸² Rudolf Mencin: Ob 40-letnici "celjske deklaracije", Prosvetni delavec, 15. 11. 1966, 3-4. S tem preglednim člankom (ki ima nadnaslov Ne maličimo zgodovinskih dogodkov!) se je zavzeto odzval na pomanjkljiv zapis v Večeru 23. 6. 1966.

⁸³ Rudolf Mencin: Deklaracija slovenskega učiteljstva iz leta 1926 in njene miselne osnove, UT, 6. 7. 1939, 6-7.

⁸⁴ Minister prosvete je 11. 3. 1925 na podlagi zakona o zaščiti države ukinil SHUD (Savez hrvatskih učit. društev), SU, 1. 5. 1925, 76.

⁸⁵ Kakor bi to dilemo razrešili kar - Italijani. Primorske razmere (prim. SU, 15. 11. 1926, 190-191) z odpuščanjem slovenskega učiteljstva, ukinjanjem tudi njihovih društev in slovenskega šolstva, so vplivala tudi na povezovanje učiteljskih društev. UT, 25. 2. 1926, 2 omenja, da je bilo nasprotovanje med Slomškovo podružnico in Zvezo slov. učit. društev na Primorskem, odpravljeno leta 1924. Ob krčenju učiteljstva in s tem članstva sta se ob že uveljavljenem sodelovanju obe učiteljski društvi v Idriji - združili. Prim. Branko Šuštar: Posebnosti razvoja učiteljskega društva Slomškova zveza v Idriji 1901-1924. V: Šolska kronika, 2006, str. 41-60.

⁸⁶ F. L. [Fortunat Lužar]: Beseda o deklaraciji, SU, 15. 1. 1926, 31.

nost napram vsem političnim strankam in prelomitev tradicije" - za vse, tudi za Slomškovo zvezo! Depolitizacijo in osamosvojitve pa so lahko dosegli le, če bo vsak "*pustil klerikalno in liberalno (tako zvano demokratično, radikalno, svobodomiselnost, radičevsko in podobno) gorjačo pred durmi ...*". Nato je pisal kar o novi organizaciji, o prerojenju.⁸⁷ Deklaracija je tudi med učiteljski povzročila precej "*valovanja*". Glasnik jugoslovanske učiteljske mladine 'Učiteljska omladina', ki ji je bil glavni in odgovorni urednik tudi Ivan Dimnik, se je zavzel za prosto pot mladini v idejnem smislu. Jože Jurančič je zatrdil, da je dotedanja idejna smer v UJU bila zakoreninjena v predvojni dobi, prevzeta od politične organizacije, ki ji je tedaj pripadala večina učiteljstva. Vse poudarjanje svobodomiselnosti, naprednosti in spremljanje stališč lastnega in nasprotnega političnega tabora, polemike s Slomškovo zvezo so mu bili pomanjkanje samostojnosti in plitvo pojmovanje nacionalne misli.⁸⁸

Na razmišljanja slomškarjev o vstopu v UJU opozarjajo tudi razprave na zborovanih podružnic že v začetku leta 1925. V Novem mestu so 10. 1. 1925 poročali o sklepih 'Slomškove zveze' 3. 1. in podprli sodelovanje oz. ustanovitev le stanovske organizacije, a naj bi bila utemeljena "*samo pod pogoji iz leta 1919/20*".⁸⁹ Ko se je v začetku leta 1926 kazala stanovska in nepolitična usmeritev učiteljstva v UJU, je to z nekaterimi pripombami sprejela tudi Slomškova zveza. Tako so člani vodstva Slomškove zveze že kmalu po 10. januarju 1926, že po spremembah v vodstvu in novi usmeritvi UJU, poiskali stik s to učiteljsko organizacijo. A resne pogovore so lahko nadaljevali po celjski skupščini UJU,⁹⁰ ko so sredi septembra 1926 v 'Slovenskem učitelju' tudi ponatisnili *Deklaracijo o smeri stanovske politike*.⁹¹

Misel o skupni stanovski organizaciji so člani Slomškove zveze pozdravljali tudi na svojem zborovanju v Kranju 6. 2. 1926, saj so ravno oni najteže občutili posledice, da niso imeli "*zaščite v skupni organizaciji*". Zaradi slabe izkušnje leta 1919, ko so jim "*pelj isto pesem o nestranskarstvu in svobodi prepričanja*" ter zvalili marsikaterega njihovega člana v svoje vrste, pa so se malo obotavljali. Kljub vsemu so slomškarji verjeli v iskrenost predlagateljev deklaracije, katerih jedro so sestavljali tisti, "*ki so prišli iz naše nekdanje zemlje*" (tj. Primorci, pa tudi Korošci) in so občutili bridkost preganjanja. Niso pa bili prepričani, če imajo predlagatelji večino v UJU in jih ne bo nasprotna struja preglasovala. Zato so bili za malo čakanja. Ob iskrenih namelih večine v UJU pa so pristali na razpust Slomškove zveze kot stanovske organizacije, a zahtevali, da še naprej ostane kot kulturna organizacija. Pričakovali so ob iskrenem stališču UJU pogajanja s 'Slomškovo zvezo' kot celoto.⁹² Po sprejetju deklaracije na celjskem zborovanju so bili tudi slomškarji prepričani, da v UJU mislijo resno. Do zborovanja gorenjske podružnice Slomškove zveze 4. 10. 1926 se niso več vznemirjali niti nad dejstvom, da je del članov UJU, nasprotnikov deklaracije, celo ustanovil svoje društvo. Kot kaže, so bile do

⁸⁷ B. Medvešček: Deklaracija, 'Slovenski Učitelj' in mi vsi., UT, 25. 2. 1926, 2.

⁸⁸ Bogdan Jurančič: Mladini prosta pot, Na Remšniku, dne 16. febr. 1926, Učiteljska omladina, 25. 2. 1926, 1-2; št. 5; 9. redni sestanek, n. d. 4.

⁸⁹ P.M.Š.: Zborovanje novomeško-črnomeljske podružnice 'Slomškove zveze', SU, 1. 2. 1925, 13-14.

⁹⁰ Zborovanje zastopnikov okr. društev UJU iz Slovenije v Celju. UT, 17. 2. 1927, 1

⁹¹ Deklaracija o smeri naše stanovske politike, SU, 15. 9. 1926, 142-143, UT, 22. 7. 1926, 1. A. Skulj, J. Kobal: Članstvu!, UT, 7. 10. 1926, 1.

⁹² K. H. [Kr. Hafner], Zborovanje Slom. zveze za kranjski in radovljiški okraj, SU, 15. 3. 1926, 60.

tedaj vse zapreke združitve skoraj že odstranjene, odprto je ostajalo samo še vprašanje objavljanja v pedagoškem glasilu 'Popotnik'.⁹³

Kljub temu da so bila poleti 1926 splošna pričakovanja združitve slovenskega učiteljstva v skupno učiteljsko organizacijo, je Slomškova zveza pripravila 22. in 23. 8. 1926 v Šentvidu pri Ljubljani svoj občni zbor in zborovanje. Učiteljstvo je bilo tedaj res drugačno: v počitniški zadnji tretjini avgusta je lahko zborovalo res le društvo, v katerem so bili "*člani prežeti*" z društvenimi idejami. Prvi dan sta bili cerkveni slovesnosti in zborovanje društva 'Krščanska šola', ko so navdušeni govori vneli zbrane za krščansko vzgojo mladine. Na zborovanju Slomškove zveze 23. 8. 1926 v društvenem domu v Šentvidu je predsednik Ivan Štrukelj pokazal na težave, ki jih je imel učiteljski stan tudi pod tedanjim režimom ministra Radića in prosvetnega šefa dr. Lončarja, ki sta v Sloveniji uveljavila prizadevanja za depolitizacijo šolstva, kar so vsi pozdravljali.⁹⁴

"*Kljub novim viharjem, ki jih je Slomškova zveza in njeni člani ob času brezpravnosti prestajala, jim niso mogli uničiti veselja do dela in nadaljnje izobrazbe,*" je tajnica društva Anica Lebar predstavila zborovanja podružnic Slomškove zveze. Člani Slomškove zveze so se razveselili "znane 'Deklaracije'" in o njej razmišljali, a "neprijatelji naši" do tedaj njihove organizacije še niso upoštevali. Vse, kar so slomškarji storili v podporo deklaraciji, je bilo tako "prostovoljno delo." A ohranili so upanje, da se razjasni položaj po vseh skupščinah in zborovanjih UJU. "*Članki v glasilu so ogledalo društvenega delovanja,*" je poudaril Lužar kot urednik 'Slovenskega učitelja'. Ker so bile zaradi deklaracije "*razmere posebno napete*", je opustil vsako pisanje, ki bi lahko oviralo skupno stanovsko organizacijo.⁹⁵ Za podružnico za okraj Ljubljana okolica je bilo leto 1925 "*leto premestitev in preganjanja*". Zavzemali so se za zastopanost učiteljstva v stranki (seveda SLS) zaradi zavzemanja za interese šolstva. Hkrati pa so vsi člani soglašali, da je "absolutno potrebna enotna stanovska organizacija". A kljub temu naj bi ostala Slomškova zveza "kot poseben kulturni klub". Tako so kot odgovor deklaraciji UJU zahtevali od vodstva Slomškove zveze, da "*da ubira pot, ki bo vodila k zbližanju in končnemu udruženju v enotno stanovsko organizacijo*".⁹⁶

Poročali so tudi o trpljenju posameznih članov podružnice Slomškove zveze iz radovljiškega okraja, kjer je bil "*pod Pestotnik-Pribičevičevo ero*" nadzornik Baraga. Vsa ta preganjanja "*članom niso vzela poguma*", še utrdila so njihovo prepričanje in pridobili so si še več prijateljev, nekeje so bile podružnice bolj drugod pa manj aktivne.⁹⁷ Volitev odbora Slomškove zveze na občnem zboru 23. 8. 1926 je spet prinesla stari-novi odbor s predsednikom Ivanom Štrukljem.⁹⁸ Predsednik je na zborovanju govoril tudi o deklaraciji in uvodoma prebral svoj spis iz 'Slovenskega

⁹³ K. H. [K. Hafner], Zborovanje gorenjske podružnice Slomškove zveze, SU, 15. 11. 1926, 184.

⁹⁴ Občni zbor Slomškove zveze, SU, 15. 9. 1926, 152-158. Glavna skupščina Krščanske šole, SU, 15. 9. 1926, 151.

⁹⁵ Občni zbor Slomškove zveze, SU, 15. 9. 1926, 152-158.

⁹⁶ Š[trukelj], Občni zbor Slomškove zveze, SU, 15. 9. 1926, 152-158; posebej 155.

⁹⁷ K. H. [Krista Hafner]: Zborovanje Slom. zveze za kranjski in radovljiški okraj, SU, 15. 3. 1926, 59-60. Š[trukelj]: Občni zbor Slomškove zveze, SU, 15. 9. 1926, 157.

⁹⁸ Prav tam, 152-158; posebej 157. Predsednik Iv. Štrukelj, podpredsednica ga. Kleinmayer - Sadar, tajnica Anica Lebar, blagajnik R. Wagner, urednik F. Lužar, knjižničar Pavel Lavrič, upravnik podpornega sklada Avgust Pirc, odbornica Anica Ojstriševa, pregledovalca računov Ignacij Labernik in Ivanka Cegnarjeva, raziščišče ga. Franja Zemmetova, Janko Bajec in Franc Silvester.

učitelja' leta 1919 o temelju skupne stanovske organizacije.⁹⁹ Nekateri člani deklaracije (1, 4-6, 9) so po mnenju centralnega odbora zahtevali "*jasen komentar*", kar so zbrani podprli. Proti sta bila le dva: eden od teh za sprejem deklaracije brez popravkov. Med predlogi, ki so jih še sprejeli, so bili tudi zahteva za svobodno kulturno ali politično delo članov UJU ter za načela pri podpori učiteljskišnikom. Na koncu so se zavzeli za svoje krivično predstavljene člane in v dokaz, da UJU misli resno s stanovsko depolitizacijo, predlagali, da naj se poverjeništvu Ljubljana zavzame za teh osemnajst kolegic in kolegov.¹⁰⁰ Da bi čim prej imeli skupno učiteljsko organizacijo, so se odločili, naj odbor Slomškove zveze seznaní o teh sklepih ljubljansko poverjeništvu UJU. Sprejeli so tri resolucije in ob protestnem izstopu iz vseh kulturnih organizacij so se namenili ravnati enako "*kot tovariši v UJU*". Druge stanovske predloge o odpravi krivic so odložili, saj so resno pričakovali, da bodo mogli Slomškovo zvezo "*v bližnjem doglednem času stanovsko likvidirati*".¹⁰¹

Sredi septembra 1926 je 'Učiteljski tovariš' poročal, da si želi Slomškova zveza stikov z UJU z namenom ustanovitve enotne učiteljske organizacije, ob depolitizaciji pa se je kazala možnost oblikovanja organizacije kot sindikata.¹⁰² Člani vodstva poverjeništvu UJU se 25. 9. 1926 s predstavniki Slomškove zveze niso pogajali, temveč so pojasnjevali deklaracijo, ki poleg skupne UJU ni priznavala drugih stanovsko-političnih organizacij osnovnošolskega učiteljstva. Podrobno je o tem poročal strokovni tajnik Kobal 2. 2. 1927 na seji širšega sosveta UJU - tudi zaradi nasprotnikov deklaracije, zbranih okoli 'Edinstva', ki so očitali UJU kar 'pakt' s Slomškovo zvezo. O tem so se razpisali v drugi številki 'Edinstva' konec oktobra 1926 in ponovili v začetku 1927 z zatrjevanjem: "*Mi pa ostanemo na naprednem šolskem in učiteljskem programu*".¹⁰³ Posebej so člani vodstva UJU na sestanku s Slomškovo zvezo poudarili, da organizacija ne krati svobode mišljenja in vesti. Slomškarji so povedali svoje pomisleke, na splošno pa so se z deklaracijo popolnoma strinjali. Ker so se leta 1919 pogajanja med Zavezo in Slomškovo zvezo razbila prav ob vprašanju preoblikovanja Slomškove zveze v kulturno organizacijo, ki bi se ukvarjala "*le z znanstveno pedagoškimi vprašanji na pozitivno krščanski osnovi*", so to temo načeli tudi tokrat. Ožji sosvet ljubljanskega poverjeništvu UJU je pojasnil, da deklaracija tega ne brani, so pa želeli, da se takšna organizacija ne oblikuje na podlagi okrajnih podružnic po zgledu UJU. Predstavniki Slomškove zveze so tako razjasnili dileme in pot k enotni organizaciji je bila odprta. Slomškarji so tako pristali, da se njeni člani pridružijo okrajnim društvom UJU, Slomškova zveza se "*likvidira in se učiteljstvo ujedini v enotni organizaciji na strogo stanovski podlagi*".¹⁰⁴

Vse na kratko, brez zapletov in evforije. Novico so povzeli tudi učiteljski listi v državi. 'Narodna prosveta' se je veselila, da je do tedaj "*separatno organizirana*"

⁹⁹ I. Štrukelj: Kakšen bodi temelj skupne stanovske organizacije, SU, 15. 6. 1919, 135-137.

¹⁰⁰ Štrukelj: Občni zbor Slomškove zveze, SU, 15. 9. 1926, 158.

¹⁰¹ Štrukelj: Občni zbor Slomškove zveze, SU, 15. 9. 1926, 152-158.

¹⁰² Iz seje ožjega sosveta Pov. UJU Ljubljana, ki je potekala dne 12. septembra 1926, Slomškova zveza, UT, 16. 9. 1926, 3; Peter Jereb, Za učiteljski sindikat, UT, 23. 9. 1926, 1.

¹⁰³ Na narodnem in naprednem programu (Ob obletnici 'deklaracije'), Edinstvo, 29. 1. 1927, 1-2. "*Mi pa ostanemo na naprednem šolskem in učiteljskem programu. Napredni in svobodnomisljeni učitelji ostanemo. To so tradicije posvetnega učiteljstva.*"

¹⁰⁴ Delovanje ožjega sosveta Pov. UJU Ljubljana, UT, 14. 10. 1926, 2. Zborovanje zastopnikov okr. društev UJU iz Slovenije v Celju, UT, 17. 2. 1927, 1 (Slomškova zveza).

Slomškova zveza vključena v *udruženje UJU*, in upala, da bodo zgledu sledili še drugi. Le 'Edinstvo' je "v *premislek deklarirašem naprednega mišljenja*" pisalo proti včlanjevanju slomškarjev v UJU. In kam so dali križ, ki je ločil slomškarje od naprednih učiteljev, so spraševali. Če bodo slomškarji gojili svoje "*kršč. pedagoško naziranje*" v Slomškovi družbi, pa so drugi postavljali vprašanje o "*gojitvi pedagoške vede svobodomiselnega svetovnega naziranja*".¹⁰⁵ Da je nastalo Edinstvo zaradi vstopa Slomškarjev v UJU, ni bil le očitek J. Macarola v 'Učiteljskem tovarišu', temveč so temu odkrito pritrdili tudi sami Edinjaši. Točke o narodnem in državnem edinstvu niso imela pravila UJU niti leta 1920, pozneje pa so se tega spomnili pristaši Edinstva, "*da preprečimo vstop v UJU članom bivše Slomškove zveze*". Zatrjevali so, da so se deklarasi izogibali 'nedolžnemu izrazu' o državnem in narodnem edinstvu, da so dobili v svoje vrste tiste ljudi "*klerikalnega mišljenja*", za katere ni imel 'Učiteljski tovariš' "*nikoli lepega imena*".¹⁰⁶

Sosvet ljubljanskega poverjenišva UJU je 27. 10. 1926 še razpravljal o dopisu Slomškove zveze o Popotniku in Učiteljskem konviktu in ugotovil, da med obema organizacijama ni bilo "*nikakih bistvenih zaprek za združitev*" na temelju deklaracije in pravil UJU.¹⁰⁷ Tako so spomladi 1927 lahko v 'Učiteljskem tovarišu' zapisali, da niso razbijali učiteljske organizacije, temveč so vanjo pripeljali še tiste, "*ki so bili zunaj zaradi nestrpnosti lastnih kolegov*".¹⁰⁸ Liberalna stran je tako potrdila, kar so zatrjevali v 'Slomškovi zvezi' ves čas: da je njihovo organizacijo leta 1900 rodila potreba, saj so tako odgovorili na nasprotovanje "Zaveze" katoliško mislečemu učiteljstvu.

Kmalu je res prišlo do 'stanovske likvidacije' Slomškove zveze. Izredni občni zbor Slomškove zveze v Ljubljani je 13. 11. 1926 sklenil, "*da preneha*" njihova stanovska organizacija. Po sprejetju celjske deklaracije UJU, predlogih avgustovskega občnega zbora 'Slomškove zveze', pojasnilih sosveta UJU poverjenišva Ljubljana so odstranili vse zapreke, ki so bile 26 let "*povod dveh stanovskih organizacij*" učiteljstva. Katoliško usmerjeno učiteljstvo se je kulturno organiziralo v novem društvu 'Slomškova družba', ki je imelo namen "*gojiti pedagoško vedo na krščanskem svetovnem naziranju*" in poleg učiteljstva vključevati tudi podpornike društva. Razglas so podpisali Ivan Štrukelj, Anica Lebar in Fortunat Lužar.¹⁰⁹ Že na zadnjem rednem občnem zboru Slomškove zveze avgusta 1926 v Šentvidu so "*čutili*", da se vedno bolj približujejo stanovski združitvi v UJU. Na širši seji Slomškove zveze so 16. 1. 1926 sklenili, da ukinejo stanovsko organizacijo in jo s spremembo društvenih pravil preoblikujejo samo v kulturno organizacijo. Tako je na izrednem občnem zboru novembra 1926 je s 128 glasovi za in enim proti "*prenehala Slomškova zveza kot stanovska organizacija in je nastala Slomškova družba kot kulturna organizacija, ki goji pedagoško vedo na katoliškem svetovnem naziranju*".¹¹⁰

¹⁰⁵ Likvidacija 'Slomškove zveze', UT, 28. 10. 1926, 2. V premislek deklarirašem naprednega mišljenja, Edinstvo, 8. 12. 1926, 1-2. O "gojitvi" pedagoške vede učiteljstva svobodomiselnega naziranja je na zborovanju učiteljskega društva za ljubljansko okolico vprašal Germek urednika Dimnika. - Kam so djali križ?, M. T., Načela in zapreke, Edinstvo, 8. 12. 1926, 7.

¹⁰⁶ Dragoceno priznanje, Edinstvo, 25. 2. 1927, 5.

¹⁰⁷ Delovanje ožj. sosveta Pov. UJU Ljubljana (Poročilo o seji z dne 27. 10. 1926), Slomškova zveza, UT, 4. 11. 1926, 3.

¹⁰⁸ -i.: Učiteljska društva so nam bila vse ... UT, 21. 4. 1927, 3.

¹⁰⁹ Učiteljstvu, SU, 15. 11. 1926, 161.

¹¹⁰ F. L.[užar]: Pedagoški dan 'Slomškove družbe', SU, 1. 6. 1927, 71-72.

'Učiteljski tovariš' je tako 18. 11. 1926 lahko izšel z naslovom: "Enotna stanovska fronta slovenskega učiteljstva je - ustvarjena". Objavili so razglas učiteljstvu s Štrukljevim podpisom in obsežen komentar. V njem je poudarjen 'ta zgodovinski dogodek' z obnovitvijo stanovske sloge po 26 letih, saj se je učiteljstvo otreslo "peg preteklosti". Z zmago ideje 'stanovskega 'edinstva' se je začela kar renesansa učiteljskega stanu in šolstva. In boj UJU za skupne stanovske interese učiteljstva, tudi proti lastnim strankam, če nasprotujejo tem interesom, je bil boj "našega novega učiteljskega sindikata".¹¹¹

Kljub jasnemu določilu deklaracije, da mora biti vsakemu v organizaciji zajamčena enakopravnost, svoboda vesti in mišljenja, pa tudi neoviranega kulturnega udejstvovanja, pa je snovanje novega kulturnega (idejnega) društva, ki bo gojilo pedagoško vedo na krščanskem pogledu na svet, sprožilo tudi pomisleke. 'Učiteljski tovariš' je tiste člane UJU, ki so videli v nastajajoči "Slomškovi družbi" prikrito 'Slomškovo zvezo', spodbujal k akademskemu pogovoru brez strahu. Pisali so, da so stanovska enotnost ter "politična in kulturna svoboda za vse", ter pričakovali, da kulturne organizacije ne bodo "avantgarde" za naskoke in kulturna nasilja".¹¹² Kljub vsemu je bila pot do stanovske enotnosti slovenskega učiteljstva pravzaprav proces: vključevanje katoliško usmerjenih učiteljev, dotedanjih članov Slomškove zveze, v okrajna učiteljska društva UJU je pospremil izstop nekaterih tradicionalno liberalnih učiteljev. Ti "nasprotniki naše enotne stanovske organizacije" so ustanovili "svojo lastno separatistično organizacijo", kot je to predstavil strokovni tajnik UJU.¹¹³ Ta manj strpen del učiteljstva, zbran v društvu Edinstvo (1926-1928) in povezan z glasilom istega imena, se je šele po dveh letih znova vključil v učiteljsko organizacijo UJU.¹¹⁴ Kot je ta "idejni prevrat" med slovenskim učiteljstvom, ki je leta 1926 dosegel neodvisnost učiteljske organizacije od neposrednega vpliva političnih strank, pozneje ocenjeval glavni pobudnik deklaracije, sta bila deklaracija in učiteljsko gibanje, povezano s tem, le epizoda v zgodovini slovenskega učiteljstva. A hkrati je bila "to svetla točka" idejnega življenja učiteljstva, ko so "staro mržnjo med obema učiteljskima taboroma pokopali ...".¹¹⁵

Branko Šuštar

NEW ORIENTATION OF SLOVENE TEACHERS IN 1926. THE CELJE DECLARATION
ON THE DEPOLITICISATION OF THE TEACHERS' PROFESSIONAL ORGANISATION

S u m m a r y

Initially the Association of Slovenian Teachers' Societies (Zaveza slovenskih učiteljskih društev, 1889) brought together all of the primary school teachers in the majority of Slovenian provinces. When towards the end of the 19th century this teachers' professional organisation became distinctively liberally oriented in the political sense, the teachers of Catholic persuasion established their own

¹¹¹ R-ež: Enotna stanovska fronta slovenskega učiteljstva je - ustvarjena, UT, 18. 11. 1926, 2.

¹¹² Politična in kulturna svoboda za vse!, UT, 25. 11. 1926, 1. Zborovanje zastopnikov okr. društev UJU iz Slovenije v Celju, UT, 17. 2. 1927, 1. UJU, fasc. 10, 1926/27, Josip Kobal, Tajniško poročilo, 3-4.

¹¹³ SŠM, arhivska zbirka, UJU 1916/27, Tajniško poročilo (Josip Kobal), 2. 2. 1927, 2-3.

¹¹⁴ Dolenc: Kulturni boj, str. 222-223. Branko Šuštar: Z združitvijo razdeljeno učiteljstvo: odpor učiteljskega društva "Edinstvo" zoper enotnost učiteljske organizacije UJU 1926-1928. V: Kronika 2009, izredna številka, str. 363-380.

¹¹⁵ Rudolf Mencin: Ob 40-letnici "celjske deklaracije". V: Prosvetni delavec, 15. 11. 1966, št. 3-4.

association (the Slomšek Association / Slomškova zveza, 1900-1926). Such divisions did not take place in the professional society of secondary school teachers. The politicisation of teachers mostly served both main political parties, but not the teachers. The influence of individual teachers' associations depended on the political success of parties they were connected with. Through the experience of cooperation in the years of distress during World War I and the impressive integration immediately after the war, the teachers tried to re-establish a joint organisation for all Slovenian primary school teachers. Even though a significant percentage of teachers supported the professional association of all Slovenian teachers, the traditional leadership with the liberal Luka Jelenc managed to preserve the liberal character of the largest teachers' organisation (Zaveza, since 1920 UJU, the Ljubljana board, the Ljubljana jurisdiction). At least for some of the Slovenian teachers, linked to the liberal Pribičević's SDS, it was impossible to be active in the same professional organisation as their colleagues who were closer to political Catholicism. For teachers frequent changes of the political authorities in the country in the years 1924/25, oscillating between one or the other political orientation, represented a form of a "cultural struggle", also with relocations and transfers to less favourable working positions. Among the teachers in the Slovenian Koroška region, who knew the importance of professional and national integration despite political differences from their experience with the Carinthian Plebiscite, the Declaration on the new orientation of the teachers' policy was drawn up, connected with the name of the teacher Rudolf Mencin (1879-1968) and the Teachers' Society for the Mežiška dolina Valley. Thus already in January 1926 the teacher's societies from the Koroška and Štajerska regions started implementing the non-political orientation of the Teachers' Organisation (UJU - Association of Yugoslav Teachers, the Ljubljana board) as a joint teachers' association, open for all teachers. After a lively debate in the "Učiteljski tovariš" journal, the teachers' societies adopted such orientation of this organisation with a great majority at the annual meeting of the UJU board in Celje on 17 July 1926. This Declaration allowed for the teachers of various ideological and political orientations to be active within a single professional organisation and address the professional and trade union issues of teachers. In the time of the Minister of Education Stjepan Radić, this professional integration of the politically divided teachers was also supported by the Slovenian school administration, led by Dr. Dragotin Lončar since November 1925. Thus in the end of 1926 the dual nature of the Slovenian teachers' professional and trade union associations came to an end, since teachers of Catholic persuasion also joined the UJU regional teachers' societies. The Slomšek's Association was disbanded by its members on 13 November 1926 after more than 25 years, and Slomšek's Society was founded as an exclusively cultural society which published a pedagogical journal. Even the few but loud opponents of the Declaration, who gathered around this Society and its journal "Edinstvo", accepted the new non-political orientation of the UJU teachers' association two years later.

1.01
Prejeto 16. 3. 2009

UDK 328.13:92Korošec A.

Mateja Ratej*

Anton Korošec, notranji minister leta 1928

IZVLEČEK

V članku je predstavljena politika Slovenske ljudske stranke v času, ko je bil njen vodja Anton Korošec minister za notranje zadeve v vladi Velimirja Vukičevića. Podrobneje je obravnavana tudi sistematična akcija stranke za prevlado na področju tiskanih medijev v slovenskem prostoru po atentatu na Stjepana Radića. Povod za akcijo, ki je imela za cilj izgrajevanje družbe na katoliški duhovni podlagi, je bila sporna karikatura v časniku Jutro, ki je Korošca prikazovala v okrvavljeni duhovniški obleki, s policijsko palico v roki in z žandarsko kapo na glavi.

Ključne besede: Jugoslavija, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Slovenska ljudska stranka, Anton Korošec, časnik Slovenec, Narodna radikalna stranka

ABSTRACT

ANTON KOROŠEC, MINISTER OF INTERNAL AFFAIRS IN THE GOVERNMENT OF VELIMIR VUKIČEVIĆ IN 1928

In the following article the author presents the policy of the Slovenian People's Party in the time when its leader Anton Korošec was the Minister of Foreign Affairs in the government of Velimir Vukičević. The author also discusses in detail the systematic action of the party to prevail in the printed media in the Slovenian territory after the assassination of Stjepan Radić; the motive for the action with the aim of building the society on the Catholic spiritual basis was a controversial caricature showing Korošec in a bloodstained priest's gown with a truncheon, wearing a gendarme's hat.

Key words: Yugoslavia, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Slovene People's Party, Anton Korošec, newspaper Slovenec, National Radical Party

---

* Dr., asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, e-naslov: mratej@zrc-sazu.si

Načelnik Slovenske ljudske stranke Anton Korošec je 8. februarja 1926 nastopil v beograjski Narodni skupščini v splošni razpravi o proračunu za leto 1926/27. V proračunskem nastopu je utemeljil kritiko centralističnega državnega ustroja; s prikazom nacionalne strukture zaposlenih v državni upravi je dokazoval, da med zaposlenimi prevladujejo Srbi, vzrok za to pa je pripisal splošni krizi parlamentarne demokracije v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS).¹ Korošec je poglobljena stališča o tej temi objavil v razpravi Kriza parlamentarizma, ki jo je podal kot svoj prispevek diskusiji v *Srpskem književnem glasniku*, objavljena pa je bila tudi v reviji *Socialna misel*. Osnovno izhodišče njegovega razmišljanja je bila teza, da "*parlamenti splošne in enake volivne pravice ne izpolnjujejo več pričakovanj in zahtev ljudskih mas*". Kot enega od razlogov za krizo parlamentarne demokracije v Kraljevini SHS in hud zaviralni dejavnik za konstruktivno delo poslancev v Narodni skupščini je izpostavil "*prestrogo germansko strankarsko disciplino*" in prevelik vpliv poslanskih klubov in političnih strank. To je po njegovem mnenju povzročalo pretirano posvečanje strankarskim in političnim vprašanjem v Narodni skupščini na škodo reševanju gospodarskih in kulturnih problemov. Krivdo za takšen razvoj je pripisal nizki izobrazbeni strukturi izvoljenih poslancev in centralistični državni ureditvi, posledica česar je bila ohromitev zakonodajnega dela in korupcija v državni upravi. Rešitev je videl v vpeljavi "*gospodarske demokracije*" in uvedbi druge (gospodarske) parlamentarne zbornice, kar je jeseni leta 1925 znova postala bolj izpostavljena zahteva političnega programa Slovenske ljudske stranke. V skladu s prepričanjem o koristnosti izvedbe reforme parlamentarnega ustroja je Anton Korošec ob koncu razprave odločno zavrnil uvedbo diktature kot možno rešitev vprašanja neučinkovitosti parlamenta.² Njegovo razmišljanje je bilo deloma posnetek stališč štajerskega teologa in teoretika Josipa Jeraja o uvedbi "*skrajne demokracije na podlagi široke samouprave*". V duhu korporativne misli je Josip Jeraj ponujal rešitev "*individualističnega in mehaničnega ustroja sedanjega parlamentarizma*" v smislu vrnitve "*k organičnemu pojmovanju življenja krščanskega srednjega veka*".³

Ko je mandatar Velimir Vukičević iz Narodne radikalne stranke septembra 1927 sestavljal vlado s člani Narodne radikalne, Slovenske ljudske in Demokratske stranke ter Jugoslovanske muslimanske organizacije,⁴ o Koroščevem idealizmu ni bilo več ne duha ne sluha. Slovenska ljudska stranka po septembrskih parlamentarnih volitvah ni sodelovala v pogovorih za sestavo vlade.⁵ Njen položaj v

¹ Slovenec, 9. 2. 1926, 1-2, Proračunski govor dr. Antona Korošca; Slovenski narod, 9. 2. 1926, 1, Dr. Korošec v proračunski debati; Jutro, 10. 2. 1926, 2, Kvarne posledice Koroščevega separatističnega izpada.

² Anton Korošec: Kriza parlamentarizma. V: Socialna misel, 1926, str. 265-268; Slovenec, 30. 9. 1925, 1, Stališče Slovenske ljudske stranke v sedanjem položaju - govor dr. Korošca; Slovenec, 30. 10. 1925, 1, Dr. Korošec v Splitu.

³ Josip Jeraj: Ustavni problem naše države. V: Socialna misel, 1923, str. 129 in 135.

⁴ Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941. Ljubljana 1965, str. 364.

⁵ Slovenec, 16. 9. 1927, 1, Vlada se rekonstruira; Slovenec, 16. 9. 1927, 2, Kedaj vstopi SLS v vlado; Slovenec, 17. 9. 1927, 1, Dr. Korošec v Zagrebu. Rekonstrukcija vlade s SLS; Jutro, 17. 9. 1927, 1, G. Vukičević sili na likvidacijo SLS; Slovenec, 18. 9. 1927, 1, Pred vstopom SLS v vlado - dr. Korošec v Belgradu; Jutro, 18. 9. 1927, 1, Marinković proti vstopu SLS v vlado; Slovenec, 20. 9. 1927, 1, Blejski sporazum se izvede - Dr. Korošec v Belgradu; Jutro, 20. 9. 1927, 1, Poskusi g. Vukičevića; Slovenec, 4. 10. 1927, 1, Vukičević soglasno izvoljen - govor Velimirja Vukičevića; Slovenec, 5. 10. 1927, 1, Konferenca med Vukičevićem in Korošcem.

vлади je bil po vsej verjetnosti načrtan že 11. julija 1927 ob sklenitvi Blejskega sporazuma med Vukičevićem in Korošcem, ki je pomenil višek taktičnega približevanja Slovenske ljudske stranke Narodni radikalni stranki oziroma vladi; besedilo sporazuma ni bilo nikoli v celoti objavljeno in danes ni znano. V vlado je vstopil poslanec Jugoslovanskega kluba⁶ Andrej Gosar kot minister za socialno politiko, Franc Smodej je bil imenovan za podtajnika na Ministrstvu za prosveto, ostali poslanci Slovenske ljudske stranke, ki se jim je po izvolitvi pridružil tudi predsednik Hrvatske pučke stranke Stjepan Barić, pa so stopili v tesno politično povezavo s poslanskim klubom Narodne radikalne stranke.⁷ Vlada je želela prikazati socialnogospodarsko naravnost svojega programa, ki je zajemal delo za izenačitev davkov, sodni pregon obtoženih korupcije, reorganizacijo oblastne samouprave in stabilizacijo mednarodnih odnosov s sosednjimi državami.⁸ Narodna skupščina je 28. oktobra 1927 sprejela predlog stanovanjskega zakona ministra za socialno politiko Andreja Gosarja, na podlagi katerega je bila pod pritiski delavskih sindikatov izdana prepoved prisilnega izseljevanja iz najemniških stanovanj. Gosar je novembra 1927 izdal tudi pravilnik o organizaciji posredovanja dela, o socialnih podporah delavcem in o najemu ugodnih stanovanjskih posojil za delavce.⁹

Vladne stranke so imele v Narodni skupščini 210 poslancev od 315, vendar zaradi velikih nesoglasij znotraj Narodne radikalne in Demokratske stranke to ni zagotavljalo stabilnosti vlade.¹⁰ Po volitvah se je v Narodni skupščini začelo obdobje izrazite politične polarizacije med vladnimi in opozicijskimi strankami, ki jo je izzvalo politično povezovanje opozicijskih strank. Predstavniki Hrvatske seljačke stranke in Samostojnega demokratskega ter Zemljoradniškega kluba so 26. oktobra 1927 v Verifikacijskem odboru Narodne skupščine podali predlog obtožnice proti ministrskemu predsedniku Velimirju Vukičeviću, ki ga je bremenila odgovornosti za ponarejanje volilnih rezultatov, krajo volilnih kroglic in za nasilje organov pregona nad opozicijskimi strankami v času volilne kampanje. Poslanci Demokratske stranke obtožnice niso podprli, zato 4. novembra 1927 v Narodni skupščini ni bila izglasovana. Zaradi domnevnih zlorab volilne kampanje s strani slovenskega vodstva Samostojne demokratske stranke so pritožbo na Verifikacijski odbor po volitvah naslovili tudi predstavniki Slovenske ljudske stranke.¹¹

⁶ Jugoslovanski klub je bil leta 1919 oblikovan parlamentarni poslanski klub Slovenske ljudske, Bunjevske-šokačke in Hrvatske pučke stranke. Neda Engelsfeld: Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca - Privremeno narodno predstavništvo. Zagreb 1989, str. 112.

⁷ Slovenec, 21. 9. 1927, 1, Prva etapa blejskega sporazuma; Jutro, 21. 9. 1927, 1, Vstop klerikalcev v radikalni klub; Slovenec, 22. 9. 1927, 1, Dr. Andrej Gosar prisegel. Imenovanje podtajnikov; Slovenec, 23. 9. 1927, 1, Parlamentarno sodelovanje SLS in NRS; Jutro, 23. 9. 1927, 2, SLS kot krilo in prirastek NRS; Slovenec, 24. 9. 1927, 1, Ozka zveza med Jugoslovanskim in Narodno radikalnim klubom; Slovenec, 5. 10. 1927, 1, Konstituiranje Jugoslovanskega kluba.

⁸ Slovenec, 6. 9. 1927, 1, Sijajno uspeli shodi dr. Korošca v Moravčah, Kamniku in Škofji Loki; Jutro, 7. 9. 1927, 2, Korošček program v besedah in dejanjih; Slovenec, 22. 9. 1927, 1, Delovni program nove vlade.

⁹ Slovenec, 29. 10. 1927, 1, Stanovanjski zakon sprejet - ekspozé ministra Gosarja; Slovenec, 13. 11. 1927, 1, Novo veliko delo dr. Gosarja; Slovenec, 15. 1. 1928, 1, Slovenski minister pred finančnim odborom.

¹⁰ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I. knjiga. Zagreb 1961 (dalje Čulinović, Jugoslavija između dva rata), str. 502-503; Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929). Beograd 1979 (dalje Gligorijević, Parlament i političke stranke), str. 242.

¹¹ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 245 in 397-398.

Vlada je skušala pritegniti Hrvatsko seljačko stranko v koalicijo; za to se je zavzemal tudi Anton Korošec,¹² vendar so predstavniki Samostojne demokratske in Hrvatske seljačke stranke 11. novembra 1927 sprejeli resolucijo o ustanovitvi Kmečkodemokratske koalicije s ciljem osamitve srbske centralistične politike. Prvaka Svetozar Pribičević in Stjepan Radić sta oblikovala zahteve o varovanju ustavnega reda za zaščito parlamentarizma in demokracije, o izvedbi socialnoekonomskih reform ter o nadzoru nad delovanjem vladnih strank.¹³ Sklenitev političnega zavezništva med nekdanjima ostrima nasprotnikoma, ki je odločilno vplivalo na nadaljnji razvoj notranje politike jugoslovanske države, je ob koncu leta 1927 močno odmevala v Slovenski ljudski stranki, saj je postavila pod vprašaj unitaristično stališče Samostojne demokratske stranke.¹⁴ Svetozar Pribičević je po pisanju Vladimirja Mačka v zasebnem pogovoru spremembo politik Samostojne demokratske stranke v Sloveniji zagovarjal z besedami: "*Dragi prijatelju! Ne možemo mi vječno biti u Sloveniji žandari. Korošec ima među slovenskim narodom većinu, i na tomu se ne da ništa promijeniti.*"¹⁵

Anton Korošec je na prvi skupni seji Jugoslovanskega kluba in poslanskega kluba Narodne radikalne stranke 25. januarja 1928 zagotovil prisotnim: "*SLS je od zedinjenja do danes stala v tesni zvezi s člani radikalnega kluba. Celo takrat, v tistem času, ko nismo bili skupaj, smo simpatizirali in z vami vzdrževali zveze. /.../ Mi prinašamo k vam lojalnost, prisrčnost, delavnost in pridnost.*"¹⁶ Načelnik Slovenske ljudske stranke je tudi v začetku leta 1928 sodeloval v prizadevanjih za pritegnitev Hrvatske seljačke stranke v vlado in za razpad Kmečkodemokratske koalicije.¹⁷ Stjepan Radić ni želel vstopiti v vlado brez zavezniške Samostojne demokratske stranke,¹⁸ to pa za predstavnike Narodne radikalne stranke ni bilo sprejemljivo. Ministri Demokratske stranke so 1. februarja 1928 protestno izstopili iz vlade (minister za zunanje zadeve Vojislav Marinković resolucije demokratskega poslanskega kluba ni podprl) in pooblastili Ljubomirja Davidovića kot strankinega pogajalca za priključitev h Kmečkodemokratski koaliciji.¹⁹ Ljubomir Davidović je ob predsedniku vlade Velimirju Vukičeviću in zunanjem ministru Vojislavu Marinkoviću predstavljal enega od političnih stebrov moči v državi - tako imenovani trdni grad (sporazuma), zato je bil Velimir Vukičević 8. februarja

¹² Slovenec, 6. 10. 1927, 1, Prva seja Narodne skupščine - razgovor z Antonom Korošcem; Slovenec, 23. 10. 1927, 1, Izjava dr. Korošca po sestanku z g. Vukičevićem.

¹³ Hrvoje Matković: Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature. Zagreb 1972, str. 213-215.

¹⁴ Slovenski gospodar, 27. 10. 1927, 1, Radić-Pribičević v prijateljskem objemu; Slovenski gospodar, 10. 11. 1927, 1, Radić-Pribičevićeva uloga v parlamentu; Slovenski gospodar, Slovenec, 15. 12. 1927, 2, Radić + Pribičević; O razvoju unitaristične ideje v Samostojni demokratski stranki po oblikovanju Kmečkodemokratske koalicije gl. Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 260-272.

¹⁵ Vladimir Maček: Memoari. Zagreb 1992, str. 87.

¹⁶ Slovenec, 26. 1. 1928, 1, Prva skupna seja Jugoslovanskega in radikalnega kluba.

¹⁷ Slovenec, 18. 1. 1928, 1, Sestanek dr. Korošca z vladnim predsednikom; Slovenec, 26. 1. 1928, 1, Sestanek dr. Korošca z ministrskim predsednikom in Stjepanom Radićem; Slovenec, 27. 1. 1928, 1, Vse ostane pri starem! Dr. Korošec pri Vukičeviću; Slovenec, 28. 1. 1928, 1, Napačni računi. Radić zaigral najlepšo priložnost. Ponoven razgovor med Vukičevićem in dr. Korošcem; Jutro, 2. 2. 1928, 1, Dr. Korošec se tolaži z novimi volitvami; Slovenec, 3. 2. 1928, 1, Včerajšnji dogodki; Jutro, 8. 2. 1928, 1, Dr. Korošec vabi v imenu radikalov Radića v vlado; Slovenski gospodar, 9. 2. 1928, 1, Kaj se godi v Beogradu.

¹⁸ Čulinović, Jugoslavija između dva rata, str. 513.

¹⁹ Jutro, 2. 2. 1928, 1, Demokratski klub je izrekel vladi nezaupnico.

1928 prisiljen podati ostavko vlade; 23. februarja 1928 je na podlagi dotedanjih vladnih usmeritev sestavil vlado s starimi koalicijskimi partnericami.²⁰ Avtor skovanke trdni grad (sporazuma) je bil po besedah člana glavnega odbora Demokratske stranke Ivana Ribarja Ljubomir Davidović, medtem ko je hrvaški novinar in publicist Josip Horvat avtorstvo pripisal Velimirju Vukićeviću. Opozicijski politiki so frazo uporabljali v posmehljivem tonu do politike vlade Velimirja Vukićevića, zato so jo predstavniki vladnega tabora začeli odklanjati.²¹

Anton Korošec je bil med vladno krizo naklonjen poskusom oblikovanja koncentracijske vlade oziroma razpisu predčasnih parlamentarnih volitev, v preoblikovani vladi pa je kot prvi nesrbski politik zasedel mesto ministra za notranje zadeve.²² V Demokratski stranki so želeli na mesto ministra za notranje zadeve imenovati svojega predstavnika, zato so bili Vukićevićevi izbiri odkrito nenaklonjeni.²³ Predsednik vlade je vodenje ministrstva za notranje zadeve zadržal v svojih rokah do 15. januarja 1928, nato pa ga predal strankarskemu kolegi Čedomirju Radoviću. Ko je 23. februarja 1928 preoblikoval vlado, je Anton Korošec kot predstavnik Slovenske ljudske stranke v vladi zamenjal Andreja Gosarja, radikalec Čedomir Radović pa je zasedel izpraznjeno mesto ministra za socialno politiko.²⁴ Prevzem vodenja najpomembnejšega resorja pri uveljavljanju oblastne samouprave lahko zato povežemo s političnim zavezništvom Velimirja Vukićevića in Antona Korošca, izraženim v Blejskem sporazumu, pri čemer je Gosarjevo vodenje resorja za socialno politiko septembra 1927 predstavljalo samo neposredno izhodišče za to. Slovenska ljudska stranka se je za vodenje ministrstva za notranje zadeve potegovala že ob nastopu vlade Ljubomirja Davidovića julija 1924, česar kralj takrat ni sprejel.²⁵ Okoliščine Koroščevega vstopa v vlado zato ne kažejo le na plodno politično sodelovanje z ministrskim predsednikom, ampak tudi na izboljššan odnos kralja Aleksandra do Slovenske ljudske stranke, ki bi bila po njegovih načrtih del enotne države, tako imenovane 4. stranke.

²⁰ Jutro, 9. 2. 1928, 1, Prvi neuspeli poskusi za rešitev krize.

²¹ Ivan Ribar: Politički zapisi. Beograd 1948, str. 220; Josip Horvat: Politička povijest Hrvatske 1918-1929; Kronika dojučerašnje hrvatske politike. Zagreb 1989, str. 327; Voda govori: ličnost, izjave, govori i politički rad vođe Hrvata dra. Vladka Mačka, ur. Mirko Glojnarčić. Zagreb 1936, str. 83; Svetozar Pribičević: Diktatura kralja Aleksandra. Zagreb 1990, str. 48.

²² Slovenec, 3. 2. 1928, 1, Kriza. Edini izhod nove volitve; Jutro, 2. 2. 1928, 1, Dr. Korošec se tolaži z novimi volitvami; Jutro, 5. 2. 1928, 1, Ponesrečena strategija dr. Korošca; Slovenec, 3. 2. 1928, 1, Jutro, 9. 2. 1928, 1, Vukićević vrne mandat; Slovenski gospodar, 9. 2. 1928, 1, Naša stranka v tem položaju; Jutro, 10. 2. 1928, 1, Radić pri dr. Korošču. SLS ni več samostojna; Slovenec, 11. 2. 1928, 1, Seja radikalnega kluba; Slovenec, 12. 2. 1928, 1, Pri Vukićeviću in Korošču. Važna konferenca; Jutro, 16. 2. 1928, 1, Avdijence. Vukićevićeva senzacija; Slovenec, 17. 2. 1928, 1, Danes dobimo vlado; Slovenec, 23. 2. 1928, 1, Dr. Korošec kandidat za ministra.

²³ Jutro, 16. 2. 1928, 1, Vukićević kandidira dr. Korošca. Seja Demokratskega kluba. Neresna kandidatura dr. Korošca; Jutro, 16. 2. 1928, 2, Demokrati o dr. Koroščevi kandidaturi. Sestanek med Davidovićem in Vukićevićem; Slovenec, 18. 2. 1928, 1, Korošec-Davidović. Vukićević-Davidović. Demokratski klub je pristal.

²⁴ Slovenec, 16. 2. 1928, 1, Dr. Korošec naj bo notranji minister; Jutro, 16. 2. 1928, 1, Vukićević kandidira dr. Korošca. Seja Demokratskega kluba. Neresna kandidatura dr. Korošca; Jutro, 16. 2. 1928, 2, Demokrati o dr. Koroščevi kandidaturi. Sestanek med Davidovićem in Vukićevićem; Slovenec, 18. 2. 1928, 1, Korošec-Davidović. Vukićević-Davidović. Demokratski klub je pristal; Slovenec, 24. 2. 1928, 1, Dr. Korošec je prevzel posle; Kmeti list, 29. 2. 1928, 1, Rešitev vladne krize; Jutro, 28. 7. 1928, 1, Obnova Vukićevićevega režima.

²⁵ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Franjo Žebot, AŠ 1, Zapisnik seje izvršnega odbora Slovenske ljudske stranke v Ljubljani 29. 7. 1924.

Novi notranji minister je v nastopni izjavi novinarjem 25. februarja 1928 med drugim povedal: "*Zlasti bom posvečal skrb naši južni Srbiji (Makedonija, op. p.), da se tamkaj onemogoči rušenje javne varnosti.*"²⁶ Nujnost konsolidacije razmer v Makedoniji je Anton Korošec izpostavil v novoletnem nagovoru volivcem,²⁷ kot minister za notranje zadeve pa je bil aprila 1928 v Makedoniji na daljšem nadzornem potovanju; po njem je povedal: "*Končno lahko iskreno z gotovostjo izjavim, da je naša država sedaj že popolnoma konsolidirana in da je pionir reda in miru na vzhodu Evrope, in da bi nas vsak eventualni zunanji dogodek našel enake, složne in močne.*"²⁸

Povedano zahteva vnovični razmislek o vsebini Blejskega sporazuma, saj potrjuje domnevo, da je bil načelniku Slovenske ljudske stranke resor za notranje zadeve dodeljen v njegovem okviru. S tem bi obenem pojasnili tudi namen Koroščevega obiska v Sofiji sredi junija 1927, kjer se je srečal z najvišjimi predstavniki oblasti v državi: s kraljem Borisom, predsednikom vlade Andrejem Ljapčevom, z ministrom za zunanje zadeve in najvišjimi cerkvenimi dostojanstveniki.²⁹

Vlada je sredi leta 1928 sprejela sanacijski program v 42 točkah za izboljšanje splošne življenjske ravni v Makedoniji.³⁰ Umiritev tamkajšnjih razmer je bila med prednostnimi nalogami Koroščevega ministrovanja, posegala pa je tudi na področje jugoslovanske zunanje politike, za katero je kot minister za notranje zadeve kazal veliko zanimanje.³¹ To je potrdil v poročilu o proračunu ministrstva za notranje zadeve v Narodni skupščini 5. marca 1928: "*Čeravno prihajajo atentati v južni Srbiji (Makedoniji, op. p.) izključno iz inozemstva in niso v zvezi z notranjimi razmerami v teh krajih, bom deloval, kakor so delali moji predhodniki, na to, da čimprej zaščitim naše prebivalstvo in bom gledal, da eventualni novi zločini ne bodo ostali nekaznovani. Nadejati se je tudi, da bo vlada države, na katere teritoriju deluje komitska organizacija (vojaško organizirani bolgarski nacionalisti, op. p.), s svoje strani ukrenila vse potrebno, ne samo da se omogočijo razmere, kakršne morajo vladati med dobrimi sosedi, temveč tudi da pride med obema državama do bližnjih zvez.*"³²

²⁶ Jutro, 26. 2. 1928, 1, Gospod Korošec razvija svoj program; Slovenec, 28. 2. 1928, 1, Izjava dr. Korošča.

²⁷ Slovenec, 1. 1. 1928, 1, Korošec Anton, Izgledi v leto 1928.

²⁸ Slovenec, 24. 4. 1928, 3; 25. 4. 1928, 1, Dr. Korošec v južni Srbiji; Slovenec, 26. 4. 1928, 1, Dr. Korošec se vrača v Belgrad; Slovenec, 28. 4. 1928, 1, Južna Srbija povsod veselo pozdravlja dr. Korošča; Slovenec, 1. 5. 1928, 4, Nadaljnji obiski dr. Korošča v južni Srbiji; Slovenec, 3. 5. 1928, 1, V južni Srbiji je red in mir - izjava ministra Korošča; Jutro, 17. 5. 1928, 1, Akcija radikalov in demokratov proti dr. Korošču; Jutro, 5. 5. 1928, 1, Zopet viharen dan v Narodni skupščini.

²⁹ Slovenec, 19. 6. 1927, 1, Dr. Korošec odpotoval v Sofijo. Dr. Korošec pri bolgarskem kralju Borisu; Slovenec, 23. 6. 1927, 1, Velik pomen bivanja dr. Korošča v Sofiji; Slovenec, 25. 6. 1927, 2, Dr. Korošec v Sofiji; Slovenec, 2. 7. 1927, 1, Misija dr. Korošča v Sofiji; O Koroščevem potovanju v Sofijo gl. tudi: Mateja Ratej: Politika Slovenske ljudske stranke pred sklenitvijo blejskega sporazuma leta 1927. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2/2005, str. 43-58.

³⁰ Jutro, 15. 6. 1928, 1, Dr. Korošec je obnovil svoj predlog.

³¹ Slovenec, 19. 2. 1928, 1, Dr. Ninčić pri dr. Korošču; Slovenec, 28. 2. 1928, 2 in 1. 3. 1928, 1, Marinković odpotuje v Ženevo. Vukičević-Marinković-Korošec. Dr. Korošec v avdijenci; Jutro, 29. 2. 1928, 1, Marinković se pripravlja na odhod; Slovenec, 29. 7. 1928, 1, Dr. Šumenković minister brez portfelja; Slovenec, 14. 9. 1928, 1, Dr. Marinković se še ne vrne; Jutro, 14. 10. 1928, 1, Povratek zunanjega ministra Marinkovića; Jutro, 25. 10. 1928, 1, Dr. Marinković se baje namerava popolnoma umakniti; Jutro, 23. 11. 1928, 1, Borba za nasledstvo ministra Marinkovića.

³² Slovenec, 6. 3. 1928, 1, Ekspoze dr. Korošča.

Preoblikovana vlada je imela v Narodni skupščini relativno podporo poslancev, a so jo še naprej pretresali frakcijski boji znotraj Narodne radikalne stranke. Notranja trenja v Narodni radikalni stranki je povzročal spopad med pristaši Velimirja Vukičevića in člani Glavnega odbora Narodne radikalne stranke, ki niso bili zadovoljni z razvojem strankine politike po smrti dolgoletnega vodje stranke Nikole Pašića. Napetosti med obema strujama so se stopnjevale po atentatu na hrvaške poslance v Narodni skupščini poleti 1928, ko je Glavni odbor za predsednika stranke potrdil Aca Stanojevića.³³ Predstavniki Kmečkodemokratske koalicije ji niso mogli očitati velikosrbskih teženj, saj ji je legitimnost zagotavljala podpora Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije, kar je okrepilo opozicijsko držo njenih poslancev. Delo ministra za notranje zadeve sta med slovenskimi poslanci v Narodni skupščini vse do nastopa diktature kritično spremljala zlasti najvidnejši politik Slovenske kmetijske stranke Ivan Pucelj, ki se je po skupščinskih volitvah pridružil Kmečkodemokratski koaliciji,³⁴ in socialist Josip Petejan,³⁵ ki je bil v Narodno skupščino izvoljen na zadnjih skupščinskih volitvah.³⁶ Poslanci opozicijskih strank so po številnih neuspešnih interpelacijah 27. februarja 1928 v Narodni skupščini nastopili z zahtevo o oblikovanju skupščinske komisije za preiskavo razmer v zaporu Uprave mesta Beograd, imenovanem Glavnjača, kjer so bili zaporniki (predvsem politični - komunisti) izpostavljeni psihičnemu in fizičnemu nasilju organov pregona.³⁷

Ostra razprava v Narodni skupščini se je na naslednjih sejah razširila na obravnavo splošnega problema policijskega nasilja v državi, pri čemer je prihajalo tudi do fizičnih obračunavanj med poslanci. Naslovnik obtožb opozicijskih poslancev je bil minister za notranje zadeve Anton Korošec, ki je priznaval resnost vprašanja, a je kot predstavnik vlade skušal razpravo umiriti s spodbudnimi besedami o razmerah v Glavnjači. Minister za notranje zadeve je 29. februarja 1928 v Narodni

³³ Slovenski gospodar, 26. 4. 1928, 1-2, Grda sredstva proti sedanji vladi.

³⁴ Kmetijski list, 29. 2. 1928, 1, Klerikalci krvniki prečanovi!; Jutro, 24. 3. 1928, 1, Daleč so zašli klerikalni poslanci; Kmetijski list, 28. 3. 1928, 1, Govor poslanca Puclja; Slovenec, 29. 3. 1928, 1, Pucelj-Kramarjeva demagogija; Jutro, 30. 3. 1928, str. 1-2, Minister dr. Korošec. Obračun s klerikalno nestrpnostjo; Kmetijski list, 6. 6. 1928, 1, Ivan Pucelj: Krvavi Korošec; Jutro, 23. 6. 1928, 1, Žalostno delo slovenskih klerikalcev; Kmetijski list, 18. 7. 1928, 1, Ivan Pucelj: Veselo na delo!; Jutro, 7. 10. 1928, 2, Ivan Pucelj: Mojstri laži; Kmetijski list, 21. 11. 1928, 1, Ivan Pucelj: Sramotna in žalostna vloga; Ivan Ribar: Politički zapisi. Beograd 1948, str. 211 itd.

³⁵ Josip Petejan (1883-1960), politik socialistične usmeritve. Po končani ljudski šoli v Mirnu pri Gorici se je pri očetu izučil čevljarstva. Leta 1905 je začel aktivno nastopati v Jugoslovanski socialdemokratski stranki. Med prvo svetovno vojno je pomagal pri izdajanju časnikov *Zarja* in *Naprej*. Leta 1918 je postal član Narodnega sveta v Ljubljani, leta 1919 pa poslanec v Začasnem narodnem predstavništvu v Beogradu. Leta 1924 je postal svetnik v mariborskem občinskem svetu, leta 1927 je bil izvoljen za oblastnega in narodnega poslanca. Sodeloval je pri izdajanju številnih socialistično usmerjenih časnikov (*Delavski list*, *Enakost*, *Delavska politika* itd.). Med drugo svetovno vojno se je priključil Osvobodilni fronti, v letih 1947-1949 pa je bil direktor Zavoda za socialno zavarovanje v Mariboru.; Jurij Perovšek: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929). Ljubljana 1998, str. 193.

³⁶ Slovenec, 19. 10. 1927, 1, Socialist Petejan v službi SDS; Slovenec, 30. 3. 1928, 1, Korošec naj odgovarja za svoje prednike; Jutro, 5. 5. 1928, 1, Zopet viharen dan v Narodni skupščini; Jutro, 4. 7. 1928, 1, Tudi socialisti zahtevajo razpust Narodne skupščine; Delavska politika, 15. 8. 1928, 3, Govor poslanca s. Petejana v debati o deklaraciji vlade; Delavska politika, 29. 9. 1928, 1, Dr. Korošček režim in amnestija duhovnika J. Goleca; Delavska politika, 10. 10. 1928, 1, Interpelacija poslanca s. Petejana radi preganjanja delavcev; Delavska politika, 17. 10. 1928, 1, Interpelacija poslanca Petejana; Slovenec, 16. 11. 1928, 1, Dr. Korošček za samoupravo - Petejanova interpelacija zavrnjena; Delavska politika, 24. 11. 1928, 1; 28. 11. 1928, 1, S. Petejan odgovarja dr. Korošču.

³⁷ Čulinović, Jugoslavija između dva rata, str. 514.

skupščini med drugim povedal: "Vprašanje Glavnjače je treba deliti v dva dela. Prvo je vprašanje poslopja, drugo je vprašanje sistema. Poslopje Glavnjače je v slabem stanju, ker je že staro in ni dovolj prostorno. Prostori so tesni in nehigienski. Že pisarne so slabe, še slabši pa so zaporji. V svrhu izboljšanja razmer sem že podvzel korake pri beograjski občini, da zgradi moderno poslopje. Ker pa se to ne more zgoditi čez noč, sem zahteval, da se obstoječa stavba modernizira in razširi. Kar se tiče grajanega sistema, priznavam, da obstajajo gotovi ekscesi in kršitve zakona, toda to ni le pri nas, marveč se dogaja povsod. [...] Jaz danes itak izjavljam, da bom usak tak prestopok, kakor hitro izvem zanj, najstrožje kaznoval. Najvestneje bom izvedel preiskavo."³⁸ Zavrnil je opozicijski predlog o oblikovanju skupščinske komisije za preiskavo razmer v zaporu, zato so poslanci Kmečkodemokratske koalicije 7. marca 1928 demonstrativno zapustili skupščinsko zasedanje.³⁹ Opozicijski poslanci se niso vrnili v Narodno skupščino niti 26. marca 1928 ob sprejemanju proračuna za leto 1928/1929, ki so ga poslanci Jugoslovanskega kluba z nekaterimi pripombami podprli.⁴⁰

Vlada se je aprila 1928 v reševanju krize parlamentarizma osredotočila na iskanje stikov s hrvaškimi strankami, da bi z njihovo pomočjo onemogočila delovanje Kmečkodemokratske koalicije. To je v političnih krogih znova spodbudilo vprašanja glede oblikovanja režimske stranke, posebno ker je Velimirju Vukičeviću uspelo okrepiti položaj v Narodni radikalni stranki.⁴¹ Na sejah Narodne skupščine je večkrat prihajalo do fizičnih spopadov med poslanci vladnih in opozicijskih strank, zato so predstavniki slednjih 10. maja 1928 zahtevali oblikovanje posebnega odbora, ki bi skrbel za osebno varnost poslancev med skupščinskimi zasedanji; tega vlada ni odobrila.⁴² K poslabšanju odnosov je konec maja 1928 dodatno pripomogla vladna odločitev, da predloži Narodni skupščini v ratifikacijo Nettunske konvencije (podpisane leta 1925), ki so urejale gospodarske odnose med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS na širšem področju Reke.⁴³ Svetozar Pribičević je v imenu Kmečkodemokratske koalicije 29. maja 1928 v Narodni skupščini opozoril, da bodo predstavniki opozicije uporabili vsa sredstva proti načrtovani ratifikaciji.⁴⁴

Minister za notranje zadeve Anton Korošec je dosledno izvrševal politiko kralja Aleksandra, ki je vse bolj prevzemal izvršno oblast v svoje roke.⁴⁵ Osemindvaj-

³⁸ Jutro, 1. 3. 1928, 1, Krvavi pretepi v Narodni skupščini; Slovenec, 1. 3. 1928, 1, Triumfalen nastop ministra dr. Korošca; Gl. tudi: Slovenec, 28. 2. 1928, 1, Izjava dr. Korošca; Jutro, 29. 2. 1928, 1, Opozicija zahteva anketo; Slovenec, 29. 2. 1928, 2, Korošev obisk v Glavnjači; Slovenec, 8. 3. 1928, 1, Nova zmaga dr. Korošca proti KDK; Jutro, 8. 3. 1928, 1, Glavnjača in zopet Glavnjača; Slovenec, 15. 3. 1928, 1, Urek dejansko napadel poslanca Hodžarja.

³⁹ Jutro, 1. 3. 1928, 2, Minister dr. Korošec. Poslanci KDK demonstrativno zapustili dvorano; Slovenec, 1. 3. 1928, 1, Triumfalen nastop ministra dr. Korošca.

⁴⁰ Slovenec, 28. 3. 1928, 1, Vladimir Pušenjak: Državni proračun.

⁴¹ Borba med radikali, Jutro, 25. 7. 1928, str. 1.

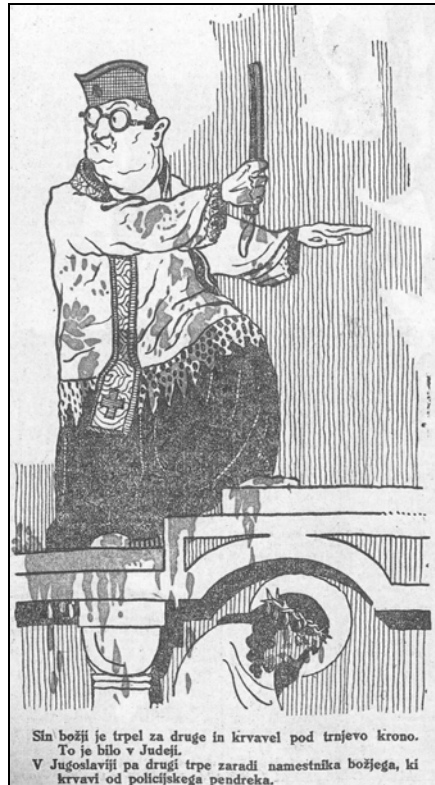
⁴² Jutro, 10. 6. 1928, 1, Oborožena žandarmarija nosi poslance iz parlamenta; Slovenski gospodar, 14. 6. 1928, 2, Uporne poslance so znosili iz Narodne skupščine.

⁴³ Bogdan Krizman: Vanjska politika jugoslovanske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled. Zagreb 1975, str. 45.

⁴⁴ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 253.

⁴⁵ Slovenski gospodar, 23. 2. 1928, 1, Kdo onemogočuje delo v parlamentu? Klic po generalu; Slovenec, 25. 2. 1928, 1, Prvi velik socialen uspeh ministra Korošca; Jutro, 26. 2. 1928, 2, Zgodovinska odgovornost SLS; Jutro, 6. 3. 1928, 2 in 20. 3. 1928, 1, Vlada noče vrniti občinam avtonomije. Seja šefov vladnih strank; Slovenec, 6. 3. 1928, 1, Ekspoze dr. Korošca; Jutro, 22. 3. 1928, 1, Številne avdijence. Vojvodinski demokrati proti dr. Korošču; Slovenec, 1. 4. 1928, 1, Dr. Korošec v avdijenci;

setega maja 1928 je prepovedal zborovanja v splitski, dubrovniški, zagrebški, ljubljanski, karlovški in sarajevski oblasti ter odredil strogo kaznovanje za udeležence manifestacij. Dan pred tem je velikemu županu sarajevske oblasti poslal dopis z naslednjo vsebino: "*Povodom incidenta koji se desio protiv Kraljevine u Šibeniku (napad domačinov na konzulat Kraljevine Italije 16. maja 1928, op. p.) naređujem vam da najenergičnije nastojite da se sve demonstracije i incidenti antiitalijanskog karaktera, još pre nego što se preduzmu, spreče i da sa svoje strane preduzmete sve potrebne mere da bi se u potpunosti zaštitili italijanski konzulati i privatni objekti, kao i italijanski podanici.*"⁴⁶ Študenti beograjske univerze so 29. in 30. maja 1928 izvedli demonstracije v Beogradu, proti katerim je nastopila policija, s silo pa so bile zadušene tudi demonstracije drugod po državi, posebno v Zagrebu in Ljubljani, zato so opozicijski poslanci 31. maja 1928 zahtevali odstop vlade.⁴⁷

Sporna karikatura notranjega ministra Korošca objavljena v Jutru 6. julija 1928, ki je bila povod za politično razburjenje in nato akcijo SLS.

Slovenec, 14. 4. 1928, 1, Zadnje posvetovanje vlade; Slovenec, 25. 5. 1928, 1, Dr. Korošec in Vukičević; Jutro, 30. 5. 1928, 3, Juriš Koroščeve policije po Beogradu; Jutro, 8. 12. 1928, 2, SLS v Ljubljani baje nezadovoljna s Koroščem.

⁴⁶ Slovenec, 4. 8. 1928, 2, Parlament izglasoval novo zaupnico dr. Korošču; Jutro, 4. 8. 1928, 1, Razprava o obtožbi proti dr. Korošču.

⁴⁷ Slovenec, 30. 5. 1928, 1, Protiitalijanske demonstracije v Belgradu; Jutro, 31. 5. 1928, 1, Krvava noč v Beogradu; Jutro, 31. 5. 1928, 2, Voditelj SLS kot veliki inkvizitor omladine; Slovenec, 31. 5. 1928, 1, Nove krvave demonstracije.

Poslanec Kmečkodemokratske koalicije Milan Kostić je 6. junija 1928 v Narodni skupščini vložil obtožnico proti ministru za notranje zadeve zaradi njegovega domnevno nezakonitega ravnanja v zvezi z uvedbo izrednih ukrepov v času demonstracij.⁴⁸ Ker je vlada ob sklicevanju na sporni 14. člen vidovdanske ustave o pravici državljanov do zborovanj in združevanj, katerega neupoštevanje je bilo predmet obtožnice proti notranjemu ministru, največkrat uveljavljala neustavno prakso in ukrepala po določenih Zakona o zaščiti javne varnosti in reda ter sorodnih pravnih predpisih, je imela obtožnica malo možnosti za izglasovanje. Na Zakon o zaščiti javne varnosti in reda se je 3. avgusta 1928 ob obravnavi interpelacije v Narodni skupščini skliceval tudi notranji minister Anton Korošec ob odsotnosti večjega števila opozicijskih poslancev.⁴⁹

Stjepan Radić je 18. junija 1928 v Narodni skupščini ponovno zatrdil, da vodstvo Kmečkodemokratske koalicije ne bo pristalo na ratifikacijo Nettunskih konvencij.⁵⁰ Dva dni zatem je bil hudo ranjen v atentatu - umrl je v Zagrebu 8. avgusta 1928 -, v katerem je črnogorski poslanec Narodne radikalne stranke Puniša Račić v Narodni skupščini smrtno ranil tudi poslanca Hrvatske seljačke stranke Pavleta Radića in Đura Basaričeka.⁵¹ Račić se je po pobegu s kraja zločina zatekel v prostore ministrstva za notranje zadeve, kjer je želel Antonu Korošču pojasniti motiv in okoliščine uboja. Pravni svetovalec in vodja kabineta ministra za notranje zadeve, Stanko Majcen,⁵² je v svojih Spominih zapisal, da je bil notranji minister o nameri obveščen že 19. junija 1928,⁵³ z informacijami o možnosti atentata pa je po besedah Vladimirja Mačka razpolagalo tudi vodstvo Hrvatske seljačke stranke.⁵⁴ Anton Korošec je odklonil srečanje z atentatorjem, saj bi s tem kot član vlade prevzel soodgovornost za storjeno dejanje, poleg tega pa so bili v času Račićevega prihoda pri ministru Korošču predstavniki Kmečkodemokratske koalicije Sekula Drljević, Većeslav Wilder in Mijo Stuparić. Po pričevanju Milana Stojadinovića je Račićevo obrambo s privolitvijo Antona Korošča prevzel ugledni slovenski advokat Vinko Zorc (v letih 1912-1914 je bil član skupine preporodovcev, gibanja za nacionalno emancipacijo Slovencev in drugih južnih Slovanov zunaj avstro-ogrskega okvira) z nalogo razjasnitve političnega ozadja zločina. Puniša Račić je bil obsojen na 20 let zaporja, osvobodili so ga Nemci ob okupaciji Srbije leta 1941.⁵⁵

⁴⁸ Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana 1925, str. 35; Nadežda Jovanović: Politički sukobi u Jugoslaviji 1925-1928. Beograd 1974, str. 274.

⁴⁹ Slovenec, 4. 8. 1928, 2, Parlament izglasoval novo zaupnico dr. Korošču; Jutro, 4. 8. 1928, 1, Razprava o obtožbi proti dr. Korošču; Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 2. knjiga. Zagreb 1959, str. 285.

⁵⁰ Jutro, 19. 6. 1928, 1, Politična situacija se je še bolj poostrila.

⁵¹ Slovenec, 21. 6. 1928, 1, Krvavi dan v Narodni skupščini; Jutro, 21. 6. 1928, 1, Poslanca Pavle Radić in dr. Basariček.

⁵² Stanko Majcen (1888-1970), pripovednik in pravnik; pravo je študiral na Dunaju, kjer je leta 1915 promoviral. Leta 1924 je bil okrajni glavar v Mariboru, leta 1928 vodja kabineta ministra za notranje zadeve v Beogradu, leta 1935 pa je bil imenovan za podbana Dravske banovine. Od leta 1943 je bil pomočnik predsednika Ljubljanske pokrajine Leona Rupnika - od leta 1944 njegov namestnik. Leta 1945 je bil prisilno upokojen. Umaknil se je iz javnega življenja, od leta 1948 je živel v Mariboru.

⁵³ Stanko Majcen. Moji spomini na Antona Korošča. V: Zbrana dela, 4. knjiga. Ljubljana 1996, str. 337.

⁵⁴ Vođa govori: ličnost, izjave, govori i politički rad vođe Hrvata dra. Vladka Mačka, ur. Mirko Glojnarčić. Zagreb 1936, str. 52.

⁵⁵ Slovenec, 21. 6. 1928, 1-2, Puniša Račić aretiran; Milan Stojadinović: Ni rat ni pakt. Rijeka, 1970, str. 256-257; Josip Horvat: Politička povijest Hrvatske 1918-1929. Kronika dojučerašnje hrvatske politike. Zagreb 1989, str. 345.

Vlada je v komunikaciji obsodila atentat v Narodni skupščini in izdala prepoved delovanja, ki bi spodbujalo k državljanski nepokorščini ali povečevalo nacionalne napetosti, Puniša Račića pa je označila za zagovornika velikosrbske politike.⁵⁶ Notranji minister je uvedel stroge varnostne ukrepe za zaščito državne celovitosti;⁵⁷ 20. junija 1928 je izdal uredbo velikim županom o strogemu nadzoru nad pisanjem časnikov, organom pregona v oblasteh pa je izdal pooblastilo za pridržanje oseb, ki bi povzročale nemir med prebivalstvom.⁵⁸ Vodstvo Kmečkodemokratske koalicije je vladni delegaciji, katere član je bil kot skupščinski tajnik tudi štajerski poslanec Slovenske ljudske stranke Andrej Bedjanič, iz varnostnih razlogov odsvetovalo prihod na pogreb ubitih hrvaških poslancev v Zagrebu; časniki Slovenske ljudske stranke podatka o Bedjaničevi udeležbi niso niti potrdili niti ovrgli.⁵⁹

Predstavniki slovenskih političnih (predvsem Samostojne demokratske stranke) in nepolitičnih organizacij ter pristaši Hrvatske pučke stranke so pozivali ministra za notranje zadeve, da v znak solidarnosti s hrvaškimi poslanci odstopi s položaja oziroma iz vlade.⁶⁰ Vodstvo Slovenske ljudske stranke je takoj po atentatu obsodilo Račićev zločin, poslanci Jugoslovanskega kluba pa so izrazili sožalje kolegom iz kluba Hrvatske seljačke stranke.⁶¹ Kot moralne krivce za tragedijo je vodstvo stranke označilo predstavnike opozicije oziroma prvaka Samostojne demokratske stranke Svetozarja Pribičevića.⁶² Anton Korošec po atentatu ni razmišljal o izstopu iz vladne koalicije,⁶³ saj je Slovenska ljudska stranka z uveljavljanjem zakonodaje s področja oblastne samouprave začela v prvi polovici leta 1928 žeti sadove politične taktike, ki jo je načrtoval vstop Hrvatske seljačke stranke v vlado leta 1925, in je dobila svojo legitimacijo poleti 1927 s sklenitvijo Blejskega sporazuma. V stranki je spomladi 1928 kljub zaostrovanju političnih razmer v državi vladalo zaupanje v stabilnost političnega položaja.⁶⁴

⁵⁶ Slovenec, 21. 6. 1928, 2, Seja vlade. Vladni komunikacije; Jutro, 21. 6. 1928, 1, Službeni komunikacije vlade.

⁵⁷ Slovenec, 22. 6. 1928, 1, Moralni krivec.

⁵⁸ Slovenec, 23. 6. 1928, 1, Stroge odredbe v Zagrebu.

⁵⁹ Slovenec, 24. 6. 1928, 1, Zadnja pot mrtvih poslancev. Pribičević grozi poslancem; Slovenec, 27. 6. 1928, 1, Pribičević zastoj preklicuje; Jutro, 14. 8. 1928, 1, Kako je dr. Korošec sodeloval pri pogrebu.

⁶⁰ Slovenec, 23. 6. 1928, 1, Protestiramo v imenu države! Nobene spremembe v vladi; Jutro, 23. 6. 1928, 1, Žalostno delo slovenskih klerikalcev; Slovenec, 24. 6. 1928, 1, Malo odgovora na tisk SDS; Slovenec, 27. 6. 1928, 1, Škof dr. Jeglič je spet na vrsti; Jutro, 28. 6. 1928, 1, Dalmatinski klerikalci proti dr. Korošču; Jutro, 30. 6. 1928, 1, Razdor med slovenskimi in hrvaškimi klerikalci; Izjava kluba neodvisnih akademikov Univerze v Ljubljani. V: Svobodna mladina, št. 6-7/1928, str. 145-146; Zlatko Matijević: Politika Hrvatske pučke stranke u vrijeme atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupščini Kraljevine SHS (1927-1928). V: Časopis za suvremeno povijest, 1995, št. 2, str. 241.

⁶¹ Slovenec, 21. 6. 1928, 2, Jugoslovanski klub sožaljuje.

⁶² Slovenec, 22. 6. 1928, 1, Moralni krivec; Slovenec, 26. 6. 1928, 1, Pod Pribičevićev jarem; Slovenec, 27. 6. 1928, 1, Prva državna potreba; Slovenec, 28. 6. 1928, 1, Najprej mir, potem pogajanja. Vse odklanja Pribičevića.

⁶³ Jutro, 27. 6. 1928, 1, Preokret v vladnih krogih; Slovenski gospodar, 28. 6. 1928, 6, Shod SLS pri Sv. Juriju ob Pesnici; Jutro, 30. 6. 1928, 1, Borba v vladi za demisijo.

⁶⁴ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NAL), A. B. Jeglič, Dnevnik, 26. 3. 1928; PAM, fond Franjo Žebot, AŠ 2, Pismo Franja Žebota predsedniku oblastne skupščine v Mariboru dr. Josipu Leskovarju, Beograd, 11. junij 1928.

* * *

Slovenska ljudska stranka je po atentatu v Narodni skupščini izvedla organizacijsko močno akcijo za politično prevlado na področju tiskanih medijev v Sloveniji v smeri izgrajevanja družbe na katoliški duhovni podlagi.⁶⁵ Katoliško tiskovno društvo v Ljubljani in Mariboru je v obravnavanem obdobju kljub številnim akcijam za pridobivanje naročnikov beležilo upad prodaje časnikov; *Slovenec* je izhajal v nakladi približno 8000 izvodov, izdajatelji pa so se v drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja skušali približati 15.000 izvodom, medtem ko je osrednje politično glasilo Samostojne demokratske stranke *Jutro* izhajalo v nakladi okrog 18.000 oziroma v 22.000 izvodih; božična številka leta 1928 je izšla v 36.200 izvodih.⁶⁶ Zaradi finančne nelikvidnosti je v začetku leta 1926 prenehal izhajati osrednji štajerski politični časnik *Naša Straža*, ki je leta 1925 nadomestil *Stražo*.⁶⁷ Odtlej so v Sloveniji izhajali dnevnik *Slovenec* in tednika *Domoljub* (za ljubljansko okolico) ter *Slovenski gospodar* (za Štajersko).⁶⁸

Iztočnica za široko zastavljeno akcijo Slovenske ljudske stranke proti časnikom drugih idejnih oziroma političnih usmeritev poleti 1928 je bila v demokratskemu *Jutru* objavljena karikatura, ki je Antona Korošca prikazovala v okrvavljeni duhovniški obleki, s policijsko palico v roki in z žandarsko kapo na glavi. Njeni avtorji so želeli opozoriti na nezdružljivost duhovniškega poklica s položajem ministra za notranje zadeve, karikaturi pa so dodali besedilo: "*Sin božji je trpel za druge in krvavel pod trnjevo krono. To je bilo v Judeji. V Jugoslaviji pa drugi trpe zaradi namestnika božjega, ki krvavi od policijskega pendreka.*"⁶⁹ V slovenskem katoliškem taboru so karikaturu interpretirali kot skrajno razžalitev verskih čustev.⁷⁰ Predsednika mariborske in ljubljanske oblastne skupščine Josip Leskovar in Marko Natlačen sta na velikem shodu Slovenske ljudske stranke v Žalcu 15. julija 1928 napovedala boj za prepoved izdajanja *Jutra* in drugih "*nekrščanskih*" časnikov,⁷¹ člani obeh oblastnih odborov so 9. in 10. julija 1928 zahtevali odstranitev *Jutra* iz oblastnih uradov in ustanov ter prekinitev objav svojih razglasov v njem. Uslužbenci mariborskega oblastnega urada časnika niso več smeli prejemati

⁶⁵ *Slovenec*, 22. 4. 1926, 3, Idejno področje SLS.

⁶⁶ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 21. 1. 1924; 13. 2. 1924 in 5. 1. 1928; Škofijski arhiv Maribor (ŠAM), fond Andrej Karlin, Pismo ravnatelja Tiskarne sv. Cirila dr. Antona Jerovška škofu dr. Andreju Karlinu, Maribor 23. 2. 1926; *Jutro* - priložen dopis bralcem z dne 3. 8. 1923; *Jutro*, 29. 12. 1928, 2, Podražitev *Slovenca*; *Jutro*, 1. 1. 1929, 2, Naš notarski akt.

⁶⁷ ŠAM, Andrej Karlin, Pismo ravnatelja Tiskarne sv. Cirila Antona Jerovška lavantinskemu škofu Andreju Karlinu, Maribor, 23. 2. 1926.

⁶⁸ *Naša Straža*, 15. 3. 1926, 1, Naši javnosti!; *Naša Straža*, 31. 3. 1926, 1, *Slovenec*.

⁶⁹ *Jutro*, 6. 7. 1928, 3, Sin božji je trpel za druge itd.; *Jutro*, 22. 7. 1928, 2, Žerjav Gregor: Kleikalno besnenje iz strahu pred ljudsko sodbo.

⁷⁰ *Slovenec*, 7. 7. 1928, 1, Odgovor; *Slovenec*, 8. 7. 1928, 1, Našim prijateljem! Somišljeniki!; *Slovenski narod*, 10. 7. 1928, 2, Delirij vodstva SLS; *Slovenec*, 11. 7. 1928, 1, Poziv; *Domoljub*, 12. 7. 1928, 1, Največja podlost v zgodovini slovenskega tiska; *Slovenec*, 12. 7. 1928, 1, Obsodba; *Slovenski gospodar*, 12. 7. 1928, 7, Shod SLS (Ivan Vesenjaj) pri Ptujju; *Slovenski gospodar*, 12. 7. 1928, 8, Proti *Jutru* in nekrščanskemu časopisju!; *Slovenec*, 17. 7. 1928, 2, *Jutro* pred sodiščem naroda; *Slovenec*, 29. 7. 1928, 8, Slovenskemu ženstvu!; *Slovenec*, 19. 8. 1928, 4, Popolno narodno zadoščenje dr. Korošču. Slovenskemu ženstvu!

⁷¹ *Jutro*, 6. 7. 1928, 3, Sin božji je trpel za druge itd.; *Slovenski gospodar*, 19. 7. 1928, 6-7, Veličastni ljudski tabor v Žalcu; *Jutro*, 22. 7. 1928, 2, Korošček tabor v Žalcu - ostuden falzifikat zgodovine!; *Slovenski gospodar*, 19. 7. 1928, 1, Boj nekrščanskemu, podpora dobremu časopisju!

v uradne prostore oziroma ga prinašati vanje.⁷² Opozicijski poslanci mariborske oblastne skupščine so sprejetje ukrepov proti *Jutru* ostro obsodili in napovedali vložitev predloga o obtožbi oblastnega odbora. Boštjan Schaubach je kot referent uredbodajnega odseka mariborskega oblastnega odbora ukrepe pravno upravičil z utemeljitvijo, da so imeli samo administrativni značaj kot oblika protesta proti žalitvam ministra za notranje zadeve, predsednik oblastne skupščine Josip Leskovar pa se je skliceval na nedopustno blasfemijo s strani vodstva Samostojne demokratske stranke. Večina poslancev mariborske oblastne skupščine je 20. julija 1928 izglasovala potrditev ukrepa oblastnega odbora o prepovedi vnašanja časnika *Jutro* v prostore oblastnih uradov.⁷³

Kot protiutež dogodkom, ki jih je sprožila objava karikature v *Jutru*, so slovenski pristaši Kmečkodemokratske koalicije skušali dokazati, da je bilo vodstvo Slovenske ljudske stranke seznanjeno z naklepnimi umori v Narodni skupščini. Štajerski poslanec Slovenske ljudske stranke Vladimir Pušenjak je bil namreč domnevni sopodpisnik predloga Puniše Račiča z dne 19. junija 1928, v katerem je skupaj s 23 podpisniki od predsednika Narodne skupščine zahteval kazen za Stjepana Radića po Poslovniku Narodne skupščine.⁷⁴ Podpisniki pobude so 19. junija 1928 med drugim zahtevali, *"da se g. Stjepan Radić, narodni poslanik pregleda liječnički, te da se utvrdi da li je u normalnom stanju ili ne, jer su mu dosadašnji postupci takovi, da izazivaju jaku i opravdanu sumnju, da je normalan čovjek. Ako liječniški konzilijum ne bude utvrdio, da je g. Stjepan Radić umno poremećen, onda tražimo, da se kazni maksimalnom kaznom, koju propisuje Poslovnik Narodne skupštine. Ovaj predlog stavljamo kao hitan, da bi se izbjeglo neželjenim događajima, koji inače moraju nastupiti uslijed ovakvog ponašanja g. Stjepana Radića već obzirom na to, kakove će biti posljedice poslije takovog nastupanja."*⁷⁵ Predlagatelji so v parlamentarnem postopku zavrnen dokument po atentatu uničili, zato suma o Pušenjakovi podpori Račičevemu predlogu ni bilo mogoče ovreči oziroma dokazati.⁷⁶ Vodstvo stranke se na obtožbe ni odzvalo, Pušenjak pa se je 8. oktobra 1928 v odprtem pismu Ivanu Pucelju spornega podpisa le na kratko dotaknil: *"Priporočam Vam, da si oskrbite predlog, predložen 19. junija predsedniku narodne skupščine, da bodete mogli čitatelje Vašega lista in Vaše pristaše resnično in točno informirati."*⁷⁷

Teolog Leopold Lenard, ki je bil nekaj let po prvi svetovni vojni pristaš Slovenske ljudske stranke, nato pa se je včlanil v Narodno radikalno stranko, je ugotavljal, da tiskani mediji jugoslovanski državi med obema svetovnima vojnama niso obstajali na intelektualnem nivoju časnikov v zahodni Evropi.⁷⁸ Veliko pri-

⁷² Slovenec, 10. 7. 1928, 1, Obsodba. V kri.

⁷³ Slovenec, 20. 7. 1928, 1-2, Viharna seja mariborske oblastne skupščine.

⁷⁴ *Jutro*, 4. 7. 1928, 2, Iz okužene atmosfere; Kmetški list, 26. 9. 1928, 1, Ivan Pucelj: Neoprana slovenska sramota; *Jutro*, 30. 10. 1928, 2, Ivan Pucelj: Politična linija SLS; *Jutro*, 11. 7. 1928, 1, Izjave poslanca Jeriča; Slovenec, 12. 7. 1928, 1, Protest Jugoslovanskega kluba; *Jutro*, 17. 10. 1928, 2, Zanimivo poglavje iz močvirja hegemonistične politike in klerikalne morale; Kmetški list, 17. 10. 1928, 2, Ivan Pucelj: Kaj je s Pušenjakom?; *Jutro*, 30. 10. 1928, 3, Krasna manifestacija KDK - govor Ivana Pucelja; Slovenski narod, 28. 12. 1928, 2, SLS ubija sporazum.

⁷⁵ Slovenski gospodar, 28. 6. 1928, 1-2, Ivan Vesenjaj, Kri in smrt v Narodni skupščini.

⁷⁶ *Jutro*, 16. 10. 1928, 2, Končno se je oglasil g. Pušenjak.

⁷⁷ Slovenski gospodar, 11. 10. 1928, 5, Pušenjak Vladimir, G. Ivanu Pucelj.

⁷⁸ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisni oddelek, Leopold Lenard, Jugoslavija pre i posle sa gledišta beogradskog posmatrača, 27/68, fasc. 1.

čevanj kaže, da je imel Anton Korošec izključni vpliv nad objavami v časniku *Slovenec*, ki so ga (ne le politični) sodobniki imenovali kar "*Koroščev organ*".⁷⁹ Beograjski dopisnik *Slovenca* Fran Radešček je pisal o vsakodnevni sestankih z načelnikom, na katerih je ta pregledal zbrane novice in podal navodila o objavi,⁸⁰ novinar Ruda Jurčec pa se je spominjal Koroščevega predavanja v Ljubljani, ki ga je leta 1928 organiziralo Slovensko katoliško akademsko starešinstvo in ga je poslušal kot poročevalec; svojega poročila ni oddal, saj ga je minister za notranje zadeve Kraljevine SHS Anton Korošec odločno zavrnil: "*Terseglavu* (France, urednik *Slovenca*, op. p) *niti besede, ste razumeli: niti besede*".⁸¹ O strogem Koroščevem nadzoru nad pisanjem *Slovenca* je pisal tudi njegov urednik Ivan Ahčin,⁸² hkrati pa je imel sam Korošec očitno občutek, da pisanja časnika ne nadzoruje dovolj, saj je v pismu Izidorju Cankarju decembra 1927 med drugim zapisal: "*Slovenec je slabo urejevan, a mi iz Beograda ne moremo drugega, nego da se kregamo. Kar pa vse skupaj nič ne pomaga. To veš ti bolje, nego jaz*".⁸³

Korošec je po pisanju funkcionarja Slovenske ljudske stranke Jožeta Košička večkrat opozarjal pristaše, da zabavljajo čez Srbe, ki jih v resnici ne poznajo, in jih spodbujal k potovanju v Srbijo. Ko je tajnik stranke Franc Gabrovšek to v resnici storil in potem napisal kritičen članek v *Slovencu*, je bil Korošec tako besen, da je Gabrovška nedolgo pred nastopom diktature umaknil s tajniškega mesta v stranki. Kralj mu je namreč na avdienci besen predočil izvod *Slovenca* z Gabrovškovim potopisom, rekoč: "*Ti si moj minister, tvoji ljudje pa tako pišejo o moji zemlji in moji politiki*".⁸⁴

* * *

Slovenec je prenehal izhajati ob koncu druge svetovne vojne, ponovno pot med bralce pa je našel v povsem drugačni realnosti. Ob razglasitvi slovenske samostojnosti 25. junija 1991 je izšla prva številka časnika. Možnost financiranja je dobil s sprejetjem postavke o pluralizaciji medijev v prvem slovenskem državnem proračunu, sprejetem na predlog predsednika vlade in prvaka Slovenskih krščanskih demokratov Lojzeta Peterleta aprila 1991.⁸⁵ Novi *Slovenec* se je razglašal kot naslednik uradnega glasila nekdanje Slovenske ljudske stranke – nosil je enako ime in identičen logotip.⁸⁶ Tudi v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je izhajal v funkciji strankarskega časopisa, čeprav so ga izdajatelji predstavljali širše kot politični časnik zmerne desne politične usmeritve.⁸⁷ Prvak zdomske Slovenske

⁷⁹ *Slovenec*, 5. 8. 1927, 3, Izjava dopisnika beograjske *Politike*; Gilbert In der Maur: *Der Weg zur Nation; Jugoslawiens Innenpolitik 1918-1938. Stojadinovic als Vollstrecker*. Berlin - Wien - Zürich 1938, str. 378.

⁸⁰ *Slovenec*, 17. 12. 1940, 6, Fran Radešček, Spomin na velikega državnika dr. Korošca.

⁸¹ Ruda Jurčec: *Skozi luči in sence*, 1. del (1914-1929). Ljubljana 1991, str. 357 in 363.

⁸² Bojan Godeša, Ervin Dolenc: *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*. Ljubljana 1999, str. 54-58.

⁸³ Arhiv Republike Slovenije, fond Izidor Cankar (AS 1660), fasc. 4, Pismo Antona Korošca. Beograd, 14. 12. 1927.

⁸⁴ Jože Košiček: *Moji stiki z dr. Koroščem*. V: *Zbornik Svobodne Slovenije 1971/1972*, str. 289-290.

⁸⁵ Leon Marc: *Kristjani za demokracijo - 10 let slovenskih krščanskih demokratov*. Ljubljana 1999, str. 49.

⁸⁶ *Slovenec*, 25. 6. 1991.

⁸⁷ *Slovenec*, 21. 1. 1992, 2, Drugi krščanski demokrati v Kopru; *Slovenec*, 20. 1. 1992, 2, Slovenski krščanski demokrati; *Slovenec*, 22. 1. 1992, 2, Vodja poslanskega kluba SKD; *Slovenec*, 22. 1. 1992, 5, Izjava SKD; *Slovenec*, 23. 1. 1992, 2, Med volivci Demosa in SKD; *Slovenec*, 24. 1. 1992, 5, Krščanski demokrati se ne bojijo volitev; *Slovenec*, 18. 2. 1992, 4, Izjava koordinacije SKD.

ljudske stranke Marko Kremžar je prvo številko časnika pospremil z besedami: "Želim ti, da bi bil zvest samemu sebi. Da bi znal rasti iz svojih slovenskih in krščanskih korenin. /.../ Bog daj, da bi tudi tvoj 45-letni prisilni molk postal plodovit."⁸⁸ Potomcem nekdanjih Koroščevih pristašev, slovenski politični emigraciji v Argentini, je Katoliška cerkev še zmeraj predstavljala neposredno vez s slovenstvom, s čimer so se lahko legitimno identificirali z ideologijo Koroščeve stranke.⁸⁹ Načelnik stranke v tujini Marko Kremžar je, izhajajoč iz papeške enciklike *Rerum novarum* iz leta 1891, natančno sto let kasneje zapisal: "Prenova slovenskega naroda je v rokah vsakega od nas, ki smo po božji volji bili rojeni v slovenskem narodnem občestvu."⁹⁰ Slovenec je prenehal izhajati po parlamentarnih volitvah leta 1996, na katerih so Slovenski krščanski demokrati dosegli slabe volilne rezultate.⁹¹

Mateja Ratej

ANTON KOROŠEC, MINISTER OF INTERNAL AFFAIRS IN THE GOVERNMENT OF VELIMIR VUKIČEVIĆ IN 1928

S u m m a r y

In 1927 Velimir Vukičević from the National Radical Party formed a government with the members of the National Radical Party, Slovenian People's Party, Democratic Party and Yugoslav Muslim Organisation. After the parliamentary election, the Slovenian People's Party did not cooperate in the discussions about the composition of the government, because its position in the government had most probably been outlined already in July 1927 at the conclusion of the Bled Agreement between Vukičević and Korošec. The government wanted to demonstrate the social and economic orientation of its programme, which encompassed efforts for the equalisation of taxes, prosecution of persons accused of corruption, reorganisation of authoritative self-government and stabilisation of international relations with the neighbouring countries. After the election a period of distinct political polarisation between the parties in the government and those in the opposition started in the National Assembly, provoked by the political bonding between the parties in the opposition. The government tried to draw the Croatian Peasant Party into the coalition and Korošec also strove for that, but in November 1927 the representatives of the Independent Democratic Party and the Croatian Peasant Party adopted a resolution on the establishment of the Peasant-Democratic Coalition with the aim of isolating the Serbian centralist policy. On 8 February 1928 Vukičević was forced to offer the government's resignation and on 23 February he composed another government with the old coalition partners. Korošec was the first non-Serbian politician appointed as Minister of Internal Affairs. The President of the Government retained control of the Ministry of Internal Affairs until 15 January 1928 when he passed it to his party colleague Čedomir Radović. In February 1928, when he transformed the government, Korošec as a representative of the Slovenian People's Party replaced Andrej Gosar in the government and Radović filled the vacant post of the Minister of Social Policy. Taking over the leadership of the most important department for the enforcement of the authoritative self-government can thus be linked with the political alliance between Vukičević and Korošec manifested in the Bled

⁸⁸ Slovenec, 27. 6. 1991, 3, Marko Kremžar: Dragi Slovenec! - voščila in želje.

⁸⁹ Družina, 1990, št. 33, 13, Dolgo, predolgo je čas pletel srebrne niti; Celovski zvon, 1990, št. 26, str. 63-70, Ob 100-letnici SLS - pogovor z dr. Markom Kremžarjem; Slovenec, 20. 2. 1992, 30, Marko Kremžar: Glejmo 15 let naprej; Tretji dan, 1993, št. 1, str. 25-27, Argentinska skupnost - pogovor z Markom Kremžarjem; Dom in svet, 1993, str. 266, Pogovor z Markom Kremžarjem; Tretji dan, 1995, št. 145, Marko Kremžar, Smo Slovenci po božji, ne po svoji volji.

⁹⁰ Nova revija, 1991, št. 109-110, str. 820, Marko Kremžar: Temelj narodove prenovе; gl. tudi: Lenart Rihar: Pogledi Marka Kremžarja na človeka in družbo, diplomsko delo. Univerza v Ljubljani. Teološka fakulteta, 2002, str. 18; Marko Kremžar: Stebri vzajemnosti. Buenos Aires 1988; Marko Kremžar: Prevrat in spreobrnjenje. Celje, 1992.

⁹¹ Leon Marc: Kristjani za demokracijo - 10 let slovenskih krščanskih demokratov. Ljubljana 1999, str.165.

Agreement, whereby Gosar's leadership of the Department of Social Policy in September 1927 merely represented a direct foundation for this. The circumstances of how Korošec joined the government demonstrate not only a fruitful political cooperation with the Prime Minister but also an improved attitude of King Alexander towards the Slovenian People's Party. In his inaugural statement the new Minister of Internal Affairs declared to the press that his attention would be specifically dedicated to resolving the situation in Macedonia. Korošec consistently implemented the policy of the King who was increasingly taking over the executive power. When the police forcefully suppressed the anti-government demonstrations of the Belgrade University students, the deputies from the opposition demanded the government to resign. Korošec was charged for his alleged wrongful act in connection with the introduction of exceptional measures during the demonstrations. After the assault on the Croatian representatives in the National Assembly, the political situation in the state grew utterly tense. The Minister of Internal Affairs imposed strict protective measures to ensure the integrity of the state and the Slovenian People's Party carried out a strongly organised action after the assault to politically prevail in the printed media in Slovenia in order to build the society on the Catholic spiritual basis.

1.01
Prejeto 4. 6. 2009

UDK 323.172(497.4)"19"

Peter Vodopivec *

O Gosarjevi kritiki parlamentarne demokracije

IZVLEČEK

Avtor predstavlja razmišljanje dr. Andreja Gosarja o krizi moderne demokracije, objavljeno leta 1926 v katoliški reviji Čas. To je sicer že vzbudilo pozornost družboslovcev in zgodovinarjev, vendar še ni bilo deležno natančnejše obravnave. Gosar se je v razpravi opazno oddaljil od prevladujočih katoliških gledanj na demokratična gibanja in parlamentarno demokracijo, saj je ugotavljal, da so bile demokratične ideje trajne pridobitve brez prave alternative, modernemu parlamentarizmu pa zameril predvsem reduciranje državljanske enakopravnosti na politično plat, ki je ob naglem gospodarskem razvoju privedlo do neskladja "demokratičnega parlamenta" z družbeno strukturo. Po Gosarju bi bilo treba zato "demokratično idejo" dopolniti s "socialnim načelom avtonomizma in samouprave". Članek opozarja na Gosarjeve predstave o "avtonomiji in samoupravi", hkrati pa tudi na njegova v sociološki literaturi že prikazana gledanja na razrede in stanove. Kot omenja avtor, se je Gosar v svojem razmišljanju oprl na nekatere znane pravno-politične teoretike dvajsetih let 20. stoletja, s katerimi pa se je ne le strinjal, temveč tudi razhajal.

Ključne besede: demokracija, parlament, kriza parlamentarizma, ljudstvo, družba, gospodarstvo, avtonomija - samouprava, Andrej Gosar

ABSTRACT

ON GOSAR'S CRITICISM OF PARLIAMENTARY DEMOCRACY

The author of the following article presents the deliberations of Dr. Andrej Gosar about the crisis of contemporary democracy, published in 1926 in the Čas Catholic magazine. Gosar's work has already caught the attention of social sciences experts and historians, but it has not yet been analysed in detail. In his discussion Gosar distanced himself notably from the mainstream Catholic views of democratic movements and parliamentary democracy, since he established that democratic ideas were permanent achievements without any real alternatives, while he reproached the contemporary parliamentarianism with reducing the equality of citizens to the political aspect, which led to the discrepancy between the "democratic parliament" and the social structure due to rapid economic development. According to Gosar, the "democratic idea" therefore had to be supplemented with the "social principle of autonomism and self-management". The following article underlines Gosar's notions of "autonomy and self-management" and also his opinions of classes and strata, which have already been discussed in the relevant sociological literature. As the author mentions, Gosar based his deliberations on certain well-known legal and political theoreticians of the 1920s, whom he did not always agree with.

---

* Dr., redni prof. in znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-naslov: peter.vodopivec@inz.si

Keywords: democracy, parliament, crisis of parliamentarianism, people, society, economy, autonomy - self-government

Ervin Dolenc je v svoji knjigi o Kulturnem boju in slovenski kulturni politiki v Kraljevini SHS opozoril, da so bile "jedro sporov" med krščanskimi socialisti in konservativci v vodstvu SLS v dvajsetih letih 20. stoletja razlike v gledanjih na "socialno-politično problematiko", medtem ko se v "pogledu na kulturno politiko" eni in drugi niso opazneje razhajali.¹ "Vodilni teoretik" krščansko socialnega gibanja dr. Andrej Gosar, ki je v letih 1922-25 skupaj s Francom Terseglavom in Engelbertom Besednjakom urejal revijo Socialna misel, si je z brezkompromisnimi avtonomističnimi stališči in zavzemanjem za socialno politiko, ki bo v razmerah tržnega gospodarstva zagotavljala tako socialno varnost "nemočnih" kot gospodarski napredek, v prvi polovici dvajsetih let res pridobil velik ugled med mlajšimi privrženci katoliškega tabora.² S svojimi socialnimi nazori je napravil odločen "korak naprej od Kreka" in splošnih načel socialnega solidarizma, saj je zahtevo po aktivni socialni politiki, prepričan, da gospodarsko napredovanje brez upoštevanja tržnih načel ni mogoče, povezal z opredelitvijo za tržno gospodarstvo, hkrati pa je zastopal stališče o potrebi po razločujočem urejanju družbenih področij na njim ustrezen in ne le političen način.³ Gosarjeve socialne in gospodarske predstave so v zadnjih dveh desetletjih že vzbudile pozornost družboslovcev in zgodovinarjev, precej manj pa so je bila deležna njegova razmišljanja o parlamentarizmu in "krizi moderne demokracije", čeprav je bil eden redkih slovenskih izobražencev, ki je v času med obema vojnama obširneje in kritično razpravljal o "težavah" in problemih modernega parlamentarizma.⁴

Gosar je svoj pogled na moderno demokracijo in "demokracijski parlamentarizem" leta 1926 podrobno predstavil v razpravi, ki jo je objavil v Času.⁵ Po mnenju Tomaža Simčiča bi bila lahko neposreden povod za njegovo razmišljanje "kronična nezmožnost" beograjske Narodne skupščine, da bi "opravljala svoje zakonodajno poslanstvo",⁶ toda Gosar se v razpravi ni konkretneje skliceval na "neuspehe" in težave jugoslovanskega parlamentarizma, v kratkem uvodu vanjo je omenil le, da "danes vsevpred govori o krizi parlamentarizma", pri čemer k spraševanju o tem, kaj "je z moderno demokracijo" in ali se ta "nahaja ... v krizi", spodbujajo tudi "bolj ali manj uspeli poskusi zadnjih let uvesti v poedinah državah

¹ Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 323.

² Tomaž Simčič: Andrej Gosar, krščanstvo in socialno gibanje. Trst - Ljubljana, 1992 (dalje Simčič, Gosar, krščanstvo in socialno gibanje), str. 23-25; isti, Krščansko socialni aktivizem Andreja Gosarja. V: Cerkev, kultura in politika 1890-1941. Ljubljana, 1993, str. 91-95. Srečo Dragoš: Ekscentričnost katoliških modelov na Slovenskem. V: Cerkev, kultura in politika 1890-1941. Ljubljana 1993 (dalje Dragoš, Ekscentričnost katoliških modelov), str. 37-38.

³ Dragoš, Ekscentričnost katoliških modelov, str. 37; isti, Katolicizem na Slovenskem. Socialni koncepti do druge svetovne vojne. Ljubljana 1998 (dalje Dragoš, Katolicizem), str. 165.

⁴ Na Gosarjeva gledanja na parlamentarno demokracijo sta doslej izčrpnije opozorila predvsem Dragoš, Katolicizem, str. 164-173 in Simčič, Gosar, krščanstvo in socialno gibanje, str. 99-101, medtem ko v zgodovino pisju še niso bila obširneje prikazana.

⁵ Andrej Gosar: Kriza moderne demokracije? V: Čas, znanstvena revija Leonove družbe, 1926/27 (dalje Gosar, Kriza moderne demokracije), str. 125-162.

⁶ Simčič, Gosar, krščanstvo in socialno gibanje, str. 99.

diktatorski režim". Vprašanje o prihodnosti "takozvane moderne demokracije in njenih ... ustanov" je bilo v tej luči za Gosarja eden "najaktualnejših problemov sedanjega časa", svojo razpravo pa je zasnoval v treh delih: v prvem delu se je ozrl na "zgodovinsko ozadje, uspehe in težave moderne demokracije", v drugem je razpravljal o "vzrokih težav" parlamentarizma, v tretjem pa predstavil svoje ideje o "avtonomizmu" oz. "samoupravi", ki naj bi odpirala pot k družbenemu redu, v katerem "bodo ljudje, poedinci kakor /.../ najrazličnejše družabne skupine in enote sami odločali oziroma soodločali povesod, kjer in kolikor gre za njihove zadeve".⁷

Gosar se je od prevladujočih katoliških gledanj na Slovenskem opazno oddaljil že v uvodu v razpravo, ko je orisal vzroke za francosko revolucijo in njen dolgoročni pomen za razvoj demokracije. Vodilni katoliški misleci so sicer od konca 19. stoletja svoje poglede na parlamentarizem, "ljudsko suverenost" in francosko revolucijo, kot je pokazal Egon Pelikan, pragmatično spreminjali in prilagajali aktualnim političnim razmeram ter pred prvo svetovno in neposredno po njej parlamentarno demokracijo in idejo o "suverenosti ljudstva" sprejemali s pogojem, da ju "umevamo" v krščanskem, "katoliškem zmislu".⁸ Aleš Ušeničnik je tako leta 1925 v Času ugotavljal, da je imela francoska revolucija tudi "dobre posledice", saj je "razbila absolutizem vladarjev in premoč plemstva ter pripravila tla za osvobojenje narodov in delavskih stanov". Toda "z geslom: svoboda, enakost, bratstvo" je, kot je pisal, "mešala "prave (krščanske) in krive pojme", ko je "svobodo umevala tudi kot svobodo od božjih postav, enakost kot zanikanje vsake avtoritete (in) bratstvo kot bratstvo po naravi brez božjega očetovstva".⁹

Gosar pa ni imel takšnih ali podobnih pomislekov. Ideje svobode, enakosti in suverenosti ljudstva, ki "so prešinjale dobo francoske revolucije", so bile po njegovem prepričanju "nov političen" in "socialen nazor", ki se je "tekem stoletij izkristaliziral iz takratnih modroslovnih in državno-političnih teorij". Za "nezadovoljne, revolucionarne ljudske množice" so bile "te ideje gesla" v boju proti neznosnim razmeram in "osovraženim izrodkom fevdalizma in absolutizma", "demokracija (pa) je zanje pomenila sintezo vseh onih, zlasti političnih reform, ki naj bi ljudi izenačile /.../ in odstranile vse ovire svobodnega udejstvovanja poedincev". Prav s takšnim pojmovanjem demokracije so (lahko) ideje revolucije postale "svet preobrazujoča sila" in doživele tolikšen razmah, to pa je bil tudi "najbližji zamisel slovesno proglašeni 'naravnih človeških pravic", ki so "kot obče državljanske pravice" postopoma "prešle v ustave vseh demokratičnih držav". Gosar je menil, da se ljudje "ogromnega pomena" ustavnih določb o državljanski enakosti, svobodi in pravicah ne zavedajo več, saj jih imajo za samo po sebi umevne, toda zgodovinsko gledano je bil z razglasitvijo "tako zvanih človekovih pravic položen temelj novega demokratičnega družbenega sistema". Njihovo ustavno priznanje je pomenilo veliko, "prav za prav odločilno zmago demokratične misli" in bilo "največji uspeh" modernega demokratičnega gibanja, "demokratična ideja" pa je z ustavno uveljavitvijo "izpolnila velevažno, vprav zgodovinsko nalogo".¹⁰ Za Gosarja so bile torej

⁷ Gosar, *Kriza moderne demokracije*, str. 125, 153.

⁸ Egon Pelikan: *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor 1997, str. 63-64.

⁹ Prav tam, str. 65.

¹⁰ Gosar, *Kriza moderne demokracije*, str. 129-132. Gosar se je v prikazu pomena francoske revolucije in njenih idej skliceval predvsem na delo znanega francoskega (gospodarskega) zgodovinarja Henrija Sééja, *Les idées politiques en France en XVIIIe siècle*, ki je izšlo leta 1920.

ideje francoske revolucije trajne pridobitve, ki niso imele nikakršne druge alternative.¹¹

Demokratična misel naj bi po "prvi in odločilni zmagi", kot je opozarjal Gosar, "razmeroma hitro napredovala" in "ljudske množice" naj bi se vse bolj živahno "udeleževale javnega življenja". A vendar: priznanje naravnih "človeških" oz. državljanskih pravic naj bi "samo po sebi" še ne "pomenilo demokracije". Ustavna (konstitucionalna) ureditev naj bi državljanom zagotavljala le "osnovne državljanske pravice", vpliv na oblikovanje zakonodaje in državno upravo pa naj bi jim prek voljenih predstavnikov omogočil šele parlamentarizem, ki naj bi z "uvvedbo direktne, tajne, splošne in enake volilne pravice dosegel višek" in ustvaril vtis, da je "demokratična misel izvojevala svojo končno zmago". Toda že pred prvo svetovno vojno, še preden se je "ideja splošne in enake volilne pravice" dosledno uveljavila in razširila tudi na ženske, še bolj pa po vojni, ko je "končno veljavno prodrla", naj bi se nedvoumno pokazalo, da ima "moderni demokratični parlamentarni sistem" številne pomanjkljivosti, kar naj bi povzročilo veliko nezadovoljstvo in "vedno večje nezaupanje v demokratično idejo".¹²

Gosar je ugotavljal, da so bile težave "moderne demokracije" na eni strani posledica "zunanjih okoliščin", na drugi "tehničnih oziroma organizacijskih" pomanjkljivosti "demokratičnega parlamentarizma", na tretji pa "nesoglasij med demokratično ideologijo in modernim družabnim redom". Med "zunanji okoliščinami", ki so ovirale učinkovito delovanje in polno uveljavitev parlamentarne demokracije, naj bi bila predvsem kratka parlamentarno-demokratična tradicija, saj naj bi bil parlamentarni sistem samo v Angliji plod daljšega zgodovinskega razvoja, medtem ko je bil v celinski Evropi "vse od začetka" nekaj "bolj ali manj umetnega" in ne na osnovi "domačih razmer", temveč po "tujem vzorcu" uvedenega. Na "kontinentu" naj bi na ta način manjkala eden osnovnih pogojev za uspešno delovanje "parlamentarnega stroja", to so ljudje, ki bi "pravilno pojmovali" s parlamentarizmom povezane "pravice in dolžnosti". Sicer pa naj bi v "mnogih državah" (med drugim v Kraljevini SHS) prebivalstvu "uspešno udeležbo v političnem življenju" in "soodločanje v najbolj važnih in perečih javnih vprašanjih" preprečeval tudi "nizek kulturni nivo", kar naj bi bilo v zapletenih povojnih razmerah, ko so se države srečevale "s silnimi gospodarskimi, socialnimi in političnimi težavami", posebej problematično. "Ljudske množice" naj bi pač o številnih javnih zadevah, o katerih so se celo strokovnjaki težko odločali, ne mogle "imeti zares utemeljenega mišljenja" in naj bi zato tudi ne mogle "potom volitev" smiselno sodelovati pri njihovem "reševanju".¹³

Če so bile skromne demokratično-parlamentarne tradicije in nizek "splošni kulturni nivo" prebivalstva po Gosarjevem prepričanju eden vzrokov za "krizo parlamentarizma", so bili drug, nič manj pomemben njegove tehnične ali "organizatorične" pomanjkljivosti. Med zadnjimi naj bi bil na prvem mestu demokratični volilni red, ki je "enakopravnost" poenostavljeno reduciral predvsem na njeno politično plat¹⁴ in omogočal, da so imeli o tudi najbolj nezapletenih gospodarskih in socialnih vprašanjih "vsi enako besedo". Logična posledica splošne in

¹¹ Dragoš, Katolicizem, str. 164

¹² Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 143-133.

¹³ Prav tam, str. 133-134.

¹⁴ Dragoš, Katolicizem, str. 164.

enake volilne pravice naj bi bila namreč, da imajo na volitvah "vsi državljani enako pravico odločati o vsem, kar se jih tiče, pa tudi o vsem, kar jih niti najmanj ne zanima", parlamenti pa se v vse "vmešavajo" z "univerzalno nekompetentnostjo", saj sklepajo poslanci "mnogokrat" o stvareh, ki jih "niti malo ne razumejo". Zato naj bi ne bilo presenetljivo, da ne kažejo "na osnovi splošne in enake volilne pravice izvoljeni parlamenti za najbolj aktualna /.../ strokovna in stanovska vprašanja nobenega pravega zanimanja", vsaka, še "tako nepolitična zadeva pa postane v demokratičnem parlamentu politikum ter se presoja in odloči po zgolj političnih vidikih". Gosar je v tej zvezi opozoril na stališča znanega avstrijskega pravnega strokovnjaka in profesorja prava na Dunaju Hansa Kelsna, ki naj bi se v odmevni razpravi o "problemu parlamentarizma" leta 1925 zavzel za zakon, ki bi strankam omogočil, da bi v namesto voljenih poslancev pošiljale v parlament "določeno število delegatov" in te po potrebi menjavale. Stranke bi tako v parlamentu lahko zastopali strokovnjaki, kar bi povečalo ugled poslanskega zbora in olajšalo njegovo delovanje.¹⁵ Gosar je pri tem - kljub "dozdevni demokratičnosti" - kritično zavračal proporcionalni sistem, saj naj bi ta z drobitvijo "parlamentarnega zastopstva v nebrojne stranke in strančice" dodatno prispeval k težavam "demokratičnega parlamentarizma", med ovirami, ki naj bi oteževale učinkovito parlamentarno delo, pa je omenil tudi "sestavljanje vlad po večinskem principu", zaradi katerega "se vse parlamentarno delovanje nujno suče okrog obstoja vlade, pozitivno pa se dela malo in s težavo".¹⁶

Toda, če so bile to po Gosarjevem mnenju (nekatero) najbolj opazne pomanjkljivosti demokratičnega parlamentarnega reda, ki bi jih bilo mogoče s primernimi ukrepi vsaj omiliti, če že ne odpraviti, so bili globlji vzroki krize parlamentarizma, kot je trdil, bolj kompleksni, saj so bili posledica "nesoglasja med moderno demokratično ideologijo" in dejansko družbeno stvarnostjo. "Ideja demokracije se nam zdi danes tako /.../ samo po sebi razumljiva, da se navadno niti ne vprašamo /.../ v čem tiči njeno bistvo", je pisal. Vsi naj bi sicer vedeli, da pomeni "ta beseda nekaj, kar bi se po naše reklo vlada ljudstva", toda že odgovor na vprašanje, "kdo je to ljudstvo", ki naj bi po "načelu demokracije vladalo" in "kako naj bi vladalo", naj bi bil nejasen in težko "rešljiv".¹⁷ V zgodnjem obdobju "demokratičnega gibanja", ko je bila "demokracija še aktualen političen program", ki je težil k odpravi socialnih in političnih razlik ter privilegijev in je priznaval "eno samo družbeno skupino, to je ljudstvo, obstoječe iz svobodnih in politično enakih državljanov", naj bi takšne nejasnosti ne bilo, z uveljavitvijo demokratičnih načel in njihovim "splošnim priznanjem" pa naj bi bila demokracija, ki je ljudi politično izenačila, le še geslo oziroma "velevažno osnovno načelo" brez aktualnejše politične vsebine.¹⁸ Silni "tehnični in gospodarski napredek 19. stoletja" je namreč, kot

¹⁵ Kelsen se za takšno rešitev v resnici ni zavzemal, temveč jo je le dopuščal kot možnost, o kateri bi kazalo razmisliti ob morebitni uveljavitvi proporcionalnega sistema ter zakonski ureditvi organizacije strank, ki bi strankam prepuščala, da glede na svojo "številčno moč" same izbirajo poslance ali pa jih celo odpokličejo. Gl. Hans Kelsen: *Das Problem des Parlamentarismus. Die Wiener rechtshistorische Schule, Ausgewählte Schriften von Hans Kelsen: Adolf Julius Merkl und Alfred Verdross*. Wien - Frankfurt — Zürich - Salzburg - München 1968, str. 1670-1671.

¹⁶ Gosar, *Kriza moderne demokracije*, str. 135-136.

¹⁷ Prav tam, str. 137.

¹⁸ Gosar se je v tem delu svoje razprave skliceval na znanega nemškega pravnega misleca in političnega teoretika Carla Schmitta, vendar je v članku navedel le njegovo misel, da "demokracija" - odkar se jo poslužujejo vse politične "smeri" - sama po sebi nima nobene politične vsebine, ne pa tudi

je opozarjal Gosar, "razdelil ljudi po novih gospodarskih in socialnih vidikih" in v "današnjih zamotanih gospodarskih in socialnih prilikah nekdanjega demokratičnega ljudstva, obstoječega iz zgolj svobodnih in enakopravnih državljanov, skoro ne vidimo več". Z napredujočo družbeno diferenciacijo naj bi se nekdanje "enovito demokratično ljudstvo" razkrojilo v "celo vrsto vsevprek med seboj prepletenih družabnih skupin in enot, ki imajo vsaka svoj poseben pomen" in svoje "posebne težnje", zaradi česar naj bi v "modernejši družbi" ne bilo mogoče govoriti o "kaki enotni ljudski volji", saj je ta lahko le "vsakokratni kompromis najrazličnejših družabnih stremeljenj in teženj". V tej luči pa naj bi bilo jasno tudi, da je centralistična ureditev, ki je bila v času, ko je bila "demokratična družba (še) kolikor mogoče enotna /.../ logična in nujna", v modernih razmerah povsem neustrezna. "Smiselna" ureditev moderne družbe bi morala pač nujno upoštevati "najrazličnejše posebne, politične, kulturne, gospodarske in socialne težnje vseh družabnih skupin in enot".¹⁹

Po Gosarjevem prepričanju je bil torej glavni problem moderne demokracije, da je bila izključno politična in ni bila sposobna reševati zapletenih gospodarskih, socialnih in kulturnih vprašanj z njim ustreznimi mehanizmi, ki bi ne bili le politični.²⁰ To naj bi bila tudi ena največjih težav modernega parlamentarizma in eden glavnih vzrokov za njegovo krizo. Volivec z "enim samim glasom", ki ga odda ob volitvah, ne more izraziti volje "glede vseh važnejših zadev", ki se ga "tičejo", parlament, "izvoljen po demokratičnih načelih" pa ne more biti "resničen predstavnik današnjega ljudstva" in "ljudske volje", za katero "smo pravkar videli, da je pravzaprav ni". Volivci naj bi se pri "današnjih volitvah" grupirali "po enem ali dveh, večinoma osnovnih kulturnih in socialnopolitičnih vidikih", neizogibna posledica "takih, lahko bi rekli sumaričnih volitev" pa naj bi bila, da v "modernem demokratičnem parlamentu" prevladuje le "politični moment" in se tudi "najvažnejši gospodarsko in socialno politični" problemi obravnavajo "z zanimanjem in resnobo samo toliko, kolikor imajo političen pomen". Gosar je v tej zvezi ugotavljal, da lahko "demokratični parlament" v sodobnih razmerah povsem "dobro izpolnjuje svojo nalogo" (le), kadar odloča o "čisto političnih zadevah", "ne more (pa) imeti resne volje do dela in tudi ne potrebnih sposobnosti" za sklepanje o zapletenih družbenih in gospodarskih vprašanjih. Prav "neskladnost demokratičnega parlamenta" in "aktualne gospodarske in socialne strukture ljudstva" naj bi bil "prvi in glavni" vzrok za krizo parlamentarnega sistema, "nesposobnost in nedelavnost" parlamentov "v gospodarskih in socialnopolitičnih zadevah" pa neizogibna posledica dejstva, da je "modernejši demokratični parlamentarizem zgolj politična ustanova, (to je) zgolj organ političnega ljudstva".²¹

Vendar ti (in drugi) "očividno upravičeni ugovori in pomisleki proti neljubim pojavom moderne demokracije" še nikakor ne pomenijo, da je v krizi "ideja demokracije", je odločno zatrdil Gosar. Nasprotno: demokratična misel naj bi "obvladovala ves kulturni svet" in naj bi tudi raznim "diktatorskim poizkusom" (ko sta

njegovo stališče, da je "demokracija" v takšnih političnih razmerah samo še "organizacijska oblika". Toda v opombi k svoji razpravi je tudi ta del obsežnega nemškega navedka iz Schmittove razprave Duhovnozgodovinski položaj današnjega parlamentarizma podčrtal. Gl. Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 139 in op. 17. Gl. tudi Carl Schmitt: Tri razprave. Ljubljana 1994, str. 23.

¹⁹ Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 138-143.

²⁰ Dragoš, Katolicizem, str. 165.

²¹ Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 144-145. Zadnji stavek je Gosar posebej podčrtal.

bila fašistični in boljševistični) navkljub (ti naj bi bili "posledica izrednih vojnih in povojnih razmer") še uživala večinsko podporo "ljudskih množic".²² "Praktično uveljavljanje demokratičnih načel" naj bi "v zamotanih" razmerah sodobnega "družabnega življenja" sicer res povzročalo nemajhne težave, zaradi česar pa bi bilo treba demokracijo nadalje razviti in ji poiskati času primeren "izraz in obliko". To naj bi posebej veljalo za parlamentarizem, ki naj bi imel pri ljudeh že tako nizek ugled, da se je bilo mogoče vprašati, ali ga ne bi kazalo zamenjati s kakšno drugo, primernejšo ustanovo. Toda tudi v tem pogledu za Gosarja ni bilo dvoma: parlamentarizem je resda "bolehal" za "nedelavnostjo", "nesposobnostjo", "demagogijo" in "koruptnostjo", a v družbi, ki naj bi temeljila na demokratičnih načelih, ni imel alternative. Neposredna demokracija, o kateri naj bi sanjal Rousseau in v "kateri (bi) ljudstvo neposredno odločalo", je bila pač neizvedljiva teorija, parlamentarizem, čeprav le "nadomestek resnične demokracije", pa "edina praktična (in zato nepogrešljiva) oblika demokratičnega sistema". O "krizi demokratičnega parlamentarizma" naj bi v tej luči ne moglo "biti govora", bilo pa bi treba razmisliti o njegovi "temeljiti in bistveni reformi".²³

In kakšna naj bi bila ta reforma? Gosar je sicer najprej kratko omenil, da o njenih podrobnostih "ne more govoriti", a vendar že takoj nato ugotovil, da je odgovor na vprašanje o njenih "glavnih obrisih" in o tem, "kje je izhod", "razmeroma enostaven". Treba je bilo namreč samo "premisлити", "kakšen je končni zamisel modernih demokratičnih načel" in zakaj se jih ljudje "po vseh svojih slabih izkušnjah tako krčevito oklepajo". V ozadju demokratičnih gibanj so pač vse "od začetka" težnje po svobodi in neodvisnosti", po tem, da "posameznik, posamezna skupina ali enota sama odloča o svojih zadevah", torej "stremljenje" po "samostojnosti" in "avtonomiji" (oz. "samoupravi").²⁴ Moderna demokracija, ki naj bi vsem državljanom omogočala udeležbo pri reševanju splošnih "državnopolitičnih zadev", naj bi bila v tej perspektivi šele prvi korak v uresničevanju "vse panoge javnega življenja obsegajočega stremjenja po osamosvojitvi", "cilj modernega družabnega /.../ razvoja" pa tak "družaben (in političen) red", v katerem "bodo ljudje (lahko) /.../ sami odločali oziroma soodločali povsod, kjer in kolikor gre za njihove zadeve". "Moderno demokratično idejo" bi bilo treba zato nujno dopolniti in razširiti s "socialnim načelom avtonomizma", moderni parlamentarizem pa preurediti tako, da bo "imel vsakdo pravico glasovati povsod tam, kjer in kolikor gre za njegove /.../ interese". "To, kar je bila v prvi polovici 19. stoletja ideja demo-

²² Gosar je v tem smislu na eni strani ugotavljal, da so bili diktatorski in revolucionarni režimi posledica "razrvanih" povojnih "prilik in težkega gospodarskega položaja", na drugi pa, da so motivi, zaradi katerih ljudje podpirajo "nedemokratične, protiparlamentarne režime, "dvojni". "Maloštevilnejši del" prebivalstva naj bi jih podpiral zaradi svoje "vlastoželjnosti", drugi "številnejši del" pa naj bi bili po "večini moralično malo vredni elementi", ki so bili pripravljani za "dobro plačo /.../ podpirati vsak režim". Pri tem naj bi eni in drugi predstavljali "neznatno manjšino ljudstva", medtem ko naj bi velika večina z diktaturami "soglašala" le na videz in zaradi strahu ter bila "v resnici" privržena demokraciji. Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 146-147

²³ Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 149.

²⁴ Gosar je izraza avtonomija in avtonomizem, ki ju je uporabljal v razpravi v Času, že nekaj let pozneje zamenjal z izrazoma "samouprava" in "samoupravno načelo". Vsebinsko naj bi pri tem, kot je zapisal ob ponatisu razprave iz Časa leta 1932, ne šlo za "nikako razliko". Izraza "samouprava" in "samoupravno načelo" naj bi bila za razliko "avtonomije in avtonomizma" domača in z njima naj bi bilo "laže jasno izraziti", kar je želel povedati. Gl. Andrej Gosar: Razprave o družbi in družabnem življenju. Ljubljana 1932 (dalje Gosar, Razprave o družbi), str. 155.

kracije", naj bi bila v prvih desetletjih 20. stoletja "bolj in bolj ideja vsestranske avtonomije", je podčrtal Gosar.²⁵

Gosar je svoje zamisli o "dosledno avtonomistično" zasnovanem parlamentarnem sistemu", v letih 1920-1922 (kot je znano) že predstavil v Slovenskem gospodarju, Novem času in Socialni misli, vseboval pa jih je tudi ustavni predlog Jugoslovanskega kluba, ki ga je aprila 1921 v ustavodajni skupščini obrazložil Anton Korošec.²⁶ Gosar se je v razpravi v Času skliceval prav na ta predlog in se zavzel za parlament ("narodno predstavništvo") z dvema zbornicama: politično in socialno-ekonomsko. Vsaka naj bi imela po dvesto poslancev: poslance v prvo bi s "tajnim glasovanjem" volili vsi državljani "brez razlike spola", v drugi pa bi sedeli poslanci, ki bi jih polovico "z neposrednim in proporcionalnim glasovanjem" volilo "ljudstvo po stanovih", polovico pa sestavljali "delegati pokrajinskih stanovskih zbornic". V pristojnosti prve zbornice naj bi bila splošna zakonodaja v zvezi s temeljnimi državljanskimi pravicami, "kazenskim, zemljiškim in strokovnim pravom", policijo, vojsko in mornarico, cerkvenimi zadevami, prosveto ter organizacijo uprave in sodstva, v pristojnosti socialno-ekonomske zbornice pa naj bi bili "popolna zakonodaja" v zvezi z denarjem, finančnimi posli, monopoli in prometom ter "okvirna zakonodaja" v zvezi s stanovsko in gospodarsko pravnimi zadevami, strokovnim šolstvom, združništvom, socialno politiko in zavarovanjem. Obe zbornici naj bi skupno (v "plenumu") obravnavali vojna in "mirovna" vprašanja ter politične in "carinsko-trgovske" sporazume s tujimi državami, hkrati pa sklepali o državnem proračunu. Vse gospodarstvo naj bi pri tem na pokrajinski ravni nadzirali pokrajinski, na državni pa državni gospodarski sveti, ki bi lahko s svojimi predlogi sodelovali tudi pri oblikovanju gospodarske zakonodaje, "strokovni gospodarski sveti", sestavljeni iz zastopnikov podjetnikov, delavcev (oziroma "nameščencev") in potrošnikov, pa naj bi nadzirali večja "gospodarska, privatna, akcionarna, državna in samoupravna podjetja".²⁷

Gosar je bil prepričan, da bi z ločitvijo "vodstva gospodarskih zadev v državi od njene politične uprave" in s tem, ko bi "pri sklepanju v socialno-ekonomskih zadevah soodločevali poslanci, ki bili izvoljeni baš s pogledom na te zadeve in ne le po političnih vidikih", lahko presegli "neskladnost" parlamentarizma (in političnega reda) s "strukturno družbe". Toda hkrati naj bi bilo jasno, da je "avtonomistično parlamentarni" ali "družabni sistem", če sploh, mogoče uresničiti le v povsem določenih kulturnih in družbenih razmerah. Med njimi naj bi bila na prvem mestu zavest ljudi, da jih z njihovimi "stanovskimi tovariši" povezujejo v "posebno družabno skupino" tej skupini lastni interesi, saj se težnja po avtonomiji oz. samoupravi lahko učinkovito uveljavi le, če se ljudje zavedajo "pripadnosti najvažnejšim družabnim skupinam in enotam". Za praktično "uveljavljanje avtonomističnega (samoupravnega) načela" naj bi bili razen tega potrebni primerna stopnja izobraženosti prebivalstva, dolgotrajnejša "strokovna" in politična tradicija ter

²⁵ Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 153.

²⁶ Prav tam; gl. tudi Dr. A. Gosar: Načrt političnega programa. V: Socialna misel, 1922, št. 6, str. 185-189; Andrej Rahten: Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini, Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS. Ljubljana 2002, str. 76.

²⁷ V literaturi je bilo že omenjeno, da se je Edvard Kardelj, ko je oblikoval svoje socialistično-samoupravljalne predstave, v marsičem oprl na Gosarja, vendar podrobnejše analize Gosarjevih vplivov na Kardelja še nimamo. Že na prvi pogled pa se zdi, da terminološke in vsebinske podobnosti v zamislih enega in drugega niso naključne.

"moralno-etični pogoji", ("avtonomistična družabna organizacija" mora pač temeljiti na "medsebojnem zaupanju" in zavesti o skupnih interesih in dolžnostih). "Uresničevanje avtonomistične (samoupravne) družabne organizacije" pa bi bilo, kot je realistično ugotavljal Gosar, neizogibno povezano tudi z drugimi težavami. Največja med njimi naj bi bila ta, da je "avtonomistično načelo", v skladu s katerim ima vsak človek priložnost, da izrazi svoje mnenje oz. voljo enkrat kot državljan, drugič kot prebivalec "domače pokrajine", tretjič kot privrženec "svetovnega naziranja" in četrtič kot pripadnik stanovske skupine v praktičnem življenju zelo težko uresničljivo. Vsak človek je namreč sam svoja "enota", ki je kljub njegovi pripadnosti različnim socialnim skupinam ni mogoče razstaviti na različne sestavne dele, zato bi se posamezniki tudi v "avtonomistični družbi" s soljudmi oz. sodržavljanji povezovali predvsem po "vidikih", ki bi jim bili osebno najbližje. Katoličani bi se še naprej v prvi vrsti "družili" s katoličani in ne "s svojimi stanovskimi ali političnimi somišljeniki", ljudje, ki bi bili bolj predani poslom in gospodarstvu, pa bi se z "drugimi ljudmi" povezovali po svojih interesih "ne oziraje se na njih versko, politično ali stanovsko pripadnost in mišljenje". "Avtonomistično organizacijo družbe" bi bilo tako mogoče stvarno uresničiti le v "ozkih mejah" in omejenem obsegu, je ob koncu razprave (že skoraj nekoliko malodušno) sklenil Gosar.²⁸

Osrednje (in po svoje še danes aktualno) sporočilo Gosarjeve razprave o Krizi moderne demokracije je, kot je že pred časom ugotovil Srečo Dragoš, v njegovem stališču, da je politična demokracija, če je "edini mehanizem družbene regulacije", v kompleksnih gospodarskih, socialnih in kulturnih razmerah nezadostna in neučinkovita, saj njihovi ključni problemi niso "rešljivi zgolj na ideološko-politični ravni".²⁹ Gosar je v tem smislu zavračal enostransko prevlado politike nad družbenimi podsistemi in pozival k reševanju gospodarskih, socialnih, kulturnih vprašanj z njim ustreznimi, ne le političnimi mehanizmi. Z njegovim zavzemanjem za razločujoče urejanje družbenih področij in opozarjanjem na različnost družbenih struktur pa je bilo tesno povezano tudi njegovo razumevanje stanov in stanovskih razlik. V nasprotju z nekaterimi drugimi, sočasnimi zagovorniki korporativnih konceptov je, kot je prepričljivo opozoril Dragoš, razlikoval med različnimi tipi stanov, ki jih je opredeljeval z vidika modernizacijskih procesov in ne zgodovinskih razmer, v isti sapi pa je nasprotoval poenostavljanju družbenih struktur in ob poklicnih in socialnih stanovih poudarjal tudi pomen razredov kot "socialno-interesnih skupin".³⁰

Gosar je v svoji kritiki "moderne demokracije" in parlamentarizma kljub nesporni opredelitvi za demokratična in tržnogospodarska načela nedvoumno zavračal liberalno pojmovanje parlamentarne demokracije.³¹ V tem smislu je opozoril na nekatere ocene prodornega, a kontroverznega kritika weimarskega ustavno-

²⁸ Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 157-161. Gosar je o svojih zamislih "samoupravnega reda" - kot je znano - obširno pisal tudi pozneje, pri čemer naj bi se zavedal njihove "utopičnosti". Gl. Simčič, Gosar, krščanstvo in socialno gibanje, str. 104.

²⁹ Dragoš, Katolicizem, str. 164.

³⁰ Prav tam, str. 166-167.

³¹ V Načrtu političnega programa, objavljenem leta 1922 v prvem letniku Socialne misli, je "ustavnost in parlamentarnost, mišljeno v smislu liberalnodemokratičnih (bolje: liberalnih lažidemokratičnih načel" tudi odkrito zavrnil. Gl. Andrej Gosar: Načrt političnega programa. V: Socialna misel, 1922, št. 6, str. 185. Gl. Simčič, Gosar, krščanstvo in socialno gibanje, str. 100.

parlamentarnega sistema Carla Schmitta,³² pri čemer pa njegovih teoretskih stališč ni podrobneje predstavil in očitno tudi ne sprejemal. V svojem razmišljanju o slabostih in pomanjkljivostih parlamentarizma se je nekoliko obširneje oprl tu na odmevno, leta 1925 objavljeno razpravo Hansa Kelsna, ki pa jo je prav tako le kratko omenil: prvič v podporo svoji kritiki strokovno nekompetentnih poslancev, drugič pa, ko je zavračal Kelsnove ugovore proti delitvi parlamenta in oblikovanju posebne socialno-gospodarske zbornice³³ (medtem ko drugih Kelsnovih gledanj, s katerimi se je razhajal, ni komentiral). V opombah in literaturi se je skliceval še na dela nemškega pravnega filozofa in sociologa Paula Bartha, angleškega liberalnega pravnika, zgodovinarja in politika Jamesa Bryceja ter nemškega gospodarskega zgodovinarja Wilhelma Hasbacha, med deli slovenskih avtorjev pa je navajal knjigi Bogumila Vošnjaka in Albina Ogrisa.³⁴ Ogris je v svoji knjigi o političnih strankah posvetil parlamentu kot "uresničevalcu volje političnih strank" posebno poglavje, v katerem je med drugim ugotavljal, da je v "upanju, postaviti zakonodajo na nestranksko, strokovno podlago, precejšna mera političnega iluzionizma", saj bi bili "strokovni parlamenti /.../ radi strokovne omejenosti vsakega iz njih članov stvarno istotako inkompetentni, kakor današnji nestrokovnjaški politiki",³⁵ na kar pa se Gosar ni polemično odzval.

Gosarjevo razmišljanje o demokraciji in parlamentarizmu v dvajsetih in tridesetih letih preteklega stoletja ni spodbudilo živahnejše strokovne razprave in večje javne ali politične pozornosti. Toda pri tem so vprašanja, na katera je pred dobrih osmimi desetletji opozarjal Gosar, na začetku 21. stoletja, na pragu obdobja, ki ga je britanski politolog Colin Crouch označil za "postdemokracijo", očitno še vedno (ali zopet?) aktualna. Za "postdemokratske" politične razmere naj bi bilo, kot piše Crouch, tako značilno, da so predstavniki močnih interesnih (zlasti gospodarskih) skupin, ki predstavljajo le manjšino prebivalstva - kljub doslej najširši uveljavitvi demokratičnih in parlamentarnih ustanov v svetu - daleč aktivnejši v prilagajanju političnih sistemov lastnim ciljem kot večina državljanov, nezaupanje zadnjih v demokratične in predstavniške institucije pa se, kot razkriva naglo rastoče število nevladnih združenj in organizacij, civilnih državljskih pobud in zahtev po neposrednem (referendumskem) odločanju, povsod povečuje.³⁶ "Demokratičen mehanizem sam po sebi še ne zadostuje za dejansko uveljavljanje demokracije", dodaja s slovenskega vidika France Bučar, ko opozarja, da "naraščajoča zapletenost družbenih vprašanj, ki za reševanje zahtevajo strokovno vednost, vedno bolj postavlja pod vprašaj parlament kot sredstvo za njihovo reševanje in odločanje". "Demokracija je (pač) mogoča samo ob različni obilici možnosti za dejansko uveljavljanje posameznika in različnih interesnih skupin," ugotavlja Bučar.³⁷ Prav to pa je bila tudi vodilna misel Gosarjeve razprave, na katero je poskušal opozoriti ta članek.

³² O Schmittu gl. Vlasta Jalušič: Carl Schmitt kot mejni teoretik političnega. V: Carl Schmitt: Tri razprave. Ljubljana 1994, str. VII-XXXIV.

³³ Gosar, Kriza moderne demokracije, str. 156.

³⁴ V opombah in literaturi je tako navedel knjigo Politične stranke Albina Ogrisa (1926), v spisku literature pa tudi Ustavo in upravo ilirskih dežel Bogumila Vošnjaka (1910).

³⁵ Albin Ogris: Politične stranke. Ljubljana 1926, str. 250.

³⁶ Colin Crouch: Postdemokratie, Edition Suhrkamp SV 2540. Frankfurt/Main 2008, str. 30, 143 isl.

³⁷ France Bučar: Slovenci in prihodnost. Radovljica 2009, str. 128, 132.

Peter Vodopivec

ON GOSAR'S CRITICISM OF PARLIAMENTARY DEMOCRACY

S u m m a r y

The author of the article presents the deliberations of Dr. Andrej Gosar, a politician from the ranks of the Slovenian People's Party and a theoretician focusing on the crisis of contemporary democracy, published in 1926 in the Čas Catholic magazine. Gosar's work has already caught the attention of social sciences experts and historians, but it has not yet been analysed more extensively in the historiographic sense. The author of the article mentions that in his discussion Gosar noticeably distanced himself from the mainstream Catholic views of the French Revolution, democratic movements and parliamentary democracy, since he established that the ideas of the French Revolution and the modern democracy were permanent achievements without any real alternatives, while he reproached the contemporary electoral system and parliamentarism with reducing the equality of citizens to the political aspect, which led to the discrepancy between the "democratic parliament" and the social structure due to rapid economic development in the 19th century and the progressing social differentiation. According to Gosar it was therefore urgent that the "modern democratic idea" be supplemented with the "social principle of autonomism and self-management". The article underlines Gosar's notions of "autonomy and self-management" and "the autonomistically envisioned parliamentary system" as well as his opinions of classes and strata, already shown in the relevant sociological literature, which are quite different from the Catholic traditionalists. As the author mentions in the end of the article, Gosar based his deliberations on certain well-known legal and political theoreticians of the 1920s, for example Hans Kelsen and Carl Schmitt, who also (especially Kelsen) not only represented similar viewpoints as Gosar, but also claimed the opposite. Therefore certain examples of Gosar's criticism of parliamentary democracy, as the modern expert literature and publications demonstrate, remain relevant to this very day.

Preteklost razkrivajo orodja prihodnosti...

Sistory - portal Zgodovina Slovenije

www.sistory.si

Portal Zgodovina Slovenije - Sistory je izobraževalni in raziskovalni portal slovenskega zgodovinopisja. Z digitalizacijo zgodovinskih virov, literature in zgodovinskih analiz želimo omogočiti lažjo, celovitejšo in širšo dostopnost javnosti. Na takšen način zgodovinopisno znanje o slovenski preteklosti vstopa tudi med laične in ne samo strokovne javnosti.

Namen portala je digitalizacija zgodovinskih virov, literature in vseh tistih vsebin, ki so najbolj zanimive za raziskovalce slovenske zgodovine, učitelje, profesorje, študente ali učence. S portalom Sistory hkrati promoviramo dognanja slovenskega zgodovinopisja in odpiramo prostor za mednarodne ter med disciplinarne razprave. Portal omogoča lokalno, nacionalno in mednarodno povezovanje na področju izobraževanja in raziskovanja.

Na spletnem portalu Zgodovina Slovenije – Sistory lahko brskamo po zgodovinskih dokumentih, tiskanih virih kot na primer po uradnih listih, ki so jih uporabljali naši pradedki, ali pa prelistavamo osrednje zgodovinske revije, zgodovinske analize oz. šolske učbenike, iz katerih so se zgodovine učile naše babice in dedki. Spletne strani niso zamišljene statično, temveč interaktivno, z dodajanjem novih povezav, vsebin, prispevkov, monografij ali virov.

Iščemo lahko po različnih vsebinskih rubrikah:

Viri – Arhivski – Tiskani – Zbirke podatkov – Literatura – Serijske publikacije – Monografije – Zgodovina in šola – Zgodovinski učbeniki – Biografika – Zgodovinski indeks citiranosti – Povezave – Forum

Zanimajo nas vaši odzivi, mnenja in predlogi!

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana,
e-pošta: lnz@inz.si, tel. + 386 1 200 31 61

1.01
Prejeto 15. 5. 2009

UDK 329.11:323(44)"1940"

Bojan Godeša*

Maršal Petain, "razkroj Zahoda" in nacistični novi red v očeh slovenskega katoliškega tabora v času pred napadom sil osi na Jugoslavijo

---

IZVLEČEK

Vichyska francoska država na čelu z maršalom Petainom je predstavljala v mnogih pogledih model, ki ga ne velja le poznati, temveč ga tudi posnemati in se po njem zgledovati. Petain je bil predstavljen kot zgleden primer, kako lahko v nastajajočem novem redu s prilagoditvijo najdejo svoje mesto tudi konservativni katoliški krogi in se hkrati izognejo vojni, če le dovolj lojalno in iskreno sodelujejo z nacistično Nemčijo, kot naj bi to v znameniti izjavi iz Montoira obljubil Petain. Vse naštete Petainove "vrline" so dejansko zrcalile želje SLS v tistem času, ko se je odločalo o usodi Jugoslavije. Te pa so bile na mednarodnopolitičnem področju lojalno sodelovanje s silami osi in pristop k trojni zvezi, na notranjepolitičnem pa prilagoditev nacističnemu novemu redu z vzpostavitvijo konservativnega avtoritarnega režima na stanovski podlagi, ki bi ohranjal vpliv Cerkve in katoliške vere tudi v novih razmerah.

Ključne besede: nacistični novi red, katoliški tabor, liberalna demokracija, avtoritarni režimi, Vichy, kolaboracija

ABSTRACT

MARSHAL PÉTAÏN, "DISSOLUTION OF THE WEST" AND THE NAZI NEW ORDER IN THE EYES OF THE SLOVENE CATHOLIC CAMP IN THE PERIOD BEFORE THE ATTACK OF THE AXIS POWERS ON YUGOSLAVIA

The Vichy French State, led by Marshal Henri Philippe Pétain, in many aspects represented a model which was not only good to know but also to imitate and follow as exemplary. Pétain was presented as a shining example of how the conservative Catholic circles could, by adapting themselves, find their place in the emerging New Order and simultaneously avoid the war in so far as they were loyal and honest enough in their cooperation with the Nazi Germany, as Pétain supposedly promised in his famous Montoire Statement. All of the indicated Pétain's "virtues" actually reflected the wishes of SLS in the period when the destiny of Yugoslavia was being decided on. In the international political field those wishes involved loyal cooperation with the Axis Powers and joining the Tripartite Pact, while in the internal political field they comprised of adjusting to the Nazi New Order by establishing a conservative authoritarian regime on the corporatist basis which would preserve the influence of the Church and the Catholic religion even in the new circumstances.

---

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: bojan.godesa@inz.si

Key words: Nazi New Order, Catholic camp, liberal democracy, authoritarian regimes, Vichy, collaboration

I.

"Zgodovina bo priznala maršalu Petainu, zvestemu katoliku in rodoljubu, eno od najčastnejših mest v Pantheonu velikih državnikov in velika škoda za vso Evropo in njeno bodočnost bi bila, če bi Petain ne bil več na krmilu Francije."¹ Takšno oceno o politiku, ki je negativno podobo zadržal do danes² ter mu je življenje po vojni rešila le visoka starost, je 7. februarja 1941 zapisal tedanji osrednji katoliški časnik "Slovenec", ki je veljal za poluradno glasilo SLS.³ K temu velja dodati, da je namenil najpomembnejši katoliški list članku, ki je nosil zgovoren naslov "Maršal Petain", uvodno mesto. Zelo redke osebnosti so bile tedaj deležne časti, da jim je bil posvečen celoten uvodnik v "Slovencu", in še to se je dogajalo le ob izjemnih priložnostih (tako na primer ob smrti Korošca in ob nastopu Kulovca na čelo SLS).

Postavlja se vprašanje, od kod takšna naklonjenost in pozornost slovenskega katoliškega tabora do voditelja vichyjske Francije Petaina, začetnika medvojne kolaboracije z nacistično Nemčijo, ki jo je napovedal ob srečanju s Hitlerjem jeseni 1940. Petain namreč velja za pravi simbol medvojnega prostovoljnega sodelovanja s silami osi.

"Slovenčeva" ocena Petaina seveda ni bila podana naključno, temveč je v sebi nosila izjemno simbolno sporočilo vodstva katoliškega tabora, kje iskati vzor v časih, ko je bilo v tedanji evropski in jugoslovanski družbi odprtih veliko vprašanj. Ravno tedaj je bilo v političnih krogih aktualno razpravljanje o prihodnji usodi Jugoslavije, ko se je odprlo vprašanje njenega pristopa k trojnemu paktu in z njim povezanih problemov.

Tako je v tistih februarskih dneh "Slovenec", ki je imel pred očmi predvsem tedanji položaj Jugoslavije, poudarjal: "Maršal Petain stoji gotovo tudi danes na stališču, da se mednarodno stališče Francije, kakor ga je določilo premirje z Nemčijo in Italijo, ne sme spremeniti. Zdi se mu nemogoče, da bi se nadaljevalo delo francoskega moralnega preporoda, hkrati pa dopustilo, da bi bila Francija zopet kakor koli potegnjena v vojni vihar. On ne more vzeti nase odgovornosti za posledice, ki bi zaradi tega mogle nastati. /.../ To so razlogi, ki morajo vplivati tudi na Nemčijo, saj je Petainova politika v prid tudi zmagovalcu, ki mora popolnoma zaupati voditelju, čigar avtoriteta in ugled pred francoskim narodom in pred vsem svetom jamči za lojalno zadržanje Francije, ki koristi Nemčiji sami in pomaga ustvarjati Francijo, ki si bo prizadevala za pravičen in trajen mir v bodoči Evropi. Maršal Petain pa jamči tudi za sodelovanje z Nemčijo /.../ Saj je maršal Petain

¹ Slovenec, 7. 2. 1941, Maršal Petain.

² Pierre Laborie: *L'opinion française sous Vichy*. Pariz 1990.

³ Tako je časnik "Slovenec" za voditelja Kulovca ravno v tistih dneh trdil, da naj liberalci, s katerimi je list polemiziral, "verjamejo, da je stališče "Slovenca" in dr. Kulovca eno in isto" ter da uredništvo dobro pozna Kulovčeve poglede; Slovenec, 15. 2. 1941, Jutrovi poskusi.

resno in odkrito za sodelovanje, kot vojak pa, ki je podpisal in dal besedo, katere ne bo prelomil, bo ostal pri tem, kar je zapisano v premirju, ki postavlja Francijo čisto izven bojnega meteža prav do konca. /.../ maršal Petain ne uživa samo upanja večine francoskega naroda, ampak mora po svojih visokih osebnih odlikah, brezpogojni poštenosti in absolutni lojalnosti biti Nemčiji bolj v korist, kakor kdo drugi, ki bi mogel s svojo nepremišljenostjo zmagovalcu morda bolj škodovati kakor koristiti."⁴

Petaín je iskal kolaboracijo z Nemčijo oziroma bolje rečeno: Nemčiji je skušal vsiliti kolaboracijo Francije v upanju, da bo olajšal pogoje premirja in postopoma spremenil pogoje pri sklepanju mirovne pogodbe, ki bi priznavala primerno vlogo Francije v novem redu, a hkrati bi kolaboracija pomenila tudi priložnost za uresničitev Petaínovih ideoloških pogledov.⁵

V tej luči gre razumeti izpostavljanje Petaína in njegove politične drže kot zgleda in hotenj v vrstah vodstva SLS, po kakšni poti naj krene jugoslovanska politika. Dileme, ki so se zaradi mednarodnega pritiska na Jugoslavijo s strani sil osi vedno bolj očitno pojavljale med odločujočimi dejavniki na jugoslovanski ravni, so se v vodstvu SLS odrazile na zelo specifičen način. Na seji kronskega sveta v začetku marca 1941 izpostavljeno vprašanje pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu se za voditelja slovenske katoliške stranke Franca Kulovca dejansko sploh ni zastavljalo, saj je šlo v tem pogledu le za nadaljevanje politične usmeritve, ki jo je začrtal po zlomu Francije že njegov predhodnik na čelu najvplivnejše slovenske stranke med obema vojnoma, karizmatični Anton Korošec. Zunanje-politično usmeritev stranke, ki je stremela po zavezništvu s silami osi, je določil Korošec v prepričanju, da je edina rešitev za Slovenijo v tesni naslonitvi na nacistično Nemčijo in fašistično Italijo.

Maja in junija 1940 (prihod Winstona Churchilla na mesto ministrskega predsednika v Veliki Britaniji, vstop Italije v vojno, kapitulacija Francije) se je dokončno porušilo dotedanje ravnovesje in so se karte v evropski politiki na novo premešale ter so nastala nova razmerja moči. Evropsko celino so z izjemo dela Jugovzhodne Evrope že obvladovale sile osi. Položaj zahodnih demokracij, ki ga je v Evropi odkrito branila le še Velika Britanija, je bil znatno oslavljen, namesto Francije pa se je v Jugovzhodni Evropi pojavil nov igralec, to je Sovjetska zveza, čeprav je bilo tudi v tem delu Evrope zaznati izjemno povečanje vpliva sil osi.

Korošec je bil prepričan, da v obstoječem mednarodnem položaju Jugoslavija ne more zadržati nevtralnega stališča. Če odštejemo povezavo s Sovjetsko zvezo, ki jo je Korošec vedno odločno odklanjal iz ideoloških razlogov, ne da bi pri tem upošteval njeno geopolitično vlogo, je bil voditelj SLS postavljen pred izbiro med Zahodom in parlamentarno liberalno demokracijo na eni strani in silami osi in "novim redom" na drugi strani. Korošec se je brez pomislekov odločil za sile osi in "novi red" v prepričanju, da je njihova prevlada v Evropi dolgoročno zagotovljena. Kakšno je bilo tedaj razpoloženje v katoliškem taboru glede prihodnjega razvoja, lahko razberemo iz vabila Katoliške akcije na vsebanovinski katoliški shod v Kranju, kjer so ponujali premislek potreb novega časa z argumentom: "S silno naglico

⁴ Slovenec, 11. 2. 1941, Francija v tiskah.

⁵ Enzo Collotti: Il collaborazionismo con le potenze dell'Asse nell'Europa occupata: temi e problemi della storiografia. Una certa Europa. Il collaborazionismo con le potenze dell'Asse. Le fonti. Annali della Fondazione Luigi Micheletti. Brescia 1992, str. 14.

beže mimo nas usodni dogodki. Propadajo stare in mogočne tvorbe, podira se stari svet z vsem dosedanjim redom. V neizmernem trpljenju in žrtvah pa se porajajo nove gospodarske, politične in družabne oblike, ki bodo bodočim stoletjem vtisnile svoj pečat ...".⁶ Da je Korošec računal z dolgotrajno nemško prevlado, pričajo tudi njegove besede, izrečene v krogu najzaupnejših sodelavcev, da naj ljudem priporočajo, da bi svoje otroke usmerjali bolj v študij tehničnih strok, ki bodo manj na udaru kot pa humanistične vede.⁷ Sočasno je Korošec videl v nacistični Nemčiji obrambni zid proti komunizmu in Sovjetski zvezi.⁸ Tako so v času vzpostavitve diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo nemški diplomati posebej poudarjali, da je "Slovenec" skoraj edini časopis v Jugoslaviji, ki še piše sovražno proti Sovjetski zvezi.⁹ Za razliko od slovenskih liberalcev si SLS kot stranka v času prve jugoslovanske države ni spletla tesnejših vezi z Britanci, pa tudi ti si za pristrčne stike s slovenskimi katoliškimi politikimi, za katere so bili prepričani, da so ti tradicionalno pod vplivom Vatikana, niso niti pretirano prizadevali. Tudi nenaklonjenost liberalni demokraciji v katoliških krogih je bila znana.¹⁰ Zato odločitev o enostranski naslonitvi SLS na sile osi, ne da bi puščal odprte druge alternativne možnosti, s tega vidika za Korošca ni predstavljala večje ovire.

Dejansko po padcu Francije, ki je predstavljal ključno prelomnico, Korošec sploh ni bil v dilemi in ni tehtal različnih možnosti, temveč se je brez oklevanja, samoiniciativno odločil povsem podrediti nemški politiki, in to še preden so Nemci sploh uspeli postaviti kakršne koli pogoje. Tako je srbski politik in minister v Cvetkovičevi vladi Mihailo Konstantinović v svojem dnevniku povzel Koroščevo mnenje po kapitulaciji Francije (19. junija 1940) kot mu ga je v telefonskemu pogovoru predstavil hrvaški politik Maček: "Čujte, on je gotov. Premro je od straha od Nemaca. Traži germanofilsku vladu, koja bi nas zaštitila. /.../ Korošec kaže da moramo biti kao "Schulpubli", sa rukama na stolu!"¹¹

V takem vzdušju je "Slovenec", sklicujoč se na nemške vire, julija 1940 zelo odkrito pisal: "Trebja je končati s temi večnimi spori, ki bi mogli stati Evropo njen položaj in ugled v svetu. Srednje in majhne države so videle kako nevarno je zanašati se s to ali ono velesilo demokracije. Kakor je konec liberalne demokracije, tako mora biti konec tudi videza, da so si vse države enake, ampak se mora uveljaviti pravilno načelo, da tudi med državami obstoja oziroma mora obstojati hierarhičen red. Srednje in male države so morale do zdaj sprejemati gospodarske in vojaške obveze, ki niso imele smisla in so bile nevarne. /.../ Vsi bodo morali kloniti pred nujnostjo, da Evropa tvori v resnici enoto in da se bodo morale povsod ustvariti večje državne enote, ne pa drobiri, kakor so nastajali do sedaj in so se izrabljali za eno ali drugo stranko."¹²

⁶ Janko Pleterski: "Totalitarni duh" na Slovenskem tudi v katoliškem taboru. V: Problemi demokracije na Slovenskem. Ljubljana 2007 (dalje Pleterski, "Totalitarni duh"), str. 96.

⁷ Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana, 1995, str. 57.

⁸ Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. Ljubljana 1966 (dalje Biber, Nacizem in Nemci), str. 153.

⁹ Biber, Nacizem in Nemci, str. 225.

¹⁰ Egon Pelikan: Vsi antikomunisti - vsi demokrati. Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. V: Zbornik 33. zborovanja ZZDS. Ljubljana 2006, str. 273-283.

¹¹ Mihailo Konstantinović: Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939-1941. Londonske beleške 1944-1945. Novi Sad 1998, str. 140. Tudi Igor Grdina: Zgodovinski časopis, 1999, št. 2, str. 288.

¹² Slovenec, 17. 7. 1940, Kakšna bo nova Evropa.

Iz povedanega lahko razberemo, da je tudi Korošec prostovoljno ponujal Nemcem lojalno in iskreno sodelovanje, in to z zelo podobnimi razlogi, s katerimi je kolaboracijo s silami osi utemeljeval Petain. Temeljni Koroščekov cilj je bil umestiti Slovenijo in Jugoslavijo v nacistično politično orbito, v okviru katere je Nemčija ustvarjala evropski novi red. Ker se je Korošec po mnenju nemških diplomatov bal nemških zahtev po slovenskem ozemlju, je očitno sklepal, da naj bi bili s tesno naslonitvijo na sile osi najboljše zavarovani slovenski dolgoročni interesi, kakor so si jih zamišljali v katoliških krogih. Pravzaprav je Korošec ponujal Nemcem sodelovanje s podobni razlogi že nekaj mesecev pred Petainovim oktobrskim srečanjem s Hitlerjem in je v času Petainove ponudbe jeseni 1940 politiko zблиževanja s silami osi voditelj SLS že intenzivno in brezkompromisno izvajal, kljub nasprotovanju dela vlade in na koncu tudi kneza namestnika Pavla Karadjordjevića.¹³ Korošec in Petain sta se odločila za sodelovanje na lastno pobudo in prostovoljno, pač na podlagi ocene tedanjih razmer. Razlikovala sta se predvsem v tem, da Korošec svojih velikih načrtov ni uspel neposredno razkriti nemškemu voditelju, čeprav si je za to zelo prizadeval. Petain in Korošca (podobno velja tudi za kasnejšega prvega moža SLS Franca Kulovca), je družilo tudi to, da sicer nista bila fašista ter sta pred zlomom Francije celo veljala za germanofoba,¹⁴ a sta si kljub temu uspela pridobiti zaupanje Nemcev. Korošec je v nemških očeh veljal za glavnega kandidata za sestavo nove jugoslovanske vlade, ki bi bila bolj iskreno proosno usmerjena, tako da bi se podelitev mandata za sestavo vlade Korošču izkazala kot koristna za nemške interese.¹⁵ Oba sta veljala za desničarska konservativca, ameriški veleposlanik v Beogradu je Korošca razglasil za najkonservativnejšega člana vlade, celo za reakcionarja.¹⁶

V nekaterih evropskih krogih se je uveljavilo prepričanje, da predstavlja vojaški poraz Francije tudi dokončni zlom liberalnodemokratske družbene ureditve. Mednje sta sodila tudi Petain kot Korošec, ki sta videla v krizi liberalnodemokratskega modela tudi priložnost za uresničitev konservativnih družbenih idej, ki bi bile podrejene in prilagojene nacističnemu novemu redu.

Tako je Alojzij Kuhar, ki je veljal za osrednjega strokovnjaka v katoliškem taboru za zunanjepolitična vprašanja, oktobra 1940 v Reviji Katoliške akcije objavil članek *Razkroj zahoda*. V njem je ugotavljal, da je "razkroj" samo nujno, zaključno poglavje dolgega bolezenskega razvoja, tem bolj nujen zaključek, ker je razvoj bolezni ostal neviden ali vsaj za nevarnega ni bila spoznana". Po Kuharjevem mnenju bi "do razpada prišlo tudi, če bi zahodne države imele vse materialne predpogoje za vojaško zmago nad nasprotnikom, le da bi bil razvoj šel bolj počasi in bi se bil posluževal drugih, morda še bolj bolečih okoliščin. Prave vzroke razkroja duhovne, socialne, politične in gospodarske kulture zahoda je treba iskati na drugem, ne na tehničnem polju, in če gledamo na dogajanje z nadnaravnimi očmi, moramo reči, hvala Bogu, da razpada ni zakrivila samo tehnika. Kajti sicer bi obstojala nevarnost, da bi hoteli razpad popraviti izključno samo s tehničnimi

¹³ Bojan Godeša: Ali je bil Korošec iskren Jugoslovan? Jugoslavija v času. Devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države (mednarodni znanstveni simpozij v Ljubljani, 28. in 29. november 2008), str. 121-130.

¹⁴ Pascal Ory: *Les collaborateurs 1940-1945*. Pariz 1980, str. 36.

¹⁵ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 226.

¹⁶ Dušan Biber: Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1991, št. 1, str. 142.

sredstvi, medtem ko je sedaj upravičeno upanje, da bo zlom, ki je prišel kot nujna posledica blodenj na moralnem polju, sprožil notranjo, moralno obnovo in se bo bodočnost gradila na novih zdravih moralnih temeljih." V zaključku pa je Kuhar poudaril: "Razkroja zahoda ne gledamo v stoji škodoželjnih opazovalcev, ampak kot učenci, ki se zavedamo, da smo nasledili velike pozitivne kulturne dobrine zahoda, in ki želimo, da se naučimo tudi iz te velike žalostne, da bomo na svojem lastnem prostoru znali pogledati zlu v obraz z drugim orožjem, kakor s tistim, ki se je na zahodu skrhalo."¹⁷

"Bogoljub" pa je februarja 1941 odgovarjal na vprašanje: "Ali se bo povrnil blagor miru, če zmaga tako imenovana demokracija? Taka demokracija, kakršna je vladala doslej, gotovo ne more povzročiti in ne dati trajnega miru, saj imenujejo te vrste demokracijo "lepo zunanost notranjega nereda", pod katerim - kakor je zardil v božičnem nagovoru papež Pij XII. - ječe milijoni, ki žive od dela svojih rok in ki se smilijo materi Cerkvi".¹⁸

V vabilu k naročilu Žebotove knjige "O sovjetskem gospodarstvu" sta bili postavljeni vprašanji: "Kaj bo po tej vojni?" in "Kakšen bo gospodarski ustroj novega sveta?" V besedilu je bilo odgovorjeno: "Kdo ve. Ali bo to svobodni kapitalizem v novi izdaji? Težko, da je o tem kdo prepričan".¹⁹

Vse omenjeno kaže, da je bil dvom o možnosti ponovne oživitve liberalne demokracije v katoliškem taboru na predvečer napada na Jugoslavijo zelo razširjen.

Po mnenju nemških diplomatov je bil Korošec edini pomembnejši jugoslovanski državnik, ki je z resničnim notranjim prepričanjem vodil boj proti Judom, framasonom in komunistom in ki je imel ob tem tudi potrebno avtoriteto in energijo, da premaga odpor.²⁰ Tako je ravno ideološki vidik najbolj prepričal nemške diplomate, da so zaupali v Koroščevo iskrenost proosnega delovanja ter priporočali v Berlin, da naj nemški tisk ne objavi ničesar, kar bi se moglo tolmačiti kot načelna odklonitev morebitnega Koroščevega mandata za sestavo nove jugoslovanske vlade. Po nemškem mnenju naj bi po Koroščevi smrti tudi Kulovec nadaljeval z isto politično usmeritvijo.²¹ Najbolj jasno je razmerja katoliškega tabora do nacizma pojasnil zaradi nemških pritožb čez pisanje "Slovenca" njegov nekoliko razburjeni glavni urednik Ivan Ahčin v pogovoru s srbskim novinarjem Milanom Jovanovićem Stoimirovičem konec januarja 1941: "Mi imamo svoj Weltanschauung, nacionalsocialisti svoj. Vi treba da nas branite tako, da smo mi s njima na istoj liniji u tri stvari: masoni, Jevreji i komunisti - a ja vas pitam ko je kao mi u Jugoslaviji u te tri stvari dosledno uvek sa njima."²² Prav ideološko sozvočje, ki ga je izpostavil Ahčin, je bilo najpomembnejše vezivo, ki je slovenskim katoliškim krogom omogočalo tesno naslonitev na sile osi. Zato so po Koroščevi odločitvi za podreditev nacističnemu novemu redu te elemente še posebej izpostavljali. To kompatibilnost je Eric Hobsbawm poimenoval "naravno" zavezništvo na desnici med obema voj-

¹⁷ Alojzij Kuhar: Razkroj zahoda. V: Revija Katoliške akcije, 1940, št. 5.

¹⁸ Bogoljub, februar 1941, Ključ do rešitve.

¹⁹ Slovenec, 28. 1. 1941.

²⁰ Biber, Nacizem in Nemci, str. 226.

²¹ Biber, Nacizem in Nemci, str. 398; Bojan Godeša: Kulovecovo zavezništvo s HSS - sprememba v politični strategiji SLS po Koroščevi smrti. V: Studia historica Slovenica, 2008, št. 2-3, str. 404-406.

²² Milan Jovanović Stoimirovič: Dnevnik 1936-1941. Novi Sad 2000 (dalje Stoimirovič, Dnevnik), str. 432.

nama, ki je segalo "od tradicionalnih konservativcev via reakcionarjev starega kova pa do skrajnosti fašistične patologije".²³

Kapitulacija Francije namreč ni pomenila le njenega vojaškega poraza, temveč je imela izjemen simbolni pomen, saj je Francija predstavljala utelešenje parlamentarne liberalnodemokratske ureditve, ki je predstavljala zgled po prvi svetovni vojni v sklopu versajske ureditve Evrope. Zato se je ob "razkroju Zahoda", kot so v katoliških krogih poimenovali dogodke, povezane z vojaškim porazom Francije, ponujala priložnost za uveljavitev svojih konservativnih pogledov na ureditev družbe, ki so se zdeli zaradi skupnih točk z nacizmom in fašizmom uresničljivi v okviru novega evropskega reda.

Značilna analiza tedanjega stanja duha v katoliškem taboru po zlomu Francije je bil Ahčinov uvodnik v "Slovenca" s pomenljivim naslovom "Nova doba", ki je bil povsem jasen v predvidevanju, v katero smer bo šel prihodnji razvoj. Pri analizi vzrokov za obstoječe stanje je bila glavna zmeta ta, da so "idejni očetje francoske revolucije izhajali iz počela, da je človek po svoji naravi dober in nepokvarjen" in se "že prej osvobodili vseh vezi in ozirov do boga in krščanske morale", imel pa naj bi svobodo v političnem in gospodarskem življenju. Iz te miselnosti se je porodila tako imenovana formalna demokracija, ki je učila popolno enakost vseh ljudi in pa gospodarski liberalizem, ki ga je Ahčin označil za enega glavnih krivcev za sedanjo družabno in gospodarsko zmedo v svetu. O njegovi usodi Ahčin ni dvomil: "Toda sedaj gre njegova doba h koncu in ni jih in jih niti ne bo veliko, ki bi za njim žalovali. Ko bi še pred nekaj leti zapisali, da se je liberalizem tudi politično preživel, bi vsaj pol Evrope skočilo na noge, da ga brani. A danes so se že tudi njegovi včerajšnji zagovorniki sprijaznili z mislijo na njegov pogreb - tako hiter je njegov propad."²⁴ V nadaljevanju je še zapisal: "Gotovo je, da francoski narod v svoji globoki nesreči dolgo ne bo hotel slišati o kakšni podobni demokraciji, brez ozira na to, da bo vlada po sili razmer prisiljena seči po ukrepih, ki bodo brez veliko parlamentarnega debatiranja, narodu naložili trd režim in bridka bremena, da se država čim prej dvigne in francoski narod spet uveljavi na pravo mesto v evropski narodni družini. Francoska vlada razmišlja o obliki vladavine, ki bo imela več neposredne oblasti in bo hitro morala poslovati, ki bo torej v nekem smislu avtoritarna." V nadaljevanju je Ahčin poudaril, da so države, ki so že leta pobijale formalno demokracijo, vojaško izjemno uspešne, tako "da se sedaj že tudi druge države razmišljale o tem, kako bi bolj disciplinirale politično in gospodarsko življenje in se tako tudi po svojem političnem in gospodarskem sestavu priličile avtoritarnim režimom". Iz teh razmišljanj je glavni urednik "Slovenca" povzel tale sklep: "Pripravljajo se večje politične skupine, v katere bo avtoritarno voditeljsko načelo izvedeno tudi v državnem in narodnostnem pogledu. Manjše države in narodi bodo politično in gospodarsko vključeni v gotove politične in gospodarske sisteme, v katerih jim odkazana gotova vloga. Samo po sebi je umevno, da se bo tej zunanji strukturi moral prilagoditi v posamičnih državah tudi njihov notranji red." Na koncu je sledila še uvodničarjeva napoved: "Prihaja nov čas, ki bo pomedel ne le s tem, kar je bilo dobrega. Prihaja druga skrajnost, ki spet ne bo v vsem slaba, ampak prinaša tudi marsikaj dobrega. Vse bo odvisno od ljudi, ki bodo krmarili v nov čas."

²³ Eric Hobsbawm: Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914-1991. Ljubljana 2000, str. 117.

²⁴ Slovenec, 1. 7. 1940, V novo dobo (Drin).

V člankih katoliškega časopisja je bila že napovedana nova usmeritev slovenskega katoliškega tabora; tako je "Domoljub", ki je bil namenjen predvsem manj zahtevnim bralcem na podeželju, 10. julija 1940 izšel z uvodnim člankom "Za novi red". V njem je bilo še bolj neposredno kot v "Slovincu" poudarjeno: "Besedo "vlada ljudstva" - demokracija - so spravili ob dobro ime. Zato se povsod pojavlja klic po močnejših vladah. Močne roke, ki so dvignile Nemčijo in Italijo, so danes mnogim vedno bolj všeč. Tudi pri nas se slišijo glasovi, da je treba oblasti več moči, da je treba kot pravimo s tujo besedo, avtoritarne vlade. Tudi mi smo mnenje, da je v današnji družbi mnogo nereda, ki bi ga bilo potrebno odpraviti. /.../ Klic po močnih vladah je upravičen. /.../ Zato bo moralo priti do novega reda, kjer bo res vladal red in ne samo medsebojni boj."

Čeprav so puščali mnoge stvari v zvezi z novo ureditvijo - z nemške strani seveda namenoma - odprte, pa je bilo jasno, kot je "Slovenec" povzel Goebbelsa, da "novi red, katerega želijo uvesti osiščne države nima nič skupnega s starimi demokratskimi idejami o hegemoniji in zavojevanju".²⁵

Po padcu Francije se je v paničnem strahu, neznačilnem za izkušenega politika, Korošec iz zagrizenega nasprotnika nemštva prelevil v največjega jugoslovanskega zagovornika brezpogojnega sodelovanja z njimi. Čeprav so sprva tudi v nemških krogih dvomili o iskrenosti njegovega delovanja, pa je Korošec mislil s podreditvijo Nemčiji nedvomno zelo resno, kar so kmalu spoznali tudi Nemci. Pri tej podreditvi silam osi je bila, kot je napovedoval Ahčinov članek "Nova doba", mišljena tudi preureditev celotnega ustroja družbe. Korošec pri tem ni imel nikakršnih pomislov. Kako temeljito se je bil voditelj SLS pripravil podrediti Nemcem in novemu redu, nam priča zapis v dnevniku Milana Jovanovića Stoimirovića, ko se je Korošec pritoževal nad Nemci: ""Ja bih voleo", reče, "da znam šta Nemci hoče pa da im se to učini; neka kažu kakvu hoče kutiju, pa če im se ta kutija napraviti; ali me ne znamo šta oni hoče. /.../ Uslova za korporativizam kod nas nema, nemamo aparat, personal. Inače ja nemam ništa protiv da se sa vaspitanjem omladine postupa kao u Nemčkoj. Uopšte da se radi sve što treba, samo da se ne dira u crkvu".²⁶

V teh Koroščevih besedah so bile dejansko podane temeljne smernice nadaljnega delovanja SLS, ki so kazale, da se je katoliški tabor pripravljen povsem podrediti in prilagoditi novemu redu in silam osi.

Prvi Koroščevi koraki so bili zaostritev odnosa do prostožidarstva²⁷ in Judov, kar je po besedah Ervina Dolenca sodilo "v kontekst ugajanja ter manifestativnega prilagajanja nacistični rasistični politiki".²⁸ "Slovenec" je jeseni 1940 napovedoval: "Zaenkrat so Židje v Sloveniji še skriti - razen v Slovenski krajini -, njihov kapital in vpliv je neviden, toda mreža se že razprostira tudi nad Slovenijo in treba bo velikega poguma, da jo kdo preseče."²⁹ Takšnega poguma Korošču ni manjkalo, da je kot prosvetni minister, kljub nasprotovanju dela vlade sprejel protijudovske

²⁵ Slovenec, 11. 3. 1941, Izjava dr. Goebbelsa o vojni in novem redu.

²⁶ Stoimirović, Dnevnik, str. 376.

²⁷ Peter Vodopivec: Prostožidarska loža Valentin Vodnik v Ljubljani (1940). V: Kronika, 1992, št. 1, str. 44-50.

²⁸ Ervin Dolenc: Zmaga ali poraz? : marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940. V: Stiplovškov zbornik, Ljubljana 2005 (dalje Dolenc, Zmaga ali poraz?), str. 200.

²⁹ Slovenec, 29. 9. 1940, Židje v Ljubljani in v Sloveniji.

ukrepe.³⁰ Pri utemeljevanju potrebe po sprejetju antisemitskih uredb se je "Slovenec" skliceval tudi na francoske razmere, kje je bil sprejet poseben judovski statut.³¹ Korošec je začel izdajati prve rasistične in protijudovske uredbe v Jugoslaviji, uvedel je numerus clausus za vpis Judov v šole, pripravil uredbo o izključitvi Judov iz tiska, gledališča, filma in radia, kar naj bi glede na mnenje nekaterih, ki so bili bolj seznanjeni s Koroščevimi ukrepi, šele začetek protijudovskega delovanja, in če bi bila le možnost naj bi po prepričanju le-teh tudi nastopil proti judovstvu z brezobzirnimi metodami.³² V katoliškem časopisu je sledila obširna kampanja, ki je podpirala omenjene Koroščeve ukrepe. Pisce v "Slovincu" je motilo tudi judovsko poreklo Alberta Einsteina, čigar teorije so imeli za sporne.³³ Po Koroščevi smrti so imeli njegove protijudovske ukrepe v dobrem spominu zlasti Ljotičevi privrženci in nekateri izmed njih so bili še med vojno prepričani, da je bil Korošec žrtev judovske zarote. Prav na podlagi spora v vladi glede judovskega vprašanja je osi naklonjeno časopisje komentiralo, da "ta situacija kaže na dvojnost skupnosti starih in novih ljudi, ki želijo, da gre Jugoslavija vzporedno z novo Evropo in tistih, ki gojijo nore ideje in se držijo stare mentalitete".³⁴ Korošec je seveda sodil na čelo tistih "novih ljudi, ki želijo, da gre Jugoslavija vzporedno z novo Evropo". Korošec se je namreč dobro zavedal, da prav antisemitizem predstavlja vstopnico za rasistični "novi red", zato so bile antisemitske uredbe ključnega pomena pri uresničevanju njegove politike in zato tudi eden prvih njegovih odmevnejših ukrepov, odkar je poleti 1940 zasedel položaj ministra za prosveto v Cvetkovičevi vladi. Zato se je Korošec pri njihovem sprejetju zavestno izpostavil kot njihov pobudnik in je pri uresnitvi odredb odločno vztrajal, tudi za ceno izstopa iz vlade. S poudarjenim antisemitizmom je kazalo, kot da Korošec išče nekakšno bližnjico za hitrejšo prilagoditev novemu redu, s katero bi lahko prekril odprta vprašanja, ki so se pojavljala v zvezi s približevanjem Nemčiji in nacizmu. V tem kontekstu gre razumeti omenjeno Ahčinovo hvaljenje v beograjskih novinarskih krogih, da prav "Slovenec" v Jugoslaviji najdosledneje piše proti Judom, masonom in komunistom.³⁵

II.

Padec Francije je pomenil za avtoritarno desnico, ki je obvladovala večino katoliškega tabora, potrditev njihovih tez o nujnosti družbenih sprememb. Tako je "Domoljub" pisal, da "izbruh sedanje vojne ni nikakor zamajal misli na osnovno preureditev države, ampak jo je nasprotno še bolj postavil v ospredje".³⁶ Zato so ti krogi v SLS poraz Francije na neki način dojemali tudi kot ideološko zmago in potrditev lastnih pogledov. Tako opogumljena je avtoritarna katoliška desnica le

³⁰ Dolenc, Zmaga ali poraz?, str. 203.

³¹ Slovenec, 23. 10. 1940, Judovski statut v Franciji.

³² Danilo Gregorič: Samomor Jugoslavije. Ljubljana 1945, str. 37.

³³ Slovenec, 7. 12. 1940, Česa je zmožen židovski znanstvenik.

³⁴ Narcisa Lengel-Krizman: Numerus clausus - jesen 1940. V: Časopis za suvremenu povijest, 2006, str. 1010.

³⁵ Stoimirović, Dnevnik, str. 432; Milan Koljanin: Jevreji i antisemitizam u kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Beograd 2008, str. 446-447.

³⁶ Domoljub, 11. 12. 1940, Korporativna država.

še okrepila svojo dejavnost in še bolj izpostavila nekatere elemente,³⁷ kar ji je dalo priložnost za obračun s sicer šibkimi demokratično usmerjenimi strujami v katoliškem taboru. Vse to je pomenilo pomembno okrepitev avtoritarne desnice v katoliškem taboru.³⁸

Petainova politika se je zavzemala za obnovo in vrnitev k tradicionalnim vrednotam (vera, tradicija, družina), kar je pomenilo popoln prelom s tretjo republiko (demokratična parlamentarna tradicija, zunanjepolitične tendence). Vse to je dajalo v očeh katoliškega tabora še večjo težo Petainu in vichyski Franciji.

Tako je "Slovenec" pisal: "Res se poraja nov svet, in to, kar se je mnogokrat zdelo smešno in nepotrebno ter nerazumljivo se naglo uresničuje. Hude izkušnje, ki so jih morali pretrpeti narodi v ognju sedanje vojne, so zbudile tudi tiste, ki so spali in živeli tjavendan več ali manj udobno življenje civilizacije, ki jo je ustvaril liberalni vek. Tudi najbolj konservativni narodi so se zdramili ob klicu bodočnosti, ki zahteva druge miselnosti, drugih ljudi in drugih pokolenj ter vzgoje, kakor je bila dosedanja. Med najbolj izkušenimi državami, ki so se, ne da bi količkaj slutile, znašle pred breznomo, se nahaja predvsem Francija, ki pa je k sreči našla moža, kateri jo more privedi v novi čas z obnovljenimi silami in pogumom, da se domovina npravstveno dvigne in zopet zavzame na naši celini mesto, ki ga je imela, ko je bila na višku svoje krščanske kulture. /.../ da se Francija vzpostavi na krščanskih podlagah, če hočeš, da se izvrši narodna revolucija."³⁹

Glavne zasluge maršala Petaina je "Slovenec" povzel z besedami: "Otepel se je parlamenta, ki so ga vodili sami koristolovci, znal takoj vlti poguma zapeljani, razočarani in obupani množici in začel neizprosno boj proti komunizmu ter izročil najvažnejša mesta zvestim generalom stare šole, ki jih ni okužila korupcija in demagogija. Zdaj čisti uradništvo in je iztrgal šolo iz rok ateizma, kar mu tudi glasilo monakovskega nemškega socializma šteje v zaslugo, saj je bilo pogubilo Francijo in jo odtujilo njeni narodni tradiciji brezbožno prosvetljenstvo. Posrečilo se mu je odvrniti revolucijo, ki je sicer vedno sledila takim polomom na vojnem polju. V največjem pomanjkanju se mu je posrečilo, da so vse roke prijele za delo, dočim bi se bil v takih razmerah vsak drug narod predal anarhiji. Zlomil je premoč "Francoske banke", ki je vodila gospodarsko politiko francoske republike čisto z vidikov osebne koristi francoskih denarnih mogotcev. Razgnal je framasonerijo, ki je vodila vso notranjo politiko Francije in odstavljala in postavljala režime. Ogromno delo pomeni tudi razpust zveze francoskih delodajalcev, takozvanega "Comite des Forges", ki se ni vmešaval samo v notranjo, ampak tudi v zunanjo politiko Francije. Razpustil pa je tudi delavske sindikate, ki jim je bila bolj mar strankarska in klikarska politika, kakor dviga socialnopolitične zakonodaje, ter jih nadomešča z združenji, ki naj pripravijo pot krščanskemu družabnemu redu brez razredne borbe, ki izpodkopuje enotnost naroda. Najbolj pa si maršal prizadeva za organizacijo kmetijstva, v katerem je rešitev Francije in njenega moralnega zdravja.

³⁷ Bojan Godeša: Katoliški tabor in iskanje družbenega modela na predvečer okupacije. V: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941. Ljubljana 2007 (dalje Godeša, Katoliški tabor in iskanje družbenega modela), str. 341-351.

³⁸ Pleterski, "Totalitarni duh", str. 88-89; isti, Pravica in moč za samoodločbo. V: Med Metternichom in Badinterjem. Študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev. Ljubljana 2008, str. 594-595.

³⁹ Slovenec, 31. 1. 1941, Delo za vzgojo nove francoske mladine.

Epohalno delo je maršal izvršil tudi na polju kulture s tem, da je razgnal komunistični učiteljski sindikat, ki je v resnici bila organizacija največjih anarhistov. In kako je maršal Petain vse to dosegel? Samo s pomočjo svoje osebnosti, zakaj sicer ni imel za seboj ničesar razen simpatije poštenih ljudi. Niti ga ni podpirala kakšna stranka, niti kapital, pa tudi armada mu ni mogla biti v zaslombo, ker je bila poražena in raztepena ter popolnoma demoralizirana. In vendar je predsednik francoske republike že na prvo besedo starega maršala klonil glavo in odšel v globoki zavesti svoje ničnosti in nesposobnosti. Maršal je rešil narod pred zaničevanjem samega sebe in danes ga mladina ljubi kakor svojega očeta. Biti voditelj na razvalinah, to zahteva več, kakor korakati na čelu zmagovitih čet. Ko je potoval lansko leto po svoji Franciji, si je takoj pridobil vsa srca, ne da bi veliko govoril in obljubljal narodu nebesa. Pač pa je ljudem povedal, kaj so zagrešili in da morajo delati pokoro. Petain ni zapustil domovine in zato tudi njega domovina ni zapustila."⁴⁰

III.

Ideološka prilagoditev novemu redu ni bila pretirano težka,⁴¹ Korošec je v njej videl le nekatere tehnično-organizacijske ovire, ker je primanjkovalo usposobljenega osebja za uvedbo korporativnega sistema po nacističnem zgledu. Pravzaprav je v tistem času katoliški tabor še najbolj težilo vprašanje, koliko je v prihajajočem novem redu prostora za katoliško vero in politično delovanje na njenih temeljih, in to predvsem zaradi nacističnega odnosa do tega vprašanja v Nemčiji. To je bilo za katoliški tabor ključno vprašanje in merilo sprejemljivosti novega reda. Tako je bilo v Ljubljanskem škofijskem listu februarja 1941 zapisano: "Novi red" se napoveduje. V listih lahko berete, po radiu v vseh jezikih lahko slišite napovedi, da bo sad vojske, ki zdaj divja, novi red v vsej Evropi, da, na vsem svetu. Kakšen bo ta novi red še ne vemo. /.../ Nihče točnega odgovora na ta vprašanja ne da. Pač pa trdijo, da bo novi red gotovo boljši. /.../ Nam, vernim kristjanom, je izven vsakega dvoma jasno, da brez Boga ali celo proti Bogu nič boljše ne more biti na svetu, pač pa slabše, mnogo, mnogo slabše."⁴²

V tem kontekstu se je maršal Petain katoliškemu taboru na Slovenskem še bolj približal, zlasti po sporu, ki je nastal zaradi zamenjave Laval. V tem sporu se je katoliški tabor odkrito postavil na stran Petaina.

"Slovenec" je odločno zapisal: "Petain je v hudi zadregi že zaradi tega, ker pritiska nanj Laval, ki je gotovo oprt na močno silo, naj bi ga zopet sprejel v vlado, v kateri zahteva razen vodstva zunanje politike tudi vodilno mesto notranjepolitičnega kurza Francije. To pa bi pomenilo, naj se Petain popolnoma odpove svoji zamisli obnove Francije na podlagi krščanskega družboslovja in naj da svojo veliko avtoriteto na razpolago, da se uresniči reforma Francije na čisto drugi osnovi, ki je maršalu popolnoma tuja. Laval pa hoče ravno to. /.../ Kaj naj stori maršal Petain, da ne bi razpadla v dva dela Francija, da ne bi bila zopet potegnjena v vojni vihar vsaj indirektno /.../, da ne bi porušili vseh osnov njegovega dela za preporod Francije na podlagi njene katoliške tradicije? /.../ Morebiti se le posreči najti za

⁴⁰ Slovenec, 7. 2. 1941, Maršal Petain.

⁴¹ Godeša, Katoliški tabor in iskanje družbenega modela, str. 350.

⁴² Ljubljanski škofijski list, 5. 2. 1941, št. 1.

obe strani vsaj kolikor toliko zadovoljujoči sporazum in ostane državi na čelu mož, ki je edini sposoben, da Francijo ohrani in dvigne kot politični in kulturni činitelj, ki je Evropi potreben. Treba je vedeti, da maršala spoštuje in pravilno ceni tudi sodobna Nemčija, /.../ ki imenuje maršala Petaina "izbrano osebnost, ki v svoji skromnosti, nesebičnosti in plemenitosti, obenem pa svojo odločnosti res dokazuje svojo poklicanost od Boga".⁴³

Tendence v zunanjepolitični usmeritvi katoliškega tabora pa je nakazovalo odobravanje sklicevanja na "znamenito" srečanje Petaina s Hitlerjem, ki je postalo simbol za kolaboracijo z nacistično Nemčijo. Petain, za katerega je pisec članka v "Slovencu" menil, da ga "je treba občudovati zaradi poguma", je na njem izjavil, "da je pripravljen storiti vse, kar bi pospeševalo nujno potrebno sodelovanje med nemško državo in Francijo, da pa vztraja na nekaterih temeljnih točkah svojega preporoditvenega programa, ki je v zunanjepolitičnem pogledu ta, da Francija v sedanjem evropskem konfliktu sodeluje z Nemčijo kot popolnoma nevtralna država". V okviru takih pričakovanj v katoliškem taboru je "Slovenec" sklenil: "Zdaj je vse odvisno od maršala Petaina. Da želi odkrito in resno sodelovanje z Nemčijo in takega miru, ki bi v Evropi vsem državam zasigural dostojno mesto in z bodočo sporazumno politiko tudi gospodarski in kulturni preporod Evrope, o tem pač ni dvoma. Na drugi strani pa ni izlepa mogoče, da bi maršal Petain odstopil od svojega stališča, ki je to, da mora Francija ostati popolnoma izven vojaškega me-teža."⁴⁴

Vsekakor je vichyska francoska država na čelu z maršalom Petainom predstavljala v mnogih pogledih model, ki ga ne velja le poznati, temveč ga tudi posnemati in se po njem zgledovati. Petain je bil predstavljen kot zgleden primer, kako lahko v nastajajočem novem redu s prilagoditvijo najdejo svoje mesto tudi konservativni in avtoritarni katoliški krogi in se hkrati izognejo vojni, če le dovolj lojalno in iskreno sodelujejo z nacistično Nemčijo, kot naj bi to v znameniti izjavi iz Montoira obljubil Petain. Vse naštete Petainove "vrline" so dejansko zrcalile želje SLS v tistem času, ko se je odločalo o usodi Jugoslavije. Te pa so bile na mednarodnopolitičnem področju lojalno sodelovanje s silami osi in pristop k trojni zvezi, na notranjepolitičnem pa prilagoditev nacističnemu novemu redu z vzpostavitvijo konservativnega avtoritarnega režima na stanovski podlagi, ki bi ohranjal vpliv Cerkve in katoliške vere tudi v novih razmerah.

⁴³ Slovenec, 7. 2. 1941, Maršal Petain.

⁴⁴ Slovenec, 30. 1. 1941, Francija zopet v vrtincu.

Bojan Godeša

MARSHAL PÉTAİN, "DISSOLUTION OF THE WEST" AND THE NAZI NEW ORDER
IN THE EYES OF THE SLOVENE CATHOLIC CAMP IN THE PERIOD BEFORE THE ATTACK
OF THE AXIS POWERS ON YUGOSLAVIA

S u m m a r y

The leader of the Vichy French State, Marshal Henri Philippe Pétain, is considered the originator of wartime collaboration with the Nazi Germany, which he announced at the meeting with Hitler in the autumn of 1940, thus becoming a symbol of the wartime voluntary cooperation with the Axis Powers. Marshal Pétain sought collaboration with Germany, or, to put it more clearly, he tried to force Germany to accept the French collaboration in hope that he would mitigate the truce conditions and gradually change the conditions for the conclusion of the peace treaty, which would acknowledge an adequate role of France in the New Order, but at the same time collaboration would represent an opportunity for the realisation of Pétain's ideological ideas. Pétain's policy strived for the restoration and return to traditional values (religion, tradition, family), which represented a total deviation from the Third Republic (democratic parliamentary tradition, foreign policy tendencies).

All of this ensured a special place for Pétain and the Vichy French State in the eyes of the Catholic camp and provided an example and goal for the ranks of the SLS leadership with regard to the orientation of the Yugoslav politics after the capitulation of France.

The leader of SLS Dr. Anton Korošec strived for a close alliance with the Axis Powers as he was convinced that this was the only solution for Slovenia. The capitulation of France did not just involve its military defeat, but also had an exceptional symbolical meaning since France represented an incarnation of parliamentary liberal democratic system, which was exemplary after the World War I in the context of the Versailles arrangement of Europe. Therefore the "dissolution of the West", as the Catholic circles named the events in regard to the military defeat of France, gave them an opportunity to put forward their conservative and authoritative views on the organisation of society which seemed feasible in the context of the new European Order because of the points they had in common with Nazism and fascism.

The authoritarian right wing which controlled the majority of the Catholic camp understood the fall of France as a confirmation of their theses on the urgency of social changes. Therefore, in a certain way these circles within SLS perceived the defeat of France also as an ideological victory and confirmation of their own views. Thus the encouraged authoritarian right wing strengthened its activities and emphasised certain elements even more, taking the opportunity to settle the score with the otherwise weak democratic wing within the Catholic camp. All of this resulted in a significant strengthening of the authoritarian right wing within the Catholic camp.

Actually in that period the Slovenian Catholic camp was mostly concerned with the question of how much space would the New Order leave for the Catholic religion and political action on its basis, principally because of the Nazi attitude towards this question in Germany. This was the key issue for the Catholic camp and the criterion of acceptability of the New Order. In this regard Marshal Pétain got even closer to the Catholic camp, especially after the conflict stemming from Laval's replacement. In this conflict the Catholic camp openly took Pétain's side.

By all means the Vichy French State, led by Marshal Pétain, in many aspects represented a model which was not only good to know but also to imitate and follow as exemplary. Pétain was presented as a shining example of how the conservative Catholic circles could, by adapting themselves, find their place in the emerging New Order and simultaneously avoid the war in so far as they were loyal and honest enough in their cooperation with the Nazi Germany, as Pétain supposedly promised in his famous Montoire Statement. All of the indicated Pétain's "virtues" actually reflected the wishes of SLS in the period when the destiny of Yugoslavia was being decided on. In the international political field those wishes involved loyal cooperation with the Axis Powers and joining the Tripartite Pact, while in the internal political field they comprised of adjusting to the Nazi New Order by establishing a conservative authoritarian regime on the corporatist basis which would preserve the influence of the Church and the Catholic religion even in the new circumstances.

By digitalising the Slovene historical sources and literature and transferring their contents online, we want to provide the public an easier and more comprehensive access to data on this country's background

Sistory is an education and research portal of Slovene historiography. By transferring older and contemporary documented publications to a new media and technology, we sustain the relevancy of historical knowledge and discourse engendered in the form of scientific papers, articles, reviews, reports, collected and published secondary as well as primary sources and monographs.

The *Sistory* portal is aimed at the historiography in its entirety. A digitalised database of historiographic literature and sources means the formation of an information database with a wide content range. It is this very diversity in terms of content and chronology, along with public access, that is important, because it allows - both to researchers of various disciplines, as well as interested public - the retrieval of digitalised contents as well as their use in scientific studies and research. The digitalisation of Slovene historical literature and sources provides easier and more comprehensive accessibility to a wide variety of users. In this way, both professionals and laymen gain admittance to the historiography and knowledge of Slovenia's past.

In addition to promoting the findings of Slovene historiography, the *Sistory* portal also establishes a platform for international and interdisciplinary discussions by allowing local, national and international connections in the field of research and education. Furthermore, it is open to discussions on current events and news publications. Thus the portal is aimed at professionals, researchers, teachers, students, and those interested in the past. We plan to upgrade the pages with new links, additional contents, contributions, monographs and sources. The pages currently presented are still under construction. This is just the beginning. Thus anyone - researcher, professor, student or the curious - is welcome to participate, expand its contents, develop new ideas and give personal views on possible dilemmas. In this way we can preserve the documents and material relevant to Slovene history.

1.01
Prejeto 12. 1. 2009

UDK 364.694-056.262(497.4)"1941/1944"

Mojca Šorn*

Zavod za slepe otroke v Kočevju (1941-1944) in njegova selitev v Ljubljano

---

IZVLEČEK

Avtorica oriše, kako je druga svetovna vojna vplivala na življenje in šolanje v zavodu za slepe otroke in mladino, ki je bil od leta 1922 v Kočevju. Od začetka okupacije do selitve v Ljubljano konec leta 1944 se je imenoval (Pokrajinski) Zavod za slepe otroke v Kočevju. Izmed številnih negativnih posledic vojne avtorica izpostavi tudi letalske napade na Kočevje in škodo, ki jo je pri tem utrpel zavod, ter spremlja neizogibno selitev gojencev in vzgojiteljev v Ljubljano oziroma ustanovitev Oddelka za slepe novince v Ljubljani.

Ključne besede: druga svetovna vojna, Slovenija, Zavod za slepe otroke v Kočevju, Oddelek za slepe novince v Ljubljani

ABSTRACT

INSTITUTE FOR BLIND CHILDREN IN KOČEVJE (1941-1944) AND ITS RELOCATION TO LJUBLJANA

The author describes how World War II influenced the life and education at the institute for blind children and youth, located in Kočevje since 1922. Since the beginning of the occupation until its relocation to Ljubljana in the end of 1944, this institute was called the (Regional) Institute for Blind Children in Kočevje. Of the many negative consequences of war, the author also underlines the aerial attacks on Kočevje and the damage the Institute suffered during these attacks, and describes the unavoidable relocation of the pupils and teachers to Ljubljana as well as the establishment of the Department of Blind Novices in Ljubljana.

Key words: World War II, Slovenia, Institute for Blind Children in Kočevje, Department of Blind Novices in Ljubljana

---

* Dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-naslov: mojca.sorn@inz.si

Prva slovenska ustanova za oskrbo in izobraževanje slepih in slabovidnih oseb, Zavod za slepe v Ljubljani, je bila ustanovljena po končani prvi svetovni vojni; namenjeni so ji bili prostori Kranjske hranilnice na Zaloški cesti.¹ Do takrat so bile slepe osebe iz slovenskih dežel vezane na ustrezne ustanove (predvsem) avstrijskega dela monarhije (Dunaj, Linz, Gradec, Celovec, Innsbruck),² kjer so se (redki) slovenski otroci, katerim so bili dodeljeni denarni prispevki humanitarnih organizacij in posameznikov, tudi šolali.³ Po prvi svetovni vojni so se slovenski slepi otroci lahko šolali v dvorazredni osnovni šoli, ki je začela delovati v Ljubljani v okviru Zavoda za slepe s šolskim letom 1919/20. V šolskem letu 1921/22 je bila dvorazredna osnovna šola reformirana v trirazredno. V zavodu je poleg t. i. trirazrednice delovala tudi obrtna nadaljevalna šola s pletarsko in ščetarsko delavnico. Ko je leta 1922 poslopje Zavoda za slepe v Ljubljani kupilo Ministrstvo za narodno zdravje, je bil zavod preseljen v Kočevje, relativno daleč od kulturnega središča. (Državni) zavod za slepe/slepce v Kočevju je bil nameščen v banovinskem posloppju bivše lesno industrijske šole. Vzdrževanje zavoda in šole za slepe je bilo v pristojnosti države do šolskega leta 1928/29, ko je prišlo do reforme - skrb za zavod je prevzela takratna oblastna samouprava.⁴ Vsi odrasli oskrbovanci so bili iz ustanove odpuščeni,⁵ v njej

*Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju
(Ilustrirani Slovenec, 10. 6. 1928, str. 188)*

¹ O nastanku prvega zavoda za slepe, ki se je na področju Slovenije oblikoval po koncu prve svetovne vojne v Ljubljani, in o delovanju zavoda ter šole po selitvi v Kočevje do okupacije v: Mojca Šorn: Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju. V: Kronika, izredna številka: V zlatih črkah v zgodovini : razprave v spomin Olgi Janša-Zorn. Ljubljana 2009, str. 265-274.

² Zavod za slepo in slabovidno mladino : zgodovinski oris 1919-1989. Ljubljana 1989 (dalje Zavod za slepo in slabovidno mladino), str. 2. Podrobneje o šolski obveznosti Janez Šagadin: Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969. Ljubljana 1970, str. 136sl.

³ Avstrijski zakon o osnovnem šolstvu iz leta 1869 je vseboval določila, ki so slepe in gluhe otroke štela med šoloobvezne.

⁴ Leta 1935 je banska uprava ustanovila poseben fond, namenjen Zavodu za slepo deco v Kočevju, v katerega se je stekal denar iz banovinskega proračuna. Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana (AŠ 1460), t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932 - 22. 1. 1937), Zapisnik, 3. 9. 1935.

⁵ Mnogi od njih so svoje zavetišče našli v zavodu za odrasle slepe v Škofji Loki, ustanovljenem leta 1935.

so ostali le šoloobvezni otroci.⁶ Zavod se je preimenoval v Zavod za slepo deco v Kočevju. Poleg osnovne šole sta bili v kočevskem zavodu organizirani tudi pletarska in ščetarska obrt. Slednjo so v teku dvajsetih let 20. stoletja opustili, šele v letih pred drugo svetovno vojno, natančneje v začetku koledarskega leta 1937, je zavod uspel pridobiti učiteljico ročnih del, ki je deklince učila plesti, šivati ipd. V začetku leta 1941 so v zavodu začeli tudi s poukom gospodinjstva. Za gojence in gojenke so bili (občasno) organizirani tudi strokovno-nadaljevalni tečaji. Njihov namen je bil, da bi poleg tehničnega znanja, ki so ga mladi pridobili v delavnici, usvojili vsaj nekaj splošne in teoretično-strokovne izobrazbe.

Pogoji za bivanje v kočevskem zavodu in delo v šoli, ki je bila v sklopu tega, so bili skromni, tako glede prostorov kot tudi učnih in izobraževalnih pripomočkov; težave so bile tudi s pridobivanjem in nameščanjem izobraževalno-vzgojnega kadra,⁷ ki je bil maloštevilen, a strokovno dobro podkovan.⁸ Kljub temu se je zavod v Kočevju, ki se je zgledoval predvsem po Zavodu za slepe v Zagrebu, ustanovljenem leta 1895, in po modernem Zavodu za slepe v Zemunu, razvil v kakovostno in uspešno ustanovo, kar so kazali predvsem dosežki gojencev.

Učiteljski zbor je ves čas delovanja zavoda v Kočevju izpostavljala predvsem problem neustreznosti poslopja za nastanitev, bivanje in šolanje slepih. Stavba namreč ni imela dovolj prostorov, ki bi jih preuredili v otroške spalnice, ni imela ustreznega prostora, ki bi ga uredili v bolniško sobo, ni imela prostora, ki bi služil kot dnevna bivalnica, ni imela telovadnice. Obravnavano poslopje ne le, da ni bilo ustrezno za služenje svojemu namenu, bilo je še dodatno v slabem stanju, vendar ves čas, ko je služilo kot zavod slepim in slabovidnim otrokom, ni bilo deležno nikakršnih popravil oziroma izboljšav. Nekateri so menili, da je bila (morda) za odlašanje s popravili kriva tudi obljuba, ki se je ponavljala tako rekoč od leta 1922, da se bo zavod selil iz Kočevja v primernejše prostore v bližino prestolnice. V letih pred drugo svetovno vojno je ideja o selitvi postajala vse bolj žgoča. Resnejši ideji o selitvi zavoda v Goričane pri Ljubljani je leta 1936 sledila ideja banske uprave o selitvi zavoda v prostore bivše tovarne slamnikov v Mengšu. Učiteljski zbor je idejo o selitvi zavoda v Mengeš odločno odklonil, saj je menil, da je poslopje bivše tovarne za bivanje in vzgojo slepe mladine povsem neprimerno. Tik pred okupacijo

⁶ Jugoslovanski zakon o osnovnih šolah, ki nosi datum 5. 12. 1929 (Službene novine kraljevine Jugoslavije, 11. 7. 1930, št. 155), je določal, da "med 'ljudske' šole spadajo tudi šole 'za nezadostno razvito in defektno deco'. Šolanje je bilo tako obvezno za vse slepe otroke, ki so napolnili 6, a še niso prekorčili 14 let (izjemoma so lahko sprejeli tudi slepe mladostnike do 18. leta starosti, ki so oslepeli npr. zaradi bolezni ali nesreče), duševno in telesno zdrave in sposobne za izobrazbo. Martin Mencelj: Razvoj šolstva za duševno zaostalo in defektno deco pri Slovencih od 1918-1938. V: Popotnik : časopis za sodobno pedagogiko, št. 1-2, str. 53-59; ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 27. 2. 1941. Slabovidni učenci, ki se jim je v teku šolanja v zavodu vid toliko izboljšal, da se jim po izjavi zdravnika specialista ni bilo treba udeleževati pouka po metodah za slepe, so lahko predčasno zapustili zavod, vendar so morali do 14. leta obiskovati občo ljudsko šolo.

⁷ Zaradi slabih pogojev so nameravali leta 1923 otroke iz kočevskega zavoda preseliti v Zavod za slepe v Zemunu, kar pa se zaradi velikih prizadevanj učiteljskega zbora ni zgodilo.

⁸ Podrobno o upravnih, pedagogih in drugih sodelavcih zavoda Marija Golob: Pot k svetlobi : Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1919-1998 : [80 let šolanja slepih in slabovidnih v Sloveniji]. Ljubljana 1999 (dalje Golob, Pot k svetlobi), str. 38. Visoko usposobljenost učiteljskega kadra kočevskega zavoda je med drugim junija 1935 potrdil tudi poslanec ministrstva za prosveto iz Beograda, ki je po obisku šole za slepe in slabovidno mladino vse učitelje ocenil z odlično oceno. V: ARS, AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932 - 22. 1. 1937), Zapisnik, 11. 6. 1935.

Slovenije se je pojavila še ideja o gradnji zavoda za slepe v Dravljah pri Ljubljani, vendar je takratni ban dr. Marko Natlačen prednost dal t. i. gluhonemnici oziroma je denar namenil za dozidavo njenega novega trakta.⁹ Ob tem je sicer obljubil, da se bodo takoj za gluhih veselili tudi slepi otroci, vendar je njegove načrte onemogočila vojna.

Po napadu na Jugoslavijo in razkosanju Slovenije med okupatorje je Kočevje prišlo pod italijanskega okupatorja. Zavod, ki se je do selitve v prestolnico konec leta 1944 imenoval Zavod za slepe otroke v Kočevju,¹⁰ ni več opravljal vloge osrednje slovenske ustanove za usposabljanje slepih otrok, saj so bili v njem v glavnem le otroci iz Ljubljanske pokrajine.¹¹ Večina učencev z nemškega okupacijskega območja se namreč, ko je zavod po nekajtedenski prekinitvi pouka¹² 24. aprila 1941 nadaljeval z rednim šolskim delom, v Kočevje ni vrnila.¹³ Konec šolskega leta 1940/41 je v klopih pričakalo 5 dečkov in 7 deklic I. oddelka, 3 dečki in 4 deklice II. oddelka ter 5 dečkov in 1 deklica III. oddelka.

Prvih nekaj mesecev po okupaciji je bil "kljub novim in težkim časom /.../ zavodu omogočen nemoten razvoj",¹⁴ kmalu pa so v življenje v zavodu posegle italijanske enote, ki so zasedle del zavodskega poslopja. Dve veliki sobi pri vходу so preuredili v vojaški poštni urad.¹⁵ Učitelji so na konferenci konec marca 1942 izrazili obžalovanje, da se prav od zavoda zahteva prostore, menili so namreč, da je v mestu dovolj drugih praznih prostorov.¹⁶ Zavodski ritem sta še dodatno zmotili odredbi, ki sta terjali sobivanje zavoda s kočevsko osnovno šolo in nato še gimnazijo: "Odkar se v zavodu vrši tudi pouk kočevske osnovne šole in so naši prostori stisnjeni skoraj na minimum, je zelo otežkočen pouk, posebno pa nadzorovanje gojencev. Najbolj so prizadeti obrtni vajenci in vajenke, ki nimajo prav nobenega prostora za dnevno bivanje. V času izven dela se morajo potikati po prašni delavnici in mrzlih kamnitih hodnikih in ne moremo strogo ločiti gojencev in gojenk."¹⁷ Osnovna šola in gimnazija "sposojene" prostore nato uporabljali do selitve 6. februarja 1943.

Kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine z dne 3. maja 1941 je v 6. členu določal, da bo poučevanje v ljudskih šolah v slovenskem jeziku.¹⁸ Kljub temu sta

⁹ Fondi posameznih socialnih institucij so bili namreč združeni.

¹⁰ Imenovan tudi Pokrajinski zavod za slepe otroke v Kočevju.

¹¹ Vzgojno-izobraževalni zavod v Kočevju je bil edini zavod za slepe, ki je deloval ves čas vojne. Dom slepih v Stari Loki je zasedlo nemško vojaštvo, gojence zavoda pa so nastanili po privatnih hišah.

¹² Konec marca 1941 je minister za prosveto izdal odredbo o prekinitvi pouka v javnih in zasebnih šolah. Po začetku vojne na naših tleh je banska uprava razglasila izredne razmere in odredila, da morajo vse šole učencem izdati spričevala. Eden zadnjih ukrepov Natlačenove uprave je bil poziv za vrnitev v šolske klopi - 23. 4. 1941 je bil pouk obnovljen. Mojca Šorn: Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2007, str. 357.

¹³ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 30. 4. 1941.

¹⁴ Prav tam, Zapisnik, 6. 10. 1941.

¹⁵ Prav tam, Zapisnik, 29. 1. 1942.

¹⁶ Pozimi 1941/42 so se s Kočevske izselili skoraj vsi Kočevjarji, s čimer se je prebivalstvo prepolovilo, njihovo posest pa si je prilastila italijanska družba Emona. V: Damijan Guštin: Osvoboditev Kočevske. Kočevje 2005 (dalje Guštin, Osvoboditev Kočevske), str. 9.

¹⁷ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 1. 5. 1942.

¹⁸ Na t. i. Spodnji Štajerski je ves pouk potekal v nemščini, na madžarskem okupacijskem področju so bile vse šole pomadžarjene, "srečo" so imeli le gorenjski osnovnošolci, ki so imeli pouk v slovenščini.

bila v šolskem letu 1941/42 v kočevskem zavodu vpeljana dva tečaja italijanščine, eden za višjo ljudsko šolo, drugi za gojence, ki so obiskovali obrtno šolo, in za gojenke gospodinjske šole.¹⁹ Šolska knjižnica, ki je pred začetkom vojne štela nekaj manj kot 400 knjig, je po okupaciji pridobila več italijanskih knjig v Braillovi pisavi.²⁰ Na zavodu so tečaji italijanščine potekali tudi v času počitnic, dolžina teh je bila odvisna od trenutnih vojnih razmer: počitnice po končanem šolskem letu 1941/42 so trajale 4 mesece, po končanem šolskem letu 1942/43 pa en mesec več. Domov so smeli le gojenci iz bližnjih krajev, večina gojencev je v času počitnic ostala v zavodu, kjer z delom v delavnici sploh niso prekinili: "Pletarska delavnica je poslovala ves čas do evakuacije zavoda. Gojenke pa so se vadile v raznih ročnih delih. V času borovnic so hodili gojenci pogosto v gozd nabirat borovnice. Hodili so se tudi kopat v Rinžo in so se skoro vsi naučili plavanja. Pridno so tudi pomagali pri poljskem delu, pri pospravljanju krompirja, repe, korenja, fižola in koruze. Doma v zavodu so obtrgavali in luščili fižol, ličkali in kožuhali koruzo, obrezovali repo in korenje itd. Vse to je bilo za naše gojence zabava in koristna zaposlitev, obenem pa tudi koristna izprememba in razvedrilo."²¹ Poleg počitnic so gojenke zavoda razveseljevala (vse bolj skromna) praznovanja Miklavža in božiča. Številni nastopi, z izjemo petja na cerkvenem koru med mašo, in razstave pa so živeli samo v spominih: "Javnih prireditev in nastopov v preteklem šolskem letu nismo imeli razen božičnega obdarovanja gojencev, kateremu so prisostvovali zastopniki cerkvene, civilne in vojaške oblasti. Radi pomanjkanja materiala za ročno delo in pletarske izdelke nismo mogli prirediti šolske razstave."²²

¹⁹ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 29. 11. 1941. Konec šolskega leta 1941/42 je v zavodu dočakalo 16 učencev in 16 gojencev. Popolnoma slepih je bilo 25%, svetlobo je razločevalo 16%, barve in obrise velikih predmetov je razločevalo 16%, prste na daljavo 1-4 m je štelo 33%, na daljavo 4-10 m pa 10% varovancev. Od rojstva je bilo slepih 50%, zaradi bolezni je oslepele 17% in zaradi poškodbe 33% varovancev, v: prav tam, Zapisnik, 29. 5. 1942.

²⁰ Poleg šolske knjižnice je bila v kočevskem zavodu tudi učiteljska knjižnica. Ta je v začetku leta 1943 štela 1070 knjig (v: prav tam, Zapisnik, 2. 7. 1942 ter prav tam, Zapisnik, 25. 2. 1943), vendar je v letalskih napadih konec leta 1943 in v letu 1944 utrpela znatno škodo.

²¹ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 25. 6. 1943. Vsesplošno pomanjkanje hrane in oviran dovoz zalog iz Ljubljane, ki ga je organiziral Pokrajinski prehranjevalni zavod, sta bila iz leta v leto večji problem. Posledice nezadostne prehrane oziroma uživanja premalo kaloričnih jestvin so se odražale tudi na zdravju otrok. Konec šolskega leta 1941/42 je bilo zdravstveno stanje otrok dobro, prav tako konec šolskega leta 1942/43, leto kasneje je bil pri varovancih zaznan porast slabokrvnosti in živčnih motenj: "Kljub temu in kljub še dobri in zadostni prehrani in skrbni negi pa se je med našimi gojenci na letošnje pomlad pojavila bolehnost v primeru anemije in ponovitve skrofuloze, iz česar moremo sklepati, da prehrana ne vsebuje vseh potrebnih snovi." (v: prav tam, Zapisnik, 28. 4. 1944). Referentka za zdravstvo je poročala: "Zavod v minulem šolskem letu, po odhodu dr. Igljča, ni imel stalnega hišnega zdravnika. Zadnja obolenja gojencev je zdravil dr. višji nemški vojaški zdravnik. /.../. G. zdravnik bo v petek 30. junija popoldne pregledal vse gojence in jih po potrebi tudi rentgeniziral. Važno je zlasti to, da nam bo kot specialist za živčne in duševne bolezni lahko podal točno diagnozo za gojence, pri katerih opažamo živčne ali psihopatične motnje." (v: prav tam, Zapisnik, 26. 6. 1944). O boleznih, ki jih je spodbudilo pomanjkanje hrane: ARS, fond Mestni preskrbovalni urad Ljubljana (AS 1886), f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 83sl.

²² ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 25. 6. 1943. Med gojenci je bilo v prostem času zelo priljubljeno tudi poslušanje radia. Konec marca 1942 je v uradnem listu izšla uredba o obvezni oddaji radijskih sprejemnikov, gl.: Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana / Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 26, 1. 4. 1942, str. 159, vendar je bila prošnja uprave zavoda, da bi smeli obdržati radijski aparat, ugodno rešena.

Šolsko leto 1943/44 so v zavodu nameravali začeti oktobra,²³ vendar se to ni uresničilo. Ker poslopje zavoda ni imelo ustreznega zaklonišča oziroma zaradi nevarnosti letalskih napadov, so od konca septembra gojence vsako jutro vodili v bližnjo vas Mahovnik, kjer so največkrat preživeli dan, zvečer pa so se vračali v Kočevje. Nekoliko drugače je bilo od 11. oktobra, ko so gojenci zaradi nevarnosti vojaških operacij v Kočevju v sosednji vasi Mahovnik preživljali tako dneve kot noči - evakuacija je trajala do 25. oktobra.²⁴ Po vrnitvi v matično ustanovo je vodstvo zavoda sklenilo, da bodo z začetkom pouka še malo počakali, saj zaradi uničenja železniške proge, ki je Kočevje povezovala z Ljubljano, in zaradi odrezanosti tudi od zaledja ni bilo mogoče vpoklicati vseh gojencev.²⁵ Šolsko leto 1943/44 se je tako začelo 6. decembra 1943. Pouk je obiskovalo 16 učencev, I. in II. oddelek po 5 učencev, III. oddelek pa 6. Obrtnih vajencev je bilo v zavodu 11.²⁶ Učenci so v šolskih klopeh preživeli le nekaj dni:²⁷ "Pouk v naši osnovni šoli, ki se je pričel 6. decembra, je bil že po treh dneh prekinjen zaradi znanih decembrskih dogodkov v Kočevju. Tistikrat je bil naš zavod zaradi svoje lege v središču bojev; v nedeljo 12. decembra pa ga je skoro do polovice porušila letalska bomba. Človeških žrtev izmed zavodskih prebivalcev v tistih dneh, hvala Bogu, ni bilo, pač pa smo prestali veliko strahu in groze."²⁸ Poslopje zavoda je bilo v bombardiranju močno poškodovano, večina sten je bila razpokanih, razbite so bile vse šipe, uničeno je bilo celotno pohištvo, zahodni del poslopja pa je bil popolnoma porušen. Uprava zavoda je najela delavce, da so prekopali ruševine, iz katerih jim je uspelo rešiti nekaj živil, obleke in posteljnine. Žal pa je bil uničen del zavodskega arhiva: zavodska kronika in fotografsko gradivo iz življenja, pouka in dela slepih učencev in gojencev. Uprava zavoda je naredila seznam uničenih in ukradenih predmetov ter ga predložila županstvu občine Kočevje in Pokrajinski upravi. Škoda na inventarju je bila ocenjena na 222.549,75 lir,²⁹ škoda, povzročena učiteljem in gojencem, pa 53.460 lir. Uprava je nato poskrbela za najnujnejša popravila: "Vsa ta popravila so seveda samo zasilna, toliko da streha drži dež in sneg in da je preostali del zavoda vsaj za silo uporaben tudi v mrzlem zimskem času. Tudi vodovod in električna napeljava sta popravljena in ubite šipe so nadomeščene. Celotni stroški in obnovitvena dela in odkopavanje ruševin znašajo do sedaj Lir 20.116,62 in so se krili iz lanskega proračuna."³⁰

²³ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 4. 12. 1943.

²⁴ Po kapitulaciji in odhodu italijanske vojske so že 9. 9. 1943 v Kočevje prišli partizani in aktivisti okrožnega odbora OF. Njihovo delovanje je Kočevje za nekaj tednov (na nek način) celo postavilo za prestolnico svobodnega ozemlja v Ljubljanski pokrajini. Nemška jesenska ofenziva, ki se je začela 18. 10. 1943, je za Kočevje epilog dosegla 24. 10., ko je nemška vojska vdrla v mesto in v njem vzpostavila svojo postojanko. Do začetka novembra je bila na Kočevskem uvedena oblast Operacijske cone Jadransko primorje.

²⁵ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 4. 12. 1943.

²⁶ Prav tam. Nekoliko drugačni podatki v ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 26. 6. 1944.

²⁷ Po nemški zasedbi Kočevja (konec oktobra 1943), so partizani in aktivisti OF delovali na osvojenem območju v okolici mesta. Slovenska partizanska vojska je nemško-domobransko postojanko v Kočevju napadla dvakrat (obakrat ji je na pomoč priskočilo zavezniško letalstvo), prvič 9. 12. 1943.

²⁸ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 23. 3. 1944.

²⁹ Končna ocena, ki jo je podal tehnični vodja okrajnega cestnega odbora, je znašala 241.018, 78 lir. Le za primerjavo: plače bančnih uradnikov so se gibale od dobrih 1100 do dobrih 1500 lir. V: Slovenski narod, št. 19, 8. 5. 1944, str. 3, Gibanje cen, mezd in zaposlitve v Ljubljanski pokrajini leta 1943.

³⁰ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 23. 3. 1944.

Po posredovanju Bogomire Dobovšek, upravnice zavoda, je šef Pokrajinske uprave z odlokom z dne 31. decembra 1943 odredil, "da se zavod začasno preseli v ljubljansko gluho-nemnico. Selitev naj se izvrši z vsem inventarjem, premičnine pa naj sprejme v varstvo okrajno glavarstvo."³¹ Te odredbe pa ni bilo mogoče izvesti, saj potovanje v Ljubljano, ki je bilo takrat možno samo s t. i. vojaškimi avtokolonami, ni bilo dovolj varno za selitev slepih otrok.

Zaradi napovedane selitve se pouk v osnovni šoli ni nadaljeval vse do konec aprila 1944, delo v pletarski delavnici se je začelo nekoliko prej, 1. februarja. Upraviteljica zavoda je s kolegi ves ta čas razmišljala o selitvi, predvsem kdaj in zakaj bi bil najboljši trenutek za ta podvig: "Če se bo selitev gojencev izvedla meseca junija, ko zaključujemo šolsko leto in itak že običajno grede otroci na počitnice, potem bo precej manj padla v oči in morda se nam bo posrečilo, da nam tja do jeseni še ne zasedejo tukajšnjih zavodskih prostorov v kake druge namene, da v tem času v miru pospravimo pridelke in z vsako kolono spravimo nekaj stvari v Ljubljano. Jeseni torej bi pa že začeli s poukom in zavodom kompletno v Ljubljani."³² Ker pomladi in poleti 1944 v Kočevju ni prihajalo do vojaških spopadov,³³ tudi selitev zavoda ni bila več nujno potrebna. Upravnica je za zapisnik povedala: "V tej zadevi sem se posvetovala s komisarjem kočevske občine in vojaškimi oblastmi, ki so mi zagotovili, da je upati, da čez poletje najbrže bivanje slepih otrok v Kočevju ne bo nevarno. In tako je zavod zaenkrat ostal v Kočevju."³⁴

Poleti 1944 so počitnice trajale tri mesece, večina gojencev jih je preživela v zavodu - bili so primerno zaposleni. V šolskem letu 1944/45 je bilo v šolo vpisanih 15 učencev. V prvi oddelek je bilo vpisanih 5 učencev, 1. oktobra sta bila pri pouku prisotna dva, v drugi oddelek je bilo vpisanih 5 učencev, prvi šolski dan so bili prisotni trije, v tretji oddelek je bilo vpisanih pet učencev, 1. oktobra 1944 sta bila v šolskih klopek navzoča dva.³⁵

* * *

V ljubljanski bolnišnici se je že v letu 1943 zdravilo več otrok in mladostnikov, ki so oslepeli zaradi vojnih poškodb. "Ker je zlasti pri pozneje oslepelih v resnici zelo važno, da se čimprej nauče čitanja in pisanja za slepe, je učiteljski svet mnenja, da bi bilo potrebno tem revežem takoj pomagati. Osnoval naj bi se v ta namen v gluho-nemnici v prostorih, še rezerviranih za naš zavod, oddelek za po vojni oslepele. Oskrbovalni stroški za te gojence bi se krili iz rednega zavodskega proračuna in bi niti ne predstavljali za proračun kakih izrednih izdatkov."³⁶ Tako so v ljubljanski gluho-nemnici v začetku leta 1944 stekle priprave na sprejem novih gojencev, pouk pod taktirko Franice Vrhunc, ki sta ji pomagala katehet Ivan Tomažič in učiteljica Milica Sivec, pa se je začel aprila istega leta. Ravnatelj glu-

³¹ Prav tam.

³² ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 28. 4. 1944.

³³ Po uspešni obrambi Kočevja konec leta 1943 je nemška vojska v prvih mesecih leta 1944 mesto spremenila v izredno utrjeno oporišče.

³⁴ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik 31. 8. 1944.

³⁵ Prav tam, Zapisnik, 2. 10. 1944.

³⁶ Prav tam, Zapisnik, 23. 3. 1944.

honemnice Mirko Dermelj je dal novoorganiziranemu Oddelku za slepe (novince) na razpolago štiri sobe, ki so bile že pred tem rezervirane za zavod za slepe otroke, hkrati pa je vsem gojencem nudilo popolno oskrbo. Upraviteljica kočevskega zavoda je na obisku v Ljubljani ugotovila, "da so slepi oskrbovanci, kar se tiče prehrane, za te čase naravnost najboljše oskrbovani. G. ravnatelj da na razpolago tudi potrebno stražniško osebje ter je vedno pripravljen pomagati in ustreči v vseh željah in potrebah v dejanju kakor tudi z nasveti."³⁷

Kljub hvaležnosti, da je ljubljanski oddelek za slepe lahko gostoval v gluho-nemnici, je v mislih članov učiteljskega zbora še vedno živela ideja o selitvi. Za prihodnost so načrtovali selitev zavoda v ustrezno stavbo, namenjeno samo slepim gojencem, zgradbo, ki bi ustrezala bivanjskim in izobraževalnim potrebam več desetletij. To odločitev so podprli z naslednjo utemeljitvijo: "Slepi otroci so po svoji duševni strukturi, izobražbeni možnosti in izobraženem cilju tako bistveno različni od gluho-nemih, da je skupno izobrazbeno vzgojno delo v istem zavodu zelo otežkočeno, zlati če ni dana možnost prostorno popolnoma ločiti slepe gojence od gluho-nemih. /.../. Načelo selitve /.../ ostane v principu še vedno aktualno."³⁸

V zvezi z osnovnimi in srednjimi šolami je prezident Rupnik oktobra 1944 izdal odredbo, ki je velevala, da se mora pouk ne glede na vojne razmere nadaljevati. Tako je tudi zavod za slepe začel kovati načrte za delo za novo šolsko leto tako v Kočevju kot tudi v Ljubljani. Vendar je bil že naslednji mesec, november, za življenje in delo v kočevskem zavodu odločilen: "Mesto je doživelo kombiniran napad iz zraka in iz gozda v dneh od 18. do 20. novembra.³⁹ 18. nov. je padla ena bomba tudi na zavod - in sicer na oni del, ki je bil prizadet že 12. dec. 1943, nekoliko lažja pa je padla pred zavod v razdalji kakih 5 m. Obe sta naredili znatno škodo na poslopju. Od zračnega pritiska, min in krogelj je bila zelo poškodovana tudi streha, ki je imela preko 300 lukenj. /.../ V takih razmerah ni bilo mogoče niti misliti, da bi se gojenci zopet vrnil nazaj v zavod, še manj, da bi bilo mogoče pričeti zopet s poukom in delom, nasprotno, bila je resno ogrožena varnost gojencev. O položaju sem se posvetovala z zavodskim učiteljstvom in predstavniki krajevnih oblasti, ki so mi svetovali selitev gojencev v Ljubljano in mi isti tudi omogočili. Dne 30. nov. smo se pripeljali v Ljubljano s tovornim avtomobilom vojaške avtokolone. Bilo je vsega 16 gojencev in 4 osebja. Vzeli smo s seboj lahko samo osebno prtljago. Večji del osebja je ostalo v zavodu v Kočevju, da čuva preostali inventar in poslopje in še nadalje vodi ekonomijo. 30. novembra smo ob pozni večerni uri potrkali na vrata gluho-nemnice in bili tu nad vse ljubeznivo sprejeti. /.../ 5. decembra - na god sv. Miklavža se je nato vršil v domačem zavodskem krogu gluho-nemnice nekakšen "slovesen pozdrav in sprejem" v bivališče gluho-neme mladine, kjer so gluho-nemi gojenci priredili slepim Miklavževo obdarovanje. /.../ Naši gojenci so se novega okolja in prostora kar hitro privadili in se udomačili. /.../ Božič smo praznovali kar v lepem razpoloženju. Na Sv. večer smo priredili /.../ lepo božičnico s petjem in recitacijami - ki smo jo potem ponovili za

³⁷ Prav tam, Zapisnik, 31. 8. 1944.

³⁸ Prav tam, Zapisnik, 31. 8. 1944.

³⁹ Drugi močan napad na nemško postojanko v Kočevju je slovenska partizanska vojska izvedla novembra 1944. XVIII. divizija je 18. 11. začela tridnevno obleganje mesta, prvi in tretji dan so ga spremljali letalski napadi, ki pa ni bilo uspešno. Več o napadu na Kočevje novembra 1944 v: Guštin, Osvoboditev Kočevske, str. 29sl.

bližnje znanke in prijatelje na Silvestrov večer. Tako se je - morda prvič - zglasila v gluhonemnici v zboru božična pesem."⁴⁰

V t. i. Zavodu za slepe otroke Ljubljana so po selitvi nadaljevali s poukom. Ker so si učenci obeh šol, šole za gluhe in šole za slepe učence, delili eno učilnico, je pouk potekal v izmenah. Slepí učenci so v šolskih klopih sedeli ob ponedeljkih, sredah in petkih popoldan in ob torkih, četrtek in sobotah dopoldan. Zaradi pomanjkanja prostora je bil moten praktični pouk gojencev - pletarski vajenci so namreč ostali brez svoje delavnice -, zaradi pomanjkanja živil pa je bil le na teorijo skrčen tudi gospodinjski pouk. Do konca vojne so dnevni ritem gojencev narekovali tudi alarmi,⁴¹ ki so naznanjali nevarnost letalskih napadov. Otroci so na zadevo gledali iz svojega zornega kota: "Nadvse čudovito pa je bilo, da so zaradi teh letalskih poletov sirene dajale alarm in s tem oznanjale konec mukotrpnega šolskega pouka. /.../ Zamislite si, kako je bilo fino."⁴²

20. aprila 1945 je Kočevje doživelo še en letalski napad, v katerem je bilo ponovno prizadeto poslopje zavoda: "S tem je postala vrnitev naše ustanove nazaj v prvotni dom v Kočevje nemogoča. Resno in nujno bo treba torej začeti reševati problem, kje najti nov, primeren dom za slepe otroke in mladino."⁴³ Oddelek za slepe novince pod streho ljubljanske gluhonemnice je tako ostal zatočišče slepe mladine vse do osvoboditve. Z odlokom ministrstva za prosveto je slepa mladina avgusta 1945 dobila nov dom (bivši notrdamski internat oziroma zavod De Notre Dame) na Mirju v Ljubljani. Institucija se je preimenovala v Zavod za slepo mladino v Ljubljani, od leta 1966 pa jo poznamo pod imenom Zavod za slepo in slabovidno mladino.⁴⁴

Vodstvo zavoda za slepe otroke in mladino si je za selitev v primernejše prostore, po možnosti v bližino prestolnice, prizadevalo ves čas bivanja in delovanja v Kočevju. In prav "letalska bomba, ki je padla na zavodsko poslopje, je bila vsekakor usodna za bodočnost naše ustanove s tem, da je povzročila odlok o selitvi zavoda za slepe otroke v /.../ Ljubljano."⁴⁵

Mojca Šorn

INSTITUTE FOR BLIND CHILDREN IN KOČEVJE (1941-1944) AND ITS RELOCATION TO
LJUBLJANA

S u m m a r y

In her contribution the author describes how World War II influenced the life and education at the institute for blind children and youth, which was called, since the occupation until its relocation to the capital in the end of 1944, the (Regional) Institute for Blind Children in Kočevje.

⁴⁰ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 13. 1. 1945 (prva seja po selitvi zavoda v Ljubljano).

⁴¹ Od 1. 1. 1945 do 24. 4. 1945 so prebivalci Ljubljane doživeli 100 alarmov, ki so trajali skoraj 200 ur, v: ARS, fond Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Prosvetni oddelek 1941-1945 (AS 199), f. 1001-1600, leto 1945, št. 1412-45.

⁴² France Žagar: Vojna, kaj je to? Utrinki mojega otroštva. Ljubljana 2005, str. 65.

⁴³ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 30. 4. 1945

⁴⁴ http://www.zssm-lj.si/si/kdo_smo/zgodovina/; 9. 4. 2009

⁴⁵ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 26. 6. 1944.

During the first few months after the occupation "the Institute was allowed to work undisturbed /.../ despite the hard new times"; however, its work was soon hindered by the lack of space. Namely, a part of the building was transformed into a military post office; later the Kočevje primary and secondary school were also located in the same facilities; and the life of the pupils was especially thrown off track by the aerial attacks. On 12 December 1943 the Institute was struck by a bomb and damaged severely. The manager reported this to the Regional Administration. On 31 December 1943 the Head of the Regional Administration ordered that the Institute in question be relocated temporarily to the institute for the deaf-mute in Ljubljana. Due to the unstable situation in the field, the relocation was postponed until the repeated bombing of the Institute in November 1944. When on 30 November 1944 the newcomers from Kočevje finally knocked on the door of the institute for the deaf-mute, they were welcomed warmly. Modest but pleasant facilities, named the Department of Blind Novices, waited for them and remained their refuge until the liberation. In August 1945, with the decree of the Ministry of Education, the blind youth moved to their new home (the former Institute de Notre Dame) in Mirje, Ljubljana.

1.01
Prejeto 5. 5. 2009

UDK 332.14(497.1=163.6)

Žarko Lazarevič*

Prostor, gospodarstvo in razmerja. Jugoslovanski ekonomski prostor in Slovenci

---

IZVLEČEK

V razpravi avtor obravnava percepcije jugoslovanskega ekonomskega prostora pri Slovencih. Temeljna teza se glasi, da percepcija jugoslovanskega gospodarskega prostora pri Slovencih ni bila enoznačna, temveč ambivalentna. Šlo je za balansiranje med dvema kompleksnima in strukturno različnima izbira. Na eni strani za samozadostnost in lagodnost malo zahtevnega in v razvojno dinamičnem smislu nespodbudnega jugoslovanskega trga. Na drugi strani pa za zahteve po internacionalni kompetitivnosti slovenske ekonomije, kar so pogojevali s prenosom pristojnosti za kreiranje ekonomske politike na republiško raven.

Ključne besede: Slovenija, Jugoslavija, gospodarstvo, gospodarski razvoj, Slovenci

ABSTRACT

SPACE, ECONOMY AND RELATIONS. YUGOSLAV ECONOMIC SPACE AND SLOVENIANS

In the following discussion the author focuses on the Slovenian perceptions of the Yugoslav economic space. The basic thesis states that the Slovenian perception of the Yugoslav economic space was not uniform, but ambivalent. It involved seeking balance between two complex and structurally different choices. On one hand there was self-sufficiency and comfortableness of the undemanding and, in the developmental and dynamic sense, unstimulating Yugoslav market. On the other hand there were demands for the international competitiveness of the Slovenian economy, subject to transferring the competences for the creation of the economic policy to the level of the republic.

Key words: Slovenia, Yugoslavia, economy, economic development, Slovenians

---

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: zarko.lazarevic@inz.si

Prav nič posebno izvirno ni že v uvodu zapisati ugotovitev, da je bila jugoslovanska država že ob svojem nastanku, milo rečeno, silno neizenačena. Različna preteklost, to je pripadnost različnim državnim skupnostim, pripadnost različnim tradicijam, kulturnim in civilizacijskim krogom, je že ob prvih začetkih skupnega življenja v novi državi vnašala seme nenehnih konfliktov, če ne razdora. Posamezni predeli so bili na zelo različnih stopnjah družbenoekonomskega razvoja, da jih je bilo komajda mogoče razumeti. Medtem ko so bila določena področja že integrirana v širši gospodarski prostor in so meje svojega ekonomskega udejstvovanja širila na območje cele države, so druga, nasprotno, ostajala omejena na lokalne okvire, v katerih so še vedno prevladovale najbolj preproste oblike gospodarske menjave. Tako so na eni strani določena območja že krepko zakoračila industrijski družbi naproti in ob tem že imela vzpostavljene infrastrukturne pogoje, na drugi strani pa so nekatera območja po svojih značilnostih ostajala še globoko zavezana tradicionalni gospodarski strukturi. Medtem ko so na nekaterih območjih zaradi bolj razčlenjene socialne strukture vrednote industrijske družbe že začele prevladovati, so bile drugod še vedno v ospredju vrednote tradicionalne agrarne družbe. Prav tako je bila gospodarska pobuda na nekaterih področjih v območju predvidljivega tveganja, drugod pa jo je zavirala izrazita negotovost. Medtem ko so določena področja zaznavala majhno razliko med formalnimi in neformalnimi oblikami obnašanja v gospodarskem življenju, pa je bil drugod razkorak med tema dvema kategorijama mnogo večji. Tovrstno naštevanje bi lahko še nadaljevali, pa ne bi izčrpali vseh jugoslovanskih gospodarsko-socialnih kontrastov. Ob vsem tem pa velja neprestano imeti pred očmi dejstvo, da je bila linija teh kontrastov in nasprotij več kot očitno načrtana z geografsko umestitvijo jugoslovanske države - potekala je od severozahoda proti jugovzhodu. Severozahodni predeli so odstopali navzgor, jugovzhodni pa navzdol od jugoslovanskega povprečja.¹

To pahljačo razlik je nujno treba upoštevati pri tematizaciji razprave o slovenskem dojemanju jugoslovanskega ekonomskega prostora. Že na samem začetku jo moramo vgraditi v osnovno izhodiščno trditev. In ta trditev predstavlja konceptualizacijski okvir, znotraj katerega tolmačimo dinamičnost zaznav v zgodovinski perspektivi. Vsakokratna problematizacija navedenega vprašanja se namreč ne more in ne sme izogibati celotnemu socialnemu, političnemu in ne nazadnje gospodarskemu kontekstu. To seveda tudi pomeni, da je izjemno težko (morebiti celo nemogoče) ločevati odnos do samega ekonomskega prostora od enake relacije v primeru državne gospodarske politike, ki je zaznamovala dogajanje na tem prostoru. V spletu teh vzročno-posledično povezanih kategorij se je oblikovalo tudi dolgoročneje obravnavanje tega prostora. V nasprotnem primeru tvegamo, da nam izostane celovitost, kajti ravno ta položaj je določal tudi dojemanje jugoslovanskega gospodarskega prostora v zgodovinski dimenziji pri Slovencih. Različni vstopni/izhodiščni položaji so določali tudi relativnostni gospodarski položaj posameznih jugoslovanskih pokrajin v jugoslovanskem nacionalnem gospodarskem prostoru. Se pravi, da vzpostavljamo povezavo med relativnostnim gospodarskim položajem in prevladujočo oziroma prevladujočimi zaznavami jugoslovanskega ekonomskega prostora v času in prostoru. Prav gotovo pa že na tem

¹ Žarko Lazarević: *Gospodarski vidiki slovenskega življenja v Jugoslaviji do druge svetovne vojne*. V: *Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji*. Ljubljana-Skopje 1999, str. 56.

mestu ni odveč opozorilo, da ekonomski vidik pri vstopanju Slovencev v jugoslovansko državo ni igral velike vloge, kar pa seveda še zdaleč ne pomeni, da kasneje ni bilo drugače.

* * *

S to trditvijo nikakor ne želim zanikati zanimanja slovenskih gospodarskih krogov za sodelovanje z območji, ki so pozneje prišla v sestav jugoslovanske države. Že nekje od preloma 19. v 20. stoletje lahko na slovenski strani opazimo povečano zanimanje za "jugoslovanski" gospodarski prostor. Seveda ne v smislu tistega po letu 1918, temveč v smislu trialističnega "jugoslovanstva", se pravi južnoslovanskih območij znotraj habsburške monarhije. Začela so se slovenska vlaganja v Hrvaško in Bosno. Najbolj izrazito je v tem primeru izstopalo bančništvo² kot predhodnik oziroma znanilec večjega nastopa podjetij iz drugih branž. Da se je to dogajalo v prvem desetletju 20. stoletja, tudi ni presenečenje. Sledilo je namreč pomembnim gospodarskim spremembam v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja v slovenskih deželah, ko je gospodarski razvoj znotraj splošne konjunktore dobil hitrejši pospešek.³ S koncentracijo kapitala je nastalo nekaj močnejših bančnih in industrijskih delniških družb, ki so bile sposobne svoj ekonomski prostor širiti predvsem na Hrvaško. Drugje so praviloma, zaradi bolj konkurenčnega okolja in lastne nezadostne kompetitivnosti, ostajale omejene na slovenski etnični prostor. Hrvaški in bosanski trg sta ponujala možnosti ekonomske rasti. Temu ekonomskemu gibalbu se je pridruževal tudi politični dejavnik. Pri ocenjevanju teh procesov namreč ne smemo prezreti tudi politične naklonjenosti hrvaškega in bosanskega okolja.

Tako se je že pred nastankom jugoslovanske države vzpostavilo osnovno razmerje. Hrvaška kot pomemben trg slovenskega gospodarstva je v ekonomski zaznavi predstavljala dopolnitev medsebojne politične naklonjenosti. Že takrat se je torej izpostavil značilen pojav, da je bila za Slovenijo jugoslovanska dimenzija že sodelovanje s Hrvaško. Prek Hrvaške se je Slovenija navezovala na jugoslovanski prostor. Najbolj izrazito je bilo to v političnem pogledu pred prvo svetovno vojno in tako je bilo nato v ekonomiji oziroma pri ekonomskem vživljanju v jugoslovansko nacionalno-ekonomsko območje.

* * *

Kot smo že omenili, gospodarska plat ni bila v ospredju pri vstopanju v jugoslovansko državo. Ko pa je bila ta odločitev sprejeta, so začutili potrebo po podrobnejši utemeljitvi. Odnos do novega gospodarskega prostora je tako izrazil Milko Brezigar. V knjigi *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*,⁴ ki je izšla neposredno pred vstopom v jugoslovansko državo, je na temelju dotedanjih izkušenj predstavil svoje videnje gospodarskih odnosov s Hrvaško, kar je glede na kasnejši kontekst treba brati kot jugoslovanski prostor. Na načelni ravni je seveda

² Žarko Lazarević: *Oris razvoja slovenskega bančništva do prve svetovne vojne*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1999, št. 2, str. 75-90.

³ Žarko Lazarević: *Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu*. V: *Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti*. Ljubljana 1998, str. 273-277.

⁴ Milko Brezigar: *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje 1918.

poudaril dopolnjujočo gospodarsko strukturo. Večji agrarni značaj Hrvaške/Jugoslavije je videl kot pomembno dopolnilo večjemu relativnemu deležu industrije v Sloveniji. Slovenija naj bi se povsem odprla za uvoz kmetijskih pridelkov in izdelkov, in to brez bojazni za lastno kmetijstvo. Prej nasprotno, prepričan je bil, da bo jugoslovanska konkurenca spodbudila slovenske kmete, da bodo z posodabljanjem in sledečo večjo ekonomsko učinkovitostjo pridelave in priraje nadknadili in preseglji konkurenčne prednosti predvsem slavonskih in vojvodinskih kmetov. Prav tako je bil prepričan, da bo na kmetijskem področju prišlo do delitve dela, višje ravni obdelave kmetijskih pridelkov naj bi opravljali v Sloveniji zaradi bolj razvitega industrijskega sektorja. S tem je odprl tudi drugo stran bodočih gospodarskih odnosov. Izpostavil je prepričanje, da bo notranje povpraševanje pospeševalno gibalo slovenske industrializacije, ki bi bila v vzajemnem odnosu spet v korist hitrejšega gospodarskega napredka drugih jugoslovanskih območij. Njegova osnovna teza je torej bila, da bosta medsebojna trgovina in tesnejše sodelovanje spodbudila hitrejši gospodarski razvoj nove države.

Z nastankom jugoslovanske države se je spremenil tudi relativnostni položaj nekdanjih območij habsburške monarhije. Slovenija in Hrvaška sta na mah postali gospodarsko in tehnološko najnaprednejši del države, kraji in prebivalstvo v povprečju med najbogatejšimi v državi. In to kljub temu, da so bili njihovi dotedanji gospodarski dosežki v habsburškem okviru⁵ ali kasneje v 20. stoletju v mednarodnih okvirih precej skromni.⁶ Brez vpliva na samozavest, predvsem politično, to gotovo ni moglo ostati. Sprememba relativnostnega položaja v politično, kulturno in gospodarsko sila raznorodni državi je imela večplastne posledice, zlasti na fiskalnem področju. Slovenija in Hrvaška sta postali v Jugoslaviji neto plačniki, kar je bil povod nenehnih političnih sporov. Vir tovrstnih prepričanj je bil v političnem in gospodarskem nesorazmerju v državi, in to ne glede na tip gospodarske ureditve, pred drugo svetovno vojno in v komunistični različici po letu 1945. Politično moč je imel Beograd, ekonomsko pa Slovenija in na Hrvaška. NosiLCi politične premoči torej niso zmogli tudi ekonomske nadvlade. V primerjavi s habsburško monarhijo je torej nastopila nova dimenzija, manj razviti naj bi določali pogoje gospodarjenja. Srbska stran je z obvladovanjem državnih mehanizmov skušala uravnovešati ekonomsko nekonkurenčnost. Navzven se je ta spopad kazal kot spopad med centralistično in avtonomistično oziroma decentralizirano zasnovo družbenega mehanizma.

Sprememba relativnih cen, tako po letu 1918 in njihovo popačenje po letu 1945 v pogojih socialistične ekonomije, je vplivala na relativnostni položaj posamezne pokrajine/republike znotraj jugoslovanskega nacionalnega gospodarstva. Učinki, ki niso bili prav nič enoznačni, so močno vplivali na slovensko videnje jugoslovanskega ekonomskega prostora. Pridobitve na gospodarskem področju so bile pozitivne in negativne. Pozitivne za neagrarne dejavnosti, manj za agrarne. Pri teh se Brezigarjeva pričakovanja niso povsem uresničila. Teh dejstev so se v

⁵ Razkorak zgovorno kaže podatek, da je v letu 1910 npr. slovenski bruto proizvod na prebivalca jugoslovanskega preseagal za trikrat. Slovenski bruto proizvod na prebivalca leta 1910 je dosegal 220 \$, v južnih predelih Jugoslavije pa 70 do 80 \$. Toussaint Hočevar: *The Structure of the Slovenian Economy 1848-1963*. New York 1965, str. 114.

⁶ David Good, Tongshu Ma: *The economic growth of Central and Eastern Europe in comparative perspective 1870-1989*. V: *European Review of Economic History*, 1999, št. 2, str. 103-137; Angus Maddison: *The World Economy. Historical Statistics*. Paris 2003.

Sloveniji dobro zavedali. V času med obema vojnama bi bilo težko najti koga, ki ne bi priznaval pomena jugoslovanskega trga za slovensko gospodarstvo.⁷ Tudi kritičnih besed na račun ekonomskega nacionalizma ni bilo slišati. Nasprotno, pohvalnih in odobravajočih je bilo zelo veliko, saj je šel v prid domači gospodarski podjetnosti. Vsekakor pa podobe ne smemo idealizirati. Obstajalo je tudi nezadovoljstvo, in to kar precej razširjeno. Fiskalno področje je bilo že tako, pridruževal pa se je tudi občutek prikrajšanosti na področju javnih naročil, zlasti vojaških nabav, in državnih investicij. Čeprav so v tridesetih letih slutili, da se neto odliv iz Slovenije povečuje, pa so presojali, da je na koncu bilanca še vedno ugodna. Zato v Sloveniji ni bilo tako burnega odziva na jugoslovansko ekonomsko stvarnost kot v hrvaškem primeru z znamenito knjigo "Ekonomska podloga hrvatskog pitanja", čeprav so se enaka vprašanja odpirala tudi v slovenskih medijih.⁸

V citirani knjigi je Rudolf Bićanić skušal "znanstveno utemeljiti" ekonomsko plat hrvaških zahtev po notranjepolitični preureditvi države. Temeljno Bićanićevo stališče, za katerega išče argumentacijo skozi celotno knjigo, je ocena, da je srbska oblast s političnim nadzorom državnih mehanizmov in poudarjeno vloge države v gospodarskem življenju spravila v ekonomsko podrejen položaj Hrvaško in z njo tudi Slovenijo, Bosno in Vojvodino. Obvladovanje državnih mehanizmov z različnimi ukrepi, predvsem na finančnem področju, naj bi pripomoglo k stanju, ko naj bi se že kazala težnja prenosa ekonomske moči v Beograd, to je v politično središče države.⁹

Tudi srbski odgovor Rudolfu Bićaniću¹⁰ v Sloveniji ni imel večjega odmeva. Bićanićevo knjigo je namreč na srbski strani izzvala množico odmevov, replik ali ugovorov, ki so leta 1940 izšli v knjigi "Istina o ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja" z zelo jasnim podnaslovom "Odgovor g. dr. Bićaniću". Množico člankov bi lahko povzeli v ogorčenju srbske strani, da naj bi Hrvaška (in tudi Slovenija) pridobila nov trg in s tem priložnost hitrejšega gospodarskega razvoja. V okolju protekcionistične gospodarske politike naj bi Hrvaška (Slovenija) še povečala konkurenčne prednosti pred Srbijo zaradi bolj uravnovešene gospodarske strukture. Medtem ko je bila Hrvaška (Slovenija) že deloma industrializirana, pa je bila Srbija še vedno krepko prevladujoče agrarna dežela. Z novo državo naj bi največ pridobili severni jugoslovanski kraji. V spremenjenih razmerah po letu 1918 naj srbsko gospodarstvo zaradi močne hrvaške/slovenske konkurence ne bi moglo v celoti izkoristiti vseh sistemskih spodbud, v ekonomskem smislu paternalistične države z jasno izraženo težnjo po zaščiti nacionalnih ekonomskih interesov oziroma krepitvi domačega podjetništva v industriji.

⁷ Značilne so bile besede: "v teku desetih let izvršil se je v Sloveniji velik preokret, /.../ da je želja po industrializaciji po prevratu okupirala naše ozemlje. Vzrokov za ta nenadni preokret je bilo več. Prvič smo bili odsekani od bivše Avstrije, ki nas je z industrijski proizvodi po večini zalagala, in je obstajalo upanje, da bodo izdelki domače industrije dobili živahen odjem. Drugič je struktura nove države z eminentno agrarnim značajem sama spodbujala k industrializaciji." Janko Jovan: Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije. V: Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana 1928, str. 485.

⁸ Žarko Lazarević: Dojemanje stvarnosti - stvarnost dojemanja. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2006, št. 1, str. 145-154.

⁹ Rudolf Bićanić: Ekonomska podloga hrvatskog nacionalnog pitanja. Zagreb 1938.

¹⁰ Istina o ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja. Odgovor g. dr. Bićaniću. Beograd 1940.

V kontekstu časa so stališča, izražena v obeh knjigah, čeprav v izhodiščnih tezah diametralno nasprotna, povsem razumljiva. Predstavljena polemika po vsebinski plati ni presenečenje. Gre za ilustracijo stanja duha v državi. Polemika je pričala o različnem dojemanju stvarnosti in različni stvarnosti dojemanja dejstev. Podrobna primerjava obojih nasprotujočih si stališč pokaže, da so nasprotja in spori izvirali že od prvih dni jugoslovanske države. Pričajo o različnem videnju in občutenju države. Hkrati pričajo tudi o velikih spremembah v relativnostnem položaju posameznih pokrajin v jugoslovanski državi. In ravno v tem se skriva ključ za razumevanje tako nasprotujočih si stališč. Šlo je za vprašanja, ki so imela pridružen prvovrstni politični naboj, še zlasti v večnacionalni državi z izjemno velikimi regionalnimi razlikami, ob hkratni neizenačeni gospodarski strukturi. Tovrstne razprave so bolj ali manj izrazito redno spremljale politično in gospodarsko življenje od nastanka države naprej. Hrvaška politika se je zaradi svoje velikosti, gospodarske moči in središčne lege Hrvaške prizadevala za prevlado ali vsaj delitev oblasti s srbsko stranjo, kar ji je z ustanovitvijo Banovine Hrvaške tudi uspelo. Slovenska politika ni imela ambicij po vodilni vlogi; zavedala se je svoje omejene relativnostne teže. Zadovoljila se je s položajem jezička na tehtnici srbsko-hrvaških neuravnovešenih razmerij in s spodbudami jugoslovanskega trga.

Zato se je tudi vprašanje jugoslovanskega ekonomskega prostora v Sloveniji zastavljalo drugače, kar ni izključevalo izrazov nezadovoljstva. Centralizmu in državnemu intervencionizmu tudi v Sloveniji niso bili naklonjeni. Od tod izvirajo želje po večji decentralizaciji države. Najbolj se je to pokazalo ob ustanovitvi posebne hrvaške enote, Banovine Hrvaške. Takrat je tudi v Sloveniji nastal projekt posebne slovenske enote, Banovine Slovenije.¹¹ Njeno gospodarsko utemeljitev je podal Andrej Gosar, ki je odločno zavračal pomisleke, da sprememb ne bi smeli terjati zaradi bojzani pred izgubo trga. Tovrstna svarila so prihajala iz vrst gospodarstvenikov. Jasno je opozoril, da zaradi kratkoročnih gospodarskih koristi ali morebitnih izgub na drugi strani ni mogoče vnaprej zavračati ali zavreči zahtev po decentralizaciji države. Interesi skupnosti so nad interesi posameznih podjetij oziroma podjetnikov. Gosar je naredil korak naprej in povsem nedvoumno zatrdil, da je edina pot za dolgoročno ohranjanje ali večanje slovenskega deleža na jugoslovanskem trgu ravno reforma države v smeri decentralizacije, tudi na gospodarskem področju. Njegovo izhodišče je namreč bilo, da jugoslovanska unitarno zasnovana gospodarska in socialna politika ne upošteva v zadostni meri slovenskih interesov, potreb in posebnosti. Zato bi bila potrebna posebna, slovenska gospodarska in socialna politika,¹² ki pa bi bila mogoča le z jasno razmejitvijo pristojnosti med centrom in banovinami. Prepričan je bil, da je centralistična ureditev države dajala osrednjim oblastem veliko več možnosti za pospeševanje industrializacije drugih predelov države, kot bi bilo to mogoče ob enakomernejši ("pravičnejši") razdelitvi politične in finančne moči po vseh pokrajinah države. Industrializacije drugih predelov države ni zavračal, nasprotno: pozdravljal ga je. Nesporo se mu zdelo, da nimajo druge poti za reševanje nakopičenih gospodarsko-so-

¹¹ Jurij Perovšek: Srbi vladajo, Hrvati razpravljajo, Slovenci plačujejo : mit in resničnost prve Jugoslavije. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2004, št. 2-3, str. 405-427.

¹² Andrej Gosar: Osnovna narodnogospodarska in socialna vprašanja Slovenije. Bohinjski teden. Zbornik predavanj akademskega kulturno-socialnega tedna SKAD Zarje v letu 1939. Ljubljana 1940, str. 89-102.

cialnih stisk prebivalstva. Vendar pa je ob tem terjal, da Slovenija z decentralizacijo pridobi oblastne vzvode, da bi se bila sposobna prilagajati novim razmeram, da bi lahko z ukrepi ekonomske politike spodbudila krepitev konkurenčnih prednosti slovenskih podjetij in s tem tudi ohranjala svoj delež na jugoslovanskem trgu.¹³

Za resno reformo jugoslovanske države v Beogradu ni bilo posebnega posluha. Kmalu je tudi vojna grožnja zasenčila še tako skromna prizadevanja.¹⁴ Zato pa je vprašanje centralizma in pristojnosti posameznih jugoslovanskih pokrajin, republik po drugi svetovni vojni, še naprej ostalo ena osrednjih točk, ki so določale slovensko videnje jugoslovanskega ekonomskega prostora. Čeprav je po drugi svetovni vojni šlo za drugačen gospodarsko-politični kontekst, pa so se porajali domala enaki pomisleki. Gosarjevo pisanje s konca tridesetih let se je izkazalo za upravičeno. Zlasti njegove trditve iz leta 1940, da centralistična ureditev omogoča nesorazmerno hitro industrializacijo drugih jugoslovanskih predelov. V razmerah centralnoplanske ekonomije, ki so jo po letu 1945 za desetletje uveljavili jugoslovanski komunisti, se je na načelni in praktični ravni začelo dogajati tisto, pred čemer je svaril Gosar.

Bistvena programska točka Komunistične partije Jugoslavije je bilo nacionalno vprašanje. Komunistična partija je obljubljala preureditev države v skupnost enakopravnih narodov. Enakopravnost v tedanjem jeziku in pojmovanju ni pomenila le politične enakopravnosti, to je možnosti enakopravnega soodločanja o skupnih in samostojnega odločanja o lastnih zadevah. Nova oblast je definicijo nacionalne enakopravnosti dvignila na višjo raven. Narodno enakopravnost so namreč razširili oziroma celo pogojevali z ekonomsko in socialno enakopravnostjo.¹⁵ To stališče je v praksi pomenilo težnjo po izenačenju ravni gospodarskega in socialnega razvoja v državi. In ta težnja, ki se je izrazila v večjem prelivanju sredstev prek centra kot pred drugo svetovno vojno,¹⁶ je bila v političnih krogih in javnosti dojeta kot zaviranje gospodarskega in socialnega razvoja, kot onemogočanje spodbudne nujno potrebnih sprememb oziroma reform v Sloveniji.¹⁷

¹³ Andrej Gosar: Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940.

¹⁴ Perovšek, n. d., str. 405-427.

¹⁵ Kosta Mihailović: Regionalna stvarnost Jugoslavije. Beograd 1990, str. 22.

¹⁶ Približni izračuni kažejo, da je bil odliv sredstev iz Slovenije v letu 1938 približno 3% narodnega dohodka. Do te številke smo prišli s sklepanjem, da je bil delež Slovenije v jugoslovanskem narodnem dohodku približno 15%, po analogiji na razmere v letu 1952. V letu 1938 pa je jugoslovanski narodni dohodek znašal skorajda 48 milijard dinarjev (Jugoslavija 1918-1988, str. 95), slovenski delež (15%) bi torej pomenil dobrih 7 milijard dinarjev. Neto odliv sredstev iz Slovenije pa je po Gosarju (Banovina Slovenija. Ljubljana, 1940) znašal 210 milijonov dinarjev, kar pomeni slabe 3% slovenskega narodnega dohodka v letu 1938. Za ponazoritev rasti obremenitve pa naj navedemo še podatke iz konca osemdesetih let. Tako je v letu 1986 znašal neto odliv sredstev 8,8%, leta 1987 6,8%, leta 1988 9,8% in leta 1989 6,4%. Do teh podatkov smo prišli z ustreznim izračunom, tako da smo neto odliv primerjali s podatki o narodnem dohodku, vse skupaj izraženo v tekočih cenah. Podatke o neto odlivu sredstev in o narodnem dohodku je moč najti v Statističnem letopisu Republike Slovenije za leto 1991, str. 167 in 174.

¹⁷ To stališče so utemeljevali s podatki, ki so kazali, da je Slovenija zaostajala v rasti bruto družbenega proizvoda za drugimi v državi; pričakovali so tudi padec pod državno povprečje pri rasti obsega proizvodnje. Čutili so se prikrajšane pri investicijah. V času od konca vojne do konca petdesetih let je Sloveniji pripadlo le 14% investicij ne glede na več kot 40% izrabljenost t. i. "osnovnih sredstev". Zaskrbljujoče je bilo predvsem to, da je v izrabljenosti vodila predelovalna industrija, ki je opravila pretežni del menjave na jugoslovanskem trgu (Arhiv Republike Slovenije, fond Vlada Republike Slovenije, Kabinet Viktorja Avblja (AS 223), fasc. 1.; navajano po Jože Prinčič: V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme (1955-1970). Ljubljana 1999, str. 165-175.

To stališče je bilo stalnica, utemeljevali pa so ga na različne načine. Za ponazoritev si oglejmo opredelitev Staneta Kavčiča. Izbor ni naključje, saj gre za pomembno osebnost iz slovenskega političnega življenja po drugi svetovni vojni, zlasti v šestdesetih in začetku sedemdesetih let. Avgusta 1964 je namreč Kavčič izdal brošuro, v kateri je opredelil slovenska stališča do aktualne gospodarske politike v državi in s tem tudi do slovenskega položaja v njej. Njegovo jasno stališče je bilo, da se politična razhajanja koncentrirajo ravno na področju ekonomije in da ekonomija postaja prvovrstna politična tema. Po njegovem mnenju je to različnost in posledično konfliktnost interesov nujno upoštevati pri kakršni koli razpravi o gospodarski politiki. Konfliktnost interesov je izhajala iz različne gospodarske in socialne strukture med jugoslovanskimi sestavnimi deli. Prepričan je bil, da s starimi prijemi (centralizacijo!) ni mogoče reševati aktualnih težav. Zato je terjal spremembo gospodarske politike, vendar v zahtevah po prehodu v "intenzivno gospodarjenje" ni videl ovire za napredek drugih v državi. Izrecno je tudi poudaril, da je razvoj manj razvitih v korist razvitih republik, vendar pa da mora biti prispevek v ta namen uporabljan bolj pregledno.¹⁸

Tudi Kavčič je tako kot Gosar pred vojno terjal upoštevanje gospodarsko-socialnih značilnosti posameznih republik pri oblikovanju gospodarske politike na zvezni ravni. Svoja videnja je še bolj razvil v času, ko je postal predsednik slovenske vlade. V Sloveniji je v šestdesetih letih postal najbolj izpostavljen nosilec idej o potrebnosti reforme gospodarskega sistema z vnosom elementov tržnosti. V ospredje so prišla razmišljanja o pomenu dvigovanja produktivnosti dela, trga, povpraševanja, tehnološkega inoviranja, predelovalne industrije, izvoza, storitvenega sektorja, tesnejšega povezovanja z zahodnimi ekonomijami. Slovenijo se je v tem konceptu znotraj jugoslovanskega gospodarskega prostora videlo kot gonilno silo, ki bi na temelju prestrukturiranega in uspešnega gospodarstva lahko bolj učinkovito podprla tudi razvoj manj razvitih republik. Vendar pa bi bilo v začetku treba nekoliko zmanjšati slovenske prispevke za manj razvite. Jugoslovanska gospodarska integracija naj bi potekala brez prisile centra, iz ekonomskih pobud.¹⁹

Ta koncept je izhajal iz želje po optimizaciji slovenskih prednosti znotraj jugoslovanskega gospodarskega prostora. Tehnološkemu preseganju in višji ravni gospodarske učinkovitosti je pridruževal ekonomizacijo geografskega položaja v smislu transportne logistike. V tem svojem hotenju je bila Slovenija, kot pred drugo svetovno vojno, zaradi relativne teže seveda omejena. Ni mogla izpostavljati svoje centralne lege kot, denimo, Hrvaška ali Srbija, ki sta gravitacijsko bolj osrednji položaj vgradile tudi v svoje ekonomske koncepte. Skozi to pozicijo sta, izhajajoč iz lastne prevladujoče gospodarske strukture, želeli prenesti ekonomsko težišče države na svoja področja in na ta način določati smer in dinamiko razvoja na državni ravni. Tako je bil v Srbiji široko sprejeman t. i. "donavski razvojni koncept", na Hrvaškem pa je bil stalnica jadranski razvojni koncept. V donavskem razvojem konceptu so bile kot prioritete oziroma kot primerjalne prednosti v ospredju metalurgija, bazična kemična industrija in seveda kmetijstvo in nanj navezana živilska industrija. Nasprotno je bilo po jadranskem konceptu zaznavno preusmerjanje proti Zahodu,

¹⁸ Prinčič, n. d., str. 270. Stane Kavčič: Komunisti danes. Ljubljana 1964, str. 44-54.

¹⁹ Božo Repe: "Liberalizem" v Sloveniji. Ljubljana 1992, str. 40-46; Neven Borak: Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije. Ljubljana 2002, str. 24-35.

poleg tega pa je vseboval znatno manj deklarativno opredeljenih panog kot razvojnih priorit. Koncept je izhajal v prvi vrsti iz hrvaških potreb, iz hrvaške potrebe po gospodarski in prometni integraciji, pri čemer je zaradi svoje specifične lege morala nujno vključevati tudi Bosno in Hercegovino.²⁰

Po mnenju Kavčičevega kroga sta bila Jugoslavija in njen trg slovenski življenjski prostor, vendar pa to ni izključevalo samozavestnih zahtev po spremembi odnosov državi. Pristojnosti zvezne države naj bi prenesli na republike, da bi tako Slovenija dobila priložnost bolj samostojno uravnavati lastni gospodarski razvoj.²¹ Besede so bile sicer drugačne, a po sporočilu presenetljivo podobne Gosarjevim pred drugo svetovno vojno.

Zahteva po delni preusmeritvi slovenske gospodarske menjave na zahodne trge in zaradi tega po prestrukturiranju slovenskega gospodarstva je močno razburila bolj dogmatsko usmerjeno strujo v komunistični partiji. V svoji kritiki so snovalcem drugačne razvojne vizije Slovenije in s tem pogojevanim preurejanjem odnosov v jugoslovanskem gospodarskem prostoru očitali odmik od dotedanje politike podpiranja razvoja manj razvitih v državi. Pot, ki so jo predlagali snovalci nove strategije, so opisovali kot preveč nepredvidljivo in tudi škodljivo za aktualno državno ureditev. Preveč naj bi se poudarjalo posebne slovenske interese na račun skupnih. Padel je očitek, da se ne zavedajo prednosti enotnega jugoslovanskega trga (Kardelj). Zlasti so se angažirali v dokazovanju "stvarne" višine odliva sredstev iz Slovenije, ki naj bi bil vsaj za polovico manjši od razglašane. Opozarjali so, da je Jugoslavija vitalen trg za slovensko industrijo, ker Slovenija "ne bi mogla prodajati svojega blaga po tako ugodnih (to je visokih) cenah drugje" (Popit). Iz tega so nato izpeljali sklep, da je "primanjkljaj" v odnosih Slovenije s preostalo Jugoslavijo še nižji. Vanj naj namreč ne bi všteli še prilivov na račun razlik relativnih ravni cen med notranjim in zunanji trgi.²²

Odliv finančnih sredstev iz Slovenije prek fiskalnega sistema ali mimo njega je bilo namreč politično izjemno občutljivo vprašanje, ki je dodobra odmevalo v javnosti. Splošno sprejeta zaznava tega problema v javnosti je bila nedvoumna. Namreč, da je neto odliv sredstev iz Slovenije prevelik in da to predstavlja pomembno prepreko pri gospodarskem razvoju Slovenije. Politik, ki so trdili nasprotno, niso želi naklonjenosti javnosti. Kavčičeva vlada je bila leta 1972 odstavljena, njeni načrti pa so zlagoma delno ali povsem izginili iz uradnih dokumentov. Pa vendar so bila njihova prizadevanja na neki način uresničena. Z veliko ustavno reformo leta 1974 so bile številne pristojnosti prenesene na republiško raven, krepila se je "ekonomska suverenost" republik. Da bi to decentralizacijo nekako uravnovesili, je zakonodajalec v ustavo in v mnoge zakone vnesel številne določbe o enotnosti jugoslovanskega trga. Skrb za delovanje tega enotnega trga pa so poverili osrednji vladi v Beogradu in njenim organom.²³

²⁰ Borak, n. d., str. 24-35.

²¹ Jože Prinčič, Neven Borak: Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970-1991. Ljubljana 2006 (dalje Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo), str. 189.

²² Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 170-174.

²³ Jože Mencinger tako navaja, da so delovanje enotnega jugoslovanskega trga uravnavali poleg ustave še 103 členi v 16 zveznih zakonih. Jože Mencinger: Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo. V: Nova Revija, 1990, št. 95, str. 492.

Za sedemdeseta leta je tako značilen proces vzpostavljanja t. i. "republiških/nacionalnih ekonomij". V praksi se je proces izražal v težnjah zapiranja gospodarskega življenja znotraj republiških meja, kar je povzročilo upad medrepubliške menjave blaga in storitev. Na republiški ravni so poskušali zgraditi samozadosten gospodarski sistem tako v upravnem kot proizvodnem smislu. Partijska vodstva so v svojih republikah začela uveljavljati protekcionistični razvojni model, ne samo do tujine, temveč tudi v razmerju do drugih jugoslovanskih republik. Posamezne republike so začele delovati kot samostojna narodnogospodarska območja, vlade oziroma izvršni sveti republik pa so se začeli tako tudi obnašati. Gospodarska menjava med republikami je postala stvar dogovora, skorajda pogajanj. Zato v sedemdesetih in osemdesetih letih ni bilo presenečenje, da so se predstavniki republik medsebojno sestajali in razpravljali o različnih oblikah gospodarskega sodelovanja, denimo o sodelovanju v določenih branžah ali področjih, o skupnih naložbah ali celo o skupnem nastopanju na tretjih trgih, tedaj so mislili še tuje. Zdelo se je, da mediji opisujejo meddržavna srečanja. Zato ni presenečenje, da je bila značilnost delovnih srečanj republiških vodstev dosledno zastopanje lastnih republiških interesov, ki so bili praviloma težko uskladjivi. Ozračje nezaupanja je bilo zaznavno in slovenski udeleženci so ga pogosto občutili. Mnogokrat ni bilo naklonjeno reševanju oziroma pojasnjevanju stvarno obstoječih nesporazumov, da se ti ne bi sprevergli v konflikte.²⁴

Za uravnovešanje slike je pomembno tudi opozorilo, da so jugoslovanske republike le majhen delež lastnega družbenega proizvoda usmerjale v medrepubliško menjavo ali izvoz. Denimo Slovenija je bila kot najbolj industrializirana jugoslovanska republika še najbolj odprta. A tudi Slovenija je približno 60% družbenega proizvoda porabila znotraj lastnih meja. V medrepubliško menjavo ga je šlo 20 do 25%. Številke so v posameznih obdobjih sicer variirale, vendar ne toliko, da bi spreminjale osnovno trditev. Večje republike so bile manj odvisne od medrepubliške menjave in so imele večji delež družbenega proizvoda, ki so ga porabile doma.²⁵

Razmislek in spraševanje o jugoslovanskem gospodarskem področju oziroma o vlogi Slovenije na jugoslovanskem trgu ni bil umaknjen v ozadje. Nasprotno, v osemdesetih letih je postajal vedno bolj nujen zaradi pogrezanja Jugoslavije v brezno globoke politične in ekonomske krize, v kateri je postajalo vedno bolj očitno, da se Slovenija sicer razvojno oddaljuje od Jugoslavije, vendar pa na drugi strani absolutno in relativno vedno bolj zaostaja za sosednjo Avstrijo in Italijo.²⁶ In ta podatek je nedvomno deloval zaskrbljujoče. Globoka zaskrbljenost pa ni bila značilnost samo slovenskega, temveč tudi drugih jugoslovanskih okolij. V nerazvitih predelih so skrbi namreč temeljile na nižji ravni gospodarskega in socialnega razvoja, na prevladujoče enostranski gospodarski strukturi in na nezadostni konkurenčnosti na notranjem in zunanem tržišču. In to je pravzaprav stalnica, ki jo zasledimo tako v času pred drugo svetovno vojno kot po njej.²⁷

²⁴ Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 79-80, 99, 103, 326-327, 357

²⁵ Franc Kuzmin: Medrepubliške blagovne menjave kot faktor razvoja razvitejših oziroma manj razvitih republik. Ljubljana 1973.

²⁶ Pavle Sicherl: Slovenija zdaj. Primerjava indikatorjev razvitosti. Ljubljana 1990.

²⁷ Žarko Lazarević: Razkorak med razvitimi in nerazvitimi - zaviralni dejavnik modernizacije Jugoslavije?. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2002, št. 2, str. 77-88.

Prav gotovo lahko s stališča zgodovinske perspektive postavimo trditev, da do- jemanje jugoslovanskega gospodarskega prostora pri Slovencih ni bilo enoznačno, temveč ambivalentno. Zaznavna je razpetost med dvema stališčema, ki družijo tako čas med obema vojnama kot čas komunistične Jugoslavije. Šlo je za iskanje ravnovesja med dvema kompleksnima in strukturno različnima izbirama. Na eni strani za samozadostnost in lagodnost malo zahtevnega in v razvojno dinamičnem smislu nespodbudnega jugoslovanskega trga. Na drugi strani pa za zahteve po decentralizaciji na političnem in gospodarskem področju, da bi z ustrežno, v Sloveniji oblikovano gospodarsko politiko konkurenčne prednosti slovenskega gospodarstva²⁸ nadgradili in si tako ob povečani kompetitivnosti podjetij doma in na tujih trgih tudi v dolgoročni perspektivi ohranjali jugoslovanski trg. Sočasno pa bi tudi diverzificirali področje gospodarske menjave in tako zmanjšali odvisnost od taistega trga.

Dilema je bila razčiščena konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. V pogojih razpadanja države in ekonomskega sistema je bila izbira več kot jasna. Pa vendar velja na tem mestu omeniti še dva dogodka, ki predstavljata simbolni točki tega procesa. Eden bolj za intelektualne kroge, drugi pa je bil veliko bolj na očeh javnosti. Tako velja izpostaviti besedilo Srbske akademije znanosti in umetnosti iz srede osemdesetih let, ki argumentira srbsko nezadovoljstvo z Jugoslavijo po drugi svetovni vojni tudi na ekonomskem področju. V tem pogledu v temelju nadaljuje stališča, ki so bila navzoča že prej. Povzema in razvija namreč argumentacijski instrumentarij iz odgovora srbskih intelektualcev²⁹ Rudolfu Bićaniću na njegovo knjigo o gospodarskem položaju Hrvatov³⁰ v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno. Konstantnost miselnega toka je povsem razločna. Po tem mnenju naj bi v času po drugi svetovni vojni, tako kot pred njo, v Jugoslaviji prevladovala politika, ki je v gospodarskem pogledu škodovala Srbiji. Srbija naj bi v tem času relativno nazadovala, zlasti v primerjavi s Slovenijo in Hrvaško. Razlog naj bi bil v njeni manj razčlenjeni gospodarski strukturi in s tem konkurenčni podrejenosti na jugoslovanskem trgu, katerega naj bi obvladovali ti republiki. Gospodarska politika in ureditev države, ki sta ju vsilili Slovenija in Hrvaška, pa naj bi onemogočala izravnavo teh neskladij. Vse to naj bi odpravila okrepljena, centralizirana država, ki bi v znatno večji meri upoštevala interese srbskega gospodarstva.³¹ Prenos teh načel v srbsko politično prakso je na jugoslovanskem političnem in gospodarskem prizorišču deloval razdiralno.

Drugi simptomatični dogodek, ki je izjemno odmeval v slovenski javnosti in politiki, pa sega v leto 1989. V času izjemno zaostrenih političnih nasprotij v

²⁸ Mislimo na v jugoslovanskih razsežnostih višjo tehnološko raven, kapitalsko donosnost oziroma učinkovitost, upravljanje in organizacijo proizvodnih in logističnih procesov, višjo povprečno izobrazbeno raven, zviševanje produktivnosti dela, vpetost v mednarodne tokove, uravnovešeno gospodarsko in socialno strukturiranost ...

²⁹ Istina o ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja. Odgovor g. dr. Bićaniću. Beograd 1940.

³⁰ Rudolf Bićanić: Ekonomska podloga hrvatskog pitanja. Zagreb 1938. Zanimivo je, da je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja Jakov Sirotković, nekdanji visoki jugoslovanski politik iz Hrvaške, pod vtisom vojne na Hrvaškem, napisal "duhovno nadaljevanje" Bićanićeve knjige pod naslovom Hrvatsko gospodarstvo 1945-1992. Zagreb 1993.

³¹ Memorandum SANU. Grupa akademika Srpske akademije nauka i umetnosti o aktuelnim društvenim pitanjima u našoj zemlji. Nedovršeni dokument. Beograd 1986. V: Duga, vanredno izdanje, juni 1989.

Jugoslaviji so srbski politiki uvedli ekonomski bojkot Slovenije, bojkot slovenskih izdelkov in slovenskih podjetij v Srbiji. Bojkot je bil selektiven, da ne bi preveč prizadel srbskih interesov, nadzirali so ga politični organi.³² V državi je zavladala osuplost, saj se kaj takega do tedaj še ni zgodilo. S tako odkrito obliko izražanja nacionalizma v ekonomiji, ki je v temelju rušila idejo in prakso enotnega jugoslovanskega trga, se še niso srečali. Vzrok bojkota, ki je bil vrhunec srbskega nacionalizma na gospodarskem področju, je bil preprost. Slovenski politiki so bili, ob tihi podpori drugih, poglobljena ovira težnjam k povrnitvi modela centralizirane in ekonomsko paternalistične države. Učinek bojkota, ki bi v primeru popolnega uspeha znižal slovenski družbeni produkt za 14%,³³ je bil nasproten od namena, saj je še pospešil dejanski razpad jugoslovanske države.

Zaključni odmik od jugoslovanskega ekonomskega prostora je leta 1990 trezno in brez čustev utemeljil ekonomist Jože Mencinger, ki je pozneje postal podpredsednik slovenske vlade, pristojen za ekonomske zadeve. Na tem položaju je v okviru svojih pristojnosti močno zaznamoval gospodarsko politiko v prvih dveh letih samostojne slovenske države. Na začetku svojega razmišljanja je najprej zardil, da resnega razmisleka o gospodarstvu pričakovane slovenske države ni veliko, kar se mu je zdelo razumljivo. Odločitev za samostojno državo je bila plod politične odločitve, gospodarstvo pa se je temu pač moralo prilagoditi. Na tej ravni je ugotavljal tisto, kar je bilo značilno že ob slovenskem vstopanju v jugoslovansko državo. Ekonomija je bila sekundarnega pomena, občutki nacionalne prikrajšanosti pa najpomembnejši. Nadalje je opozoril tudi na dve skrajni iluziji. Po prvi naj bi se Slovenija že z odhodom z jugoslovanskega gospodarskega prostora preobrazila v drugo Švico, sinonim urejene in bogate države. Po drugi strani pa naj bi isti korak pomenil gospodarski samomor. Obe iluziji je štel za brezpredmetni. Povsem jasno je izpostavil svoje temeljno stališče. Razpad jugoslovanske države in njenega trga je posledica propada socialistične ureditve. Pot iz socializma je tako pomenila tudi pot iz Jugoslavije (Neven Borak). Kriza, ki se je od začetka osemdesetih let samo stopnjevala, je razkrila nemoč okvirov socialistične gospodarske ureditve pri zagotavljanju dolgoročne gospodarske uspešnosti in stabilnosti.

Povsem jasno je zapisal, da je argument nepogrešljivosti jugoslovanskega trga za slovensko gospodarstvo, ta vodilni protiarargument slovenskim zahtevam po decentralizaciji Jugoslavije že od njene ustanovitve dalje, votel strah. Velikost nacionalne ekonomije v primeru v svet odprtega gospodarstva, v kar naj bi se slovensko gospodarstvo preobrazilo s samostojnostjo, po njegovem mnenju ni bila pomembna. Ob dokončnem razpadu jugoslovanskega trga je pričakoval kratkoročne negativne in dolgoročne pozitivne učinke. Vpetost v jugoslovanski ekonomski okvir, premajhna odprtost gospodarstva in prevlada manj kakovostnih izdelkov v menjava, ki jih je težko prodajati drugam, bi gotovo spodbudile negativne učinke. V svojem miselnem konceptu je Mencinger tudi za srbsko ekonomsko blokado Slovenije našel dobre besede. Kot ekonomistu mu je ponujala priložnost, da izračuna, kolikšni bi bili učinki prekinjenih gospodarskih tokov. Na dolgi rok je videl samo prednosti lastnega nacionalnogospodarskega prostora. O cenejši slovenski državi sicer ni bil povsem prepričan, blagodejnosti prenehanja odlivov prek fiskalnega in

³² Božo Repe: Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana 2002, str. 141-142.

³³ Mencinger, n. d., str. 495.

parafiskalnega sistema pa ni zanikal. Bil je tudi neomajen v veri, da bodo v samostojni Sloveniji mogoči "hitrejša uvedba normalnega tržnega gospodarstva in boljši posegi države v gospodarstvo zaradi temeljitejšega poznavanja svojega, po stopnji razvitosti bolj homogenega gospodarstva".³⁴

Poučeni z nedavno izkušnjo in pod vtisom sodobnosti Mencingerju lahko za nazaj samo pritrjujemo. Pa tudi drugače se nam ponuja priložnost, da predstavitev problematike dojemanja jugoslovanskega ekonomskega prostora v zgodovinski perspektivi pri Slovencih sklenemo z drobno mislijo: Slovenija je morala jugoslovanski gospodarski prostor najprej zapustiti, da je reformirala in prestrukturirala svoje gospodarstvo. Konkurenčno okrepljeno gospodarstvo pa je Sloveniji omogočilo ponovno "osvojitve" trgov nekdanjih jugoslovanskih republik, sedaj samostojnih držav. A tokrat na drugačnih temeljih, ne na geslih in načelih "bratstva in enotnosti", temveč na tržnih načelih vzajemnega ekonomskega interesa. Teza, ki jo je jasno izoblikoval Andrej Gosar že pred drugo svetovno vojno, kot konstanta pa ni zamrla niti po letu 1945, kot priča Kavčičev primer, se je potrdila šele po razpadu jugoslovanske države.

Žarko Lazarević

SPACE, ECONOMY AND RELATIONS. YUGOSLAV ECONOMIC SPACE AND SLOVENIANS

S u m m a r y

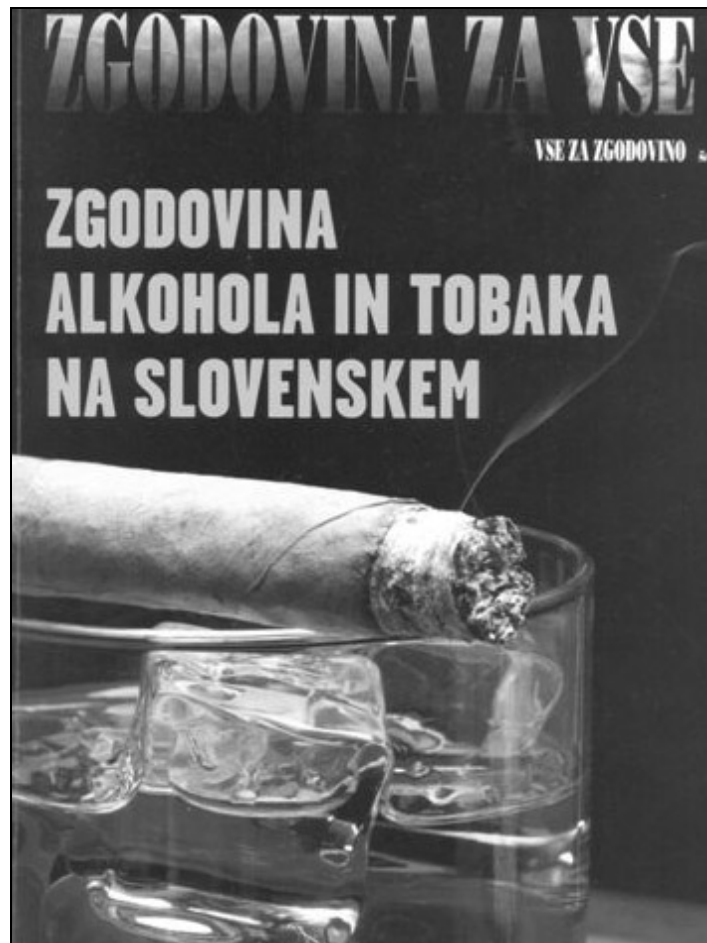
From the viewpoint of the historical perspective we can definitely state that the Slovenian perception of the Yugoslav economic space was not uniform, but ambivalent. The opposition between two standpoints, characteristic of the period between both world wars as well as for the duration of the communist Yugoslavia, was notable. It involved seeking balance between two complex and structurally different choices. On one hand there was self-sufficiency and comfortableness of the undemanding and, in the developmental and dynamic sense, unstimulating Yugoslav market. On the other hand there were demands for decentralisation in the political and economic field in order to upgrade the competitive advantage of the Slovenian economy with the suitable economic policy, created in Slovenia, and thus preserve the Yugoslav market also in the long-term perspective by strengthening the competitiveness of the companies at home and at the foreign markets. Simultaneously the area of economic exchange would be diversified and therefore the dependence on this same market would be reduced.

The consideration and contemplation of the Yugoslav economic area or the role of Slovenia at the Yugoslav market was an important topic throughout the aforementioned period. But it became increasingly urgent in the 1980s as Yugoslavia sunk deeper and deeper into an abyss of a profound political and economic crisis. At that time it became more and more obvious that Slovenia may have been distancing itself from Yugoslavia, but on the other hand it, in the absolute and relative sense, kept falling further and further behind the neighbouring Austria and Italy. And this information was undoubtedly a source of frustration. However, frustration was not only characteristic of the Slovenian space, but also of other Yugoslav territories. Namely, in the undeveloped regions frustrations were based on the lower level of economic and social development, the mostly one-sided economic structure and the insufficient competitiveness at the internal and foreign markets. And this is actually a permanent issue we can note in the time before as well as after World War II.

The dilemma was solved in the end of the 1980s. In the circumstances of the actual disintegration of the common state and economic system, the decision for an independent state was rational. Namely, the crisis uncovered the impotence of the contexts of the socialist economic arrangement in regard to ensuring long-term economic success and stability.

---

³⁴ Mencinger, n. d., str. 490-495.

*Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega sestanka,
ki sta ga pripravila v Celju 19. junija 2008
Zgodovinsko društvo Celje in Inštitut za novejšo zgodovino.
Cena 15 €*

1.01
Prejeto 20. 5. 2009

UDK 78.063.9(497.4)"1945/1959"

Aleš Gabrič*

Izganjanje jazza iz slovenske glasbene scene po drugi svetovni vojni

IZVLEČEK

S prihodom Komunistične partije na oblast leta 1945 se je v Jugoslaviji/Sloveniji zaostрил odnos do zahodnih kulturnih vplivov. Na glasbeni sceni je postala sinonim nezaželenih zahodnih vplivov jazz glasba. V obdobju popolnega posnemanja sovjetskega kulturnega modela so oblasti na različne načine onemogočale izvajanje jazza, po informbirojevskem sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo pa se je ta vrnil na program Radia Ljubljana. Polemike o tem, ali je jazz sprejemljiv za slovensko kulturno sceno, so se začele leta 1951, ko je oblast nakazala, da jazz glasbe ne bo več na silo izganjala iz programov kulturnih ustanov. Odnos do jazza je v petdesetih letih še nekajkrat zaznamoval razprave različnih političnih organov in polemik v medijih. Ob prelomu v šestdeseta leta je slovensko politično vodstvo dokončno spoznalo, da z jazzom v Sloveniji pravzaprav ni nič narobe.

Ključne besede: Slovenija, politika, kulturna politika, jazz, popularna glasba, cenzura

ABSTRACT

BANISHING JAZZ FROM THE SLOVENIAN MUSIC SCENE AFTER WORLD WAR II

As the Communist Party took over the power in 1945, in Yugoslavia/Slovenia the attitude to the cultural influences of the West became tenser. On the music scene, jazz became synonymous of unwanted Western influences. In the period of total imitation of the Soviet cultural model, the authorities prevented the performance of jazz in various ways, but after the Cominform dispute between Yugoslavia and the Soviet Union, jazz returned to the programme of Radio Ljubljana. The controversy whether jazz was acceptable for the Slovenian cultural scene started in 1951, when the authorities indicated they would not forcefully banish jazz from the programmes of cultural institutions. The attitude towards jazz in the 1950s was the subject of several discussions within various political bodies and debates in the media. At the turn of the 1950s, the Slovenian political leadership finally realised that there was actually nothing wrong with jazz in Slovenia.

Key words: Slovenia, politics, cultural policy, jazz, popular music, censorship

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-naslov: ales.gabric@inz.si

Tako kot politični je tudi kulturni razvoj Jugoslavije po letu 1945 sledil sovjetskemu boljševiškem modelu. Agitprop, poseben oddelek Komunistične partije Jugoslavije z razvejeno mrežo komisij in odborov je postal vrhovni nadzornik kulturnih ustanov. Kot neuradni oziroma skriti cenzor je posegal v njihovo delovanje in skrbel, da so programi kulturnih ustanov sledili zahtevam in okusu vladajoče komunistične elite. Kulturna ustvarjalnost naj bi ustrezala propagandnim vzorcem marksizma-leninizma, kar je v umetnosti pomenilo črno-belo tipiziranje in poveljevanje socialističnega družbenega sistema ter kritiziranje in negiranje dosežkov zahodnega kapitalističnega sveta. Eden od vodilnih slovenskih in jugoslovanskih kulturnih ideologov, Boris Ziherl, je zahteve po posnemanju sovjetskih kulturnih vzorov in po zavračanju vsega z zahodnega sveta leta 1948 strnil v naslednje misli: "V času, ko mobilizirajo kolovodje sodobne reakcije ameriški imperialisti proti kulturi in napredku vse sile srednjeveškega mraka, se morajo jugoslovanski kulturni delavci, ki jih vodijo misli in težnje najširših ljudskih množic naše dežele, še tesneje povezati s sovjetskimi kulturnimi delavci ter s tem utrjevati svetovno fronto kulture in napredka. Uresničevanju te naloge mora naše društvo posvetiti vse svoje sile."¹

Zavračanje sodobnih kulturnih trendov z Zahoda se je v Jugoslaviji na glasbeni sceni usmerilo zlasti proti jazzu in s tem zvesto sledilo kulturnopolitični usmeritvi v Sovjetski zvezi. Pri tej politični opredelitvi niti ni bilo pomembno, da ideologi o glasbeni zvrsti, ki so jo zapisali izgonu s kulturne scene, niso vedeli kaj dosti več kot nič. Ameriška sodobna plesna glasba je na Evropo od dvajsetih let dalje deloma vplivala po zaslugi razvijajočih se radijskih postaj in filmskih uspešnic z jazz glasbo, do močnejšega osebne stika pa je prišlo, ko so številni ameriški glasbeniki po izbruhu velike gospodarske krize leta 1929 srečo in poslušalce iskali v Evropi. Seznanjanje in medsebojno vplivanje pa sta potekala tudi v obratni smeri, s potovanji in z gostovanji evropskih glasbenikov v Ameriki.²

Jazz je bil že pred drugo svetovno vojno stalnica številnih klubov in plesov v slovenskih mestih, saj je po navedbah Petra Amaliettija ob začetku vojne v Ljubljani uspešno delovalo kar deset jazz ansamblov in orkestrrov.³ V Sloveniji in tudi širše v Jugoslaviji je postal pojem kakovostne zabavne glasbe in jazza skladatelj in vodja junija 1945 ustanovljenega Plesnega orkestra Radia Ljubljane, Bojan Adamič, ki je jazz glasbo gojil že v tridesetih letih in med vojno v partizanih. V njegovem predvojnem ansamblu je igral tudi brat omenjenega kulturnega ideologa Borisa Ziherla Miloš Ziherl, ki je padel med vojno kot partizan. Jazzovske prvine so bile med Adamičevimi partizanskimi leti nekaj samoumevnega in neproblematičnega. Več težav so tedaj imeli jazz glasbeniki na okupiranem ozemlju. Urban Koder je orisal dogodek, ko so v Ljubljani med vajo njegovega ansambla "noter vdrli domobranci in nas vprašali, če mogoče igramo ameriško glasbo. Rekli smo ne, ne, to je slovensko, in so nam verjeli, tako da ni bilo nič narobe."⁴

¹ Boris Ziherl: Zbrana dela, knjiga 3. Ljubljana 1980, str. 270.

² Temeljit in sistematičen pregled zgodovine jazza v Frank Tirro: *Jazz : a History*. London, Melbourne & Toronto 1979.

³ Peter Amalietti: *Zgodbe o jazzu : razvoj afroameriške glasbe med leti 1619-1964*. Ljubljana 1986 (dalje Amalietti, *Zgodbe o jazzu*), str. 7.

⁴ Navedeno po Ana Kajzer: *Razvoj slovenskega jazza v luči družbenih sprememb : diplomsko delo*. Ljubljana 2003 (dalje Kajzer, *Razvoj slovenskega jazza*), str. 92.

Po prevzemu oblasti je komunističnim kulturnim ideologom jazzovski sinkopirani ritem simboliziral neuravnovešenost, družbeno neskladje in anarhijo. Glasba naj bi bila po njihovem mnenju melodiozna v klasičnem stilu, z enakomernim taktom, koračnice, delavske ali partizanske skladbe pa naj bi nakazovale korakanje v nov čas in novemu svetu naproti. Glasba iz tujega okolja in miselnega sveta s svobodnim ritmom in tudi bolj otožnim melosom je bila idejno popolno nasprotje zahtevam po prepevanju delavskih, revolucionarnih in partizanskih pesmi. Nove oblastnike je motil še, kakor so ga imenovali, "divjaški" ples na sodobno zabavno glasbo.

Odnos komunističnih oblasti do jazzu večina Slovencev najbolj pozna po filmu Rdeči boogie ali Kaj ti je deklica režiserja Karpa Godine iz leta 1982, čeprav je bila ta tema na slovenskih filmskih platnih nakazana že leta 1957 v filmu režiserja Františka Čapa Ne čakaj na maj. Glasbo zanj je napisal Borut Lesjak, član enega najbolj popularnih slovenskih jazz ansamblov Veseli berači, ki so ga sestavljali ljubljanski študenti in je igral na plesih za študentsko mladino. Te so seveda skrbno nadzirali varuhi pravice in člani Zveze komunistične mladine. Prav zaradi Veselih beračev se je največkrat pisalo o "prepovedi" jazzu v Sloveniji, čeprav uradne cenzure kulturne ustvarjalnosti Jugoslavija tedaj ni poznala. Peter Amalietti je v monografiji Zgodbe o jazzu objavil tudi kazensko odločbo Odseka za notranje zadeve, po kateri so bili člani ansambla Veseli berači kaznovani s tedaj visokih 3000 dinarjev kazni, ker so "igrali razne komade, na katere so potem plesalci plesali nedostojen ples 'bogie-wogie', ki je prepovedan".⁵ Navedba te odločbe naj bi bila dokaz, da je bila sodobna plesna glasba pri nas tudi uradno prepovedana, saj so po Amaliettiju to trditev povzeli še nekateri avtorji, ki so se osredotočili na razvoj jazzu na Slovenskem,⁶ v literaturi pa najdemo tudi bolj splošene trditve, da je jazz "zvezni kulturniški ideolog Milovan Đilas prepovedal".⁷

Toda uradne prepovedi te ali one umetniške zvrsti, kot rečeno, Jugoslavija tedaj ni poznala. Zato je treba dodati, da so se člani Veselih beračev na odločbo pritožili, a je bila njihova pritožba tudi na višji stopnji sodišča zavrnjena. Ker jim ni preostalo drugega, so zaprosili še za varstvo zakonitosti. Na koncu je javno tožilstvo Slovenije 20. aprila 1949 presodilo, da sklicevanje na odločbo nižjih organov o prepovedi boogie-woogija ni utemeljeno, ker tovrstna odločba nižjih upravnih organov nima pravne podlage. Javno tožilstvo je nato sklenilo: "Iz razlogov našega predloga, ki se nanje sklicujemo tudi tu, sledi, da so konkretne kazenske odločbe prav tako nične in nezakonite, kakor je nična in nezakonita ona "odločba", na podlagi katere so bile izdane." Da pa je povzročitelji politično oporečnih dejanj, kar je igranje jazzu nedvomno bilo, ne bi odnesli preveč milo, so z javnega tožilstva svetovali ministrstvu za notranje zadeve Slovenije, naj odredijo "novo upravno-kazensko postopanje zaradi prekrška zoper javni red in mir po splošnih načelih upravnega prava".⁸

⁵ Amalietti, Zgodbe o jazzu, str. 7.

⁶ Gregor Tomc: Druga Slovenija. Ljubljana 1989 (dalje Tomc, Druga Slovenija), str. 80-81; Kajzer, Razvoj slovenskega jazzu, str. 34.

⁷ Marta Rendla: Džez v Sloveniji kot subkultura. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2008, št. 1, str. 164.

⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Javno tožilstvo Ljudske republike Slovenije (AS 353), fasc. 2, dopis namestnika javnega tožilca LRS ministrstvu LRS za notranje zadeve, 20. 4. 1949.

Člani Veselih beračev so torej izbojevali pirovo zmago. Niso bili kaznovani zato, ker so igrali jazz, na katerega so plesalci plesali "prepovedani" boogie-woogie, ki, kot se je izkazalo, sploh ni bil prepovedan. Namesto tega so bili denarno kaznovani, ker so s svojim početjem motili javni red in mir, to pa je seveda v nedemokratskih političnih sistemih zelo raztegljiv pojem. Toda tudi dejstvo, da jazz ni bil prepovedan, ne pomeni, da je bil zato v očeh političnih oligarhov kaj bolj sprejemljiv za umestitev v prostočasne aktivnosti državljanov države, ki ji vladajo. Konec koncev je ostalo pri kaznovanju članov ansambla Veseli berači z denarno kaznijo 3000 dinarjev po osebi. Kako visoka je bila ta kazen, pove podatek, da je na en večer igranja član orkestra zaslužil po 120 dinarjev.⁹ Trobentač ansambla France Kapus je omenil, da je bil to "tak strošek, da sem si moral denar sposoditi od strica, ker oče ni imel toliko. To je bila res resna kazen."¹⁰

V prvih povojnih mesecih, ko je nova oblast še propagirala zaveznitvo z zmagovalkami druge svetovne vojne, je dopuščala kulturni vpliv z Zahoda in s tem tudi jazz. Plesni orkester Radia Ljubljane je lahko nemoteno izvajal program po izboru vodje Bojana Adamiča. Do konkretnjših korakov v smeri preoblikovanja Jugoslavije v državo sovjetskega tipa je prišlo po volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1945, ko so se z zmagoslavjem Titovega režima sprijaznile tudi zahodne velesile. Tito in njegovi najožji sodelavci so ocenili, da je prišel čas za temeljito preureditev družbe po vzoru Sovjetske zveze. Odnos državnega vodstva velikega brata z Vzhoda do jaza pa se je skozi desetletja zelo spreminjal.

Nasprotovanje ameriški popularni kulturi je bilo v Rusiji opazno še za časa carja Nikolaja II. pred oktobrsko revolucijo. Jazz je v Sovjetsko zvezo prodril v dvajsetih letih in do sredine tridesetih let cvetel deloma ob nasprotovanju oblasti, deloma ob njeni brezbriznosti, pogosto pa tudi z njeno podporo. Več zahodnih poročevalcev je iz Sovjetske zveze sredi tridesetih let poročalo, da lahko na plesih ali v hotelskih dvoranah poslušajo le najnovejšo zabavno jazz glasbo, da pa se ne morejo seznaniti s tradicionalno domačo ljudsko glasbo. Nekateri najbolj znani jazz glasbeniki so bili med najbolj bogatimi državljani Sovjetske zveze.¹¹

Napad na jazz glasbo in glasbenike se je začel po časopisni polemiki leta 1936, ko so v partijskih glasilih jazz ocenili kot nespodoben negativni vpliv zahodnega kapitalizma, ki je v popolnem nasprotju z zahtevami socialističnega realizma. V Stalinovih čistkah so številni jazz glasbeniki izgubili življenje, še več pa jih je po več let preživelo v koncentracijskih taboriščih. Jazz je bil "podržavljen", saj so začeli ustanavljati državne jazz orkestre, ki so imeli seveda dirigiran in nadzorovan program. Odziv poslušalstva je bil takšen, da so se državni jazz orkestri srečevali tudi s praznimi dvoranami, kar se pred tem jazz glasbi v Sovjetski zvezi ni dogajalo. Med drugo svetovno vojno so oblasti popularnost jaza izkoristile za dviganje vojne morale in številni glasbeniki so bili izpuščeni iz taborišč in so lahko igrali za ljudi in vojake na fronti. Nekaj mesecev po vojni je jazz v Sovjetski zvezi še cvetel, večinoma v okrilju državnih orkestrov. Ob spuščanju železne zavesse pa je sovjetsko politično vodstvo presodilo, da gre pri jazzu za nedostojen in nezaželeni vpliv z osvovraženega Zahoda. Velik del jazz glasbenikov je postal sumljiv zaradi starih

⁹ Tomc, *Druga Slovenija*, str. 81.

¹⁰ Kajzer, *Razvoj slovenskega jaza*, str. 98.

¹¹ Odnos do jaza v Sovjetski zvezi je povzet po Frederick S. Starr: *Red and Hot : The Fate of Jazz in the Soviet Union*. New York 1985 (dalje Starr, *Red and Hot*).

stikov s kolegi z zahodne strani zavese. Do največjega pogroma proti jazzu pa je prišlo, ko je vajeti sovjetske kulturne politike v roke prevzel Andrej Ždanov in uprizoril pravi lov na čarovnice med kulturnimi ustvarjalci. Jazz so politiki ždanovskega kova označili kot "fundamentalno grožnjo sovjetski civilizaciji".¹² Jazz so v Sovjetski zvezi poslušali le še v zasebnih krogih, tako kot npr. Stalinova hčerka Svetlana Alilujeva, ki je obiskovala prijatelja z bogato zbirko jazz plošč, jazz glasbo so igrali v nekaterih jazz gulag orkestrih, tudi v najbolj vročih letih stalinskega terorja pa je preživel v baltskih republikah.¹³

Tako kot v Sovjetski zvezi so se tudi v Jugoslaviji na glasbeni sceni kritike oblasti in medijev usmerile proti jazzu, glasbi, ki naj bi slabo vplivala na moralo mladine. Proti jazzu niso bili le politiki, temveč tudi glasbeniki "resne" glasbe in profesorji na Akademiji za glasbo. Na vprašanje, "kdo je bil na akademiji najbolj proti jazzu", je Adamič odgovoril: "Ste hoteli reči, kdo ni bil? Ne poznam ga, ki ni bil proti." Prelomen za usodo zabavne glasbe v Jugoslaviji je bil prvi povojni nastop Plesnega orkestra Radia Ljubljana v Beogradu decembra 1945. Pred polno dvorano Kolarčeve ljudske univerze, kjer so med občinstvom sedeli tudi nekateri vodilni jugoslovanski politiki, so izvajali svoj uveljavljeni jazz repertoar. Adamič je o reakcijah oblasti kasneje pripovedoval: "Tako po koncertu v prepolni dvorani Kolarčeve univerze je nastopila UDBA in veliko poslušalcev zaprla." Adamiča so poklicali na zagovor na centralni komite Komunistične partije Jugoslavije, kjer ga je nadiral eden vodilnih v partijskem agitpropu, črnogorski pesnik Radovan Zogović, in ga spraševal, zakaj so prišli delat propagando za Ameriko. Adamič mu je odvrnil, "da nismo prišli delat propagande, ampak da igramo glasbo, ki jo imajo mladi radi". Rezultat kritike s političnega vrha je bil po Adamičevih besedah sledeč: "Dobili smo prepoved. Naslednji večer smo igrali narodne pesmi (ob klavirju), pa nekaj ruskih skladb in maršev."¹⁴ Član orkestra Aleksander Skale je pripomnil, da so jih Adamiču "napeli tako, da je prišel čisto bled nazaj. In efekt tega je bil, da potem dve leti tudi tukaj na radiu nismo smeli nobene ameriške skladbe več igrati."¹⁵

Jazz je do informbirojevskega spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo padel v nemilost in izginil s programov državno financiranih ansamblov. Igrali so ga le v nekaterih amaterskih ansamblih, v zasebnih krogih ali pa kot vložke zunaj programov na plesih. Plesi so potekali pod nadzorom policije in funkcionarjev komunistične mladine, ki so po potrebi posegali v dogajanje na prireditvah. Mojmir Sepe, ki je v letih največjega zatiranja jazzovskih prvin začel glasbeno kariero pri celjskem ansamblu Veseli študenti, je orisal enega od načinov, kako se je dalo preslepiti neuke cenzorje, ki so preganjali nekaj, česar sploh niso poznali. Imeli so, je omenil Sepe, "tudi nekaj ameriških not od raznih aranžerjev, ki smo jih bog ve kje dobili /.../, in smo jih prelepili z ruskimi naslovi. Pisalo je Night and day in smo napisali Noč i dien, ker je bila hajka."¹⁶

Adamiča so vodilni ideologi, da bi se seznanil z ljudsko glasbo bratskih narodov, poslali na "študijsko" potovanje v Albanijo. Pričakoval je, da bo izgubil

¹² Starr, Red and Hot, str. 221.

¹³ Prav tam, str. 224-232.

¹⁴ Marijan Zlobec: Glasbenik "za vse čase" : pogovor ob osemdesetletnici Bojana Adamiča. V: Delo, 14. 8. 1992, št. 187, str. 24.

¹⁵ Navedeno po Kajzer, Razvoj slovenskega jazz, str. 72.

¹⁶ Prav tam, str. 86.

službo, saj ga je eden od vodilnih na Radiu Ljubljana vseskozi šikaniral. Toda tudi v Jugoslaviji so, tako kot v Sovjetski zvezi, nekateri vodilni v javnem življenju sledili politični liniji, v zasebnem pa svojem okusu. In Adamič je omenil, da je bilo šikaniranja konec, ko so tistega, ki mu je povzročal sitnosti, "neko noč dobili, kako na radiu pleše z brhko dečvo in posluša na ves glas navit jazz".¹⁷

Adamič je užival vsaj ta privilegij, da je bil med vojno partizan in da je bil član Komunistične partije. Ko so politični organi razpravljali o problemu zabavne glasbe, so se razprave po navadi vrtele okoli njegovega imena. Na sestanku partijske celice in predstavnikov ljubljanskega mestnega komiteja Komunistične partije marca 1949 so npr. ugotavljali, da uredništvo radia preveč popušča in da "daje na program več jazz muzike, kot bi jo po prepričanju uredništva dali". V nasprotju s tem naj bi bilo na sporedu premalo resne in zborovske glasbe. Iskanje izvirnega greha za neustrezno izbiro zabavne glasbe na sporedu radia Ljubljana je bilo po prepričanju vodilnih sila preprosto, kajti "ni problema v orkestru, ampak v njegovem dirigentu - tov. Adamiču. Za to zasedbo orkestra ne zna pisati nihče drug kot Bojan, ki ima velik talent, samo ga ne izrablja pozitivno." Njegovo politično "nerazumevanje" potreb časa naj bi bilo posledica dejstva, da "neredno hodi na sestanke" in da "zelo malo skrbi za svojo politično izobrazbo in izpopolnjevanje". Vodilni na radiu naj bi zato pri zabavni glasbi poskrbeli za konkurenco Adamičevemu stilu muziciranja, posebna komisija ljubljanske partijske oblasti, ki je sočasno, marca 1949, pregledovala delovanje radia, pa je sklenila, da naj bi Adamiča poslali "na mladinske akcije ter v druga jugoslovanska mesta, da se seznanijo z narodno pesmijo in množično pesmijo mladinskih brigad".¹⁸

Do spreminjanja odnosa do Zahoda je prišlo ob prelomu v petdeseta leta, ko se je Titov režim ob blokadi vzhodnoevropskih držav začel povezovati z zahodnimi državami in sprejel njihovo politično, ekonomsko in vojno pomoč. Ob tem so se širili tudi zahodni kulturni vplivi, ki so bili vidni v programih založniških hiš, gledališč, kinematografov, v novih revijah, na radijskih valovih pa so znova začeli vrteti več jazz glasbe. Stališče partijskih ideologov do teh vprašanj se sicer ni spremenilo, toda ob normalizaciji odnosov z Zahodom in delni liberalizaciji notranjepolitičnega prostora proti idejnim nasprotnikom niso več tako pogosto posegali s policijo in sodišči. Namesto tega so se začeli spraševati, kako mladini ponuditi kaj sorodnega, a z ustreznim marksističnim idejnim predznakom. Na plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije februarja 1951 je Franc Kimovec omenil, da na mladino slabo vplivajo tudi plesni klubi, "saj profesionalni in polprofesionalni učitelji družabnih plesov uvajajo nekakšne 'folklorne ples', džesisti pa se trudijo, da bi mladini čim bolj ubili vsak smisel za melodiozno in resno glasbo".¹⁹

Prehitrim in enostranskim ocenam je nasprotoval tudi vodilni jugoslovanski komunistični ideolog Edvard Kardelj, ki sicer ni bil ljubitelj modernih umetniških tokov, a je politično pragmatično ocenjeval, da tistega, kar ljudje počno iz veselja in ni naravnost škodljivo, nima smisla prepovedovati. Menil je, da "ni ljudem prepovedano v socializmu smejeti se, plesati, norce briti in neumnosti počenjati". Še v

¹⁷ Srečko Nedorfer: Težka pot lahke glasbe. V: Večer, 10. 12. 1977, št. 285, str. 10.

¹⁸ Navedeno po Aleš Gabrič: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952. V: Borec, 1991, št. 7-8-9 (dalje Gabrič, Slovenska agitpropovska kulturna politika), str. 601.

¹⁹ ARS, fond Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (AS 1589), šk. 1, Zapisnik V. plenarnega zasedanja CK KPS, 16.-17. 2. 1951, str. 57

partizanih so imeli bolj sproščeno glasbo kot tedaj, ko so jih na radijskih valovih preveč posiljevali s simfonično glasbo, je ocenjeval Kardelj in za jazz dodal: "V Ljubljani ste imeli edini zabavni orkester Adamičev, pa še tega ste razgnali. Mislim, da to ni prav. Ljudje ne morejo živeti samo od simfonij, ampak morajo imeti tudi neko glasbo, ob kateri se zabavajo."²⁰

Večina bolj dogmatičnih komunistov ni prisluhnila tem besedam, ki niso naletele na odmev medijev. Radio Ljubljana je nekaj mesecev kasneje med poslušalci izvedel anketo, ali naj na programu vrtijo jazz glasbo ali ne. Za jazz se je izreklo 59,5% anketirancev, medtem ko je bilo 32% proti temu, da bi ga vrteli na radijskih valovih. Najbolj so jazzu seveda pritrjevali mladi. Ker čas še zdaleč ni bil zrel za demokracijo, kjer bi zmagoval glas večine, je glasilo Komunistične partije Slovenije Ljudska pravica na največji državni praznik, na dan republike 29. novembra 1951, objavilo članek Borisa Urbančiča Nekaj o jazzu in demokraciji. Urbančič je zapisal, da se pri nas uveljavlja tista oblika jazza, ki sprošča najbolj divjaške, prostaške in primitivne reakcije mladine. Jazz naj bi prinašal negativne vplive, radio pa naj bi jih razširjal v "najbolj barbarski obliki". Za Urbančiča jazz ni bil glasba v umetniški obliki, temveč nadomestilo za glasbo, ki pri vsakem navdušencu za jazz uničuje smisel za pravo glasbeno umetnost. Da si v kapitalističnih državah ne belijo glave zaradi jazza, naj bi bilo samoumevno, saj naj bi bilo razširjanje neznanja in dekadence v interesu vladajočega sloja. V socializmu pa bi morali po Urbančičevem mnenju zaradi brezidejnosti jazz zavračati: "V borbi za kvaliteto in idejnost je glasbeno vodstvo našega Radia pokazalo premalo doslednosti. Njegova 'demokratična' odločitev, da te muzike 'ne bo mogoče vreči iz programa' samo zato, ker je ta glasbeni surogat nekaterim poslušalcem všeč, lahko zadovolji kvečjemu buržoaznega demokrata, za nas pa je to premalo demokracije, kajti tej demokraciji manjka bistveno - socialistična vsebina."²¹

Urbančičev članek je sprožil polemiko za jazz ali proti njemu.²² Kritikam o škodljivosti jazza so se pridružili nekateri profesorji z Akademije za glasbo in skladatelji t. i. resne glasbe. Matija Bravničar je ocenil, da jazz kvarno vpliva na mladino in jo odtujaše višjim glasbenim vrednotam,²³ Karel Pahor pa je poudaril, da "je ta glasba opravila že dobršen del svojega vzgojno uničevalnega poslanstva".²⁴ Toda za razliko od prejšnjih let, za katera je Adamič ternal, da so vsi njegovi pisni zagovori jazza romali v uredniški koš, so v spremenjenih političnih razmerah v polemiki lahko sodelovali tudi zagovorniki nasprotne strani. Razprava o jazzu se je iz monologa spremenila v dialog. Revija mlajše generacije intelektualcev Beseda je objavila prispevek Vasje Ocvirka, ki je napade na jazz ocenil kot klerikalizem, "a ne v škrlatni, temveč v rdeči obleki". Kampanje proti enemu ameriškemu priseljencu, koloradskemu hrošču, so se mu zdele smiselne, istega pa ni našel v kampanjah proti drugemu ameriškemu priseljencu, jazzu. Menil je, da mora radio še naprej vrteti jazz, ker je treba lahko glasbo "iskati v dognanjih jazza, ne pa v mejah Straussa". Pisanje o "zamorskem razbijanju" je ocenil kot bedasto in žaljivo, za na-

²⁰ Prav tam, str. 76.

²¹ Boris Urbančič: Nekaj o jazzu in demokraciji. V: Ljudska pravica, 29. 11. 1951, št. 174, str. 10.

²² Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija : slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana 1995 (dalje Gabrič, Socialistična kulturna revolucija), str. 103-106.

²³ Matija Bravničar: Jazz. V: Slovenski poročevalec, 30. 12. 1951, št. 304, str. 6.

²⁴ Karel Pahor: Še nekaj o jazzu in njegovem vzgojnem vplivu. V: Ljubljanski dnevnik, 2. 2. 1952, št. 28, str. 4.

migovanje, da jazz sproža nevarne erotične in nenaravne instinkte, pa je menil, da lahko ljudi enaka čustva prevzamejo tudi ob poslušanju Straussovih valčkov. Adamiča, ki je za svoje delo namesto zaslužene pohvale dobil "le skromen naziv 'zapadnega usmerjenca'", je Ocvirk ocenil kot pogumnega pionirja malega naroda na tem področju, poslušalcu, ki mu jazz ni všeč, pa je svetoval, da naj na svojem radijskem sprejemniku izkoristi "prav posebej določen gumb", ki ga bo preselil v drug glasbeni studio, "kjer igrajo tudi Straussove valčke 19. stoletja. Njegova erotika bo morda v tem primeru postala nekoliko idejnejša!"²⁵

Bojan Adamič je sredi marca 1952 tudi sam posegel v polemiko. Kritikom je zameril preveč posplošene in površne ocene o jazzu in dodal, da tako kot pri drugih zvrsteh umetnosti obstaja tudi dobra in slaba zabavna glasba. Ob pomanjkanju tovrstne literature v slovenskem jeziku je kot prvi v diskusiji analiziral različne jazz stile (bebop, dixieland, swing, sweet music, progresivni jazz) in nasprotnikom v polemiki svetoval, naj navedejo konkretne primere dobre in slabe lahke glasbe, da si bodo vsaj na jasnem, o čem se pogovarjajo. Adamič je sklenil prispevek z mislijo, da avtorji lahke glasbe ne mislijo splezati na Parnas, temveč le dati delovnim ljudem nekaj novih popevk, ki bi jih z veseljem poslušali.²⁶

Polemika ni prevesila tehtnice na to ali ono stran in razpravljavci so ostali na nasprotnih bregovih globokega prepada. Toda polemika je vsaj javno pokazala, da igranje in poslušanje jazza ni več protidržavna dejavnost, temveč "le" politično nezaželeno početje. Del mladine se je še bolj zagrel za zahodno zabavno glasbo, ki ji je simbolizirala drugačnost, svobodo, demokracijo, nasprotovanje obstoječemu vzdušju v družbi. Novost v polemiki je bilo tudi rahlo smešenje preveč pravovernih državljanov, vidno v Ocvirkovem ironičnem stilu pisanja na račun začetnika polemike Borisa Urbančiča. Da rahlo norčevanje iz preveč zagretilih vernikov novega režima ni bilo le enkratni pojav, ponazarja tudi dogodek iz silvestrskega programa radia, ki je bil svojevrsten odgovor na izganjalce jazza; Urbančičev članek je bil namreč objavljen 29. novembra, Bravničarjev pa 30. decembra 1951. Moderator večera je enega od zabavnih glasbenih prispevkov, po spominskem zapisu Franceta Perovška, kasnejšega direktorja radia, napovedal takole: "Sedaj pa bomo zaigrali sambo, Urbančič in Bravničar, skrijta se v shrambo."²⁷

Ideologi vladajočega režima v iskanju alternativnih oblik za sproščeno izrabo prostega časa mladih niso bili najbolj uspešni in so se držali starih, že preživetih oblik. Avgusta 1952 so na ustanovnem kongresu Zveze Svobod, ki naj bi združile najmočnejša delavska kulturna društva v Sloveniji, nakazali tudi programsko politiko, po kateri naj bi stopal kulturni amaterizem, ki je lahko računal na močno finančno podporo iz državnega proračuna. Kakšne glasbene dejavnosti naj ne bi smeli gojiti v svojih društvih, so ponazorili tudi na tak način: "Na primer Bojan Adamič je bil tudi partizan, toda v vsej tisti umetnosti je glavni pobornik 'jazza', ki je čisto nasproten našemu pojmovanju kulture in našemu čustvovanju in vleče najbolj primitivne folklorne oblike zamorskih plemen na dan."²⁸

²⁵ Vasja Ocvirk: Demokratično razpravljanje o jazzu. V: Beseda, 1951-52, št. 5, str. 222-224.

²⁶ Bojan Adamič: Še o problematiki lahke glasbe. V: Slovenski poročevalec, 13. 3. 1952, št. 62, str. 6, 14. 3. 1952, št. 63, str. 4.

²⁷ France Perovšek: Moja resnica : spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani. Ljubljana 1997 (dalje Perovšek, Moja resnica), str. 213.

²⁸ Navedeno po Gabrič, Slovenska agitpropovska kulturna politika, str. 645.

Črnci so bili sicer kot potomci sužnjev in slabo plačana delovna sila v komunistični propagandi po navadi eden od poglobitnih argumentov v opisovanju nepravičnih družbenih odnosov na kapitalističnem Zahodu in še posebej v ZDA. Ko pa je beseda nanesla na jazz, so bili ti isti črnci tudi z Vzhoda deležni oznak o primitivizmu, zaostalosti in barbarski nekulturi. Uradno stališče komunističnih oblasti do sodobne zabavne glasbe je izgubljalo ostro kritičnost in nenaklonjenost tem tokovom. Z vplivi z Zahoda so se vodilni kulturni ideologi soočili kot z dejstvom, ki je tukaj in sedaj. Hoteli so mu le prilepiti "primerno" ideološko razlago. Kot posnemanja vredne so omenjali predvsem tehnične dosežke Zahoda, a so pri tem opozarjali, da na Zahodu ti ne služijo osvobajanju delovnega človeka, temveč le bogatenju kapitalistov. Pod vplivom tovrstnih poenostavljanj so se spremenile tudi ocene zahodnih glasbenikov zabavne glasbe, ki so jim komunistični ideologi priznali veliko znanje in zasluge pri sproščanju delovnih ljudi po napornem delavniku, a so pri tem pogrešali vzgojne in idejne prvine, ki naj bi prav tako bile del umetniške ustvarjalnosti. Polemike o jazzu so bile očitno tako odzivne, da je odnos do jazza našel svoje mesto tudi v sklepnem dokumentu tretjega kongresa Zveze komunistov Slovenije, ki je potekal maja 1954 v Ljubljani. V njem je vodstvo monopolne slovenske politične stranke zapisalo: "Nesmiselno je biti načelno proti jazzu, ki lahko tudi s svojimi modernimi izraznimi sredstvi pozitivno vpliva na razpoloženje delovnega človeka, na njegovo vedrino. Jazza ne odklanjamo zato, ker je jazz, marveč odklanjamo samo tiste njegove nezdrave izrastke, ki nimajo več nobene zveze niti z glasbo niti s plesom."²⁹

Spreminjanje odnosa do jazza ni bilo med komunističnimi državami vidno le v Jugoslaviji. V Sovjetski zvezi je po Stalinovi smrti leta 1953 jazz glasba dobila nov zagon in v letih 1955-1956 je "dobesedno na stotine majhnih ansamblov (combos) bilo ustanovljenih na ustanovah in univerzah vsepovsod po Sovjetski zvezi".³⁰ V nekaj letih so se jim pridružili še veliki državno sponzorirani big bandi.

V Sloveniji so bili zagovorniki jazzu v drugi polovici štiridesetih let v izraziti defenzivi, rezultat polemik v prvi polovici petdesetih let pa je bil, izražen v športnem žargonu, neodločen. V prid zagovornikom jazzu se je začel rezultat nagibati v drugi polovici petdesetih let, ko so v vrhu slovenske politike prevladali komunisti, bolj naklonjeni pragmatičnim in nedogmatskim stališčem. Med temi je treba omeniti zlasti predsednika slovenske vlade Borisa Kraigherja in Staneta Kavčiča. Ta je spremembo političnih stališč do zabavnega življenja nakazal sredi leta 1956, ko je za Bojana Adamiča in druge glasbenike lahke glasbe omenil, "da se tem ljudem vendarle da v našem življenju ustrežajoče mesto". K temu naj bi s svojim posegom pripomogla tudi država, saj je Kavčič poudaril, da "je treba razpisati konkurse za lahko glasbo in za podobne stvari, gre skratka za to, da se te panoge razvijejo".³¹

Sprememba politike je bila vidna tudi v odnosu medijev do Bojana Adamiča. Medtem ko prva povojna leta ni prišel do besede in je v začetku petdesetih odgovarjal na kritike drugih, je bil od leta 1956 pogosto povabljen, naj razloži svoje poglede na zabavno glasbo in da odgovarja novinarjem časopisov, ki so pred de-

²⁹ Tretji kongres Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana 1954, str. 146.

³⁰ Starr, Red and Hot, str. 245.

³¹ ARS, fond Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (AS 537), šk. 27, Stenografski zapiski seje predsedstva SZDL Slovenije, 11. 10. 1956, str. 7.

setletjem še zavračali objavo njegovih misli.³² France Perovšek, ki je septembra jeseni 1956 prevzel vodenje Radia Ljubljana, je omenil, da je dobil dosti "nasvetov" glede programske usmeritve programa, vendar tedaj že ni šlo več za hude pritiske. Med prišepetovalci je npr. omenil tudi Josipa Vidmarja, ki "se je pritoževal čez glasbeni program, češ da je v njem zapostavljena klasična glasba", in Borisa Zihlerla, ki mu "ni bilo po volji, da je bilo na sporedu toliko zabavne glasbe, zlasti jazzovske".³³ Slednjega je Adamič sicer ocenil kot zelo izobraženega, a precej nepraktičnega, saj "je v sebi nosil ogromno stvari, s katerimi ni vedel kaj početi". Za razliko od Zihlerla je za Kraigherja dejal, da "je gledal na stvari mnogo bolj širokosrčno".³⁴

Jazz orkestri so se širili po različnih slovenskih krajih, saj je jazz predvsem mladim pomenil nekaj novega, nekaj drugačnega. Urban Koder, ki se je z jazzom srečal že kot član Veselih beračev, je dejal, da jim je bil jazz "več kot samo glasba. Bil je pripadanje eni določeni strukturi ljudi, ki je živela zelo svobodno."³⁵ Janez Gabrijelčič, član novomeškega ansambla Dizzy Combo, ki je deloval ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let, je poudaril, da je bil za njih jazz "način življenja, ki poudarja svobodnost, inovativnost, alternativnost". Močni notranji nabož te glasbene zvrsti, je dodal Gabrijelčič, "so hitro doumeli vsi mladi, ki so nas poslušali z navdušenjem in celo gorečnostjo. Presenečeni pa smo bili, da so nas radi poslušali tudi starejši."³⁶

Zaključek polemik o sprejemljivosti lahke zabavne glasbe za slovenski kulturni prostor lahko uvrstimo v leto 1959, ko se je v Sloveniji zvrstilo več pomembnih dogodkov, ki so pomenili svojevrsten poraz idejnih načel izpred desetletja. Simbolni prelom je bilo vsekakor prvo gostovanje Louisa Armstronga z zasedbo All Stars Band v Ljubljani 31. marca 1959.³⁷ Naslednje leto je bil na Bledu organiziran 1. jugoslovanski jazz festival.³⁸

Dokončni politični blagoslov je jazz dobil, ko je v obrambo sodobne zabavne glasbe stopila tudi monopolna zveza kulturnih društev, ki naj bi v "primerni" obliki skrbela za zapolnjevanje prostega časa delovnega ljudstva. V Zvezi Svobod in prosvetnih društev Slovenije (nasledniku Zveze Svobod, ki je še na ustanovnem kongresu leta 1952 ostro zavračala možnost modernega muziciranja v društvih) so pomembnejšo besedo dobili umetniki, politiki ždanovskega tipa pa so jo izgubljali. Do nesoglasij med njimi zaradi različnih glasbenih zvrsti je prišlo po reviji pevskih zborov junija 1959. V poročilu sosveta za glasbo je skladatelj Radovan Gobec omenil, da v delu sledijo spremenjenemu okusu in željam izvajalcev in občinstva in da jih drugačna, s čimer je cilj na idejnopolitična, načela ne zanimajo. Poudaril je, da so se v sodobni glasbi "osladne in gladkotekoče melodije umaknile razcefranim delčkom in koščkom melodij in motivov. /.../ Pravilno grajena, simetrična in nekoč tako priljubljena široka 'melodija' nam pri tolmačenju razkosanega in vse-

³² Gabrič, Socialistična kulturna revolucija, str. 197-198.

³³ Perovšek, Moja resnica, str. 210.

³⁴ Marijan Zlobec: Glasbenik "za vse čase" : pogovor ob osemdesetletnici Bojana Adamiča. V: Delo, 14. 8. 1992, št. 187 str. 24.

³⁵ Navedeno po Kajzer, Razvoj slovenskega jazza, str. 90.

³⁶ Janez Gabrijelčič: Jazz na dolenski glasbeni sceni. V: Oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novega mesta v kulturno središče Dolenjske. Novo mesto 2000, str. 142.

³⁷ Kajzer, Razvoj slovenskega jazza, str. 52-53.

³⁸ Več v Primož Zrnec: Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov : diplomsko naloga. Ljubljana 2000 (dalje Zrnec, Sprehod skozi štiri desetletja).

binsko globljega sodobnega besedila ne more več s pridom služiti," je zaključil Gobec.³⁹

Ocene iz Gobčevega poročila so bile povod za novo polemiko o sodobni glasbi, ki jo je začel partijski kulturni ideolog Boris Zihlerl. Menil je, da "revolucionarnost ni v tem, da smo odpravili harmonijo in melodijo", ni se strinjal z izborom pesmi za tovrstne revije, nestrinjanje pa je sklenil v povsem idejnopolitičnem melosu: "Tov. Gobec se mogoče z menoj s svojo koncepcijo ne bo strinjal. Treba je videti v človeku vladarja stihije in mašin, ne pa sužnja. To je bila stvar kapitalizma."⁴⁰ Toda Zihlerlu niso več pritegnili niti vodilni iz zveze kulturnih društev. Tajnik Zveze Svobod in prosvetnih društev Vinko Trinkaus je npr. na kritiko odgovoril: "Danes je mladina nagnjena k jazzu, mi pa mislimo, da ji bomo to nagnjenje izbili z našo staro pesmijo. Jaz se ne bi tukaj bal poplitvenja, kajti veselje je tudi izraz duhovnosti, ki je lahko visoko umetniška, predvsem pa to, kar človeka sprošča."⁴¹

Polemika se je na kratko nadaljevala tudi v časopisju z intervencijo Uroša Prevorška, ki jo je bilo mogoče razumeti kot podporo Zihlerlu in nestrinjanje z Gobcem.⁴² Toda zaključil jo je kar predsednik Zveze Svobod in prosvetnih društev Vlado Majhen na seji sosveta za glasbo 1. julija 1959. Kot minister za šolstvo v vladi Boris Kraigherja je sledil načelom svojega nadrejenega, da naj po nepotrebnem ne izzivajo kulturnikov in naj se povsod, kjer se le da, država odpove poskusom usmerjanja kulturne ustvarjalnosti. Prvič se je, po pregledanih in znanih dokumentih, zgodilo, da je visok državni politik neposredno in javno ocenil Zihlerlova mnenja o jazzu kot napačna. Majcen je kritiziral Prevorškov članek, za katerega je menil, da je "zmes tega, kar je povedal Zihlerl, ter njegovih zgrešenih dodatkov". Vsak ima sicer pravico povedati svoje mnenje, je dejal Majhen, a ob tem dodal, da je tokrat Zihlerl udaril mimo.⁴³

Nesoglasja so na hitro potihnila, tokrat pa so krajšo potegnili kritiki jazzu, tisti, ki so ga poskušali na silo izganjati z domače kulturne scene. Vodstvo glasbenega sosveta pri Zvezi Svobod in prosvetnih društev Slovenije je oktobra 1959 sklicalo širšo sejo, na kateri je o sodobnih tokovih v vokalni glasbi najprej govoril Vilko Ukmar, za uvodna razmišljanja o zabavni glasbi pa so naprosili Bojana Adamiča. Ta je začel referat z izjavo, ki je bila za ortodoksne komunistične kulturne ideologe to, kar je za bika rdeča zastava: "Jaz sem pristaš abstraktne umetnosti."⁴⁴ Zakaj v razvoju lahko sodobne glasbe zaostajamo za svetom, je Adamič opisal s temi besedami: "Eden izmed vzrokov, da je jazz pri nas še na nizki ravni, je to, kar smo uganjali do informbiroja, da je bila namreč vsaka stvar, ki je dišala po jazz-u, 'amerikanizacija'. Če je kdo zaigral sinkope, so že rekli, da je to človek, ki gleda na Ameriko."⁴⁵ Adamič je poudaril, da bi morali v našo sodobno glasbo, torej tudi jazz, uvajati čim več folklornih elementov. Ob koncu se je besedno poigral še z eno

³⁹ ARS, fond Zveza kulturnih organizacij Slovenije (AS 631), šk. 23, m. 177, Pevska revija v Kranju, pogovor z zborovodji, 7. 6. 1959, str. 4-5.

⁴⁰ Prav tam, str. 8-11.

⁴¹ Prav tam, str. 12-13.

⁴² Aleš Gabrič: Čas resne, čas zabavne glasbe. V: Rado Simoniti : pevec Goriških Brd. Nova Gorica, 2008, str. 64-65.

⁴³ ARS, AS 631, šk. 23, m. 177, Zapisnik o seji glasbenega sosveta pri Zvezi Svobod in prosvetnih društev v Ljubljani, 1. 7. 1959, str. 22-23.

⁴⁴ ARS, AS 631, šk. 23, m. 177, Zapisnik o razširjeni seji Sveta za glasbeno dejavnost pri Zvezi Svobod in prosvetnih društev Slovenije, dne 6. 10. 1959 v Iškem Vintgarju, str. 13.

⁴⁵ Prav tam, str. 16.

svetinjo komunističnih ideologov, z izrazom revolucija. Omenil je, da je jazz "danes edina revolucionarna glasba". To je utemeljil z dejstvom, da so v sodobni zabavni glasbi izenačena vsa glasbila in da so se v simfoničnih orkestrih privilegiranim godalom pridružili rog, trobenta, saksofon, pozavna in tolkala.⁴⁶

Pogovor o jazzu se je prvič odvijal v povsem sproščenem ozračju, brez kakršnih koli idejnih ali političnih podtonov. Ko so se septembra 1960 na Bledu zbrali vsi, ki so v jazz glasbi v Jugoslaviji kaj pomenili, so o njej razpravljali le še raznovrstni poročevalci in kritiki,⁴⁷ dodatne politične spremljave pa ni bilo več zaslediti.

Aleš Gabrič

BANISHING JAZZ FROM THE SLOVENIAN MUSIC SCENE AFTER WORLD WAR II

S u m m a r y

Just like political development, cultural development of Yugoslavia after 1945 also followed the Soviet Bolshevik model. The imitation of the Soviet cultural-political model also involved the rejection of contemporary Western cultural trends, and in the music scene aversion was especially directed towards jazz. In the opinion of the communist cultural ideologists, syncopated jazz beats symbolised imbalance, social discord and anarchy. After in Slovenia jazz had been freely performed already during the war and in the first post-war months, it fell from grace due to the intervention of the communist censors, so it vanished from the programmes of the music ensembles, financed by the state, until the Cominform conflict between Yugoslavia and the Soviet Union. It was only performed by certain amateur bands, in private circles or as additional pieces at dances, outside of the programme. Dances were supervised by the police and functionaries of the communist youth, who intervened in the goings-on at these events if necessary.

The persecution of jazz and jazz musicians became less intense in the beginning of the 1950s. In 1951 Radio Ljubljana carried out a poll among its listeners whether they should air jazz or not. 59.5% of the listeners interviewed were in favour of jazz, while 32% of them were against it being aired on the radio. Jazz was especially supported by youth. The poll gave rise to the controversy about the acceptability of jazz music for the Slovenian popular cultural scene. Bojan Adamič, who symbolised high-quality popular music in Slovenia, also joined the debate in the middle of March 1952. Already before the war he was the leader of a jazz ensemble, also performed jazz during the war among the partisans, was appointed the leader of the Dance Orchestra of Radio Ljubljana in June 1945, but was soon after that subject to political pressures because his orchestra performed jazz. Apart from the critics from the ranks of cultural ideologists, the advocates of jazz took part in the discussion about this kind of music for the first time. The controversies were so provocative that the attitude towards jazz even found its way into the concluding document of the Third Congress of the League of Communists of Slovenia, which took place in Ljubljana in May 1954.

In the second half of the 1950s things started looking up for the advocates of jazz, when the Slovenian politics was taken over by communists more favourably inclined towards pragmatic and non-dogmatic viewpoints. The changes in policy were also evident from the attitude of the media towards Bojan Adamič. While during the first post-war years he could not say anything, and could just respond to the criticism of others in the beginning of the 1950s, he has often been invited to explain his opinions about popular music since 1956 and had interviews with journalists from the newspapers which had still refused to publish his thoughts ten years before. The conclusion of the debates about the acceptability of easy popular music for the Slovenian cultural space can be placed into the year 1959, when several important events took place in Slovenia which represented a kind of a defeat of the ideological principles from the previous decade. The first guest appearance of Louis Armstrong with his All Stars Band in Ljubljana on 31 March 1959 was definitely the symbolic turning point, and a year later the 1st Yugoslav Jazz Festival was organised in Bled.

---

⁴⁶ Prav tam, str. 18.

⁴⁷ Zrnec, Sprehod skozi štiri desetletja, str. 9-13.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

---

In memoriam

Akademik dr. Vasilij Melik (17. 1. 1921-28. 1. 2009)

V torek, 3. februarja 2009, smo na ljubljanskih Žalah pospremili akademika dr. Vasilija Melika na njegovi zadnji poti. Slovo od dragega profesorja, cenjenega prijatelja in mentorja je bilo težko, saj je za vedno odšel eden najpomembnejših in najuglednejših slovenskih zgodovinarjev 20. stoletja, ki ga bomo predvsem tisti, s katerimi je navezal pristne prijateljske stike, izjemno močno pogrešali. Pogrešali bomo njegovo široko znanje in modrost, njegove nadvse zanimive zgodbice in spomine, njegove nasvete in ideje, njegov svinčnik in papirčke, na katere si je skoraj vedno zabeležil kako zanimivost ali pa nas je že naslednji dan razveselil s kakšno informacijo o zadevi, ki ji sami nismo prišli do dna.

"Poglej, poglej, tu sem bil pa še samski," se je nekoč pošalil v Zgodovinskem arhivu

Ljubljana, ko sva gledala ohranjene popisne pole družine Melik iz let 1921, 1928 in 1931. To so bili popisi prebivalstva, ki so dejansko potekali v prvem desetletju njegovega življenja, v času njegovega otroštva, saj je 31. marca 1931, torej na kritični datum tretjega popisa prebivalcev Ljubljane v novonastali državni tvorbi Jugoslaviji, štel komaj dobra dva meseca več kot deset let. Rodil se je namreč 17. januarja 1921 v družini znanega slovenskega geografa, akademika dr. Antona Melika. Leta 1939 je maturiral na klasični gimnaziji v Ljubljani, nato pa na Filozofski fakulteti študiral zgodovino, geografijo in primerjalno književnost. Študij je končal sredi vojne leta 1943. Zavaljo znanja jezikov je po vojni najprej delal v tiskovni agenciji Tanjug, nato pa kot pomočnik arhivarja in bibliotekar v Mestnem arhivu in Slovanski knjižnici. Že od vsega začetka se je usmeril v znanstvenoraziskovalno delo in leta 1947 se je zaposlil na Filozofski fakulteti, kjer je delal kot asistent do leta 1952, hkrati pa je predaval slovensko zgodovino tudi na Višji pedagoški šoli. V letih 1952-1959 je predaval gospodarsko zgodovino na Ekonomski fakulteti, po ukinitvi omenjenega predmeta pa se je vrnil na Filozofsko fakulteto, kjer je ostal kot predavatelj vse do upokojitve leta 1991 (in še dlje). Za docenta je bil izvoljen leta 1960 po uspešnem zagovoru doktorske disertacije *Volitve na Slovenskem* (1959). Leta 1969 je bil izvoljen za izrednega, leta 1974 pa za rednega profesorja. Na fakulteti je predaval predvsem zgodovino jugoslovanskih narodov in slovensko zgodovino od srede 18. stoletja do prve svetovne vojne, od leta 1982 naprej pa tudi Uvod v študij zgodovine in od leta 1986 še kulturno zgodovino za slaviste. V

letih 1972-1974 je bil prodekan, 1974-1977 pa dekan Filozofske fakultete. Ob upokojitvi leta 1991 so mu zaradi izjemnih zaslug za razvoj slovenske zgodovinske znanosti in dolgoletnega uspešnega pedagoškega dela podelili naziv zaslužni profesor. Leta 1993 je postal izredni in leta 1997 redni član SAZU. Velike zasluge pa si ni pridobil samo s svojim znanstvenim in pedagoškim delom, temveč tudi kot dolgoletni urednik osrednje slovenske zgodovinske revije *Zgodovinski časopis* (1973-2000).

Prof. Melik je bil velik zgodovinar, erudit, ki je s svojo znanstveno odličnostjo veliko prispeval k razvoju slovenskega zgodovinopisja. Čeprav je bil specialist za zgodovino dolgega 19. stoletja, je s pomembnimi razpravami posegel tudi v srednjeveško in novoveško zgodovino kot tudi v novejšo zgodovino 20. stoletja. Njegova bibliografija je občudovanja vredna. Osrednje mesto v njegovem raziskovalnem opusu pa seveda zavzemajo razprave iz slovenske zgodovine 19. stoletja. Zlasti njegove raziskave dobe med marčno revolucijo 1848 in razpadom habsburške monarhije leta 1918 so na novo in izvirno obravnavale temeljne probleme slovenskega narodnopolitičnega razvoja v 19. stoletju in prispevale tudi k reviziji slovenske zgodovine druge polovice 19. stoletja, saj so ovrge predvsem iz literarne zgodovine izhajajoče enostranske razlage nekaterih ključnih problemov zgodovine slovenskega narodnega gibanja in procesa nacionalnega oblikovanja v 19. stoletju. Leta 1966 je v sodelovanju s prof. dr. Ferdinom Gestrinom izdal strnjeno *Slovensko zgodovino od konca 18. stoletja do leta 1918*, ki je bila kasneje (s spremembami) objavljena v *Zgodovini Slovencev* Cankarjeve založbe (1979) in je še danes temeljno delo za to obdobje. Še pomembnejša pa je gotovo Melikova monografija *Volitve na Slovenskem 1861-1918*, kjer je natančno analiziral staroavstrijski volilni sistem, volitve na Slovenskem in glavne probleme, s katerimi se je morala spopadati takratna slovenska politika. To temeljno delo za zgodovino Slovencev v ustavni dobi je leta 1997 izšlo tudi pri založbi Böhlau na Dunaju z naslovom *Wahlen im alten Österreich*. Prof. Melik se je zapisal v zgodovinopisje tudi s svojimi komentarji in spremnimi besedami k spominom nekaterih pomembnih slovenskih politikov (Vošnjak, Hribar, Šuklje, Ravnihar) ter s celo vrsto daljših in krajših razprav v domačih in tujih revijah ter zbornikih, katerih izbor je leta 2003 izšel v obsežni knjigi *Slovenci 1848-1918*. Iz njegove zajetne bibliografije je hkrati razvidno, da se je ukvarjal tudi z gospodarsko, demografsko in upravno zgodovino, s kulturno in socialno zgodovino Slovencev, z zgodovino vsakdanjega življenja in meščanstva. Še danes je tako npr. temeljna njegova razprava o rasti mestnega prebivalstva na Slovenskem (1956) ali pa njegovo pronicljivo razmišljanje o zgodovini vsakdanjega življenja, o kateri je že leta 1980 zapisal: "Če danes čutimo, da je treba v znanstveno raziskovanje preteklosti vključiti tudi vsakdanje življenje, ta misel v celoti ni nova" in opozoril na med zgodovinarji morda preveč pozabljeno delo Antona Kremlja *Dogodivšine štajerske zemle* iz leta 1845. Živo zanimanje za vsakdanje življenje naših prednikov je prof. Melik tako npr. pokazal v svoji minuciozni razpravi o ljubljanskih cenah kruha in mesa v predmarčni dobi (1981) ali pa v razpravi o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi (1985).

Prof. Melik je imel do raziskovanja preteklosti seveda svoj pogled, ki pa je bil naklonjen prav vsakemu zgodovinarju ali zgodovinarki. Leta 1986 je na 23. zborovanju zgodovinarjev v Tolminu med drugim izjavil: "Zdi se mi bistveno, da vsakdo raziskuje, katerokoli od teh novih smeri raziskovanja preteklosti, ki ga

veseli. Naj se loti dela, loti po zgledih od drugod pa po svojih lastnih idejah. Marsikje bo imel seveda mnogo težav, recimo zaradi virov. /.../ ampak nekaj se mora pač sam potruditi, mora biti sam iznajdljiv, kajti iznajdljivost je bila zmeraj lastnost dobrih znanstvenikov, uspeh pa plačilo za trud. /.../ Mislim, da je zgodovina ena in nedeljiva, da živimo iz tradicije vse naše preteklosti, svetlih in temnih trenutkov in dogajanj od najstarejših časov do današnjega dne. To enotnost moramo ohraniti."

Cenjeni profesor se je seveda udeleževal tudi številnih domačih in tujih znanstvenih srečanj ter sodeloval pri pomembnih mednarodnih projektih. Uveljavil se torej ni samo doma, temveč tudi drugod po Evropi. Leta 1991 je zaradi obsežnega in raznolikega znanstvenega opusa od avstrijske raziskovalne skupnosti prejel prestižno Gindelyjevo nagrado, naslednje leto pa je dobil še avstrijski častni križec za znanost in umetnost. Ob osemdesetletnici (2001) ga je Zveza zgodovinskih društev Slovenije (pa tudi več lokalnih društev) imenovala za svojega častnega člana, leta 2002 pa ga je predsednik republike odlikoval s srebrnim častnim znakom republike Slovenije. Leta 2005 je prejel tudi častno nagrado Wacława Felczaka in Henryka Wereszyckiego, ki mu jo je podelilo Društvo zgodovinarjev oddelka za zgodovino na Jagielloński univerzi v Krakovu.

Kolegi, sodelavci in učenci pa so Vasiliju Meliku ob njegovi osemdesetletnici posvetili zajeten zbornik z življenjepisom, bibliografijo in 80 prispevki, ki se v veliki meri nanašajo na raziskovalna področja, ki jih je obravnaval akademik Melik. O njegovem ugledu in visokem mestu v mednarodnem zgodovinopisju pričajo sodelavci zbornika iz desetih evropskih držav: Slovenije, Italije, Francije, Nemčije, Avstrije, Češke, Slovaške, Madžarske, Poljske in Hrvaške.

Profesor Melik nam je veliko dal, tako starejšim kot mlajšim, kot znanstvenik in profesor, kot prijatelj, kot človek z veliko širino in odprtostjo, kot človek idej in ne nazadnje tudi kot spreten pripovedovalec zanimivih zgodbic, s katerimi nas je hudomušno zabaval ob kavici. Spoštovani profesor, dragi Vasja, za vedno boš ostal v naših srcih in spominu.

Andrej Studen

Zaslужni prof. dr. Marjan Britovšek (23. 8. 1923-8. 12. 2008)

Cenjeni zbor!¹

Zbrali smo se, da se poklonimo spominu nedavno preminulega prof. dr. Marjana Britovška, enega najplodovitejših slovenskih zgodovinarjev, pa tudi enega izmed redkih, ki so z raziskovalnim delom presegli okvire slovenske zgodovine. Misel, da "spomin nase ohranjaš na daljši rok samó z deli, ki si jih naredil, napisal

¹ 25. 2. 2009 je bila na Filozofski fakulteti v Ljubljani žalna seja, na kateri so obudili spomine na pokojnega profesorja: dekan FF prof. dr. Valentin Bucik, predstojnik Oddelka za sociologijo doc. dr. Igor Škamperle in doc. dr. Jože Vogrinc; spodaj podpisani pa sem spregovoril o znanstvenoraziskovalnem delu prof. dr. Marjana Britovška, ki ga predstavljam v pričujočem tekstu.

in objavil", je mnogokrat izrekel prof. Britovšek. To je bila njegova življenjska maksima. In prav o profesorjevi intelektualni zapaščini, kot je bilo napovedano, bo govor v mojem prispevku.

Naj spomnim, da so bili v preteklosti objavljeni priložnostni zapisi ob profesorjevih življenjskih jubilejih, in to izpod peresa akademika prof. dr. Vasilija Melika ob 65-letnici,² prof. dr. Ludvika Čarnija ob 70-letnici³ ter spodaj podpisanega ob jubilentovi 75-, 80- in 85-letnici;⁴ slednji, napisan lani poleti, je bi namenjen mednarodni strokovni javnosti.

Listanje po bogati profesorjevi biografiji pove, da se je rodil 23. avgusta 1923 v Slovenj Gradcu v družini z učiteljskimi in prosvetiteljskimi koreninami. Po osnovni šoli ga je pot vodila v Maribor, kjer je maturiral na klasični gimnaziji ter doživel nemško okupacijo. Vojna leta, ko je šlo "za biti ali ne biti", kot se je sam velikokrat izrazil, je prebil v partizanskih enotah kot urednik in dopisnik mladinskih listov. Svetovna vojna, z velikimi družbenimi spremembami, je odločilno pripomogla k njegovi odločitvi za študij zgodovine, ki ga je opravil na istoimenskem Oddelku ljubljanske Filozofske fakultete med letoma 1945 in 1949. Tu je spoznal tudi svojo bodočo soprogo Anico (prof. zgodovine), ki mu je bila močna opora tako v življenju kot pri njegovem delu. Na dodiplomskem študiju je pridobil, kot je sam večkrat povedal, ne samo védenja o historični materiji, pač pa tudi potrebna metodološka znanja, ki jih je s pridom izkoristil in dograjeval v svojem kasnejšem raziskovalnem delu. V mislih je imel predvsem metodo analize in primerjave, še posebno arhivskega gradiva in dokumentov; takšen metodološki pristop postane stalnica njegovega raziskovalnega dela ne glede na tematiko; odtod tudi verodostojnost njegovih objavljenih del.

Podiplomski študij je nadaljeval na tedaj elitnem jugoslovanskem Inštitutu družbenih ved (Zgodovinski oddelek) v Beogradu med letoma 1949 in 1951. Tam je, prek interdisciplinarnega družboslovnega študija, še posebno politične ekonomije ter historičnega in dialektičnega materializma, naredil most k sociologiji. Seveda ne gre prezreti podatka, da je bil na študiju v času jugoslovanskega spora z informbirojem oz. Stalinovo Sovjetsko zvezo, torej v času iskanja lastne jugoslovanske poti v socializem; toliko bolj, ker brez tega epohalnega političnega preobrata na jugoslovanskih tleh ne bi bilo njegovih študij o stalinizmu.

² Vasilij Melik: Marjan Britovšek - petinšestdesetletnik. V: Zgodovinski časopis 1989, 120-121.

³ Ludvik Čarni: Ob sedemdesetletnici Marjana Britovška. V: Avgust Lešnik (ur.), Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik, Ljubljana 1996, 13-15.

⁴ Avgust Lešnik, Prof. Marjan Britovšek - petinsedemdesetletnik, Časopis za zgodovino in narodopisje 69/44 (1998), 205-207; isti, Zaslužni prof. dr. Marjan Britovšek - osemdesetletnik. V: Zgodovinski časopis 2003, 219-221; isti, On the occasion of the eighty-fifth birthday of Professor Marjan Britovšek, historian of the international workers' movement. The International Newsletter of Communist Studies Online. 2008, 216-218.

V začetku petdesetih let se je smelo odločil za raziskovalno in pedagoško pot; najprej kot asistent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (1951), kjer je tudi doktoriral (1960), nato kot univerzitetni učitelj. Katedro za pedagoško in znanstveno delo mu je dal leta 1960 ustanovljeni Oddelek za sociologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti, potem ko je bil leta 1962 - po opravljenem habilitacijskem delu (oz. *Habilitationsschriftu*, kot ga je sam imenoval) - izvoljen za docenta za socialno zgodovino 19. in 20. stoletja (s posebnim poudarkom na zgodovini delavskega razrgibanja). Predmet je predaval na Oddelku vse do upokojitve (1993), od leta 1970 kot izredni in od leta 1975 kot redni profesor. Za svoje znanstveno, pedagoško in javno delovanje je prejel dvakrat nagrado sklada Borisa Kidriča in druge nagrade, bil odlikovan ter dobil naziv zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani (1994).

Znanstveni opus prof. Britovška podrobno ponazarja njegova obsežna bibliografija objav tako doma kot v tujini (17 knjig in več kot 150 razprav); celotno bibliografijo je zbral in uredil pred leti dr. Alojz Cindrič in je objavljena v Britovškovem zborniku.⁵ Profesorjevo znanstveno delo tematsko in časovno obsega štiri področja.

S prvega - študije o slovenski agrarni in socialni zgodovini - velja posebej omeniti njegovo doktorsko disertacijo (mentor akademik prof. dr. Fran Zwitter), ki je dopolnjena in razširjena izšla kot monografija z naslovom *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem* (Ljubljana, 1964). "Zdi se, da jo kaže uvrstiti med tehtnejša Britovškova znanstvena dela," je zapisal prof. Čarni. Delo, ki je v celoti zasnovano na arhivskem gradivu, še danes sodi med redkejšje tovrstne raziskave slovenske agrarne in socialne zgodovine od 16. do sredine 19. stoletja. Knjiga načinja vrsto problemov in kategorij, s katerimi se ukvarja zlasti sociološka veda (struktura, procesi, odnosi idr.). Kakšen pomen imajo tovrstne raziskave za védenje o slovenski socialni zgodovini (deloma jih je predstavil tudi mednarodni strokovni javnosti),⁶ je moč razbrati iz avtorjeve spremne besede: "Moj prispevek s tega področja naj vzpodbudi raziskovalce k nadaljnemu, še bolj sistematičnemu arhivskemu delu, ki bi pojasnilo in iztrgalo pozabi prenekatero zanimivost iz agrarne zgodovine tega obdobja." Hkrati pa je iz teh besed zaznati - zaradi spleta okoliščin - tudi slovo od nadaljnjega raziskovanja tovrstne tematike.

Drugo področje raziskovanja prof. Britovška predstavljajo študije o revoluciji 1848 v Avstriji in revolucionarni dejavnosti Radovljičana Antona Fistra (1808-1881), Prešernovega in Slomškovega sodobnika, profesorja teologije in pedagogike na dunajski univerzi, udeleženca revolucije 1848 na Dunaju, vojnega kurata akademske legije, radikalnega poslanca v avstrijskem ustavodajnem parlamentu, dolgoletnega emigranta v ZDA, "človeka, ki je daleč presegal kakršen koli provincializem in bil med najbolj izobraženimi Slovenci svojega časa", je zapisal prof. dr. Frane Jerman. Raziskovalni rezultat Britovškovega dela v dunajskih arhivih in bibliotekah je bil izid monografije *Anton Füstler in revolucija 1848 v Avstriji* (Maribor, 1970). "To je poleg Apihove knjige o Slovencih in 1848. letu (napisane 1888) ter Malovega prikaza v Zgodovini slovenskega naroda, ki je izšel skoraj pol

⁵ Alojz Cindrič: Bibliografija prof. dr. Marjana Britovška. V: A. Lešnik (ur.), *Kriza socialnih idej*, 21-26.

⁶ Marjan Britovšek, *The process of individualization of agriculture in Carniola in the second half of the nineteenth century*. V: *East European quarterly* 3/1970, 469-488.

stoletja kasneje (1934-36), tretji najboljšežnejši opis Slovencev v marčni revoluciji," je zapisal prof. Melik. Zagotovo je predvsem Britovškova zasluga, da je bila 29. marca 1979 na Fistrovi rojstni hiši v Radovljici odkrita spominska plošča in hkrati organiziran znanstveni simpozij o Antonu Fistru,⁷ kakor tudi pobuda za izdajo *Izbranih spisov Antona Fistra*, ki so izšli (v prevodu prof. Franeta Jermana) v 4. knjigah,⁸ in sicer kot skupni projekt Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani in Arhiva Republike Slovenije.

S tretjim, tj. zgodovino evropskega delavskega gibanja, in četrtem področjem raziskovanja, tj. stalinizma, se je prof. Britovšek umestil, kot je zapisal prof. dr. Peter Vodopivec, med tiste redke slovenske zgodovinarje, ki so presegle nacionalne meje pri raziskovanju zgodovine. V okviru tretjega področja je osrednjo pozornost namenil začetkom delavskega gibanja in njegovim različnim idejnim smerem v okviru I. in II. internacionale. Napisal je vrsto odmevnih študij, med katerimi velja posebej opozoriti na njegovo habilitacijsko delo, ki je izšlo v knjižni obliki v Beogradu leta 1965, pod naslovom *Stavovi druge internacionale prema ratu i kolonialnom pitanju*, nadalje na knjigo *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno* (Ljubljana, 1969), na tehtno razpravo *Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov*,⁹ ki je izšla tudi v nemškem prevodu,¹⁰ ter na študije, ki so bile večinoma objavljene v naslednjih revijah: *Prilozi za istoriju socializma* (Institut za savremenu istoriju, Beograd), *Međunarodni radnički pokret* (Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd) in *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*¹¹ (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja/Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana).

Četrto področje, ki je bilo v širši javnosti tudi najbolj odmevno in aktualno, je bilo njegovo raziskovanje stalinizma v Sovjetski zvezi. Brez dvoma je bil prof. Britovšek prvi slovenski zgodovinar, ki se je sistematično in znanstveno začel ukvarjati s tem obdobjem, hkrati pa je veljal za največjega slovenskega/jugoslovanskega poznavalca frakcijskih spopadov v bivši Sovjetski zvezi in v Kominterni.¹² Še več, s svojimi analizami, oprtimi na arhivsko in dokumentarno gradivo, ki ga je preučeval v moskovskih arhivih in bibliotekah ter v mnogih zahodnoevropskih dokumentacijskih centrih, se je uvrstil med ugledne mednarodne raziskovalce stalinizma. V ospredju njegovih objav te vrste stojijo štiri obsežne knjige: *Boj za Leninovo dediščino* v dveh delih (Ljubljana, 1976; Zagreb, 1981 /hrvaški prevod/), *Carizem - revolucija - stalinizem* v dveh delih (Ljubljana, 1980), *Korenine stalinizma in negativne posledice kulta osebnosti* (Ljubljana, 1980) ter *Stalinov termidor* (Ljub-

⁷ Marjan Britovšek (ur.), Dr. Anton Fister v revoluciji 1848 - vloga in pogledi, Maribor 1980.

⁸ 1. knjiga (1987): *Spomini od marca 1848 do julija 1849*; 2. knjiga (1988): *Vzgoja v dubu svobode* (uvodna študija: dr. Jože Ciperle); 3. knjiga (1992): *Govori o religiji* (uvodni študiji: dr. Marko Kerševan in dr. Vekoslav Grmič); 4. knjiga (1998): *Spomini - Osemindvajset let pregnanstva. Učna leta in leta popotovanja* (uvodni študiji: dr. Marjan Britovšek in dr. Janez Stanonik).

⁹ Zbornik simpozija Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti 20. stoletja, Ljubljana 1971, 266-305.

¹⁰ Marjan Britovšek, Die slawische Nationalbewegung und die Perspektiven der Revolution, v: Theodor Bergmann et al. (Hrsg.), Zwischen Utopie und Kritik. Friedrich Engels - ein "Klassiker" nach 100 Jahren, Hamburg 1996, 140-156.

¹¹ Prof. Britovšek je bil član uredniškega odbora med letoma 1960 in 1977.

¹² Kot član uredniškega odbora je prof. Britovšek sodeloval pri izdaji stenogramov in dokumentov vseh sedmih kongresov Kominterne, ki jih je izdal Institut za međunarodni radnički pokret v Beogradu, pod naslovom *Komunistička internacionala*, v 12. knjigah (med letoma 1981-1983), ter napisal Predgovor k 5. kongresu Kominterne (6. knjiga, 1982, str. V-XXVII).

ljana, 1984, Praga, 1991 /češki prevod/). Vsa navedena dela "temeljijo na neposrednih raziskavah in so vsaj enakovredna, če ne boljše od mnogih del svetovnih avtorjev", je zapisal prof. dr. Božo Repe. Beograjski raziskovalec znan. svet. dr. Slavoljub Cvetković pa je poudaril, da je bila "vrednost Britovškovega raziskovalnega dela na tem segmentu sodobne zgodovine še posebno v tem, da naša zgodovinska zavest ni bila obremenjena s političnimi pogledi in enostranskimi razlagami sovjetskega zgodovinopisja, kot je bilo to v drugih socialističnih državah". Naj spomnim, da smo prav prek teh Britovškovih eruditskih knjig in razprav, kot je takrat dejal prof. dr. Rastko Močnik, začeli razumevati srčiko ruskega socializma.

Ne bo odveč, če opozorim, da prof. Britovšek ni pisal o stalinizmu kot veliki temi, tj. ekskluzivistično, prav tako njegovo raziskovanje pričujoče tematike ni bilo neposredno politično motivirano. Nasprotno, v svojem raziskovanju je namenil osrednjo pozornost temeljiti zgodovinski rekonstrukciji stalinizma kot političnega in družbenega sistema, in to na podlagi verodostojnega arhivskega gradiva in dokumentov. Šele takšen pristop, je bil vseskozi prepričan, omogoča odprto, resno in znanstveno umirjeno razpravo na daljši rok, in to v mednarodnih okvirih. Pri svojem delu je občutil omejene možnosti odprtega razpravljanja, še posebej z raziskovalci na Zahodu; ta delna informacijska blokada je trajala vse do padca berlinskega zidu, zato je bil še posebno hvaležen prof. ddr. Rudiju Rizmanu za posredovane tovrstne informacije in gradiva z zahoda (še posebno t. i. komunističnih disidentov).

Na vprašanje, v katero teoretsko šolo raziskovalcev stalinizma bi umestili prof. Britovška (mdr. po tipologiji, ki jo je pred leti postavil G. Boffa v svojem delu *Fenomen Stalin* /Ljubljana, 1985/), smo še najbližje odgovoru, da se zagotovo ni umeščal v t. i. "šolo kontinuitete", kot bi morda na prvi pogled sklepali iz naslova *Carizem - revolucija - stalinizem*; le-tega je treba razumeti v smislu dialektičnega zakona "negacija negacije". Po ocenjevanju stalinizma bi ga lahko (pogojno) umestili v "šolo termidorja", ne nazadnje tudi po nedvoumnem naslovu dela *Stalinov termidor*. V podkrepitev naj navedem strnjeno misel, ki jo je izrekel v enem izmed mnogih intervjujev, ki jih je imel na temo stalinizma. Na novinarsko vprašanje dr. Bernarda Nežmaha, objavljenega v Mladini (15. februar 1994), "Ali je možna obnovevitev komunizma v Rusiji", je prof. Britovšek odgovoril: "Komunizem je evropski pojav, to je socialna demokracija, to je 200 let razvoja, to ni le Marx, to so korenine iz francoske revolucije. Veste, Stalin je (op.: s svojim termidorjem) uničil komunizem. Komunizem stalinskega formata se ne more več ponoviti. To je najbolj brutalna oblika uničenja človeške individualnosti, pridobitve francoske revolucije ..."

Svoje raziskovalne rezultate je prof. Britovšek predstavil mednarodni strokovni javnosti na številnih mednarodnih zborovanjih in simpozijih, na katerih je vselej vzbudil posebno pozornost, pa tudi prek prevodov knjig in razprav v tujih revijah in zbornikih. Zato tudi ni naključje, da ga je Mednarodni inštitut za socialno zgodovino v Amsterdamu (v devetdesetih letih minulega stoletja) uvrstil med ugledne sodelavce mednarodnega raziskovalnega projekta *Komintern*a, mednarodno uveljavljena strokovna revija *The International Newsletter of Communist Studies* (s sedežem v Kölnu) pa izvolila v svoj izdajateljski svet.

In prav Britovškovi odmevni rezultati znanstvenoraziskovalnega dela doma in v tujini, njegova vpetost v mednarodne raziskovalne projekte ter uspešno delovno sodelovanje z raziskovalci uglednih mednarodnih institucij so botrovali odločitvi njegovih sodelavcev na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, da se mu ob 70-letnici in hkratni upokojitvi oddolžijo za dolgoletno in ustvarjalno delo s priložnostnim zbornikom ter na ta način obogatijo tudi področja, s katerimi se je ukvarjal. Takratnemu povabilu za sodelovanje v skupnem projektu - mednarodni izdaji zgodovinskih in socioloških razprav - se je odzvalo petdeset priznanih tujih in domačih raziskovalcev/raziskovalk (iz Avstrije, Francije, Hrvaške, Italije, Nemčije, Nizozemske, Rusije, Slovenije, Srbije in Švice), s katerimi je prof. Britovšek delal in soustvarjal. Rezultat projekta je bila izdaja 530 strani obsežnega zbornika z naslovom *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek* (Ljubljana, 1996), pri čemer ne gre prezreti, da problematika "socialnih idej" simbolizira celotni Britovškov znanstveni opus.

Ob povedanem seveda ne gre prezreti Britovškovega več kot 40-letnega pedagoškega dela na dodiplomskem in podiplomskem študiju. Za študente in srednješolske učitelje je napisal tudi več študijskih priročnikov in skript (skupno več kot 1000 strani) ter bil mentor mlajšim raziskovalcem, magistrrom in doktorjem znanosti. Širša javnost pa ga pozna tudi po sodelovanju v številnih radijskih in televizijskih oddajah v sedemdesetih in osemdesetih letih ter zapisih o stalinizmu v Naših razgledih.

Od vseh Britovškovih številnih dejavnosti zunaj delovnega mesta, tako strokovnih kot družbenih, naj tu omenimo le njegovo dolgoletno in zavzeto delo v univerzitetni stanovanjski komisiji v petdesetih in šestdesetih letih, "ki je - kot je zapisal prof. Melik - najbolj segla v prostor vsakdanjega življenja in prinesla velike koristi večjemu številu ljudi". Brez njegove vztrajnosti, ki ni obupala ob nobeni oviri, ne bi bilo univerzitetnih stanovanjskih blokov na ljubljanskih Prulah, ki so močno omilili tedanjo veliko stanovanjsko stisko zlasti (takrat) mlajših univerzitetnih ljudi. In prav ta vztrajnost, ta optimizem je bil ne samo ena izmed temeljnih značajskih potez prof. Britovška, pač pa tudi njegovo vodilo za premagovanje življenjskih tegob.

Na jesen svojega življenja se je prof. Britovšek preselil v svoj drugi dom, v mirno istrsko vasico Dolinci pri Lovrečici. Še naprej je ohranjal redne stike s kolegi, tudi iz tujine (dr. Bernhard H. Bayerlein,¹³ prof. dr. Pierre Broué /1926-2005/¹⁴ idr.); hkrati je kot sodelavec asociacije *The European Workshop of Communist Studies* še posebej z velikim zanimanjem prebiral nove dokumente, ki so prihajali iz kominternskih moskovskih arhivov, ter nemalokrat opozarjal na premajhno kritičnost današnjih raziskovalcev do t. i. 'novega' arhivskega gradiva (vprašanje pristnosti/ponaredkov le-tega).

¹³ Avtor številnih študij o stalinizmu in kritičnih izdaj kominternskega arhivskega gradiva (*Moscou - Paris - Berlin : télégrammes chiffrés du Komintern, 1939-1941*, Paris 2003) ter odgovorni urednik revije *The International Newsletter of Communist Studies*: <http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/incs/>.

¹⁴ Eminentni raziskovalec Trockega (*Trotsky*, Paris 1988) ter avtor številnih del o trockizmu in Kominterni (*Histoire de l'internationale communiste, 1919-1943*, Paris 1997); v slov.: *Španska revolucija in državljanska vojna* (Ljubljana 1988). Več: http://www.trotskyana.net/Trotskyists/Pierre_Broue/Pierre_Broue_Meaning.html.

V spominu vseh, ki so/smo ga poznali, pa profesor Britovšek ne bo ostal le zaradi svojega znanstvenega dela. V enaki ali še večji meri se ga bomo spominjali po njegovem znanju, izjemni informiranosti, pa naj je šlo za politična dogajanja doma ali v svetu ali za akademsko sfero, nadalje po njegovem optimizmu, veselju do življenja, po prijetnih druženjih (še posebno v Dolincih) in ne nazadnje kot človeka, s katerim si se vedno rad srečal in poklepetal, pa naj je šlo za strokovne ali vsakdanje teme.

Naj mi bo dovoljeno, da se na koncu izpovem; sedaj, s 'prekinitvijo' najinega 35-letnega druženja, čutim veliko praznino, hkrati pa tudi veliko hvaležnost, da sem lahko bil del te zgodbe, zato lahko samo skromno rečem: "Marjan, hvala Ti za vse!"

August Lešnik

France Filipič (1919-2009)

Dne 31. marca 2009 se je v Mariboru iztekla bogata življenjska pot zgodovinarja, pesnika, pisatelja, publicista in prevajalca Franceta Filipiča. V Mariboru se je tudi rodil, in sicer 21. julija 1919.* Tam je preživel mladeniška leta in nekaj časa obiskoval gimnazijo, nato pa je gimnazijsko šolanje nadaljeval na škofijski gimnaziji v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu pri Ljubljani. Kmalu po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 se je pridružil odporniškemu gibanju, se zato dvakrat znašel v zaporu (1942, 1944), nato pa še v koncentracijskih taboriščih Dachau, Mauthausen, St. Valentin in Ebensee. Ta težka izkušnja ga je razumljivo zaznamovala na povsem osebni ravni, močno pa je opredelila tudi tematike, katerim se je kasneje posvečal kot literat in kot zgodovinar. Po vojni je živel med Mariborom, kjer si je ustvaril tudi družino, in Ljubljano, kamor so ga klicale poklicne dolžnosti. Na jesen življenja se je ponovno ustalil v Mariboru, na katerega je bil močno navezan. Kar zadeva zaposlitve, je bil Filipič precej svobodnega duha. Prva leta po vojni je delal kot novinar, od leta 1956 dalje pa je imel status svobodnega pisatelja.

Ustvarjalna sila in sla Franceta Filipiča sta se izrazito udeleževali na dveh izraznih področjih: na literarnem in na zgodovinopisnem. Zaradi intenzivnega preučevanja zgodovine je njegovo pesniško snovanje sčasoma postalo nekoliko zastrto, čeprav je na tem področju dosegel pomembne uspehe, o čemer med drugim

* Opozarjamo, da je v Enciklopediji Slovenije 3. knjiga (Ljubljana 1989) naveden dan rojstva Franceta Filipiča (2. julij) napačen.

govorijo tujejezični prevodi nekaterih njegovih pesmi. Čeprav se ga v pričujočem zapisu spominjamo predvsem kot zgodovinarja, pa ni mogoče mimo vsaj bežnega opozorila na njegovo dvosmerno angažiranost in značilni preplet literarne in zgodovinopisne izpovedi, ki pogosto izhajata iz istega tematskega vira, tj. bližnjih zgodovinskih dogodkov, vezanih na drugo svetovno vojno. Velja tudi spomniti, da je Filipič stopil na pot javnega uveljavljanja najprej kot pesnik. Prvo pesem je objavil leta 1937, med vojno pa je v koncentracijskem taborišču Mauthausen napisal nekaj pesmi in sestavil drobno pesniško zbirko, ki jo je po ilegalnih zvezah pretihotapil iz taborišča. Kmalu po končani vojni je izdal prvo pesniško zbirko *Viharna leta* (Ljubljana, 1949), kateri so kasneje sledile še nove, vse do antologijskih zbirk *Večna igra* (Maribor, 1984) in *Osmi dan v tednu* (Maribor, 1989), v katerih je vztrajno poglobljajal svojo pesniško izpoved in prešel pot od revolucionarno angažirane besede do modernistične izraznosti. Na zgodovinskem dogajanju utemeljene tematike, ki so navdihnile njegovo umetniško ustvarjalnost, je mogoče ponazoriti že z naslovi nekaterih pesmi (npr. Talci, Frankolovo, Žrtvam, Dachau, Karneval smrti v Mauthausnu, Osvajalčeva čelada itd.).

Izdal je tudi zbirko novel *Pojoči konji* (Ljubljana, 1961), ki občuteno in kar strašljivo opisujejo človeško trpljenje v zaporih in koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno. Je tudi avtor dramskih del in del, namenjenih mladini; slednji je npr. namenil pripoved o mladi mariborski revolucionarki in kasnejši narodni heroinji Slavi Klavori. Bil je duša štatemberških pisateljskih srečanj in nekaj časa urednik revije za leposlovje in kulturna ter družbena vprašanja *Dialogi*.

Kot zgodovinar se je najprej osredotočil na obdobje druge svetovne na Slovenskem, še posebej na preučevanje razmer in dogajanja na Štajerskem. Leta 1952 je objavil monografijo *Pohorski bataljon*, prvo monografsko študijo o neki partizanski enoti na Slovenskem. V njej se ni omejil le na ozek vojaški vidik oziroma opis vojaških akcij v obliki nekakšne kronike, temveč je omenjeno vojaško formacijo umestil v širši kontekst takratnih razmer, ki jih je zaznamovala predvsem nasilna okupacijska politika nemškega okupatorja. V knjigi je opravil izčrpno analizo vojaško-političnih razmer v odporniškem gibanju na Štajerskem v letih 1941 in 1942 ter rekonstrukcijo bojnega ter propagandnega delovanja ter notranjega življenja Pohorskega bataljona, ustanovljenega septembra 1942. Monografija je naletela na izjemen odmev, doživela je še štiri dopolnjene ponatise ter prevod v srbohrvaški jezik in je nedvomno pomembno prispevala h konstruiranju mitološke podobe partizanskega odpora, še zlasti zadnjega boja oziroma epskega spopada Pohorskega bataljona z nemškim okupatorjem 8. januarja 1943 na Osankarici.

V vsebinskem pogledu je z zgoraj navedeno monografijo nerazdružna knjiga z naslovom *Prvi pohorski partizani* (Maribor, 1965). Filipič v njej obravnava v širšem kontekstu vojaške in politične komponente odporniškega gibanja na Štajerskem najzgodnejšo fazo partizanstva na primeru prve partizanske skupine oziroma čete na Pohorju iz poletnih in jesenskih mesecev leta 1941. Glede na posebnosti v organiziranju in vodenju oboroženega odpora leta 1941 je v njej z enakim poudarkom obravnaval nastanek ter dejavnost omenjene partizanske skupine kakor tudi odporniško mrežo na t. i. terenu, ki je predstavljala vsem prvim partizanskim enotam pomembno oporo, marsikdaj tudi rešitev pred uničenjem. Zgodovinopisni prikaz pohorskega partizanstva v njegovi začetni fazi označuje svojevrsten metodološki pristop, saj temelji na izrazito poudarjeni življenjski poti,

vlogi in usodi posameznikov. Na to značilnost naletimo tudi v nekaterih drugih Filipičevih delih.

Kasneje je težišče raziskovalnega dela preusmeril v preučevanje zgodovine delavskega gibanja revolucionarne usmeritve v Sloveniji in Jugoslaviji. O tej tematiki je napisal okoli sto razprav, člankov in samostojnih publikacij. Najpomembnejše razprave je objavil v obsežni zbirki zgodovinskih razprav v dveh delih z naslovom *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939* (Ljubljana, 1981). V njih je obravnaval temeljne usmeritve slovenskih in jugoslovanskih komunistov v posameznih obdobjih, vlogo vidnejših osebnosti iz jugoslovanskega in slovenskega komunističnega gibanja, organizacijsko vprašanje in konkretno dejavnost komunistične stranke, razmerje med razrednim in nacionalnim itd. Med tu objavljenimi prispevki velja izpostaviti zlasti dve zelo obsežni razpravi, v katerih je podal obširno analizo zgodovinskega razvoja komunističnega gibanja na Slovenskem v dveh daljših časovnih presekih. To sta razpravi: *O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920-1924* in *Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS*.

Poleg tematik, umeščenih v širši slovenski ali pa nekdanji jugoslovanski okvir, je več raziskav posvetil preučevanju zgodovine rodnega Maribora. Večkrat je npr. pisal o mariborski moški kaznilnici v različnih obdobjih in posledično s tem o različnih kategorijah zapornikov v njej. Dalje je obravnaval delovanje mariborskih komunistov med obema svetovnima vojnama, razčlenjeval značilnosti marksistične publicistike in nasploh t. i. naprednega tiska v Mariboru v tem obdobju ter opravil podrobno raziskavo množičnega stavkovnega vala v Mariboru leta 1936; slednja je bila objavljena v publikaciji *Ob 50-letnici stavkovnega gibanja v Mariboru* (Maribor, 1986).

Med pomembne rezultate na področju krajevnega zgodovinopisja sodi studijska razprava o političnem življenju v Rušah in njihovem zaledju v času med obema svetovnima vojnama (s poudarkom na razrednem delavskem gibanju, ljudsko-frontnem povezovanju ter narodnoobrambnih akcijah) ter o odporu okupatorju med drugo svetovno vojno. Razprava je bila objavljena v zborniku *Ruška kronika* (Ruše, 1985).

Pestrost tematik v Filipičevem raziskovalnem polju med drugim prihaja do izraza v knjigi *Ob razpotjih zgodovine*, ki je izšla v okviru ugledne zbirke *Documenta et studia historiae recentioris* v Mariboru leta 1994. V njej je objavil 17 vsebinsko zelo raznolikih razprav, ki obravnavajo splošno slovensko problematiko predvsem iz obdobja prve Jugoslavije (npr. odnos slovenske levice do fašizma in nacizma, kmečke programe slovenskih političnih strank, odnos delavskega gibanja do družbe in države, narodnoobrambna gibanja v drugi polovici tridesetih let, značaj Zveze delovnega ljudstva 1939-1941), razčlenjujejo vloge in opredelitve posameznih vidnih osebnosti iz slovenskega političnega in kulturnega življenja (Lovra Klemenčiča, Dušana Kermavnerja, Borisa Kidriča, Antona Korošca, Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca, Miška Kranjca), osvetljujejo nacionalno in socialno problematiko na ožjih območjih (Maribor, Radlje ob Dravi), posebej pa velja izpostaviti še razpravo o Slovencih iz avstrijske Koroške v koncentracijskih taboriščih tretjega rajha.

Z zadnjim obsežnim delom, v ozadju katerega je bilo desetletno naporno zbirateljsko delo, je Filipič zopet posegel v obdobje druge svetovne vojne. V mono-

grafiji *Slovenci v Mauthausnu* (Ljubljana, 1998) je obravnaval usodo približno 4200 Slovencev, ki so se predvsem zaradi sodelovanja v odporu znašli v centralnem mauthausenskem taborišču ali pa v njegovih številnih podružnicah (mednje je sodilo tudi taborišče na Ljubelju) in bili izpostavljeni esesovskemu nasilju oziroma "redu nasilja", ki je med drugim zahtevalo okoli 1500 žrtev med Slovenci. Delo označujeta izčrpna obravnava naslovne tematike in nazorne predstavitve usod številnih taboriščnikov. Poleg pomembnega prispevka v faktografskem smislu monografija pomembno širi možnosti vrednotenja takratnega dogajanja in je prepričljiv dokument o nemški raznarodovalni in uničevalni politiki. Po temeljitosti obravnave ima vidno mesto med tovrstno tujo literaturo in je avtor z njo vsekakor spominu na to tragično poglavje iz zgodovine 20. stoletja »zagotovil prihodnost«. Kakovost monografije potrjuje njena mednarodna odmevnost in predvsem dejstvo, da je v nekoliko prirejeni in skrajšani obliki izšla leta 2004 tudi na Dunaju v nemškem prevodu pod naslovom *Slowenen in Mauthausen*.

Ob vsem naštetem je France Filipič tudi tvorno sodeloval kot član različnih uredniških odborov in strokovnih združenj ter komisij. Kot član uredniškega odbora je sodeloval pri pripravi razpravno-dokumentarnega zbornika ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije (*Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS*, Ljubljana, 1977), ki ga je izdal takratni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Z omenjenim inštitutom je sodeloval tudi pri izvajanju vsejugoslovanskega projekta *Zbrana dela* Edvarda Kardelja; bil je urednik prve knjige (izšla je v Ljubljani 1989 kot edina knjiga iz omenjenega projekta), ki zajema Kardeljevo delovanje v obdobju 1928-1934. Bil je tudi član jugoslovanske redakcije *Zbranih del* Borisa Kidriča ter opravil večji del raziskovalnega in drugega dela pri pripravi prve knjige, ki zadeva Kidričevo delovanje pred drugo svetovno vojno; v slovenskem jeziku je knjiga izšla v Ljubljani leta 1987, odlikuje pa jo med drugim, tako kot predhodno, temeljitost kritičnega aparata. Nastopal je tudi kot pisec stvarnih in biografskih gesel za *Enciklopedijo Slovenije*.

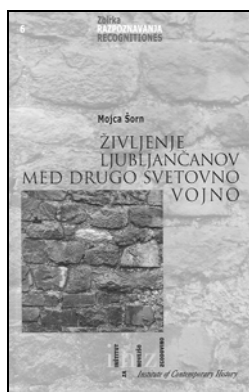
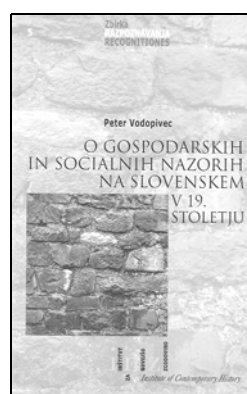
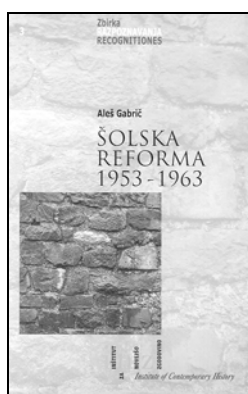
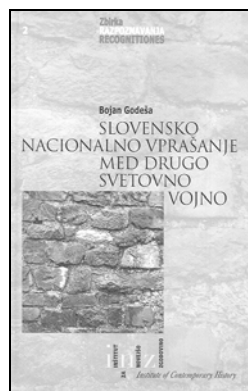
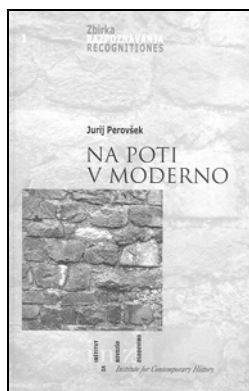
Aktivno je sodeloval na številnih zborovanjih in posvetovanjih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev, kot član jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije je pogosto nastopal z referati na njenih zasedanjih, sodeloval je na mednarodnih konferencah zgodovinarjev delavskega gibanja (ITH) v Linzu, na mednarodnih kulturnozgodovinskih simpozijih Mogersdorf - Modinci in še na nekaterih drugih mednarodnih posvetih (npr. leta 1995 na Dunaju na mednarodnem simpoziju o mauthausenskem taborišču). Skladno s tem njegove razprave niso izhajale le v Sloveniji in prostoru nekdanje jugoslovanske države, temveč tudi v Avstriji, nekdanji Čehoslovaški in na Madžarskem.

Za svoj zgodovinopisni opus je prejel več nagrad in priznanj, med drugim Kajuhovo nagrado 1981, za svoje vsestransko delo pa je leta 2000 prejel tudi najvišje mariborsko priznanje - Glazerjevo nagrado za življenjsko delo.

France Filipič je slovel po načrtnem zbiranju arhivskega in drugega dokumentarnega gradiva. Le-tega je dopolnjeval z zbiranjem pričevanj akterjev zgodovinskega dogajanja in s tem utrgal pozabi marsikateri dogodek in dragocen podatek. Pri neutrudnem zbirateljskem in drugem delu mu je pogosto pomagala žena Nada in sam je priznaval, da brez njene vsestranske podpore marsičesa ne bi utegnil napisati. Zbirateljska vnema je vtisnila prepoznaven pečat dokumentarnosti njegovemu obširnemu zgodovinopisnemu opusu, dokumentarnost pa je pomem-

ben vir novim zgodovinopisnim raziskavam ne glede na morebitne spreminjajoče se interpretativne okvire določenih tematik, ki jih je Filipič obravnaval in o njih pisal afirmativno, danes pa jih zgodovinopisje lahko ocenjuje tudi drugače. To zadeva predvsem presojo vloge in ciljev komunistične partije. Ker je Filipič opazoval in ocenjeval svet kot zgodovinar in kot umetnik, naj za ilustracijo te problematike ob koncu pričujočega zapisa navedemo kar njegov pogled na smisel in cilj revolucije, ki ga je izrazil v pesmi *Moja revolucija* in čemur se ni odrekel tudi v enem zadnjih intervjujev (Odgovornost revolucionarja nosim, *Večer*, 18. 3. 2000). "Njegova revolucija" naj bi ustvarjala pogoje "za napredek človeštva in za občutek, da je vredno živeti". Vodil naj bi jo človek kot posameznik in jo tudi obvladoval.

Vida Deželak Barič

Knjižna zbirka Inštituta za novejšo zgodovino
RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES

Posvetovanja

Znanstvena konferenca *Slovenija in Jugoslavija: krize in reforme 1968/1988*, Ljubljana 22.-23. januar 2009

---

22. in 23. januarja 2009 je v prostorih Mestnega muzeja Ljubljana potekala znanstvena konferenca "Slovenija in Jugoslavija: krize in reforme 1968/1988". Konferenco je ob finančni podpori Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in pod pokroviteljstvom Državnega sveta Republike Slovenije organiziral Inštitut za novejšo zgodovino. Kot je razvidno že iz naslova, je bila posvečena obdobju zadnje velike krize socialistične Jugoslavije, ki se je začela kmalu po propadu leta 1965 začete gospodarske reforme in dosegla vrhunec leta 1988 ter se nato leta 1991 končala z razpadom države.

Poglavitno vprašanje srečanja, na katerega so referenti podajali svoje odgovore, je bilo: Ali je bil liberalni komunizem res zmožen uspešno in učinkovito rešiti ustavno in gospodarsko krizo, ki je nastopila z letom 1968, in ali predstavlja že to leto pravi začetek konca federativne in socialistične države, kakršna je bila organizirana z ustavnimi amandmaji in združenim delom? Torej: Ali je bila kriza, ki je izbruhnila leta 1988, zaključni del procesa, ki se je dejansko začel že dve desetletji pred tem?

S tako problemsko zastavljeno tezo so se organizatorji približali mnenju ameriških zgodovinarjev Gala Stokesa in Johna Lampeja, da so bile reforme, ki so jih v Jugoslaviji izvajali v letih 1965-1971, po eni strani vnaprej obsojene na neuspeh, po drugi strani pa je bila s propadom teh reform zamujena tudi zadnja možnost za razrešitev notranjih jugoslovanskih nasprotij, ki so nato konec sedemdesetih prerasla v trajno krizo in na koncu pripeljala do razpada države. Menita namreč, da je Jugoslavija do začetka sedemdesetih let že dosegla skrajno stopnjo gospodarske in politične modernizacije, ki sta jo bila Tito in Kardelj kot odločilna protagonista režima še pripravljena sprejeti oziroma ki jo je še omogočal jugoslovanski socialistični in komunistični sistem. Ob tem je treba omeniti, da je šlo po njunem mnenju za najbolj ambiciozen načrt tržno usmerjenih reform, ki so se jih pred letom 1989 lotili v kakšni socialistični državi.

Konferenca se je začela s tremi uvodnimi, pozdravnimi nagovori. Prvi je nastopil dr. Zdenko Čepič, ki je kot predsednik programskega in organizacijskega odbora na kratko predstavil programski okvir konference. Ob tem je še posebej izpostavil potrebo po preučevanju slovenske novejša zgodovine v tesni povezavi z širšim jugoslovanskim okvirjem. Poskus ločenega preučevanja bi namreč lahko pripeljal do provincialno omejenega zgodovinopisja. S tem pa bi bilo tudi zelo oteženo preučevanje celovitih procesov, tako političnih kot družbenih, ki so še posebej zaznamovali zadnje obdobje Socialistične Federativne Republike Jugoslavije in Socialistične Republike Slovenije in na koncu pripeljali do samostojne in neodvisne Republike Slovenije. Nato se je dr. Damijan Guštin, direktor Inštituta za novejšo zgodovino, kot predstavnik organizatorja najprej zahvalil vsem navzočim za udeležbo. Omenil je, da se s to konferenco začinja praznovanje petdesetletnice Inštituta za novejšo zgodovino, in hkrati za letošnje leto napovedal še več podob-

nih dogodkov. Potegnil je tudi nekaj vzporednic med delovanjem INZ in na konferenci obravnavanim obdobjem. Tako se je npr. po desetletju začetnih iskanj, ravno v obdobju po letu 1968, izoblikovalo prevladujoče stališče, da je INZ predvsem znanstvena in raziskovalna ustanova. Leta 1989 pa je nato prišlo tudi do preimenovanja. INZ se je namreč do tega leta imenoval Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Kot zadnji je s pozdravnim nagovorom nastopil mag. Blaž Kavčič, predsednik Državnega sveta Republike Slovenije. Mag. Kavčič je izrazil svojo podporo podrobnejšemu preučevanju na konferenci obravnavanega obdobja. Po njegovem mnenju gre namreč za obdobje, v katerem imajo svoje korenine številni procesi, ki so nato pripeljali do samostojne in neodvisne Republike Slovenije in so pomembno vplivali na današnjo politično in družbeno ureditev. Poleg tega gre tudi za desetletja njegove mladosti, ki si jih ne pusti vzeti kljub danes marsikje prisotnemu mnenju, da gre za obdobje totalitarizma, ki na današnje življenje ni pomembneje vplivalo. Med številnimi dogodki in spremembami iz tega obdobja, ki so se mu posebej vtisnili v spomin, je poleg političnega padca svojega strica in očeta ter težkih časov, ki so temu sledili, omenil tudi obdobje vlade Dušana Šinigoja in posledice sprejema t. i. Markovičevega zakona o podjetjih (ime po Anteju Markoviću, zadnjem predsedniku jugoslovanske "vlade"). Predvsem Markovičev zakon, ki je po triinštiridesetih letih ponovno v večjem obsegu uvedel privatno lastnino, je za marsikoga predstavljal kulturni šok.

Podobno kot uvodni del je potekalo tudi nadaljevanje konference, saj so referenti praviloma nastopali po trije drug za drugim, nato pa je sledila razprava. V prvem sklopu so tako nastopili dr. Peter Vodopivec, dr. Zdenko Čepič in dr. Jerca Vodušek Starič. Dr. Vodopivec se je v svojem referatu posvetil predvsem več desetletij trajajoči krizi političnega sistema, ki jo je Ustava SFRJ iz leta 1974 le še zaostriła, in na ta način opozoril, da krizne razmere v osemdesetih letih, ki so privedle do razpada Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije, niso le rezultat slabih gospodarskih razmer in nacionalnih teženj posameznih narodov. Dr. Čepič je predstavil jugoslovanske reforme iz petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let ter izpostavil stalno iskanje boljših oblik delovanja oziroma nenehno prisotne reforme, ki so tako zaznamovale tedanjo družbo. Krize in reforme so bile torej v nekdanji Jugoslaviji neločljivo povezane ali kot pravi dr. Čepič: "Krize in reforme so bile stalnica v življenju druge jugoslovanske države. Krize so terjale reforme in reforme so povzročale krize." Prek reform je dr. Čepič tudi predstavil drugo Jugoslavijo kot splet razrednega in nacionalnega. Tako so bila npr. petdeseta leta v znamenju reform političnega sistema, prek katerih je dobilo večji poudarek razredno, medtem ko so imele reforme v šestdesetih letih, predvsem po zaslugi reforme federacije, nacionalni predznak. Naslednja je nastopila dr. Jerca Vodušek Starič, ki je predstavila posledice prelomnega Brionskega plenuma iz leta 1966. Ta dogodek je močno vplival na celotno državno in gospodarsko ureditev, saj predstavlja začetek iskanja nove ureditve odnosov med narodi in regijami znotraj države. Dr. Jerca Vodušek Starič je Brionski plenum hkrati označila tudi kot resnični začetek procesa destalinizacije v Jugoslaviji. Ta se je sicer deklarativno začel že v začetku petdesetih let, vendar ni bil nikoli konsistentno izpeljan do konca.

Po kratkem odmoru sta s svojimi referati nastopila dr. Božo Repe in dr. Jože Prinčič. Prvi se je v predstavitvi svojega referata, ki ga je posvetil Stanetu Kavčiču in slovenskemu "liberalizmu" šestdesetih let, najprej obregnil ob danes predvsem v

slovenskem medijskem prostoru vedno pogosteje slišano prepričanje, da se je slovensko zgodovinopisje osvobodilo totalitarnih spon šele po letu 1991, kar je po njegovem mnenju krivično do cele generacije slovenskih povojnih zgodovinarjev. Tudi tistih, ki so bili ali pa so še vedno zaposleni na Inštitutu za novejšo zgodovino. Dr. Repe je Staneta Kavčiča, med letoma 1967 in 1972 predsednika slovenskega izvršnega sveta, predstavil kot "liberalca" na gospodarskem področju, v širšem družbenem smislu pa so bili njegovi nazori bližje socialdemokratskim usmeritvam. Stane Kavčič je namreč zagovarjal tržni koncept, vendar ob pretežno družbeni lastnini in s široko socialno zaščito delavcev in prebivalstva na splošno. Kot zanimivost je dr. Repe omenil tudi navado Staneta Kavčiča, da je pred javnimi nastopi najprej vadil doma pred ogledalom, kar je med nekaterimi njegovimi političnimi sodobniki sprožalo tiho zgražanje. Dr. Repe sicer ne ve natančno, koliko časa je Stane Kavčič dejansko namenil tovrstni vadbi, vendar je prepričan, da se z današnjim predsednikom vlade ne more primerjati. Na koncu je dr. Repe še izpostavil razliko med Kavčičevo politiko in dogovorno ekonomijo, ki je sledila. Dr. Prinčič je nato podrobneje predstavil gospodarsko politiko vlade Staneta Kavčiča, ki jo je označil za vrh iskanja sožitja med socializmom in trgom ter decentralizacijo odločanja. Posebej je izpostavil predvsem tri glavne cilje omenjene gospodarske politike: 1. Posodobitev gospodarstva, ki bi jo dosegli z ukinitvijo oziroma zmanjšanjem "arbitrarne" vloge partije in posledičnim povečanjem vpliva trga. 2. Omejitev pristojnosti zvezne države, kar bi dosegli z decentralizacijo gospodarstva in večjo vlogo republik v gospodarskem življenju. 3. Zadnji in proti koncu Kavčičeve vladavine tudi najbolj izpostavljeni cilj pa je bila nova dolgoročna razvojna usmeritev, ki naj bi na široko odprla vrata tehnološki revoluciji, zadržala visoko stopnjo gospodarske rasti in zvišala produktivnost. Vse to bi nato omogočilo hitro gospodarsko in družbeno napredovanje Socialistične Republike Slovenije.

V krajši razpravi, ki je sledila, je bila najbolj zanimiva izmenjava mnenj med dr. Miletom Bjelajcem (iz Beograda) in dr. Prinčičem. Kot prvi je nastopil dr. Bjelajac in izpostavil problematičnost uporabe političnega govora kot zgodovinskega vira. Meni namreč, da so ti pogosto zavajajoči, saj le redko od slikavajo realno stanje svojega časa. Primarno so namreč namenjeni javnosti in slikajo tako politike kot tudi razmere na splošno na kar se da pozitiven način. Zato naj bi se politični govor uporabljalo le v primeru odsotnosti drugih oziroma boljših virov. Nato je prevzel besedo dr. Prinčič, za katerega so, kot predstavnika ljubljanske historične šole, pomembni vsi viri, ki so ostali za nekim časom ali dogodkom. Znanstveno raziskovanje namreč zahteva upoštevanje vseh virov, ki so raziskovalcu na voljo.

V prvem popoldanskem sklopu konference sta nastopila dr. Mateja Režek in Jurij Hadalin. (Dr. Dušan Nečak, ki je pripravil referat z naslovom "Ostpolitik' Willy Brandta in Jugoslavija 1964-1974", se je zaradi raziskovalnih obveznosti v tujini opravičil.) Referenta sta vsak s svoje strani poskušala osvetliti odmeve praške pomladi v tedanji Jugoslaviji. Dr. Mateja Režek je izpostavila nekatere ukrepe, do katerih je v Jugoslaviji prišlo ob ali po agresiji sil Varšavskega pakta na Češko-slovaško. Med drugim je omenila naslednje odločitve jugoslovanskega vodstva: povečanje pripravljenosti Jugoslavije na področju obrambe in oblikovanje koncepta splošne ljudske obrambe, ustvarjeno ozračje izrednih razmer, ki so ga izkoristili za krepitev nadzora nad resničnimi in domnevnimi političnimi nasprotniki, ter pod-

reditev tiska interesom države. Kljub takšnemu ravnanju je uspelo jugoslovanski zvezi komunistov za krajši čas okrepiti notranjo monolitnost in občutno povečati članstvo. Izkoriščali so namreč domoljubno vzhičenost, ki je nastala zaradi bojzani, da bi Brežnjev na podlagi doktrine omejene suverenosti socialističnih držav utegnil pokoriti tudi Jugoslavijo, ki je že dobri dve desetletji razvijala svoj model socializma. Jurij Hadalin pa se je praški pomladi posvetil na podlagi virov iz beograjskih diplomatskih arhivov. Omenil je, da so bili v Beogradu o poteku notranjih bojov na Češkoslovaškem in težavah z ostalimi državami vzhodnega bloka odlično obveščeni. O razvoju teh dogodkov so jih namreč med pogostimi stiki sproti obveščali predstavniki najvišjih češkoslovaških oblastnih struktur. V nadaljevanju je nato izpostavil zaskrbljenost jugoslovanskega sekretarja za zunanje zadeve Marka Nikezića in predsednika države Tita ob pojavu političnega pluralizma. Po februarju 1968 je namreč začel proces liberalizacije na Češkoslovaškem uhajati izpod nadzora Komunistične partije. Končal pa je z mnenjem, da je bila moralna podpora jugoslovanske politike in njena ostra obsodba invazije med prebivalstvom sicer zelo odmevna, vendar je Jugoslavija večjo neposredno vlogo v češkoslovaški politiki odigrala v tednu po invaziji, ko je diskretno podpirala nekatere člane češkoslovaške vlade, ki so bili v času invazije na dopustu v Jugoslaviji.

V zadnjem sklopu prvega dne konference sta nastopila še dva pričevalca, ki sta aktivno sodelovala v slovenskem študentskem gibanju ob koncu šestdesetih let. Najprej je prevzel besedo mag. Franci Pivec, ki je opozoril na novo dimenzijo v političnem delovanju ljubljanskih študentov, do katere je prišlo sredi šestdesetih let. Ti so se namreč začeli povezovati z mednarodnim študentskim gibanjem in na ta način prevzeli vrsto vsebin, ki na drugih jugoslovanskih univerzah niso bile v ospredju študentskega zanimanja. Tako so se študenti v Ljubljani začeli ukvarjati s temami, kot so feminizem, manjšine, svoboda govora, večkulturnost in komune. Še posebej je izpostavil dejstvo, da študentske demonstracije leta 1968 v Ljubljani niso bile le odgovor na dogajanje v Beogradu, saj so bili namreč tako povodi kot programske usmeritve zelo različni. Zato je bila tudi neodvisna Skupnost študentov, ki je nastala kot posledica ljubljanskih dogodkov, v drugih delih Jugoslavije sprejeta z nerazumevanjem. Nasprotovanje ustanovitvi samostojne skupnosti študentov je kasneje pripeljalo celo do "ovadbe" oziroma pritožbe, ki je bila poslana Titovemu uradu, čemur po mnenju mag. Pivca zgodovinarji še niso posvetili dovolj pozornosti. Šlo je namreč za prvi primer "samoodločbe" neke republiške politične formacije in izstopa iz unitarne strukture. Kot zadnja referentka prvega dne konference je nastopila filozofinja dr. Cvetka Hedžet Tóth, ki je v filozofsko obarvanem referatu opisovala uporništvo generacije 68 in etizacijo sveta.

V prvem sklopu drugega dne so nastopili dr. Stefano Lusa, mag. Blaž Vurnik in dr. Gregor Tomc. Ta sklop je bil posvečen novim družbenim gibanjem, ki so v osemdesetih letih pomembno sooblikovali proces demokratizacije v Sloveniji. Dr. Lusa je najprej predstavil nove politične razmere, do katerih je prišlo v Jugoslaviji po smrti Tita in drugih "očetov domovine". Na začetku osemdesetih let namreč ni bilo več nikogar, ki bi lahko s svojo avtoriteto razreševal spore med republikami. V takšnem položaju so se vodilni slovenski komunisti oprli na ustavo in zakone. S tem so želeli kar najbolje zaščititi slovenske interese v okviru jugoslovanske federacije. Začeli so spoštovati pravila igre, kot so bila zapisana v jugoslovanski ustavi in drugi zakonodaji, ter enako zahtevali tudi od ostalih. Spoštovanje zakonodaje

na relaciji Ljubljana - Beograd je nato postopoma pripeljalo tudi do spoštovanja zakonov doma. Dr. Lusa je v nastopu izpostavil, da je bila v Sloveniji demokratizacija daljši proces, ki je trajal najmanj deset let. Kot najpomembnejšo razliko med Slovenijo in ostalimi republikami pa je omenil institucionalno umestitev alternativnih gibanj, nad katerimi so se v drugih delih Jugoslavije zgražali. Svoj prostor so našla v okviru Zveze socialistične mladine Slovenije.

Že omenjeno institucionalno umestitev novih družbenih gibanj, kot so bila mirovno, ekološko, duhovno in še nekatera druga, je nato podrobneje osvetlil mag. Vurnik. Nova družbena gibanja so v slovenski prostor vnesla vsebine podobnih gibanj z Zahoda in so bila zato v očeh predstavnikov takratnih oblasti sumljiva. Poleg tega so z določenimi temami dregala tudi v nekatere nedotakljive dele sistema, predvsem vojsko, kar jih je pripeljalo na mejo kriminalistične obravnave ali celo prek nje. Zato so potrebovala zaščito znotraj političnega sistema, ki jim jo je ponudila Zveza socialistične mladine Slovenije. Delovanje v okviru ZSMS, ki je v osemdesetih letih vsebine in stališča novih družbenih gibanj postopoma prevzemala za svoja, je med drugim zagotavljalo tudi boljše pogoje za delo. Kot vadbeni poligon za urejanje odnosov z gibanjem, ki ni del sistema, je mag. Vurnik omenil odnos med punkovsko subkulturo in ZSMS. Na koncu je izpostavil še dvosmeren značaj odnosa med ZSMS in novimi družbenimi gibanji, ki so ga opazili že sodobniki. Pojavilo se je vprašanje, kdo koga bolj potrebuje, gibanja mladinsko organizacijo ali obratno. ZSMS je gibanjem zagotovila legitimen položaj znotraj političnega sistema, ta pa so prispevala sodobne vsebine in strokovno zaledje, kar je ZSMS dobro unovčila v letih 1988 in 1989 ob preobrazbi v politično stranko. V tem obdobju so nova družbena gibanja tudi izgubila do takrat pomembno vlogo v političnem življenju, saj so se razmere z nastankom političnih strank bistveno spremenile. Dr. Tomc se je nato posvetil dvema za slovenski socializem najbolj značilnima subkulturama. To so bili hipiji v šestdesetih in sedemdesetih letih ter punkerji v sedemdesetih in osemdesetih letih. Ob tem je najprej opazil razliko med Slovenijo in nekaterimi drugimi socialističnimi družbami, kjer do razvoja mladinskih subkultur ni prišlo, vsaj ne v omembe vrednem obsegu. V totalitarnih družbah se namreč mladinske subkulture ne morejo oblikovati, če pa se kje že pojavijo, jih oblasti praviloma hitro zatrejo. To pomeni, da je bil jugoslovanski družbeni kontekst v primerjavi z državami vzhodnega bloka nekoliko drugačen, če omenimo samo samoupravni sistem in prehodnost mej z zahodnimi državami. ZKJ v obravnavanem obdobju ni imela več jasne politike do množične kulture. Po mnenju dr. Tomca so v mladinskih subkulturah videli bolj simbolno grožnjo simbolnemu redu, ne pa več dejanske grožnje oblastni nomenklaturi.

Naslednji in hkrati tudi zadnji sklop bi moral začeti ddr. Neven Borak, ki je pripravil referat z naslovom "Jugoslavija med integracijo in dezintegracijo", vendar se zaradi bolezni ni mogel udeležiti konference. Zato je zadnji sklop, v katerem so nastopili tudi dr. Mitja Žagar, dr. Mile Bjelajac in dr. Damijan Guštin, začel Aleksander Lorenčič, ki je obdelal gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968-1988. Aleksander Lorenčič je najprej naštel nekaj pomembnejših prelomnic v zgodovini Jugoslavije na gospodarskem področju. Tako je leta 1968 postalo jasno, da je reforma iz leta 1965 propadla. Sledila je ustava iz leta 1974 kot vrhunec prizadevanj po zavezitvi negotovih gospodarskih gibanj, ki pa so jo nekateri označili za enega najpomembnejših vzrokov za razpad države in za gospodarske težave na

splošno. Sredi sedemdesetih let je začel veljati tudi nov način družbenega delovanja, ki je temeljil na ideji, da bi delovanje tržnih zakonitosti lahko učinkoviteje nadomestili s samoupravnim dogovarjanjem med podjetji. Vendar tudi to ni imelo pozitivnega učinka na gospodarski položaj. Po smrti Josipa Broza - Tita leta 1980 je nato Jugoslavija prešla iz prikrite v odkrito krizo, kljub temu pa se beseda kriza v javnosti ni uporabljala vse do leta 1985, ko je izšlo delo hrvaškega ekonomista Branka Horvata "Jugoslovensko društvo u krizi". V osemdesetih letih je bilo še nekaj poskusov reševanja gospodarske krize, ki so bili predvsem zaradi nedoslednega izvajanja zastavljenih reform vsi po vrsti neuspešni. Aleksander Lorenčič je na koncu sklenil, da razpad Jugoslavije ni samo posledica ekonomske krize, temveč je treba razloge iskati tudi v nedemokratičnih temeljih jugoslovanske politične in gospodarske ureditve. Jugoslovanski gospodarski sistem je bil namreč ustvarjen na podlagi nekaterih ideoloških in političnih vzorcev, ki so pripeljali do absolutne prevlade politike nad gospodarstvom. Naslednji referent, dr. Žagar, je natančneje predstavil Ustavo SFRJ iz leta 1974 in že takoj na začetku omenil dva nasprotna sistemska pristopa k reševanju problemov v jugoslovanski državi. V tem kontekstu predstavlja ustava eno izmed redkih zmag decentralistov, zaradi česar so jo centralisti kmalu označili za prvi korak k razpadu države. Vsekakor jo lahko opredelimo kot poskus reševanja krize šestdesetih in začetka sedemdesetih let. Poleg tega je bil z ustavo oblikovan tudi institucionalni okvir za razvoj socialističnega samoupravljanja, ki naj bi po mnenju predstavnikov režima zagotavljal ustrezna orodja za razreševanje problemov in kriz. Iz omenjenega prepričanja je po mnenju dr. Žagarja izšla tudi največja slabost ustave. V ustavnem sistemu namreč ni bilo jasno oblikovanih institucionalnih in formalnih postopkov ter mehanizmov za preprečevanje, upravljanje in razreševanje zaostrenih kriz in konfliktov. Po drugi strani pa je Ustava SFRJ iz leta 1974 zagotovila okvir, v katerem je v osemdesetih letih potekal proces demokratizacije, ter normativno podlago za uvedbo večstrankarskega političnega sistema, kar je lepo vidno pri slovenskih osamosvojitvenih amandmajih.

V nadaljevanju je nastopil predstavnik srbskega zgodovinopisja dr. Mile Bjelajac (raziskovalec vojaške zgodovine z Inštituta za novejšo zgodovino Srbije), ki se je posvetil Jugoslovanski ljudski armadi v šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih let. JLA je bila v tem obdobju v izključni domeni predsednika Tita, ki tudi ni dopuščal, da bi se še kdo poleg njega vpletal v vodenje vojske. Tito je bil v šestdesetih letih tudi pobudnik ponovnega zbližanja z ZSSR in drugimi državami Varšavskega pakta, kar so nato avgustovski dogodki iz leta 1968 postavili na glavo. Zaradi ponovne ogroženosti z Vzhoda je bil jeseni 1968 sprejet koncept splošne ljudske obrambe. Sledila je ustanovitev vojaških formacij, ki so bile podrejene republiškim oblastnim strukturam. S tem je bilo po mnenju dr. Bjelajca trajno odprto vprašanje suverene pristojnosti poveljevanja in uporabe oboroženih sil SFRJ. Omenjene razmere so kasneje, predvsem po smrti predsednika Tita, porajale nenehne konflikte. Dr. Bjelajac je nato izpostavil še eno pomembno spremembo v vojski, do katere je prišlo v šestdesetih letih in ki je močno vplivala na razmere znotraj JLA. V JLA oziroma v njeno partizansko elito je začel v večjem obsegu prodirati nacionalizem. Tak razvoj je pri jugoslovansko opredeljenem kadru povzročal vedno večjo zaskrbljenost. Nesoglasja oziroma spori, ki so nastali na nacionalni podlagi, so kasneje vedno bolj razjedali enotnost znotraj JLA in so jo spremljali vse do njenega konca leta 1992.

Kot zadnji referent je nastopil dr. Damijan Guštin, ki je predstavil nastanek in razvoj teritorialne obrambe v obdobju od ustanovitve do leta 1987. Začel je z ustanovitvijo štabov in partizanskih enot. Take teritorialne enote so bile avgusta 1968 oblikovane v vseh republikah kot odgovor na češkoslovaške dogodke. S tem so silam Varšavskega pakta poslali jasno sporočilo, da se bo država branila. Nov koncept jugoslovanske obrambe že ob svojem rojstvu ni užival enotne podpore med najvišjimi oficirji, vendar večjih kritik zaradi velikega vpliva vrhovnega komandanta ni bilo. Dr. Guštin je nato omenil, da so spremembe, kljub poudarku občine kot obrambne enote, omogočale povečanje republiških pristojnosti na področju obrambe. Slovenska politična elita je nove razmere v veliki meri izkoristila in svojo TO močno razvila. Med drugim je tudi formalno uredila uporabo slovenščine kot poveljevalnega jezika. V osemdesetih letih se je nato stališče vojaške elite do TO spremenilo. Tako je že leta 1982 začel nastajati nov obrambni koncept, s katerim so želeli TO trdno integrirati v JLA oziroma jo bolj podrediti vojaškemu vrhu in manj republiškim političnim elitam. Do dejanskih sprememb je prišlo leta 1987, ko je nova obrambna postavitev slovensko Teritorialno obrambo vključila v obrambo severozahodnega bojevališča SFRJ. Dr. Guštin je na koncu poudaril, da je do sprememb prišlo predvsem na podlagi notranjepolitičnih razlogov. Slovenska politična elita je sicer ves čas vztrajala na ohranjanju svojega vpliva na Teritorialno obrambo Slovenije, vendar je boj izgubila.

Ob koncu konference je sledila razprava, v kateri je bil največkrat, tako z vprašanji kot z nekaterimi drugačnimi pogledi na problematiko JLA, izzvan srbski zgodovinar dr. Mile Bjelajac. Tako je spontan razvoj razprave potrdil na konferenci že izraženo mnenje dr. Jerce Vodušek Starič, ki je pogrešala večjo udeležbo zgodovinarjev z območja nekdanje skupne države. V nadaljevanju sta se oglasila tudi sociolog dr. Niko Toš, pobudnik raziskovanja javnega mnenja v Sloveniji, in pravnik dr. Ivan Kristan, ki je v nekdanji Jugoslaviji opravljal funkcijo ustavnega sodnika. Dr. Toš je na kratko opisal začetke raziskav javnega mnenja spomladi leta 1968, kar je bilo za socialistično okolje nekaj povsem novega. Kasneje je kot zanimivost omenil še nezadovoljstvo slovenskega partijskega vodstva z rezultati raziskave iz leta 1969, ko se je na vrh lestvice najuglednejših politikov uvrstil liberalni Stane Kavčič. Nezadovoljstvo je izviralo predvsem iz dejstva, da se je partijski favorit Edvard Kardelj uvrstil šele na četrto mesto. Dr. Kristan pa je imel nekaj pripomb k razpravi o Ustavi SFRJ iz leta 1974. Nastopil je predvsem proti kritiki te ustave, ki naj ne bi dovolj jasno določala potrebnih mehanizmov za preprečevanje in razreševanje zaostrenih kriz in konfliktov. Svoje stališče je podkrepil z nekaterimi procesi oziroma dogodki, do katerih je prišlo leta 1988, ko se je začel postopek spreminjanja ustave. Ob razpravi o amandmajih k ustavi se je namreč v Sloveniji oblikovalo neke vrste demokratično civilno gibanje.

Razprava na konferenci je pokazala, da je tovrstna izmenjava dognanj in sklepov vedno dobrodošla. Še posebej očitna je bila želja po soočenju mnenj z zgodovinarji iz drugih republik nekdanje skupne države. Izkazalo se je namreč, da so bili pogosto isti dogodki in procesi v posameznih okoljih nekdanje skupne države različno sprejeti. V nekaterih primerih pa se lahko malenkostno razlikuje tudi interpretacija virov. Zato si lahko samo želimo čim več podobnih srečanj, ki raziskovalcem predstavljajo spodbudo za prihodnje zavzeto delo.

Čisto za konec se moram vrniti k poglavitnemu vprašanju srečanja, kot so ga

zastavili organizatorji: Ali je bil liberalni komunizem res zmožen uspešno in učinkovito rešiti ustavno in gospodarsko krizo, ki je nastopila leta 1968, in ali predstavlja že to leto pravi začetek konca federativne in socialistične države? Če sem bolj natančen, k njegovemu prvemu delu, ki do neke mere zahteva opredelitev možnega drugačnega razvoja dogodkov. Glede tega so se le redki od sodelujočih jasno opredelili. Izpostavil pa bi predvsem mnenje, ki ga je ob koncu svojega referata podal dr. Božo Repe. "Če bi zmagala liberalna vodstva, to ne bi pomenilo, da bi se Jugoslavija konsolidirala. Bi pa bilo več možnosti, da se izogne vojni in izoblikuje konfederacija ali pa da država mirno razpade."

Blaž Babič

Ocene in poročila

Filip Čuček, Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi. Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879-1893). Zgodovinsko društvo Celje, Celje, 2008, 340 strani, ilustr.

Priznajmo si: v Sloveniji komaj kdo ve, kdo je bil Eduard von Taaffe. Če bi postavili to vprašanje za milijon evrov na televizijskem kvizu, organizatorjem prav gotovo ne bi bilo treba izplačati denarja. Pa vendar je bil pomemben človek, ki je celih 14 let kot ministrski predsednik krmaril politiko avstrijskega dela monarhije. In kar je najbrž za razvoj slovenskega nacionalizma najbolj pomembno - slovenski politiki kot delčku svojega "železnega obroča" je pustil zadihati. Ne sicer globoko, vendar dovolj, da se je razvijala naprej. Tisti načitanci, ki to obdobje poznajo vsaj megleno, pa povezujejo Taaffejevo ime z besedo drobtinica. V tem je seveda veliko resnice, politika Slovencev v tem obdobju je bila lahko samo drobtiničarska. Prebrisani Taaffe jim je zelo redko ponudil korenček, jih je pa zato toliko bolj pogosto strašil s palico ponovne nemškoliberalne prevlade. A vendar so bile te drobtinice za slovensko stvar v tej fazi nacionalne integracije ključnega pomena. No, Taaffe tudi v današnjem avstrijskem prostoru najbrž ni najbolj znana zgodovinska osebnost. Bil je pač tisti, ki je prekinil nemško liberalno vladavino s pomočjo konservativcev in Slovanov. Kar v Avstriji ne zveni ravno lepo. Še zlasti zato, ker velja v avstrijski javnosti nemški liberalizem za pozitivnega. Ne nazadnje imajo glavne politične struje avstrijskih Nemcev, ki so po 1918 prevladovale v Avstriji, svoje korenine ravno v razvalinah avstrijsko-nemškega liberalizma.

Filip Čuček si je za doktorsko nalogo zadal težko nalogo. Analizirati opisati in interpretirati slovensko nacionalno gibanje na Štajerskem v Taaffejevi dobi, ni mačji kašelj. Zavedal se je, da slovenske politike ni mogoče ločiti od gospodarskih in kulturnih razmer. Predvsem zato, kar gre za čas, v katerem je nacionalizem že zavzemal primat nad drugimi kolektivnimi identitetami, obenem pa se zadeve še niso ustalile. V zraku so visele različne rešitve "nacionalnega vprašanja" v avstrijskem delu monarhije, mnoge variante prihodnosti Slovincem niso bile naklonjene, mnoge pa Slovencev sploh niso priznavale. Liberalno vlado Adolfa Auerperga, ki je vladala med letoma 1871 in 1879, je v drugi polovici sedemdesetih let pretresal razdor v vrstah nemških liberalcev. Vroče debate ob potrditvi avstro-ogrške nagodbe leta 1876 so vlado potisnile v krizo. Ta je narasla v času vzhodne krize, ko so se "merodajni krogi" začeli zavzemati za priključitev Bosne in Hercegovine. Nemškoliberalna javnost je to idejo ostro zavračala: priključitev južnih, slovanskih območij, ki so jih skozi očala kulturne superiornosti nemški liberalci videli kot azijska in barbarska, bi oslabila nemški vpliv v monarhiji. Le manjšina liberalcev je podpirala politiko dvora in vlade. Eduard Taaffe, dotedanji tirolski namestnik in cesarjev mladostni prijatelj, je zasedel mesto notranjega ministra v začasni Stremayerjevi vladi februarja 1879. Že v tem času se je trudil za bodočo vzpostavitev vlade brez nemških liberalcev, kar mu je po uspešnih pogajanjih s

češko opozicijo tudi uspelo. Ta se je po petnajstih letih abstinence odločila vrniti v državni zbor. Šibka parlamentarna večina je bila sestavljena iz Hohenwartovega, Poljskega in Češkega kluba in tako se je rodil znameniti "železni obroč desnice". Slovenci so kot del Hohenwartovega kluba končno presedlali na vladno stran.

V tem širšem političnem in ideološkem okvirju so se morali znajti tudi nosilci slovenskega nacionalizma na Spodnjem Štajerskem. Čuček je zagrizel tematiko na več koncih. Najprej je seveda natančno razložil politične razmere v monarhiji v času vzpostavljanja Taaffejevega obdobja, pri čemer se je naslonil na najnovejšo slovensko in tujo, še zlasti avstrijsko literaturo. V opisu Taaffejevega prevzema vladnega krmila in recepcije pri nemški in slovenski strani na Štajerskem pa je že pokazal dobro poznavanje slovenskega in nemškega časopisja, ki je takrat predstavljalo torišče političnega in obče družbenega dogajanja. Analiza časopisja se vleče skozi celotno knjigo, mnogi citati pa kažejo na duha tedanjega časa in govoriijo predvsem sami zase. Odnosi med slovenskimi in nemškimi veljaki, ki že prej niso bili idilični, so se z nastopom Taaffeja še zaostriili. Udeležba slovanskih in slovenskih politikov na vladni strani je spodnještajerske Nemce, ki so prevladovali v javnem življenju, začel plašiti. Nemški ustavoverci so maja 1880 na Dunaju ustanovili društvo Deutscher Schulverein, ki ni skrivalo nemškoasimilacijskih teženj. Čehi, politično najmočnejši slovanski narod v Cislajtaniiji, so s svojo centralno organizacijo odgovorili že istega leta, Slovenci pa so svoje Ciril-Methodovo društvo utemeljili leta 1885. Razširila se je ideologija "posestnega stanja", nacionalizem vseh vpletenih je počasi, a zanesljivo pridobival svojo moč. Razlika med "zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi", ki je bila še nekaj desetletij pred tem dokaj jasna, se je "na terenu" vse bolj topila. Vse glasnejše je postajalo geslo "svoji k svojim", politični boji so se začeli vpletati v vse pore organiziranega življenja. Čuček je pod drobnogled vzel delovanje slovenske politike v okrajnih zastopih, kar je bila v slovenskem zgodovinopisju do sedaj skoraj povsem neobdelana tema. Pri tem se je naslonil na novo gradivo iz arhivov v Gradcu. Okrajni zastopi so bili voljen organ, ki je bil po hierarhiji umeščen med občine in deželni zbor. Na Slovenskem so delovali le na Štajerskem, poznali pa so jih tudi na češkem in v Galiciji. Okrajni zastopi so kot samoupravni organi odločali predvsem o proračunu okraja, kar je lahko za lokalno skupnost pomembnejše od visoke politike v Gradcu in na Dunaju. Aktivisti slovenskega gibanja so se dobro zavedali, da je pomembna vsaka zmaga. Slovensko gibanje je bilo za časa Taaffeja na nekakšni prelomnici. Načrtno je delalo na tem, da si pridobi čim boljši položaj v gospodarskem, kulturnem in političnem življenju. Iz Čučkovega dela se lepo vidi, kako je "nacionalizacija" prodirala in terjala na vsakem koraku jasno opredelitev. Prijateljske vezi, osebne antipatije, izumljanje različnih tradicij, politične prevare, prestopi, prepričevanje z alkoholom, vaški pretepi, časopisna obtoževanja in predvsem kreiranja občutka ogroženosti - ki je imel lahko tudi zelo realno ozadje - vse to je postavljalo (sicer prehodne) meje med "našimi" in "njihovimi". "Narodni voditelji" so se zavedali, da si morajo srce svojega naroda šele pridobiti. To "srce naroda" pa je imelo na umu vse kaj drugega kot "slovenski narodni vzpon", recimo preživetje in osebne koristi.

Čuček nam odkriva dinamiko nacionalnih sporov na več ravneh. Ustanovitev slovenskega političnega društva leta 1882 je bilo posledica novega slovenskega zagona. Slovenska stranka je začela načrtno nastopati tudi na občinskih volitvah, še zlasti so si prizadevali vstopiti v občinske svete tistih občin, ki so imele večino

slovensko govorečega prebivalstva, a nemške občinske svete. Pri tem je bilo treba osvojiti tudi srca posestnic, ki so imele zaradi lastnine volilno pravico, vendar niso smele voliti osebno. Pridobivanje pooblaščenca je seveda proizvajalo čudovite volilne mahinacije. Veliko energije so slovenski voditelji porabili za deželnozborske volitve, vendar si zaradi prevlade nemškega prebivalstva v deželi niso delali velikih iluzij. Počivali niso tudi spodnještajerski slovenski poslanci v državnem zboru na Dunaju. Neprestano so zahtevali utelesitev jezikovne enakopravnosti, ki jim jo je "zagotavljala" ustava. Jezikovno vprašanje, ki je bilo Spodnjem Štajerskem problematično predvsem v sodstvu, upravi in šolstvu, je predstavljalo rdečo nit nacionalnih sporov. Jezik ni bil samo sredstvo za komunikacijo, igral je vlogo glavnega označevalca naroda. Da zadeve na terenu le niso bile jasne, dokazuje ravno obtoževanje nemškega in slovenskega nacionalističnega tiska. Medtem ko so slovenski mediji očitali nasprotnikom nemškutarstvo in zatajevanje slovenskih korenin, pa so nemški časniki Slovincem očitali, da nimajo kultiviranega jezika, knjižna slovenščina pa naj bi bila le nekakšna mešanica ruščine, hrvaščine in "kranjščine". Oboji so zatrjevali, da so deželo "posedli" prvi in da imajo zato do nje večjo pravico. Ker so se dobro zavedali, da lahko pravico zahteva samo močna skupina, so se slovenski aktivisti premišljeno lotili projekta slovenskega združenja in posojilništva (Miha Vošnjak). To se je iz leta v leto krepilo in je predstavljalo gospodarsko zaledje slovenskega gibanja.

V drugi polovici Taaffejevega obdobja so mu povzročali preglavice predvsem njegovi zavezniki. Njegov program je sicer še vedno temeljil na enakopravnosti avstrijskih narodov in na jezikovnem vprašanju, vendar z majhnimi koncesijami ni bilo mogoče nikogar zadovoljiti. Zato je občasno koketiral s pripadniki nemško-liberalnih struj. V tem obdobju se je razmahnil njegov socialni program, pri čemer je uporabil strategijo korenčka in palice. Po eni strani so hoteli umiriti "rdečo nevarnost" s policijskimi ukrepi, po drugi pa s socialno zakonodajo, ki je bila ena najboljših v tedanji Evropi. Proti koncu osemdesetih let so se dvigale nove politične sile: na eni strani antiliberalni krščanski socialci in na drugi socialdemokrati. Na Spodnjem Štajerskem pa so postajali vse bolj pereči mednacionalni spori. Po volitvah leta 1885 se je nemška politika znatno radikalizirala. Slovenci so nadaljevali boj za jezikovno enakopravnost, manjši uspehi pa so med nemštvom zbuvali občutek ogroženosti. Pravo eskalacijo nacionalizma pa je predstavljalo leto 1890, ko so ustanovili celjski Sokol in ko je imelo nemško društvo Südmark v Celju prvi letni občni zbor. Začelo se je obdobje ekscesnih dogodkov, ki so postali značilni za naslednja desetletja. Da se je bilo dogajanje najbolj vroče ravno v Celju, ni nenavadno, saj se je slovenska politika v začetku devetdesetih let skoncentrirala ravno na mesto ob Savinji.

Knjiga, ki temelji na ogromnem korpusu pregledanega (časopisnega in arhivskega) gradiva ter ustrezni literaturi, je pomemben prispevek k razumevanju štajerskih razmer v tem obdobju. Avtorja odlikuje natančnost in zavest o kompleksnosti razmer, kar je v našem času, ki ceni le "wikipedijsko" preprostost, še toliko bolj pomembno.

Marko Zajc

Anton Peterlin 1908-1993. Življenje in delo (uredili Vili Bukovšek, Tanja Peterlin Neumaier, Janez Stepišnik, Janez Strnad in Saša Svetina). Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Institut Jožefa Stefana, Ljubljana, 2008, str. 520, ilustrirano, (priložen DVD disk).

Zbornik je posvečen uglednemu slovenskemu znanstveniku z mednarodnim slovesom, ki je bil predavatelj, uspešen organizator in dobitnik mnogih nagrad za znanstveno delo. Med najpomembnejšimi nagradami v Jugoslaviji je prejel Prešernovo nagrado (1955), Kidričevo nagrado za življenjsko delo (1985), v Združenih državah pa so mu podelili Binghamovo nagrado (Ameriško reološko društvo, 1970) in Fordovo nagrado (Ameriško fizikalno društvo, 1972). Zaradi svojih raziskovalnih dosežkov je postal član Slovenske akademije znanosti in umetnosti kot izredni 1948 in od leta 1949 kot redni član. Leta 1973 je postal član newyorške in od 1974 še washingtonske akademije znanosti. Od 1979 je bil dopisni član avstrijske akademije znanosti.

Pobudo za nastanek zbornika je podala Peterlinova hči Tanja Peterlin Neumaier. Za tak "spomenik" sta se izdajatelja Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Inštitut Jožefa Stefana (oziroma v njunem imenu uredniki Vili Bukovšek, Tanja Peterlin Neumaier, Janez Strnad in Saša Svetina) odločila zaradi stote obletnice rojstva Antona Peterlina. V predgovoru je izpostavljeno, da je zbornik namenjen uglednemu slovenskemu fiziku svetovnega formata, ki je uspel kot znanstvenik, in to kljub neugodnim objektivnim razmeram v Jugoslaviji. V Jugoslaviji je bila namreč znanstvenoraziskovalna infrastruktura šele v povojjih, zaradi česar so bili delovni pogoji slabši kot v zahodnoevropskih državah. Tem so se pridružile zakulisne igrice, ki so konec petdesetih let na Inštitutu Jožefa Stefana, kjer je imel slavljene vodilni položaj, povzročile nesporazum med njim ter njegovimi nasprotniki in sodelavci. Zaradi nesoglasij je tudi odšel v tujino.

Zbornik je sestavljen iz devetih sklopov. Ti so nastali na podlagi vsebinskih kriterijev in so na eni strani preplet izbranih Peterlinovih prispevkov, na drugi strani pa so zbrani znanstveni prispevki in spomini sodobnikov, študentov in družine, ki osvetljujejo razmere, v katerih je delal, in odnose, ki so krojili znanstveno pobudo akademika Peterlina.

V prvem sklopu Tanja Peterlin Neumaier tabelarično predstavlja očetov življenjepis. Sledi Peterlinova avtobiografija s pomenljivim naslovom *Moje znanstveno življenje*. Sestavek je nastal leta 1981 za zbornik *Slovenian American Success Stories*, ki pa zaradi pomanjkanja sredstev ni izšel. V sestavku je Peterlin podal svojo življenjsko zgodbo in potek akademske kariere. Življenjepis omogoča vpogled v organizacijsko in znanstveno strukturo na področju fizike ter po drugi svetovni vojni širše v naravoslovje. Posebej poudarja slabe razmere na področju teoretične fizike in zahtevnejših poglavij fizike na Univerzi v Ljubljani. Ob tem izpostavlja, da je bila fizika na podobni ravni tudi na drugih jugoslovanskih univerzah. Vzroke za neugoden položaj fizike vidi v splošni nerazvitosti Kraljevine Jugoslavije, ki je imela omejene potrebe na znanstvenem področju. V življenjepisu se spominja dveh aretacij med drugo svetovno vojno. Kljub temu dejstvu je Peterlin koval načrte za povojni razvoj znanstvenoraziskovalnega dela na ljubljanski uni-

verzi. V pismu Franu Ramovšu, tajniku SAZU,¹ 29. 12. 1944 je zapisal: "Po vojni bo treba napeti vse sile, da si bomo tudi na ljubljanski univerzi ustvarili pogoje za znanstveno delo (tudi) v naravoslovju, in se pri tem nanašam prav posebno na Vašo pomoč, saj imate vendar toliko izkušenj v tem oziru."² Pogoji za znanstveno delo so se po Peterlinovi oceni izboljšali po sporu z Informbirojem. Ob tem so v avtobiografiji izpostavljene okoliščine ob ustanavljanju Fizikalnega inštituta pri Akademiji in znanosti in umetnosti, ki se je leta 1953 na Peterlinov predlog preimenoval po "*najvidnejšemu slovenskem fiziku svetovnega slovesa*" Jožefu Stefanu. Peterlinovi pogledi na organizacijo znanstvenoraziskovalnega dela so se ujeli s pogledi zveznega ministra za industrijo Borisa Kidriča, ki je želel, da se "izrabi znanstvene potenciale Ljubljane". Z ustanovitvijo inštituta so se odprle možnosti za temeljne raziskave, kljub temu da je bil inštitut namenjen raziskavam jedrske energije. Peterlin se v zaključku avtobiografije z grenkobo spominja zamenjave z mesta predsednika znanstvenega sveta na Inštitutu Jožefa Stefana. Odstavitev je slikovito ocenil kot "učno uro znanstvenih spletk". Po emigraciji v tujino, najprej v Nemčijo, nato v Združene države Amerike, je imel kakovostne pogoje za raziskovalno delo. Sam je to dobo označil za "*najboljši čas*" svojega delovanja.

V drugem sklopu je nanizana Peterlinova obsežna bibliografija, v kateri je 412 znanstvenih člankov in publikacij, pri čemer je treba poudariti, da so bili sestavki objavljeni v priznanih mednarodnih znanstvenih revijah. Ob tem je navedenih 12 prispevkov na znanstvenih sestankih in 125 poljudnih sestavkov. Slednji so odraz Peterlinovih prizadevanj, da bi populariziral znanost ter predstavil pomembna dela in znanstvene dosežke širši javnosti. Ob tem je Peterlin pisal recenzije, uvodnike, biografske zapise, objavljajl prevode ter bil tudi urednik revije *Tehnika in gospodarstvo* (1934/1941), *Zbornika Prirodoslovnega društva* (1939-1946) in *Proteusa, časopisa za poljudno naravoslovje* (1933/1940, 1945/1947).

V tretjem sklopu z naslovom *Anton Peterlin kot profesor fizike* so predstavljeni stanje fizike na fakultetah Univerze v Ljubljani, predavatelji fizike in Peterlinove pedagoške obveznosti, najprej na položaju asistenta demonstratorja, nato plačanega asistenta ter od leta 1940 docenta. Istega leta je Peterlin postal vodja fizikalnega inštituta na Filozofski fakulteti, s čimer je bilo prvič na ljubljanski univerzi personalno povezano raziskovalno in pedagoško delo na področju fizike. S tem so bili postavljeni temelji za kvalitativno in kvantitativno obogatitev študija fizikalnih predmetov tako na Filozofski fakulteti kot na Tehniški fakulteti. Načrti za krepitev raziskovalnega dela študentov so bili zaradi druge svetovne vojne v polnem obsegu uresničeni šele v slovenski znanosti bolj naklonjenem povojnem obdobju. Ob tem je treba poudariti, da je za predavanja pripravil skripta fizike, ki so prvi tovrstni visokošolski učbenik s področja fizike.

¹ Akademija znanosti in umetnosti je bila ustanovljena z objavo *Uredbe sa zakonskom snagom o osnivanju i uredjenju Akademije znanosti i umetnosti u Ljubljani* 31. 8. 1938 v Službenih novinah Kraljevine Jugoslavije. Na predlog predsednika Akademije Milana Vidmarja je šef pokrajinske uprave Leon Rupnik 10. 11. 1943 izdal odlok o preimenovanju. Akademija se je preimenovala v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Odlok o preimenovanju je bil po vojni razveljavljen. Do ponovnega preimenovanja v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti je prišlo 21. 5. 1948. Bernik, France: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V: *Enciklopedija Slovenije: 11. knjiga*. Ljubljana, 1997, str. 390-396.

² Južnič, Stanislav: Razvoj fizike med Slovenci: Ob tristoletnici prvega ljubljanskega profesorja fizike, ob Peterlinovi stoletnici. Fara pri Kostelu: samozaložba, 2008, str. 447.

Četrty sklop z naslovom *Znanstveno delo Antona Peterlina* je razumljivo najobsežnejši, saj predstavlja srž osnovne njegove dejavnosti, tj. znanstvenoraziskovalnega dela. Predstavljeno je Peterlinovo znanstveno delo od priprave doktorske disertacije do raziskav, ki jih je opravil v Severni Kalorini v Camile Dreyfus Laboratory.

V petem sklopu je Saša Svetina predstavil Peterlinove aktivnosti in pobude na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, kjer je bil prvi fizik, ki je postal redni član Akademije. Ob tem je zanimivo, da je postal redni član SAZU sočasno z Maksom Samcem, ki je bil vodilni kemik na ljubljanski univerzi. Avtor sestavka se je omejil na osnovne podatke, saj je Peterlinovo organizacijsko delo v okviru SAZU oziroma Fizikalnega inštituta predstavljeno v naslednjem sklopu. Po drugi svetovni vojni so bile razmere fiziki oziroma fizikalnim raziskavam bolj naklonjene kot v Kraljevini Jugoslaviji, kar gre na račun privlačnosti silne energije, ki se sprosti ob trku nevtrona v jedro urana 235. V tem sklopu je ponatisnjen Peterlinov sestavek *The J. Stefan Institute of Physics*, ki je bil objavljen v inštitutskem glasilu *Reports*. V sestavku je Peterlin posebej izpostavil možnosti mladih nadarjenih študentov za razvoj raziskovalne kariere. Peterlinov sestavek analitično dopolnjuje prispevek Aleša Gabriča z naslovom *Znanstvena politika v Sloveniji po drugi svetovni vojni in vloga Antona Peterlina*. Gabrič je izpostavil, da je bila Slovenija v zaostanku pri organizaciji znanstvenoraziskovalnega dela za razvitim svetom. Domišljenost in stopnja razvitosti znanstvene politike takoj po drugi svetovni vojni nakazuje "odisejada v Italijo", ko je Peterlin, skupaj še z dvema sodelavcema, odšel, s tremi milijoni lir v gotovini, nabavljat fizikalne instrumente v Milano. Avantura se ni dobro končala, saj so jih aretirali v Vicenzi. V zaporu so ostali več mesecev. V prispevku je poudarjen pomemben vidik za razvoj slovenske znanosti, to je podpora politike, ki je bila nujno potrebna za pridobivanje sredstev za nakup literature in instrumentov, zagotavljanje ustreznih prostorov, zaposlovanje raziskovalcev ter pošiljanje mladih raziskovalcev na usposabljanje v tujino, kljub temu da so bili stiki z Zahodom nezaželeni. Peterlinov pragmatičen odnos do politikov se je obrestoval, s čimer je zaslužen za razvoj Fizikalnega inštituta, kasnejšega Inštituta Jožefa Stefana ter širše naravoslovja. Peterlin je z osebnim prizadevanjem pridobil naprej Kidričevo podporo ter kasneje tudi Kardeljevo. Slednjo je pridobil v razpravi o centralizaciji raziskovalnega dela, kar je posledično pomenilo grožnjo odvzema zveznega statusa za Inštitut Jožefa Stefana. Medtem ko je omenjeni inštitut ohranil zvezni status, sta Samčev Kemijski inštitut in Inštitut za električno gospodarstvo Milana Vidmarja izgubila zvezni status ter s tem financiranje. V drugem delu sklopa je predstavljeno Peterlinovo delo v Camille Dreyfus Laboratory v Združenih državah Amerike. Izpostavljeno je njegovo organizacijsko delo na eni strani ter raziskovalno na drugi.

V sedmem sklopu so predstavljena Peterlinova prizadevanja za popularizacijo znanosti in zavzemanje za slovenstvo. Ta sklop je še posebej pomemben, saj je bil Peterlin 1959 na inštitutu persona non grata, zaradi česar se je odločil emigrirati v tujino ter mu je bilo vprašanje narodne identitete toliko bolj pomembno in tematika bliže srcu. Kot poseben prispevek slovenstvu je izpostavljeno njegovo sodelovanje pri izboljšavah slovenskega fizikalnega izrazoslovja. Projekt se je začel izvajati že med drugo svetovno vojno, dokončala pa ga je leta 1951 ustanovljena Terminološka sekcija v okviru Društva matematikov in fizikov.

V osmem sklopu predstavljajo spomine na Peterlina člani njegove družine in njegovi sodobniki. Zaradi bližine je posebej zanimiva sinova ocena, v kateri je ta poudaril očetove kvalitete za uspešno kariero: močno voljo, pogum, samozavest, zahtevnost do sebe, organiziranost in sposobnost organiziranja, znanstveni idealizem in osredotočenost na izpolnjevanje zastavljenih ciljev. Med cilji, ki so zaznamovali Peterlinovo življenje, velja posebej poudariti željo po dvigu slovenske znanosti.

V zadnjem sklopu je ponatisnjen intervju, iz katerega je razvidno Peterlinovo razumevanje znanosti. Izpostavil je razlikovanje med splošnim dojemanjem znanosti kot pojavno obliko izumov, tehničnih in tehnoloških rešitev ter znanostjo, ki ni ne negativna ne pozitivna. Znanost kot taka nima prav nič opraviti z vsakdanjim življenjem, je le podlaga za tehniko in medicino. Znanost poda osnovo, rešitve; vse nadaljnje je stvar (u)porabnika. V intervjuju je izpostavil potrebo, da so visokošolski predavatelji hkrati tudi uspešni raziskovalci. Pomenljiva je trditev: "*Znanost je potrebna in nujna zato, da mladim ljudem prikaže novejšo izsledke ne zastarelih odnosov.*" V intervjuju je omenil zanimiv vidik in sicer, mačehovski odnos slovenske oblasti do znanosti.

Zbornik je kulturna študija, ki se osredotoča na posamezne vidike iz Peterlinovega življenja. Kombinacija avtobiografskih vložkov, spominov sodobnikov ter predstavitev sočasnih razmer in razmerij nazorno pokažejo znanstveno stvarnost v Kraljevini Jugoslaviji, Socialistični federativni Republiki Jugoslaviji ter v Združenih državah Amerike. Ob tem je treba poudariti, da v zborniku manjka predstavitev znanstvene politike v Kraljevini Jugoslaviji ter s tem primerjalna dimenzija z mednarodno znanstveno strukturo oziroma s srednjeevropskim znanstvenim prostorom. Pogrešam predstavitev problematike investicij v znanstvenoraziskovalno infrastrukturo oziroma fizikalne inštitute na regionalni, medrepubliški in meddržavni ravni. Pri tem velja omeniti, da so znani primeri debat o nezadostnih investicijah v fizikalne inštitute že v avstrijskem državnem zboru, kjer je sama razprava prešla parlamentarni forum kot odmevna zgodba tako v znanstvenem, zdravstvenem kot tudi nacionalnem pogledu.³

Sestavki v zborniku prikazujejo oblikovanje širokega konteksta Peterlinovega delovanja, ki vključuje tudi kulturno politiko. Na drugi strani pa lahko spremljamo njegovo družabno življenje, ki ga prikazujejo z njegovo družabnostjo, strokovnimi in prijateljskimi stiki s tujimi strokovnjaki in znanstveniki v Jugoslaviji. Kot vodilno misel, ki preveva prispevke v zborniku bi lahko izluščili prepričanje, da je za znanost potreben obstoj zamišljene skupnosti, v katero so včlanjeni znanstveniki ne glede na svetovni nazor, raso ali poreklo.

Željko Oset

³ Österreichische Nationalbibliothek. ALEX. Die *Stenographischen Protokolle des Abgeordnetenhauses 1861-1918*. XX. Session. Str. 2252-2254, 2322, 2475-2485, 2526-2544.

Stefan Karner, Lorenz Mikoletzky (ur.), Österreich. 90 Jahre Republik. Beitragsband der Ausstellung im Parlament. Studien Verlag Innsbruck Wien Bozen, 2008. 636 strani.

Avstrija se je z nizom prireditev spominjala 90. obletnice ustanovitve republike. Najodmevnejšo prireditev - tematsko razstavo - je skupina zgodovinarjev pripravila v dunajskem parlamentu. Obisk je bil dober, strokoven odziv nanjo pa ni bil le pozitiven, saj so kritiki med drugim menili, da je v segmentih ponovitev nižjeavstrijske deželne razstave iz leta 2005. Trajnost njenega sporočila bi gotovo stopnjeval ustrezen razstavni katalog, saj so bili eksponati in dokumenti deloma edinstveni. Razstava je bila namenjena širokemu občinstvu, zlasti pa mladini in je imela namen, prispevati k samopodobi države in tako med prebivalstvom utrjevati avstrijsko identiteto. Tehnično je bila zahtevna in prav tehnika je kar nekajkrat odpovedala. Spremni zbornik referatov za obiskovalce gotovo ni bil primeren in bo bolj koristil hitri informaciji učiteljev zgodovine. V devetih tematskih sklopih, z vsega 54 prispevki, skuša bralcem približati zgodovino republike. Številni prispevki so pravzaprav povzetki obsežnejših študij posameznih avtorjev. Posamezni prispevki nimajo opomb in avtorji se v takih primerih zadovoljijo z navedbo izbrane literature na koncu prispevka.

V prvi vrsti nas zanimajo prispevki, ki se v tej ali oni obliki dotikajo slovenske zgodovine oziroma odnosov med Avstrijo in Slovenijo (Jugoslavijo). Take stične točke zasledimo predvsem pri naslednjih tematskih sklopih: *Politika in demokracija, Teritorialna vprašanja in Avstrija v mednarodnem sistemu*.

Claudia Fräss-Ehrfeld v prispevku "Koroška 1918-1920" (str. 193-201) v uvodu citira Oliverja Rathkolba, ki je navrgel vprašanje spominskih obletnic in krajev. Rathkolb, vodja Inštituta za novejšo zgodovino Univerze na Dunaju, sprašuje, ali naj ne bi take priložnosti postavile pod vprašaj "prevladajočo nacionalnodržavno zamejitev in izključevanje sosednjih držav iz avstrijskega zgodovinskega kanona po letu 1918". Citirana navedba dovoljuje sklep, da bo Fräss-Ehrfeldova Rathkolbovo zamisel upoštevala, zavrnila ali potrdila. Pa ne stori niti eno niti drugo. Njen prispevek se giba v ustaljenih predstavah slovensko/jugoslovansko-koroškega/avstrijskega mejnega spora po prvi svetovni vojni. Presega jih tam, kjer navaja zbornik *Die Kärntner Volksabstimmung und die Geschichtsforschung*, ki je izšel leta 2002 pod uredništvom Valentina Hellwiga. Fräss-Ehrfeldova ne navaja niti enega slovenskega dela h tematiki mejnega spora oziroma koroškega plebiscita. Tako ostaja Arnold Suppan edini v vsem zborniku, ki v svojem prispevku *Avstrija in njeni sosedje 1918-1938* (str. 499-512) navaja tudi dve slovenski objavi. Pa celo pri njem ne najdemo navedbe enega samega prispevka iz dvojezičnega zbornika *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, ki je izšel leta 2004 v Ljubljani pod uredništvom Dušana Nečaka in drugih. Prav ta zbornik pa je rezultat slovenske skupine avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev. Avstrijski del komisije, ki sta ga vodila Stefan Karner in Arnold Suppan, svojega dela ni opravil. Tako lahko le zapišemo, da številni prispevki ostajajo brez pogleda "onih drugih" na Avstrijo in Avstrijce in tako utrjujejo lastno podobo "otoka blaženih". To ne velja le za slovensko/jugoslovansko-avstrijske odnose. Navedli bi lahko kar nekaj izvrstnih novejših in najnovejših razprav o češko-avstrijskih odnosih, pri katerih so uspešno sodelovali avstrijski in češki

družboslovci. Taka stopnja samovšečnosti je le presenetljiva in ne spodbuja mednarodnega znanstvenega sodelovanja. Orientacija na "klasični Zahod" je izrazita, čeprav se je menda Avstrija medtem iz obrobja premaknila v samo središče Evrope oziroma Evropske unije.

Na kritično spremno besedo zveznega predsednika Heinza Fischerja, ki spominja na tragični prelomni leti 1927 in 1934, ne da bi v kakršni koli obliki zahteval spravo nekoč sprtih taborov, se v svojem prispevku navezuje edinole Helmut Konrad, ki govori o socialdemokratski dediščini iz let po prvi svetovni vojni. To vidi v ponovni uveljavitvi ustave in socialne države po drugi svetovni vojni ter v osredotočenju kulture v "rdečem Dunaju in okoli njega" ter meni: "Razbitje sveta, neke kulturne protizamisli konservativno katoliškemu gledanju, nekega sveta, ki je bil zavezan demokraciji, je zapustilo globoke sledove ran v zgodovinskem spominu levice. Poznejše skupno zavračanje nacizma je lahko veliko prikrilo. Vse do danes pa se brazgotine v resnici niso zacelile." (str. 70) O ustanovitvi republike in njenih ustavnopravnih osnovah, volilnem redu in zveznih deželah pišejo Wilhelm Brauner, Brigitta Bader-Zaar, Hellwig Valentin in Franz Cede. Brauner tematizira med drugim neuspela prizadevanja sedaj republikanskih avstrijskih politikov, da mlada republika ne bi bila postavljena v kontinuiteto s habsburško monarhijo. Zanimiv je prikaz volilnega sistema s posebnim poudarkom na volilni pravici žensk, o katerem piše Brigitta Bader-Zaar (str. 25-34). Opozarja, da je krščansosocialni politik Ignaz Seipel že v monarhiji razmišljal o volilni pravici za ženske in v tej zvezi govoril o posebni ženski kuriji. Po vojni ni volilne pravice ženskam nihče več oporekal, pač pa so imele glasovnice za ženske posebno barvo. Politiki so to upravičevali s tem, da hočejo analizirati volilno obnašanje ženske populacije. Odtlenki posebne obravnave žensk pri volitvah so se na Dunaju obdržali do devetdesetih let 20. stoletja. Sporno je bilo, ali naj bi bilo izvajanje volilne pravice obvezno ali ne. Bader-Zaarjeva opozarja, da so ženske na Dunaju in na Koroškem volile domala 40-odstotno socialdemokratsko. Sicer pa ni predstavljena volilna abstinenca, glede Koroške pa je vsaj za območje s slovenskim ali mešanim prebivalstvom Ernst Hänisch prišel do drugih podatkov. Vendar je slabost samostojne razprave Hänischa v tem, da je glasove Koroške slovenske stranke preprosto prištel krščansosocialni. Med štirimi prispevki o strankah je zanimiv - ker je vse premalo poznan - opis delovanja revolucionarnih svetov nekako do leta 1924 in odnosa Komunistične partije Avstrije ter Socialdemokratske stranke do njih. Gabriela Stieber v prispevku *Migracija in nasilna migracija v Avstriji* (str. 101-113) omenja slovenska begunska taborišča v monarhiji (str. 104), sicer pa ne taborišč "slavofilov", kakršno je bilo na primer tisto na Štajerskem, ki je bilo povsem političnega značaja. Težišče njenega prispevka so leta po drugi svetovni vojni, pri čemer ponuja tudi definicije pojmov begunec, deportiranec, pregnanec, migrant in pregnana oseba - brezdomec (Displaced Person - D. P.). O odporu proti nacizmu govori Brigitta Bailer-Galanda. Omenja slovenski odpor (str. 121n) ter govori o soodgovornosti Avstrijcev in o avstrijskih storilcih. Pomanjkljivo denacifikacijo tematizira Winfried R. Garscha (str. 127-138). Tematski sklop *Politika in demokracija* zaključuje Stefan Karner s prispevkom *Manjšinska problematika na Koroškem* (str. 139-151). Karner je avtor ali soavtor še drugih prispevkov. Za vse velja, da v njih najpogosteje citira svoja dela, kar sicer govori o njegovi delavnosti in podjetnosti, ne odpravlja pa pomembne vrzeli. Slovenska manjšina je najpogosteje

degradirana na objekt, v opombah in literaturi ne najdemo nobenega njenega besedila. "Prisotna" je posredno po pogostih navedbah iz pet zvezkov obsegajočega dela *Koroška in nacionalno vprašanje* (Celovec - Ljubljana - Dunaj, 2005), ki je nastalo pod vodstvom Stefana Karnerja. Avtor v zgoraj navedenem prispevku niza tudi svoj znanstveni in politični prispevek za razrešitev koroškega manjšinskega vprašanja.

Odsotnost znanstvene literature, ki je v zadnjih letih nastala v Sloveniji, je posebno zaznavna v nadaljnjem prispevku Stefana Karnerja *Nove meje Republike Avstrije in njihova gospodarska relevantna*. Prav tu bi bilo treba poseči po že omenjenem zborniku, ki ga je uredil Dušan Nečak, in tudi po njegovi knjigi *Nemci na Slovenskem*. V tem drugem prispevku Karner obravnava gospodarski pomen Spodnje Štajerske, Mežiške in deloma tudi Kanalske doline za gospodarstvo zlasti Štajerske, pa tudi celotne Avstrije. Piše o premogovnikih, železniškem omrežju, kmetijstvu (sadjarstvo in vinogradništvo) ter o "elektrarnah". Le nekaj odstavkov za tem piše le še o elektrarni Fala, ki je bila končana maja 1918 in je bila dejansko zelo pomembna (str. 156). Podoben pomen sta imeli dve dravski elektrarni (Labod, Žvabek) po letu 1945 za Jugoslavijo. V primeru avstrijsko-slovenskega obmejnega prostora govori Karner - podobno kot o avstrijsko-češkoslovaških in avstrijsko-madžarskih mejnih območjih - kot o "železni zavesi" in o "mrtvi meji". Tukaj bi lahko pričakovali bolj diferenciran pristop. K tematiki se Karner vrača v svojem prispevku, objavljenem v tematskem sklopu o gospodarstvu. V prispevku *Problemska polja gospodarske obnove v Avstriji 1918/19* deloma ponovi nekatera mesta (Fala, Ruše, železniško omrežje, kmetijstvo Spodnje Štajerske itd.) iz prej navedenega (str. 156, potem 208n). Zanimivi so seveda tudi kratki prerezi o brezposelnosti, socialnem partnerstvu in gospodarskem razvoju po 1989, ko se je Avstrija, ekonomsko gledano, podala iz obrobja v središnji položaj z "vzhodnimi deželami" prejšnjega realnega in drugih socializmov. Pri tematskih sklopih *Sociala - izobraževanje - znanost* ter *Umetnost in kultura* bi upravičeno lahko pričakovali (glede na Rathkolbovo misel) večje upoštevanje mednarodnih vplivov. Na vsa ta polja je pogosto vplival mednarodni razvoj - vsaj glede znanosti, umetnosti in kulture to niti ni treba posebej poudarjati. Prispevki pa so napisani bolj za "domačo rabo". Nekateri avstrijski ukrepi na področju šolstva so zbudili mednarodno pozornost, četudi se morda niso povsem uveljavili ali pa so bili razvrednoteni in razveljavljeni v času avtoritarne stanovske države. Nadvse poučen je prispevek Oskarja Achsa, ki govori o *Politični vzgoji na avstrijskih šolah* (str. 319-329). Isto lahko trdimo o prispevku *Prelomi in kontinuitete*, ki ga je prispeval Gerald Schöpfer (str. 331-343). Na primeru ekonomista Waltherja Kastnerja in družboslovca Othmarja Spanna govori o prilagodljivosti in neprilagodljivosti znanih oseb političnim režimom. Spann, ki je sprva soglašal z nekaterimi idejami nacizma, potem govoril v prid korporativizma in se od avtoritarne stanovske države spet oddaljil, je svojo neprilagodljivost lahko obžaloval v Dachauu, po vojni pa je bil nesprejemljiv tudi v razmerah velike koalicije in je bil upokojen. Kastner je uspešno prebrodil vse režime in bil "ugleden" na svojem področju (str. 340-342). Tematska sklopa *Cerkve in verske skupnosti* ter *Vojaščina v politiki in družbi* se slovenske tematike ne dotikata.

Pri tematskem sklopu *Avstrija v mednarodnem sistemu* ne najdemo prispevkov, kako so na Avstrijo gledali nekateri njeni neposredni sosedi. Izdajatelja sta po-

skrbela le za prispevke, ki osvetljujejo nemško-avstrijske, italijansko-avstrijske, angleško-avstrijske, francosko-avstrijske in ameriško (ZDA)-avstrijske odnose. Zanimivi so vsi štirje prispevki zadnjega tematskega sklopa, ki govori o *Identiteti in spominu*, in sicer zaradi možnosti primerjave, saj se vsaka družba sooča z zelo podobnimi vprašanji. Julia Köstenberger razpravlja o tematiki *12. november - spominski dan republike. Izgubljen državni praznik*. Dejansko se dan nikoli ni vtisnil v spomin prebivalstva. Na Koroškem je na primer *Koroški Slovenec* vselej pisal o tem, da se dneva spominjajo domala le Slovenci, medtem ko Nemce spominja na prepoved "anšlusa". To sicer ni povsem korektno, vendar je tako pač zaznaval vedenje sodeželanov ta slovenski manjšinski list. O avstrijskih simbolih (zastava, grb, himna, državni praznik) piše Peter Diem (str. 585-597). Ob njegovih kritičnih ugotovitvah na račun oblikovalcev simbolov in parlamentarne uzakonitve teh simbolov se bo gotovo marsikdo nasmehnil. Smeh pa bo pošel vsakemu, ki bo pozorno prebral prispevek Manfreda Zollingerja "*L'Autriche, c'est moi?*" *Georges Clemenceau, nova Avstrija in nastanek nekega mita* (str. 621-632). Avtor nazorno opisuje, kako je izrek "*L'Autriche c'est qu'il reste*", ki ga pripisujejo francoskemu politiku, ne da bi našli za trditev doslej verodostojni vir, "zašel" v neštete razprave, kako so ga ob raznih priložnostih funkcionalizirali politiki in kako je iz vsega končno nastal mit. Tematski sklop prinaša še krajšo razpravo Ernsta Bruckmüllerja z naslovom *Mala država Avstrija - Odklanjanje in (postopna) akceptanca*.

V knjigi najdemo nekaj fotografskega gradiva, ki utrjuje že uveljavljeno sliko o Avstriji. Zanimivejše so seveda reprodukcije karikatur in volilnih plakatov, ki jih ne najdemo v vsaki zgodovinski knjigi ali vsakem učbeniku. Obširen zbornik ponuja zanimivo branje strokovnemu občinstvu. Iz njega pa bo lahko črpal prve informacije tudi manj poučen bralec, ki bi mu seveda ustrezna kazala in izbrana literatura olajšali nadaljnje branje in izobraževanje.

Avguštin Malle

Barbara N. Wiesinger, Partisaninnen. Widerstand in Jugoslawien (1941-1945) (= L'Homme Schriften 17). Böhlau, Wien - Köln - Weimar, 2008, 176 strani, ilustr.

Barbara Wiesinger v razpravi govori o vlogi ženske v jugoslovanskem narodnoosvobodilnem boju. V nemškem jezikovnem prostoru je bil antifašistični odpor žensk "odkrit" šele v osemdesetih letih dvajsetega stoletja, in to predvsem po feministično naravnanih raziskovalkah. To je bil tudi čas, v katerem se je vedno bolj uveljavila metoda biografskega intervjuja (*lebensgeschichtliches Interview*). Posneta in objavljena je bila vrsta pogovorov z bolj znanimi odpornicami.¹ Tudi v socialistični Jugoslaviji so bile, kot povzema Wiesingerjeva, pretežno napisane kratke biografije, ki naj bi ženske stilizirale kot narodne heroinje. V začetku devetdesetih

¹ Karin Berger, Elisabeth Holzinger, Lotte Podgornik, Lisbeth N. Trallori (ed.): *Der Himmel ist blau. Kann sein. Frauen im Widerstand. Österreich 1938-1945*. Wien 1985, str. 122-165; Ingrid Strobl: *"Sag nie, du gehst den letzten Weg."* Frauen im bewaffneten Widerstand gegen Faschismus und deutsche Besatzung. Frankfurt/Main 1989, str. 74-104.

let pa je prišlo v (nemškojezikovni) vojaški in vojnozdgovinski znanosti do menjave paradigem: predmet raziskovalnega zanimanja so vedno bolj postali socialni in kulturni vzroki, oblike in posledice vojn. Ta prelomnica je Wiesingerjevi nudila priložnost, da je obrnila svoj pogled na vlogo žensk v oboroženem odporniškem boju. Onstran heroizirajočih prikazov tako stopijo v ospredje banalnosti vojnega vsakdana žensk ter iskanje in analiza spominov nanje. Objavljena knjiga temelji na skrajšani in predelani disertaciji Wiesingerjeve na salzburški univerzi iz leta 2005, ki je bila nagrajena z Herbert-Steinerjevo nagrado.²

Pomembni fondovi virov so bili avtorici omejeni, saj ni dobila dostopa do relevantnih beograjskih arhivov. Zato je uporabila pomembne edicije virov³ in obsežen fond tiska odporniškega gibanja. Med vojno je izhajalo 28 časopisov, ki naj bi eksplicitno nagovarjali, mobilizirali in ideološko vplivali na ženske. Nadalje je Wiesingerjeva uporabila pisne spomine aktivistk upora ali take, ki so o njih govorili, sama je vodila 13 biografskih pogovorov ter štiri izčrpne pogovore z ženskami, ki so bile aktivno vpletene v odpor. Prav za analizo individualnih vojnih izkušenj in spominov na vojno so ta "subjektivna spominska pričevanja" neizogibno potrebna. Wiesingerjeva tudi ni prezrla partizanskih pesmi, ki so oblikovale identiteto. Diferencirana analiza pregledanih virov poleg tega opozarja na avtoričin tematsko in jezikovno izčrpen študij literature.

V uvodnem poglavju avtorica razpravlja o aktualnem položaju znanosti na področju "gender" zgodovine, vojnega zgodovinopisja in zgodovine odpora ter o zvrsteh virov, ki jih uporabljajo. V drugem poglavju sledi kratek, vendar zelo diferenciran pregled o vojni v Jugoslaviji od 1941 do 1945. Jasno in osredotočeno opisuje pot v vojno in radikalen izbris Slovenije ter ljudomrzno raznarodovalno in uničevalno politiko zasedbenih režimov in ustaškega režima. Prikazuje teror okupatorjev, vendar prav tako ne pozabi omeniti represalij partizanske vojske in nasilja, ki ga je le-ta izvajala proti civilnemu prebivalstvu. Vendar z razliko od publikacij, ki so izšle v zadnjem času, Wiesingerjeva izrecno opozarja na razmerje med vzrokom in posledico, na nasilje in protinasilje. V tem kratkem prikazu nadalje opisuje vlogo KPJ v odporu in prihaja do sklepa, da je KPJ avgusta 1942 sicer prevzela vodenje znotraj odporniškega gibanja, da pa niso bili vsi aktivni v odporu pripadniki KPJ. Istovetenje odpora in KPJ, kot je bilo v zadnjem času zopet uveljavljeno, je zaradi tega nedopustno.

V tretjem poglavju se avtorica končno približuje vlogi žensk v antifašističnem odporu. Uvodoma se spoprime z njeno nepopolno obravnavo v (nemškem kot jugoslovanskem) zgodovinopisju in pri tem zelo kritično govori o zgodovinopisju v socialistični Jugoslaviji. Naslednja analiza se giba v treh omenjenih sklopih in se ne omejuje le na tiste ženske, ki so bile aktivne v oboroženem odporu, kot to napačno nakazuje naslov knjige; glede na to ni izbira glavnega naslova za knjižno izdajo disertacije ravno posrečena; sprejemljivejši je naslov predložene disertacije, ki govori o "ženskah v jugoslovanski narodnoosvobodilni vojni".

Zelo temeljito obravnava deloma skrajno različne družbene tradicije znotraj Jugoslavije, ki so vodile do zelo heterogenih oblik sodelovanja žensk v odporu.

² Barbara Wiesinger: "... denn die Freiheit kommt nicht von alleine." Frauen im jugoslawischen 'Volksbefreiungskrieg' 1941-1945. Salzburg, univ., disertacija 2005.

³ Zbornik dokumentata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1949-1982; Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1952-1969.

Udeležba žensk pri oboroženih enotah za razliko od propagandnega prikaza ni bila povsod dobrodošla in sprejeta. Še najbolj so bile ženske v skladu s svojo tradicionalno pričakovano vlogo v svojem angažmaju kot bolničarke in zdravnice. To je bila pogosto edina odprta pot za ženske, ki niso hotele ali mogle ostati v civilnem odporu. V številnih primerih so bile ženske proti svoji volji prisiljene, da delujejo v saniteti. Tej posebni skupini je namenjeno četrto poglavje. Wiesingerjeva na temelju dokumentov vrhovnega partizanskega sanitetnega vodstva prikazuje, kako zelo so bile ženske tudi v tem primeru diskriminirane in izkoriščane. V številnih primerih so bile nezadostno opremljene in pri oskrbi s prehrano zapostavljene. Dokumenti jih občasno označujejo kot "material". In vendar je bil krvni davek žensk v saniteti ogromen. Od šolanih bolničark jih je padlo okoli petdeset odstotkov (str. 49). Kljub njihovem pomenu za nadaljnji obstoj in za bojno usposobljenost narodnoosvobodilne vojske se je status bolničark glede na njihove pravice in obveznosti bistveno razlikoval od onega oboroženih bork in borcev. Propaganda pa prikazuje povsem drugačno sliko.

Peto poglavje je namenjeno borkam. Angažiranje žensk je bilo - tudi v narodnoosvobodilni vojski - vseskozi sporno, in to ob dejstvu, da ženske v bojnih enotah tudi v Jugoslaviji niso bile nekaj povsem novega. V prvi svetovni vojni je na primer propaganda osrednjih sil stilizirala srbske vojakinje v strah zbujačo "ligo smrti". Za svoje zasluge so bile celo odlikovane (str. 65). Njihovo dosledno prekoračenje tradicionalnih norm pa je privedlo do tega, da so srbske vojakinje naglo spet izginile iz kolektivnega spomina. Tradicionalne norme in konvencije so prekoračile tudi tiste ženske, ki so vstopile v narodnoosvobodilno vojsko. Pogosto so doživele nasilje (preganjanje, posilstva, masakri) okupatorjev in kolaborantov, ki je pri njih vzbudilo misel, da bi se morale same braniti. Wiesingerjeva opozarja na različne načine sprejemanja žensk v posameznih območjih Jugoslavije, ki niso vedno ustrezali navodilom vodstva partije in prikazom v propagandi. Šele po ostrih odzivih Antifašistične fronte žena (AFŽ) je bilo od jeseni 1942 v borčevskih enotah več žensk.

V šestem poglavju se avtorica približuje konkretnemu vojnemu vsakdanu partizank. V spominih ženske zelo pogosto govorijo o naporih in odrekanju, kar v njihovih pripovedih prevladuje prav tako kot spominjanje na solidarnost. Pogosto pa imamo v zadnjem primeru lahko opraviti tudi z reprodukcijo slik propagande. Wiesingerjeva išče prelome v pripovedih žensk, išče stranske stavke, ki niso konformni z normiranim kolektivnim spominom. Tu pa najdemo vsekakor tudi namige na izkušnje izključevanja in nasilja znotraj odporniškega kolektiva. Na splošno pokaže, kako močno so tradicionalne zamisli vlog obvladovale tudi vsakdan odporniških vojaških enot. Tako je bilo na primer ženskam v nekaterih enotah prepovedano nositi hlače.

V zaključnem poglavju avtorica razpravlja o pogosto navidezni povezavi "odpor in emancipacija". Tudi v tem poglavju dešifrira dobro poznane slike in opozarja, da je odpor žensk možno interpretirati ne toliko kot dejanje osvoboditve, temveč bolj kot dejanje samoobrambe. Ženske v svojem odporu niso bile samostojne, temveč instrumentalizirane s strani narodnoosvobodilne vojske. Avtorica v tej zvezi omenja omejitve delovanja AFŽ, ki je do 1944 delovala kolikor toliko avtonomno in jo je KPJ potem podvrgla močnejšemu partijskemu nadzoru, leta 1953 pa se je AFŽ po navodilu Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije razpu-

stila (str. 41-45). Tudi poveljna propagandna povezava med junaškim odporom žensk in iz tega zraščeno enakopravnostjo je bila manj znamenje napredka, temveč je izvirala bolj iz navidezne potrebe po legitimaciji družbenopolitičnega soodločanja žensk (str. 131-134). Wiesingerjeva v svoji razpravi nedvoumno ugotavlja, da v danih pogojih narodnoosvobodilnega boja ni mogoče govoriti o emancipaciji žensk.

Dodatek poleg kazala oseb in krajev ter seznama virov in literature vsebuje še kratke biografije žensk, s katerimi se je avtorica pogovarjala. Za bralce nemškega jezikovnega prostora je koristen tudi obširen seznam kratic. Razprava, ki je po obsegu (176 strani) majhna, a vsebinsko zelo bogata, vsebuje poleg tega vrsto ilustracij, na katere avtorica navezuje v svoji analizi.

Brigitte Entner

Biti direktor v času socializma: med idejami in praksami. Ur.: Jurij Fikfak, Jože Prinčič, s sodelovanjem Jeffrey D. Turka. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 280 strani (Opera ethnologica Slovenica)

Knjiga *Biti direktor v času socializma - med idejami in praksami* je nastala kot plod raziskovalnega projekta *Habitus slovenskega podjetnika med 1960 in 1991*, v katerem so sodelovali zgodovinar dr. Jože Prinčič, etnolog dr. Jurij Fikfak, kulturna antropologinja dr. Tatiana Bajuk Senčar in raziskovalec s področja ekonomije dr. Jeffrey David Turk. V okviru omenjenega projekta so raziskovalci opravili obširne intervjuje z izbranimi direktorji uspešnih slovenskih podjetij v času socialistične Jugoslavije, dr. Prinčič pa je poskrbel za zgodovinsko analizo obravnavanih podjetij in širšega družbeno-politično-gospodarskega zgodovinskega konteksta, v katerem so ta delovala.

Raziskovalci so bili pri svojem delu osredotočeni zlasti na razmerje med sistemom in posamezniki - direktorji ter na vlogo obojih pri gospodarskih odločitvah. Na eni strani so jih zanimali notranji vzgibi, po katerih so se direktorji odločali ter krmarili med (tržnimi) potrebami podjetja in zahtevami sistema, med socializmom in kapitalizmom (s katerim so v stik prihajali zlasti pri izvozu svojih izdelkov). Raziskali so, kako so si direktorji in njihovi sodelavci pridobivali potrebna znanja, kako so doživljali kontekst, znotraj katerega so delovali, in sami sebe, kakšen je bil pomen ideologije v njihovem notranjem doživljanju itd. Na drugi strani so v središče svojega zanimanja postavili tudi odnos oblasti in vodilnih partijskih ideologov do direktorjev osebno in do direktorske vloge na splošno, način vmešavanja politike v vodenje podjetij, način imenovanja novih direktorjev, ocenjevanja njihovega dela itd.

Knjiga je razdeljena na 12 poglavij. Vsakega od njih je napisal drug avtor in vsako od njih se obravnavane tematike loteva s svojega zornega kota, pri čemer je največji delež napisanega prispeval dr. Prinčič.

V uvodnem poglavju z naslovom *Direktorji med socializmom in kapitalizmom* dr. Fikfak bralca seznanja z osnovnimi idejami knjige ter predstavi interdisciplinarno metodologijo raziskave. Ogradnje raziskovanja je predstavljala historio-

grafska analiza arhivskega, časopisnega in drugega gradiva, ki je nadalje služila za pripravo in interpretacijo intervjujev. Uporabljeni sta bili dve vrsti intervjuja - narativni, pri katerem se v pripovedovalčev tok razmišljanja in pripovedovanja čim manj posega, z izbranimi direktorji pa še ekspertni intervju, pri katerem se sogovorniku zastavlja podrobnejša vprašanja.

V naslednjem poglavju dr. Jože Prinčič ponudi izčrpen in poglobljen Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva (prav takšen je tudi naslov poglavja). Po krajšem orisu starejše zgodovine podjetništva na Slovenskem je največ prostora posvečenega času po drugi svetovni vojni. Na eni strani avtor v poglavju sledi državni politiki na obravnavanem področju, po drugi pa prikazuje tudi ideološke temelje za takšno politiko in njihovo spreminjanje. Po prvotnih načrtih popolnega podražavljenja lastnine je opustitev te poti ter uvajanje samoupravljanje in trga konec 40-ih let in v začetku 50-ih let pomenila pomembno prelomnico v zgodovini podjetništva, saj se je s tem ohranila ločnica med velikimi podjetji, ki zasebne lastnine niso poznala, in tistimi najmanjšimi, kjer se je ta obdržala. Zasebno podjetništvo je bilo v realnosti močno oteženo, v podjetjih pa je bilo podjetništvo "kolektivno", saj je samoupravljanje v upravo podjetja poleg direktorja in upravnega sveta pripeljalo še delavske svete. Tudi podjetja so bila kljub novim oblikam samostojnosti, ki so jih pridobila v samoupravljanju, realno omejena z družbenim planom, številnimi predpisi in še na mnoge druge načine. A korenin podjetniškemu duhu, kot je dokazano kasneje v knjigi, to tudi v družbenem sektorju ni povsem spodrezalo.

Po obračunu v partiji se je na začetku 70-ih začel tudi boj proti podjetniškim tehnokratom, kot so ambiciozne direktorje odtlej pogosto iemovali. Šele gospodarska in dolžniška kriza sta v 80-ih letih vodilne partijske ideologe spet prisilili k drugačnemu odnosu do podjetniške miselnosti - tedaj se je začelo mrzlično iskanje sposobnih direktorjih, ki bi lahko rešili podjetja iz težav, s katerimi so se ta spopadala. Pregled Prinčič zaključí s ponovnim uvajanjem zasebnega podjetništva konec 80-ih let in njegovim razmahom v začetku devetdesetih.

Sledi poglavje z naslovom Zakaj so pripovedi direktorjev pomembne, v katerem dr. Turk natančneje teoretično utemelji izbrano metodologijo raziskave. Pri tem je kritičen do prevladujoče ekonomske misli, ki se močno naslanja na matematične formalizacije in modele, ki naj bi popisovali ekonomsko stvarnost. "Matematični modeli naravnih pojavov so izdelani na podlagi podatkov, pridobljenih z meritvami domnevno obstoječih naravnih kvantitet. Po drugi strani pa so podatki, uporabljeni v družbenih vedah, tudi ekonomiji, skoraj vedno družbeno proizvedeni (ustvarijo jih misleči ljudje, ki izpolnjujejo davčne napovedi, pripravljajo statistične razpredelnice napovedanih vrednosti, odgovarjajo na vprašalnike itn.), zato je povezava med temi podatki in fizično resničnostjo nejasna oziroma je sploh ni," zapiše Turk. Namesto tega avtor kot boljšo podlago za preučevanje tudi gospodarskih sprememb vidi realistično družbeno teorijo Margaret Archer, ki poudarja prepletanje in medsebojno učinkovanje posameznikovega subjektivnega sveta in objektivnih okoliščin, ki ga obdajajo. Na podlagi te teorije Turk nato utemelji odločitev za biografsko-narativno interpretativno metodo, ki so jo uporabili pri intervjujih z direktorji. Ta omogoča sledenje posameznikovemu notranjemu dialogu in tako odpira vrata v njegov subjektivni svet, hkrati pa preko zgodovinske analize razmer, v katerih je deloval posameznik, omogoča tudi analizo objektivnih okoliščin.

Naslednje poglavje, ki ga je napisal dr. Prinčič, predstavi funkcijo direktorja v jugoslovanskem socialističnem gospodarskem sistemu. Direktor je sprva imel velika pooblastila, imenovali pa so ga državni organi. Z uvedbo delavskega samoupravljanja leta 1950 je direktorja državni organ imenoval v sporazumu z delavskim svetom in upravnim odborom, pa tudi pri vodenju podjetja so se na njun račun zmanjšale pristojnosti direktorja.

Zaradi načina kadrovanja je bila izobrazbena struktura direktorjev slaba, poleg tega nekateri enostavno niso bili kos zahtevni funkciji. To je prišlo še toliko bolj do izraza, ko se je v letih 1960-1962 pokazala gospodarska kriza. Že naslednje leto je začela partija zato izvajati svoj načrt oblikovanja nove, drugačne podobe direktorja, ki naj bi ga uresničila z reelekcijo in drugačnim načinom imenovanja direktorjev.

"Direktor je vse bolj postajal usmerjevalec in usklajevalec odnosov v delovni organizaciji, vse bolj prvi delavec delovnega "kolektiva" in vse manj zunanji predstavnik družbe. Postajal je predstavnik notranjih in ne pretežno zunanjih interesov," zapiše Prinčič. Slovenska zveza komunistov je začela preučevati, katere direktorje bo potrebno zamenjati. Z reelekcijo so želeli pomladiti direktorsko strukturo, dvigniti njeno izobrazbeno raven ter v ospredje izbiranja direktorja postaviti sposobnost za to delo in ne več toliko političnih kriterijev. Prva reelekcija se je v Sloveniji odvijala konec leta 1965 in v začetku leta 1966. A le 17% podjetij je dobilo nove direktorje. Naslednja reelekcija je bila predvidena na prehodu med letoma 1967 in 1968. Tudi ta ni prinesla zelenih rezultatov, saj se struktura direktorjev ni bistveno spremenila.

Na prehodu v sedemdeseta leta se je odnos partije do direktorjev, še posebej če so bili ti uspešni, zaostрил in pogosto so jih obtoževali tehnokratizma. Leta 1970 se je tako začela sprva prikrita, v naslednjih letih pa tudi javna čistka med poslovodnimi delavci. Pri kandidatih za direktorski položaj je ponovno postal pomemben "moralno-politični" kriterij. Poleg obračuna na direktorski ravni je tudi uvažanje dogovorne ekonomije v 70-ih letih podjetjem odvzelo velik del poslovne samostojnosti. Pritisk na direktorje se je ob nastopu gospodarske krize v začetku 80-ih let še povečal, nato pa je oblast spričo vedno slabših razmer morala popustiti. Direktorji so spet dobili nekoliko več svobode, pri razpisih pa so v ospredje spet postavili znanje in izkušnje. Prinčič poglavje zaključí s prehodom v nov gospodarski sistem konec 80-ih let in v začetku 90-ih ter kratko obravnava še izobraževanje direktorjev v času druge Jugoslavije.

V naslednjem poglavju dr. Prinčič pobliže analizira lik uspešnega direktorja. Ta se je izoblikoval zlasti po letu 1960 in vodil podjetje, ki je sledilo tehnološkemu razvoju v svetu ter se s svojimi izdelki tudi mednarodno uveljavilo. Prinčič najprej opiše nekaj tipizacij direktorjev, ki so se v Sloveniji začele pojavljati od 60-ih let dalje, nato pa razdela značilnosti uspešnega direktorja. Kot prvo skupino takšnih značilnosti obravnava družbeno-politične predpostavke. Med njimi izpostavi politično "neoporečnost", članstvo v zvezi komunistov, dobro sodelovanje z delavskim svetom, družbeno politično angažiranost, podporo močnega političnega botra, za izvozno usmerjena podjetja pa še sodelovanje s tajno policijo, zveznimi izvoznimi službami in Jugobanko. Med strokovnimi in poslovnimi merili Prinčič izpostavi ustrezno strokovno izobrazbo, aktivno znanje tujih jezikov in vizijo razvoja. V tretjo skupino uvršča načrtno pripravo vodilnega kadra, ki bo sposoben prevzeti

direktorsko funkcijo, znotraj podjetja, ustvarjanje kroga sposobnih sodelavcev s strani direktorja, sposobnost manipuliranja z razmerami ter izkoriščanja lukenj v zakonih in družbeni ureditvi, uglajenost in komunikativnost. Vse te značilnosti Prinčič podkrepi s zanimivimi primeri delovanja konkretnih direktorjev, ki jih črpa bodisi iz pogovorov z njimi bodisi iz drugih virov.

V nadaljevanju obravnava še merila za ocenjevanje uspešnosti direktorjev in njihovo spreminjanje v različnih obdobjih jugoslovanske države ter se posveti osebnim dohodkom direktorjev in Kraigherjevim nagradam, ki so se od leta 1969 podeljevale za izjemne dosežke na gospodarskem področju.

Med utopijo in tranzicijo je naslov naslednjega poglavja, v katerem dr. Fikfak analizira pogovore z direktorji z zornega kota njihove percepcije sistema in vpetosti med socializem in kapitalizem. Avtor ugotavlja, da so direktorji v različnih časovnih obdobjih članstvo v komunistični partiji različno doživljali. Če so prvi direktorji v sistem resnično verjeli in si članstvo v partiji šteli v čast, se je včlanitev sčasoma zreducirala na zavest, da mora direktor v partiji pač biti, tudi zato, da si s tem olajša svoje delo. Ta vrsta direktorjev je še vedno ohranjala tudi socialistične ideale, medtem ko je tretji, zadnji tip direktorja v zvezo komunistov sicer vstopil, a je na politiko in ekonomijo gledal že kot na povsem ločeni področji. Fikfak se posveti tudi temu, kako so se direktorji znašli v razmerah konflikta med političnimi zahtevami in ekonomskimi potrebami podjetja: "Gre za strukturno vgrajen konflikt med politiko in ekonomijo, ki ga je takrat uspešen direktor reševal tako, da je na eni strani skušal uveljaviti določene koncepte oz. pri politiki uprizoriti občutek oz. videz, da so njeni politični koncepti in konstrukti upoštevani, če pa to ni šlo, je skušal pri politiki sami vplivati na spremembo členov, blago spremembo koncepta itn." Avtor prispevka na koncu ponudi tudi odgovor na ključno vprašanje, ki so si ga snovalci knjige zastavili, na vprašanje, zakaj je bila Slovenija v tranziciji relativno uspešna. Fikfak glede tega ugotavlja, da je bil razlog morda v tem, da so se pri nas izoblikovali direktorji, ki so se naučili znajti se v negotovih razmerah, ko se je zakonodaja ves čas spreminjala, ko vseh posledic vedno ni bilo mogoče predvideti, ko je bilo treba poiskati "niše v neregularnosti in pomanjkljivosti novih zakonodaj", da bi podjetje lahko preživel in uspešno poslovalo.

V naslednjem poglavju dr. Bajukova Senčarjeva piše o večplastnosti identitete direktorjev. Slednjo predstavi predvsem v luči odnosa direktorjev do zveze komunistov. Pri tem podobno kot dr. Fikfak izpostavi več obdobj, v katerih se je ta odnos spreminjal, iz pripovedi direktorjev pa izlušči nekaj pomembnih točk, na katerih se je zarisovala meja med partijo in podjetji (na podlagi te meje pa so svojo identiteto oblikovali tudi direktorji). Bajukova Senčarjeva ugotavlja, da v raziskavi sodelujoči direktorji na delovanje v partiji niso več gledali ideološko in da tega tudi niso več šteli za pomemben dejavnik pri vodenju podjetja. Članstvo v zvezi komunistov so v pogovorih minimalizirali in ga ločevali od delovanja v podjetju. Namesto tega so se identificirali bolj s strokovnostjo in načinom delovanja podjetja. Zanimiva ugotovitev pa je, da so se po osamosvojitvi, ko jih je nova oblast obravnavala kot "rdeče" direktorje in z njo niso ustvarili preveč dobrega odnosa, sami dejansko začeli identificirati kot "rdeči".

Naslednje poglavje prinese zanimive in obsežne zapise pogovorov z direktorji, v katerih Turk išče predvsem odgovor na vprašanje, zakaj je bila Slovenija že v času socializma gospodarsko relativno uspešna, in se v tem okviru osredotoča

predvsem na vpetost direktorjev med domače okolje in tuja tržišča. V pripovedih se razkrijejo pristopi in vizije direktorjev, ki so na eni strani delovali na domačem trgu, ki je imel svoje omejitve, na drugi pa so prodrli na tuje trge, pri čemer so prav tako morali premagati številne ovire. Za pokušino samo delček intervjuja z enim od direktorjev, ki pripoveduje prav o tej vpetosti med domače in tuje tržišče: "To je bla panoga, ki je imela štiristo trideset tisoč zaposlenih. Potem si lahk mislite, kakšna konkurenca je na teh trgih bla, ne. In zdaj si imel na eni strani tist strogi sistem uvozi, izvozi pa devizni, na drugi strani pa odprt tržni sistem, ne. In tu je potem seveda ta odnos petdeset-petdeset na nek način bil idealen. S petdesetimi procenti izvoza si pridobival devize za, za uvoz mašin pa za uvoz blaga, ne, z zapada."

Dr. Tatiano Bajuk Senčar je v naslednjem poglavju zanimalo, kakšna je bila družbena skupina oziroma mreža, ki so jo tvorili direktorji, kaj je bilo tisto, kar jih je povezovalo in v kakšne širše družbene mreže so bili ti vpeti. Med skupne značilnosti, ki so si jih direktorji delili, je umestila visoko izobrazbo, ki jim je omogočila, da so se v podjetju visoko povzpeli, ter izobraževanje znotraj podjetja. Slednje je lahko bilo formalno, lahko je šlo za izmenjavo kadrov med podjetji ali za mentorsko svetovanje. Nadalje je mrežo direktorjev določalo dejstvo, da so bodoči direktorji najpogosteje sodelovali že v ekipi svojega predhodnika ter poznali načrte in vizijo podjetja. Avtorica je ob tem opisala tudi, kako so delovale neformalne in formalne mreže v času določanja naslednjega direktorja in kakšna je bila vloga zveze komunistov pri tem ter presenečeno ugotovila, da je zanimivo, "da sogovorniki v tem kontekstu niso nikoli omenili vpliva delavskega sveta ali lokalne oblasti, čeprav sta tudi ta organa imela pomembni vlogi pri tem postopku". Pri odnosih med direktorji samimi je med drugim izpostavila pomen neformalnih odnosov, tudi ko je šlo za povsem poslovne zadeve, prikazala je načine sodelovanja, pa tudi medsebojnega onemogočanja med podjetji. A tudi sama je ocenila, da je o direktorskih mrežah težko sklepati le na podlagi izbranega vzorca najuspešnejših direktorjev.

Naslednje poglavje prinese izčrpen pregled dr. Prinčiča posameznih uspešnih slovenskih podjetij v drugi polovici 20. stoletja. Avtor uvodoma tabelarno predstavi najuspešnejša podjetja v sedemdesetih in osemdesetih letih predvsem po ustvarjenem dohodku in številu zaposlenih ter največja slovenska izvozna podjetja. Med njimi je bilo največ podjetij iz predelovalne industrije, srednje velikosti z nekaj tisoč zaposlenimi. V nadaljevanju Prinčič izčrpno prikaže razvoj naslednjih podjetij: Iskra, Kranj; Rudnik lignita, Velenje; Gorenje, Velenje; Mura, Murska Sobota; Sava, Kranj; Krka, Novo mesto; Kovinoplastika, Lož; Cimos, Koper in Tovarna vijakov Plamen, Kropa.

Sledi odlično zaključno poglavje, v katerem dr. Fikfak prikaže prostor med idejami in prakso, v katerem so delovali tudi obravnavani direktorji. Prostor med socialističnimi idejami in ideali, ki so jih direktorji vsaj v osnovi priznavali in spoštovali ter prakso, v kateri je bilo treba v tej socialistični realnosti poiskati vse luknje in pore, da se je dejanskost prilagodilo željam. Nadvse zanimivo pa je, da so si nekateri teh direktorjev po osamosvojitvi Slovenije v času tranzicije pridobili veliko premoženje, kljub temu pa so intimno, kot je bilo razbrati iz intervjujev, ohranili socialistične ideale solidarnosti in socialne enakosti.

Knjiga, ki ji je na koncu pridran še povzetek vsakega izmed poglavij v angleščini,

je zanimivo interdisciplinarno delo, ki nudi pogled na izbrano tematiko z več zornih kotov. Je plod uspešnega sodelovanja več raziskovalcev, ki razpolagajo vsak z drugačnim strokovnim znanjem in metodološkim aparatom in ki delujejo v različnih raziskovalnih institucijah. Je tudi dokaz, da se interdisciplinaren pristop izplača. Brez odličnega poznavanja gospodarsko-političnih razmer v času socialistične Jugoslavije ter natančnega, izčrpnega in obsežnega zgodovinskega pregleda številnih relevantnih virov, za kar je poskrbel dr. Prinčič, bi bilo delo ostalih raziskovalcev namreč močno oteženo, priprava intervjujev pa ne bi mogla biti tako kvalitetna. Po drugi strani pa se z zgolj historiografsko analizo gradiva pogosto ne da tako natančno spoznati notranjega sveta zgodovinskih akterjev, kot je bilo to možno na podlagi intervjujev z izbranimi direktorji. Ob tem bi bilo za zgodovinarje še zlasti zanimivo prebrati celotne zapise intervjujev in izvedeti, na koga se posamezen pogovor nanaša. Direktorji so, razen v pisanju dr. Prinčiča, namreč ostali anonimni, vendarle pa se iz konteksta v večini primerov vseeno da sklepati, za katerega od njih gre.

Knjiga torej na eni strani o delovanju uspešnih direktorjev v socialističnem sistemu razkriva povsem nove zanimive podatke in informacije, na drugi pa prinaša tudi idejno in metodološko svež pristop k raziskovanju. Zanimivo branje tako za zgodovinarje, kot za širši humanistični krog raziskovalcev, hkrati pa spričo berljivega sloga pisanja, ki ga dopolnjujejo še zanimivi izseki zapisov intervjujev z direktorji, tudi za širšo javnost.

Janja Sedlaček

Rado Pezdir, Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov. Časnik Finance, Ljubljana 2008, 158 strani.

Rado Pezdir je ekonomist, ki se ukvarja z ekonomsko filozofijo, ekonomiko tranzicije in zdravstveno ekonomiko. Je kolumnist poslovnega časnika Finance, njegov pogled na svet pa oblikujeta filozofija klasičnega liberalizma in anarhokapitalizma. Je avtor številnih poljudnih in strokovnih člankov. Samostojno oziroma v soavtorstvu je objavil nekaj razprav v tujih revijah kot so Post-communist economies, Journal of Institute of Economic affairs in Journal of Economics.

"Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov" je prvo monografsko delo Rada Pezdirja, ki je izšlo proti koncu leta 2008 pod okriljem Časnika Finance in obsega 158 strani. Monografija je ob predgovoru h knjigi, ki ga je napisal ekonomist Mičo Mrkaić, prologu, epilogu ter dodatku sestavljena iz dveh glavnih delov. V prvem delu je predstavljena anatomija slovenske tranzicije, v drugem pa njena analiza. Delu dajejo posebno težo številni slikovni dodatki ter tabelarni in grafični prikazi.

V prvem delu avtor zajame procese, ki spremljajo tranzicijo oziroma menjavo institucionalnega okvira. Predstavljena so gibanja bruto družbenega proizvoda, inflacije, uravnoteženost tekočega računa in trgovinski vzorci, pritoki neposrednih

tujih investicij, deviznega tečaja itd. Predstavljen je proces umikanja države iz gospodarstva ter narejena analiza sprememb v poslovnem okolju podjetij na osnovi svobodne iniciative. Avtor analizira tudi pravni okvir, davčni in pokojninski sistem, trg dela, politiko konkurence, reforme v finančnem sektorju ter se ob koncu prvega dela sprašuje, kako daleč v tranzicijskem procesu smo prišli. Pozitivno je, da vse našete procese in gibanja primerja s procesi in gibanji drugih tranzicijskih držav. Avtor ugotovi, da je bila Slovenija po padcu socializma bistveno bolj razvita kot večina tranzicijskih držav. Razlog za to je bil v bolj izvozni usmerjenosti, ki je posredno omogočala hitrejšo prestrukturiranje, do katerega je deloma prišlo že v socializmu. Avtor ugotavlja, da ni mogoče enolično določiti posameznega pristopa držav k reformiranju. Izloči dva, kot pravi, robna primera. Estonijo, ki je nabor svojih ekonomskih politik utemeljila bolj na "bigbang" terapiji, ter Slovenijo, ki se je odločila za ekonomsko politiko, temelječo na gradualizmu. Avtor ugotavlja, da Slovenija zaostaja prav za vsemi parametri, in sicer v Sloveniji se je država najpočasneje umikala iz gospodarstva, izvajale so se zelo počasne spremembe v svobodnejši trg, Slovenija se je poleg Poljske po kazalnikih, ki opredeljujejo delovanje tržnega mehanizma, izkazala kot daleč najslabša država v regiji. Podobno je bilo tudi na področjih davčnega sistema, trga dela, konkurenčnosti gospodarstva in finančnega sistema. Avtor po vseh teh ugotovitvah sklene prvi del s poglavjem, ki nosi naslov "Očitno je s slovenskim gospodarstvom nekaj zelo narobe" in sklepa, da je struktura slovenskega gospodarstva takšna, da ne omogoča delovanje tržnega sistema in da bi, če bi bilo drugače, danes videli popolnoma drugačne rezultate.

V drugem delu skuša avtor odgovoriti na vprašanje, zakaj se je Slovenija kljub vsem začetnim prednostim tako zelo slabo izkazala. Avtor pokaže, kakšen institucionalni okvir tržnega gospodarstva se je izoblikoval v Sloveniji, podrobneje razloži povezavo med ekonomskim in političnim trgom ter odnos med formalnimi in neformalnimi institucijami. Kot primer ali za primerjavo, kakšne rezultate institucionalne evolucije bi pravzaprav morali pričakovati, je naveden primer zahodnonemške povojne tranzicije iz nacionalsocialističnega v kapitalistični ekonomski in politični sistem. Pezdir ugotavlja, da je bila slovenska tranzicija, kljub zelo podobnim začetnim pogojem, bistveno manj uspešna kakor nemška in da je bilo institucionalno okolje v Sloveniji ves čas manj naklonjeno uveljavitvi kapitalistični institucij kot nemško. Namesto tega so se vzorci neformalnih institucij, ki so izvirali iz socialističnega samoupravljanja, prenesli v nov institucionalni okvir, prav tako pa je mreža "rdečih" direktorjev preživela skoraj nedotaknjena. Avtor na podlagi primerjav tranzicijskih izkušenj z ostalimi tranzicijskimi državami in povojno Nemčijo dokaže, da je krivec za tranzicijski poraz Slovenije ekonomska politika, poimenovana gradualizem. Zgodovinsko gledano pa primerjava slovenske tranzicijske izkušnje z nemško po letu 1945 ni najboljša. Obdobje po drugi svetovni vojni je zelo težko primerjati z obdobjem po letu 1990. Leta 1945 je imel kapitalizem močnega nasprotnika v komunizmu, medtem ko leta 1990 ni bilo več vprašanje, kapitalizem da ali ne. Druga svetovna vojna je zahtevala svoj davek in obdobje prvih petindvajsetih let po njej označujemo kot obdobje mednarodne denarne in gospodarske ureditve, oblikovane leta 1944 v Bretton Woodsu (ZDA), ki je tlakovala pot ustanovitvi Mednarodnega denarnega sklada, Mednarodne banke za obnovo in razvoj, nekaj pozneje tudi GATT-a, z ZDA kot osrednjo točko ureditve. Ravno v tem obdobju je svojo gospodarsko moč izjemno povečala tudi

Zahodna Nemčija. V primeru te lahko govorimo o neke vrsti "svetovnem projektu", saj je bil interes tako ZDA, ki je imela v tem obdobju vodilno vlogo pri gospodarski ureditvi, kot tudi ostale mednarodne skupnosti, pomagati Zahodni Nemčiji pri izhodu iz krize. Zahodnonemško gospodarstvo se je torej razvijalo ob opiranju na povezave v Evropski skupnosti in širše ter je sčasoma doseglo stopnjo postindustrijskega družbeno-ekonomskega razvoja. Prodor slovenskega gospodarstva na svetovne trge po letu 1990 je bil vsekakor težji, a kljub temu je sčasoma postal uspešen. Trditi, da je ključna razlika med nemško in slovensko tranzicijo dejstvo, da je Nemčija uspešno opravila z "denafikacijo" ter s tem uničila različne interesne skupine, v Sloveniji pa so komunistične interesne skupine preživele ter tako onemogočile boljši razvoj ekonomskega in političnega trga, je preveč poenostavljena. V nadaljevanju drugega dela je opisana zgodba o nacionalnem interesu, kjer pride avtor do sklepa, da vse poteze nacionalistične ekonomske politike Nemškega cesarstva in avstro-ogrske monarhije lahko razberemo tudi v tezah o gospodarstvu kot slovenskem nacionalnem interesu. To se kaže predvsem v državnem intervencionizmu, odsotnosti tuje konkurence ter širitvi na tuje trge. Ti tuji trgi naj bi bile države nekdanje Jugoslavije, ki bi vzpostavile slovenski "Drang nach Osten". V nadaljevanju sta opisani epizodi z manipulacijo deviznega tečaja ter zaustavitve privatizacije NLB kot najbolj odmevnega podjetja nacionalnega pomena v Sloveniji. Sledi analiza ekonomsko-socialnega sveta in destruktivne vloge sindikatov v tranziciji. Dalje lahko beremo o davčnem sistemu, ki je po Pezdirjevem mnenju v Sloveniji v funkciji političnega trga, ter o pravnem sistemu, ki ga avtor označi kot mehanizem zadovoljevanja interesnih skupin. Avtor drugo poglavje sklene s predstavitvijo geneze tajkunov. Po njegovem mnenju so se v Sloveniji leta 2008, torej štiri leta po vstopu v EU in institucionalni integraciji, pokazali prvi obrisi slovenskega ekonomskega sistema. Pokazalo se je, da se je zgodba o nacionalnem interesu prelila v zgodbo o doseganju interesov posameznih interesnih skupin.

Pričujoče delo nas, četudi se ne strinjamo z vsemi trditvami in tezami, prisili k razmišljanju. Mogoče je treba nekaj več besed nameniti vprašanju primernosti ekonomske politike, poimenovane gradualizem, ki jo je vodila Slovenija. Rado Pezdir v svojem delu zapiše, da so vidne številne posledice gradualističnega pristopa k tranziciji. Te so po njegovem neprestano zmanjševanje konkurenčnosti, nizka raven sodelovanja med gospodarstvom in znanostjo, najnižja raven ekonomske svobode v regiji, obsežne administrativne obremenitve gospodarstva, tržne distorzije, dominantna vloga monopolističnih državnih podjetij in neprestano vmešavanje države v delovanje tržnega mehanizma. Pezdir Slovenijo označi kot tranzicijsko poraženko, vse, kar so ekonomski družbeni načrtovalci svetovali in naredili v času tranzicije, pa za napačno in temelječe na degenerativnih znanstvenih programih in propadlih poskusih. Gradualizem po njegovem mnenju "ni bil nobena politika, temelječa na slovenskih posebnostih, temveč politični predpis, ki je temeljil na ideologiji totalitarizma". Tudi Mičo Mrkaić v predgovoru h knjigi piše, da "Pezdir enkrat za vselej opravi z mitom slovenske zgodbe o uspehu in pokaže, da je slovenska družba vedno bila in zagotovo bo tudi v prihodnje družba latentnega totalitarizma" ter da je "Slovenija kot družba resnično porazen projekt in gradualizem kot način njene transformacije v bistvu samo omiljen zločin". Z mlajšima kolegoma pa se ne strinja ekonomist Jože Mencinger, podpredsednik vlade in odgovoren za gospodarstvo v Peterletovi vladi, ki je v enem od svojih člankov zapisal, da naj bi

bila močan argument proti gradualizmu ravno razvrščanja držav po količini ekonomske svobode in konkurenčnosti, pri katerih se Slovenija odreže bolj slabo. Po njegovem pa sta strahospoštovanje pred temi razvrščanji in žalost zaradi pomikov navzdol odveč. Upoštevati je namreč treba, da razvrščanja opravljajo institucije, katerih razvrščanja kažejo le, ali se gospodarski sistemi vklopijo v neoliberalne ideološke okvire in kako ter ali sistemi so ali niso prijazni do podjetništva, predvsem tujega. Razvrščanja po Mencingerjevem mnenju ne kažejo ne splošne gospodarske uspešnosti ne uspešnosti gospodarstev na svetovnem trgu. Prvo kažejo gospodarska rast, stopnja brezposelnosti, inflacija in enakomernost porazdelitve dohodkov, drugo pa primanjkljaj na tekočem računu. Po teh kazalnikih pa se Slovenija uvršča na sam vrh glede na ostala tranzicijska gospodarstva. Mencinger meni, da je Slovenija ravno zaradi gradualizma dosegala najvišjo in najbolj enakomerno gospodarsko rast med novimi članicami EU, in to brez velikih neravnotežij in socialnih pretresov. Tudi z zgodovinskega stališča lahko zapišemo, da se je Slovenija glede na razmere, v katerih se je na začetku devetdesetih let znašla, odločila za pravo pot. Razpad Jugoslavije in vojne so zahtevali previdnost in bile zadosten argument za izogibanje nepotrebnih šokov. Izogibanje političnim pretresom, hitrim in nepremišljenim potezom ter zavračanje tujih nasvetov je bilo gospodarsko koristno. Treba pa je poudariti, da so določeni primeri vseeno odstopali od gradualističnih značilnosti in da ni šlo brez hitrih sprememb. V mislih imamo monetarno reformo in liberalizacijo uvoza. Tu se je treba dotakniti še enega problema, ki je v delu pogosto izpostavljen, in sicer počasen umik države iz gospodarstva. Avtor meni, da bi Slovenija morala pospešiti tempo privatizacije in zmanjšati državno pomoč podjetjem. Da je država ves čas tranzicije imela prevelik vpliv na gospodarstvo, da bi Slovenija morala pospešiti tempo privatizacije in zmanjšati državno pomoč podjetjem ter da pravni sistem (pa tudi kak drug) ni deloval, kot bi moral, se je mogoče strinjati. Drži tudi, da je besedna zveza "nacionalni interes" eden izmed bolj zlorabljenih pojmov slovenskega politično-ekonomskega besedišča. Vendar pa je na podlagi teh ugotovitev govoriti o družbi latentnega totalitarizma, za kar je v predgovoru knjige Slovenijo označil Mičo Mrkaić, pretirano. Res je, da so se tisti, ki so pričakovali, da bo slovenska različica kapitalizma drugačna od ostalih, zmotili oziroma so imeli naivna pričakovanja. Slovenija se je odločila za kapitalistični sistem in socialne razlike ter tako imenovani tajkuni so posledica tega sistema. Je pa na mestu vprašanje, ali so posamezni kapitalisti do premoženja prišli po legalni in transparentni poti. S Pezdirjem se je treba strinjati, da slovenski pravni okvir ni deloval, kot bi moral. V Sloveniji je velik problem pomenilo sistematično vmešavanje nosilcev politične moči v delovanje institucij pravne države s sprejemanjem neustrezne in pomanjkljive zakonodaje, političnim kadrovanjem v vrhove pravosodja in tržnih regulatorjev, nereformiranjem teh institucij z namenom ohranjanja njihove neučinkovitosti in podobno. Vseeno pa si je državo in gospodarstvo zelo težko predstavljati kot dva popolnoma ločena pojma. To je pokazala tudi finančna in gospodarska kriza, ki je privrela na plan leta 2008 in prizadela vse svet. Vsega le ni mogoče prepustiti delovanju trga in posredovanju države je včasih nuja. Celo v zibelki neoliberalizma, ZDA, je konec leta 2008 bivši predsednik George W. Bush mimo volje kongresa odobril finančno pomoč avtomobilski industriji. Politika in gospodarstvo sta vsekakor soodvisni veji in težko si ju je predstavljati ločeni v vseh segmentih. Mogoče bo kdaj v pri-

hodnosti resda edini regulator trg, ampak trenutno si je to težko predstavljati. Treba se je strinjati, da slovenska tranzicija ni bila samo zgodba o uspehu in da je slovenska družba danes družba z določenimi slabostmi in težavami, ampak to ni prav nobena posebnost v primerjavi z ostalimi, nam primerljivimi državami v svetu. Dežela, kjer se cedita samo med in mleko, obstaja žal samo v pravljicah! Nerealno bi bilo tudi reči, da so bile vse odločitve države pravilne in optimalne, vendar je to tudi razumljivo. Procesi, kot je tranzicija, se ne dogajajo pogosto in zanje ne obstaja priročnik, ki bi zagotavljal brezhibne in optimalne rezultate.

Pričujoča monografija Rada Pezdirja "Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov" je vsekakor dobrodošla. V javnosti, tako strokovni kot laični, se bo verjetno zasidrala v spomin kot delo z nekaj zelo ostrimi kritikami in tezami, ki so povsem diametralne dosedanji praksi, kar pa je nesporno pozitivno in zaželeno v smislu, da se o slovenski tranziciji čim več razpravlja in piše. Vsekakor pa se moramo zavedati, da resnica o slovenski tranziciji ni ne le črna in niti ne samo bela - ni samo zgodba o uspehu kot tudi ne zgodba o porazu!

Aleksander Lorenčič

INSTITUT
in·z
ZA
NOVEJŠO
ZGODOVINO

UDC

94(497.4)"18/19"

UDK

ISSN 0353-0329